

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

TRA2 BÖLGESİ ➤

DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE
DIŞ EKONOMİK ÇEVRE ANALİZİ

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

TRA2 BÖLGESİ

DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ VE

DIŞ EKONOMİK ÇEVRE ANALİZİ

KOORDİNATÖR / EDITÖR

PROF. DR. ADEM ÜZÜMCÜ

ARAŞTIRMA EKİBİ

Prof. Dr. Adem ÜZÜMCÜ

Doç. Dr. Hüsnü KAPU

Doç. Dr. Erkan TOKUCU

Yrd. Doç. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR

Yrd. Doç. Dr. Murat AYKIRI

Yrd. Doç. Dr. Levent ÖZŞAHİN

Arş. Gör. Önder BALCI

Arş. Gör. Samet TOPAL

Arş. Gör. Murat AKÇA

Haziran - 2018

Grafik Tasarım ve Baskıya Hazırlık

Tel: 0212 234 99 83

www.soliva.com.tr

ISBN 978-605-68045-3-3

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

Ortakapı Mah. Atatürk Cad. No: 117 KARS - TÜRKİYE

Tel: +90 474 212 52 00 **Fax:** +90 474 212 52 04

e-mail: info@serka.gov.tr **web:** www.serka.gov.tr

ÖNSÖZ

TRA2 bölgesinin dış ticaretinin mevcut durumunu ve dış ekonomik çevresi ile dış ticaret ilişkilerini analiz etmeyi amaçlayan bu araştırmada, bölgenin sosyoekonomik durumu veri alınarak bölgenin dış ticaretinin görünümünü ortaya koymak, bölgenin dış ticaretinde belirgin ağırlığı olan ülkeler bağlamında dış ekonomik çevresini tanıtmak amaçlanmıştır.

Araştırmada bu amaç çerçevesinde, öncelikle Türkiye'nin genel ekonomik durumu ve dış ticareti üzerinde, daha sonra da TRA2 bölgesi sosyoekonomik durumu üzerinde durulmuştur. Araştırmada, bu iki bölümün ardından araştırmanın odaklandığı konu bağlamında ilk olarak, TRA2 bölgesinin 2010-2017 dönemindeki dış ticaretinin genel gelişimi, bölge dış ticaretinin bölgesel ve iller düzeyindeki durumu, bölge dış ticaretinin sektörlere göre görünümü ile bölge ve il düzeyindeki önemli dış ticaret ortakları analiz edilmiştir.

Araştırmada ikinci olarak, kısaca bölgenin mevcut dış ticareti anlamında potansiyelini ortaya koymaya katkı sağlayabilecek fırsatlar ve potansiyel analizine yer verilmiştir. Bu çerçevede bölgenin yatırım teşvikleri ve cazibe merkezleri açısından fırsatları yanı sıra Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı ve Kars Lojistik Merkezi (KLM) açısından sunduğu imkânlarla değinilmiştir. Araştırmada üçüncü olarak TRA2 bölgesi için hedef pazarlar olabilecek, altı grupta sınıflanan ülkelerin genel ekonomik durumları, dış ticaretlerinin gelişimi, dış ticaretlerinde yer alan önemli fasıllar, dış ticaret ortakları ve Türkiye ile dış ticaretleri analiz edilmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, araştırmada nicel/istatistiksel analizlere yer verilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın ilgili yerlerinde ihtiyaca göre uluslararası, ulusal ve bölgesel düzeyde değişik kurumların istatistik verilerinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın bu kısmında Türkiye ile dış ticaret ilişkisi bulunan altı gruptaki ülkelere ilişkin genel ekonomi ve dış ticaret verileri, Dünya Bankası, IMF ve Uluslararası Ticaret Merkezi (INTRACEN) gibi kuruluşlardan ve Türkiye ile dış ticaretleri ise TÜİK'den temin edilmiştir.

Araştırmada dördüncü olarak, mevcut durumda bölgesel düzeyde ve iller düzeyinde farklı ürünlerde dış ticaret ilişkisi bulunan veya bulunmayan bu altı grupta toparlanan ülkeler veya bir başka deyişle mevcut/hedef pazar olan veya pazar potansiyeli bulunan bu altı gruptaki ülkelerle dış ticaret mercek altına alınmıştır. Araştırmada, bu noktada 2011-2017 döneminde bu ülke grupları ile hem toplam düzeyde ve hem de her bir ülke düzeyinde TRA2 bölgesinin dış ticareti incelenmiştir. Bu çerçevede, bu ülke grupları ve her bir ülke ile TRA2 bölgesinin dış ticareti, bölgesel ve il düzeyinde iki kırılımlı (TRA2 bölgesi-ülke ve il-ülke) TÜİK verileri ile incelenmiş, ayrıca 2011-2016 yılları için Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği (DAİB) tarafından derlenmiş üçlü kırılım (il-ülke-fasıl) ihracat verileri ile TRA2 bölgesi illerinin bu ülkelerle ihracatına ilişkin analiz derinleştirilmiştir.

Bu araştırma, Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) tarafından gerçekleştirilmiştir. SERKA, araştırmanın başlaması ile bitiriliş noktasında uzmanları, çalışanları ile bu araştırmanın bu noktaya gelmesinde büyük katkılar sağlamıştır.

Araştırma süresinde değişik kurumların destekleri olmuştur. Bu bağlamda, özellikle SERKA genel sekreteri Doç. Dr. Hüsnü KAPU'nun desteği büyük olmuş, bu araştırmanın yapılması ve tamamlanması noktasında teşvikleri nedeniyle proje koordinatörü ve ekibi olarak kendisine müteşekkirimiz. Ayrıca Kars ili Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı İl Müdürlüğü ve DAİB Genel Sekreterliğinin verileri ile destekleri söz konusu olmuştur.

Araştırma, SERKA tarafından TRA2 bölgesinin bütünü ve dört ilin dış ekonomik çevresi bağlamında altı grupta toplanan ülkelerin TRA2 bölgesi ve illerinin dış ticaretlerini ve dış ekonomik coğrafyadaki ülkeleri içine alacak kadar geniş kapsamlı tasarlanmış, bu çerçevede bu geniş araştırma Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü öğretim üyeleri ve öğretim elemanları tarafından yapılmıştır.

Araştırmanın, bölge ile ilgili sosyoekonomik araştırmalara, özellikle bölge ve illerinin dış ticaretine ilişkin araştırmalara ihtiyaç duyan kurumlara faydalı olmasını ümit ediyor, araştırmanın bölge dış ticareti ile ilgili karar vericilere yol gösterici olması ve bölge ile ilgili diğer ekonomik çalışmalara katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

Prof. Dr. Adem ÜZÜMCÜ
Araştırma Koordinatörü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
GİRİŞ	8

BÖLÜM – I

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE DİŞ TİCARETİNDE GELİŞMELER	11
1.1.TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GENEL MAKROEKONOMİK GÖRÜNÜMÜ	12
1.2.TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DİŞ TİCARET GELİŞMELERİ	19
1.2.1. Türkiye'nin Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemi Gelişimi.....	19
1.2.2. Türkiye İhracatının Sektörlere, İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	21
1.2.3. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Fasıllara Göre Dağılımı.....	24
1.2.4. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Ülke Gruplarına Göre Dağılımı	26
1.2.5. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler	27

BÖLÜM – II

TRA2 BÖLGESİNİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU (2010-2017)	31
2.1. TRA2 BÖLGESİNİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU.....	32
2.1.1 TRA2 Bölgesinin Nüfus, Göç, Eğitim ve Sağlık Açısından Durumu.....	32
2.1.2. TRA2 Bölgesinin Ekonomik Durumu.....	34
2.1.2.1. TRA2 Bölgesi GSYİH ve Kişi Başına GSYİH Düzeyinin Gelişimi.....	34
2.1.2.2. TRA2 Bölgesi GSYİH'nın Sektörel Dağılımı	37
2.1.2.3 TRA2 Bölgesinde İstihdamın Sektörel Dağılımı	40
2.1.2.4 TRA2 Bölgesinde İŞgücünün Durumu, İŐsüzlük ve Enflasyon.....	41
2.2 TRA2 BÖLGESİNDE SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK ENDEKSİ (SEGE) DURUMU	43
2.3. TRA2 BÖLGESİNDE İMALAT SANAYİNİN DURUMU.....	45
2.3.1. Kars İli İmalat Sanayi Durumu	46
2.3.2. Ağrı İli İmalat Sanayi Durumu.....	48
2.3.3. İğdir İli İmalat Sanayi Durumu.....	50
2.3.4. Ardahan İli İmalat Sanayi Durumu.....	52
2.4. TRA2 BÖLGESİ İLLERİ REKABETÇİLİK DÜZEYİ	54

BÖLÜM – III

TRA2 BÖLGESİ DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ (2010-2017)	57
3.1. TRA2 BÖLGESİ DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ	58
3.1.1. TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi	58
3.1.2. TRA2 Bölgesi İlleri Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi	61
3.2. TRA2 BÖLGESİ DIŞ TİCARETİNİN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ	63
3.2.1 TRA2 Bölgesi ve İlleri Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı	63
3.2.1.1 TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı	63
3.2.1.2 TRA2 Bölgesi İlleri Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı	65
3.2.2. TRA2 Bölgesi ve İlleri Dış Ticaretinin Fasıllara Göre Dağılımı.....	68
3.2.2.1 TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Fasıllara Göre Dağılımı.....	68
3.2.2.2 TRA2 Bölgesi İlleri Dış Ticaretinin Fasıllara Göre Dağılımı.....	71
3.3. TRA2 BÖLGESİ VE İLLERİ DIŞ TİCARETİNDE ÖNEMLİ ÜLKELER	84
3.3.1. TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler.....	84
3.3.2. TRA2 Bölgesi İlleri Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler	87

BÖLÜM – IV

TRA2 BÖLGESİ FIRSATLAR VE POTANSİYEL ANALİZİ.....	99
4.1. YATIRIM TEŞVİKLERİNDE 6. BÖLGE FIRSATLARI VE CAZİBE MERKEZİ İMKÂNI	100
4.2. BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN (BTC) PETROL BORU HATTI, BAKÜ-TİFLİS-ERZURUM (BTE) DOĞALGAZ BORU HATTI VE TRANS ANADOLU DOĞALGAZ BORU HATTI (TANAP).....	105
4.3. BAKÜ-TİFLİS-KARS (BTK) DEMİRYOLU HATTININ OLUŞTURDUĞU FIRSATLAR	108
4.4. KARS LOJİSTİK MERKEZİNİN (KLM) OLUŞTURACAĞI FIRSATLAR.....	113

BÖLÜM – V

TRA2 BÖLGESİ DIŞ EKONOMİK ÇEVRE-HEDEF PAZARLAR ANALİZİ	119
5.1. GİRİŞ	120
5.2. KAFKASYA BÖLGESİ ÜLKELERİ	120
5.2.1. Kafkasya Bölgesi Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu.....	121
5.2.2 Kafkasya Bölgesi Ülkelerinin Dış Ticareti	123
5.2.3 Kafkasya Bölgesi Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret İlişkileri	139
5.3. GÜNEY HAZAR BÖLGESİ ÜLKELERİ	150
5.3.1. Güney Hazar Bölgesi Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu	150
5.3.2. Güney Hazar Bölgesi Ülkelerinin Dış Ticareti	151
5.3.3. Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri İle Türkiye'nin Dış Ticaret İlişkileri	161
5.4. ORTA ASYA BÖLGESİ ÜLKELERİ	166
5.4.1 Orta Asya Bölgesi Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu	166
5.4.2 Orta Asya Bölgesi Ülkelerinin Dış Ticareti	169
5.4.3 Orta Asya Bölgesi Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret İlişkileri	183
5.5. ORTA VE DOĞU AVRUPA BÖLGESİ ÜLKELERİ.....	193
5.5.1. Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu	193
5.5.2. Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkelerinin Dış Ticareti	198
5.5.3. Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkeleri İle Türkiye'nin Dış Ticareti	219

5.6. ORTADOĞU ÜLKELERİ	233
5.6.1. Ortadoğu Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu	233
5.6.2. Ortadoğu Ülkelerinin Dış Ticareti	235
5.7. ÇİN VE HİNDİSTAN	252
5.7.1. Çin ve Hindistan'ın Sosyo-Ekonomik Durumu	252
5.7.2. Çin ve Hindistan'ın Dış Ticareti	253
5.7.3. Çin ve Hindistan'ın Türkiye İle Dış Ticareti	260

BÖLÜM – VI

TRA2 BÖLGESİ İLE HEDEF BÖLGELER DIŞ TİCARET PAZARLARI ARASINDAKİ DIŞ TİCARET GELİŞMELERİ ANALİZİ	267
6.1. GİRİŞ	268
6.2. TRA2 BÖLGESİ - KAFKASYA BÖLGESİ ÜLKELERİ DIŞ TİCARET ANALİZİ	268
6.2.1. Bölgesel Düzeyde TRA2 Bölgesi-Kafkasya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti.....	268
6.2.2. İl Düzeyinde TRA2 Bölgesi-Kafkasya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti	272
6.3. TRA2 BÖLGESİ - GÜNEY HAZAR BÖLGESİ ÜLKELERİ DIŞ TİCARET ANALİZİ	302
6.3.2. İl Düzeyinde TRA2 Bölgesi-Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti	306
6.4. TRA2 BÖLGESİ - ORTA ASYA BÖLGESİ ÜLKELERİ DIŞ TİCARET ANALİZİ	322
6.4.1. Bölgesel Düzeyde TRA2 Bölgesi-Orta Asya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti.....	322
6.4.2. İl Düzeyinde TRA2 Bölgesi - Orta Asya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti.....	325
6.5. TRA2 BÖLGESİ - ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ DIŞ TİCARET ANALİZİ	346
6.5.1. Bölgesel Düzeyde TRA2 Bölgesi-Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Dış Ticareti	346
6.5.2. İl Düzeyinde TRA2 Bölgesi - Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Dış Ticareti.....	351
6.6. TRA2 BÖLGESİ - ORTADOĞU ÜLKELERİ DIŞ TİCARET ANALİZİ	369
6.6.1. Bölgesel Düzeyde TRA2 Bölgesi-Ortadoğu Ülkeleri Dış Ticareti	369
6.6.2. İl Düzeyinde TRA2 Bölgesi - Ortadoğu Ülkeleri Dış Ticareti.....	371
6.7. TRA2 BÖLGESİ İLE ÇİN VE HİNDİSTAN'IN DIŞ TİCARET ANALİZİ	382
6.7.1. Bölgesel Düzeyde TRA2 Bölgesi ile Çin ve Hindistan'ın Dış Ticareti.....	382
6.7.2. İl Düzeyinde Çin ve Hindistan İle Dış Ticaretin Gelişimi	384

BÖLÜM – VII

GENEL TESPİTLER.....	391
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	391
KAYNAKÇA	413

GİRİŞ

Ülkemizin batısı ile doğusu arasında gelişme farklılıkları geçmişten günümüze artış göstermiştir. Ülkemizde her ne kadar 1967'den günümüze farklı hükümet dönemlerinde yatırım teşvikleri, 1996'dan günümüze KOBİ teşvikleri sağlansa da ve son dönemde değişik bakanlıklar bünyesinde, örneğin Tarım Bakanlığı bünyesinde Tarımsal ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) aracılığı ile değişik nitelikte teşvikler veriliyor olsa da, Kalkınma Bakanlığı, özel sektör yatırımlarını kalkınma ajansları vasıtası ile destekliyor olsa ve genel olarak kamu altyapı yatırımları alanında önemli gelişmeler, önemli mesafeler kat edilmiş olsa da yüzyılı geçen sürede ülkemizin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi ile ülkemizin batısındaki bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları halen devam etmektedir.

Bu çerçevede bakıldığında, bölgeler arası gelişmişlik farklarını görmeye ve verilecek kamusal teşvikleri bu şekilde yönlendirmeye dönük çalışmalar bağlamında DPT'nin 1995 ve 2003 yıllarında, Kalkınma Bakanlığı'nın 2011'de gerçekleştirdiği sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi (SEGE) çalışmaları, hem iller düzeyinde, hem de Düzey 2 bölgeleri çerçevesinde ülkemizin en geri kalmış illeri arasında TRA2 Bölgesi illerinin bulunduğunu ve 26 Düzey Bölgesi arasında TRA2 Bölgesinin 25. sırada bulunduğunu göstermektedir.

Ülkemizin serhat sınırında bulunan Kars, Ardahan, Iğdır ve Ağrı illerini içine alan bu bölgenin geri kalmışlıktan kurtulması noktasında dış ticaretin, turizmin ve hayvancılığın bir fırsat olduğu TRA2 Bölgesi, Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA) dokümanlarında ifade edilmektedir. Bu bağlamda SERKA'nın bölge illerine sağlayacağı teşvikler ve Kalkınma Bakanlığının cazibe merkezleri ve 6. Bölge kapsamında yatırımları teşvik noktasındaki desteklerinin yönlendirilmesinde bölge dış ticaretinin mevcut durumu ile dış ticaret potansiyelinin ve hedef pazarlarının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

TRA2 Bölgesinde lojistik merkezin kurulması çalışmalarının sürdüğü ve Londra'dan Pekin'e uzanan demir ipek yolunun Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu kısmının hayata geçirildiği ortamda bölgenin dış ticarete mevcut durumu ve potansiyelinin belirlenmesi konunun önemini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda bu araştırma projesinde, TRA2 bölgesinin kalkınması açısından bölge dış ticaretinin mevcut durumunun ayrıntılı analizi yanı sıra dış ticaret potansiyeli ve hedef pazarlarının belirlenmesi hedeflenmektedir.

TRA2 Bölgesinin sosyo-ekonomik gelişmesine, kalkınmasına katkı sağlamak ve bölgenin genel ekonomik görünümünü veri olarak mevcut dış ticaretinin durumunu, pazar ve potansiyelini ortaya koymak bu araştırma projesinin iki genel amacıdır. Bu iki genel amaç yanı sıra projenin diğer amaçları arasında şu noktaları zikredebiliriz;

- TRA2 Bölgesinin genel makro ekonomik görünümü çerçevesinde dış ticarete mevcut durumunu ortaya koymak,
- TRA2 Bölgesinin dış ticaretinin mevcut sektörel dağılımını ve dış ticarete konu olan faktörlerini görmek,

- TRA2 Bölgesinin ve bölge illerinin dış ticarete mevcut pazarlarını ve ülkelere göre dış ticaretinin dağılımını ve hangi ülkelere hangi malların ihraç edildiğini görmek,
- TRA2 Bölgesinin dış ticarete, özellikle ihracata konu olabilecek yeni ürünler potansiyelini ve yeni pazar potansiyelini görebilmek,
- TRA2 Bölgesinin hedef pazar ve hedef ürünler için bölgede üretime veya transit ticarete konu olması beklenen ürünleri ve pazar ilişkilerini görebilmek ve rakip ülkeleri belirleyebilmek olarak belirtebiliriz.

BÖLÜM - I

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE DIŞ TİCARETİNDE GELİŞMELER

Prof. Dr. Adem Üzümcü¹
Doç. Dr. Erkan Tokucu²
Yrd. Doç. Dr. Levent ÖZŞAHİN³

-
- 1 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.
 - 2 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.
 - 3 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

1.1.TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GENEL MAKROEKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

Türkiye ekonomisinin genel makro ekonomik görünümündeki gelişmeler bağlamında ilk olarak iktisadi büyümeye ilişkin gelişmelerle başlayabiliriz. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Türkiye ekonomisindeki son on yıldaki makro ekonomik gelişmelerin birçoğunda görüldüğü gibi dışa açık bir ekonomi olmanın doğal sonucu olarak iktisadi büyüme süreci iç ekonomik gelişmeler yanı sıra dış ekonomik gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu bağlamda, dünya genelinde son on yıla damgasını vuran makro ekonomik gelişme Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve kısa sürede dünyaya yayılan küresel finansal krizdir. Küresel finansal kriz bir taraftan büyüme oranlarında azalma şeklinde reel etkiler meydana getirirken diğer taraftan uluslar arası sermaye akımlarını etkileyerek finansal etkilere yol açmıştır. Küresel üretimde düşmeye bağlı büyüme oranlarındaki azalma dünya gayrisafi yurt içi hâsıla (GSYİH) değeri yanı sıra dünya mal ve hizmet ticaretinin de düşmesine neden olmuştur.

Krizin etkileri Türkiye'de de hissedilmiş ve büyüme oranı, Tablo 1.1'de görüldüğü üzere, 2008'de sadece %0,8 olurken 2009'da -%4,7 oranında ekonomik küçülme yaşanmıştır. Ancak 2010'dan itibaren krizin yaşandığı gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler büyüme oranları arasında ayrışma başlamış ve içinde Türkiye'nin de yer aldığı gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranlarında hızlı bir artış gözlenmiştir. Bu bağlamda 2009 yılı son çeyreğinden itibaren hızlı bir toparlanma sürecine giren Türkiye ekonomisinde büyüme oranı 2010'da % 8,5 ve 2011'de %11,1 düzeyine yükselmiştir.

Tablo 1.1. Türkiye Ekonomisinde Büyüme Oranlarının Gelişimi (2007-2017, %)

Yıl	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Büyüme Oranı	5,0	0,8	-4,7	8,5	11,1	4,8	8,5	5,2	6,1	3,2	7,4

Kaynak: TÜİK, *Yıllık GSYİH İstatistikleri*.

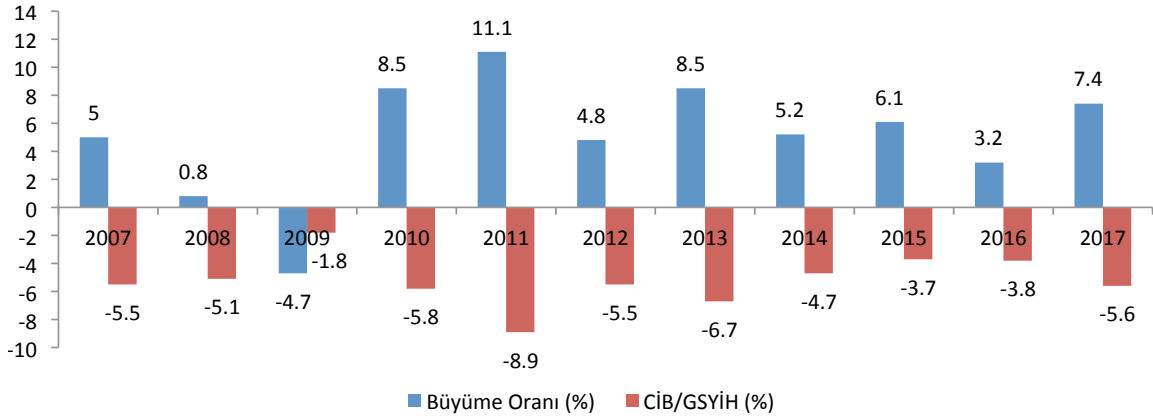
Türkiye'de 2011 sonrası inişli çıkışlı bir seyir gösteren büyüme oranı genel olarak pozitif oranlarda seyrederken 15 Temmuz Darbe Girişiminin yaşandığı 2016 yılında %3,2 olmuştur. Türkiye'nin 2017 yılı üçüncü çeyreğinde büyüme oranı %11,1 gibi yüksek bir orana ulaşırken ilk dokuz aydaki ortalama büyüme oranı %7,3 düzeyine ulaşmıştır. Türkiye'nin 2017'de yüksek oranlı büyümesinde tüketim artışı kadar, Kredi Garanti Fonu kanalıyla genişletici ekonomi politikalarının da rolü büyük olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de, 2017 yılı üçüncü çeyreğinde tarım sektörü sadece %2,8 oranında büyürken sanayi sektörü %14,8 oranında, hizmetler sektörü %20,7 ve inşaat sektörü %18,7 oranında büyüme sağlamıştır. Türkiye 2017 yılı son çeyreğinde %7,3 oranında büyümüş, 2017 yılı tümünde ise büyüme oranı %7,4 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisinde özellikle 2010 yılı sonrası gerçekleşen yüksek büyüme oranlarının temel nedenlerinden birisi finansal kriz yaşayan gelişmiş ülkelerdeki genişletici para politikası uygulamalarıdır. Özellikle Amerikan Merkez Bankası FED tarafından uygulanan genişletici para politikaları sonucu dolar miktarının küresel finansal piyasalarda artmasına, dolar bolluğu ortamında kısa ve orta vadeli sermayenin gelişmekte olan ülkelere doğru akması, bu ülkelerdeki harcamaları finanse ederek toplam talebin artmasına neden olmuş ve bu ülkelerdeki özel kesim dış borç sto-

kunu önemli oranda artırmıştır. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde son 10-15 yıllık büyüme sürecinin temel iki problemi, büyümenin önemli oranda dış kaynaklarla finanse edilmesi çerçevesinde üretimin önemli ölçüde ara malı ithalatına bağımlı olması ve hızlı büyüme sürecinde artan enerji ihtiyacının da enerji ithalatını artırmasıdır. Hem yurt içi piyasalar, hem de ihracat için yapılan üretimin önemli bir kısmının ara malı ithalatına bağımlı olması ve enerjide dışa bağımlı olduğumuz için enerji ithalatı hızla artmıştır. Bu bağlamda ihracatın ve ihracata yönelik üretimin %60 oranında ithalata bağımlı olması ve enerji fiyatlarının yüksek düzeyde seyrettiği ortamda enerji ithalatının toplam ithalat içindeki payının 2012'de %25'e kadar ulaşması söz konusu olmuştur.

Türkiye'de son dönemde büyüme sürecinin hızlanmasıyla birlikte artan enerji ihtiyacı ve ara malı kullanımı cari işlemler açığına da artırmaktadır ki, bu durum günümüzde Türkiye ekonomisinin karşı karşıya kaldığı ve büyüme sürecinin yavaşlatan temel unsurların başında gelmektedir. Bu çerçevede Türkiye ekonomisinde son on yıldaki büyüme oranları ile cari işlemler bilançosu (CİB) açığı GSYİH oranının yer aldığı Grafik 1.1'de iktisadi büyüme oranı ile CİB/GSYİH oranının birlikte hareket ettiği görülmektedir.

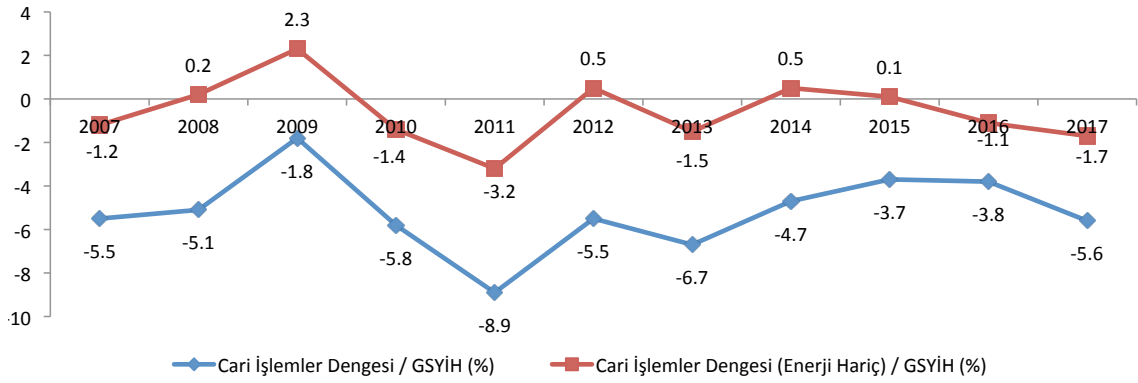
Grafik 1.1: Türkiye'de Büyüme ve CİB / GSYİH Oranlarının Gelişimi (2007-2017, %)

Kaynak: TÜİK, Yıllık GSYİH İstatistikleri, TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri.

Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinde %11,1 gibi yüksek oranda büyüme yaşanan 2011'de CİB açığı / GSYİH oranı %9 oranına yaklaşırken, %8,5 oranında büyüme sağlanan 2013'de CİB açığı / GSYİH oranı %6,7 olmuştur. Petrol fiyatları ve büyüme oranlarının gerilediği 2014 sonrası CİB açığı / GSYİH oranlarının gerileyerek 2016'da %3,8 oranına inmesi bu durumu doğrulamaktadır. Benzer biçimde hızlı büyüme yaşanan ve petrol fiyatlarının yeniden yükselerek 60 dolara yükseldiği 2017 yılı üçüncü çeyrek büyüme verileri bu durumun sürdüğünü göstermektedir.

Nitekim Türkiye 2017 yılında %7,4 oranında büyürken GSYİH düzeyi de 851 milyar dolar olmuş, sonuçta CİB/GSYİH oranı da %5,6 oranına yükselmiştir. 2016'da CİB açığı 33,1 milyar dolarken 2017'de 47,1 milyar dolara yükselmesine ilişkin rakamların ortaya koyduğu üzere büyüme arttığında CİB açığı, hem ara malı ithalatı ve hem de artan enerji talebinden (ayrıca enerji fiyatları artışı) dolayı artmakta, bu da büyümenin önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Grafik 1.2'den açıkça görüleceği üzere, CİB açığının GSYİH'ya oranı 2017'de %5,6 iken enerji ithalatı hariç tutulduğunda CİB açığının GSYİH oranı %1,7 gibi daha düşük oranlarda seyretmektedir.

Grafik 1.2. Cari İşlemler Dengesi / GSYİH Oranının Gelişimi (2003-2016, %)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2018), *Ekonomi Sunumu*, 24 Nisan 2018, s. 64.

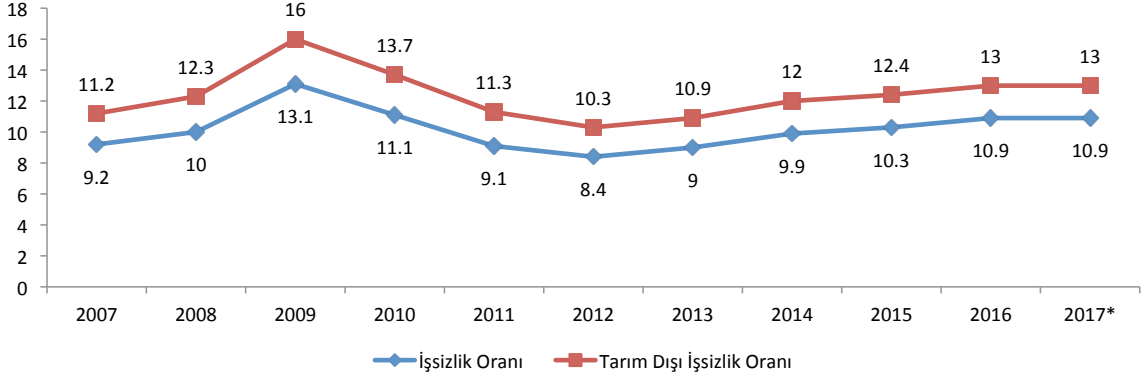
Türkiye ekonomisinde son on yılda makro ekonomik görünüm açısından bir diğer önemli konu, istihdam ve işsizlikle ilgili gelişmelerdir. Türkiye’de istihdam ve işsizlikle ilgili oranlara bakıldığında son 10 yılda hem işgücüne katılım oranında hem de istihdam oranında artışların olduğu görülmektedir. İşgücüne katılım oranı 2007’de %44,3 oranında iken 2014’de %50’nin üzerine çıkmış, Aralık 2017 itibarıyla %52,4 olmuştur. Aynı şekilde istihdam oranında artış gerçekleşmiş, Tablo 1.2’de görüldüğü üzere istihdam oranı 2007’de %40,3 düzeyinde iken 2015’de %46 düzeyine ve Aralık 2017 itibarıyla %46,9 oranına ulaşmıştır.

Tablo 1.2. Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik Oranlarında Gelişmeler (2007-2017, %)

Yıl	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
İşgücüne Katılma Oranı	44,3	44,9	45,7	46,5	47,4	47,6	48,3	50,5	51,3	52,0	52,4
İstihdam Oranı	40,3	40,4	39,8	41,3	43,1	43,6	43,9	45,5	46,0	46,3	46,9
İşsizlik Oranı	9,2	10,0	13,1	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9	10,3	10,9	10,4
Tarım Dışı İşsizlik Oranı	11,2	12,3	16,0	13,7	11,3	10,3	10,9	12,0	12,4	13,0	12,3

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri. *TÜİK (2018), İşgücü İstatistikleri, Aralık 2017 Verisi.

Bununla birlikte istihdam oranında artış olmasına rağmen işsizlikte önemli bir azalma görülmemektedir. Grafik 1.3’de görüldüğü gibi, küresel finansal krizin etkisiyle Türkiye ekonomisinde 2009’da %13,1 oranına ulaşan genel işsizlik oranı 2012’de %8,4 oranına kadar inerse de 2013 yılı sonrası genel bir artış trendi içine girmiştir. Bu çerçevede özellikle 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrası aylık düzeyde giderek yükselen genel işsizlik oranı Aralık 2016’da %12,7 düzeyine çıkmış ve yıl ortalaması olarak %10,9 olmuştur. Ocak 2017’de %13 oranına ulaşan genel işsizlik oranı, Şubat ve Mart 2017’de sırasıyla %12,6 ve %11,7 olduktan sonra hükümetin aldığı Kredi Garanti Fonu destekli genişletici ekonomi politikalarının olumlu etkisiyle düşüş trendine girmiş ve Temmuz 2017’de %10,7 düzeyini gördükten sonra Aralık 2017’de %10,4 oranına inmiştir (TÜİK, 2018).

Grafik 1. 3. Genel İŞsizlik ve Tarım Dış İŞsizlik Oranının Gelişimi (2007-2017, %)

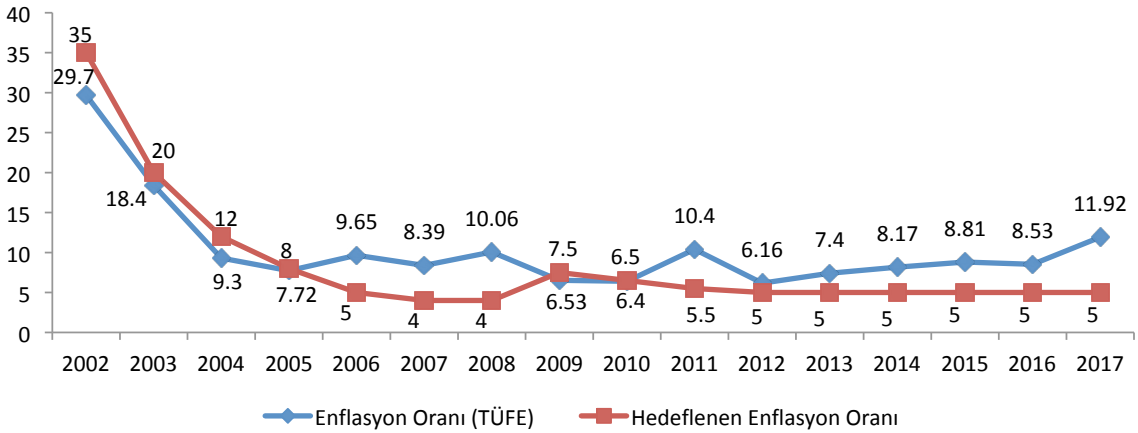
Kaynak: TÜİK, *İŞgücü İstatistikleri*. * TÜİK (2018), *İŞgücü İstatistikleri, Aralık 2017 Verisi*.

Öte yandan kentsel kesimdeki işsizlik, yani tarım dışı işsizlik oranları daha yüksektir. Bu bağlamda Türkiye’de 2007’de %11,2 olan tarım dışı işsizlik oranı küresel finansal krizin etkisiyle 2009’da %16 düzeyine ulaştıktan sonra, AK Partinin istihdamı artırıcı politikalarının etkisiyle 2012’de %10,3 düzeyine kadar inse de, 2013 yılı Gezi Olayları sonrası artarak 2016 yılında %13 düzeyine yükselmiş, Aralık 2017 itibarıyla %12,4 olmuştur. Ayrıca 15-24 yaş arası gençlerdeki işsizlik oranı daha yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. TÜİK (2018), verilerine göre, 2016’da %20’ler civarına yaklaşan bu oran Aralık 2017’de %19,2 olmuştur. Bu bağlamda TÜİK’in Aralık 2017 dönemi işgücü istatistiklerine göre istihdam oranı %46,9 olmuş, istihdam edilenlerin %18,3’ü tarım, %19,5’i sanayi, %7,3’ü inşaat ve %55’i hizmetler sektöründe istihdam edilmiştir. Aralık 2017 itibarıyla herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıt olmadan çalışanların (kayıt dışı çalışanların) oranı %33,3 olurken, tarım dışı sektörlerde kayıt dışı çalışanların oranı daha düşük, %22,1 oranında gerçekleşmiştir (TÜİK, 2018).

Türkiye ekonomisinin genel makro ekonomik görünümü bağlamında incelenecek bir diğer başlık fiyat istikrarı ve enflasyon konusudur. Bilindiği üzere fiyat istikrarı denildiğinde fiyatlar genel düzeyinin makul, tek haneli rakama inerek o düzeylerde istikrar kazanması akla gelmektedir. Türkiye’de fiyat istikrarı bağlamında enflasyon özellikle 1990 yılların kronik bir problemi iken 2000’li yıllarda hızlı bir düşme eğilimine girmiş 2004 ve 2005’den itibaren tek haneli rakamlara düşmüştür. Bu gelişmede 2002 yılından itibaren uygulanmaya başlanan enflasyon hedeflemesi yaklaşımının da etkisinin olduğu söylenebilir. Enflasyon oranları her ne kadar tek haneli rakamlarda seyretse de hedefler ve gerçekleştirmeler açısından bakıldığında Türkiye’de 2006 yılından itibaren enflasyona ilişkin gerçekleştirmelerin sürekli bir şekilde hedeflenen orandan daha yüksek çıktığı görülmektedir. Gerçekleşen değerlerin hedeflenen değerlerden yüksek çıkmaya başlaması tam da açık enflasyon hedeflemesine geçildiği 2006 yılı olmuştur. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’na göre Türkiye’de 2006’da gerçekleşen enflasyon değerlerinin hedeflenen değerlerden yüksek çıkmasının temel nedeni uluslararası finansal piyasalarda gerçekleşen dalgalanmalar ve artan risk primidir. Artan risk primi finansman maliyetlerini arttırmış bu da enflasyon ve enflasyon beklentilerinde artışa neden olmuştur. Merkez Bankası artan enflasyonu kontrol altına almak için her ne kadar politika faizlerini yükseltse de yılsonunda gerçekleşen değer hedeflenen değerden daha yüksek bir değer almıştır (TCMB, 2006: 28).

ABD’nde yaşanan finansal kriz, Türkiye ekonomisinde etkilerini hissettirerek toplam talepte önemli daralma ve büyüme oranlarında düşmeye neden olmuş, daha önce belirtildiği gibi büyüme oranları negatife dönmüştür. Bu durum, yani iç talepteki daralma enflasyon oranlarına da yansımış ve 2008 ve 2009 yıllarında enflasyon oranında yatay bir seyrin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Grafik 1.4’de görüldüğü gibi, 2009 yılı son çeyreğinden itibaren ekonomide görülen hızlı toparlanma sonucu büyüme oranları artarken beraberinde enflasyon oranı da yeniden yükselme trendine girmiştir. Gerçekleşen enflasyon oranı 2011 yılından itibaren tekrar hedeflenen oranın üzerine çıkmıştır.

Grafik 1.4: Türkiye’de Hedeflenen ve Gerçekleşen Enflasyon Oranları (2002-2017, %)

Kaynak: TCMB, *Enflasyon Verileri*.

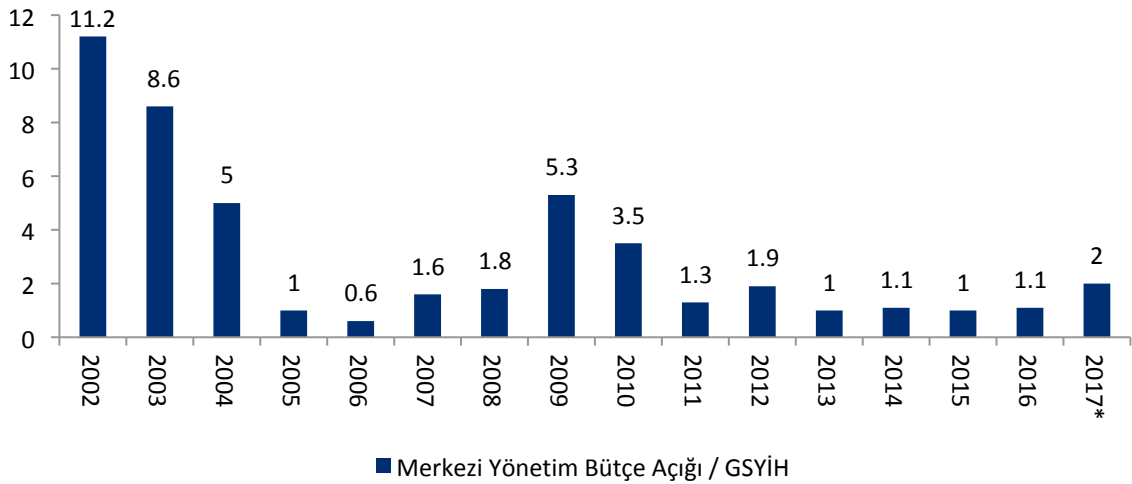
Türkiye ve birçok gelişmekte olan ülkede büyüme oranları yanı sıra Türkiye örneğinde enflasyon oranının 2010’dan itibaren artmaya başlamasında en büyük etken finansal krizden dolayı gelişmiş ülke merkez bankalarının (FED, ECB, BoE, BoJ) hızlı şekilde genişletici para politikası uygulamaya başlamaları olmuştur. Bu durum uluslararası piyasalarda likidite artışına yol açmış ve bu fazla likidite Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere akmıştır. Artan likidite gelişen ülke ekonomilerinde iç talep artışı paralelinde büyüme ve enflasyon oranının artmasına yol açmıştır. TCMB, faiz koridoru uygulamasına geçerken özellikle 2012’de kredi genişlemesini engelleyici tedbirler uygulamaya koymuştur. TCMB tarafından alınan önlemler enflasyon oranında 2012 yılında olduğu gibi, düşüşlere yol açmışsa da 2011 sonrası dönemde gerçekleşen enflasyon değerleri hedeflenen değerlerden yüksek olmaya devam etmiştir. Özellikle iç talep destekli artan toplam talep ve ülke dışından elde edilen ucuz fon kaynakları yurt içerisindeki toplam talep artışını körükleyerek enflasyonun artmasına neden olmuştur.

Enflasyonun artmasının bir diğer nedeni üretimde kullanılan ara malların büyük oranda ithal edilmesinden dolayı kurlardaki artışın belirli bir dönem sonra enflasyonun artması yönünde baskı yapmasıdır. Enerjide dışa bağımlı yapı da artan kurlarla beraber enflasyonun artmasına katkıda bulunmaktadır. Kullanılan enerjinin yaklaşık %75’lik oranı ithal edilmektedir ki kurlarda meydana gelen artış üretimde temel girdi olan enerjinin üretim maliyetleri açısından baskı yapmasına neden olmaktadır. 2010 yılında TL/\$ kuru yaklaşık 1,50’ler civarında iken 2017 yılı sonunda bu değer 3,70’ler düzeyine çıkmıştır ki özellikle ABD dolarındaki artış ithalat büyük oranda dolar üzerinden yapıldığı Türkiye ekonomisinde enflasyon üzerinde önemli baskılar oluşturmaktadır.

Aslında TCMB, yapısal bir sorunun (ara malı ithalatına bağımlılık) çözümü için para politikalarını kullanmaya çalışmaktadır. Ancak bu politika mevcut sorunların çözümünü ertelemekte, kalıcı şekilde çözmemektedir. Çözüm ara malı ithalatına bağımlılığı azaltmak için yapısal önlemlerin alınmasıdır.

Türkiye ekonomisinde özellikle genel makro ekonomik görünümü düzelten en önemli gelişme mali disiplin olmuştur. Türkiye ekonomisinde, 2001 Krizi sonrası Kemal Derviş'in açıkladığı IMF destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile başlayan mali disiplinden AK Parti döneminde taviz verilmemesi bu olumlu gelişmeye yol açmıştır. Bu bağlamda AK Partinin iktidara geldiği 3 Kasım 2002 seçimleri sonrası 1990'lı yıllardaki disiplinsiz maliye politikası uygulamalarından vazgeçilmiş, 2004 yılından itibaren uygulanan 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu maliyesi alanında reform gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede maliye politikaları disiplini sayesinde Grafik 1.5'de görüldüğü gibi, merkezi yönetim bütçe açığının GSYİH'ya oranı hızla gerilemiştir.

Grafik 1.5: Merkezi Yönetim Bütçe Açığı / GSYİH Oranının Gelişimi (2002-2017, %)

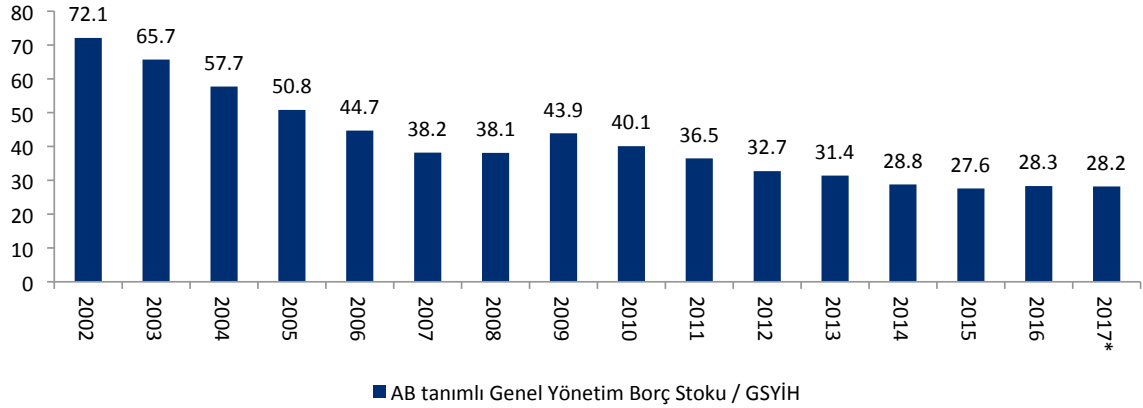

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2018), *Ekonomi Sunumu*, 19 Mart 2018, s. 73. *Orta Vadeli Program Tahmini.

Türkiye ekonomisinde bütçe açığının GSYİH'ya oranının 2002'de %11,2 iken 2006 yılında %0,6 düzeyine indirilmesi önemli bir başarı olmuştur. 2007 ve 2008 yıllarında AB'nin Maastricht Ekonomik Kriterleri arasında bulunan %3 düzeyinin altında kalan bütçe açığı / GSYİH oranı küresel krizin etkisinin yoğun biçimde hissedildiği 2009'da vergi indirimleri ve kamu teşvik harcamalarının etkisiyle %5,3 düzeyine çıksa da yeniden mali disipline dönülen 2010'dan itibaren gerilemiş ve 2016'da %1,1 düzeyine inmiştir. OVP hedefleri doğrultusunda bütçe açığı GSYİH oranının 2017'de %2 civarında gerçekleşmesi beklenmektedir.

Türkiye'de mali disiplin çerçevesinde kamu sektörü ve reel kesimin iç ve dış borçlanma faiz oranları hızla gerilemiştir. Bu bağlamda mali disiplinin olumlu bir etkisi olarak AB tanımlı genel yönetim borç stokunun GSYİH'ya oranı %72 gibi yüksek bir düzeyden günümüzde yaklaşık %28 oranına inmiştir. Bu bağlamda Grafik 1.6'da Türkiye'nin 2002-2017 dönemi itibarıyla AB tanımlı genel yönetim borç stokunun GSYİH'ya oranının belirgin biçimde azaldığı görülmektedir.

Grafik 1.6: AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku / GSYİH Oranının Gelişimi (%)

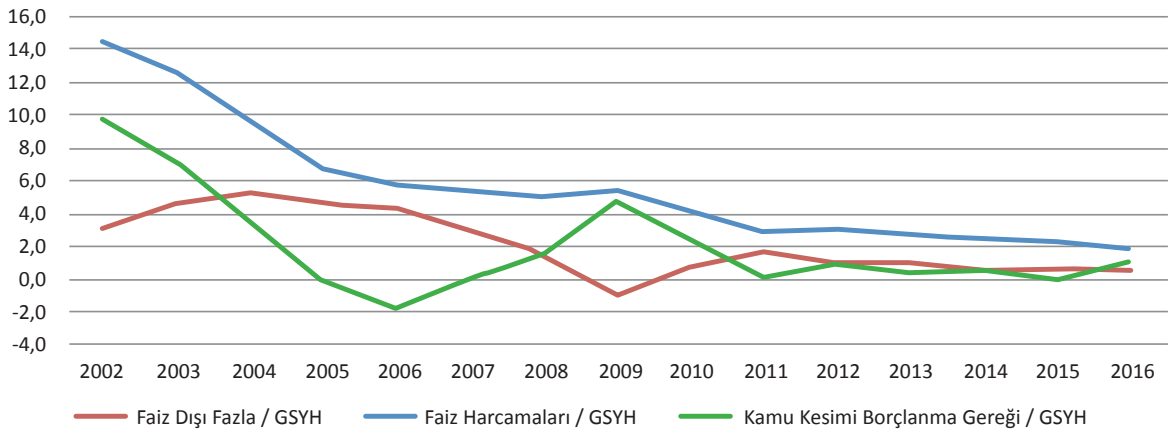

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2018), *Ekonomi Sunumu*, 19 Mart 2018, s. 82. * Orta Vadeli Program Tahmini.

Türkiye ekonomisinde bütçe açığı gelişmesinde olduğu gibi 2007 ve 2008’de %38 civarında seyreden bu oran, finansal krizin Türkiye ekonomisindeki etkilerini gidermek için uygulanan genişletici maliye politikaları etkisiyle 2009’da %43,9 oranına yükselmiştir. Ancak ekonomideki hızlı toparlanmadan sonra tekrar bu oran yeniden azalma eğilimine girmiş ve %30’ların altına inmiştir. 2017 yılı üçüncü çeyrek verilerine göre %28,2 oranında bulunan AB tanımlı genel yönetim borç stokunun GSYİH’ya oranı, Maastricht Ekonomik Kriterleri arasında kabul edilen %60’lık oranın hayli altında bulunmaktadır.

Öte yandan bütçede faiz dışı fazla verilmesi, kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) ve merkezi yönetim bütçesi faiz ödemelerinin GSYİH içindeki oranlarının azalması yönünde disiplinli duruş, Grafik 1.7’de görüldüğü üzere 2010 sonrasında devam etmiştir.

Grafik 1.7: Faiz Dışı Fazla, Faiz Harcamaları ve KKBG’nin GSYİH’ya Oranları (%)

Kaynak: Maliye Bakanlığı.

Bu çerçevede grafikte görüldüğü gibi, faiz ödemeleri/GSYİH oranının azaldığı dönemlerde KKBG/GSYİH oranının da azaldığı dikkati çekmektedir. 2006’da negatif değer alan KKBG/GSYİH oranı kriz döneminde uygulanan genişletici maliye politikaları etkisiyle 2009’da %4 seviyesine

çıkış, ancak tekrar hızlı Şekilde azalma eğilimine girmiştir. Aynı Şekilde faiz dışı fazlanın GSYİH içindeki oranı 2002 yılından sonra birkaç yılda %4 oranı üzerinde tutulmuŐ, ancak krizden dolayı uygulanan genişletici maliye politikalarının etkisiyle hızlı Şekilde azalmış, 2009 yılı sonrası ekonomideki hızlı toparlanma paralelinde tekrar pozitif oranlarda sürdürölmüŐtür.

1.2.TÜRKİYE EKONOMİSİNDE DİŞ TİCARET GELİŞMELERİ

Türkiye ekonomisinde dış ticaret alanında gelişmeleri özellikle son beş yıl bağlamında veya bir başka deyişle 2010 sonrası biçiminde ele alacağız. Bu tercihi yaptık. Çünkü hem küresel kriz öncesi Türkiye'nin dış ticaret geliŐmelerini ve hem de küresel krizin etkisinin hissedildiği 2009'daki Türkiye dış ticareti bağlamında ihracat ve ithalattaki önemli miktardaki daralmayı içeren uzun dönemli bir analiz, çalışmayı amacımızın ötesinde uzatacaktı. Diğer yandan TRA2 bölgesinin sosyo-ekonomik durumu ve dış ticaretini de 2010 sonrası dönem için ele almamız, yani Türkiye ve TRA2 bölgesi için analiz döneminde yeknesaklık sağlama isteğimiz de bu tercihte bulunmamızın bir başka nedenini oluşturmaktadır.

Bu başlıkta sırasıyla, Türkiye'nin 2010-2017 dönemindeki genel dış ticaretinin gelişimi, dış ticaretin yapısı bağlamında ihracatın sektörel, ithalatın mal gruplarına göre dağılımı, dış ticarete önemli fasıllar, dış ticaretin ölke gruplarına göre dağılımı ve dış ticarete önemli ölkeler üzerinde durulabilir.

1.2.1. Türkiye'nin Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemi Gelişimi

Bu noktada Türkiye'nin dış ticaretinin 2010 sonrası gelişimine bakıldığında, Tablo 1.3'de göröldüğü gibi, AK Parti iktidarının başlangıcından itibaren ortaya çıkan hızlı dış ticaret artışı, 2010, 2011 ve 2012 yıllarında da devam etmiştir. Bu bağlamda ihracat artışının %11,5 oranında olduğu 2010'da ithalat artışının %31,7'yi bulması, ihracat artışının %18,5 oranında gerçekteŐtiđi 2011'de ithalatın %30 civarında yükselmesinde bu iki yılda ortalama %10 civarında gerçekteŐen yüksek oranlı büyümenin etkisi olmuştur. Sonuçta 2011'de %11 civarındaki büyümeyle iç talep artışının teşvik ettiği ithalat artışına bağlı dış ticaret ağığı 2011'de *cumhuriyet tarihinin rekor* düzeyine (106 milyar dolar) çıkmıştır (Üzümcü, 2018: 245).

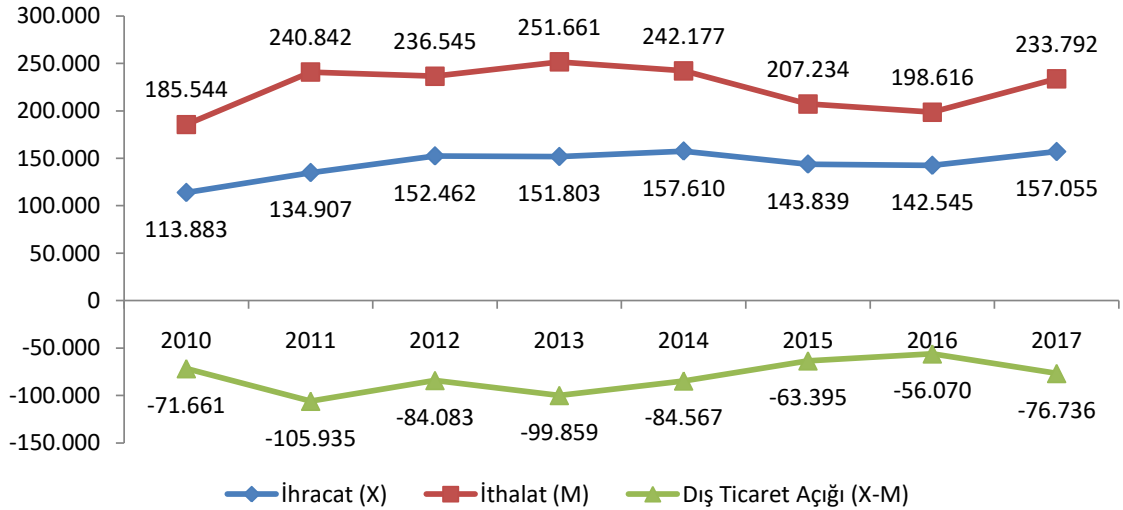
Bu gelişme iç talebin kısılması konusunu gündeme getirmiŐ, bu çerçevede iç talebi daraltmaya dönük kredi ve likidite politikası TCMB tarafından 2012'de uygulanmıŐ ve ekonomiyi soğutucu politikalar iç talebi düşürücü ve büyüme oranını (%4,8) frenleyici etki doğurmuŐtur. Nitekim 2012'de ihracatın %13 civarında artarak 152,4 milyar doları aşmasında üreticiler/ihracatçılarının dış pazarlara yönelmesinin etkisi olmuş, buna karŐılıklı iç talebin daraltılmasının etkisiyle 2012'de ithalat bir önceki yıla göre %1,8 oranında azalarak 236,5 milyar dolara inmiştir.

Tablo 1.3. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi: 2010-2017 (Milyon Dolar, %)

Yıl	İhracat (X)	Değişme (%)	İthalat (M)	Değişme (%)	Dış Ticaret Açığı (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)	X/M (%)
2010	113.883	11,5	185.544	31,7	-71.661	299.428	61,4
2011	134.907	18,5	240.842	29,8	-105.935	375.749	56,0
2012	152.462	13,0	236.545	-1,8	-84.083	389.007	64,5
2013	151.802	-0,4	251.661	6,4	-99.859	403.464	60,3
2014	157.610	3,8	242.177	-3,8	-84.567	399.787	65,1
2015	143.839	-8,7	207.234	-14,4	-63.395	351.073	69,4
2016	142.545	-0,9	198.616	-4,2	-56.070	341.162	71,8
2017	157.055	10,2	233.792	17,7	-76.736	390.847	67,2

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Öte yandan ihracatın görece düşük oranda (%0,4) gerilediği 2013'de hükümetin büyüme yönlü politikaları benimsemesiyle iç talepteki görece iyileşme, ithalatın %6,4 oranında artmasında etkili olmuştur. İhracatın 2013'de görece zayıf kalmasında, 2011-2013 döneminde dünya talebinin zayıflaması ve 2010'da Yunanistan'da başlayan AB kamu borçları krizinin önemli ihracat pazarımız AB ülkelerinde nihai talebin gerilemesine yol açan olumsuz etkisi de bulunmaktadır (Üzümcü, 2018: 253).

Grafik 1.8. Türkiye'nin Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemi Gelişimi (Milyon Dolar)

Türkiye'nin ihracatının Grafik 1.8'de görüldüğü gibi, 2014'de 157,6 milyar dolara ulaşmasında 17-25 Aralık 2013 FETÖ yargı darbe girişimi ardından döviz kurunun yükselmesi, 2014'de yapılan yerel seçim ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri esnasında döviz kurunun görece yüksek düzeyde seyretmesi ve geleneksel ihracat pazarımız AB ülkelerinde ekonomik toparlanma yaşanmasının pozitif etkisi bulunmaktadır. Buna karşın Haziran 2014'den itibaren petrol fiyatlarının (Brent tipi petrolün varil fiyatının 120 dolar civarından 60 dolar civarına) gerilemesinin etkisiyle petrol ve türevleri ithalat faturası azalan Türkiye'nin toplam ithalatı 2014'de 242,2 milyar dolara inmiştir.

Petrol fiyatlarının daha fazla gerilediği (brent petrol varil fiyatının 35-40 dolar civarına) 2015'de Türkiye'nin ithalatı %14,4 oranında azalarak 207,2 milyar dolara ve 2016'da 198,6 milyar dolara kadar inmiştir. Ancak bu kez ihracat yapılan bazı petrol ihracatçısı Őlkelerin (Rusya Federasyonu, İnan, S. Arabistan v.b.) iç taleplerinin daralması, 2013'de ihracatta ikinci sıraya yükselen Irak'da DEAŞ terör örgütünün Musul'dan başlayarak Irak'ın ũçte birini ele geçirmesinin Irak'a ihracatı azaltması, Rusya Federasyonu ile ortaya çıkan uçak düşürme krizi gibi sorunlar ve genel küresel konjonktür zayıflayınca Türkiye'nin ihracatı 2015'de 143,8 milyar dolara ve 2016'da 142,6 milyar dolara inmiştir. İhracatın daralması ve ithalatın görece daha fazla daralması neticesinde Türkiye'nin dış ticaret hacmi 2013'deki 403,5 milyar dolardan 2016'da 341 milyar dolara inmiş, dış ticaret açıkları 2011'deki 106 milyar dolar ve 2013'deki 100 milyar dolar civarından 2016'da 56 milyar dolar seviyelerine gerilemiştir. Bu çerçevede ihracatın ithalatı karşılama oranı (X/M), 2011'de %56 düzeyindeyken görece yükselerek 2016'da %71,8 düzeyine ulaşmıştır.

2017 yılında Türkiye'nin ihracatı yeniden artışa geçmiş, ihracat %10,2 oranında artarak 157 milyar doları aşmış, petrol fiyatlarının yeniden yükselmesinin etkisiyle ithalat %17,7 oranında artarak 233,8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu verilere göre 2017'de dış ticaret hacmi 390,8 milyar dolar olurken dış ticaret açığı 76,7 milyar dolara yükselmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı da %67,2 düzeyine gerilemiştir.

1.2.2. Türkiye İhracatının Sektörlere, İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye'nin 2010-2017 dönemi dış ticaretinin niceliksel gelişiminin ötesinde ihracatın sektörel dağılımı (SITC sınıflaması), ithalatın mal gruplarına göre dağılımı (BEC sınıflaması) üzerinden dış ticaretin yapısal durumu görülebilir. Bu çerçevede Türkiye'nin bu dönem ihracatının sektörel dağılımı ile ithalatının mal gruplarına göre dağılımı Tablo 1.4'de görölmektedir. Tabloda göröldüğü üzere Türkiye ihracatının sektörel dağılımı bağlamında tarım ürünleri ihracatı 2010'da 5,1 milyar dolar iken 2014'de 6,4 milyar dolara ulaşmış, 2016'da 5,8 milyar dolara inmiş ve 2017'de 5,7 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin ihracatı içinde bu dönemde genelde *işlenmemiş tarımsal ürünleri ihracat değeri artsa da oransal payı 2016'da %4,1 düzeyine gerilemiş* ve 2017'de %3,7 olmuştur. Bu oransal azalma ve son iki yılda tarımsal ürün ihracat değerinin gerilemesinde *dünyada işlenmemiş tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi ve Türkiye'nin Rusya'ya domates ihracatının azalmasında olduğu gibi olađandıŐ gelişmelerin etkisinin olduğu söylenebilir.*

Türkiye ihracatı içinde madencilik ürünleri ihracat değeri de artarak 2010'da yaklaşık 2,4 milyar dolarken 2013'de 3,9 milyar dolara yükselmiş, daha sonra gerileyerek 2016'da 2,7 milyar dolara inmiş ve 2017'de 3,5 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin madencilik ürünleri ihracatının toplam ihracattaki payı bu dönemde %1,9 ile %2,5 oranları arasında seyretmekle birlikte ihracat değerinde genel eğilim artış yönündedir.

Türkiye'nin imalat sanayi ihracat değeri ise bu dönemde önemli ölçüde artarak 2010'da 105,5 milyar dolarken 2014'de 147 milyar doları aşmış, ancak izleyen iki yılda gerileyerek 134 milyar dolar civarında gerçekteymiŐ, 2017'de 147,2 milyar dolar olmuştur. Bu dönemde imalat sanayi ürünlerinin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı %93-%94 oranları arasında seyretmiştir.

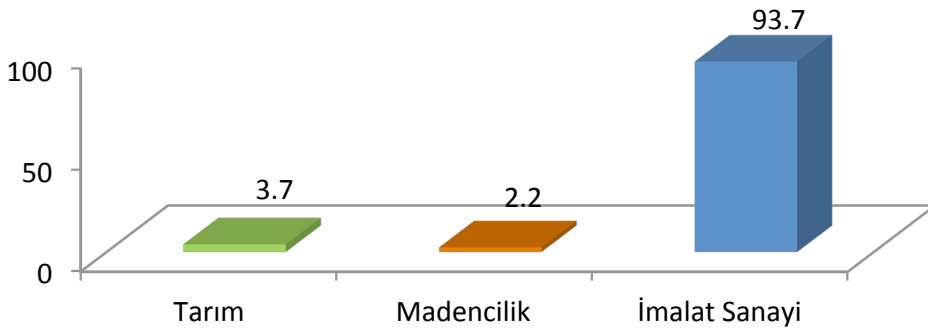
Tablo 1.4. Türkiye İhracatının Sektörlere, İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (2010-2017, Milyon Dolar, %)

Yıl	İHRACAT (ISIC Rev.3)						
	Tarım		Madencilik		İmalat Sanayi		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer
2010	5.091	4,5	2.687	2,4	105.465	92,6	113.883
2011	5.353	4,0	2.805	2,1	125.963	93,4	134.907
2012	5.379	3,5	3.161	2,1	143.289	93,9	152.462
2013	5.911	3,9	3.879	2,5	141.358	93,1	151.803
2014	6.377	4,0	3.407	2,2	147.069	93,3	157.610
2015	6.125	4,3	2.799	1,9	134.390	93,4	143.839
2016	5.814	4,1	2.693	1,9	133.654	93,7	142.545
2017	5.739	3,7	3.509	2,2	147.199	93,7	157.055
Yıl	İTHALAT (BEC Sınıflaması)						
	Sermaye (yatırım) malları		Ara (hammadde) malları		Tüketim Malları		Toplam
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer
2010	28.818	15,5	131.445	70,8	24.734	13,3	185.544
2011	37.270	15,5	173.140	71,9	29.693	12,3	240.842
2012	33.925	14,3	174.930	74,0	26.699	11,3	236.545
2013	36.771	14,6	183.811	73,1	30.416	12,1	251.661
2014	35.996	14,9	176.722	73,0	29.006	12,0	242.177
2015	34.905	16,8	143.317	69,2	28.587	13,8	207.234
2016	35.917	18,1	134.307	67,6	27.941	14,1	198.616
2017	33.117	14,2	171.452	73,3	28.489	12,2	233.792

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Özetle bu dönemde Türkiye ihracatının sektörel dağılımında miktar/değer bazlı artışlar/azalışlar görülse bile, Grafik 1.9'da görüldüğü üzere, ihracat içinde imalat sanayi ihracatının oransal olarak ağırlıklı olduğu, tarım ve madenciliğin ihracat içindeki payının görece düşük olduğu belirtilebilir.

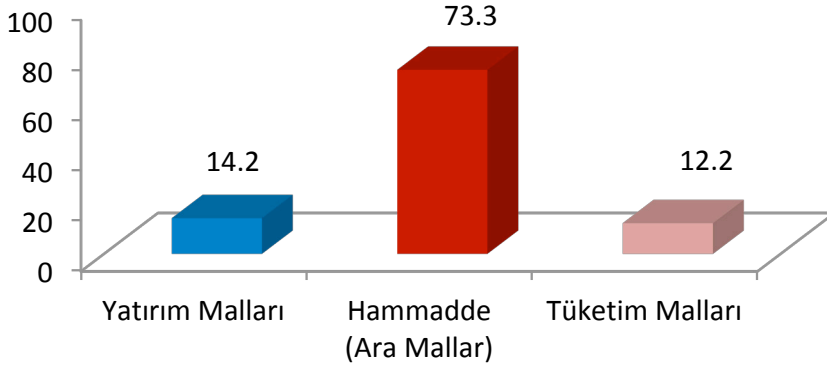
Grafik 1.9: Türkiye'nin İhracatının Sektörlere Göre Dağılımı (2017, %)

İthalatın mal gruplarına göre dağılımı, sektörlere göre dağılımdan özellikle enerji ithalatının (petrol ve türevleri) hammadde, ara mallar ithalatı içinde yer alması bağlamında daha aydınlatıcıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin 2010-2017 dönemi ithalatının mal gruplarına göre dağılı-

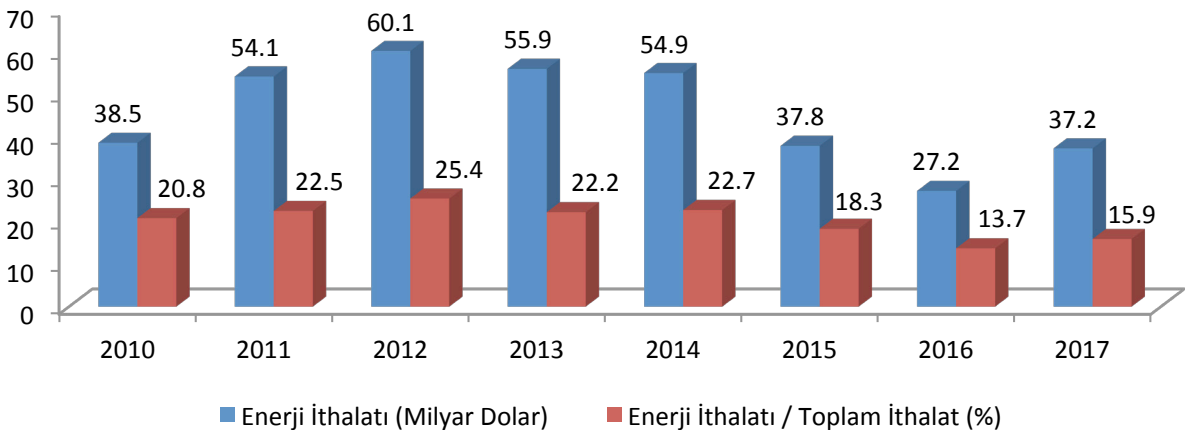
mına bakılırsa, hammadde, ara mallar ithalatının Türkiye'nin toplam ithalatı içinde önemli ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye'nin 2010'da hammadde, ara mallar ithalat değeri 131,4 milyar dolar ve toplam ithalat payı %70,8 iken petrol fiyatları artışı etkisiyle 2013'de 183,8 milyar dolara ve %73,1 oranına ulaşmış, Mayıs 2014 sonrası petrol fiyatlarının gerilemesiyle birlikte 2016'da 134,3 milyar dolara ve %67,6 oranına inmiştir. Petrol fiyatlarının yeniden artış trendine girdiği günümüzde, Grafik 1.10'da görüldüğü gibi, 2017'de hammadde, ara mallar ithalatı yaklaşık 171,5 milyar dolar olmuş ve toplam ithalat içindeki payı yükselerek %73,3 düzeyine erişmiştir.

Grafik 1.10 Türkiye'nin İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (2017, %)

Bu çerçevede Grafik 1.11'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin enerji ithalat tutarı 2010'da 38,5 milyar dolarken (ithalatta payı %20,8), 2011'de 54 milyar dolara ve 2012'de 60,1 milyar dolar (ithalat payı %25,4) gibi oldukça yüksek düzeye ulaşmış, bu durum dış ticaret ve CİB açıklarının çok fazla yükselmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin dış ticaret ve CİB açıklarının yüksek düzeylere ulaşmasında yüksek oranlı büyüme ve enerji ithalatı artışının büyük etkisi olmuştur (Üzümcü ve Başar, 2011: 13-17). Bununla birlikte 2014'den itibaren petrol fiyatlarının gerilemesinin pozitif etkisiyle 2016'da 27,2 milyar dolara ve ithalatta payı %13,7 oranına inmiş, ardından enerji fiyatlarının yükseldiği 2017'de yaklaşık 37,2 milyar dolar olarak gerçekleşirken toplam ithalatta payı %15,9 oranına yükselmiştir.

Grafik 1.11 Türkiye'nin Enerji İthalatının Gelişimi (2010-2017, Milyar Dolar ve %)

Türkiye'nin bu dönemde yatırım, sermaye malları ithalat değeri ise 29-37 milyar dolar arasında seyretmiş ve görece daha ileri teknoloji içeren makine-teçhizat ürünlerinin yer aldığı bu ürün grubunun toplam ithalattaki payı %15-%18 arasında değişmiş, 2016'da %18,1 ve 2017'de gerileyerek %14,2 olmuştur. 2010-2017 döneminde tüketim malları ithalatı da 24,7 milyar dolardan 2013'de 30,4 milyar dolara yükselmiş, 2016'da yaklaşık 28 milyar dolar ve 2017'de yaklaşık 28,5 milyar dolar olmuştur.

Öte yandan Türkiye'nin ithalatı içinde tüketim malları ithalatının payının özellikle 2003 yılı sonrası %10'un üzerine yerleşmesi ve 2016'da %14,1 oranına kadar ulaşması söz konusu olmuştur ki, bu veriler, Türkiye'de kişi başına gelir artışının ithal tüketim malları talebini artırdığını göstermektedir.

1.2.3. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Fasillara Göre Dağılımı

Türkiye'nin bu dönem ihracatında öne çıkan fasillara bakılırsa, Tablo 1.5'de görüldüğü gibi, ihracatta ilk sırayı 2010 yılında olduğu gibi, 87.Fasıl motorlu kara taşıtları yaklaşık 23,9 milyar dolar (%15,2 pay) ile almaktadır.

Bu fasılın ardından 84. Fasıl kazanlar ve makineler 13,8 milyar dolarla (%8,8 pay) ikinci sırayı almakta, üçüncü sırada yaklaşık 10,9 milyar dolar (%6,9 pay) ile 71. Fasıl kıymetli metaller (altın, inci mücevherat v.b.) bulunmaktadır. Öte yandan 1990'lı yıllarda ihracatta ilk sıralarda bulunan 61. Fasıl örme giyim eşyası günümüzde %5,6 payla dördüncü sırada, 62.Fasıl örülmemiş giyim eşyası %3,8 payla yedinci sıradadır.

Tablo 1.5 Türkiye Dış Ticaretinin Fasillara Göre Dağılımı (2010-2017, Milyon Dolar, %)

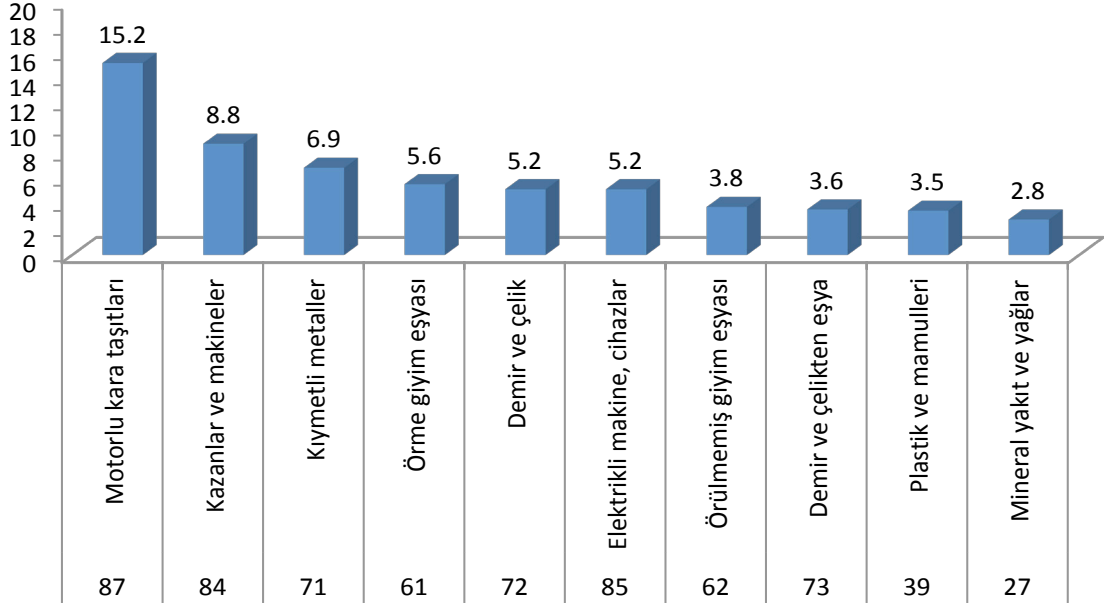
Kod	İHRACAT ÖNEMLİ FASILLAR	2010		2017	
		Değer	%	Değer	%
87	Motorlu kara taşıtları	13.813	12,1	23.946	15,2
84	Kazanlar ve makineler	9.413	8,3	13.831	8,8
71	Kıymetli metaller	3.747	3,3	10.879	6,9
61	Örme giyim eşyası	7.731	6,8	8.850	5,6
72	Demir ve çelik	8.740	7,7	8.238	5,2
85	Elektrikli makine, cihazlar	7.530	6,6	8.097	5,2
62	Örülmemiş giyim eşyası	4.636	4,1	5.951	3,8
73	Demir ve çelikten eşya	4.850	4,3	5.603	3,6
39	Plastik ve mamulleri	3.717	3,3	5.477	3,5
27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar	4.470	4,0	4.325	2,8
Kod	İTHALAT ÖNEMLİ FASILLAR	2010		2017	
		Değer	%	Değer	%
27	Mineral yakıtlar	38.497	20,8	37.195	15,9
84	Kazanlar ve makineler	21.267	11,5	27.165	11,6
85	Elektrikli makine, cihazlar	14.642	7,9	21.152	9,0
71	Kıymetli metaller	3.037	1,6	17.444	7,5
87	Motorlu kara taşıtları	13.419	7,2	17.428	7,5
72	Demir ve çelik	16.121	8,7	16.762	7,2
39	Plastik ve mamulleri	9.730	5,2	13.265	5,7
29	Organik kimyasal müstahsallar	4.400	2,4	5.388	2,3
90	Optik, fotoğraf, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar	4.410	2,4	4.999	2,1
30	Eczacılık ürünleri	3.438	1,9	4.449	1,9

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Grafik 1.12'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin ihracatında 2017 yılı itibarıyla 72. Fasil demir ve çelik ihracatı %5,2 payla beşinci, 85. Fasil elektrikli ev aletleri %5,2 payla altıncı sırayı almıştır.

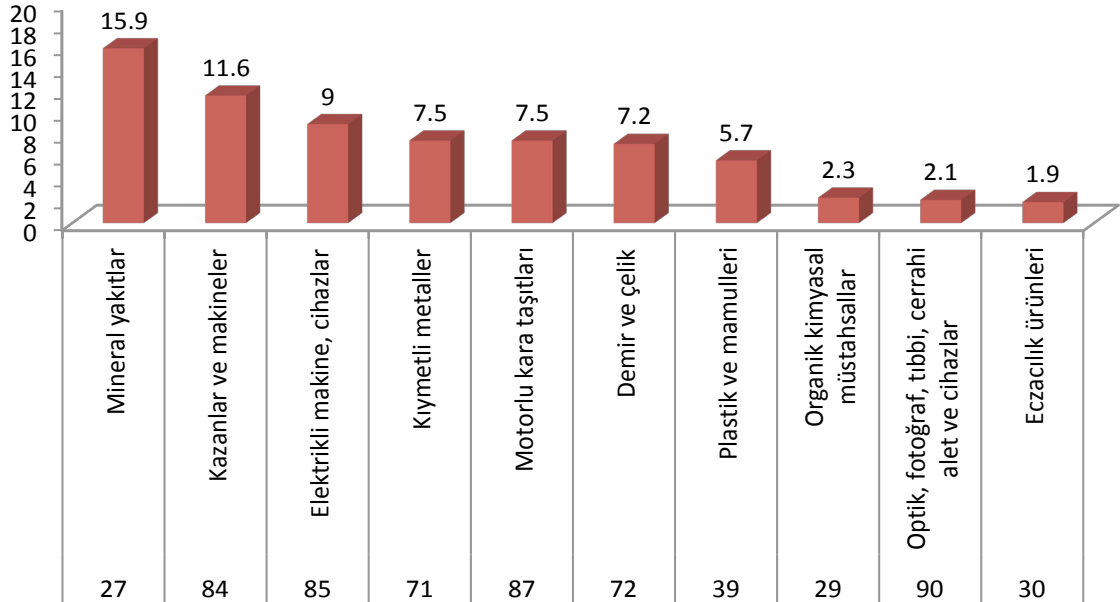
Grafik 1.12. Türkiye'nin İhracatında Önemli Fasıllar (2017, %)

Türkiye'nin ithalatının fasıllara göre dağılımına bakıldığında (2016 yılı istisna) geçmişten günümüze ilk sırayı 27. Fasil mineral yakıtlar ve türevleri (petrol ve akaryakıt) ithalatı almaktadır. Bu bağlamda 2010'da %21'e yakın pay alan 27. Fasil ithalatı 2016'da çok az farkla ikinci sıraya gerilese de 2017'de 37,2 milyar dolar ve %15,9 payla ilk sıradadır.

İthalatımızda 2016 yılında ilk sırada yer alan 84. Fasil kazan ve makineler, Grafik 1.13'de görüldüğü gibi, 2017 yılında 27,2 milyar dolarla (%11,6 pay) ikinci sırayı almakta, bu iki faslin ardından 85. Fasil elektrikli makine ve cihazlar yaklaşık 21,2 milyar dolarla (%9 pay) üçüncü sırada bulunmaktadır.

Grafik 1.13 Türkiye'nin İthalatında Önemli Fasıllar (2017, %)

Bu üç faslın ardından günümüzde 71. Fasil kıymetli metaller, altın ithalatı 17,4 milyar dolarla (%7,4 pay) dördüncü sırayı, 87. Fasil motorlu kara taşıtları yine 17,4 milyar dolarla (%7,5 pay) beşinci sırayı almaktadır.

Özetle, dış ticaretteki önemli fasllara bakıldığında Türkiye'nin benzer sanayi ürünleri ihraç ve ithal ettiği, kıymetli metal (altın v.b.) ihracatı kadar büyük miktarda altın ithal ettiği ve petrol fiyatlarının yükseldiği yüksek oranlı ekonomik büyüme dönemlerinde enerji ithalatının önemli ölçüde arttığı ve ithalattaki payının hızla yükseldiği söylenebilir.

1.2.4. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Ülke Gruplarına Göre Dağılımı

Türkiye'nin dış ticaretinin ülke gruplarına göre dağılımını 2010 ve 2017 yılları için mukayeseli biçimde ele alabiliriz. Bu bağlamda Türkiye'nin 2010-2017 dönemi dış ticaretinin ülke gruplarına göre dağılımını içeren Tablo 1.6'da görüldüğü üzere, OECD ve Avrupa ülkelerine yapılan ihracat, Türkiye'nin toplam ihracatı içinde önemli yer tutmaktadır. Türkiye'nin 2008 yılı küresel finansal krizi sonrası durgunluğa giren AB ve OECD'ye yapılan ihracat payında azalış olmuş, ancak son üç yılda yeniden toparlanma görülmüştür. AB ülkelerinin 2010'da toplam ihracatta payı %46,3 iken 2017'de %47,1 olmuştur.

Tablo 1.6: Türkiye'nin Dış Ticaretinin Ülke Gruplarına Göre Dağılımı, (2000–2017, %)

Ülke Grupları	İHRACAT			
	2010		2017	
	Miktar	% Pay	Miktar	% Pay
Avrupa Birliği	52.935	46,3	73.942	47,1
Diğer Avrupa	11.124	10,0	9.810	6,2
Afrika	9.283	8,2	11.678	7,4
Amerika	6.078	5,3	12.168	7,7
Ortadoğu	23.295	20,5	35.347	22,5
Diğer Asya	8.581	7,5	11.275	7,2
SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI				
OECD	57.394	50,4	82.761	52,7
KEİ	14.456	12,7	15.644	10,0
ECO	7.617	6,7	8.108	5,2
BDT	10.288	9,0	9.108	5,8
Türk Cumhuriyetleri	3.921	3,4	4.167	2,7
İKÖ	32.470	28,5	45.147	28,7
Ülke Grupları	İTHALAT			
	2010		2017	
	Miktar	% Pay	Miktar	% Pay
Avrupa Birliği	72.391	39,0	85.208	36,4
Diğer Avrupa	30.101	16,3	31.380	13,4
Afrika	4.824	3,5	7.176	3,1
Amerika	16.800	9,0	20.999	9,0
Ortadoğu	13.011	7,0	19.786	8,5
Diğer Asya	40.343	21,7	57.170	24,5
SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI				
OECD	94.163	53,6	116.367	49,8
KEİ	32.980	17,8	30.601	13,1
ECO	11.607	6,3	11.207	4,8
BDT	28.909	15,6	26.079	11,2
Türk Cumhuriyetleri	2.924	2,5	3.185	1,4
İKÖ	22.201	12,0	31.958	13,7

Türkiye'nin son dönemde, başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere Asya-Afrika ülkelerine ihracatının arttığı gözlenmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında AB ülkeleri talep daralmasına karşı Türkiye'nin ihracat pazarlarını çeşitlendirme çabası etkili olmuştur (Dikkaya ve Üzümcü, 2017: 305). Arap Baharının olumsuz etkilerine kadar Kuzey Afrika ülkeleri ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) üyelerine ihracat artmış, ancak asıl artış (Suriye hariç) Ortadoğu ülkeleri ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ülkelerine olmuştur. Bu çerçevede 2017'de Ortadoğu ülkelerinin ihracatta payı %22,5 ve İKÖ ülkelerinin payı %28,7 düzeyine ulaşmıştır. 2014-2016 arası hariç petrol geliri artışı Ortadoğu ülkelerine ihracatın artmasında olumlu etki yapmıştır. Rusya ile son dönemde yaşanan sorunların etkisiyle Karadeniz Ekonomik İşbirliği örgütü üyeleri ve Diğer Avrupa ülkelerinin ihracat içindeki payları görece gerilemiştir. Türkiye'nin ihracatı içinde Türk Cumhuriyetlerinin payı görece azdır. Bu durum Azerbaycan ve Kazakistan dışında bu ülkelere ihracatın oldukça düşük miktarda olmasına bağlanabilir.

Türkiye'nin ithalatının ülke gruplarına göre dağılımında, OECD ve AB ülkeleri önemli paya sahiptir. Bununla birlikte Türkiye'nin ithalatında OECD ülkelerinin payı 2010'da %53,6 iken gerileyerek 2017'de %49,8 düzeyine inmiştir. Benzer biçimde Türkiye'nin önemli dış ticaret partneri AB ülkelerinin ithalatta payı 2010'da %39 iken günümüzde %36,4 oranına gerilemiştir. Öte yandan 2015-2016 yılları hariç Rusya ve İran'dan yapılan petrol ve doğalgaz ithalatında artışın etkisi ve **"ithalatımızın Asyalaşması"** anlamına gelen Çin ve Güney Kore'den ithalatın hızlı artışı söz konusudur (Dikkaya ve Üzümcü, 2017: 307). Nitekim tablodan izlenebileceği gibi, bu dönemde ithalat içinde Diğer Asya ülkelerinin payı 2010'da %21,7 iken düzenli biçimde artarak 2017'de %24,5'e ulaşmıştır. Türkiye'nin ithalatı içinde İslam ülkelerinin (İKÖ) payı da görece artmıştır. Bu çerçevede İKÖ ülkelerinin ithalatta payı 2010'da %12 iken 2017'de %13,7 düzeyine yükselmiştir.

Özetle, dış ticarete bulunduğumuz ülke grupları ile ilişkilerimizde ihracat tarafında AB ülkeleri ve OECD ülkeleri önemini korurken ithalat tarafında görece önemlerinde azalma görülmektedir. Dünya dış ticaretinde Asya ülkelerine doğru "eksen kaymasının" doğal sonucu olarak okunabilecek bu gelişmede Türkiye özelinde enerji ithalatında Kafkasya ve Ortadoğu bölgeleri ile güçlü ilişkiler ve ara malı ithalatında Çin'in etkisi olduğu söylenebilir. Bu noktada, 2010-2017 dönemindeki ihracat ve ithalatta en önemli dış ticaret partneri ülkelere bakıldığında bu durum daha açık biçimde görülmektedir.

1.2.5. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler

Türkiye'nin dış ticaretinde 2010 ve 2017 yılı itibarıyla en fazla paya sahip ülkelerin karşılaştırması Tablo 1.7'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, ihracatta Almanya 2010'da %10,1 ve 2017'de %9,6 payla ilk sıradadır. Türkiye'nin ihracatında Almanya'yı 2010 yılında İngiltere, İtalya ve Fransa, Irak, Rusya Federasyonu ve ABD'nin izlediği görülmektedir. Buna karşın 2017 yılı itibarıyla Türkiye'nin ihracatında Almanya'dan sonra, %6,1 payla İngiltere, büyük miktarda altın ihracatı yaptığımız BAE %5,8 payla üçüncü sırayı ve son dönemde ihracatımızın arttığı Irak yine %5,8 payla dördüncü sırayı almaktadır.

Türkiye'nin 2017 yılı ihracatında bu üç ülkeyi, ABD (%5,5), İtalya (%5,4) ve Fransa (%4,2) izlemektedir. Diğer yandan 2010'da Türkiye'nin ihracatında 10.sırada bulunan İran, kendisine ABD öncülüğünde 2011-2014 döneminde uygulanan ambargoya karşın ihraç ettiği petrol ve doğal-

gaz tahsilâtlarını Türkiye dâhil birçok ülkeden altın dış ticareti ile sağlamaya çalışmıştır (Üzümçü, 2017b: 698). Bu çerçevede İran'a petrol ödemesi karşılığı altın ihracının artmasıyla 2012'de bu ülke Türkiye'nin ihracatında üçüncü sıraya yükselse ve 2016'da 9. sırayı alsa da 2017 yılı itibarıyla da 11. sıraya inmiştir.

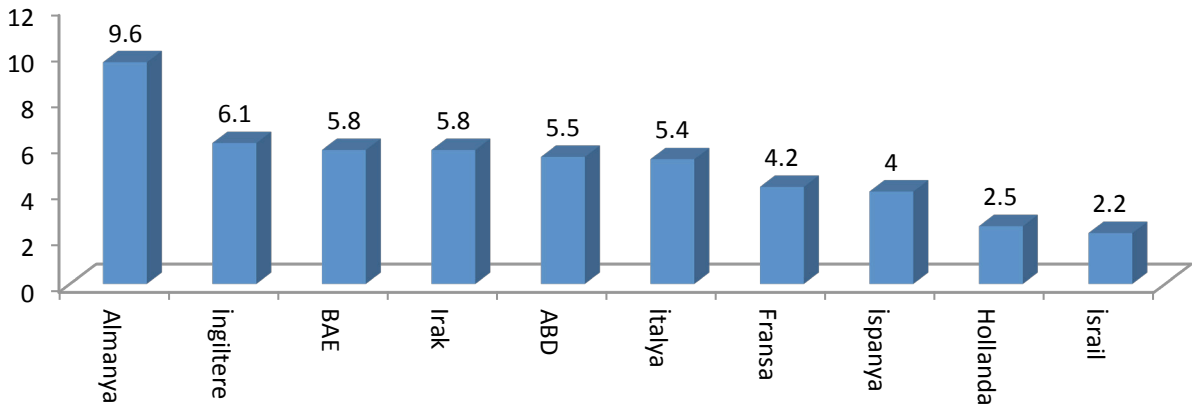
Tablo 1.7 Türkiye'nin Dış Ticaretinde İlk 10 Ülke: 2010 ve 2017 (%)

İHRACAT					İTHALAT				
Sıra	2010		2017		Sıra	2010		2017	
	Ülke	Oran (%)	Ülke	Oran (%)		Ülke	Oran (%)	Ülke	Oran (%)
1	Almanya	10,1	Almanya	9,6	1	Rusya	11,6	Çin	10,0
2	İngiltere	6,4	İngiltere	6,1	2	Almanya	9,5	Almanya	9,1
3	İtalya	5,7	BAE	5,8	3	Çin	9,3	Rusya	8,3
4	Fransa	5,3	Irak	5,8	4	ABD	6,6	ABD	5,1
5	Irak	5,3	ABD	5,5	5	İtalya	5,5	İtalya	4,8
6	Rusya	4,1	İtalya	5,4	6	Fransa	4,4	Fransa	3,5
7	ABD	3,3	Fransa	4,2	7	İran	4,1	İran	3,2
8	İspanya	3,1	İspanya	4,0	8	İspanya	2,6	İsviçre	3,0
9	BAE	2,9	Hollanda	2,5	9	G. Kore	2,6	G. Kore	2,8
10	İran	2,7	İsrail	2,2	10	İngiltere	2,5	İngiltere	2,8

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri.

Öte yandan Grafik 1.14'de görüldüğü gibi, 2010'da Türkiye'nin ihracatında 6 sırada bulunan Rusya'ya ihracat 2016'da ortalama %51,7 oranında azalarak 1,7 milyar dolara inmiş ve Rusya, 2016'da en fazla ihracat yapılan ilk yirmi ülke içinde yer alamamıştır. Rusya'ya ihracat 2017'de artarak yeniden 2,7 milyar dolara yükselmiş ve %1,7 payla Türkiye'nin ihracatında 17. sıraya gelmiştir. Türkiye'nin ihracatında günümüzde son üç sırayı İspanya, Hollanda ve İsrail almakta, bu ülkelerin ardından ihracat değerleri yakın olan İran, Belçika, Romanya, Polonya ve Çin gelmektedir.

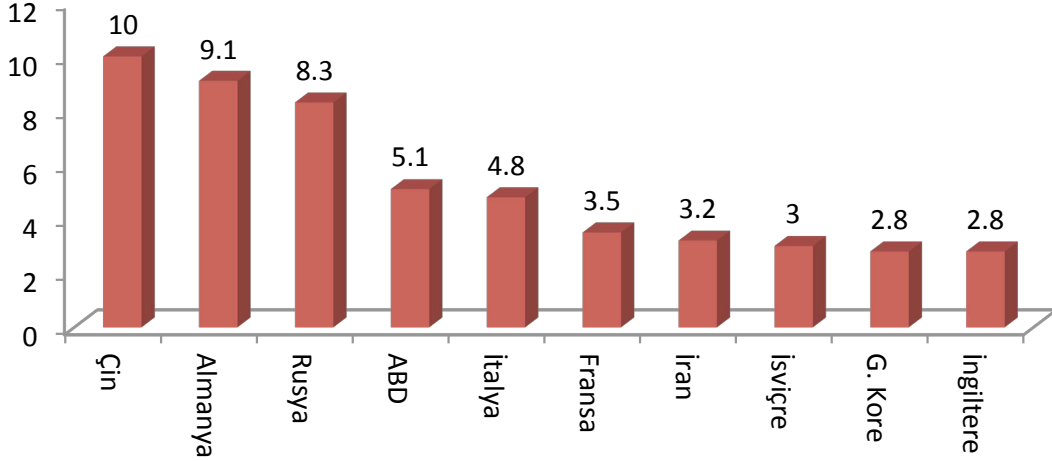
Grafik 1.14: Türkiye'nin İhracatında İlk 10 Ülkenin Payları (2017, %)

Türkiye'nin ithalatında 2010 yılı itibarıyla en önemli ülke Rusya olmuştur. Petrol ve doğal gaz alımı nedeniyle Rusya'dan 2013 ve 2014'de yapılan ithalat 25 milyar doları aşmış, ancak petrol fiyatları düşüşü ve yaşanan gerilim nedeniyle 2015-2016 döneminde Rusya ithalatta üçüncü sıraya gerilemiştir. Rusya, benzer biçimde 2017'de 19,5 milyar dolar ithalat ve %8,3 payla ithalat-

ta üçüncü sıradadır. Buna karşın 2010 yılında Türkiye'nin ithalatında üçüncü sırada bulunan Çin, Grafik 1.15'de görüldüğü gibi, 2017'de yaklaşık 23,4 milyar dolar ve %10 payla ilk sıraya yerleşmiştir. Almanya 2010'da olduğu gibi günümüzde 21,3 milyar dolar tutar %9,1 payla ithalatta ikinci sıradadır. Bu üç ülkeyi günümüzde sırasıyla ABD, İtalya, Fransa ve İran izlemektedir.

Grafik 1.15: Türkiye'nin İthalatında İlk 10 Ülkenin Payları (2017, %)

Türkiye'nin altın ihracatında BAE önemli bir ülke olduğu gibi İsviçre de Türkiye'nin altın ithalatında önemli bir ülkedir. Türkiye'nin ithalatında son yıllarda artan elektronik ürünler ithalatı ile G. Kore dokuzuncu sırayı alırken dış ticaret fazlası verilen İngiltere onuncu sıradadır. Türkiye'nin ithalatında ilk on sırayı alan ülkelerin ardından son dönemde ithalatın arttığı İspanya, Hindistan ve BAE gelmektedir.

Öte yandan, TÜİK dış ticaret istatistikleri dinamik sorgulama sonuçlarına göre, son dönemde ithalatta Çin en fazla dış ticaret açığı (20,4 milyar dolar) verilen ülke haline gelmiştir. En fazla dış açık verilen diğer ülkeler arasında Çin'den sonra Rusya, ikinci sırada (16,8 milyar dolar) gelmekte, Almanya (6,2 milyar dolar), Güney Kore (6 milyar dolar), İsviçre (6 milyar dolar), Hindistan (5,5 milyar dolar), İran (4,2 milyar dolar), Japonya (3,9 milyar dolar) ve ABD (3,3 milyar dolar) bu ülkeleri izlemektedir.

BÖLÜM – II

TRA2 BÖLGESİNİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU (2010-2017)

Prof. Dr. Adem Üzümcü⁴

2.1. TRA2 BÖLGESİNİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Kars, Ardahan, Iğdır ve Ağrı illerinden oluşan TRA2 Bölgesinin sosyo-ekonomik yapısına bakıldığında olumsuz coğrafi koşullara sahip, soğuk iklim şartları altında ekonomik faaliyetler açısından yeterince alternatif sunmayan yetersiz sanayisi, tarıma dayalı ekonomisi ve Türkiye ortalamasının gerisindeki eğitim ve sağlık düzeyi ile net göç veren bir karakter arz ettiği görülmektedir. Bu çerçevede öncelikle, bölgenin sosyal-demografik yapısı bağlamında bölgenin illeri ve tümündeki nüfus ve göç durumunun gelişimine ve bölgedeki eğitim ve sağlık hizmetlerindeki genel duruma bakılabilir.

2.1.1 TRA2 Bölgesinin Nüfus, Göç, Eğitim ve Sağlık Açısından Durumu

Bölgenin nüfus ve göç durumuna bakılırsa, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları çerçevesinde, Tablo 2.1'de görüldüğü üzere, 2010 yılı itibarıyla TRA2 Bölgesi nüfusunun 1.133.660 kişi iken 2017'de 1.115.810 kişiye gerilediği görülmektedir. Bölgenin genel olarak Iğdır ili hariç göç verme eğilimi belirgindir. Bu çerçevede bölge net göç miktarı 2010'da 18.724 kişi iken en son göç verisinin TÜİK tarafından verildiği 2016'da bölgeden göç miktarı 27.249 kişiye yükselmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında 2015-2016 arasında bölgenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar yanı sıra özellikle Ağrı, Kars ve Iğdır kırsalında 7 Haziran 2015 ve 1 Kasım 2015 seçimleri arasında ortaya çıkan terör sorununun etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda bölge illeri içinde en fazla net göçün Ağrı ve Kars illerinden verildiği görülmektedir.

Tablo 2.1: TRA2 Bölgesi: Nüfus ve Göç Durumu (2010 ve 2017)

İller	Nüfus Miktarı		Aldığı göç		Verdiği göç		Net göç		Net göç hızı (%)	
	2010	2017	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016
Ağrı	542.022	536.285	14950	14306	22966	30811	-8016	-16505	-14,7	-30,0
Kars	301.766	287.654	9906	10209	16657	16590	-6751	-6381	-22,1	-21,8
Ardahan	105.454	97.096	4586	5164	6857	6880	-2271	-1716	-21,3	-17,3
Iğdır	184.418	194.775	6667	6721	8353	9368	-1686	-2647	-9,1	-13,6
TRA2	1.133.660	1.115.810	36109	33502	54833	60751	-18724	-27249	-16,8	-24,0

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), Nüfus- Göç İstatistikleri.

TRA2 Bölgesi illerinin toplam nüfusu, 1965'de Türkiye nüfusunun (31,4 milyon) yaklaşık 2,7'ni oluştururken göçlerin etkisiyle 2017 yılı itibarıyla Türkiye nüfusunun (80,8 milyon) yaklaşık %1,4'ünü oluşturur hale gelmiştir. Bu çerçevede ADNKS kayıtlarına göre bölgeden net göç miktarı, 2010-2016 döneminde toplamda 176.234 kişi olmuştur. Bu bağlamda neredeyse bu dönemde Iğdır'ın nüfusuna yakın net göç verilmiştir. Özellikle 2014 ve 2015 yıllarında bölgeden net göç yılda 30.000 kişi civarına yükselmiştir. Bu bağlamda bölge illerinin nüfusu bu süreç içinde gerilemiş, bu çerçevede 2017 yılı itibarıyla Ağrı'nın nüfusu 536.285; Kars'ın nüfusu 287.654; Iğdır'ın nüfusu 194.775 ve Ardahan'ın nüfusu ise 97.096 kişi olmuştur. TRA2 Bölgesinde km²'ye ortalama 38 kişi düşmektedir. Bölgenin nüfus yoğunluğu, Türkiye ortalaması olan 104 kişinin yarısından da azdır. Bölge içinde en yüksek nüfus yoğunluğu, Iğdır ilindedir, bu ilde nüfus yoğunluğu 54 kişidir. Buna karşılık en düşük nüfus yoğunluğu 20 kişi ile Ardahan ilindedir.

Hane halkı büyüklüğü açısından karşılaştırma yapılırsa bölgede hane halkı büyüklüğü 4,4 kişi ile Türkiye ortalamasının (3,5 kişi) üzerinde bulunmaktadır. Türkiye’de 2016 yılı itibarıyla hane halkı büyüklüğü 3,5 kişi iken Tablo 2.2’de görüldüğü üzere Ağrı’da 5,4 kişi, Iğdır’da 4,4 kişi ve Kars’da 4,1 kişidir. Buna karşın nüfus yoğunluğunun az olduğu Ardahan ilinde ortalama hane halkı büyüklüğü Türkiye ile aynıdır. Öte yandan 2012-2016 döneminde bölgede ortalama hane halkı büyüklüğünün azalma sürecinde olduğu da söylenebilir.

Tablo 2.2: TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü (2012-2016, Kişi)

İller	2012	2016
Ağrı	6,4	5,4
Kars	4,9	4,1
Iğdır	5,1	4,4
Ardahan	4,2	3,5
TRA2	5,2	4,4
Türkiye	3,7	3,5

Kaynak: TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), Nüfus- Göç İstatistikleri*.

TRA2 Bölgesinin genel eğitim durumuna bakıldığında Türkiye ile karşılaştırmalı biçimde bölgenin durumu Tablo 2.3’de yer almaktadır.

Tablo 2.3: TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de Eğitim Göstergeleri (6 + Yaş Grubu, 2016)

	TRA2	%	TÜRKİYE	%
Nüfus	1.123.161	100,0	79.814.871	100,0
Okuma yazma bilmeyen	72.843	6,5	2.482.432	3,1
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	88.354	7,9	3.285.842	4,1
İlkokul mezunu	167.359	14,9	14.419.746	18,1
İlköğretim mezunu	120.754	10,8	8.481.757	10,6
Ortaokul veya dengi meslek ortaokul mezunu	100.516	8,9	7.575.526	9,5
Lise veya dengi meslek okul mezunu	118.778	16,0	13.717.008	23,0
Yüksekokul veya fakülte mezunu	70.631	9,6	8.922.146	14,9
Yüksek lisans mezunu	2.959	0,3	673.405	0,8
Doktora mezunu	957	0,08	171.486	0,2
Bilinmeyen	12.493	1,7	493.038	0,7

Kaynak: TÜİK, *Bölgesel İstatistikler Sorgulama Sonuçları*.

TRA2 Bölgesinde okuma yazma bilmeyenlerin oranı Tablo 2.3’den görüleceği üzere, bölge 6+ yaş nüfusunun %6,5’ni oluşturmaktadır. Bu oran Türkiye ortalaması %3,1’ün iki kat üstündedir. Bölgede bir öğretim kurumundan mezun olmamış okuma-yazma bilenler oranı %7,9 gibi yüksek bir orandadır. Bir öğretim kurumundan mezun olanların %14,9’u ilkokul; %10,1 kadarı ilköğretim; %8,9’u ortaokul veya dengi okul; %16’sı lise veya dengi meslek okul; %9,6’sı yüksekokul veya fakülte mezunudur. TRA2 Bölgesi diğere eğitim verileri Türkiye ortalamaları ile karşılaştırıldığında lise ve fakülte mezunları Türkiye ortalamasının üçte ikisine ancak ulaşabilmektedir (Üzümcü ve Kızılgedik, 2017). Bununla birlikte öğretmen başına düşen öğrenci sayıları açısından bölgenin durumu incelendiğinde durum biraz daha iyidir. Bu çerçevede Tablo 2.4’de görüldüğü gibi, ilköğretimde Türkiye ve TRA2 bölgesinde öğretmen başına 17 öğrenci düşmektedir. Türkiye’de genel ortaöğretimde bir öğretmene 13 öğrenci düşerken, TRA2 Bölgesinde 16 öğrenci düşmekte,

mesleki ve teknik orta öğretimde ise öğretmen başına düşen öğrenci sayısı Türkiye ortalamasına yakın düzeyde bulunmaktadır.

Tablo 2.4: TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları, 2016

	İlkokul	Genel Ortaöğretim	Ortaöğretim (Mesleki ve Teknik)
TRA2	17	16	13
Türkiye	17	13	12

Kaynak: TÜİK, *Bölgesel İstatistikler Sorgulama Sonuçları*.

TRA2 Bölgesine ilişkin son olarak her bin kişiye düşen sağlık personeli bağlamında sağlık göstergelerinin durumuna bakıldığında, genel olarak bölgede sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu söylenebilir (Üzümcü ve Özyakışır, 2013: 175-176). Bu bağlamda Tablo 2.5 bölgenin sağlık göstergelerini Türkiye ortalamasıyla 2015 yılı itibarıyla karşılaştırma yapma imkanı sağlamaktadır

Tablo 2.5: TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de Bin Kişiye Düşen Sağlık Personeli Sayısı, 2015

	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Toplam Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık Memuru	Hemşire	Ebe
TRA2 Bölgesindeki Sağlık Personeli Sayısı	579	665	1300	155	187	1759	1538	712
Türkiye Toplam Sağlık Personeli Sayısı	77622	41794	141259	24834	27530	145943	152803	53086
TRA2 Ortalaması	0,51	0,53	1,15	0,14	0,17	1,55	1,36	0,67
Türkiye Ortalaması	0,99	0,58	1,80	0,32	0,35	1,85	1,94	0,63

Kaynak: TÜİK, *Bölgesel İstatistikler Sorgulama Sonuçları*.

TRA2 bölgesi mevcut sağlık altyapısının bölgenin beklentilerini karşılamaktan uzak olduğunu veri olarak Tablo 2.5’e baktığımızda, bin kişiye düşen uzman hekim sayısı Türkiye’de yaklaşık 1 iken, TRA2 ortalaması bunun yarısına (0.51) ancak ulaşmaktadır. TRA 2 Bölgesi pratisyen hekim sayısı açısından ülke ortalamasına yakın olmasına rağmen toplam hekim sayısı bakımından Türkiye ortalamasının belirgin biçimde altında kalmaktadır. Benzer biçimde bin kişiye düşen diş hekimi sayısı ve eczacı sayısı da bölgede Türkiye ortalamasının yarısını ancak bulmaktadır. Özetle mevcut durum, sağlık hizmetlerinin kalitesi bir kenara bırakıldığında bölgede sağlık personelinin sayısal açıdan yetersiz kaldığını göstermektedir.

2.1.2. TRA2 Bölgesinin Ekonomik Durumu

TRA2 Bölgesinin ekonomik açıdan durumuna bakıldığında bölgede genel olarak yetersiz bir sanayi yapısı bulunmaktadır. Özelde hayvancılık ve süt ürünleri sanayi (Kars ve Ardahan) yanı sıra genel tarımsal üretime dayalı ekonomik faaliyetler, inşaat sektörü, taşımacılık ve diğer hizmet alanları (Iğdır ve Ağrı) bölgenin ekonomik geçim kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca Kars ve Ağrı illeri ekonomisine turizmin hali hazırda ekonomik katkısı ve önemli potansiyeli mevcuttur.

2.1.2.1. TRA2 Bölgesi GSYİH ve Kişi Başına GSYİH Düzeyinin Gelişimi

Bu çerçevede 12 Aralık 2016’da açıklanan en güncel 2009 bazlı yeni GSYİH serisine göre

bölgesel düzeyde GSYİH ve kişi başına GSYİH düzeylerine ilişkin veriler 2004-2014 dönemini kapsamaktadır ve açıklanan veriler sabit fiyatlar ya da zincirleme hacim endeksi ile reel olarak verilmemiştir. Bu çerçevede öncelikle cari fiyatlarla TRA2 Bölgesinin il ve bölgesel düzeyde 2010-2014 dönemi GSYİH verileri Tablo 2.6'da yer almaktadır.

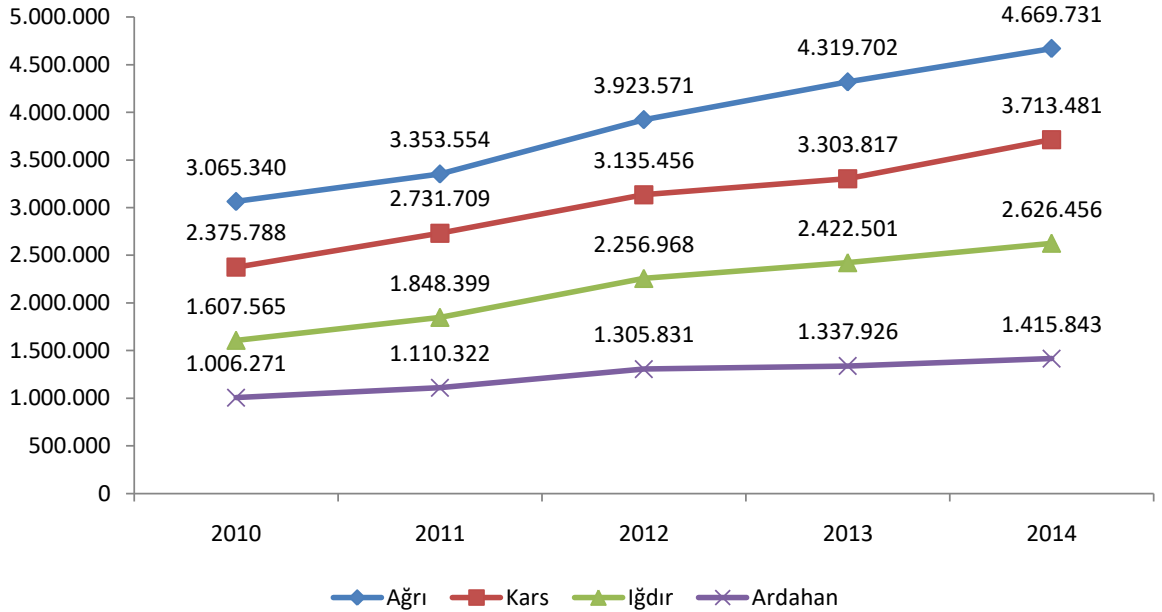
Tablo 2.6: TRA2 Bölgesi ve İllerinin GSYİH'nın Gelişimi, 2010-2014 (Bin TL)

YIL	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan	TRA2	TÜRKİYE	TRA2/TUR
2010	3.065.340	2.375.788	1.607.565	1.006.271	8.054.964	1.160.013.978	%0,69
2011	3.353.554	2.731.709	1.848.399	1.110.322	9.043.484	1.394.477.166	%0,65
2012	3.923.571	3.135.456	2.256.968	1.305.831	10.621.826	1.569.672.115	%0,68
2013	4.319.702	3.303.817	2.422.501	1.337.926	11.383.947	1.809.713.087	%0,63
2014	4.669.731	3.713.481	2.626.456	1.415.843	12.425.511	2.044.465.876	%0,61

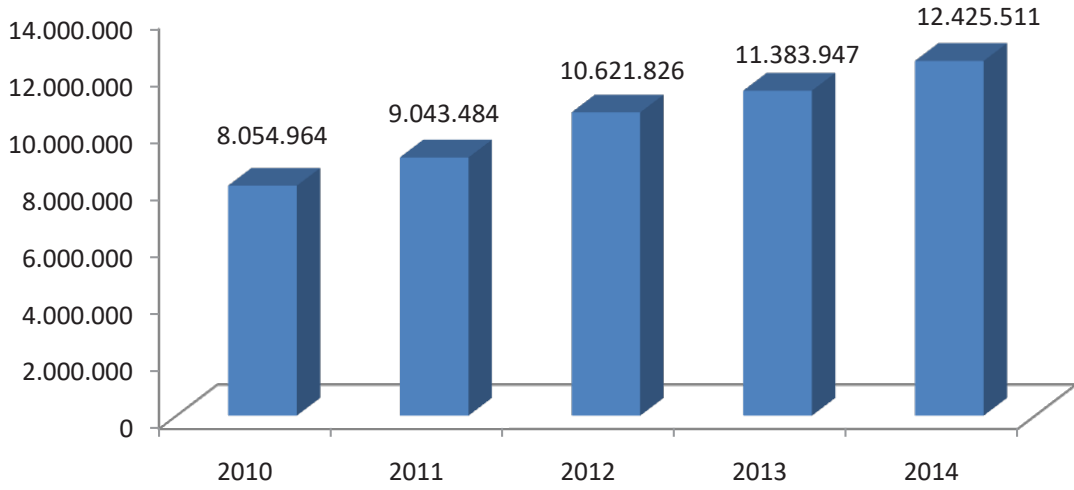
Kaynak: TÜİK (2016), "İl Bazında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla:2004-2014", *Haber Bülteni*, Sayı: 24920, Ankara..

TRA2 Bölgesi illeri ve bölgesel GSYİH değerine cari fiyatlarla bakıldığında Ağrı bölgedeki en yüksek il düzeyinde GSYİH miktarına sahiptir. Örneğin 2014 yılı itibarıyla, Grafik 2.1'de görüldüğü üzere, cari fiyatlarla Ağrı ili GSYH miktarı yaklaşık 4,7 milyar TL düzeyindedir. Bununla birlikte Ağrı ilinin GSYİH miktarı Türkiye'nin sadece %0,22 oranına ulaşabilmektedir. Aynı yılda ikinci sıradaki Kars'ın GSYİH düzeyi 3,7 milyar TL, İğdır ili GSYİH düzeyi 2,6 milyar TL ve Ardahan ili GSYİH miktarı 1,4 milyar TL civarındadır.

Grafik 2.1: TRA2 Bölgesi İllerinin GSYİH Düzeyinin Gelişimi (2010-2014, Bin TL)

Bu dört ilin GSYİH toplamından oluşan TRA2 Bölgesel GSYİH düzeyi ise, Grafik 2.2'de görüldüğü üzere 2010'da yaklaşık 8 milyar TL düzeyinden 2014'de cari fiyatlarla 12 milyar TL'nin üzerine ulaşmıştır. Bununla birlikte bölgenin ürettiği GSYİH değerinin Türkiye GSYİH değeri içindeki payı çok düşüktür ve son dönemde düşme eğilimine girmiştir. Nitekim TRA2 Bölgesel GSYİH düzeyinin Türkiye GSYİH içindeki payı 2010'da %0,69 gibi oldukça düşük düzeyde iken 2014'de %0,61 düzeyine kadar gerilemiştir.

Grafik 2.2: TRA2 Bölgesi GSYİH Düzeyinin Gelişimi (2010-2014, Bin TL)

TRA2 Bölgesi kişi başına GSYİH düzeyinin il ve bölge düzeyinde 2010-2014 dönemi gelişimi Tablo 2.7'de görülmektedir. Tabloda 2009 bazlı cari fiyatlarla Türk Lirası ve ABD doları cinsinden kişi başına gelirin TRA2 Bölgesi illeri ve bölge düzeyi ortalaması Türkiye ortalaması ile karşılaştırılmaktadır.

Tablo 2.7: TRA2 Bölgesi Kişi Başına GSYİH Göstergeleri, 2010-2014 (Cari Fiyatlarla TL, Dolar ve %)

YIL	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan	TRA2	TÜRKİYE	TRA2/TUR
2010 (TL)	5.678	7.811	8.739	9.421	7.098	15.860	%44,8
2010 (\$)	3.781	5.201	5.819	6.273	4.726	10.560	
2011 (TL)	6.111	8.991	9.904	10.430	7.894	18.788	%42,1
2011 (\$)	3.645	5.363	5.907	6.221	4.708	11.205	
2012 (TL)	7.083	10.270	11.902	12.198	9.189	20.880	%44,0
2012 (\$)	3.931	5.700	6.605	6.770	5.100	11.588	
2013 (TL)	7.829	10.909	12.722	12.777	9.901	23.766	%41,7
2013 (\$)	4.111	5.729	6.681	6.710	5.199	12.480	
2014 (TL)	8.486	12.433	13.734	13.909	10.880	26.489	%41,1
2014 (\$)	3.880	5.685	6.280	6.360	4.975	12.112	

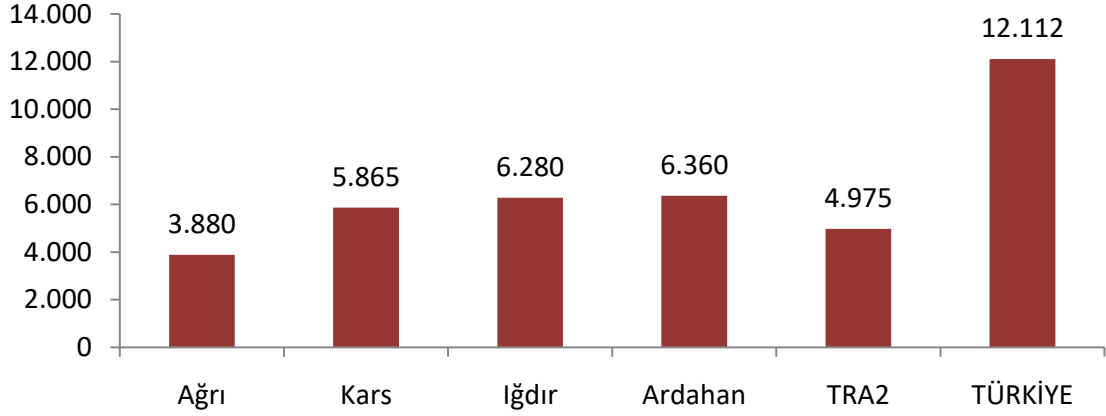
Kaynak: TÜİK, *Bölgesel Gayri Safi Yurt İç Hâsıla Hesapları Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Tabloda görüldüğü üzere bölge kişi başına GSYİH düzeyi ortalaması 2010 ve 2012'de Türkiye kişi başına GSYİH ortalamasının %44'ne kadar yükselmekle birlikte 2014 yılı itibarı ile %41'ni ancak bulmaktadır ki, bu veriler bölgede kişi başına GSYİH düzeyi ortalamasında görece küçük gerileme dışında önemli bir değişiklik yaşanmadığını açıkça göstermektedir. Bununla birlikte TL cinsinden cari fiyatlarla verilerin hem Türkiye ve hem de TRA2 bölgesi illeri ve bölge düzeyindeki artışına karşın, dolar cinsinden kişi başına GSYİH Türkiye'de sadece 2014'de gerilerken Ağrı ve Ardahan'da 2012 ve 2014 yıllarında İğdır ve Kars ilinde 2014'de gerilemiş, TRA2 bölgesinde ise 2012 ve 2014'de gerileme olmuştur.

Öte yandan bölge illeri arasında kişi başına gelir açısından farklılıklar bulunmakta, Grafik 2.3'de görülen bu farklılık, bölgede görece nüfusu fazla (2014'de 547.000 kişi) olan Ağrı'nın kişi başına gelirinin 3900 dolar civarında olmasına yol açarken önemli ekonomik faaliyetleri olmayan ancak nüfusu görece az Ardahan'ın kişi başı gelirinin 6200-6800 dolarla Türkiye ortalamasının %58'ne kadar ulaşması anlamına gelmektedir. Bölge illeri içinde son dönemde görece göç hızı dü-

Őük olan İğdir'ın kişi başına GSYİH düzeyi de 2014'de 6300 dolar civarında iken Kars'ın kişi başına GSYİH düzeyi de 2014 yılı itibarıyla 5700 dolar düzeyinde bulunmaktadır.

Grafik 2.3: TRA2 Bölgesi İlleri ve Türkiye'de Kişi Başına GSYİH Düzeyi (2014, Dolar)

İl ve bölge düzeyindeki GSYİH ve kişi başına GSYİH verileri, bölge illerinin Türkiye içindeki ağırlığı ve TRA2 Bölgesi değerleri ile Türkiye ortalamasının karşılaştırılmasında katkı sağlama ve bölge illerinin ekonomik durumunu bir açıdan görölmesini sağlamaya imkân sunmakla birlikte bölge GSYİH'nın sektörel dağılımı ve Türkiye ile karşılaştırması bu noktada daha ayrıntılı olarak bölge illerinin ve bölgenin resmini ekonomik sektörler açısından daha iyi görmemizi mümkün kılacaktır.

2.1.2.2. TRA2 Bölgesi GSYİH'nın Sektörel Dağılımı

Bölgesel GSYİH düzeylerinin sektörel dağılımı, Türkiye'nin sektörel dağılımı ile karşılaştırılır ve TRA2 Bölgesinin Türkiye'nin her bir sektöründeki üretimin ne kadarını gerçekleŐtiğine bakılırsa, yukarıda belirtildiği gibi, TRA2 Bölgesinin ekonomik resmi daha net görülebilir. Bu çerçevede TRA2 Bölgesinin GSYİH düzeyi bağlamında, yeni GSYİH serisine göre cari fiyatlarla TRA2 Bölgesi illerinin GSYİH verileri, il ve bölge düzeyinde her bir sektör GSYİH'nın Türkiye GSYİH içindeki oransal payının 2010 ve 2014 yıllarındaki durumu Tablo 2.8'de yer almaktadır. Tablodaki verilere dikey olarak bakılırsa TRA2 Bölgesi GSYİH'nın 2010'da yaklaşık 8,1 milyar TL olduğu ve Türkiye GSYİH'nın %0,69'nu oluşturduğu görölmektedir.

TRA2 bölgesi 2010'da Türkiye tarımsal GSYİH değerinin %2,43; Türkiye sanayi GSYİH değerinin %0,26 ve Türkiye hizmetler sektörü GSYİH değerinin %0,60'nı üretmiştir. Öte yandan 2014'e gelindiğinde bölge GSYİH düzeyi 12,4 milyar TL'ye ulaşsa da Türkiye GSYİH içinde TRA2 bölgesi oransal payı gerileyerek %0,61'e inmiştir. Bu gerileme bölge tarımsal hâsılasının Türkiye'nin %2,10 ve hizmetler sektörü hâsılasının Türkiye hizmetler hâsılasının %0,60'na inmesinden kaynaklanmış, buna karşılık bölge sanayi hâsılasının Türkiye sanayi hâsılası içindeki payı çok cüz'i oranda artarak %0,27 düzeyine çıkmıştır.

Tablo 2.8: TRA2 Bölgesi ve Türkiye Sektörel GSYİH Düzeyi 2010-2014 (Bin TL ve %)

2010								
	Tarım	%	Sanayi	%	Hizmetler	%	GSYİH	%
Türkiye	104.703.635	100	285.283.871	100	629.823.047	100	1.160.013.978	100
Ağrı	1.016.463	0,97	286.759	0,10	1.391.894	0,22	3.065.340	0,26
Kars	733.086	0,70	269.779	0,09	1.085.982	0,17	2.375.788	0,20
İğdir	377.142	0,36	127.095	0,04	909.171	0,14	1.607.565	0,14
Ardahan	415.137	0,40	54.415	0,02	415.185	0,07	1.006.271	0,09
TRA2	2.541.827	2,43	738.048	0,26	3.802.231	0,60	8.054.964	0,69
2014								
	Tarım	%	Sanayi	%	Hizmetler	%	GSYİH	%
Türkiye	134.724.745	100	576.440.635	100	1.097.024.575	100	2.044.465.876	100
Ağrı	965.039	0,72	709.258	0,12	2.455.760	0,22	4.669.731	0,23
Kars	899.460	0,67	482.112	0,08	1.902.747	0,17	3.713.481	0,18
İğdir	578.780	0,43	238.566	0,04	1.505.575	0,14	2.626.456	0,13
Ardahan	390.353	0,29	141.113	0,02	720.749	0,07	1.415.843	0,07
TRA2	2.833.632	2,10	1.571.049	0,27	6.584.831	0,60	12.425.511	0,61

Kaynak: TÜİK, *Bölgesel Gayri Safi Yurt İç Hâsıla Hesapları Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

TRA2 Bölgesi ve il düzeyinde GSYİH'nın kendi sektörel dağılımını görmek için Tablo 2.8'deki toplamalar, yatay olarak il GSYİH ve bölge GSYİH toplamına bölündüğünde; il, bölge ve Türkiye'nin kendi sektörel paylarına ulaşılmakla birlikte, Tablo 2.9 aracılığı ile daha açık biçimde iller, TRA2 bölgesi ve Türkiye için sektörel GSYİH paylarını oransal verdiğimizde daha sağlıklı bir mukayese imkanı oluşmaktadır. Bu çerçevede mukayese yapıldığında, TRA2 Bölgesi GSYİH'nın sektörel dağılımının Türkiye sektörel dağılımından farklılık arz ettiği görülmektedir. Örneğin Tablo 2.9'da görüldüğü üzere TRA2 Bölgesinde 2010'da tarım sektörünün payı %31,6 oranı ile Türkiye ortalamasının (%9) 3,5 katı üzerinde gerçekleşmiştir. Ancak, 2010 yılı itibarıyla İğdir il GSYİH'sı içinde tarımın payı görece düşük (%23,5), Ardahan'ın ise (%41,3) çok yüksektir.

Tablo 2.9. TRA2 Bölgesi ve Türkiye'de GSYİH'nın Sektörel Dağılımı, 2010-2014 (%)

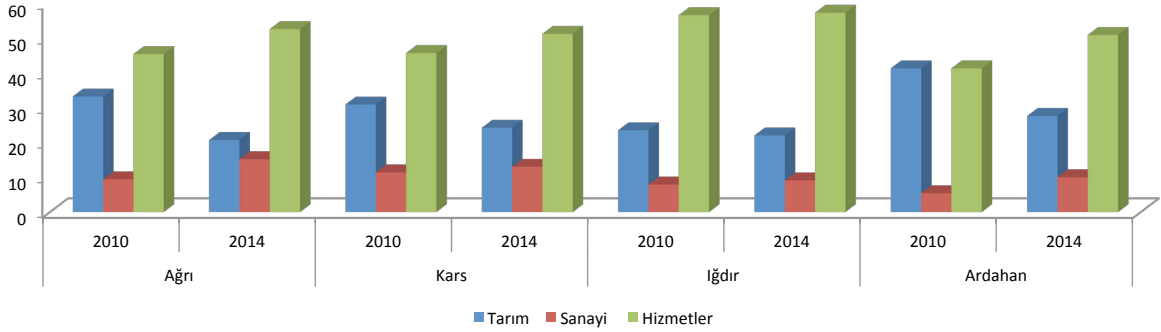
İller	Tarım			Sanayi			Hizmetler		
	2010	2012	2014	2010	2012	2014	2010	2012	2014
Ağrı	33,2	29,3	20,7	9,4	12,4	15,2	45,4	46,6	52,6
Kars	30,9	31,1	24,2	11,4	11,9	13,0	45,7	45,2	51,2
İğdir	23,5	25,6	22,0	7,9	7,8	9,1	56,6	54,8	57,3
Ardahan	41,3	39,7	27,6	5,4	6,7	10,0	41,3	41,8	50,9
TRA2	31,6	30,3	22,8	9,2	10,6	12,6	47,2	47,4	53,0
Türkiye	9,0	7,8	6,6	24,6	26,8	28,2	54,3	53,7	53,7

Kaynak: TÜİK, *Bölgesel Gayri Safi Yurt İç Hâsıla Hesapları Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Sanayi sektörünün 2010 yılı itibarıyla bölgedeki payı %9,2 ile Türkiye ortalamasının (%24,6) yaklaşık üçte biri kadarken hizmetler sektörünün payı (%47,2) Türkiye ortalamasına (%54,3) yakındır. Bununla birlikte İğdir'da hizmetler sektörünün payı (%56,6) aynı yıldaki Türkiye ortalamasının

üstündedir. Bu durum İğdır'ın dış ticaretinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada, Grafik 2.4'e dikkatli bakıldığında 2010-2014 döneminde sanayinin sektörler içinde payının Ağrı ilinde hızla yükseldiği (%9,4'den %15,2'ye) ve bölgede sanayi payının en yüksek olduğu il konumuna yükseldiği görülmektedir. Buna karşılık TRA2 bölgesinde en güçlü sanayi katma değeri üreten Kars'da sanayi sektörü payının 2010'da %11,4 iken görece zayıf bir gelişmeyle 2014'de %13 düzeyine yükseldiği dikkati çekmektedir.

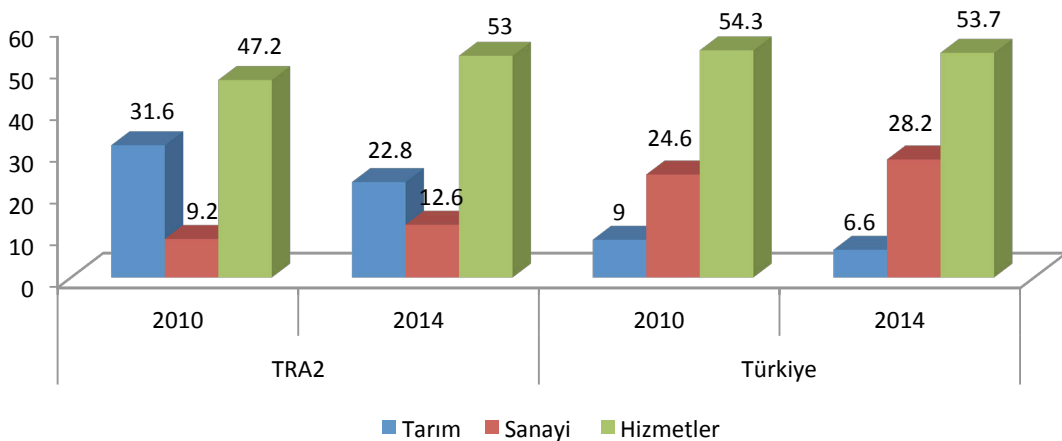
Grafik 2.4: TRA2 Bölgesi İllerinde GSYİH'nın Sektörel Dağılımı (2010 ve 2014, %)

Öte yandan Ardahan ilinde de sanayinin sektörel payında belirgin artış olduğu ve sanayinin payının 2010'da sadece %5,4 iken 2014'de %10 seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bununla birlikte Ardahan'da tarımın %27,6 ile önemli payını sürdürdüğü ve hizmetler sektörünün payının 2014'de %50 seviyesini geçtiği de dikkat çekmektedir. Buna karşılık İğdır ilinde sektörel paylarda ele aldığımız dönemde önemli bir gelişme olmamakla birlikte tarımın payının görece azalırken sanayi ve hizmetlerin payında çok cüz'î oranda artış olmuştur.

Tarımın TRA2 bölgesi GSYİH içindeki payı, Grafik 2.5'de görüldüğü gibi, 2010'da %31,6'dan 2014'de %22,8 oranına inmesine rağmen Türkiye'de düzey 2 bölgeleri içinde tarımın oransal payının en yüksek olduğu bölgedir. Benzer biçimde TRA2 bölgesi GSYİH içinde sanayinin payının da bu dönemde yükseldiğini görmekteyiz. Bununla birlikte 2014 yılı itibarıyla TRA2 bölgesi sanayi katma değerinin Türkiye toplam sanayi GSYİH içindeki payı (%0,27) dikkate alındığında düzey 2 bölgeleri arasında TRA2 bölgesi son sıradadır.

Grafik 2.5: TRA2 Bölgesi ve Türkiye GSYİH'nın Sektörel Dağılımı (2010 ve 2014, %)

Öte yandan bölgede hizmetler sektörünün payı, Türkiye ortalamasını 2014 itibarıyla yakalamış durumdadır. 2010-2014 döneminde hizmetler sektörü Türkiye ve TRA2 Bölgesinde ilk sıradaki sektördür. Buna karşın Türkiye’de ikinci sırada sanayi sektörü (%28,2 pay) ve üçüncü sırada tarım sektörü (%6,6 pay) bulunurken TRA2 Bölgesinde tarım sektörü %22,8 payla ikinci sırayı, sanayi sektörü %12,6 payla üçüncü sırayı almaktadır. Tablo 2.9 ve grafik 2.4’de gözlemlenen bu durum bölgenin tarıma dayalı ekonomik yapısı ve bölgede sanayi payının Türkiye ortalamasının yarısına bile ulaşmamasını göstermesi açısından manidardır. Bununla birlikte son yıllarda tarımın bölgesel GSYİH içindeki payı yaklaşık 9 puan azalırken sanayi sektörü bölgesel GSYİH düzeyinin yükselme eğilimi bulunmaktadır. Sanayinin payının yaklaşık dört puan artması, Ağrı ve Iğdır’ın sanayinde kıpırdanma görülmesi son yıllarda bölgeye sağlanan genel teşvikler yanı sıra TKDK ve SERKA gibi kurumların sağladığı teşviklerle tarıma dayalı bazı sanayilerin gelişmesi ile açıklanabilir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, tarımsal ve hayvansal üretimle bilinen bölgenin tarımsal katma değerinin Türkiye toplam tarımsal değeri içindeki payının görece düşük olması yanı sıra bölgede sanayinin görece geri kalması bölgede işsizlik dâhil bir kısım sosyoekonomik sorunlara yol açmakta ve bölgesel dengesizliğin sürmesine yol açacak biçimde fiziki ve beşeri sermayenin bölgeden göçünün sürmesine yol açmaktadır. Oysa TRA2 Bölgesi denilince tarım ve hayvancılık, akla gelen ilk geçim kaynağıdır. Örneğin bölge küçükbaş hayvancılıkta, Türkiye toplam koyun varlığının %8,13’ne ve büyük baş hayvan miktarının yaklaşık %9’una sahiptir. Bölgede arazi kullanımında hayvancılık potansiyeline katkı sağlayan çayır ve meraların payı %51’lik oran ile Türkiye ortalamasının (%18,7) yaklaşık 3 katıdır (SERKA, 2010: 37-46). Bölge ekonomisi ağırlıklı olarak hayvancılığa dayanıyor olmakla birlikte Iğdır, Kağızman ve Posof gibi mikro klima özelliğine sahip yerlerde hayvancılıktan ziyade sebze ve meyve üretimi ön plana çıkmaktadır. Bölgenin markalaşma potansiyeli yüksek kaşar, bal, gravyer peyniri, kaz eti ve kaz ciğeri gibi ürünler, katma değer yaratma açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte bölgedeki tarımsal üretim değeri, yukarıda belirtildiği gibi, ülke katma değerine giderek daha az katkı yapmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında; istihdamın büyük kısmının tarım sektöründe bulunmasına rağmen, katma değeri yüksek ürünler üretilmemesi, işletme verimliliklerinin düşük olması ve tarım sektöründeki gizli işsizlik sayılabilir.

2.1.2.3 TRA2 Bölgesinde İstihdamın Sektörel Dağılımı

TRA2 Bölgesinde istihdam durumuna bakılmak istenirse, TÜİK’in bölgesel düzeyde verdiği en son istihdam verilerine göre TRA2 Bölgesinde 2016’da 15 yaş üstü işgücü miktarı 397 bin kişi olmuş ve bunlardan 377 bin kişisi istihdam edilmiştir. Türkiye’de işgücüne katılma oranı %52 iken TRA2 bölgesinde %51,2 olmuş ve istihdam oranı Türkiye’de %46,3 iken TRA2 Bölgesinde %48,7 oranında gerçekleşmiştir.

Tablo 2.10. TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı (2016)

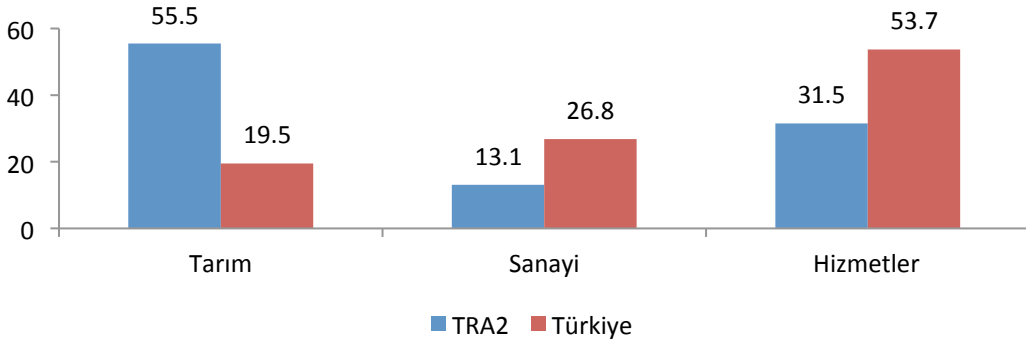
	Yıl	İşgücü	İstihdam	Bin Kişi			%		
				Tarım	Sanayi*	Hizmetler	Tarım	Sanayi*	Hizmetler
TRA2	2010	339	304	177	28	99	58,4	9,2	32,6
	2016	397	377	209	49	119	55,5	13,1	31,5
TÜRKİYE	2010	25.641	22.594	5.683	5.927	10.985	25,2	26,2	48,6
	2016	30.535	27.205	5.305	7.283	14.617	19,5	26,8	53,7

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri. *İnşaat sektörü, sanayi içine eklenmiştir.

TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımının yer aldığı Tablo 2.10’da görüldüğü üzere 2016 yılında Türkiye’de toplam istihdam içinde tarımın payı %19,5 sanayi + inşaat sektörünün payı %26,8 ve hizmetler sektörü payı %53,7 olmuştur. Bu oranlar, Grafik 2.6’da görüldüğü üzere, TRA2 Bölgesinde tarımda %55,5; sanayi+inşaat %13,1 ve hizmetler sektöründe %31,5 oranında gerçekleşmiştir. Bu bağlamda GSYİH’nın sektörel dağılımında olduğu gibi, istihdamın sektörel dağılımında da Türkiye ve TRA2 bölgesi ayrı özellikler taşımaktadır.

Bu çerçevede Türkiye’de günümüzde tarımın istihdam içindeki payı %20’nin altına inmişken TRA2 bölgesinde %55,5 gibi çok yüksek düzeydedir. Sanayide istihdamın payı 2010 sonrası artarak 2016’da %13 düzeyine ulaşsa da Türkiye ortalaması olan %26,8’in yarısını ancak bulmaktadır. Hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payı bağlamında Türkiye ortalamasını yakalayan TRA2 bölgesinde hizmetler sektörü istihdamının payının Türkiye ortalamasının yine yaklaşık yarısında bulunduğu da Grafik 2.6’da görülmektedir.

Grafik 2.6: Türkiye ve TRA2 Bölgesinde İstihdamın Sektörel Dağılımı (2016, %)

Öte yandan TRA2 bölgesi 2016 yılında Türkiye’de toplam istihdam içinde tarım sektörü payının (%55,5) en yüksek olduğu ve istihdam içinde hizmet sektörü payının (%31,5) en düşük olduğu bölge olmuştur. TRA2 bölgesinde Türkiye’nin yaklaşık 3 katına ulaşan payla düşük verimli ve gizli işsizlik içeren tarıma dayalı ekonomik yapı egemendir. Bu bağlamda tarımsal faaliyetler verimlilik düzeyinin Türkiye’nin gerisinde olması ve çiftçinin görece yoksulluğu bölgeden göçün nedenini oluşturmakta, bölgenin sosyo-ekonomik açıdan geri kalmışlığını doğrulamaktadır (Üzümcü ve Özyakışır, 2013: 168-169).

2.1.2.4 TRA2 Bölgesinde İşgücünün Durumu, İşsizlik ve Enflasyon

TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de işgücüne katılım oranı ve işsizlik oranlarının gelişimine bakıldığında Tablo 2.11’de görüldüğü gibi, TRA2 bölgesinde işgücüne katılma oranı ve istihdam oranı Türkiye ortalamasının hep üzerinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte TRA2 bölgesinde işgücüne katılma oranı ve istihdam oranında 2010-2016 döneminde belirgin artışlar ve azalışlar olmuştur. Örneğin 2010’da TRA2 Bölgesinde %43,4 olan istihdam oranı 2013’de %54,4 düzeyine yükselmiştir. Bu durumun bölgede ücretsiz aile işçisi olarak hane halkı içindeki erkek ve kadınların tarımda istihdam edilmeleri nedeniyle ortaya çıktığı söylenebilir. Ancak daha sonraki yıllarda gerileyerek 2016’da %48,7 oranına inmiştir. Yine 2011-2015 döneminde Türkiye ortalamasının belirgin biçimde üzerinde olan TRA2 bölgesi işgücüne katılım oranı da giderek gerilemiştir. Bu çerçevede işgücüne katılım oranı 2010’da %50,9 iken 2013’de %58,3 düzeyine kadar yükselmiş, ardından gerileyerek 2016’da %51,2 düzeyine inmiştir.

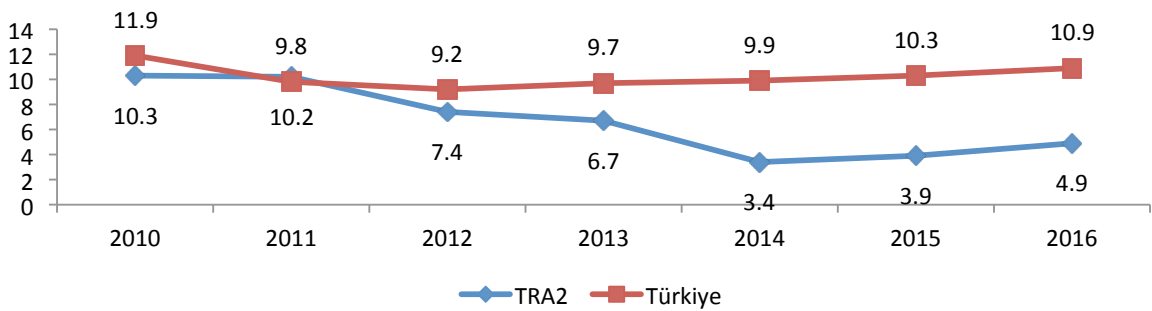
Tablo 2.11: TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de İşgücü ve İşsizlik (2010-2016, bin kişi ve %)

		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
TRA2	İşgücü	339	383	393	413	403	407	397
	İstihdam Edilenler	304	344	364	385	390	391	377
	İşsiz	35	39	29	28	14	16	19
	İşgücüne katılma oranı	50,9	54,4	55,0	58,3	54,8	54,2	51,2
	İstihdam Oranı	45,7	48,8	50,9	54,4	53,0	52,0	48,7
	İşsizlik Oranı	10,3	10,2	7,4	6,7	3,4	3,9	4,9
TÜRKİYE	İşgücü	25.641	26.725	27.339	28.271	28.786	29.678	30.535
	İstihdam Edilenler	22.594	24.110	24.821	25.524	25.933	26.621	27.205
	İşsiz	3.046	2.615	2.518	2.747	2.853	3.057	3.330
	İşgücüne katılma oranı	48,8	49,9	50,0	50,8	50,5	51,3	52,0
	İstihdam Oranı	43,0	45,0	45,4	45,9	45,5	46,0	46,3
	İşsizlik Oranı	11,9	9,8	9,2	9,7	9,9	10,3	10,9

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Bölgesel Sonuçları.

TRA2 Bölgesinde 2016 yılı itibarıyla istihdam edilenlerin işteki durumuna bakıldığında toplam 377 bin kişilik istihdam içinde ücretli, maaşlı çalışan sayısı 143 bin kişi (yaklaşık %38), işveren ve kendi hesabına çalışan sayısı 105 bin kişi (%28,5) ve ücretsiz aile işçisi ise 129 bin kişidir (%34,2). Görüldüğü üzere bölge istihdamının üçte biri ücretsiz aile işçisi durumundadır. Ayrıca tarım sektörü istihdamı içinde ücretsiz aile işçisi oranı daha yüksektir. Bu bağlamda bölgede 2016 yılı itibarıyla tarım sektörü istihdamı (209 bin kişi) içinde sadece 4 bin kişi ücretli, maaşlı biçimde (yaklaşık %2) istihdam edilmekte, 81 bin kişi (%38,8) işveren ve kendi hesabına çalışırken ücretsiz aile işçisi sayısı 124 bin kişi ile toplam tarım istihdamı içinde %59,3'lük önemli bir kısmı oluşturmaktadır.

TRA2 Bölgesinde sanayileşme düzeyi, yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye ortalamasına göre düşük olsa da özellikle 2010 ve 2011 yıllarında işsizlik oranı yüksek düzeylerde seyretmiş, 2012-2015 döneminde ise giderek azalmıştır. Bu çerçevede Grafik 2.7’de görüldüğü üzere, TRA2 bölgesi işsizlik oranı 2010’da %10,3 iken 2015’de Türkiye’deki yüksek oranlı işsizliğin (%10,3) aksine TRA2 Bölgesi işsizlik oranı %3,9 oranına gerilemiştir.

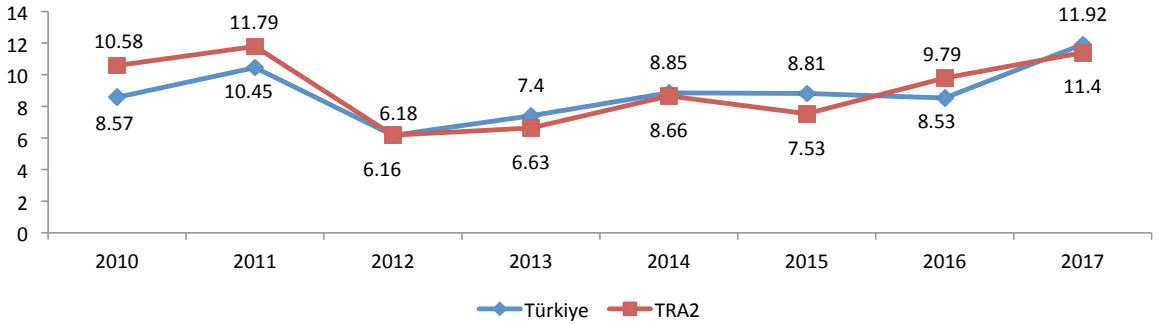
Grafik 2.7. Türkiye ve TRA2 Bölgesinde 2010-2016 Döneminde İşsizliğin Gelişimi (%)

2016’da Türkiye geneli işsiz sayısı 3 milyon 330 bin ve işsizlik oranı %10,9 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık TRA2 bölgesi işsiz sayısı 19 bin kişi, işsizlik oranı ise görece yükselerek %4,9 olmuştur. TRA2 Bölgesi 2016’da resmi kayıtlı işsizlik oranının en düşük olduğu üçüncü bölgedir. Bölgedeki düşük oranlı işsizlik nasıl açıklanabilir? Daha önce belirtildiği üzere, tarım sektöründe

bölgede Türkiye'ye kıyasla yüksek istihdam oranına karşın bölge tarımında düşük verimlilik söz konusudur. Şöyle ki, bölgede Türkiye tarımsal GSYİH'nın yaklaşık %2'si üretilmekte ve çiftçi başına üretim değeri oldukça düşük kalmaktadır. Bölgedeki zorlu iklim koşullarına bağlı toprak verimi düşüklüğü ile çiftçi başına tarımsal üretim değerinin azlığı birlikte düşünülürse bölgede tarım sektöründe gizli işsizlikten söz edilebilir ve işsizlik oranlarının düşüklüğü bir ölçüde açıklanabilir.

TRA2 Bölgesi ve Türkiye'de 2010-2017 döneminde enflasyonun gelişimi de Grafik 2.8'de yer almaktadır. Grafikte görüldüğü gibi, TRA2 bölgesinde enflasyon oranları (TÜFE), 2010, 2011 ve 2016 yıllarında Türkiye ortalamasının üzerinde olmuştur. Buna karşılık 2012 ve 2014 yıllarında Türkiye ortalamasına yakın oranda gerçekleşirken 2013, 2015 ve 2017 yıllarında Türkiye ortalamasına göre daha düşük oranda gerçekleşmiştir.

Grafik 2.8. Türkiye ve TRA2 Bölgesinde Enflasyonun (TÜFE) Gelişimi (%)

TRA2 bölgelerinin genel makro ekonomik göstergelerinin genel durumunun ardından bölgenin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi (SEGE) açısından durumuna bakılabilir.

2.2 TRA2 BÖLGESİNDE SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK ENDEKSİ (SEGE) DURUMU

Bilindiği üzere SEGE ülkemizde illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini tespit etmek, bölgesel kalkınma politikaları çerçevesinde yapılacak projeleri yönlendirmek, verilecek kamu teşvikleri ve yapılacak kamu yatırımlarında öncelik verilecek iller ve bölgeleri tespit ve AB bölgesel kalkınma politikalarına uyum amacıyla DPT tarafından 1996'da başlatılmış, ikinci çalışma 2003'de gerçekleştirilmiştir. DPT'nin Kalkınma Bakanlığına bağlanması sonrası üçüncü çalışma 2011'de yapılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 1-2).

SEGE 2011 değerleri demografik, ekonomik, mali göstergeler, eğitim göstergeleri, sağlık göstergeleri, diğer refah göstergeleri, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, erişilebilirlik gibi 8 kategoride 61 gösterge üzerinden hesaplanmıştır. Bu hesaplama sonucu SEGE 2011 çalışmasında iller 6 farklı sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre sınıflandırılmıştır. Ancak 2011 SEGE çalışmasında kullanılan göstergelerin farklılığı nedeniyle bu çalışma, daha önce yapılan iki çalışma ile karşılaştırılamamaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 19).

Öte yandan DPT tarafından yapılan 1996 ve 2003 yıllarındaki çalışmalarda sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre beş farklı bölgede değerlendirilen iller, 2011'de yapılan çalışmada bu kez altı farklı bölgeye ayrılmıştır. Bu bağlamda, Tablo 2.12'de görüldüğü gibi, 2011 SEGE değerlerine göre en gelişmiş grupta 8 il, ikinci grupta 13 il, üçüncü grupta 12 il, dördüncü grupta 17 il, beşinci grupta 16 il ve 6 grupta ise 15 il yer almıştır.

Tablo 2.12: SEGE- 2011 İL GRUPLARI

1. Bölge	2. Bölge	3. Bölge	4. Bölge	5. Bölge	6. Bölge
Ankara	Adana	Balıkesir	Afyonkarahisar	Adıyaman	Ağrı
Antalya	Aydın	Bilecik	Amasya	Aksaray	Ardahan
Bursa	Bolu	Burdur	Artvin	Bayburt	Batman
Eskişehir	Çanakkale	Gaziantep	Bartın	Çankırı	Bingöl
İstanbul	Denizli	Karabük	Çorum	Erzurum	Bitlis
İzmir	Edirne	Karaman	Düzce	Giresun	Diyarbakır
Kocaeli	Isparta	Manisa	Elazığ	Gümüşhane	Hakkari
Muğla	Kayseri	Mersin	Erzincan	Kahramanmaraş	İğdır
	Kırklareli	Samsun	Hatay	Kilis	Kars
	Konya	Trabzon	Kastamonu	Niğde	Mardin
	Sakarya	Uşak	Kırıkkale	Ordu	Muş
	Tekirdağ	Zonguldak	Kırşehir	Osmaniye	Siirt
	Yalova		Kütahya	Sinop	Şanlıurfa
			Malatya	Tokat	Şırnak
			Nevşehir	Tunceli	Van
			Rize	Yozgat	
			Sivas		
8 İL	13 İL	12 İL	17 İL	16 İL	15 İL

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2013), İllerin ve Bölgelerin *Sosyo-Ekonomik Sıralaması Araştırması (SEGE: 2011)*, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü, Ankara.

Bütün bu farklılıkları gözetererek bir değerlendirme yapılmak istenirse TRA2 Bölgesi illerinin SEGE değerlerinin 1996, 2003 ve 2011 yılları için yapılan hesaplamaları ve il sıralamaları da Tablo 2.13'de görülmektedir. Tablodaki SEGE değerleri incelendiğinde, 2011 yılı verilerine göre; TRA2 bölgesi illerinden Kars 68, İğdır 69, Ardahan 71 ve Ağrı 79. sıradadır. 1996'da 76 il varken 2003 ve 2011'de 81 il bulunduğu da dikkate alınmalıdır.

Bu noktada SEGE gelişmeleri açısından bölge illeri değerlendirilirse (Üzümcü ve Özyakışır, 2013); Kars ilinin 62. sıradan yeni illerin kurulması ve SEGE değerinin 2003 sıralamasında gerilemesinin etkisiyle 67. sıraya, 2011'de benzer biçimde SEGE değerinin kötüleşmesiyle bir sıra gerileyerek 68. sıraya indiği; İğdır'ın il sayısında artmaya karşın SEGE değerinde görece iyileşmeyle 69 olan sıralamadaki yerini 2003 ve 2011 sıralamasında koruduğu; Ardahan'ın yeni il sayısı sonrası 2003'de SEGE değeri gerilemesinin etkisiyle 74. sıraya gerilediği, SEGE 2011 değerine göre durumunun üç sıra iyileştiği; Ağrı'nın 1996'da 76 il içinde sondan ikinci (74) ve yeni il sayısı sonrası SEGE-2003 sıralamasında endeks değerinin gerilemesinin etkisiyle sondan ikinci (80) sırada olduğu ve SEGE-2011 değerine göre durumunun bir sıra iyileştiği görülmektedir.

Tablo 2.13: TRA2 Bölgesi İllerinin 1996 – 2003 – 2011 SEGE Değerleri

İller	1996 (76 il)			2003 (81 il)			2011 (81 il)		
	Sıra	Endeks	SEGE Grup	Sıra	Endeks	SEGE Grup	Sıra	Endeks	SEGE Grup
Kars	62	-0,754	5	67	-0,819	5	68	-1,092	6
İğdır	69	-1,057	5	69	-0,890	5	69	-1,118	6
Ardahan	72	-0,980	5	74	-1,073	5	71	-1,138	6
Ağrı	74	-1,134	5	80	-1,281	5	79	-1,636	6

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, *Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Araştırmaları*.

Bu veriler ışığında, öncelikle belirtilmelidir ki, TRA2 bölgesinde SEGE değerlerinde iyileşme görülen iller olsa bile, bu dört il, yapılan üç SEGE çalışmasında da en az gelişmiş SEGE grubunda yer almaktadır. Zaten TRA2 bölgesinin 26 Düzey 2 bölgesi içinde 25. sırada olması bu bölgenin olumsuz ekonomik koşullar içinde bulunduğu en önemli kanıtıdır.

Öte yandan TRA2 bölgesi içinde, Kars ilinin SEGE açısından dört il içinde en iyi durumda görünüyorsa karşın sıralamada yerinin kötüleştiği, bu durumun ortaya çıkmasında Kars'dan 1992'de il yapılarak ayrılan Ardahan ve Iğdır'ın ekonomik katkısının azalması ve Ermenistan ile sınır kapısının açık olmaması nedeniyle bir sınır ili olmasına rağmen dış ticaret ve sınır ticaretinden yeterince yararlanamamasının etkili olduğu belirtilebilir. Iğdır'ın SEGE sıralamasında yerinin stabil olmasında İran ve Nahcivan sınırı nedeniyle dış ticaret ve sınır ticaretinden yararlanması yanı sıra ilde üniversitenin açılmasının etkisinin olduğu, Ardahan'ın benzer biçimde küçük bir il olmasına karşın Gürcistan ile sınırı ve ilde üniversitenin açılmasının sıralamada yerinin iyileşmesinde olumlu etkisi olduğu söylenebilir. Ağrı ili açısından bakıldığında, bu ilin az gelişmişliğinde iklim koşulları ve olumsuz coğrafi koşulların etkili olduğu ve bu durumun diğer sosyo-ekonomik olumsuz göstergelerle birleşmesinden kaynaklanan olumsuzluğun İran sınırı (Doğu Beyazıt) üzerinden ticaret ve ilde üniversite açılması ile sadece bir sıra iyileşme ile sınırlı kaldığı belirtilebilir (Üzümcü ve Özyakışır, 2013).

Özetle ilk iki çalışmayı, il sayısı ve kullanılan göstergeler bağlamında 2011 yılı çalışması ile mukayese edemesek bile Iğdır ve Ardahan'ın bu dönemde yerlerini görece korudukları buna karşın Kars ve Ağrı'nın SEGE açısından gerilediği söylenebilir. Nitekim yukarıda belirtildiği gibi, TRA2 Bölgesi illerinin tamamı en az gelişmişlik düzeyine sahip 6. bölgede bulunmaktadır.

2.3. TRA2 BÖLGESİNDE İMALAT SANAYİNİN DURUMU

TRA2 Bölgesinde imalat sanayinin durumuna ilişkin yukarıda sektörel dağılım bahsinde özellikle Ağrı ilinde sanayi sektöründe toparlanma görüldüğü ve il GSYİH içinde sanayinin payının %15'e ulaştığından ve Kars ili GSYİH içinde sanayinin payının %13 düzeyine yükseldiğinden söz edilmişti. Benzer biçimde bölge istihdamının sektörel dağılımı tablosunda sanayi istihdamının 2010'da 28 bin kişi iken 2016'da 49 bin kişiye ulaştığı ve bölge sanayi istihdamının bölge toplam istihdamı içindeki payının 2010'daki %9 düzeyinden %13 düzeyine çıkması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Bölge sanayinin durumunu görmek amacıyla öncelikle Türkiye ve TRA2 bölgesi işyerlerinin sektörel dağılımını içeren 2002'de TÜİK tarafından açıklanan bölgesel düzeydeki sanayi ve işyeri sayımı sonuçlarına bakılabilir. Bu bağlamda Tablo 2.14'de 2002 yılı işyeri ve sanayi sayımı sonuçları görülmektedir.

Tablo 2.14. TRA2'deki İşyeri Sayılarının Sektörlere Göre Dağılımı, 2002

Sektörler	TRA2 (Sayı)	TRA2 (İstihdam)	TÜRKİYE(Sayı)	TÜRKİYE (İstihdam)
Madencilik ve taş ocaklığı	14	109	2410	77.027
İmalat	1.078	3.883	272.482	2.183.286
Elektrik, Gaz, Su	70	978	4.206	96.430
İnşaat	98	227	35.749	224.874
Toptan ve perakende ticaret	8.541	13.869	867.890	1.876.525
Otel, lokanta ve kahvehane	1.508	-	174.199	545.167
Ulaştırma, depolama ve haberleşme	4.982	9.314	270.517	612.814
Mali aracı kuruluşların faaliyetleri	136	1.153	14.303	183.169
Gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri	337	-	95.971	339.502
Eğitim	38	267	6.695	79.129
Sağlık işleri ve sosyal hizmetler	226	401	33.383	101.193
Diğer	425	823	80.386	177.924
Toplam	17.453	31.024	1.858.191	6.497.040

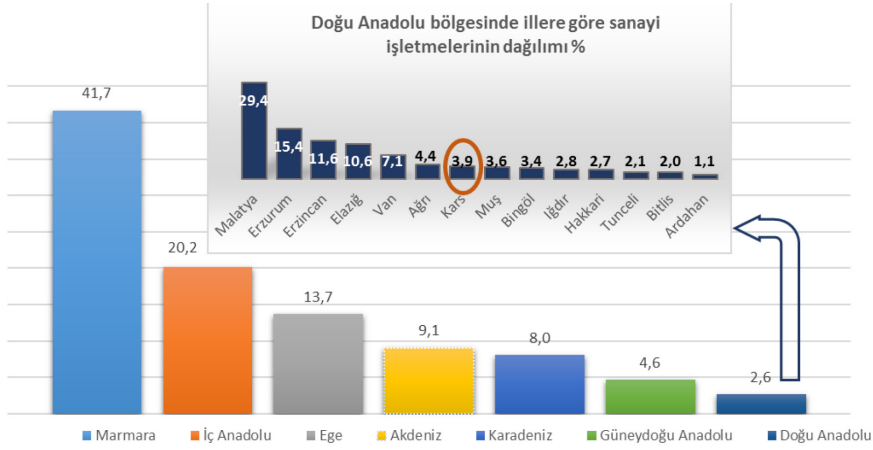
Kaynak: TÜİK, 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı.

Tabloda görüldüğü gibi, bölgedeki işyerlerinin 8.541'i ticaret alanında, 4.982'si ulaştırma alanında 1.078'i ise imalat sanayinde faaliyette bulunmaktadır. Bölgenin sanayi alanındaki geri kalmışlığı göstergelere yansımakla birlikte ticaretin başat sektör olduğu açıkça görülmektedir. Ulaştırma sektöründeki işletme sayısının yüksek olması, Ağrı ve Iğdır'da sınır ticaretinin yüksek düzeylerde olmasıyla açıklanabilmektedir (Özyakışır, 2012: 93). TÜİK, işyeri ve sanayi sayımına ilişkin TRA2 bölgesi bütününe içeren sanayi sayımı en son 2002 tarihli olduğu için bölgede sanayinin son durumu bilgilerine il düzeyinde veriler üzerinden ulaşılmaktadır. Bu bağlamda Bilim Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı (BTSB), Sanayi Genel Müdürlüğü veri tabanında kaydı tutulan sanayici sicil kaydı bulunan firmalar hakkındaki ulaştığımız "81 İl Sanayi Durumu" Raporu 2014 ve 2015'den yararlanılabilir.

2.3.1. Kars İli İmalat Sanayi Durumu

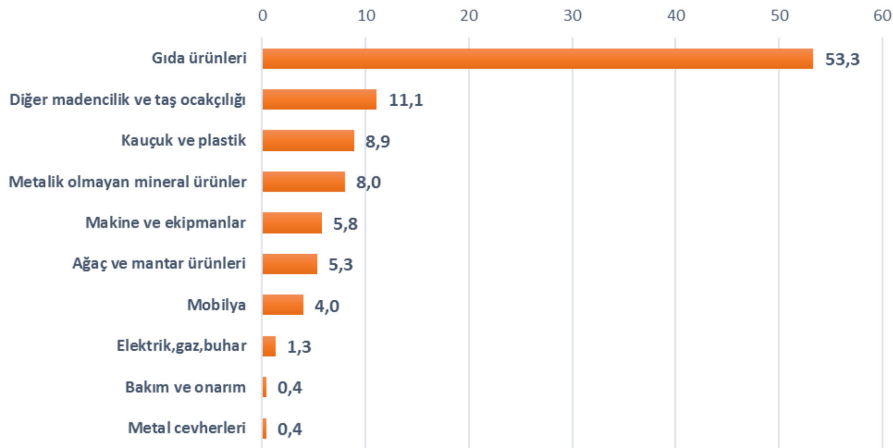
Bu raporlara göre, Kars ilinde orta ve küçük ölçekli sanayi siteleri mevcuttur. Bunların arasında Kars Şeker Fabrikası ve Kars Çimento Fabrikası büyük ölçekli kuruluşlardır. Kars ilinde hammadde kaynaklarına bağlı olarak süt ürünleri (kaşar), et ürünleri, orman ürünleri ve inşaat malzemeleri üretimi yaygındır. Özellikle Kars kaşarı, gravyeri ve balı ülke genelinde oldukça meşhurdur. Kars ili genelinde 22 tanesi Organize Sanayi Bölgesi (OSB) içinde olmak üzere 63 adet mandırada resmi rakamlara göre 10.000 ton kaşar peyniri üretimi yapılmıştır. (BTSB, 2016: 661). Ulaşım imkânlarının gelişmesi ile hammadde ve pazar sorunu nispeten azalan Kars ilinde plastik ve metal ürünleri, tarım aletleri, temizlik maddeleri, inşaat malzemeleri, hazır yem, orman ürünleri ve mobilya üretimi de yapılmaya başlanmıştır. (BTSB, 2014: 243).

Coğrafi bölgeler açısından Marmara Bölgesinde toplam sanayi işletmelerinin %41,7'si bulunurken Türkiye'nin en geri kalmış bölgesi Doğu Anadolu Bölgesinde (DAB) 13 ilde Türkiye sanayi işletmelerinin sadece %2,6'sı bulunmaktadır.

Grafik 2.9. Türkiye’de Sanayi İŞletmelerinin Bölgelere Göre Dağılımı ve Kars (%)

Kaynak: BSTB (2016), 81 İl Sanayi Durum Raporu, 2016, s. 662.

Kars ili, Grafik 2.9’da görüldüğü gibi, DAB içinde sınai işletme sayısı açısından %3,9 payla 7. sıradadır. İlk sırada Malatya (%29,4) vardır. Kars ili sanayi işletmelerinin %70,7’si mikro ölçekli, %28’i ise küçük ölçekli, %1,2’si orta ölçeklidir (BTSB, 2016: 662). Kars ili sanayi işletmelerinin 2016 yılı itibarıyla sektörel dağılımına bakıldığında; Grafik 2.10’da görüldüğü gibi, gıda ürünleri %53 payla ilk sıradadır. Bu sektörün ardından diğer madencilik-taş ocakçılığı sektörü %11,1 payla ikinci, kauçuk ve plastik işletmeleri %8,9 payla üçüncü sırada bulunmaktadır (BTSB, 2016: 663).

Grafik 2.10. Kars İlinde Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: BSTB, 81 İl Sanayi Durum Raporu, 2016, s. 663.

Sanayi sicil kayıtlarına göre, Kars ili sanayi işletmelerinde 2016’da ilk on sırayı alan işletmeler bağlamında çalışan sayısı 865 kişi olmuştur. 2016 yılında ilin sanayi istihdamında ilk on sırada bulunan işletmelerin %24,9 kadarı metal cevherleri üretiminde, %24,4 oranı gıda ürünleri imalatında bulunmakta, %14,8 ile diğer madencilik taş ocakçılığı üçüncü ve %14,4 payla metalik olmayan mineral ürünler istihdamı dördüncü sırada yer almaktadır. (BTSB, 2016: 663). Öte yandan sanayi sicil kayıtlarına göre, Kars ili sanayi işletmelerinin tümünde çalışan personel sayısı 2015’de 1614 kişidir. Sanayi istihdamının yaklaşık yarısı (%49,6) gıda ürünleri imalatında istihdam edilirken, ikinci

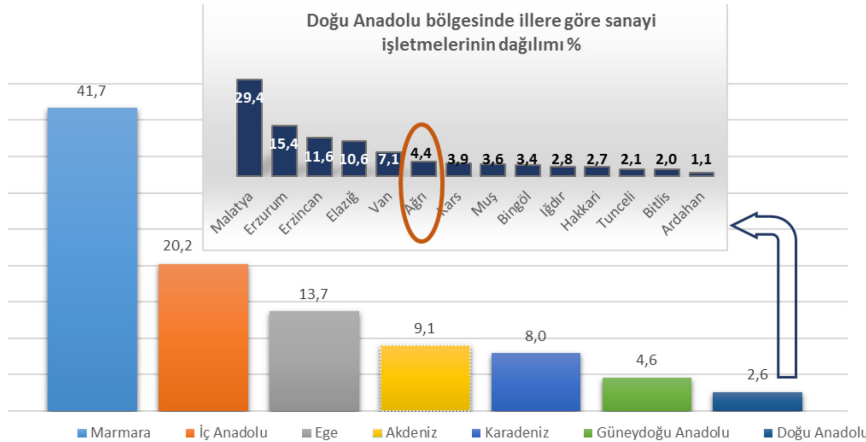
sırada %15 ile metalik olmayan mineral ürünler imalatı istihdamı, üçüncü sırada ise %12 ile diğer madencilik taş ocakçılığı yer almaktadır. Kars ili sanayinde 2015 yılı sanayi sicil kayıtlarına göre Ar-Ge birimi bulunan 9 işletmede toplam 30 Ar-Ge çalışanı bulunmaktadır. Kalite kontrol birimi bulunan 29 işletmede 73 kişi çalışmakta ve çalışanların %4 kadarı kalite kontrol biriminde çalışmaktadır (BTSB, 2015: 777).

Kars ilinde 1 adet organize sanayi bölgesi (OSB) bulunmakta, ayrıca tarıma dayalı ihtisas OSB inşaat ihalesi devam etmektedir. Kars OSB, 1976'da 200 hektarlık alanda kurulmuş, 2002 yılında tamamlanmıştır. 2016 yılı sonu itibarıyla Kars OSB'deki 100 parselin 89 adedi tahsis edilmiştir. Tahsis yapılan firma sayısı 75 tanedir ve 11 adet parsel boş durumdadır. Tahsis edilen parsellerin; 55 adedi üretimde bulunurken, 17 adedi inşaat, 18 adedi proje aşamasındadır (BTSB, 2016: 664). Üretime geçen parsellerde 520 kişi çalışmaktadır. Ağırlıklı sektör grubu; gıda ürünleri imalatı, diğer metalik olmayan mineral ürünler imalatı ve ağaç-ağaç ürünleri-mantar ürünleri sanayidir (BTSB, 2014: 244-246). Kars ilinde 3 tane küçük sanayi sitesi (KSS) bulunmaktadır. Kars Merkez KSS içinde 408 işyerinin doluluk oranı %89 seviyesindedir ve 726 çalışan bulunmaktadır. Kars Yeşil Kağızman Sanayi sitesinde 75 işyeri için yer bulunmakla birlikte henüz istihdam söz konusu değildir. Kars Sarıkamış Belediye KSS içinde 54 işyerinin tamamı doludur ve burada 162 çalışan istihdam edilmiştir. (BTSB, 2015: 777).

2.3.2. Ağrı İli İmalat Sanayi Durumu

Ağrı ilinde mevcut sanayi, hayvancılığa bağlı olarak gelişmiştir. İlin başlıca gelir kaynakları tarım, hayvancılık, sınır ticareti ve turizmdir. İlde kamu ve özel sektöre ait yatırımlar bulunmaktadır. Ağrı ilinde Doğu Beyazıt gümrük kapısı bulunduğu için ticaret yapan firma sayısı fazla olmakla birlikte sanayi siciline kayıtlı işletme sayısı 2014'de 65 iken 2016'da sanayi siciline kayıtlı 155 firma sayısına ulaşmıştır. Bu imalat sanayi işletmelerinde 2016'da çalışan sayısı 1451 olmuştur (BTSB, Ağrı İl Müdürlüğü, 2016). Bu çerçevede Ağrı ili günümüzde Kars ilini imalat sanayi işletme sayısı açısından geride bırakarak DAB içinde altıncı sıraya %4,4 paya (Grafik 2.11) ve TRA2 bölgesinde en fazla sanayi işletmesi olan il durumuna ulaşmıştır. Bununla birlikte Ağrı ilindeki sanayi işletmelerinin ölçekleri daha düşük düzeydedir. Örneğin Kars ilinde sanayi işletmelerinin %70'i mikro ölçekli iken Ağrı ilinde sanayi işletmelerinin %86,7'si mikro ölçeklidir. Ağrı sanayi işletmelerinin %12,4'ü küçük ölçekli iken orta ölçekli işletmeler yaklaşık %1 düzeyindedir (BTSB, 2016: 49).

Grafik 2.11. Türkiye'de Sanayi İşletmelerinin Bölgelere Göre Dağılımı ve Ağrı (%)

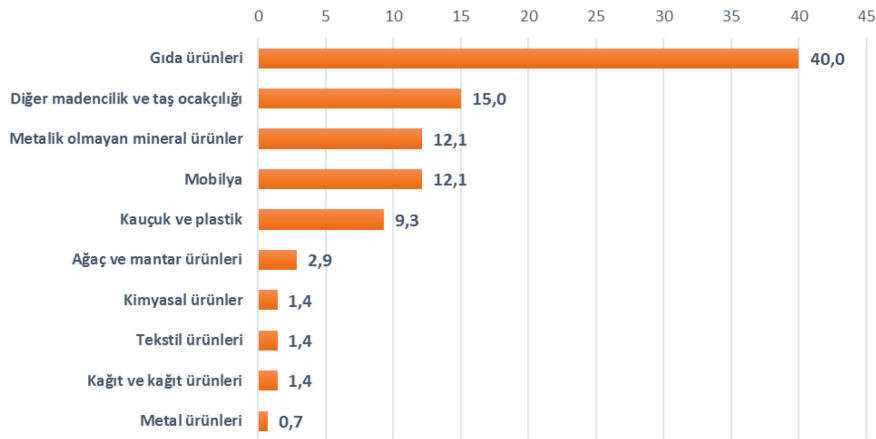
Kaynak: BSTB, 81 İl Sanayi Durum Raporu, 2016, s. 49

İlde kamuya ait Şeker fabrikası ve et, balık kombinası bulunmaktadır. Ağrı ili açısından ülkemizin batısında bulunan Ankara, İstanbul ve İzmir gibi iller büyük miktarda canlı hayvan ve hayvansal ürünler satılan önemli pazarlardır. İlde, 2 tane ayakkabı fabrikası, yem fabrikası, Şeker imalathaneleri, tekstil, deri, hazır giyim atölyeleri bulunmaktadır (BTSB, Ağrı İl Müdürlüğü, 2016). Ayrıca ilde gıda ürünleri imalatına ilişkin sanayi tesisleri, mineral ve taş ocakçılığı işletmeleri, kauk ve plastik ürünleri ve su işletmeleri üretim yapmaktadır. Ağrı ilinde son on yılda imalat sanayinde önemli gelişme olmasına karşın ildeki sanayi tesisleri miktarı Türkiye sanayi tesislerinin sadece %0,1'ni oluşturmaktadır (BTSB, 2014: 31). İlde bulunan OSB'nin alt yapı çalışmaları 2010'da tamamlanmıştır. BTSB, Ağrı İl Müdürlüğü 2016 yılı verilerine göre Ağrı OSB'de 103 parsel bulunmakla birlikte doluluk oranı %15 civarındadır. OSB'de toplam 16 imalat sanayi iŐletmesinden 5 tanesi üretimde bulunmakta, 3 tanesi inşaat ve 8 tanesi proje aşamasındadır. Üretime geçen parsellerde 2014 yılı itibarıyla yaklaşık 60 kişi istihdam edilmektedir. (BTSB, 2014: 33-35).

Ağrı ili merkez ilçesinde sanayi sitesinde 344 işyeri, Doğubayazıt ilçesi sanayi sitesinde 100 işyeri, Patnos ilçesi sanayi sitesinde 150 işyeri, EleŐkirt ilçesi sanayi sitesinde 25 tanesi boş 50 işyeri faaliyette bulunmaktadır. Diyadin ilçesinde sanayi sitesinde 100 işyeri kapasitesine rağmen faaliyet bulunmamaktadır. Dolayısıyla toplamda 744 işyerinin 619 tanesinde faaliyet gösterilirken 125 işyeri boş durumdadır. Faaliyet gösteren işyerlerinde ortalama 3 kişi çalışmaktadır. (BTSB, Ağrı İl Müdürlüğü, 2016).

Ağrı ili sanayi işletmelerinin sektörel dağılımına bakıldığında 2016 yılı itibarıyla, Grafik 2.12'de görüldüğü gibi, gıda ürünleri imalatı %40 payla ilk sıradadır. İkinci sıradaki diğer madencilik ve taş ocakçılığı imalatı %15 pay almakta, metalik olmayan mineral ürünler imalatı %12,1 payla üçüncü sırayı ve mobilya imalatı %12,1 payla dördüncü sırayı almaktadır.

Grafik 2.12. Ağrı İlinde Sanayi İŞletmelerinin Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: BSTB, 81 İl Sanayi Durum Raporu, 2016, s. 50.

Sanayi sicil kayıtlarına göre, Ağrı ilinde kayıtlı işletmelerde çalışan personel sayısı 2015 yılı itibarıyla 1600 kişidir. Ağrı ili imalat sanayi istihdamında gıda ürünleri imalatı istihdamı 817 personel %51,6 payla ilk sıradadır. İkinci sırada 319 çalışan ve %20 payla metalik olmayan mineral ürünler imalatı istihdamı ve üçüncü sırada 273 çalışan ve %17 payla diğer madencilik ve taş ocakçılığı istihdamı yer almaktadır. Kauk ve plastik imalatında 47, içecek imalatında 26 ve mobilya imalatında 26 perso-

nel istihdamı söz konusudur. Öte yandan BTSB (2016) 81 il sanayi durumu raporuna göre Ağrı ilinde sanayide ilk on sırada yer alan işletmelerdeki çalışan personel sayısı toplamı 653 kişidir. Bu bağlamda Kars iline göre mikro ölçekli işletme sayısı fazla olduğu için bu durum doğaldır. İlk on sanayi kuruluşu içinde istihdamda %33,4 ile diğer madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ilk sırayı, %30,2 ile gıda ürünleri sektörü ikinci ve %13,5 ile metalik olmayan mineral ürünler sektörü üçüncü sırayı almaktadır. Sanayi sicil kayıtlarına göre, Ağrı ilinde Ar-Ge birimi bulunan sanayi işletmesi sayısı 4, Ar-Ge'de çalışan sayısı 24'tür. Toplam personelin %1 kadarı Ar-Ge de istihdam edilmektedir. Ağrı ilinde kalite kontrol birimi olan 10 firma bulunmakta ve bu firmalarda 63 kişi istihdam edilmektedir. Toplam personelin %3 kadarı kalite kontrol birimlerinde çalışmaktadır. (BTSB, 2015: 64).

Ağrı ili sanayi ürünlerini genellikle uzak illerden sağlamaktadır. Diğer illere canlı hayvan ve hayvansal ürünler, yeşil mercimek, buğday ve ot satılmakta; karşılığında sebze-meyve, nebati yağ, giyim eşyası, sanayi ürünleri, dayanıklı tüketim malları ile bazı hububatlar satın alınmaktadır. Ağrı'da bulunan Gürbulak Sınır Kapısı Türkiye'yi İran'a bağlayan en önemli sınırdır. Bölgede gümrük işlemlerinin gerçekleştirildiği Doğubayazıt Gümrüğünde fizikî altyapı yetersizlikleri mevcuttur (BTSB, 2015: 71).

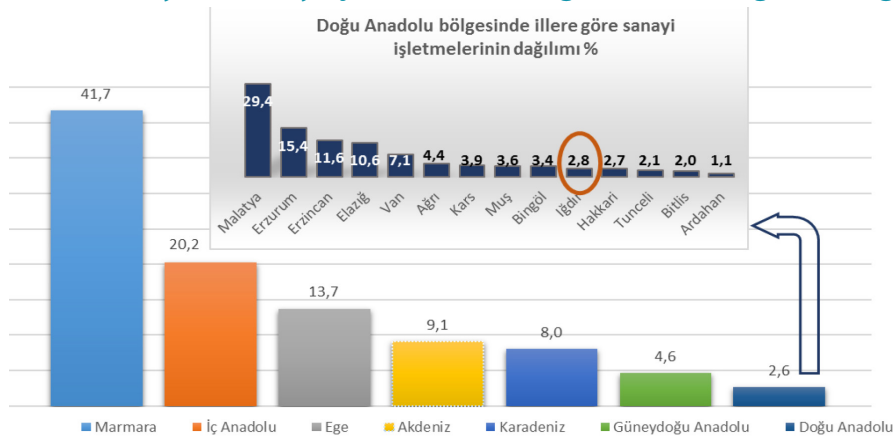
2.3.3. Iğdır İli İmalat Sanayi Durumu

Iğdır ilinin Nahcivan Özerk Cumhuriyeti ile Dilucu sınır kapısı, İran ile Boralan sınır kapısı ve Ermenistan ile Alican sınır kapısı bulunmaktadır. Son yıllarda iç ve dış ticaretteki olumlu gelişmeler sayesinde ilde ithalat ve ihracat yapan şirket sayısı artış göstermiştir. 2016 yılı sonu itibarıyla Iğdır Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı 1852 işletme bulunmaktadır (BTSB, Iğdır İl Müdürlüğü, 2017: 7).

Iğdır ilinde daha çok sınır ticareti geliştiği için ticaret siciline kayıtlı çok sayıda işletme bulunmasına karşın sanayi siciline kayıtlı işletme sayısı 2014'de 36 olarak görülmektedir. Iğdır ilinde un, süt ve süt ürünleri, plastik imalatı, meyve püresi, tekstil, soğuk lastik kaplamacı küçük ölçekli sanayi tesisleri bulunmaktadır. Iğdır ili sanayi tesisleri Türkiye sanayi işletmelerinin sadece %0,03'nü oluşturmaktadır (Üzümcü ve Kızılgedik, 2017).

BTSB 2016 yılı 81 İl Raporuna göre Iğdır ilinde bulunan sanayi işletme sayısı, Grafik 2.13'de görüldüğü gibi, DAB içinde %2,8 pay ile 10. sırada bulunmaktadır. Bu bağlamda ilde sanayi işletmesi sayısı oldukça az olduğu gibi işletmelerin %73,1'i mikro ölçekli işletme, %25,4'ü küçük ölçekli işletme ve %1,5'i orta ölçekli işletmedir. (BTSB, 2016: 557-558).

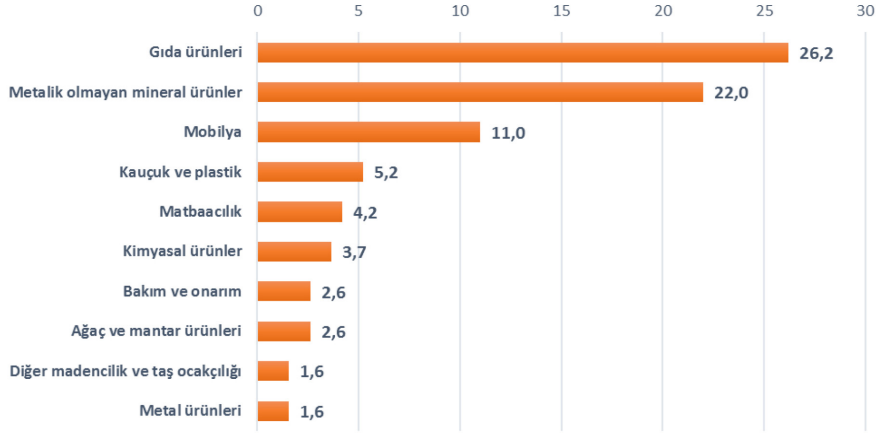
Grafik 2.13. Türkiye'de Sanayi İşletmelerinin Bölgelere Göre Dağılımı ve Iğdır (%)

İğdır ilinde bölge hammadde kaynaklarını değerlendirebilecek üretimi sağlayacak ihracata dönük, büyük ölçekli üretim ve istihdam gerçekleştiren imalat sanayi işletmesi bulunmamasına karşın, büyük ölçekli kamu yatırımlarının TRAZ bölgesinde en düşük düzeyde olduğu dilde; un, süt ve süt ürünleri, plastik imalatı, meyve püresi ve konsantresi, tekstil, soğuk lastik kaplama, briket ve tuğla üretimi yapan ancak düşük kapasitede çalışan küçük ölçekli sanayi tesisleri bulunmaktadır.

İğdır ili sanayi işletmelerinin sektörel dağılımına bakıldığında, Grafik 2.14'de görüldüğü gibi, gıda ürünleri imalatı %26,2'lik payla ilk sıradadır. Ardından metalik olmayan mineral ürünler (%22), mobilya (%11) ve kauçuk ve plastik ürünler (%5,2) üretimi gelmektedir.

Grafik 2.14. İğdır İlinde Sanayi İşletmelerinin Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: BSTB, 81 İl Sanayi Durum Raporu, 2016, s. 558.

İğdır ilinin 200 hektarlık alanda OSB'nin 67 hektarlık etabının yapımı 2011'de tamamlanmıştır. BTSB, İğdır İl Müdürlüğü verilerine göre 2016 yılı sonu itibarıyla toplam 105 adet sanayi parselinin 60 adedi tahsis edilmiştir. Tahsis edilen parsellerin 15 tanesi üretime geçmiş durumdayken 15 adedi inşaat, 29 adedi proje aşamasındadır. Hali hazırda 45 parsel boş durumdadır. Üretime geçen parsellerde 2014'de yaklaşık 140 kişi istihdam edilmiştir. OSB'de üretim yapan işletmelerde ağırlıklı sektör grubu; gıda ürünleri imalatı, metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı ve kauçuk-plastik ürünleri imalatı sanayidir (BTSB, 2014: 522).

Öte yandan İğdır'da merkez ilçede küçük sanayi sitesi bulunmakta olup, burada 2015 yılı itibarıyla 317 işyerinde %100 dolulukla 634 kişi istihdam edilmiştir. (BTSB, 2015: 653). BTSB İğdır İl Müdürlüğü 2017 yılı verilerine göre de işyeri sayısı 317 ve doluluk oranı %100 olarak belirtilmekte ve bu işyerlerinde 500 civarında istihdam olduğu belirtilmektedir.

BTSB, 81 İl Sanayi Raporu verilerine göre İğdır ili imalat sanayinde 2015'de 1090 personel istihdam edilmiştir. İlde imalat sanayi istihdamının %32'si gıda ürünleri sanayinde, %21,3 kadarı metalik olmayan mineral ürünler üretiminde ve %12,2 si giyim eşyaları üretiminde istihdam edilmiştir. İlde sanayi işyerlerinin 4 tanesinde Ar-Ge birimi bulunmakta ve bu firmalarda 8 Ar-Ge çalışanı istihdam edilmektedir. Kalite kontrol birimi olan firma sayısı 11 ve bu birimde çalışan sayısı 13 kişidir ve sanayi istihdamının sadece %1 kadarı kalite kontrol birimi çalışanıdır. (BTSB, 2015: 652-653). Öte yandan BTSB, 2016 yılı 81 il sanayi durumu raporuna göre İğdır ilinde en büyük ilk on işletmede toplamda 736 kişi çalışmaktadır. İlk on işletmedeki 736 personelin sektörel dağılımı-

na bakıldığında yaklaşık %38'i gıda ürünleri sektöründe, %17,3'ü metalik olmayan mineral ürünler sektöründe, %5 kadarı da bakım ve onarım sektöründe çalışmaktadır (BTSB, 2016: 558-559).

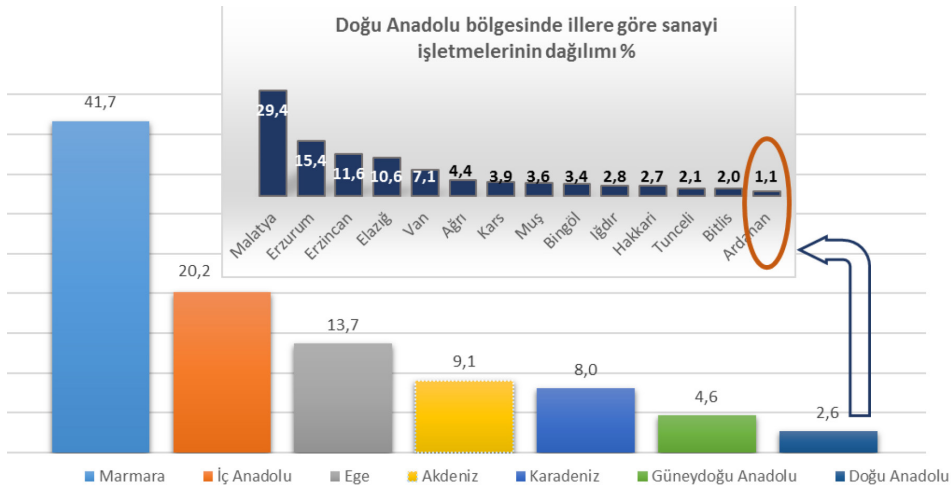
Üç ülke ile sınırı bulunan Iğdır ilinde sadece Nahcivan Özerk Cumhuriyetine açılan Dilucu sınır kapısı açık bulunmaktadır. İran ile Boralan sınır kapısı ve Ermenistan ile Alican sınır kapısı faal değildir. Dilucu sınır kapısının fiziksel alt yapı yetersizliği giderildiğinde ve bu sınır kapısı yakınında sınır ticaret merkezi kurulması halinde ilin dış ticaret ve sınır ticaretinde canlılığın daha da artması beklenmektedir.

2.3.4. Ardahan İli İmalat Sanayi Durumu

Bu noktada TRA2 bölgesinin en küçük ekonomisine sahip olan Ardahan iline bakılırsa, ilde imalat sanayinin daha çok küçük ölçekli imalat sanayi tesisleri niteliğinde olduğu görülmektedir. Ardahan ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. İlde çayır ve mera hayvancılığı biçiminde büyük baş hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Ardahan'da tarımsal ve hayvansal ürünler (süt ve süt ürünleri, özellikle kaşar peyniri, et ve et ürünleri ile arıcılık ve organik bal), gıda, giyim, ev araç ve gereçleri, inşaat malzemeleri ile diğer tüketim malları ticarete konu olmaktadır. Gürcistan'a iki sınır kapısı (Türkgözü ve Aktaş) bulunan Ardahan, Kafkaslara ve Türk Cumhuriyetlerine açılan kapı konumunda olduğu için dış ticaret potansiyeli yüksektir. Bununla birlikte Ardahan ili sanayi sicilinde kayıtlı sanayi işletmesi sayısı 2014'de sadece 39 olarak belirtilmiştir. Türkiye genelindeki toplam sanayi işletmesi sayısı dikkate alındığında %0,03'lük oranla Ardahan, sanayisi gelişmemiş iller arasındadır (BTSB, 2014: 515).

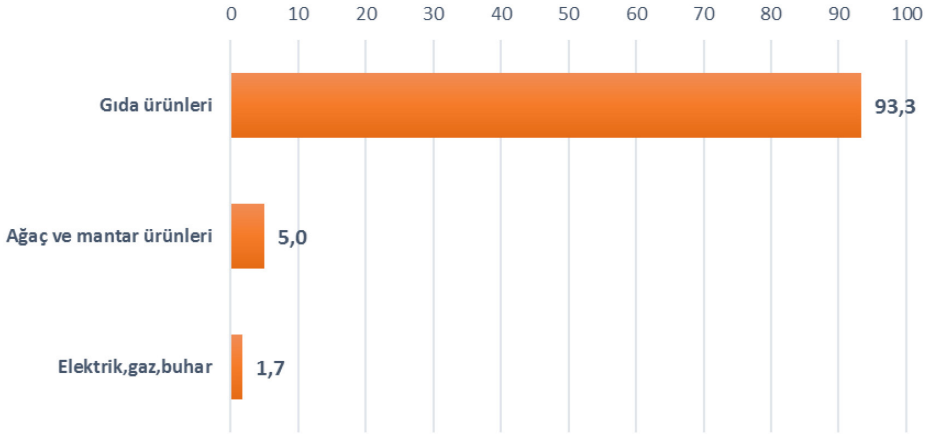
Ardahan ili imalat sanayi açısından TRA2 bölgesinde en geri düzeydeki il olduğu gibi, 2016 yılı itibarıyla, Grafik 2.15'de görüldüğü gibi, DAB içinde de %1,1 payla son sıradadır. Ardahan ili imalat sanayi işyerlerinin çalışan sayısına göre %68,2'si mikro ölçekli, %31,8 kadarı küçük ölçeklidir (BTSB, 2016: 129).

Grafik 2.15. Türkiye'de Sanayi İşletmelerinin Bölgelere Göre Dağılımı ve Ardahan (%)

Kaynak: BSTB, 81 İl Sanayi Durum Raporu, 2016, s. 129

Ardahan ilinde bulunan sanayi işletmelerinin sektörel dağılımına bakıldığında, Grafik 2.16'da görüldüğü gibi, %93,3 oranla gıda ürünleri imalatı ilk sırada, %5 ile ağaç, ağaç ürünleri, mantar ikinci sırada ve elektrik, gaz, buhar alanı %1,7 ile üçüncü sıradadır.

Grafik 2.16. Ardahan İlinde Sanayi İŞletmelerinin Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: BSTB, 81 İl Sanayi Durum Raporu, 2016, s. 130.

İlde 30 adet süt ürünleri işleme tesisinin 18 tanesi Göle ilçesinde bulunmakta, ancak bu işletmelerin %90 kadarı süt arzının yetersizliği, mevsimsel özelliği nedeniyle Nisan-Eylül ayları arasında çalışmaktadır (BTSB, 2016: 128).

Ardahan ilinin 2016 yılı itibarıyla imalat sanayi istihdamında önemli sektörlere bakıldığında toplam 175 kişilik istihdamın yaklaşık %90 kadarı gıda ürünlerinde, diğer iki sektörün her biri istihdamda %5 civarında pay almaktadır (BTSB, 2016: 130). Buna karşılık sanayi sicil kayıtlarına göre 2015 yılı itibarıyla Ardahan ili kayıtlı sanayi işletmelerinin tümünde 316 personel çalıştığı görülmektedir. İmalat sanayi istihdamında en büyük payı yine gıda ürünleri imalatı %78,2 payla alırken %9,8 payla madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ve %3,5 payla ağaç, ağaç ürünleri, mantar üretimi bu sektörü izlemektedir. Ardahan ili sanayi işletmeleri içinde 2 firmada Ar-Ge birimi bulunmakta ve 5 Ar-Ge elamanı istihdam edilmektedir. Sanayi işletmeleri içinde kalite kontrol birimi bulunan firma sayısı 9, çalışan sayısı 11 olarak görülmektedir. İl toplam sanayi istihdamının %5 kadarı kalite kontrol birimi çalışanı olarak istihdam edilmektedir. (BTSB, 2015: 157-158).

Ardahan ili OSB 150 hektar büyüklükte olmasına karşın 52 hektarlık kısmı 2012'de tamamlanmıştır. Ardahan ili OSB'de bulunan 30 adet parselin 13 tanesi tahsis edilmiştir. Tahsis edilen parsellerden 2014'de bir tanesi üretimde iken 12 tanesi proje aşamasındadır. Üretime geçen parsellerde 10 kişi çalışmaktadır. 17 parsel ise boş durumdadır (BTSB, 2014: 518). Ardahan ilindeki sanayi sitesinde 205 yılı itibarıyla 132 işyeri bulunmakta ve bu işyerlerinde 396 kişi çalışmaktadır. Ayrıca Ardahan ili Göle ilçesinde sanayi sitesinin 2015 yılı sonu itibarıyla faaliyete geçme çalışmalarının sürdüğü belirtilmektedir (BTSB, 2015: 159).

Özetle TRA2 Bölgesi, sanayinin genel olarak gelişmediği bir bölgedir. İşyeri sayısı ve istihdam noktasında bölgede gıda ürünleri ve içecek sanayi, imalat sanayinin diğer alt kollarından daha yüksek oranlara sahiptir. Bununla birlikte bölgedeki mevcut imalat sanayi tesislerinin istihdam kapasiteleri çok düşüktür ve bazı tesisler çeşitli nedenlerle faaliyet göstermemektedir. Sanayinin gelişmesi için önemli bir potansiyel oluşturan Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) ve küçük sanayi siteleri (KSS) bakımından bölge, Türkiye ortalamasının çok gerisindedir. Bölgede toplam 5 adet OSB bulunmaktadır (SERKA, 2010).

TRA2 bölgesi il düzeyi sanayi istihdamı verileri özetlenirse; Kars ilinde 1614 kişi sanayide istihdam edilmekte, bunlardan 520 tanesi Kars OSB'de üretime geçen tesislerde çalışmaktadır. Ağrı ili sanayi işletmelerinde 2016 yılı itibarıyla istihdam miktarı 1451 kişidir, bunlardan 60 tanesi OSB içinde istihdam edilmektedir. Ardahan sanayi işletmelerinde istihdam miktarı 316 iken Iğdır ili sanayi işletmelerindeki istihdam miktarı 1090 kişidir.

2.4. TRA2 BÖLGESİ İLLERİ REKABETÇİLİK DÜZEYİ

Bu noktada bu başlık altında son olarak TRA2 bölgesi illeri rekabetçilik durumuna bakılabilir. Bu çerçevede ilk bakışta görüleceği gibi TRA2 bölgesi illerine ilişkin gerek URAK tarafından hazırlanan iller arası rekabetçilik endeksinde ve gerekse Ekonomi ve Dış Politika Merkezi (EDAM) tarafından açıklanan Türkiye için rekabet endeksinden alınan sonuçlar, bölgedeki sınıî faaliyetlerin ve genel olarak ekonomik faaliyetlerin yetersizliğine ışık tutacak niteliktedir.

TRA2 bölgesi illeri rekabetçilik durumuna ilişkin URAK'ın yaptığı 2007-2008 çalışma sonuçlarına göre Kars ili, iller arası rekabetçilikte 68 sırada iken 2008-2009 çalışmasında 67. sıraya çıkmış, ancak 2009-2010 çalışmasında 68. sıraya yerleşmiştir. EDAM tarafından 2009'da yapılan çalışmada Kars ili 65. sırayı almıştır (SERKA, 2012: 3-4). Benzer biçimde URAK'ın çalışmalarında önce 77. sırayı alan, daha sonraki çalışmada 70. sıraya yükselen Ağrı sonraki çalışmada 79. sıraya inmiş, EDAM çalışmasına göre 80. sırada yer bulmuştur (SERKA, 2013a: 5-7). Iğdır ili URAK çalışmalarında iller arasında rekabetçilikte yapılan çalışmalarda sırasıyla 75; 69 ve 72. sıralarda yer bulmuş, EDAM çalışmasında 70. sırada değerlendirilmiştir (SERKA, 2013b: 7-8). Ardahan ili için URAK çalışmaları sonuçlarına bakıldığında ilk iki çalışmada 79. sırada bulunan il son çalışmada 78 sırada değerlendirilmiş, EDAM çalışmasında 73. sırada görülmüştür (SERKA, 2013c: 2-4).

Bu noktada İş Bankası'nın 2014 ve 2015 yıllarında yapmış olduğu illerin gelişmişlik sıralaması ve illerin finansal gelişmişlik sıralaması çalışması sonuçlarına bakılabilir. İş Bankası bu çalışmalarda 32 tane ekonomik ve 17 tane sosyal değişken olmak üzere toplam 49 değişken üzerinden illerin gelişmişlik ve finansal gelişmişlik araştırmasını yapmıştır. 2014'de açıklanan ve 2012 yılı verilerinin kullanıldığı ilk araştırmaya göre iller gelişmişlik sıralamasında Kars 71, Iğdır 76, Ağrı 79 ve Ardahan 80. sırada yer almıştır. 2015'de açıklanan ve 2013 verilerinin kullanıldığı illerin gelişmişlik araştırmasında ise Kars 73, Iğdır 74, Ağrı 76 ve Ardahan 77 sırada görülmüştür. İlk araştırmaya göre Kars hariç diğer üç ilde gelişmişlik sıralamasında bir iyileşme dikkati çekmektedir. Diğer yandan İş Bankasının finansal gelişmişlik sıralamasına göre de 2012 verilerinin kullanıldığı 2014 çalışmasında; Kars 65, Ağrı 69, Iğdır 71, Ardahan 79 sırada yer almıştır. İş Bankasının 2015 çalışmasında 2013 yılı verilerine göre finansal gelişmişlik sıralamasında; Ağrı 64, Kars 70, Ardahan 78 ve Iğdır 80 sırada değerlendirilmiştir. Finansal gelişmişlik sıralamasında ikinci araştırmada Ağrı ilinde önemli iyileşme görüldükçe Ardahan ilinde bir sıra iyileşme bulunmakta, buna karşın 5 sıra Iğdır 9 sıra gerileme göstermektedir (Gül ve Çevik, 2014: 6).

Dikkat edilirse, bu çalışmaların sonuçları ile SEGE çalışmalarının sonuçları arasında genel olarak bir yakınlık bulunmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmaların alt bileşenlerinde her bir ilin sıralamadaki yeri ilin özellik, performansına göre değişebilmektedir. Bu nedenle, yukarıda belirtilen endeks sıralamaları, bu çalışmaların genel sıralama sonuçlarını yansıtmakta ve genel olarak

bölgenin geri kalmışlığına işaret etmektedir. Bu durumda bölgenin kalkınması için tarıma dayalı sanayi yanı sıra imalat sanayinin gelişim sürecinin devam etmesi, bölgenin dış ticaretinin, ihracatının artması ve bölge turizm potansiyelinin kullanılmasının önemli olduğu bir kez daha açıkça görülmektedir.

BÖLÜM – III

TRA2 BÖLGESİ DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ (2010-2017)

Prof. Dr. Adem Üzümçü⁵

3.1. TRA2 BÖLGESİ DIŞ TİCARETİNİN GELİŞİMİ

TRA2 bölgesinin dış ekonomik çevre analizinde önemli başlıklar bağlamında belki ilk sırada TRA2 bölgesinin bir bütün olarak ve il düzeyinde dış ticaretinin 2010-2017 dönemindeki gelişiminin ele alınması ve bölge dış ticaretinin özelliklerinin görülmesi gereklidir. Bu çerçevede, öncelikle bölgenin coğrafi konumu ve dış ticaretinin bölge ve il düzeyinde 2010-2017 dönemindeki gelişimi üzerinde durulması daha doğru olacaktır. Ardından bölgenin dış ticaretinin özellikleri bağlamında bölge dış ticaretinin sektörlere göre dağılımı, bölge dış ticaretindeki önemli fasıllar ve önemli ülkelerin analiz edilmesi ile bölge dış ticaretinin mevcut durumunun resmedilmesi tamamlanabilecektir.

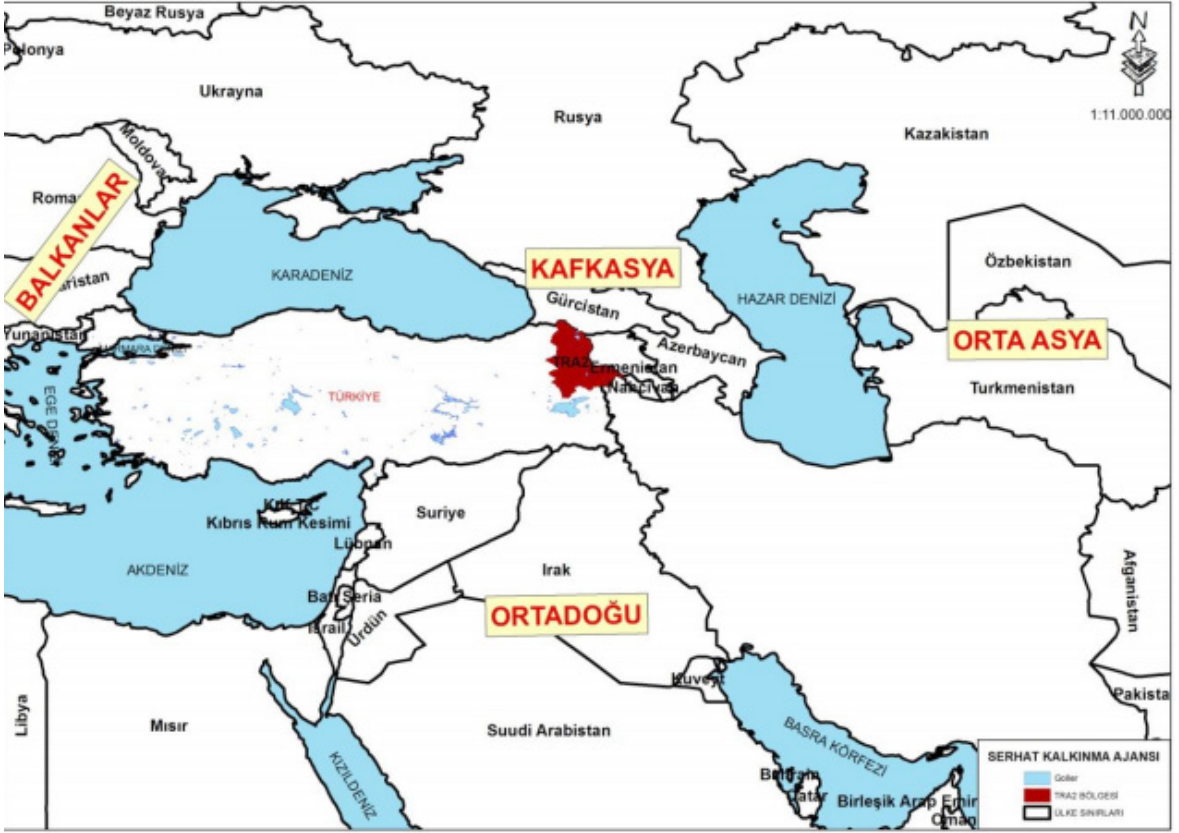
3.1.1. TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi

TRA2 Bölgesi coğrafi konumuna bakıldığında, ilk bakışta dış ticaret ve sınır ticareti açısından önemli bir potansiyelin bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki, Türkiye’de sınır ticareti yapılan 13 ilden 3’ü TRA2 Bölgesinde bulunmaktadır. TRA2 Bölgesinde Ağrı Gürbulak sınır kapısı İran’a açılırken Iğdır Dilucu Sınır Kapısı Nahcivan (Azerbaycan)’a ve Ardahan Türkgözü ve Aktaş sınır kapısı Gürcistan’a açılmaktadır. Bölgede bulunan sınır kapıları yanı sıra Türkiye ile Ermenistan arasında kara taşıtlarının geçebileceği tek sınır kapısı Iğdır-Alican sınır kapısı yanı sıra Kars-Akyaka ilçesi Doğu Kapı 1993 yılından beri kapalı durumdadır. (Karabulut, 2005: 85-89).

Türkiye’nin Kuzey doğusunda yer alan TRA2 bölgesi, 30.193 km²’lik yüzölçümü ile Türkiye yüzölçümünün %3,9’unu oluşturmaktadır. Harita 3.1’de görüldüğü üzere TRA2 Bölgesi, Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkaslara açılan kapısıdır. Ayrıca Hazar Denizi havzasındaki fosil enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasıyla birlikte Kafkasya ve Orta Asya’ya yönelik yolcu ve yük taşınmasında meydana gelecek artışın gerekli kılacağı Trans-Kafkasya ulaşım koridorunun hedeflenen büyüklüklere ulaşması bakımından da TRA2 Bölgesi anahtar konumdadır (Özyakışır, 2012). Dolayısıyla Türkiye’nin dış politikasına yön veren yakın kara, yakın deniz ve yakın kıta havzalarına erişimin TRA2 Bölgesi ile bağlantılı olarak gerçekleştirilmesi, bu bölgeye jeopolitik konum açısından önemli bir güç sağlamaktadır (SERKA, 2010: 8-9).

Sahip olduğu konum itibariyle dört ülke ile sınırı olan ve güneydoğusunda İran ve Nahcivan, doğusunda Ermenistan, kuzeyinde ise Gürcistan’la çevrili bölge, Kafkasya ve Orta Asya hatında önemli bir stratejik konuma sahiptir. Son yıllarda TRA2 Bölgesi, Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu, Kars-Iğdır-Nahcivan Demiryolu, Kars Lojistik Merkezi (KLM) gibi büyük kamu yatırımlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu gelişmeler, TRA2 bölgesinin Türkiye’nin dış ticareti açısından yakın gelecekte çok önemli roller üstleneceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda BTK ve KLM, bölgede yatırım yapmak isteyen firmalar açısından önemli iktisadi kazanımlar sağlayacaktır (Üzümcü, Tokucu ve Ergiçay, 2015: 218).

Harita 3.1. TRA2 Bölgesinin Coğrafik Konumu

BTK demiryolu hattı, Kazakistan'dan tahıl yüklü trenin Kars'a 30 Ekim 2017 tarihinde gelmesiyle faaliyetine başlamıştır. KLM, 2018'de tamamlanacaktır. Bu projeler hayata geçirildiğinde bölge için önemli kazançlar sağlayacağı gibi, İngiltere-Londra'dan başlayarak Çin-Pekin'e kadar uzanan "demir ipek yolu" projesinin Türkiye'deki önemli bir kısmı da tamamlanmış olacaktır (Üzümcü ve Akdeniz, 2014:173-175).

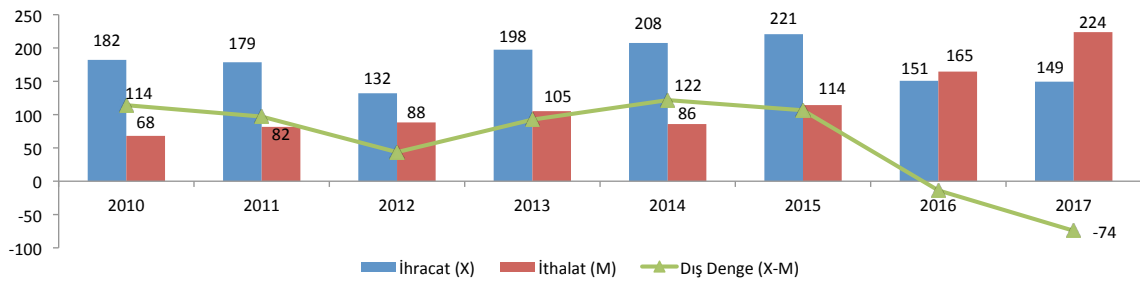
TRA2 Bölgesi illeri ve Türkiye'nin 2010-2017 dönemi dış ticaretinin gelişimi Tablo 3.1'de görülmektedir. Bu noktada tabloda açık biçimde görüldüğü üzere, TRA2 Bölgesi toplam ihracatı 2015'de en yüksek düzeyine ulaştıktan sonra gerileyerek 2017'de 149,4 milyon dolara inmiştir. Bölgenin toplam ihracatının Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı 2015'de %0,15 düzeyinde iken 2017'de %0,10 gibi düşük düzeye gerilemiştir. Bölge düzeyinde toplam ihracat verilerinin gösterdiği üzere TRA2 Bölgesi üç ülke ile sınırı olmasına karşın dış ticaret potansiyelinden neredeyse hiç yararlanamamaktadır. Bölge ihracatının lokomotifi Iğdır ve Ağrı'nın 2017 yılı ihracat verileri görece diğer illere göre yüksek olsa bile bölge ihracatı dönem içindeki en düşük düzeyine inmiş durumdadır. Ayrıca Ardahan'ın ihracatı dönemin tümünde 3 milyon doları aşmazken Kars ilinin ihracatı çok düşük düzeydedir.

Tablo 3.1: TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Gelişimi 2010-2017 (milyon dolar ve %)

	İHRACAT								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
KARS	0,2	1,1	3,2	0,6	0,4	-	0,1	0,4	
ARDAHAN	3,3	1,6	1,9	0,5	1,2	1,0	1,8	2,1	
AĞRI	76,9	77,7	42,1	56,2	82,6	87,6	52,1	43,1	
İĞDIR	101,7	98,1	84,7	140,4	123,4	132,0	96,7	103,9	
TRA 2	182,1	178,5	132,0	197,5	207,6	220,7	150,8	149,4	
Türkiye	113.883	134.907	152.461	151.803	157.610	143.839	142.606	157.055	
TRA2/Türkiye	0,16	0,13	0,08	0,13	0,13	0,15	0,11	0,10	
	İTHALAT								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
KARS	3,0	1,8	4,0	4,8	3,4	1,3	2,6	4,3	
ARDAHAN	0,4	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,3	0,1	
AĞRI	59,0	71,2	76,2	89,4	65,6	99,8	144,7	192,5	
İĞDIR	5,6	8,3	8,1	10,7	16,8	14,0	16,8	26,9	
TRA2	68,0	81,5	88,3	105,1	85,8	114,3	164,5	223,8	
Türkiye	185.544	240.842	236.545	251.661	242.177	207.234	198.602	233.792	
TRA2/Türkiye	0,04	0,03	0,03	0,04	0,03	0,06	0,08	0,10	

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye ithalatında da TRA2 bölgesinin payı çok düşüktür. 2017'de bölge ithalatı (223,8 milyon dolar) Türkiye ithalatının (233,8 milyar dolar) sadece %0,10'nu oluşturmuştur. Grafik 3.1'de görüldüğü gibi, TRA2 bölgesinin 2017 yılı ithalatı 223,8 milyon dolarla dönemin en yüksek ithalat düzeyidir. Bu bağlamda bölge ithalatının dönem boyunca (2014 yılı hariç) yükselme trendinde olduğu, 2010'da 68 milyon dolarken dönem boyunca 3 katın üzerinde artarak 2017'de 223,8 milyon dolara ulaştığı dikkati çekmektedir.

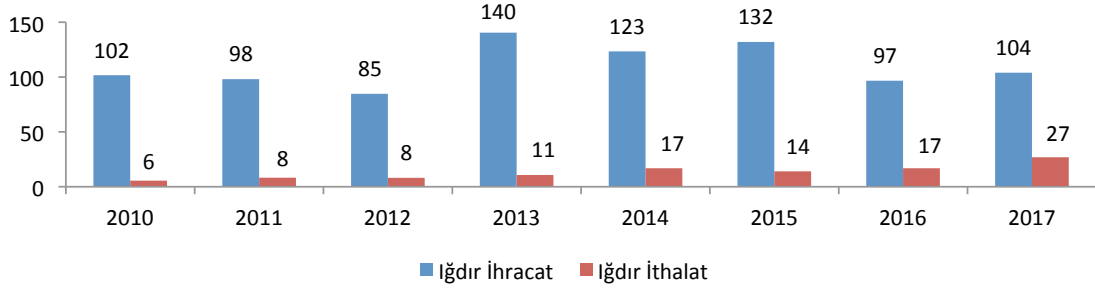
Grafik 3.1: TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemi Gelişimi (Milyon Dolar)

Grafikte görüldüğü üzere Türkiye'nin aksine TRA2 Bölgesi (2016 ve 2017 yılları hariç) dış ticaret fazlası vermektedir. Bununla birlikte iller düzeyinde dış açık ve dış ticaret fazlası söz konusudur. Bölgede Ağrı ve Kars dış ticaret açığı vermekte, buna karşın İğdır ve Ardahan sürekli dış ticaret fazlası vermektedir. Ardahan'ın çok düşük miktardaki dış ticaret fazlalarının aksine İğdır'ın dış ticaret fazlası oldukça yüksek miktarlara ulaşmaktadır. Örneğin İğdır 2016'da 78 milyon dolar, 2017'de 77 milyon dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

3.1.2. TRA2 Bölgesi İlleri Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi

İğdır, TRA2 bölgesinde ihracatla ön plana çıkan il olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Grafik 3.2'de görüldüğü gibi, 2010'da yaklaşık 102 milyon dolar tutarında ihracat yapan İğdır'ın ihracat miktarı 2013'de en yüksek seviyesine 140 milyon dolar tutarına ulaşmıştır. İğdır ilinin daha sonraki yıllarda ihracat miktarı azalsa bile 2016'da 96,7 milyon dolar ve 2017'de yaklaşık 104 milyon dolarlık ihracat gerçekleŐirmiŐtir. İğdır, TRA2 bölgesi ihracatının genellikle %50'si ile %70 arasında bulunan kısmını gerçekleŐirmektedir. Bu çerçevede 2017'de bölge ihracatının tek başına yaklaşık %70'ni gerçekleŐirmiŐtir.

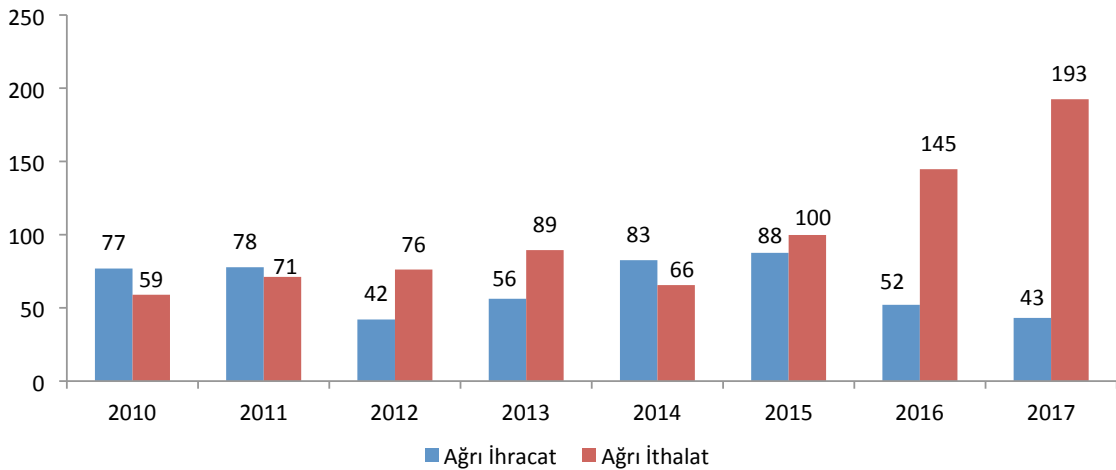
Grafik 3.2: İğdır İli Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi (Milyon Dolar)

Öte yandan İğdır ilinin ithalatı da 2010'da 5,6 milyon dolar düzeyindeyken giderek yükselerek 2016'da 16,8 milyon dolara ve 2017'de en yüksek değeri olan 26,9 milyon dolara ulaşmıştır. Bölgenin ihracatında ikinci sırada Ağrı ili bulunmaktadır. Ağrı ili dönem içinde en yüksek ihracat düzeyine 2015'de 87,6 milyon dolarla ulaştıktan sonra ihracatı gerileyerek 2016'da 52,1 milyon dolara ve 2017'de 43,1 milyon dolara inmiştir. Ağrı ili 2017'de bölge ihracatının yaklaşık %29'unu gerçekleŐirmiŐtir.

TRA2 bölgesi ithalatında ilk sırada Ağrı ili gelmektedir. Ağrı ilinin 2010'da ithalat miktarı 59 milyon dolardır. Grafik 3.3'de görüldüğü gibi, TRA2 bölgesi illeri ithalatında dönemin tümünde olduğu gibi, 2016'da 144,7 milyon dolarla Ağrı ilk sırada yer almıştır.

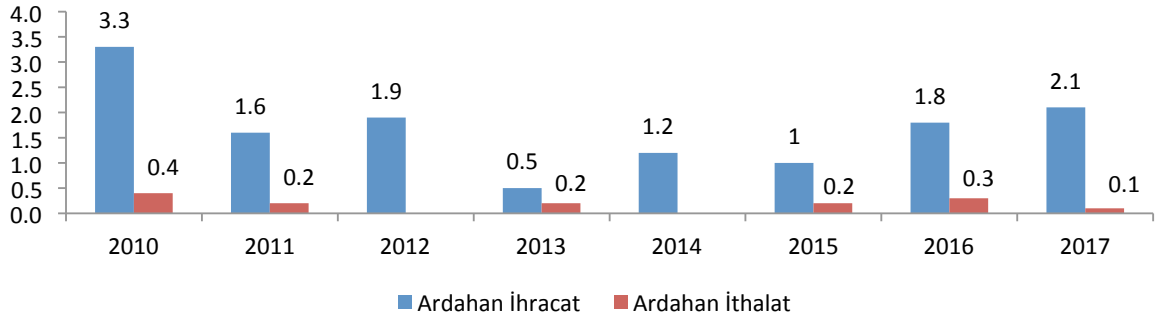
Grafik 3.3: Ağrı İli Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemindeki Gelişimi (Milyon Dolar)

Ağrı ilinin 2014 yılı hariç 2010-2017 döneminde giderek ithalatı artmış ve 2017'de 192,5 milyon dolarla en yüksek düzeyine erişmiştir. Ağrı ili TRA2 bölgesi ithalatının 2017'de %86'sını tek başına gerçekleştirmiştir.

TRA2 bölgesinde Ardahan ve Kars'ın ihracat miktarı oldukça düşüktür. Grafik 3.4'de görüldüğü gibi, 2010'da 3,3 milyon dolar ihracat yapan Ardahan ili 2013'de yarım milyon dolarlık ihracat gerçekleştirebilmiştir. Ardahan'ın 2016 yılı ihracatı 1,8 milyon dolar düzeyine erişmiş ve 2017'de 2,1 milyon dolar olmuştur.

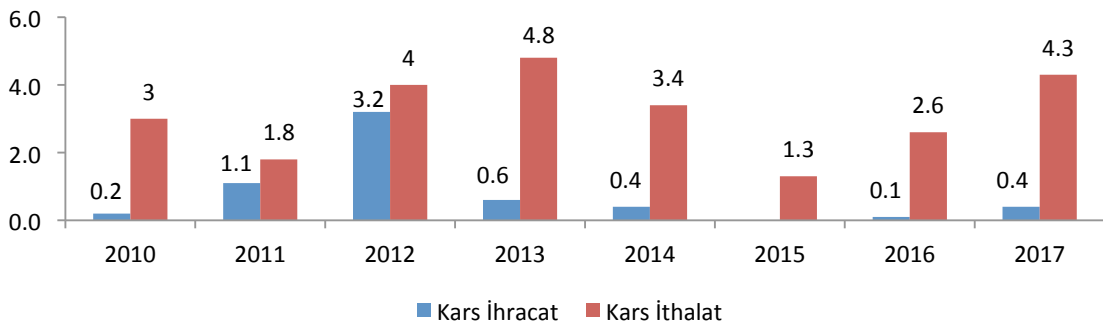
Grafik 3.4: Ardahan İli Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemi Gelişimi (Milyon Dolar)

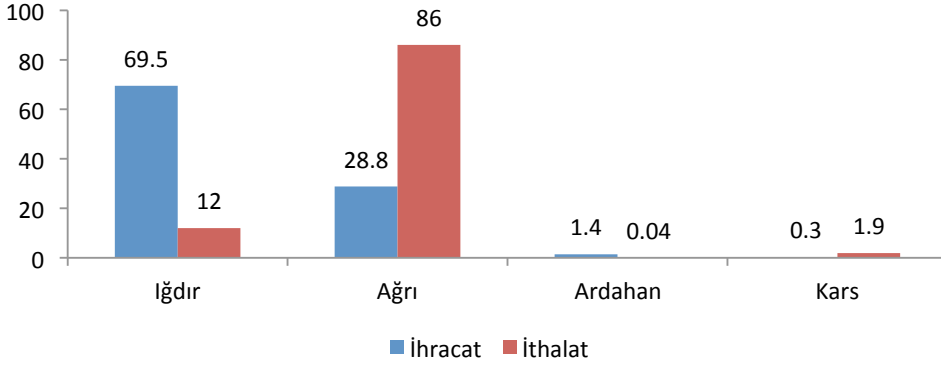
Ardahan, TRA2 Bölgesi içinde en düşük düzeyde ithalat yapan ildir. İncelediğimiz dönemde ithalatı 400 bin doları hiçbir zaman aşmamış, 2012 ve 2014'de ithalatı bulunmayan Ardahan'ın 2016'da ithalatı 336 bin dolar, 2017'de sadece 96 bin dolar olmuştur.

TRA2 bölgesinde Kars ili ihracatı son dönemde çok düşük düzeydedir. Grafik 3.5'de görüldüğü gibi, 2010-2017 döneminde Kars ili ihracatı en yüksek düzeyine 2012'de 3,2 milyon dolarla ulaşmış, daha sonra hızla gerilemiştir. 2015'de ihracat gerçekleştiremeyen Kars ili, 2016'da 136 bin dolar ve 2017'de 363 bin dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir. Grafikte görüldüğü gibi, Kars ili ithalatı dönem içinde dalgalı seyir izlemiş ve en yüksek düzeyine 2013'de 4,8 milyon dolarla ulaşmıştır. 2014 ve 2015'de görece gerileyen Kars ili ithalatı 2016'da 2,6 milyon dolar, 2017'de ise 4,3 milyon dolar olmuştur. Kars ili 2017'de TRA2 bölgesi toplam ithalatının %1,9'nu gerçekleştirmiştir.

Grafik 3.5: Kars İli Dış Ticaretinin 2010-2017 Dönemi Gelişimi (Milyon Dolar)

Burada son olarak TRA2 bölgesi illeri dış ticaretinde 2017 yılı itibarıyla illerin payına bakabiliriz. Bu çerçevede Grafik 3.6'da TRA2 Bölgesi illerinin bölge ihracatı ve ithalatındaki payları görülmektedir.

Grafik 3.6: TRA2 Bölgesi İhracat ve İthalatında İllerin Payı (2017, %)

Grafikte görüldüğü gibi, bölge dış ticareti iki il üzerinden gerçekleşmektedir. Bu çerçevede bölge ihracatının 2017'de %70'lik kısmını Iğdır tek başına gerçekleştirmekte, Ağrı'nın ihracatta payı %29 civarında bulunmakta, Ardahan'ın payı %1,4 iken Kars'ın payı çok düşük (%0,03) düzeydedir. TRA2 bölgesi ithalatına bakıldığında, 2017'de Ağrı ilinin TRA2 Bölgesi toplam ithalatının %86'sını gerçekleştirdiği dikkati çekmektedir. TRA2 Bölgesi ithalatında Iğdır'ın payı %12 düzeyinde iken Kars ili %1,9'nu gerçekleştirmektedir. Ardahan'ın bölge ithalatı içindeki payı ise yok denecek kadar düşük düzeydedir.

3.2. TRA2 BÖLGESİ DİŞ TİCARETİNİN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

TRA2 bölgesi dış ticaretinin yapısı ve özelliklerini görme bağlamında 2010-2017 dönemini içerecek biçimde bölge dış ticaretinin bir bütün olarak ve bölge illeri düzeyinde sektörlere göre dağılımına bakılabilir. Bölgenin ve bölge illerinin dış ticaretinin sektörel dağılımının ardından bölge ve illerin dış ticaretinin fasıllara göre dağılımı da ele alınarak bölge dış ticaretinin yapısı ve özellikleri daha detaylı biçimde görülebilecektir.

3.2.1 TRA2 Bölgesi ve İlleri Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı

Bu çerçevede öncelikle TRA2 bölgesi düzeyinde 2010-2017 dönemi dış ticaret verilerinin sektörlere göre dağılımı değerlendirmeye alınmıştır.

3.2.1.1 TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı

TRA2 bölgesinin bir bütün olarak 2010-2017 dönemi dış ticaretinin sektörlere göre dağılımı (ISIC Rev. 3. Sınıflaması) Tablo 3.2'de yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi, TRA2 bölgesi ihracatında ilk sırada imalat sanayi yer almaktadır. 2017'de TRA2 bölgesi imalat sanayi ihracatı 144 milyon dolar, ihracatta payı %96,4 olmuş, bölgenin aynı yıl imalat sanayi ithalatı 96,7 milyon dolar, payı %43,2 olarak gerçekleşmiştir. 2016 ve 2017'de önceki yılların aksine bölge ithalatında imalat sanayi ikinci sıraya gerilemiş, tarım ilk sırayı almıştır.

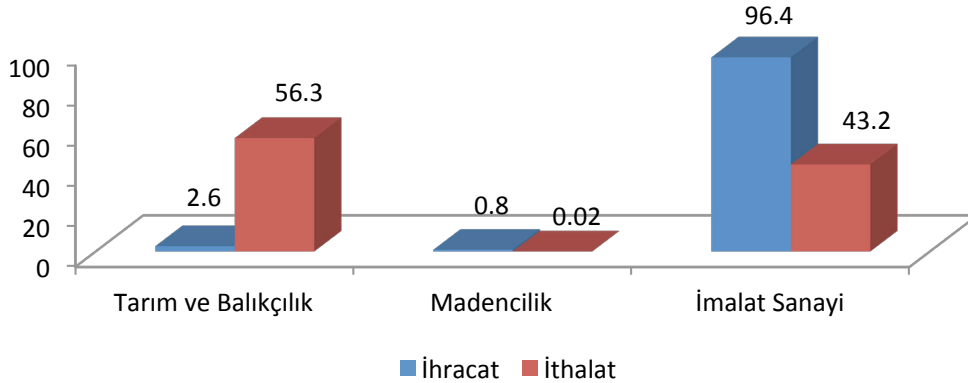
Tablo 3.2: TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı (ISIC Rev. 3 Sınıflaması, 2010-2017, Bin Dolar ve %)

Sektör	İHRACAT								
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım	Miktar	4.950	4.792	1.613	1.724	9.263	7.539	2.632	3.874
	%	2,7	2,7	1,2	0,9	4,5	3,4	1,7	2,6
Maden	Miktar	245	924	833	524	1.295	453	549	1.180
	%	0,1	0,5	0,6	0,3	0,6	0,2	0,4	0,8
İmalat sanayi	Miktar	176.790	172.130	128.915	194.938	196.603	212.111	147.688	144.050
	%	97,1	96,4	97,7	98,6	94,8	96,1	97,7	96,4
Toplam	Miktar	182.061	178.467	131.925	197.679	207.623	220.701	150.803	149.385
Sektör	İTHALAT								
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım	Miktar	23.498	26.301	40.833	37.893	27.730	49.977	88.685	125.895
	%	34,6	32,2	46,2	36,1	32,3	43,3	53,9	56,3
Maden	Miktar	43	6	760	612	1.132	933	794	50
	%	0,1	0,0	0,9	0,6	1,3	0,8	0,5	0,02
İmalat sanayi	Miktar	43.994	54.858	46.420	66.190	56.809	64.350	74.447	96.705
	%	64,7	67,2	52,6	63,0	66,2	55,8	45,2	43,2
Toplam	Miktar	68.010	81.584	88.329	105.002	85.780	115.361	164.441	223.774

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Madencilik ürünleri ihracat payının bölgede %0,1-%0,8 arasında değiştiği buna karşılık ithalat miktarı ve payının (2014 yılı hariç) çok düşük olduğu görülmektedir. TRA2 bölgesinde tarım ürünlerinin ihracattaki payı, 2014'de %4,5 düzeyine ulaşmış, Grafik 3.7'de görüldüğü gibi, 2017'de %2,6 oranına inmiştir.

Grafik 3.7: TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı (2017, % Pay)

Buna karşılık bölge ithalatında tarım ve ormancılık sektörünün payı giderek artmış, 2011'de %32 civarında pay alan tarım ürünleri ithalatı 2017'de yaklaşık 126 milyon dolar ve %56,3 payla bölge dış ticaretinin 2016 yılında olduğu gibi açık vermesinin önemli nedenini oluşturmuştur. Bir tarım bölgesi olarak TRA2 bölgesi tarımsal ürünler dış ticaret dengesinin (daha önceki yıllarda olduğu gibi) 2017'de 122 milyon dolar gibi yüksek düzeyde açık vermesi söz konusu olmuştur. Tarıma dayalı ekonomik yapıya karşın Türkiye örneğinde olduğu gibi TRA2 Bölgesi ihracatının genelde sanayi ürünlerinden oluşması söz konusudur. Bölge tarım ürünleri ithalatının oransal payının yüksek olması ise fasıllar itibarıyla bölge dış ticaretini inceleyeceğimiz kısımda görüldüğü üzere, 8 Fasil yenilen meyveler ithalatının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

3.2.1.2 TRA2 Bölgesi İlleri Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı

TRA2 bölgesi dış ticaretinin sektörler göre dağılımını bölge illeri düzeyinde de görebiliriz. Bu çerçevede bölge illerinin 2016 ve 2017 yılı dış ticaretlerinin sektörler göre dağılımı Tablo 3.3'de görülmektedir.

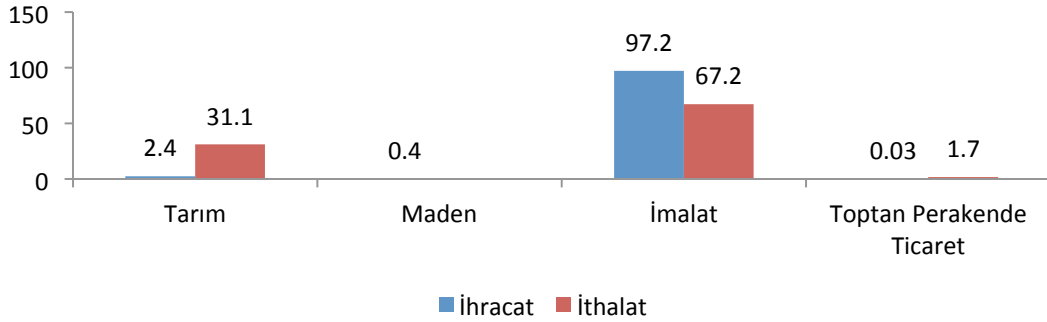
Tablo 3.3: TRA2 Bölgesi İlleri Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı (ISIC Rev 3 Sınıflaması, 2016 ve 2017, Bin Dolar ve %)

Sektör	İHRACAT									
	2016					2017				
		Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars	
Tarım	Miktar	1.718	-	914	-	1.404	0,4	2.469	-	
	%	3,3	-	0,9	-	3,3	0,02	2,4	-	
Maden	Miktar	13	428	106	-	112	544	424	100	
	%	0,02	23,3	0,1	-	0,3	26,5	0,4	27,7	
İmalat sanayi	Miktar	50.353	1.407	95.598	51	41.499	1.511	100.948	94	
	%	96,6	76,7	98,9	37,0	96,3	73,5	97,2	25,8	
Toplam	Miktar	52.134	1.835	96.697	136	43.097	2.055	103.870	363	
Sektör	İTHALAT									
	2016					2017				
		Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars	Ağrı	Ardahan	Iğdır	Kars	
Tarım	Miktar	82.224	201	4.421	1.911	114.698	87	8.358	2.753	
	%	56,8	59,7	26,3	74,1	59,6	90,2	31,1	63,7	
Maden	Miktar	793	-	-	-	50	-	-	-	
	%	0,5	-	-	-	0,03	-	-	-	
İmalat sanayi	Miktar	61.556	136	11.914	669	77.066	2	18.067	1.569	
	%	42,5	40,3	70,8	25,9	40,0	2,1	67,2	36,3	
Toplam	Miktar	144.691	337	16.833	2.580	192.477	96	26.879	4.322	

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama Sonuçları.

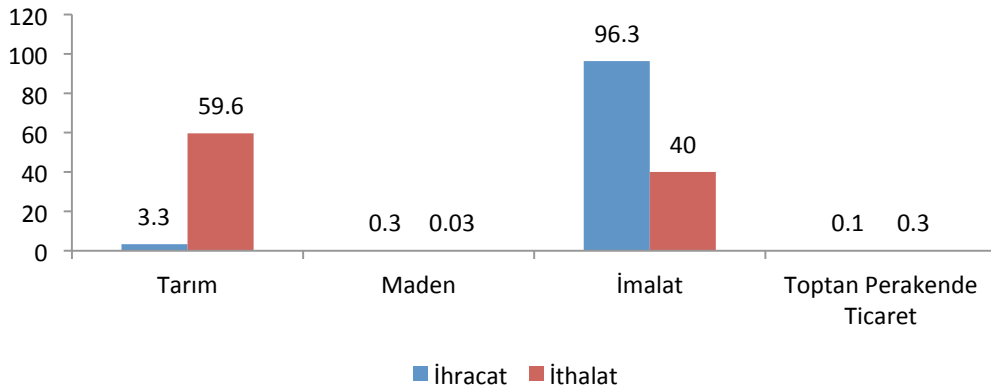
TRA2 Bölgesi illeri düzeyinde dış ticaretin sektörler göre dağılımında dönemin tümünde ihracatta ve 2010-2015 döneminde ithalatta imalat sanayi ön planda olmasına karşın son iki senede ithalatta tarımın payının daha ağırlıklı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte gerek ihracatta imalat sanayi ve gerekse ithalatta son iki senede tarım ürünlerinin payı baskın olsa da iller arasında dış ticaretin sektörler göre payında farklılık görülmektedir. Bu nedenle güncel olması sebebiyle 2017 yılı ihracat ve ithalatının sektörler göre dağılımını iller düzeyinde ayrı ayrı incelemekte fayda bulunmaktadır.

TRA2 bölgesi ihracatının yaklaşık 104 milyon dolarla %70'ni gerçekleştiren Iğdır ilinin 2017 yılı dış ticaretinin yüzdesel dağılımının yer aldığı Grafik 3.8'de görüldüğü üzere Iğdır'ın ihracatının sektörler göre dağılımı Türkiye geneli ve bölge geneline uyumlu biçimde imalat sanayi ürünleri ağırlıklıdır. Iğdır'ın ihracatında imalat sanayi ürünleri payı %97,2 oranındadır. Iğdır'ın ihracatında tarım ürünlerinin payı %2,4 ve madencilik ürünlerinin payı %0,4 oranında bulunmaktadır.

Grafik 3.8: İğdir İli Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı (2017, %)

İğdir'in ithalatında 2017 yılı itibarıyla imalat sanayi ürünleri payı (diğer iller aksine) %67,2 ile yüksektir. Bu bağlamda üç ülkeye (İran, Nahçıvan-Azerbaycan ve Ermenistan) sınırı bulunan İğdir, ihracatta olduğu gibi ithalatta da sanayi ürünleri ağırlıklı dış ticaret yapısı arz etmektedir. İğdir'in ithalatında tarım ürünlerinin payı %31,1 düzeyindedir ve 2017'de madencilik ürünü ithalatı bulunmamaktadır. İğdir ili ithalatında toptan ve perakende ticaretin payı da 2017'de %1,7 oranında gerçekleşmiştir.

TRA2 Bölgesinin 2017'de yaklaşık 224 milyon dolarlık toplam ithalatının 192 milyon dolarlık kısmını (%86'nı) tek başına gerçekleştiren Ağrı ili dış ticaretinin sektörlere göre dağılımı Grafik 3.9'da görülmektedir.

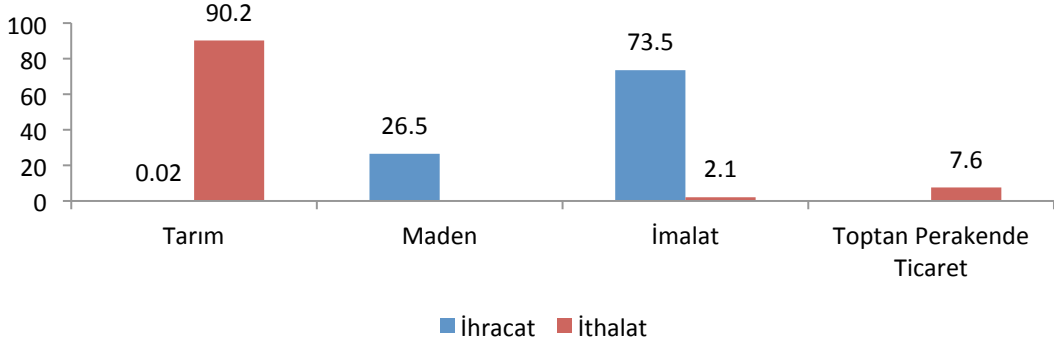
Grafik 3.9: Ağrı İli Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı (2017, %)

Grafikte görüldüğü gibi, Ağrı ilinin 2017'de gerçekleştirdiği 43 milyon dolarlık ihracat içinde imalat sanayi ürünleri payı %96,3 düzeyindedir. İğdir ilinde olduğu gibi, Ağrı ili ihracatında da tarım ürünleri payı (%3,3) ve madencilik ürünleri payı (%0,3) düşük düzeydedir. Ağrı ili ithalatının sektörlere göre dağılımında 2017'de 114,7 milyon dolar ve %59,6 payla tarım ilk sırayı almaktadır. Ağrı ilinin 2016'da benzer biçimde yüksek miktarda (82 milyon dolar) tarım ürünü ithalatı yapması bölge ithalatında son iki yılda tarım ürünlerinin (özellikle meyveler) ağırlığının artmasının bir sonucudur. Ağrı ili ithalatında imalat sanayi ürünleri payı %40 düzeyindeyken madencilik ürünleri ithalatının payı %0,03 gibi ihmal edilecek kadar düşük orandadır.

2017'de yaklaşık 2 milyon dolarlık ihracat ve 96 bin dolarlık ithalat yapan Ardahan ili dış ticaretinin sektörlere göre dağılımının yer aldığı Grafik 3.10'da görüldüğü gibi, Ardahan ili ihracatın-

da imalat sanayi ürünleri payı %73,5 düzeyindedir. Ardahan ili ihracatında 2017'de 544 bin dolar %26,5 payla madencilik ürünleri ikinci sırada iken ilin tarım ürünleri ihracatı yok denecek kadar az paya (%0,02) sahiptir. Ardahan ilinin ithalatına bakıldığında tarım ürünlerinin 2016'da payı yaklaşık %60 iken günümüzde %90,2 seviyesine yükselmiştir. Bununla birlikte payı yüksek olsa bile miktar olarak Ağrı ile mukayese edildiğinde çok düşük miktarda tarımsal ürün ithalatı (sadece 87 bin dolar) olduğu dikkate alınmalıdır.

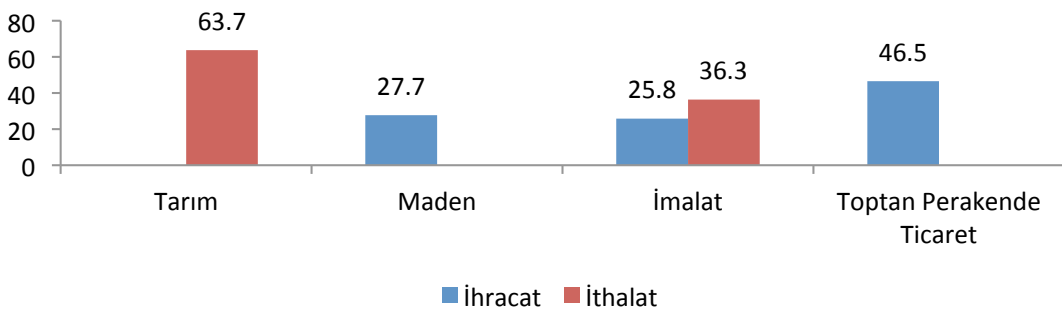
Grafik 3.10: Ardahan İli Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı (2017, %)

Ardahan ilinin son iki yıl itibarıyla madencilik ithalatı bulunmamakta, buna karşılık 2017'de 96 bin dolar gibi çok düşük miktardaki ithalatının %7,6 oranındaki kısmı toptan ve perakende ticaret biçimindedir.

Son olarak TRA2 bölgesinin en düşük miktarda ihracatını gerçekleştiren Kars ili dış ticaretinin 2017 yılı itibarıyla sektörler göre dağılımına bakıldığında, Grafik 3.11'de görüldüğü gibi, Kars ilinin 363 bin dolarlık ihracatında sanayi ürünleri payı %25,8 oranında (94 bin dolar) bulunmaktadır. Kars ili madencilik ürünleri ihracatı payı %27,7 oranında (100 bin dolar) iken ilin son iki yılda tarım ürünü ihracatı bulunmamaktadır. Buna karşılık 2017'de 363 bin dolarlık ihracatın ISIC Rev 3 sınıflamasına göre 169 bin dolarlık kısmı (%46,5 oranı) toptan ve perakende ticaret olarak sınıflandırılmaktadır.

Grafik 3.11: Kars İli Dış Ticaretinin Sektörlere Göre Dağılımı (2017, %)

Kars ilinin 2017'de gerçekleştirdiği 4,3 milyon dolarlık ithalatın sektörler göre dağılımında tarım ürünleri 2,7 milyon dolar ve %63,7 payla ilk sırayı alırken imalat sanayi ürünleri ithalatı yaklaşık 1,6 milyon dolarla %36,3 paya sahiptir. Kars ilinin son iki yıl itibarıyla madencilik ürünleri ithalatı bulunmamaktadır.

3.2.2. TRA2 Bölgesi ve İlleri Dış Ticaretinin Fasillara Göre Dağılımı

TRA2 bölge düzeyi ve il düzeyinde dış ticaretinin sektörlere göre dağılımından sonra TRA2 bölgesi ve illerinin dış ticaretinin fasıllar itibarıyla dağılımına bakabiliriz. Bu çerçevede öncelikle son üç yıldaki bölge ihracatı ve ithalatındaki önemli fasıllara yer verildikten sonra iller düzeyinde ihracat ve ithalatta önemli fasıllar ele alınmaktadır.

3.2.2.1 TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinin Fasillara Göre Dağılımı

TRA2 bölgesinin bir bütün olarak dış ticaretindeki önemli fasıllar ele alınırken daha analitik olması amacıyla önce TRA2 bölgesi ihracatında yer tutan en önemli fasıllara daha sonra da TRA2 bölgesi ithalatında önemli yer tutan fasılların neler olduğuna bakılacaktır. Bu çerçevede TRA2 bölgesi ihracatının fasıllar itibarıyla 2015-2017 dönemindeki dağılımı Tablo 3.4'de görülmektedir. Tabloda 2015-2017 döneminde TRA2 bölgesinin ihracatında ilk on sırada gelen fasılların ihracat miktarları ile yüzde payları verilmektedir.

TRA2 bölgesinden 2015'de yapılan ihracatta önemli fasıllara bakıldığında; ilk sırayı 23,5 milyon dolar tutar ve %10,7 payla 61. Fasil (örme giyim eşyası), ikinci sırayı 20 milyon dolar tutar ve %9,1 payla 34. Fasil (sabunlar), üçüncü sırayı 19,5 milyon dolar tutar ve %8,8 payla 19. Fasil (hububat, un v.b.) almaktadır. 2015'de bu fasılların ardından sırasıyla 84. Fasil (kazanlar ve makineler), 96. Fasil (çeşitli mamul eşya), 72. Fasil (demir ve çelik), 87. Fasil (motorlu kara taşıtları), 94. Fasil (mobilyalar), 8. Fasil (yenilen meyveler) ve 39. Fasil (plastikler ve mamulleri) gelmektedir.

2016'da bölge ihracatında ilk dört fasıl aynıdır, ancak ilk sırayı bu kez bir önceki yıl üçüncü sıradaki 19. Fasil (hububat, un v.b.) almış, ayrıca 70. Fasil (cam ve cam eşya) ile 85. Fasil (elektrikli makine ve cihazlar) bölge ihracatında 6 ve 7. sıraya yükselirken 87. Fasil (motorlu kara taşıtları) ihracatı 10. sıraya inmiştir.

Tablo 3.4. TRA2 Bölgesi İhracatının 2015-2017 Döneminde Fasillara Göre Dağılımı (Bin Dolar ve %)

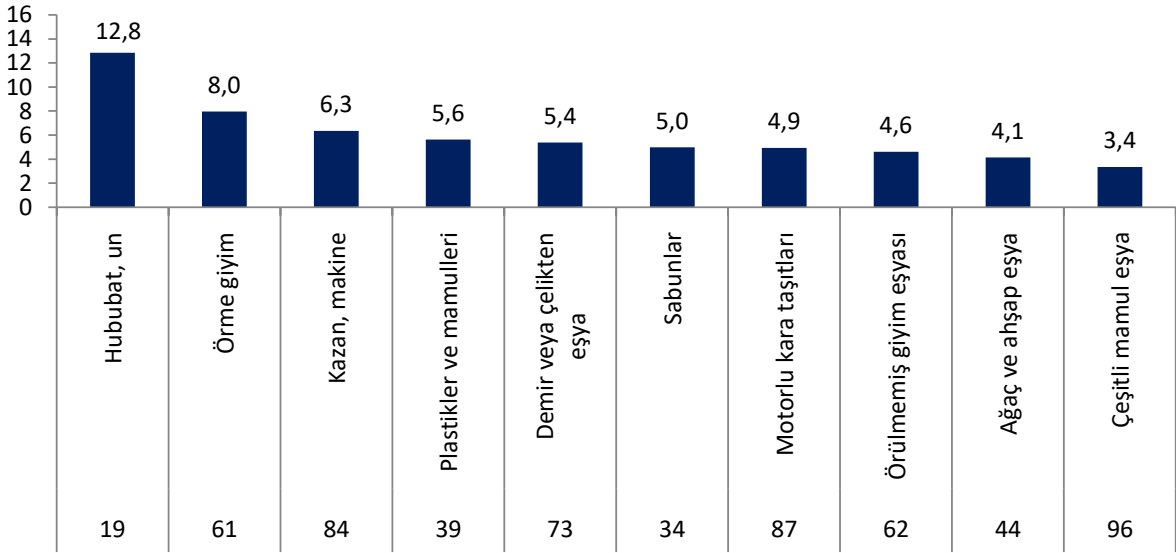
2015				2016				2017			
Kod	Fasil	Değer	Pay	Kod	Fasil	Değer	Pay	Kod	Fasil	Değer	Pay
61	Örme giyim	23.533	10,7	19	Hububat, un	16.591	11,0	19	Hububat, un	19.195	12,8
34	Sabunlar	20.057	9,1	34	Sabunlar	10.598	7,0	61	Örme giyim	11.901	8,0
19	Hububat, un	19.514	8,8	61	Örme giyim	10.352	6,9	84	Kazan, makine	9.482	6,3
84	Kazanlar, makineler	16.274	7,4	84	Kazanlar, makineler	8.351	5,5	39	Plastikler ve mamulleri	8.422	5,6
96	Çeşitli mamul eşya	14.400	6,5	62	Örülmemiş giyim eşyası	7.840	5,2	73	Demir veya çelikten eşya	8.027	5,4
72	Demir ve çelik	8.968	5,6	96	Çeşitli mamul eşya	7.141	4,7	34	Sabunlar	7.431	5,0
87	Motorlu kara taşıtları	8.688	4,1	70	Cam ve cam eşya	6.516	4,3	87	Motorlu kara taşıtları	7.356	4,9
94	Mobilyalar	8.107	3,9	85	Elektrikli makine ve cihazlar	5.769	3,8	62	Örülmemiş giyim eşyası	6.879	4,6
8	Yenilen meyveler	7.740	3,7	39	Plastikler ve mamulleri	5.543	3,7	44	Ağaç ve ahşap eşya	6.194	4,1
39	Plastik ve mamulleri	7.309	3,5	87	Motorlu kara taşıtları	5.367	3,6	96	Çeşitli mamul eşya	5.018	3,4
	Toplam	220.701	100		Toplam	150.879	100		Toplam	149.385	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, *Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

2017'de bölge ihracatında 19.Fasıl (hububat un v.b) 19,2 milyon dolar tutar ve %12,8 payla ilk sırayı alırken 61 Fasıl örme giyim eşyaları 11,9 milyon dolar tutar ve %8 payla ikinci sırada, 84. Fasıl kazanlar ve makineler yaklaşık 9,5 milyon dolar ve %6,3 payla üçüncü sıradadır. Bu üç faslı, 39. Fasıl (plastik ve plastik mamulleri), 73. Fasıl (demir veya çelikten eşya), 34. Fasıl (sabunlar), 87. Fasıl (motorlu kara taşıtları), 62. Fasıl (örülmemiş giyim eşyası), 44. Fasıl (ağaç, ahşap eşya) ve 96. Fasıl (çeşitli mamul eşya) izlemektedir.

Son üç yılda bölge ihracatında ilk dört fasıl genellikle aynı olduğu, hububat ve un ihracatının son iki yılda ilk sırada gelse bile bölge ihracatında sanayi ürünlerinin ağırlıklı olduğu dikkati çekmektedir. Öte yandan Grafik 3.12'de görüldüğü gibi, bölge ihracatında 2017'de ilk on fasılın toplam ihracattan aldığı oransal payların %12,8 ile %3,4 arasında değişmesi bölge ihracatının miktar olarak azalsa bile görece dengeli biçimde dağıldığı ve ihraç ürünleri açısından görece çeşitlenmenin bulunduğu söylenebilir.

Grafik 3.12: TRA2 Bölgesi İhracatının Fasıllara Göre Dağılımı (2017, % Pay)

TRA2 bölgesi ithalatının fasıllar itibarıyla 2015-2017 dönemindeki dağılımı Tablo 3.5'de yer almaktadır. Tabloda 2015-2017 döneminde TRA2 bölgesinin ithalatında ilk on sırada gelen fasılların ithalat miktarları ile yüzde paylarının gelişimi gösterilmektedir.

Tablo 3.5. TRA2 Bölgesi İthalatının 2015-2017 Döneminde Fasillara Göre Dağılımı (Bin Dolar ve %)

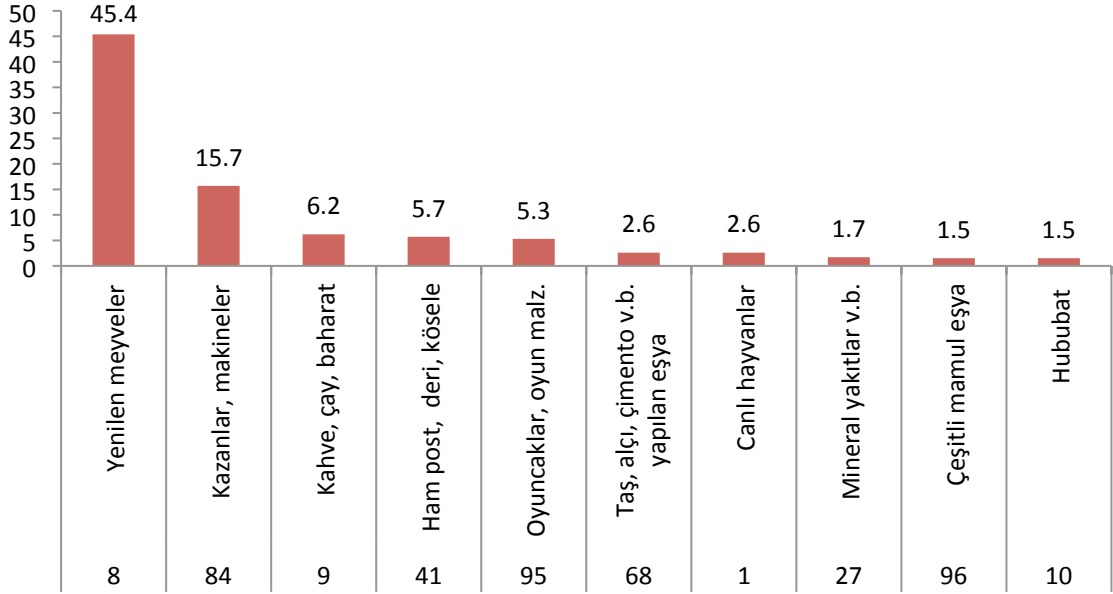
2015				2016				2017			
Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay
8	Yenilen meyveler	38.335	33,2	8	Yenilen meyveler	79.135	48,1	8	Yenilen meyveler	101.495	45,4
95	Oyuncaklar, oyun malz.	10.426	9,0	95	Oyuncaklar, oyun malz.	17.348	10,5	84	Kazanlar, makineler	35.022	15,7
41	Ham post, deri, kösele	9.265	8,0	41	Ham post, deri, kösele	10.003	6,1	9	Kahve, çay, baharat	13.929	6,2
12	Yağlı tohum ve meyveler	6.258	5,4	68	Taş, alçı, çimento v.b. yapılan eşya	6.892	4,2	41	Ham post, deri, kösele	12.854	5,7
70	Cam ve cam eşya	5.208	4,5	70	Cam ve cam eşya	5.035	3,1	95	Oyuncaklar, oyun malz.	11.756	5,3
66	Şemsiyeler, güneş şems.	4.327	3,8	9	Kahve, çay, baharat	4.412	2,7	68	Taş, alçı, çimento v.b. yapılan eşya	5.783	2,6
96	Çeşitli mamul eşya	3.114	2,7	1	Canlı hayvanlar	3.185	1,9	1	Canlı hayvanlar	5.747	2,6
82	Adi metalden aletler	2.905	2,5	66	Şemsiyeler, güneş şems.	3.042	1,8	27	Mineral yakıtlar v.b.	3.915	1,7
68	Taş, alçı, çimento v.b. yapılan eşya	2.801	2,4	39	Plastik ve mamulleri	2.963	1,8	96	Çeşitli mamul eşya	3.439	1,5
20	Sebze, meyve müstahzarlar	2.769	2,4	85	Elektrikli makine ve cihazlar	2.812	1,7	10	Hububat	3.361	1,5
	Toplam	115.361	100		Toplam	164.542	100		Toplam	223.774	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.*

TRA2 bölgesi ithalatında, son üç yılda ithalatta ilk sırayı giderek artan miktar ve oranla 8. Fasıl (yenilen meyveler, sert kabuklu meyveler) almaktadır. Bu çerçevede 2016'da bu fasıldan ithalat 79,1 milyon dolarla bölge ithalatının tek başına %48'ni oluşturmuştur. Ayrıca 2017'de 8. Fasıl ithalatı 101,5 milyon dolar tutar ve %45,4 payla ilk sıradadır. 2015 ve 2016 yılı bölge ithalatında ikinci sırayı Çin'den ithal edildiğini düşündüğümüz 95. Fasıl oyuncaklar ve oyun malzemeleri almıştır. Bu fasıldan ithalat miktarı 2016'da 17,3 milyon doları bulmuş, bölge ithalatındaki payı %10,5 olmuş, 2017'de bu fasıl ithalatı yaklaşık 11,7 milyon dolar ve %5,3 payla beşinci sıraya gerilemiştir.

Bölgenin 2017 yılı ithalatında ikinci sırayı 35 milyon dolar tutar ve %15,7 payla 84. Fasıl kazanlar ve makineler almıştır. Ancak 84. Fasılın 2015 ve 2016'da bölgenin ithalatında ilk on sırada olmadığı görülmektedir. Bölge ithalatında 2015 ve 2016'da üçüncü sırayı 41. Fasıl ham post, deriler, kösele almıştır. Bu fasıl ithalatı 2017'de dördüncü sıraya gerilese de yılda 10-13 milyon dolar arasında ithalat tutarını bulmaktadır. 2017'de bölge ithalatında üçüncü sıraya yaklaşık 13,9 milyon dolar tutar ve %6,2 payla ulaşan 9. Fasıl kahve, çay, baharat ithalatı 2016'da 6. sırada bulunmaktadır. Bununla birlikte bu fasılın, 2015'de bölge ithalatında ilk on sırada olmadığı dikkati çekmektedir. Öte yandan 2015'de bölge ithalatında dördüncü sırada yer alan 12. Fasıl yağlı tohum ve meyveleri ithalatı da 2016 ve 2017'de ilk on ithalat faslı içinde bulunmamaktadır.

Bölge ithalatında 2015 ve 2016'da beşinci sıradaki 70. Fasıl cam ve cam eşyalar 2017'de ilk on ithalat faslı içinde yer almazken 1 nolu fasılda yer alan canlı hayvanlar ithalatı 2016'da 3,5 milyon dolar (%1,9 pay) ve Grafik 3.13'de görüldüğü gibi, 2017'de yaklaşık 5,7 milyon dolar ve %2,6 paya ulaşmıştır.

Grafik 3.13: TRA2 Bölgesi İthalatının Fasıllara Göre Dağılımı (2017, % Pay)

Tablo ve grafiğe dikkatle bakılırsa 8. Fasıl, 9. Fasıl ve 1. Fasıl ithalat toplamı bölge ithalatında işlenmemiş tarım ürünlerinin payının %50'yi aşmasının ve bölge ithalatının son iki yılda artış trendinin önemli bir nedenini oluşturmaktadır. TRA2 bölgesi ithalatında son üç yılda önem taşıyan diğer fasıllar arasında 66. Fasıl (şemsiyeler, güneş şemsiyeleri), 96.Fasıl (çeşitli mamul eşya), 68. Fasıl (taş, alçı ve çimentodan yapılan eşyalar), 39. Fasıl (plastikler ve mamulleri) ve 85.Fasıl (elektrikli makine ve cihazlar) bulunmaktadır.

Ayrıca 2017'de bölgenin ilk on sıradaki ithalat fasılları arasında 27. Fasıl (mineral yakıtlar ve türevleri) yaklaşık 3,9 milyon dolar ve %1,7 payla sekizinci sırada dâhil olmuştur. Son üç yılda TRA2 bölgesi ithalatına bakıldığında tarımsal ürünler bağlamında 8. Fasılın önemli ağırlığı yanı sıra artan ithalatla beraber, fasıllar arasında dengesiz dağılımın devam ettiği ve ihracata oranla görece ithalatta yoğunlaşma bulunduğu söylenebilir.

3.2.2.2 TRA2 Bölgesi İleri Dış Ticaretinin Fasıllara Göre Dağılımı

Bu noktada ihracatta ve ithalatta önemli fasılların hangileri olduğuna il düzeyinde bakabiliriz. Bu çerçevede ilk olarak Iğdır ili ihracat ve ithalatındaki önemli fasıllara bakarak analizimizi derinleştirebiliriz.

a) Iğdır İli Dış Ticaretinin Fasıllara Göre Dağılımı

İl düzeyinde ihracatta TRA2 bölgesinin en önemli ihracatçısı olan Iğdır'ın ihracatında önemli yer tutan fasıllar Tablo 3.6'da görülmektedir. Iğdır ili ihracatındaki önemli fasıllara bakıldığında son üç yılda 19. Fasıl (hububat, un), 34. Fasıl (sabunlar), 96. Fasıl (çeşitli mamul eşya), 61. Fasıl (örme giyim eşyası) ve 73. Fasılın (demir veya çelikten eşya) ilk üç faslı oluşturduğu görülmektedir.

2017 yılında Iğdır'ın ihracatında ilk sırayı 19.Fasıl (hububat, un) yaklaşık 14,3 milyon dolar tutar ve %13,8 payla alırken 61. Fasıl (örme giyim eşyası) 8,3 milyon dolar tutar %8 payla ikinci sırada bulunmakta, üçüncü sırayı 73. Fasıl (demir veya çelikten eşya) yaklaşık 7,6 milyon dolar ve %7,3 payla bulunmaktadır.

Iğdır ili ihracatında 2015 ve 2016'da üçüncü sırada çeşitli mamul eşyalar faslı bulunmaktadır. Iğdır ili ihracatında 2015'de ilk üç ardından demir ve çelik; mobilyalar, plastik ve mamulleri, kazanlar ve makineler, demir veya çelikten eşya, uçucu yağlar ve elektrikli makineler fasılları ilk on sırayı oluşturmaktadır.

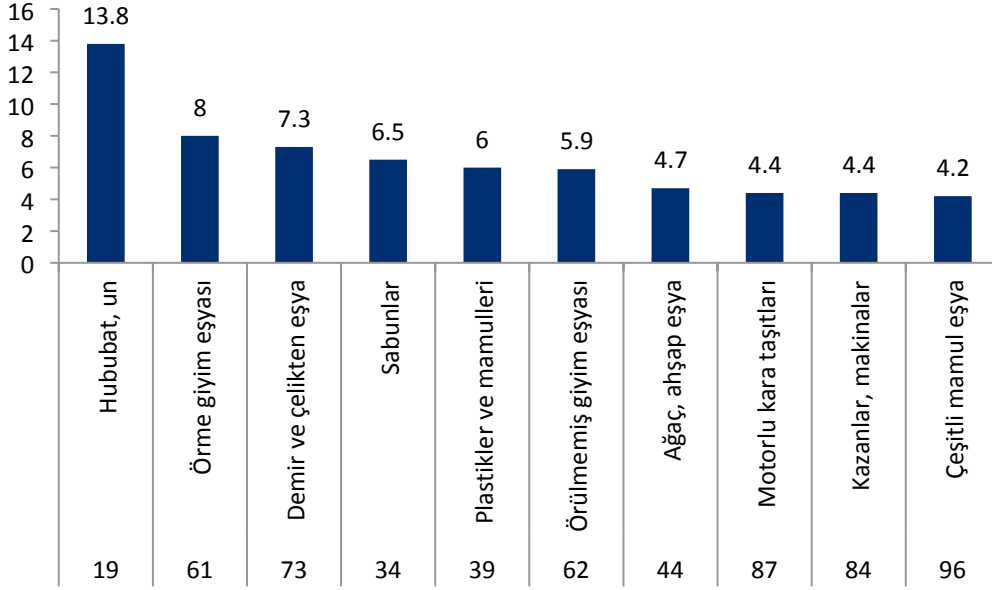
2016'da Iğdır ili ihracatında ilk üç fasılın ardından cam ve cam eşya; örme giyim eşyası, demir-çelik eşya, örülmemiş giyim eşyası, demir ve çelik, mobilyalar sıralanmaktadır.

Tablo 3.6. Iğdır İli İhracatının 2015-2017 Döneminde Fasıllara Göre Dağılımı (Bin Dolar ve %)

2015				2016				2017			
Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay
34	Sabunlar	19.595	14,8	19	Hububat, un	10.974	11,3	19	Hububat, un	14.296	13,8
19	Hububat, un	17.502	13,3	34	Sabunlar	10.041	10,4	61	Örme giyim eşyası	8.306	8,0
96	Çeşitli mamul eşya	13.785	10,4	96	Çeşitli mamul eşya	6.606	6,8	73	Demir ve çelikten eşya	7.568	7,3
72	Demir ve çelik	12.325	9,3	70	Cam ve cam eşya	5.989	6,2	34	Sabunlar	6.756	6,5
94	Mobilyalar	6.611	5,0	61	Örme giyim eşyası	5.014	5,2	39	Plastikler ve mamulleri	6.205	6,0
39	Plastik ve mamulleri	5.652	4,3	73	Demir veya çelik eşya	4.292	4,4	62	Örülmemiş giyim eşyası	6.146	5,9
84	Kazanlar, makineler	5.519	4,2	62	Örülmemiş giyim eşyası	4.196	4,3	44	Ağaç, ahşap eşya	4.902	4,7
73	Demir ve çelik eşya	5.446	4,1	72	Demir ve çelik	3.921	4,1	87	Motorlu kara taşıtları	4.611	4,4
33	Uçucu yağlar	3.610	2,7	94	Mobilyalar	3.769	3,9	84	Kazanlar, makineler	4.538	4,4
85	Elektrikli makine cihaz	3.275	2,5	39	Plastikler ve mamulleri	3.653	3,8	96	Çeşitli mamul eşya	4.402	4,2
	Toplam	130.002	100		Toplam	96.697	100		Toplam	103.870	100

Kaynak: TÜİK , *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.*

2017'de ilk üç fasılın ardından Iğdır ili ihracatında Grafik 3.14'de görüldüğü üzere sabunlar-yüzey temizleyiciler, plastik ve plastik mamulleri, örülmemiş giyim eşyası; ağaç, ahşap eşya, motorlu kara taşıtları; kazanlar ve makineler, çeşitli mamul eşya sıralanmaktadır.

Grafik 3.14: Iğdır İli İhracatının Fasillara Göre Dağılımı (2017, % Pay)

Grafikte görüldüğü üzere, ilin ihracatında hububat, un gibi tarımsal ürünler ilk sırada olsa da, Iğdır ili ihracatında da sanayi ürünlerinin ağırlığı belirgindir. Ayrıca ilin ihracatının dengeli dağıldığı ve ihraç ürünlerinde görece çeşitlenmenin yüksek olduğu söylenebilir.

Iğdır ili ithalatında önemli fasıllar da Tablo 3.7'de görülmektedir. Iğdır ili ithalatında 2015-2017 döneminde ilk iki sırada 41. Fasil ham post, deriler, kösele ithalatı ile 8. Fasil yenilen meyveler ithalatı bulunmaktadır. Özellikle 41. Fasil ithalatı 2015 ve 2016'da sırasıyla il ithalatının %58,7 ve %56'sını oluşturmuş, 2017'de 12,8 milyon dolar ve %47,6 payla büyük ağırlığa sahiptir. Bu bağlamda Iğdır ili tek başına bölgenin ham post deri, kösele ithalatının neredeyse tamamına yakınıni gerçekleştirmektedir.

Tablo 3.7. Iğdır İli İthalatının 2015-2017 Döneminde Fasillara Göre Dağılımı (Bin Dolar ve %)

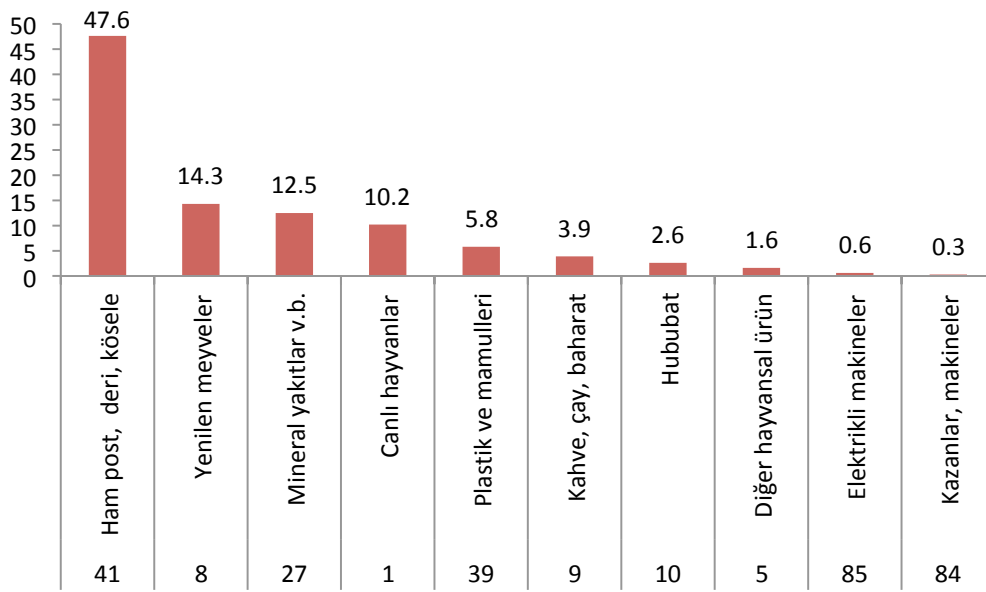
2015				2016				2017			
Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay
41	Ham post, deri, kösele	8.245	58,7	41	Ham post, deri, kösele	9.426	56,0	41	Ham post, deri, kösele	12.798	47,6
8	Yenilen meyveler	3.034	21,6	8	Yenilen meyveler	2.591	15,4	8	Yenilen meyveler	3.844	14,3
9	Kahve, çay, baharat	845	6,0	85	Elektrikli makineler	1.017	6,0	27	Mineral yakıtlar v.b.	3.355	12,5
12	Yağlı tohumlar	556	4,0	10	Hububat	653	3,9	1	Canlı hayvanlar	2.744	10,2
72	Demir ve Çelik	209	1,5	1	Canlı hayvanlar	637	3,8	39	Plastik ve mamulleri	1.565	5,8
39	Plastik ve mamulleri	188	1,3	23	Kaba yem	407	2,4	9	Kahve, çay, baharat	1.050	3,9
49	Basılı Kitaplar	135	1,0	9	Kahve, çay, baharat	403	2,4	10	Hububat	656	2,6
10	Hububat	112	0,8	27	Mineral yakıtlar	370	2,2	5	Diğer hayvansal ürün	440	1,6
15	Hayvansal, bitkisel yağ	98	0,7	84	Kazanlar, makineler	296	1,8	85	Elektrikli makineler	171	0,6
73	Demir ve çelik eşya	89	0,6	95	Oyuncaklar, oyun malz.	177	1,0	84	Kazanlar, makineler	73	0,3
	Toplam	14.051	100		Toplam	16.833	100		Toplam	26.879	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.*

İğdır ili ithalatında 8.Fasıl yenilen meyveler ithalatı, 2015’de %22’ye yakın pay alırken 2016’da %15,4 ve 2017’de yaklaşık 3,8 milyon dolar tutarla %14,3 pay almıştır. İlin ithalatında 2015’de üçüncü sırayı 845 bin dolar ve %6 pay ile 9. Fasıl kahve, çay, baharatlar alırken, 2016’da üçüncü sırayı 85 Fasıl elektrikli makineler 1 milyon dolar ve %6 pay ile almış, 2017’de 27. Fasıl mineral yakıtlar ve türevleri 3,3 milyon dolar ve %12,5 pay ile üçüncü sıradaki fasıllar olmuştur.

Grafik 3.15’de görüldüğü gibi, 2017 yılında ilin ithalatında bu üç faslı sırasıyla, 1 Fasıl canlı hayvanlar %10,2 payla, 39. Fasıl plastikler ve mamulleri %5,8 payla ve 9. Fasıl kahve, çay baharatlar %3,9 payla izlemektedir.

Grafik 3.15: İğdır İli İthalatının Fasıllara Göre Dağılımı (2017, % Pay)

Bu altı fasılın ardından gelen fasılların ithalat miktarı ve payı oldukça düşüktür. Bu bağlamda bu üç yıl boyunca İğdır ili ithalatının daha çok işlenmemiş tarımsal ürünler ve ham, post deri, kösele gibi tarıma dayalı sanayi ürünü girdilerinden oluştuğu ve ithalatının ihracatı kadar dengeli olmadığı, daha çok ilk dört fasılda yoğunlaştığı dikkati çekmektedir.

b) Ağrı İli Dış Ticaretinin Fasıllara Göre Dağılımı

İl düzeyinde ithalatta TRA2 bölgesinin en önemli ithalatçısı Ağrı ilinin ilk önce ihracatında önemli yer tutan fasıllara bakabiliriz. Bu çerçevede Ağrı ili ihracatında önemli yer tutan fasıllar Tablo 3.8’de görülmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere son üç yıl içinde Ağrı ili ihracatında ilk sıradaki fasıllarda değişiklikler görülmektedir. Bu bağlamda 2015’de ilk sırada 61 Fasıl örme giyim eşyaları %25,2 payla ilk sırada iken 2016’da 19 Fasıl (hububat, un) %10,8 payla ilk sırayı almıştır. 2017’de ise 4,9 milyon dolar tutar ve %11,4 payla 84. Fasıl, kazanlar ve makineler faslı ilk sırayı almıştır. Bununla birlikte 2017’de 19. Fasıl, hububat ihracatı payı %11,4 olmasına karşın çok az miktarda ihracat farkıyla Ağrı ili ihracatında ikinci sıraya gerilemiştir. 2017’de Ağrı ili ihracatında 85 Fasıl (elektrikli makine ve cihazlar) yaklaşık 3,6 milyon dolar tutar ve %8,4 payla üçüncü sırada bulunmaktadır.

Öte yandan 2015’de ilk sırayı alan 61 Fasıl (örme giyim eşyası) ihracatı 2017’de yaklaşık 3,6 milyon dolar ihracat tutarı ve %8,3 payla Ağrı ili ihracatında dördüncü sıraya gerilemiştir. Ağrı ili ihracatında 2017 yılı itibarıyla bu ilk dört faslı, 87 Fasıl (motorlu kara taşıtları) %6,4 ve 39. Fasıl plastik ve plastik mamulleri %5 payla izlemektedir. Ağrı ilinin ihracatında ikinci sırada bulunan hububat, un (19. Fasıl) ve onuncu sırada bulunan yenilen meyveler (8 Fasıl) bir kenara bırakılırsa, bölge ihracatında olduğu gibi, Ağrı ili ihracatında da sanayi ürünleri büyük bir ağırlığa sahiptir.

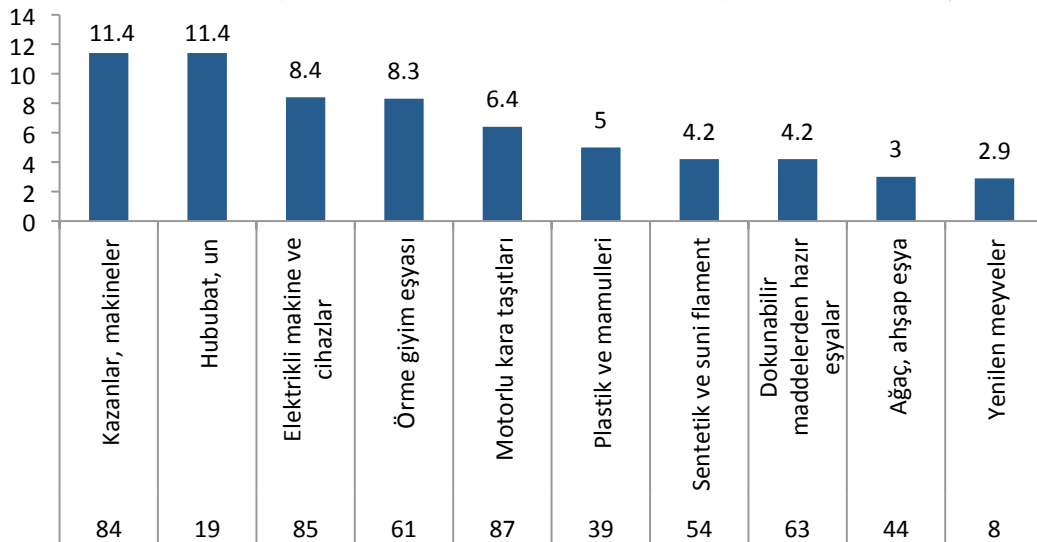
Tablo 3.8. Ağrı İli İhracatının 2015-2017 Döneminde Fasillara Göre Dağılımı (Bin Dolar ve %)

2015				2016				2017			
Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay
61	Örme giyim eşyası	22.062	25,2	19	Hububat, un	5.617	10,8	84	Kazanlar, makineler	4.928	11,4
84	Kazanlar, makineler	10.742	12,3	61	Örme giyim eşyası	5.338	10,2	19	Hububat, un	4.897	11,4
87	Motorlu kara taşıtları	7.558	8,6	84	Kazanlar, makineler	5.019	9,6	85	Elektrikli makine ve cihazlar	3.605	8,4
8	Yenilen meyveler	6.362	7,3	87	Motorlu kara taşıtları	3.948	7,6	61	Örme giyim eşyası	3.595	8,3
62	Örülmemiş giyim eşyası	5.785	6,6	62	Örülmemiş giyim eşyası	3.644	7,0	87	Motorlu kara taşıtları	2.744	6,4
85	Elektrikli makine ve cihazlar	5.693	6,5	85	Elektrikli makine ve cihazlar	2.858	5,5	39	Plastik ve mamulleri	2.153	5,0
19	Hububat, un	2.013	2,3	54	Sentetik ve suni filament	2.538	4,9	54	Sentetik ve suni filament	1.812	4,2
63	Dokunabilir maddelerden hazır eşyalar	1.940	2,2	39	Plastikler ve mamulleri	1.879	3,6	63	Dokunabilir maddelerden hazır eşyalar	1.794	4,2
60	Örme Eşya	1.877	2,1	63	Dokunabilir maddelerden hazır eşyalar	1.790	3,4	44	Ağaç, ahşap eşya	1.291	3,0
64	Ayakkabılar	1.824	2,1	60	Örme Eşya	1.687	3,2	8	Yenilen meyveler	1.239	2,9
	Toplam	87.645	100		Toplam	52.134	100		Toplam	43.097	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Ağrı ilinin ihracatında tabloda yer almasa da on birinci sırada yaklaşık 1,2 milyon dolar ve %2,8 payla ayakkabılar (64 fasıl) ile on ikinci sırada 1,1 milyon dolar ve %2,5 payla mobilyalar yer almaktadır. Grafik 3.16’da görüldüğü gibi, Ağrı ili ihracatının dengeli dağıldığı ve ihraç ürünlerinde görece çeşitlenmenin yüksek olduğu görülmektedir.

Grafik 3.16: Ağrı İli İhracatının Fasillara Göre Dağılımı (2017, % Pay)

Ağrı ili ithalatındaki önemli fasıllar da Tablo 3.9'da görölmektedir. Ağrı ili daha önce belirttiğimiz gibi yaklaşık 224 milyon dolarlık TRA2 bölgesi ithalatının yaklaşık 193 milyon dolarla %86'lık kısmını gerçekleştirmektedir.

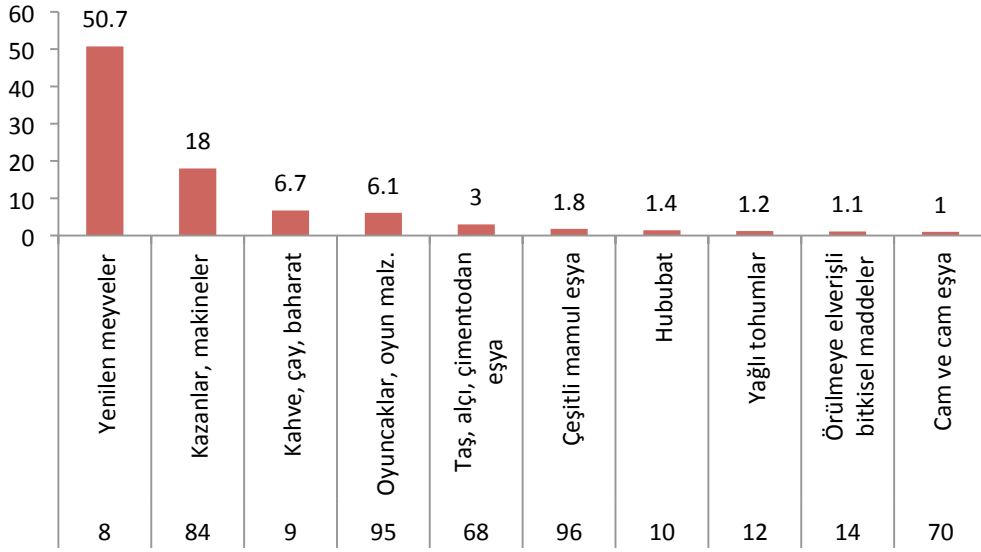
Tablo 3.9. Ağrı İli İthalatının 2015-2017 Döneminde Fasıllara Göre Dağılımı (Bin Dolar ve %)

2015				2016				2017			
Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay
8	Yenilen meyveler	35.302	35,4	8	Yenilen meyveler	76.472	52,9	8	Yenilen meyveler	97.590	50,7
95	Oyuncaklar, oyun malz.	10.426	10,4	95	Oyuncaklar, oyun malz.	17.171	11,9	84	Kazanlar, makineler	34.610	18,0
12	Yağlı tohumlar	5.702	5,7	68	Taş, alçı, çimentodan eşya	6.892	4,8	9	Kahve, çay, baharat	12.879	6,7
70	Cam ve cam eşya	5.130	5,1	70	Cam ve cam eşya	5.027	3,5	95	Oyuncaklar, oyun malz.	11.752	6,1
66	Şemsiyeler, bastonlar,	4.327	4,3	9	Kahve, çay, baharat	4.009	2,8	68	Taş, alçı, çimentodan eşya	5.783	3,0
96	Çeşitli mamul eşya	3.114	3,1	66	Şemsiyeler, bastonlar,	3.017	2,1	96	Çeşitli mamul eşya	3.407	1,8
82	Adi metalden eşya	2.905	2,9	39	Plastikler ve mamulleri	2.795	1,9	10	Hububat	2.705	1,4
68	Taş, alçı, çimentodan eşya	2.787	2,8	96	Çeşitli mamul eşya	2.451	1,7	12	Yağlı tohumlar	2.250	1,2
20	Sebzeler, meyvalar	2.769	2,8	12	Yağlı tohumlar	2.071	1,4	14	Örölmeye elverişli bitkisel mad	2.197	1,1
39	Plastikler ve mamulleri	2.406	2,4	85	Elektrikli makineler	1.794	1,2	70	Cam ve cam eşya	1.866	1,0
	Toplam	99.832	100		Toplam	144.691	100		Toplam	192.477	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Ağrı ili ithalatında son üç senede ilk sırayı 8.Fasıl (yenilen meyveler, kabuklu meyveler) almış durumdadır ve 2017'de 8. Fasıl ithalatı 97,6 milyon dolar tutar ve %50,7 payla ilin ithalatının yarısını oluşturmaktadır. Ağrı ilinin 2015 ve 2016'da ithalatında 95 Fasıl (oyuncaklar ve oyun malzemeleri) ikinci sırayı almışken 2017'de ikinci sırayı 34,6 milyon dolar ve %18 payla 84. Fasıl (kazanlar, makineler) almıştır.

Grafik 3.17'de göröldüğü üzere 2017 yılında Ağrı ili ithalatında üçüncü sırayı 9. Fasıl (kahve, çay, baharat) yaklaşık 12,9 milyon dolar ve %6,7 payla almıştır. Ağrı ilinin 2015'de ilk on faslı içinde yer almayan 9. Fasıl ithalatının 2016'da 4 milyon dolar tutar ve %2,8 payla il ithalatında 5 sırada bulunduğu dikkat çekmektedir. Öte yandan grafikte göröldüğü gibi, Ağrı ili ithalatında 2017 yılında 11,7 milyon dolar tutar ve %6,1 payla 95 Fasıl (oyuncaklar ve oyun malzemeleri) dördüncü sırayı alırken, bu fasılları sırasıyla 68 Fasıl (taş, alçı, çimentodan yapılan eşya), 96. Fasıl (çeşitli mamul eşya) ve 10 Fasıl (hububat, un) izlemektedir.

Grafik 3.17: Ağrı İli İthalatının Fasillara Göre Dağılımı (2017, % Pay)

2015 ve 2016'da ilk on sırada bulunmayan hububat, un ithalinin Ağrı ili ithalatında 2017'de yedinci sıraya çıkması dikkat çekmekte, bu fasılın ardından 12 Fasıl (Yağlı tohumlar), 14 Fasıl (örülmeye elverişli bitkisel maddeler) ve 70. Fasıl (cam ve cam eşya) gelmektedir. Ağrı ili ithalatında tabloda yer verilmeyen 11.sıradaki fasıl da tarım ürünleri kapsamındaki 20 Fasıl (sebzeler, meyveler) ithalatıdır ve yaklaşık 1,8 milyon dolar tutar ve %0,9 paya sahiptir.

Genel olarak bakıldığında son üç yılda TRA2 bölgesinin ithalatının da artmasına yol açan Ağrı ili ithalatının ve dolayısıyla TRA2 bölgesi ithalatının işlenmemiş tarımsal ürün ağırlıklı olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle 8.Fasıl ithalatının ilin ve bölgenin ithalatında yoğunluk oluşturduğu, ithalatın ihracatta olduğu gibi dengeli dağılmadığı söylenebilir. Öte yandan, il ve bölge ihracatında önemli yeri bulunan hububat ve un fasılının ilde ithalatının da arttığı gözlenmektedir. Ayrıca Türkiye'nin genel ithalatında olduğu gibi 84 Fasıl (kazanlar makineler) ithalatının Ağrı ili 2015 ve 2016 yılı ithalatında ilk on fasıl içinde bulunmazken 34,6 milyon dolarla 2017'de ilin ithalatının beşte birine yaklaştığı da görülmektedir.

c) Kars İli Dış Ticaretinin Fasillara Göre Dağılımı

Kars ili dış ticareti bağlamında ilk olarak görece son dönemde zayıf kalınan ihracattaki önemli fasıllar Tablo 3.10'da görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, bölge düzeyine benzer biçimde Kars ilinin son üç yılında, yani 2015-2017 dönemi ihracatı değil, 2012 yılı ile 2016 ve 2017 yılları ihracatına yer verilmiştir. Tabloda 2012 yılı yanı sıra 2016 ve 2017 yıllarına yer verilmesinin iki önemli nedeni bulunmaktadır. İlk neden Kars ilinden 2015'de ihracat yapılmamasıdır. İkinci neden, bölge düzeyinde olduğu gibi, mümkün olduğu ölçüde il düzeyinde ihracat ve ithalata ilişkin ilk on fasılın gösterilmesi ihtiyacıdır. Öte yandan Kars ilinin 2015'de ihracatı olmadığı gibi 2014 yılı ihracatı sadece 3 fasıl üzerinden 410 bin dolar olmuştur. Benzer biçimde ihracata konu 11 fasıl bulunan ancak ihracat değerleri çok düşük toplam 635 bin dolarlık 2013 yılı ihracatı dikkate alınmayarak 2012'ye ait 15 fasıldaki 3 milyon 241 bin dolar tutarındaki ihracatın fasılları verilmiştir. Böylece ilin ihracatının en yüksek olduğu dönemde ihracat fasılları gösterilerek ilin ihracat potansiyelinin hangi fasıllarda olabileceği görülmek istenmiştir. Ayrıca Kars ilinin 2011'de 5 fasıldan yaklaşık 1,1 milyon dolarlık ihracatı ve 2010'da 4 fasıl üzerinden yapılan yaklaşık 159 bin dolarlık ihracatı da ilin ihracatında fasıllar analizini yapmayı zorlaştırmıştır.

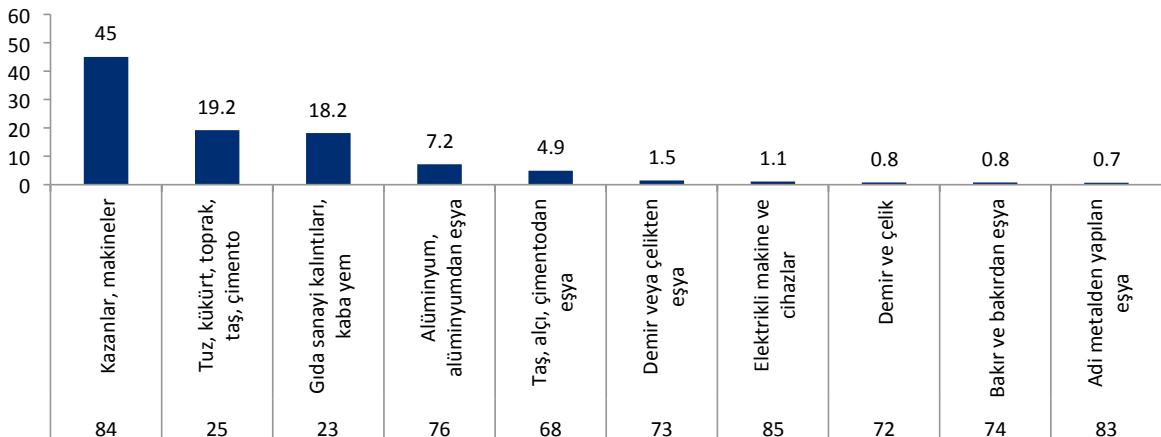
Tablo 3.10. Kars İli İhracatının 2012, 2016 ve 2017 Yıllarında Fasıllara Göre Dağılımı (Bin Dolar ve %)

2012				2016				2017			
Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay
84	Kazanlar, makineler	1.457	45,0	5	Diğer hayvansal ürünler	81	59,5	23	Gıda sanayi kalıntıları, kaba yem	206	56,7
25	Tuz, kükürt, toprak, taş, çimento	622	19,2	96	Çeşitli mamul eşya	42	30,8	25	Tuz, kükürt, toprak, taş, çimento	100	27,7
23	Gıda sanayi kalıntıları, kaba yem	591	18,2	33	Uçucu yağlar ve rezinoitler	5	3,6	96	Çeşitli mamul eşya	47	12,9
76	Alüminyum, alüminyumdan eşya	235	7,2	23	Gıda sanayi kalıntıları ve kaba yem	5	3,5	34	Sabun, mum, bakım müstahzarları	7	1,8
68	Taş, alçı, çimento v.b. yapılan eşya	160	4,9	34	Sabun, mum, bakım müstahzarları	4	2,6	32	Debagatta, boyacılıkta kullanılan hulasalar, tanen, boya	3	1,0
73	Demir veya çelikten eşya	47	1,5								
85	Elektrikli makine ve cihazlar	36	1,1								
72	Demir ve çelik	27	0,8								
74	Bakır ve bakırdan eşya	26	0,8								
83	Adi metalden yapılan eşya	23	0,7								
	Toplam	3.241	100		Toplam	136	100		Toplam	363	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

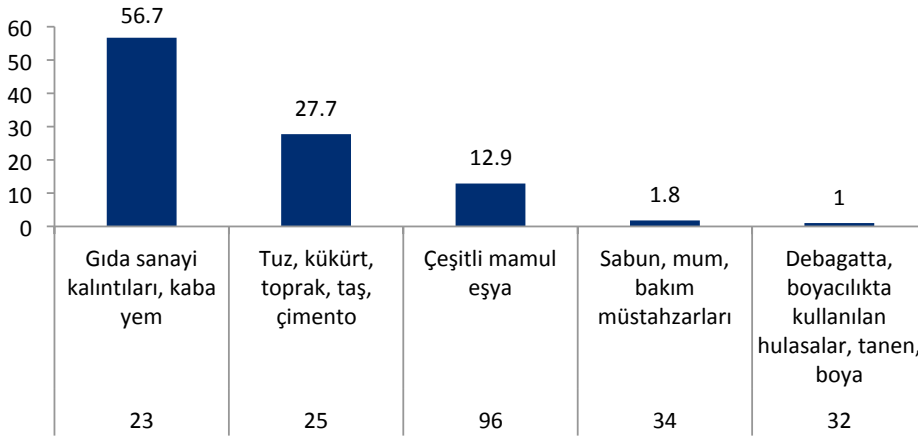
Bu bilgiler ışığında Kars ili ihracatındaki önemli fasıllara bakıldığında, Grafik 3.18'de görüldüğü üzere, 2012 yılı itibarıyla ihracatta ilk sırayı yaklaşık 1,5 milyon dolar tutar ve %45 payla 84. Fasıl (kazanlar ve makineler) almaktadır. Bu fasılın ardından 2012'de ikinci sırayı 25 Fasıl (tuz, kükürt, çimento v.b.) 622 bin dolar tutar ve %19,2 payla alırken üçüncü sırayı 23. Fasıl (gıda sanayi kalıntı, döküntüleri ve hayvanlar için kaba yem) 591 bin dolar ihracat ve %18,2 payla almıştır. Kars ili ihracatında 2012'de ilk üç fasılın ardından sırayla 76. Fasıl (alüminyum ve alüminyum eşya, %7,2 pay), 68. Fasıl (taş, alçı, çimentodan eşya; %4,9 pay), 73. Fasıl (demir veya çelikten eşya %1,5 pay) ve 85. Fasıl (elektrikli makine ve cihazlar %1,1 pay) gelirken izleyen diğer fasılların payı %1'den azdır.

Grafik 3.18: Kars İli İhracatının Fasıllara Göre Dağılımı (2012, %Pay)

Kars'ın 2016'da ihracatı 136 bin dolar gibi çok düşük miktarda ve 5 fasıl üzerinden gerçekleşmiştir. 2016 yılı Kars ili ihracatında ilk sırayı 5. Fasıl (diğer hayvansal ürünler) 81 bin dolar ve %59,5 payla almıştır. İkinci sırayı 96. Fasıl (çeşitli mamul eşya) 42 bin dolar ve %30,8 payla, üçüncü sırayı 33 Fasıl (uçucu yağlar ve rezinoitler) 5 bin dolar %3,6 payla almıştır. Bu üç fasılın ardından 23 Fasıl (kaba yem) 5 bin dolar ve 34 Fasıl (sabunlar) 4 bin dolar tutarı ile 2016'da ihracat yapılan diğer iki fasıl olmuştur. 2017'de Kars'ın ihracatı yaklaşık 363 bin dolar olmuş ve 5 fasılda gerçekleşmiştir. Grafik 3.19'da görüldüğü üzere, Kars ilinin 2017'de ihracatında ilk sırayı 23 Fasıl (kaba yemler) 206 bin dolar ve %56,7 payla almıştır. İkinci sırada 25.Fasıl (tuz, kükürt, toprak, taş, çimento) 100 bin dolar ve %27,7 payla bulunmaktadır. Bu iki fasılın ardından 96 fasıl (çeşitli mamul eşya) 47 bin dolar ve %12,9 payla, 34. Fasıl sabunlar %1,8 payla ve 32. Fasıl %1 payla gelmektedir.

Grafik 3.19: Kars İli İhracatının Fasıllara Göre Dağılımı (2017, %Pay)

2012 ve 2017 yıllarına ait iki grafikte görüldüğü üzere, ilin ihracatında 4-5 fasılın bazı yıllarda değişmekle birlikte ağırlığının olduğu, son iki yılda çeşitli mamul eşya gibi sanayi ürünleri yanı sıra kaba yem ihracatının olduğu görülmektedir. İlin ihracatının yetersizliği yanı sıra sanayi ürünü ihracatının çok zayıf kaldığı söylenebilir.

Kars ili ithalatındaki önemli fasıllar Tablo 3.11'de görülmektedir. Burada belirtmek gerekir ki, ihracat ile paralellik olması için Kars ili ithalatında 2012 yılı yanı sıra 2016 ve 2017 yılları dikkate alınmıştır. Tabloda görüldüğü gibi, 2012'de Kars ili ithalatında kazanlar ve makineler (84 Fasıl), yaklaşık 1,9 milyon dolar ve %47,5 payla ilk sıradadır. Bu fasılın ardından mineral yakıtlar (27 Fasıl) 750 bin dolar ve %18,8 pay ile ikinci sırayı, demir ve çelikten eşya (73 Fasıl) 458 bin dolar ve %11,5 payla üçüncü sırayı almıştır.

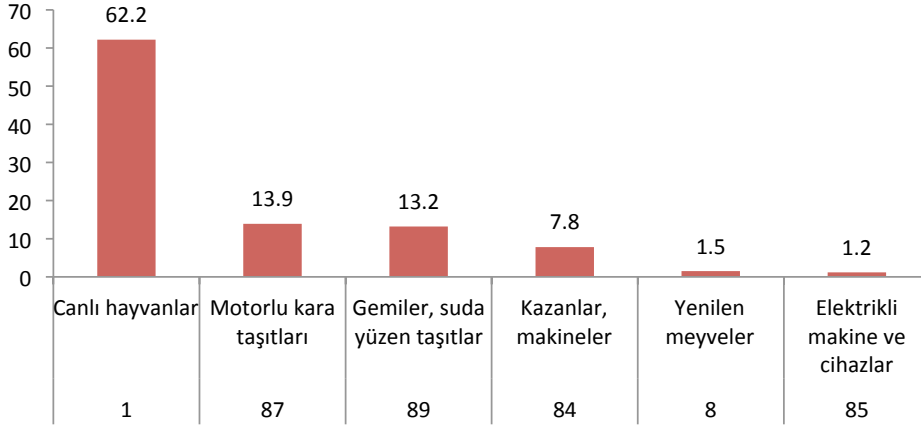
Tablo 3.11. Kars İli İthalatının 2012, 2016 ve 2017 Yıllarında Fasillara Göre Dağılımı (Bin Dolar ve %)

2012				2016				2017			
Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay
84	Kazanlar, makineler	1.893	47,5	1	Canlı hayvanlar	1.840	71,3	1	Canlı hayvanlar	2.688	62,2
27	Mineral yakıtlar	750	18,8	84	Kazanlar, makineler	453	17,6	87	Motorlu kara taşıtları	601	13,9
73	Demir ve çelik eşya	458	11,5	72	Demir ve çelik	155	6,0	89	Gemiler, suda yüzen taşıtlar	569	13,2
69	Seramik mamulleri	425	10,7	8	Yenilen meyveler	71	2,8	84	Kazanlar, makineler	339	7,8
87	Motorlu kara taşıtları	267	6,7	38	Muhtelif kimyasal maddeler	40	1,6	8	Yenilen meyveler	65	1,5
1	Canlı hayvanlar	173	4,3	69	Seramik mamulleri	14	0,5	85	Elektrikli makine ve cihazlar	50	1,2
90	Optik, fotoğraf alet ve cihazları	9	0,2	73	Demir ve çelik eşya	2	0,1	90	Optik, fotoğraf alet ve cihazları	10	0,2
85	Elektrikli makine ve cihazlar	5	0,1	81	Diğer adi metallere eşya	1,6	0,1	73	Demir ve çelik eşya	0,7	0,02
56	Vatka, keçe, dokunmamış mensucat	2	0,04	85	Elektrikli makine ve cihazlar	1,4	0,1	70	Cam ve cam eşya	0,2	0,004
38	Muhtelif kimyasal maddeler	1	0,03	90	Optik, fotoğraf alet ve cihazları	1	0,04				
	Toplam	3.982	100		Toplam	2.580	100		Toplam	4.322	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Kars ili ithalatında 2012’de dördüncü ve beşinci sırayı 69 Fasıl (seramik mamulleri) %10,7 pay ve 87. Fasıl (motorlu kara taşıtları) %6,7 payla almıştır. Kars’ın 2012’de ithalatında 6. sırada 173 bin dolar ve %4,3 payla bulunan canlı hayvanlar (1. Fasıl) ithalatı 2016 ve 2017’de ilin ithalatında ilk sırayı almıştır. Bu bağlamda 2016’da bu fasıldan yaklaşık 1,8 milyon dolar (%71,3 pay) ve 2017’de yaklaşık 2,7 milyon dolar (%62,2 pay) tutarında ithalat gerçekleşmiştir. Kars ili ithalatının üçte ikisinin canlı hayvandan oluşması, ülkemizin önemli bir hayvancılık merkezi olan Kars ili için oldukça ilginç bulunabilir. Bununla birlikte bu durumu Kars’da besicilik yapmak isteyenlerin desteklenmesi amacıyla, hayvan ithalinin SERKA ve TKDK gibi kurumlarca desteklenmesi yanı sıra son yıllarda artan kasaplık et ihtiyacı ve Kurban Bayramı sırasında artan canlı hayvan ihtiyacı ile açıklamak mümkündür.

Kars ilinin 2016 yılı ithalatında ikinci sırayı kazanlar ve makineler (84 Fasıl) 453 bin dolar ve %17,6 pay ile alırken 2017’de ikinci sırayı motorlu kara taşıtları (87 Fasıl) ithalatı 601 bin dolar ve %13,9 payla almıştır. Kars ili ithalatında 2016’da üçüncü sırayı 72 Fasıl (demir ve çelik) 155 bin dolar ve %6 pay ile alırken 2017’de üçüncü sırayı 89. Fasıl (gemiler, suda yüzen taşıtlar) 569 bin dolar ve %13,2 pay ile almıştır. Kars ili ithalatında 2016 yılında bölge ithalatında önemli yer tutan 8. Fasıl yenilen meyveler 4.sırayı 71 bin dolar ve %2,8 payla alırken, Grafik 3.20’de görüldüğü gibi, 2017’de dördüncü sırada kazanlar ve makineler (84 Fasıl) %7,8 pay ile bulunurken yenilen meyveler ithalatı %1,5 payla beşinci sıradadır. Kars ili ithalatında 2017’de altıncı sırada %1,2 payla elektrikli makine ve cihazlar (85. Fasıl) bulunmaktadır. 2017’de ilin ithalatındaki ilk 6 fasılın ardından gelen diğer fasıllar payının %1’in çok altında ihmal edilecek düzeyde olduğu görülmektedir.

Grafik 3.20: Kars İli İthalatının Fasıllara Göre Dağılımı (2017, % Pay)

Bu noktada belirtmek gerekir ki, Kars ili ihracatında olduğu gibi, ithalatında da fasıl sayısı günümüze doğru gerilerken ithalatta fasıl bazlı yoğunlaşmanın TRA2 bölgesinin aksine özellikle canlı hayvan ithalatında yoğunlaştığı, ilin kaba yem ve çeşitli mamul eşyalar ihraç ederken genel olarak canlı hayvan, yenilen meyveler yanı sıra, kazanlar-makineler ve motorlu kara taşıtları ithalatının arttığı gözlemlenmektedir.

a) Ardahan İli Dış Ticaretinin Fasıllara Göre Dağılımı

TRA2 bölgesinde dış ticarete ihracat yönü zayıf olsa da üçüncü sırada bulunan ancak bölge içinde en az ithalat yapan Ardahan ilinin dış ticaretinin fasıllara göre dağılımına bu noktada bakılırsa, Ardahan ili ihracatında önemli fasıllar Tablo 3.12'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere Ardahan ilinin ihracatında son üç senede giderek oransal ağırlığı artan biçimde 25 Fasıl (tuz, kükürt, alçı, alçıtaşı v.b.) madencilik ürünleri ihracatta ilk sırayı almaktadır. Bu çerçevede bu fasıldan Ardahan'ın ihracatı 2017'de 1,9 milyon dolar değerine ulaşmış ve il toplam ihracatının %93'nü oluşturmuştur.

Tablo 3.12. Ardahan İli İhracatının 2015-2017 Döneminde Fasıllara Göre Dağılımı (Bin Dolar ve %)

2015				2016				2017			
Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay
25	Tuz, kükürt, toprak, taş, çimento	673	63,8	25	Tuz, kükürt, toprak, taş, çimento	1.654	90,1	25	Tuz, kükürt, toprak, taş, çimento	1.912	93,0
87	Motorlu kara taşıtları	140	13,3	94	Mobilyalar	65	3,5	39	Plastikler ve mamulleri	64	3,1
34	Sabunlar	74	7,1	48	Kağıt ve karton	50	2,7	48	Kağıt ve karton	23	1,1
44	Ağaç, ahşap eşya	68	6,5	84	Kazanlar, makineler	33	1,8	84	Kazanlar, makineler	17	0,8
68	Taş, alçı, çimentodan yapılan eşya	36	3,4	39	Plastikler ve mamulleri	10	0,6	68	Taş, alçı, çimentodan yapılan eşya	14	0,7
96	Çeşitli mamul eşya	28	2,6	44	Ağaç, ahşap eşya	10	0,5	34	Sabunlar	13	0,6
39	Plastikler ve mamulleri	14	1,3	33	Uçucu yağlar ve rezinotlar	7	0,4	33	Uçucu yağlar ve rezinotlar	3	0,2
84	Kazanlar, makineler	13	1,2	68	Taş, alçı, çimentodan yapılan eşya	2	0,1	19	Hububat, un	3	0,1
73	Demir veya çelik eşya	4	0,3	34	Sabunlar	2	0,1	44	Ağaç, ahşap eşya	2	0,1
94	Mobilyalar	2	0,2	85	Elektrikli makine ve cihazlar	2	0,1	20	Sebzeler, meyvalar	2	0,1
	Toplam	1.054	100		Toplam	1.835	100		Toplam	2.055	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

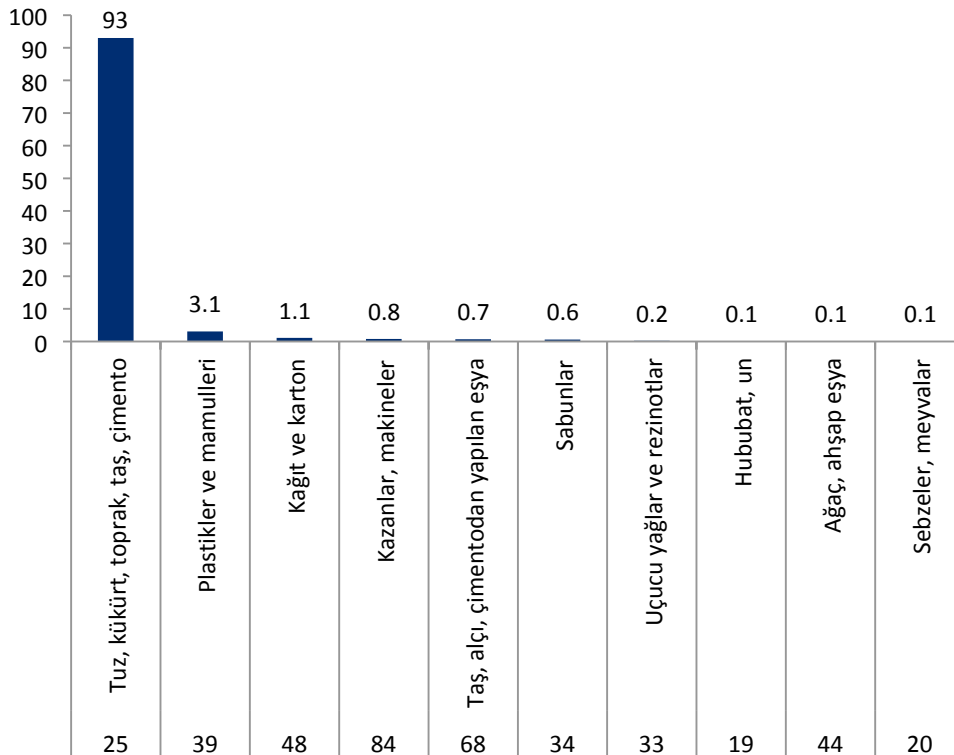
Ardahan ilinin 2015’de ihracatında, 25. Fasıldan sonra 87 Fasil (motorlu kara taşıtları) 140 bin dolar %13,3 payla ikinci sırayı almış, 2016’da ilin ihracatında 94 Fasil mobilyalar 65 bin dolar ve %3,5 payla ikinci sırada yer almıştır. Ardahan ilinin 2017’de ihracatında ikinci sırada 64 bin dolar ve %3,1 gibi küçük payla plastik ve mamulleri (39 Fasil) yer almaktadır. Bu bağlamda ilin ihracatı son üç senede görece artsa da 25 Fasil ihracatının ağırlığının belirgin biçimde arttığı ve neredeyse ilin tek ihracat faslı haline geldiği söylenebilir. Ardahan ili ihracatında 2015’de sabunlar, yüzey aktif organik maddeler (34 Fasil) üçüncü sırayı %7,1 payla alırken, 2016 ve 2017 yıllarında il ihracatında üçüncü sırada kâğıt, karton, kutular (48 Fasil) sırasıyla %2,7 ve %1,1 payla yer almaktadır.

Ardahan ili ihracatında 2015’de, ilk üç fasıldan sonra sırasıyla 44 Fasil (ağaç, ahşap eşya), 68 Fasil (taş, alçı, çimentodan yapılan eşyalar), 96 Fasil (çeşitli mamul eşya), 39. Fasil (plastikler ve mamulleri) ve 84 Fasil (kazanlar ve makineler) sıralanmaktadır. Ardahan ili ihracatında 2016’da ilk üç fasıldan sonra, sırasıyla 84. Fasil (kazanlar ve makineler), 39. Fasil (plastikler ve mamulleri), 44 Fasil (ağaç, ahşap eşya), 33. Fasil (uçucu yağlar ve rezinotlar), 68 Fasil (taş, alçı, çimentodan yapılan eşyalar), 34 Fasil (sabunlar, v.b. maddeler) ve 85 Fasil (elektrikli makineler ve cihazlar) gelmektedir.

Ardahan ilinin 2017’de ihracatında önemli ilk üç faslı, Grafik 3.21’de görüldüğü gibi, sırasıyla 84. Fasil (kazanlar ve makineler), 68 Fasil (taş, alçı, çimentodan yapılan eşyalar), 34 Fasil (sabunlar, v.b. maddeler), 33. Fasil (uçucu yağlar ve rezinotlar), 19. Fasil (hububat, un), 44 Fasil (ağaç, ahşap eşya) ve 20. Fasil (sebzeler, meyvalar müstahzarları) ürünleri %1’in altındaki paylar ile izlemektedir.

Genel olarak bakılırsa Ardahan ili ihracatının yeterince yüksek olmadığı, son yılda ise 25 Fasil ihracatından müteşekkil olduğu için, Ardahan ilini madencilik ürünü ihraç eden ve ihracatı yeterince çeşitlenme göstermeyen bir il olarak görebiliriz.

Grafik 3.21: Ardahan İli İhracatının Fasıllara Göre Dağılımı (2017, % Pay)

Ardahan ili ithalatındaki önemli fasıllar da Tablo 3.13'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi Ardahan ilinin ithalatı son üç senede çok düşük olduğu gibi 2015'de iki fasıl, 2016'da üç fasıl ve 2017 yılında sadece dört fasıl üzerinden gerçekleşmiştir. Bu veriler yanı sıra, Ardahan ilinde 2010-2014 yılları için benzer biçimde iki veya üç fasıl üzerinden çok düşük miktarda ithalat yapıldığı görüldüğü için, ilin son üç senede yaptığı ithalatına ilişkin fasıllar üzerinde durulmuştur. Ardahan ili ithalatına bakıldığında 2015'de ilin toplam ithalatının yaklaşık 156 bin dolar olduğu ve ithalatın %97'lik kısmının 72. Fasıl (demir ve çelik) ithalatı ve yaklaşık 4 bin dolarlık (%2,6 pay) 85. Fasıl (elektrikli makine ve cihazlar) ithalatı olduğu görülmüştür. Ardahan ilinin 2016'da ithalatı 337 bin dolar olmuş, ithalatın yaklaşık %60'ı (201 bin dolar) canlı hayvan ithalatından oluşmuştur. 2016'da Ardahan ili kaynaklı 72 Fasıl (demir ve çelik ithalatı) 135 bin dolar ve %40,2 payla ikinci sıradaki ürün faslı olurken 84.Fasıl kazan ve makineler ithalatı ihmal edilecek düzeyde düşüktür.

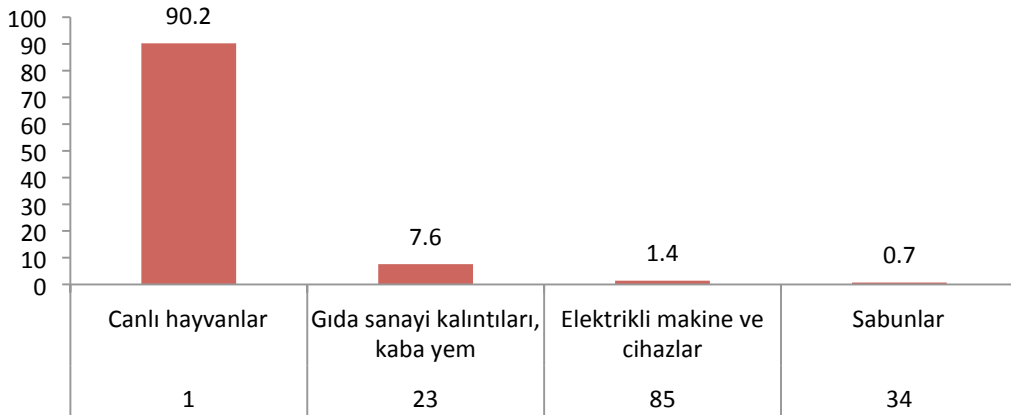
Tablo 3.13. Ardahan İli İthalatının 2015-2017 Döneminde Fasıllara Göre Dağılımı (Bin Dolar ve %)

2015				2016				2017			
Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay	Kod	Fasıl	Değer	Pay
72	Demir ve çelik	152	97,4	1	Canlı hayvanlar	201	59,7	1	Canlı hayvanlar	86,9	90,2
85	Elektrikli makine ve cihazlar	4	2,6	72	Demir ve çelik	135	40,2	23	Gıda sanayi kalıntıları, kaba yem	7,3	7,6
				84	Kazanlar, makineler	0,5	0,1	85	Elektrikli makine ve cihazlar	1,4	1,4
								34	Sabunlar	0,7	0,7
	Toplam	156	100		Toplam	337	100		Toplam	96	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Ardahan ilinin 2017 yılında ithalatı, bu üç yılın en düşük miktarı 96 bin dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2017'de Ardahan ili ithalatının en önemli kısmını 2016'da olduğu gibi canlı hayvanlar 87 bin dolar ve %90,2 payla oluşturmuştur. Grafik 3.22'de görüldüğü gibi, Ardahan ilinin ithalatında 2017'de ikinci sırada 7 bin dolarla (%7,6 pay) 23. Fasıl (gıda sanayi kalıntıları, kaba yem) gelmekte, üçüncü ve dördüncü sıradaki 85. Fasıl (elektrikli makine ve cihazlar) ve 34. Fasıl (sabunlar ve yüzey temizleyici organik maddeler) ithalatı ise bin doları ancak bulmaktadır.

Grafik 3.22: Ardahan İli İthalatının Fasıllara Göre Dağılımı (2017, % Pay)

Özetle Ardahan ili ithalatının, ihracatta olduğu gibi son iki yılda tek bir fasıl üzerinde (canlı hayvanlar) yoğunlaştığı ve ithalatın çok düşük miktarda olduğu söylenebilir.

3.3. TRA2 BÖLGESİ VE İLLERİ DIŞ TİCARETİNDE ÖNEMLİ ÜLKELER

TRA2 bölgesi dış ticaretinde önemli ülkeleri ele alırken öncelikle bölgenin tümü için ihracatta ve ithalatta son üç yıldaki önemli ülkelerin incelenmesi, daha sonra bölge illeri düzeyinde ihracatta ve ithalatta önemli ülkeler üzerinde durulması söz konusu olacaktır. Son üç yılın seçilmesinin nedeni, TRA2 bölgesi ihracatının en yüksek düzeyde olduğu yılın 2015 ve yine bölge ithalatının en yüksek olduğu yılın 2017 olmasıdır. Bu çerçevede bölge ihracat ve ithalatının en yüksek düzeyde olduğu bu üç yıllık dönemde bölge dış ticaretinde önemli yer tutan ülkelerin ağırlığını ve varsa önemli değişimleri görmek mümkün olabilecektir.

3.3.1. TRA2 Bölgesi Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler

TRA2 bölgesi ihracatında önemli yer tutan ilk on sırada yer alan ülkelerin 2015-2017 dönemi itibarıyla sıralaması Tablo 3.14'de görülmektedir.

Tablo 3.14: TRA2 Bölgesi İhracatında Önemli Ülkeler: 2015 – 2017 (Bin Dolar)

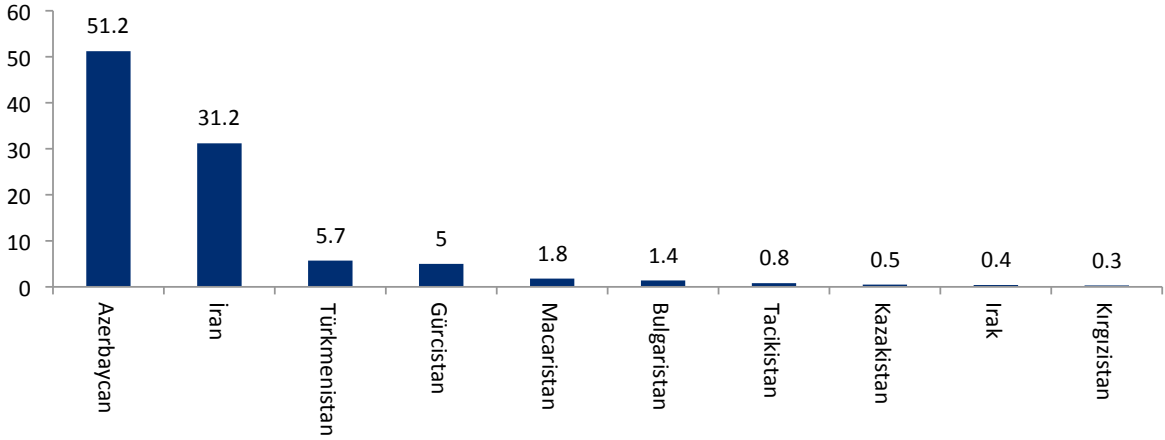
Sıra	2015			2016			2017		
	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)
1	Azerbaycan	107.557	48,7	Azerbaycan	70.185	46,5	Azerbaycan	76.538	51,2
2	İran	87.993	39,9	İran	62.033	41,1	İran	46.656	31,2
3	Gürcistan	11.297	5,1	Gürcistan	9.053	6,0	Türkmenistan	8.548	5,7
4	Türkmenistan	6.919	3,1	Türkmenistan	5.208	3,5	Gürcistan	7.528	5,0
5	Kırgızistan	2.112	1,0	Kırgızistan	1.546	1,0	Macaristan	2.676	1,8
6	Makedonya	1.041	0,5	Bulgaristan	1.052	0,7	Bulgaristan	2.098	1,4
7	Kazakistan	823	0,4	Ukrayna	349	0,2	Tacikistan	1.154	0,8
8	Romanya	811	0,4	Almanya	281	0,2	Kazakistan	797	0,5
9	Bulgaristan	398	0,2	Kazakistan	259	0,2	İrak	563	0,4
10	İrak	368	0,2	Estonya	178	0,1	Kırgızistan	519	0,3
	Toplam	220.701	100	Toplam	150.802	100	Toplam	149.385	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Tabloda görüldüğü üzere, bölge ihracatında son üç yılda ilk sırada yer alan Azerbaycan büyük ağırlığa sahiptir. Bölgenin en yüksek düzeyde ihracatının gerçekleştiği 2015'de bölge toplam ihracatının yaklaşık yarısını oluşturan 107,5 milyon dolarlık ihracat Azerbaycan'a yapılmıştır. Bölge illerinden İğdır ile Nahçıvan'ın sınır olması Azerbaycan'a ihracatın yüksek oranda olmasını açıklamaktadır. Bölge ihracatı son iki yılda 150 milyon dolar civarına gerilese bile bölge ihracatında Azerbaycan'ın payı 2016'da %46,5 ve 2017'de %51,2 olmuştur. Bölge ihracatında 2015 ve 2016'da %40 civarında pay alan ve 2017'de %31,2 pay alan İran, ikinci sıradadır. Azerbaycan ve İran'a ihracatın büyük ölçüde bölge ihracatının önemli kısmını gerçekleştiren İğdır ve Ağrı üzerinden gerçekleştiği söylenebilir.

Bölge ihracatında bu iki ülke son üç yılda ortalama %80-%90 arası ağırlığa sahiptir. Grafik 3.23'te görüldüğü gibi, bu iki ülkenin ardından 2015 ve 2016'da yine bölgenin diğer bir komşusu Gürcistan üçüncü sıradadır. Bölgeden Gürcistan'a 2015'de 11,3 milyon dolar, 2016'da 9 milyon dolar ve 2017'de 7,5 milyon dolar ihracat yapılmış ve Gürcistan bölge ihracatında 4. sıraya gerilemiştir.

Bölge ihracatında 2015 ve 2016'da ilk 5 sıradaki ülkelerin aynı ülkeler olduğu görülmektedir. 2015 ve 2016'da bölge ihracatında Türkmenistan 4. sırayı %3 civarında payla, Kırgızistan %1 payla 5. sırayı almıştır. Bölge ihracatında 2017'de %5,7 payla Türkmenistan 3. sırayı, Gürcistan %5 payla 4. sırayı almış, Macaristan %1,8 payla 5. sıraya yükselmiş, Kırgızistan %0,3 payla 10. sıraya gerilemiştir.

Grafik 3.23: TRA2 Bölgesi İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2017, % Pay)

TRA2 bölgesi ihracatında Bulgaristan, 2017'de %1,4 payla 6 sırayı, önceki yıllarda bölge ihracatında ilk 10 arasında olmayan Tacikistan %0,8 payla 7. sırayı almıştır. Bölge ihracatında komşu ülkeler ve Türk Cumhuriyetlerinin ağırlığını gösteren biçimde 2017'de Kazakistan 8 ve Kırgızistan 10. sırayı alırken Irak %0,4 payla dokuzuncu sıradadır. Bölge ihracatında 2015 ve 2016'da ilk on sırada bulunan diğer ülkeler Ukrayna, Romanya, Estonya ve Irak'dır. Bölge ihracatında 2016'da 8. sırayı alan Almanya, tabloda yer verilirse de 2015'de 12 ve 2017'de 11. sırayı almıştır. Yine 2017'de tabloda yer almayan Almanya'nın ardından Rusya Federasyonu da bölge ihracatında 12. sırada bulunmaktadır.

TRA2 bölgesinin ithalatında son üç yılda önemli yer tutan ülkeler de Tablo 3.15'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, bölge ithalatı açısından ilk dikkat çeken şey, bu üç yılda bölge ithalatında sırasıyla Çin, İran ve Özbekistan'ın ilk üç sırayı almasıdır. Bölgenin ithalatının en yüksek düzeye ulaştığı 2017'de Çin, bölge ithalatında 64 milyon dolar tutar ve %28,7 payla ilk sıradadır. Bölge ithalatında Çin'in payı 2015'de %36 civarında iken günümüzde gerilese de ithalat miktarı olarak artmaktadır. Benzer biçimde bölge ithalat miktarında artış görülen İran'ın bölge ithalatında ortalama payı %25 civarındadır ve 2017'de 54 milyon dolarla %25,7 pay almıştır.

Tablo 3.15: TRA2 Bölgesi İthalatında Önemli Ülkeler: 2015-2017 (Bin Dolar)

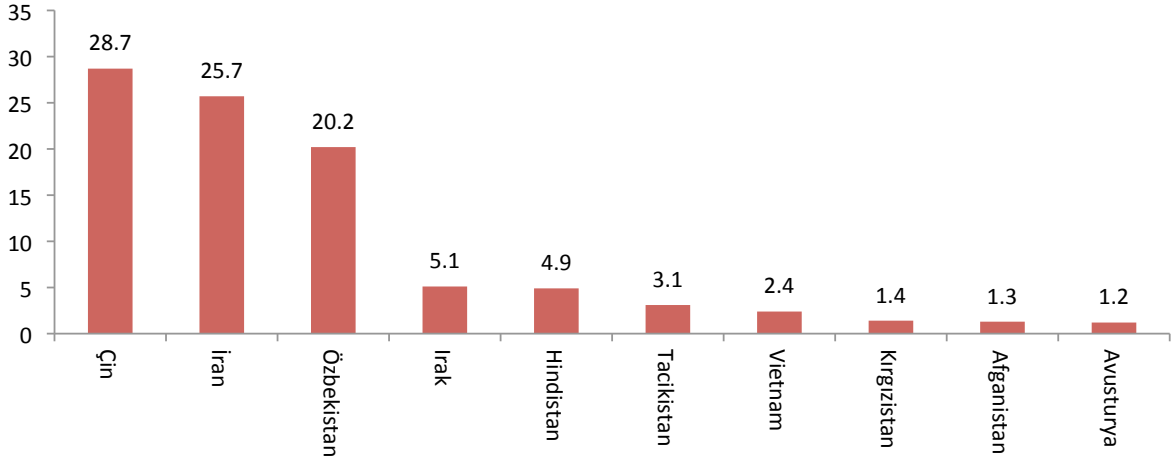
Sıra	2015			2016			2017		
	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)
1	Çin	41.202	35,7	Çin	46.526	28,3	Çin	64.123	28,7
2	İran	28.741	24,9	İran	41.330	25,1	İran	57.566	25,7
3	Özbekistan	22.545	19,5	Özbekistan	35.468	21,6	Özbekistan	45.247	20,2
4	Hindistan	6.829	5,9	Hindistan	8.655	5,3	Irak	11.440	5,1
5	Afganistan	6.165	5,3	Afganistan	5.442	3,3	Hindistan	10.872	4,9
6	Irak	1.930	1,7	ABD	5.295	3,2	Tacikistan	6.844	3,1
7	Vietnam	1.004	0,9	Irak	4.797	2,9	Vietnam	5.417	2,4
8	Avusturya	715	0,6	Vietnam	2.713	1,6	Kırgızistan	3.168	1,4
9	Pakistan	712	0,6	Ukrayna	1.953	1,2	Afganistan	2.819	1,3
10	ABD	649	0,6	Kırgızistan	1.286	0,8	Avusturya	2.729	1,2
	Toplam	115.361	100	Toplam	164.441	100	Toplam	223.774	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Bölge ithalatında üçüncü sırada bulunan Özbekistan'dan ithalat 2015'de 22,5 milyon dolarken neredeyse iki katına çıkarak 2017'de 45,2 milyon dolara ulaşmış ve %20,2 pay almıştır. Bu üç ülkenin TRA2 bölgesi ithalatında Grafik 3.24'de görüldüğü üzere toplam ağırlığı %75 civarında bulunmaktadır.

Bölgenin 2015 ve 2016'da ithalatında 4. sırada bulunan Hindistan'ın bölge ithalatında payı %5-6 civarında ve 5. sırada bulunan Afganistan'ın payı %3-%5 arasındadır. Bununla birlikte 2017'de Hindistan'dan yaklaşık 10,9 milyon dolar tutarlık ithalat yapılmış, ithalatta 5. sıraya gerilemiş, daha önceki yıllarda bölge ithalatında 6 ve 7 sırada bulunan Irak 11,4 milyon dolar %5,1 payla 4. sıraya yükselmiştir. Afganistan'dan bölgenin ithalatı, daha önceki yıllara göre 2017'de tutar olarak yaklaşık yarıya indiği gibi oransal payı %1,3 oranına ve 9. sıraya inmiştir. Bölge ithalatında 2017'de 6.sıradada bulunan Tacikistan'ın payı %3,1 olmuş, Vietnam %2,4 payla 7. sırayı almış, bölge ithalatında 2015'de 10. sırada ve 2016'da 6. sırada bulunan ABD, 2017'de ilk on sırada yer almamıştır.

Grafik 3.24: TRA2 Bölgesi İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2017, % Pay)

Bölge ithalatında 2016'da 10. sırada bulunan Kırgızistan, 2017'de 8. sıraya yükselmiş, yine bölge ithalatında 2015'de 8. sırada bulunan Avusturya 2017'de 10. sıraya yerleşmiştir. Bölge ithalatında, tabloda yer almasa da 2017'de bu on ülkeyi takip eden ülkeler sırasıyla Almanya (2,5 milyon dolar), Ukrayna (1,4 milyon dolar), BAE (1,2 milyon dolar), Azerbaycan (1,2 milyon dolar) ve Pakistan (1,1 milyon dolar) olmuştur.

Bölge ihracat ve ithalatına ilişkin ülkelerin paylarını gördüğümüz tablolar ve grafikler ışığında, genel olarak bölgenin ihracatında iki ülkenin (Azerbaycan ve İran) büyük bir ağırlığa sahip olduğu, bölge ithalatında ise üç ülkenin (Çin, İran ve Özbekistan) önemli yer tuttuğu, Azerbaycan'ın bölge ihracatı aksine ithalatında önemli bir ağırlığının olmadığı söylenebilir. Ayrıca bölgenin ihracat ve ithalatında ilk beş sıradaki ülkelerin genel olarak değişmediği ve dış ticarete bir bütün olarak bakıldığında bölge ihracat ve ithalatında bölgeye komşu ülkeler, Türk Cumhuriyetleri yanı sıra Hindistan, ABD ve Almanya'nın önemli dış ticaret partnerleri olduğu görülmektedir. Fasıllar başlığı altında incelediğimiz analizle birlikte düşünüldüğünde, bölgenin tarım ürünleri ihracatı ve tarım ürünleri ithalatının daha çok yakın komşu ülkeler (Azerbaycan, İran ve Gürcistan v.b.) ve Türk Cumhuriyetleri ile yapıldığı, ara malları ve bazı tüketim malları (oyuncaklar, çeşitli mamul eşyalar) ithalatının başta Çin olmak üzere Hindistan ve Vietnam'dan gerçekleştirildiği, daha ileri teknoloji tüketim mallarının ise ABD ve Almanya'dan ithal edildiği tahmin edilebilir.

3.3.2. TRA2 Bölgesi İlleri Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler

TRA2 Bölgesi illeri dış ticaretinde önemli ülkelere analize, bölgenin ihracatında en önemli il olan Iğdır ilinin ihracatında önemli ülkeleri inceleyerek başlayabiliriz.

a) Iğdır İli Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler

Iğdır 2015’de 13 ülkeye toplam 132 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirmiş, ilin ihracatında 2015’de ilk on sıranın dışında kalan ülkeler sırasıyla Hollanda, Mısır ve Afganistan olmuştur. Iğdır 2016’da 19 ülkeye 97 milyon dolarlık ihracat ve 2017’de 23 ülkeye yaklaşık 95 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir.

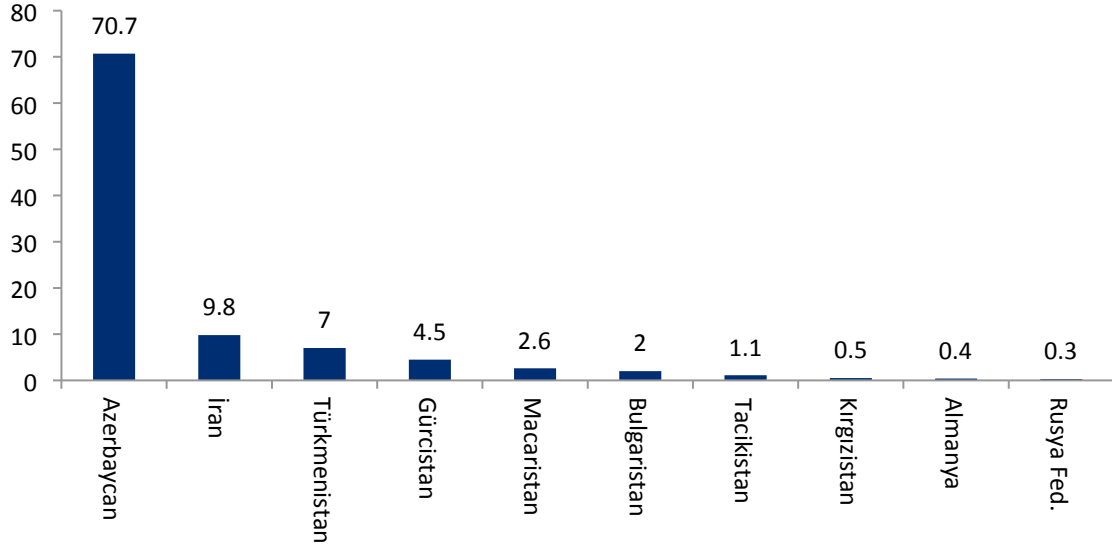
Iğdır ilinin 2015-2017 dönemi ihracatında önemli yer tutan ilk 10 ülkeye yaptığı ihracat miktarı ve il ihracatında bu ülkelerin payları Tablo 3.16’da görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, Iğdır’ın ihracatında 2015 ve 2016’da ilk beş ülke aynıdır. Sadece 2015’de ikinci sırada Gürcistan bulunurken 2016’da ikinci sıraya İran yükselmiştir. 2017’de ilk dört ülke, 2016’daki ilk dört ülke iken 2017’de ilin ihracatında 5. sıraya %2,6 payla Macaristan yükselmiştir. 2016’da il ihracatında 5. sırada bulunan Kırgızistan 2017’de %0,5 payla sekizinci sıraya gerilemiştir.

Tablo 3.16: Iğdır İli İhracatında Önemli Ülkeler: 2015-2017 (Bin Dolar)

Sıra	2015			2016			2017		
	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)
1	Azerbaycan	107.464	81,4	Azerbaycan	69.495	71,9	Azerbaycan	73.460	70,7
2	Gürcistan	10.376	7,9	İran	12.210	12,6	İran	10.168	9,8
3	İran	5.881	4,5	Gürcistan	7.082	7,3	Türkmenistan	7.260	7,0
4	Türkmenistan	4.551	3,4	Türkmenistan	4.078	4,2	Gürcistan	4.632	4,5
5	Kırgızistan	2.112	1,6	Kırgızistan	1.546	1,6	Macaristan	2.676	2,6
6	Romanya	643	0,5	Bulgaristan	1.052	1,1	Bulgaristan	2.098	2,0
7	Cezayir	301	0,2	Ukrayna	349	0,4	Tacikistan	1.154	1,1
8	Almanya	276	0,2	Estonya	178	0,2	Kırgızistan	488	0,5
9	Irak	155	0,1	Almanya	175	0,2	Almanya	420	0,4
10	Libya	119	0,1	Kazakistan	163	0,2	Rusya Fed.	346	0,3
	Toplam	132.002	100	Toplam	96.697	100	Toplam	103.870	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Grafik 3.25’de görüldüğü gibi Iğdır ili ihracatında Azerbaycan’ın belirgin bir ağırlığı bulunmaktadır. Iğdır’ın ihracatında Azerbaycan’ın payı 2015’de %81,4 oranında, 2016’da %71,9 ve 2017’de %70,7 olmuştur. Bununla birlikte Iğdır ilinin Azerbaycan’a ihracatı 2015’de 107 milyon dolar düzeyinde iken 2017’de 73,4 milyon dolara gerilemiştir. Iğdır ili ihracatında 2017’de ikinci sırayı İran %10,3 payla alırken Türkmenistan %7,1 payla üçüncü, Gürcistan %4,6 payla dördüncü sırayı almaktadır.

Grafik 3.25: Iğdır İli İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2017, % Pay)

Tabloda ve grafikte görüldüğü üzere 2017’de ilin ihracatında komşu ülkeler Azerbaycan, İran ve Gürcistan’ın toplam payı %85’i bulmaktadır. İlin ihracatında ilk beş ülkeyi Bulgaristan, Tacikistan, Kırgızistan, Almanya ve Rusya Federasyonu izlemektedir. Ayrıca tabloda ve grafikte yer alan ülkelerin ardından TÜİK verilerine göre ilin ihracatında 2017 yılı itibarıyla sırasıyla Pakistan, Irak, Özbekistan ve Kazakistan gelmektedir.

Iğdır ilinin 2015-2017 dönemi ithalatında önemli yer tutan ülkelerden yaptığı ithalat miktarları ve ilin ithalatında bu ülkelerin payları da Tablo 3.17’de görülmektedir.

Tablo 3.17: Iğdır İli İthalatında Önemli Ülkeler: 2015-2017 (Bin Dolar)

Sıra	2015			2016			2017		
	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)
1	Afganistan	5.615	40,0	Irak	4.797	28,5	Irak	11.440	42,6
2	İran	5.505	39,2	Afganistan	4.116	24,5	İran	9.058	33,7
3	Irak	1.894	13,5	İran	3.541	21,0	Almanya	1.316	4,9
4	Azerbaycan	279	2,0	G. Kore	707	4,2	Azerbaycan	1.193	4,4
5	Gürcistan	209	1,5	Rusya Fed.	628	3,7	Avusturya	986	3,7
6	BAE	157	1,1	Azerbaycan	525	3,1	Afganistan	926	3,4
7	Özbekistan	91	0,6	Çin	524	3,1	Rusya Fed.	656	2,4
8	Hindistan	90	0,6	Özbekistan	493	2,9	Özbekistan	299	1,1
9	Çin	74	0,5	İspanya	270	1,6	Slovakya	261	1,0
10	Fransa	39	0,3	Slovakya	258	1,5	Kırgızistan	200	0,7
	Toplam	14.051	100	Toplam	16.833	100	Toplam	26.879	100

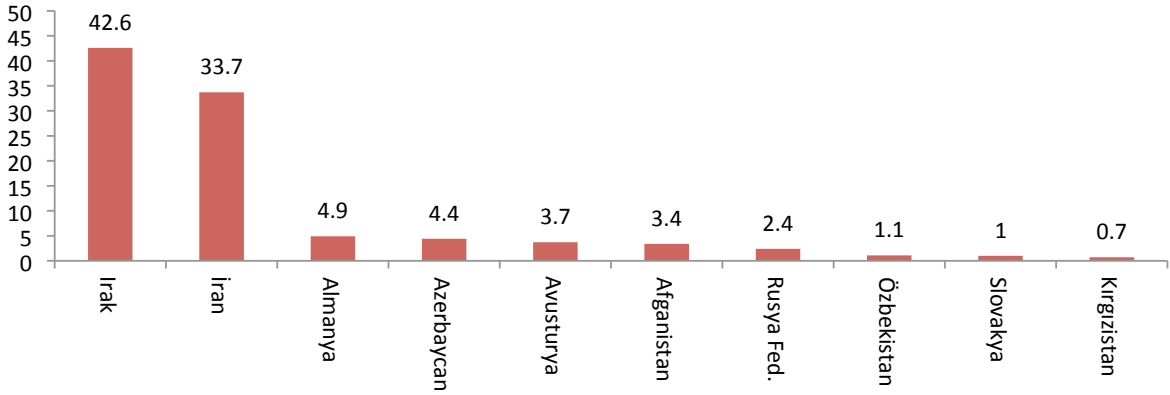
Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Iğdır ili ithalatında 2015-2017 döneminde en önemli 10 ülke ve sıralamasından önce ilin bu üç senedeki toplam ithalat miktarı ve toplam partner sayısından söz edilecek olursa, Iğdır 2015’de 18 ülkeden toplam 14 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiş, ilin ithalatında Tablo 3.17’de görülen ilk on ülkeyi sırasıyla Kırgızistan, Almanya ve S.Arabistan izlemiştir. Iğdır ili 2016’da 23 ülkeden 16,8 milyon dolarlık ithalat ve 2017’de 18 ülkeden 26,9 milyon dolar tutarında ithalat gerçekleştirmiştir.

İğdir ili ithalatında ilk on ülkeye son üç sene itibarıyla bakılınca ilk beşte olan ülkeler ve ilk sıradaki ülke değişse de İran, Irak ve Azerbaycan'ın en önemli ilk beş ülke içinde yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda ilin ithalatında 2015'de ilk sırada Afganistan 5,6 milyon dolar tutar ve %40 payla bulunurken 2016'da 4,1 milyon dolar ve %24,5 payla ikinci sıraya ve 2017'de 926 bin dolar ve %3,4 payla altıncı sıraya gerilemiştir. Bu bağlamda bu ülkeden İğdir'in ithalat miktarı ve payında önemli ölçüde azalma olmuştur. Buna karşılık 2015'de İğdir ili ithalatında yaklaşık 1,9 milyon dolar tutar ve %13,5 paya sahip Irak'tan ilin ithalatı hızla artış göstermiş, 2016'da 4,8 milyon dolar tutar ve %28,5 payla ve 2017'de yaklaşık 11,5 milyon dolar tutar ve %42,6 payla ilk sırayı almıştır.

Grafik 3.26'da görüldüğü gibi, İğdir ili ithalatında 2015'de Afganistan'ın ardından az farkla ikinci sırada (5,5 milyon dolar ve %39,2 pay) bulunan İran, 2016'da 3,5 milyon dolar ve %24,5 payla üçüncü sırayı almış, 2017'de 9 milyon doları aşan tutar ve %33,7 payla ikinci sıraya dönmüştür. Irak ve İran, İğdir'in ithalatının tek başına %75'den fazlasını gerçekleştirdikleri ülkeler olarak dikkati çekmektedir.

Grafik 3.26: İğdir ili İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2017, % Pay)

Grafikte görüldüğü gibi, İğdir ili ithalatında 2017'de Almanya %4,9 payla üçüncü ve Azerbaycan %4,4 payla dördüncü, Avusturya %3,7 payla beşinci sırayı almıştır. Öte yandan İğdir'in ithalatında 2015'de 4. sırada bulunan Azerbaycan'dan ithalat miktarının 2016'da 525 bin dolara, 2017'de 1,2 milyon dolara yükseldiği görülmektedir. İlin ithalatında bir başka bölge komşusu ülke Gürcistan'dan sadece 2015'de 209 bin dolarlık ithalat yapılmıştır. Bölge ithalatında son üç yılda ilk sırada bulunan Çin'den İğdir ilinin ithalatı 2015 ve 2016'da sırasıyla 74 bin dolar ve 524 bin dolar olmuştur. İğdir ili ithalatında 2017'de Çin 162 bin dolarla 11 sırada bulunduğu için tabloda yer almamaktadır.

İğdir ili ithalatında 2015'de yedinci sırada 91 bin dolarla bulunan Özbekistan'dan ithalatın 2016'da 493 bin dolara çıktığı, ancak 2017'de ithalat miktarının azalarak 299 bin dolara (%1,1 pay) indiği dikkati çekmektedir. Ayrıca son iki senede İğdir'in yaklaşık 650 bin dolar tutarında Rusya Federasyonundan ithalatı bulunmakta ve bu ülke 2016'da İğdir ili ithalatında beşinci, 2017'de ise yedinci sırada bulunmaktadır.

b) Ağrı İli Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler

Ağrı ili dış ticaretinde önemli ülkeler arasında Tablo 3.18’de yer alan ve il ihracatında son üç yılda ilk on dışında kalan ülkeler olmuştur. Bu çerçevede örneğin Ağrı ili, 2015’de 16 ülkeye toplam 87,6 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirmiş, ilin ihracatında 2015’de ilk on sıra dışında kalan 6 ülke sırasıyla, Mısır, Gürcistan, Azerbaycan, BAE, Almanya ve Bosna-Hersek olmuştur. Ağrı, 2016’da, 11 ülkeye 52,1 milyon dolarlık ihracat yaparken tabloda yer almayan onbirinci ülke yaklaşık üç bin dolar ihracatla BAE’dir. Ağrı, 2017’de 15 ülkeye yaklaşık 43,1 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirmiş, son üç yılın en düşük düzeyine inen il ihracatında ilk on sırayı takip eden ülkeler sırayla Kırgızistan, İtalya, Özbekistan, Kuveyt ve BAE olmuştur. Bu ön bilgiler ardından Ağrı ilinin 2015-2017 dönemi ihracatında ilk on sırada bulunan ülkelere bakıldığında, son üç yılda ilk sırada İran’ın bulunduğu görülmektedir.

Tablo 3.18: Ağrı İli İhracatında Önemli Ülkeler: 2015-2017 (Bin Dolar)

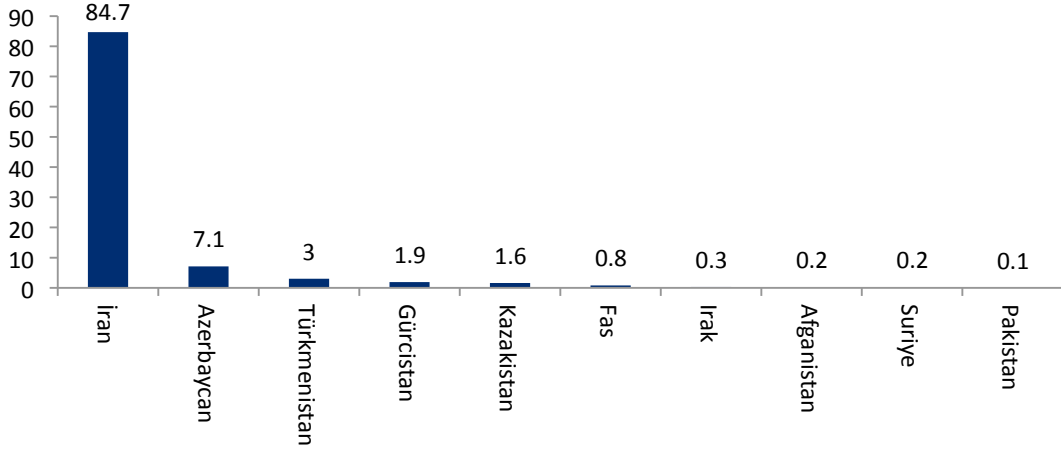
Sıra	2015			2016			2017		
	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)
1	İran	82.084	93,7	İran	49.823	95,6	İran	36.489	84,7
2	Türkmenistan	2.368	2,7	Türkmenistan	1.129	2,2	Azerbaycan	3.044	7,1
3	Makedonya	1.041	1,2	Azerbaycan	630	1,2	Türkmenistan	1.288	3,0
4	Kazakistan	823	0,9	Gürcistan	221	0,4	Gürcistan	838	1,9
5	Bulgaristan	398	0,5	Kazakistan	96	0,2	Kazakistan	689	1,6
6	Irak	209	0,2	Özbekistan	86	0,2	Fas	337	0,8
7	Afganistan	171	0,2	Irak	54	0,1	Irak	145	0,3
8	Romanya	169	0,2	S.Arabistan	36	0,1	Afganistan	95	0,2
9	Pakistan	120	0,1	Pakistan	31	0,1	Suriye	84	0,2
10	Ukrayna	104	0,1	Almanya	25	0,05	Pakistan	40	0,1
	Toplam	87.645	100	Toplam	52.134		Toplam	43.097	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Ağrı ilinden İran’a ihracat 2015’de 82 milyon dolarla il ihracatının %93,7’sini, 2016’da yaklaşık 50 milyon dolarla il ihracatının %95,6’sını oluşturmuştur. 2017’de Ağrı ilinden İran’a yapılan ihracat yaklaşık 36,5 milyon dolar ve il ihracatı içindeki payı %84,7 oranına inince de il ihracatı açısından İran çok büyük ağırlığa sahiptir.

Ağrı ili ihracatında İran’ın ardından 2015 ve 2016’da Türkmenistan gelmiş, bu ülkeye ilin ihracattaki payı 2015’de %2,7 ve 2016’da %2,2 olmuştur. Ağrı ili ihracatında Azerbaycan 2016’da %1,2 payla üçüncü sırada iken 2017’de %7,1 payla (3 milyon dolar) ikinci sırayı almıştır. Ağrı ili ihracatında 2017’de Türkmenistan %3 payla üçüncü sırada bulunmaktadır.

Tabloda görüldüğü üzere 2017’de bu üç ülke, Ağrı ili ihracatının büyük kısmını oluşturmaktadır, bu üç ülkeyi Grafik 3.27’de görüldüğü üzere son iki yılda sırasıyla Gürcistan ve Kazakistan izlemektedir. Ağrı’nın 2017 yılı ihracatında Gürcistan’ın payı %1,9, Kazakistan’ın payı %1,6 oranındadır. Ağrı ili ihracatında İran, Azerbaycan ve Gürcistan yanı sıra iki Türk Cumhuriyeti Kazakistan ve Türkmenistan, (İğdır ili ihracatında olduğu gibi) ilin en önemli ihracat partnerleri olarak göze çarpmaktadır. Ağrı ili ihracatında son üç senede bu beş ülkeden sonra 2015’de sırasıyla Bulgaristan, Irak ve Afganistan yer alırken 2016’da Özbekistan, Irak ve S. Arabistan ve 2017’de Fas, Irak ve Afganistan’ın sıralandığı dikkati çekmektedir.

Grafik 3.27: Ağrı İli İhracatında Önemli Ülkeler (2017, % Pay)

TRA2 bölgesinin en önemli ithalatçısı olarak bölge ithalatının %86'nı gerçekleştiren Ağrı ilinin 2015-2017 dönemi ithalatında önemli yer tutan ülkelerden yaptığı ithalat miktarları ve ilin ithalatında bu ülkelerin payları da Tablo 3.19'da yer almaktadır.

Tablo 3.19: Ağrı İli İthalatında Önemli Ülkeler: 2015-2017 (Bin Dolar)

Sıra	2015			2016			2017		
	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)
1	Çin	41.021	41,1	Çin	45.999	31,8	Çin	63.922	33,2
2	İran	23.236	23,3	İran	37.789	26,1	İran	48.508	25,2
3	Özbekistan	22.454	22,5	Özbekistan	34.975	24,2	Özbekistan	44.948	23,4
4	Hindistan	6.739	6,7	Hindistan	8.518	5,9	Hindistan	10.872	5,6
5	Vietnam	1.004	1,0	ABD	5.295	3,7	Tacikistan	6.827	3,5
6	Pakistan	712	0,7	Vietnam	2.551	1,8	Vietnam	5.417	2,8
7	ABD	648	0,6	Ukrayna	1.953	1,3	Kırgızistan	2.968	1,5
8	Afganistan	550	0,6	Afganistan	1.326	0,9	Afganistan	1.892	1,0
9	Kırgızistan	412	0,4	Kırgızistan	1.243	0,9	Ukrayna	1.363	0,7
10	Avusturya	411	0,4	Sri Lanka	774	0,5	BAE	1.232	0,6
	Toplam	99.832	100	Toplam	144.691	100	Toplam	192.477	100

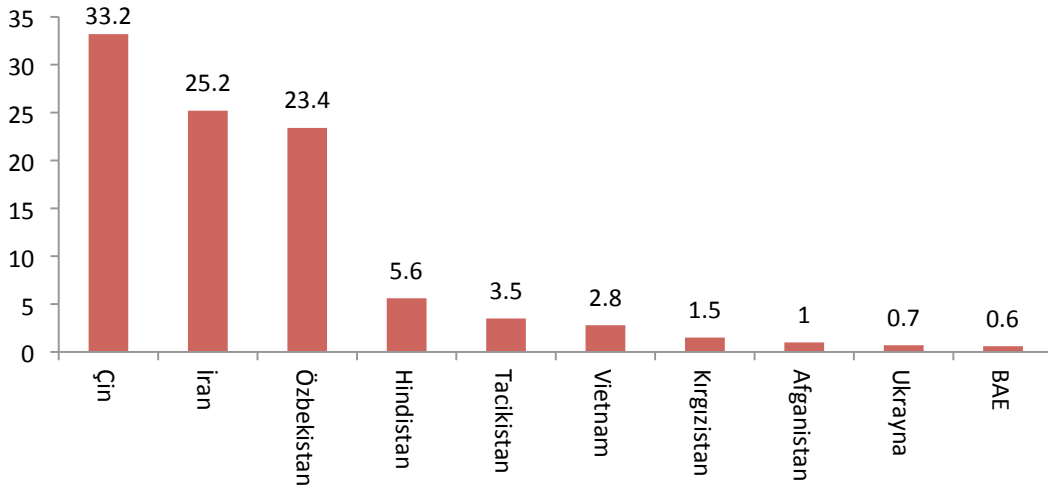
Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Ağrı ili ihracatında son üç senede bu beş ülkeden sonra 2015'de sırasıyla Bulgaristan, Irak ve Afganistan yer alırken 2016'da Özbekistan, Irak ve S. Arabistan'ın bulunduğu ve 2017'de Fas, Irak ve Afganistan'ın sıralandığı dikkati çekmektedir.

Ağrı ili ithalatında 2015-2017 döneminde en önemli 10 ülke sıralamasından önce ilin son üç senedeki toplam ithalat miktarı ve toplam partner sayısından söz edilecek olursa, Ağrı ili 2015'de 47 ülkeden yaklaşık 100 milyon dolarlık ithalat yapmıştır. Ağrı ili ithalatında 2015'de tabloda yer alan ilk on ülkeden sonra diğer önemli ülkeler arasında Tayland, Japonya, Rusya Federasyonu ve Türkmenistan sayılabilir. Ağrı ili 2016'da 144 ülkeden 144,7 milyon dolarlık ithalat yapmış, ithalat yaptığı ilk on ülkeyi 2016'da sırasıyla Kazakistan, Pakistan ve Avusturya izlemiştir. Ağrı ili 2017'de 40 ülkeden toplamda dönemin en yüksek ithalatını 192,5 milyon dolarla gerçekleştirirken ilin ithalatında ilk on ülkenin ardından gelen ülkeler sırasıyla Pakistan, Sri Lanka, Moldova ve Kazakistan olmuştur.

Tablo 3.19'da görüldüğü gibi Ağrı ili ithalatında son üç senede ilk dört sırada bulunan ülkeler sırasıyla Çin, İran, Özbekistan ve Hindistan olarak göze çarpmaktadır. İlin ithalatında Çin ilk sırada bulunmaktadır. Ağrı ili toplam ithalatı içinde Çin'in payı 2015'de %41,1 iken 2016'da yaklaşık %32 ve 2017'de %33,2 (yaklaşık 64 milyon dolar) olarak gerçekleşmiştir. Ağrı ili ithalatında ikinci ve üçüncü sıradaki ülkelerin il ithalatı içindeki payları ilin ihracatının aksine görece daha yüksek düzeyde %25 ile %23 arasındadır. 2017'de Ağrı'nın ithalatında İran 48,5 milyon dolar ve %25 payla ikinci, Özbekistan yaklaşık 45 milyon dolar ve %23,4 payla üçüncü sırada bulunmaktadır. Bu üç ülkenin ardından Ağrı ili ithalatında son üç senede %6 civarındaki payla Hindistan dördüncü sırayı almaktadır. Ağrı ili ithalatında beşinci sırayı 2015'de Vietnam (1 milyon dolar ve %1 pay), 2016'da ABD (5,3 milyon dolar ve %3,7 pay) alırken 2017'de Tacikistan (6,8 milyon dolar ve %3,5 pay) almıştır. Ağrı ili ithalatında 2015 ve 2016 yıllarında ilk beş ülkenin ardından gelen ülkeler arasında Pakistan, Afganistan, Kırgızistan, Sri Lanka, Avusturya ve Ukrayna gibi ülkeler bulunmaktadır.

Grafik 3.28: Ağrı İli İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2017, % Pay)

Benzer biçimde Grafik 3.28'de görüldüğü gibi, 2017'de Ağrı ili ithalatında ilk beş ülkenin ardından sırayla Vietnam (%2,8), Kırgızistan (%1,5) ve Afganistan (%1) gelmekte, son iki sırada Ukrayna ve BAE yer almaktadır.

c) Ardahan İli Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler

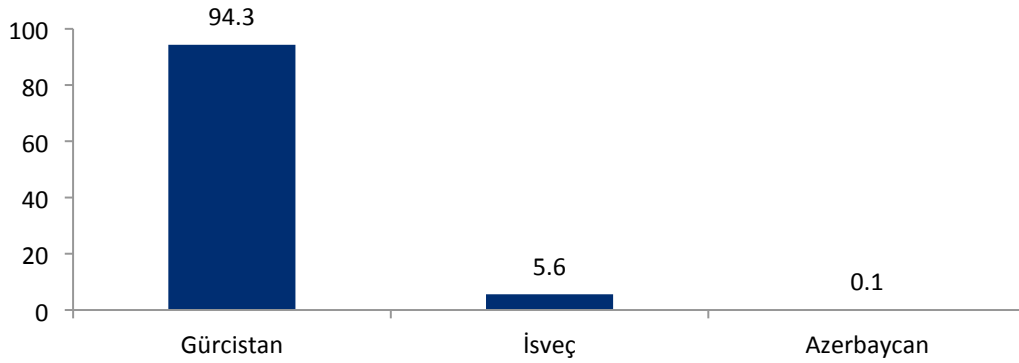
Ardahan ili dış ticareti bağlamında ihracatında önemli ülkelerin son üç yıl içindeki dağılımını gösteren Tablo 3.20'de görüldüğü gibi ilin ihracat yapabildiği ülke sayısı lğdır ve Ağrı ille-ri aksine oldukça sınırlıdır. TRA2 bölgesinin ihracatta üçüncü sırasında bulunan ilin ihracatı 1-2 milyon dolar civarındadır. 2015'de 7 ülkeye ihracat yapan Ardahan ili 2016 ve 2017'de sadece üç ülkeye ihracat yapmıştır. Sınır komşusu olması hasebiyle Gürcistan ilin en önemli ihracat pazarıdır. Ardahan, 2015'de Gürcistan'a 861 bin dolar, 2016'da 1,7 milyon dolar ve 2017'de 1,9 milyon dolar tutarında ihracat yapmıştır. Gürcistan'ın ilin ihracatındaki payı 2017'de %94,3 olmuştur. Ardahan'ın ihracatında 2015'de Azerbaycan 70 bin dolar ve %6,7 payla ikinci sırayı alırken, Libya üçüncü sırayı 46 bin dolar ve %4,4 payla almıştır.

Tablo 3.20: Ardahan İli İhracatında Önemli Ülkeler: 2015-2017 (Bin Dolar)

Sıra	2015			2016			2017		
	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)
1	Gürcistan	861	81,7	Gürcistan	1.749	95,3	Gürcistan	1.939	94,3
2	Azerbaycan	70	6,7	İsveç	76	4,1	İsveç	115	5,6
3	Libya	46	4,4	Azerbaycan	10	0,5	Azerbaycan	2	0,1
4	İran	28	2,7						
5	Suriye	28	2,6						
6	İsveç	17	1,6						
7	İrak	4	0,3						
	Toplam	1.054	100	Toplam	1.835	100	Toplam	2.055	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Ardahan'ın ihracatında 2016 ve 2017'de İsveç, sırasıyla 76 bin dolar (%4,1 pay) ve 115 bin dolar ve %5,6 payla ikinci sıradadır. Grafik 3.29'da görüldüğü üzere Azerbaycan ilin ihracatının çok düşük miktarlarda gerçekleştiği diğer üçüncü ülkedir.

Grafik 3.29: Ardahan İli İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2017, % Pay)

Ardahan ilinin ihracatta olduğu gibi ithalat yaptığı dış ticaret partnerleri de çok az sayıdadır. Bu durum, Ardahan iline ilişkin daha önce yer verdiğimiz tablolardan çıkarılacağı üzere ilin ithalat miktarının çok düşük olmasının doğal bir sonucudur. Bu çerçevede Ardahan ilinin ithalat miktarının 2015'de 156 bin dolar, 2016'da 337 bin dolar ve 2017'de sadece 96 bin dolar olması, ilin dış ticaret partner sayısının Tablo 3.21'de görüldüğü gibi 2015'de iki ülke, son iki yılda dört ülke olmasını açıklamaktadır.

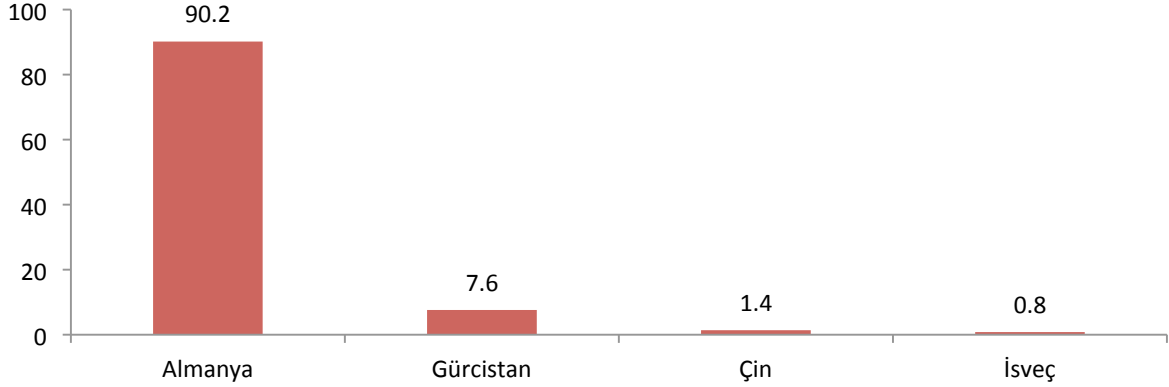
Tablo 3.21: Ardahan İli İthalatında Önemli Ülkeler: 2015-2017 (Bin Dolar ve %)

Sıra	2015			2016			2017		
	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)
1	Gürcistan	152	97,2	Almanya	158	46,9	Almanya	87	90,2
2	Çin	4	2,8	Gürcistan	135	40,2	Gürcistan	7	7,6
3				Uruguay	43	12,8	Çin	1	1,4
4				Çin	1	0,3	İsveç	1	0,8
	Toplam	156	100	Toplam	337	100	Toplam	96	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Tabloda görüldüğü gibi ilin ithalatında 2015’de 152 bin dolar ve %97,2 payla sınır komşusu Gürcistan ilk sırada iken Çin 4 bin dolar ve %2,8 paya sahiptir. Ardahan ilinin 2016’da ithalat miktarı 337 bin dolar olurken ilk sırayı Almanya 158 bin dolar ve %46,9 payla almış, bu ülkeyi Gürcistan 135 bin dolar ve %40,2 payla izlerken Uruguay’dan 43 bin dolarlık ithalat (%12,8 pay) gerçekleşmiştir.

Grafik 3.30: Ardahan İli İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2017, % Pay)

Ardahan ilinin 2017’deki 96 bin dolarlık ithalatında Almanya ilk sırayı 87 bin dolar ve %90,2 payla alırken, Grafik 3.30’da görüldüğü gibi bu ülkeyi Gürcistan 7 bin dolar ve %7,6 payla izlemiştir. Çin ve İsveç’ten bu yıl içinde yapılan ithalat bin dolar gibi neredeyse yok denecek mesabesindedir.

d) Kars İli Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler

Kars ilinin dış ticareti bağlamında ihracatında önemli ülkelerin 2012, 2016 ve 2017 yıllarındaki dağılımını gösteren Tablo 3.22’de görüldüğü gibi ilin ihracat yapabildiği ülke sayısı iğdir ve Ağrı ilinin aksine oldukça sınırlıdır ve bu bağlamda TRA2 bölgesinde en düşük miktarda ihracat yapan ülke olarak dikkati çekmektedir.

Tablo 3.22: Kars İli İhracatında Önemli Ülkeler: 2012, 2016 ve 2017 (Bin Dolar)

Sıra	2012			2016			2017		
	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)
1	Ukrayna	1.759	54,3	Almanya	81	59,5	Irak	162	44,5
2	Çin	782	24,1	Azerbaycan	50	37,0	Gürcistan	120	33,2
3	Azerbaycan	591	18,2	Suriye	5	3,5	Suriye	48	13,1
4	Gürcistan	50	1,6				Azerbaycan	33	9,2
5	Kosova	32	1,0						
6	Bulgaristan	26	0,8						
	Toplam	3.241	100	Toplam	136	100	Toplam	363	100

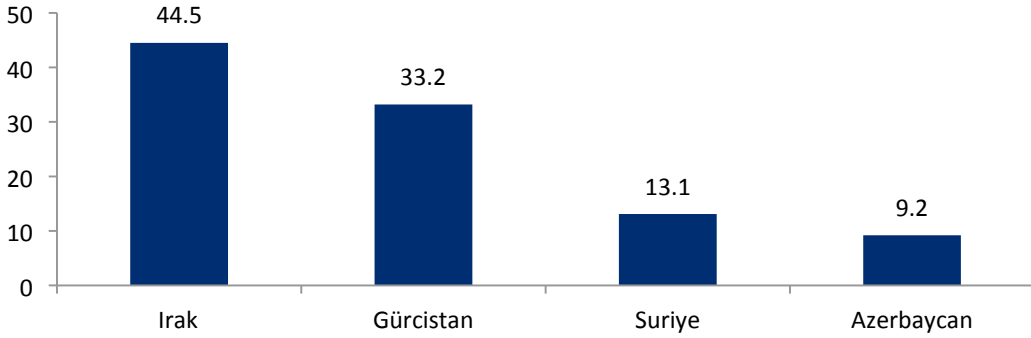
Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

TRA2 bölgesi illeri ihracatlarının sektörler ve fasıllara göre dağılımı kısmında belirtildiği üzere Kars ilinin 2015 yılında ihracatı bulunmadığı için Kars ili ihracatında önemli ülkelerin belirtilmesinde sektörler ve fasıllara göre dağılıma benzerlik olması amacıyla önce 2012 yılı ihracat verileri kullanılmış, ardından 2016 ve 2017’de Kars ili ihracatında önemli ülkelerin paylarına yer verilmiştir.

Bu çerçevede tabloda görüldüğü gibi Kars ili ihracatı 2012'de 3,2 milyon dolar olurken 6 ülkeye ihracat gerçekleştirilmiş ve ilk sırayı yaklaşık 1,8 milyon dolar tutar ve %54,3 payla Ukrayna almıştır. Kars ilinin 2012 yılı ihracatında Çin 782 bin dolar ve %24,1 payla ikinci sırayı, Azerbaycan 591 bin dolar ve %18,2 payla üçüncü sırayı ve Gürcistan 50 bin dolarlık ihracat ve %1,6 payla dördüncü sırayı almıştır.

Kars ilinden 2016'da sadece üç ülkeye 136 bin dolarlık ihracat gerçekleşmiştir. Bu çerçevede 2016'da Almanya'ya 81 bin dolar (%59,5 pay), Azerbaycan'a 50 bin dolar (%37 pay) ve Suriye'ye 5 bin dolar (%3,5 pay) gibi çok düşük miktarda ihracat gerçekleştirmiştir. Kars ilinin 2017'de toplam ihracatı yine çok düşük miktarda gerçekleşmiş, toplamda dört ülkeye yaklaşık 363 bin dolar tutarında ihracat yapılmıştır. Kars ilinin 2017'de ihracat yaptığı ülkelerin payı Grafik 3.31'de görülmektedir.

Grafik 3.31: Kars İli İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2017, % Pay)

Grafikte görüldüğü gibi Kars ilinin 2017 yılı ihracatında ilk sırayı 162 bin dolar tutar ve %44,5 payla Irak almıştır. Bu ülkenin ardından 2017'de Kars ili ihracatında ikinci sırada 120 bin dolar ve %33,2 payla Gürcistan, üçüncü sırada 48 bin dolar ve %13,1 payla Suriye ve dördüncü sırada 33 bin dolar ve %9,2 payla Azerbaycan bulunmaktadır. Tabloda görüldüğü gibi, Kars ilinin ihracat miktarı son iki yılda çok az olduğu gibi ihracat yapılan ülke sayısı üç-dördü geçmemiştir. Ayrıca 2012 yılı ve son iki yılda Kars ilinden Azerbaycan ve Gürcistan'a az miktarda ihracat olmasına karşın İran'a ihracat yapılmadığı dikkati çekmektedir.

Kars ilinin ihracatının aksine ithalat yaptığı ülke sayısı görece fazladır. Bu bağlamda ihracatta yer verilen yıllara paralel biçimde Kars ili ithalatının 2012,2016 ve 2017'de ülkelere göre dağılımı Tablo 3.23'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere 2012 yılında Kars ili toplam ithalatı yaklaşık 4 milyon dolar olmuş ve bu ithalat 9 ülkeden gerçekleştirilmiştir. Kars ilinin 2012'de ithalatında ilk sırayı 1,9 milyon dolar tutar ve %48,4 payla İngiltere almıştır. Kars'ın 2012'de ithalatında ikinci sırayı 750 bin dolar ve %18,8 payla Rusya Federasyonu, üçüncü sırayı Almanya 711 bin dolar ve %17,9 payla almıştır. Kars ili ithalatında 2012'de Avusturya %6,4, İtalya %5,5 ve İspanya %2,8 pay alırken Çin, Polonya ve Tayland'ın çok cüzi miktarda payları bulunmaktadır.

Tablo 3.23: Kars İli İthalatında Önemli Ülkeler: 2015-2017 (Bin Dolar)

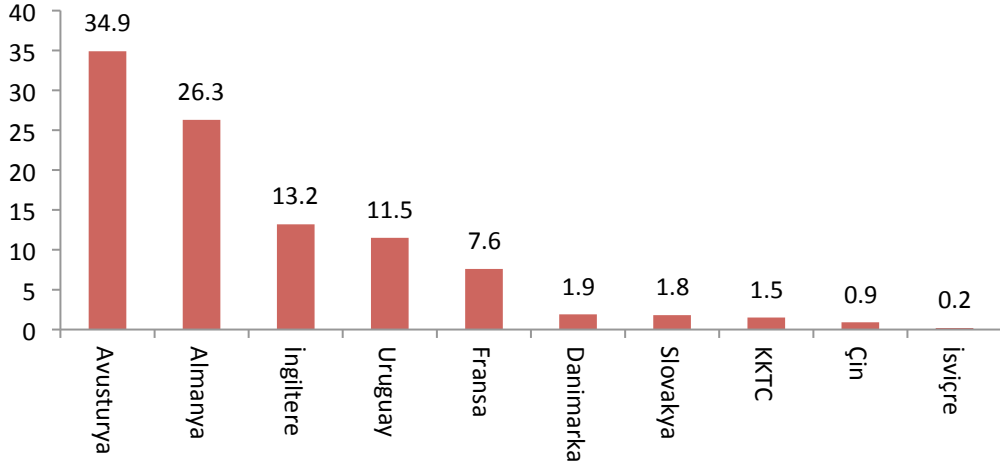
Sıra	2012			2016			2017		
	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)	Ülke	Miktar	Oran (%)
1	İngiltere	1.929	48,4	Avusturya	581	22,5	Avusturya	1.511	34,9
2	Rusya Fed.	750	18,8	Slovakya	409	15,8	Almanya	1.138	26,3
3	Almanya	711	17,9	Almanya	398	15,4	İngiltere	571	13,2
4	Avusturya	255	6,4	Uruguay	261	10,1	Uruguay	498	11,5
5	İtalya	219	5,5	Şili	231	8,9	Fransa	330	7,6
6	İspanya	111	2,8	Macaristan	210	8,1	Danimarka	84	1,9
7	Çin	6	0,3	Fransa	187	7,3	Slovakya	78	1,8
8	Polonya	2	0,2	Gürcistan	155	6,0	KKTC	65	1,5
9	Tayland	1	0,1	KKTC	71	2,8	Çin	38	0,9
10				İspanya	54	2,1	İsviçre	8	0,2
	Toplam	3.982	100	Toplam	2.580	100		4.322	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.*

Kars ili ihracatına benzer biçimde ithalatında ilk yıl olarak 2012 yılı ithalatı dikkate alınmakla birlikte 2015’de ihracatı bulunmayan Kars ilinin tabloda yer verilmese bile 2015’de 1,3 milyon dolarlık ithalatı bulunmaktadır ve bu ithalat 5 ülkeden gerçekleştirilmiştir. Kars ili ithalatında 2015’de ilk sırayı Fransa 546 bin dolar tutar ve %41,3 payla almıştır. 2015’de ithalatında ikinci sırayı 359 bin dolar ve %27,1 payla Almanya, üçüncü sırayı 303 bin dolar ve %22,9 payla Avusturya ve dördüncü sırayı 103 bin dolar ve %7,8 payla Çin almıştır.

Kars ili 2016’da yaklaşık 2,6 milyon dolarlık ithalatı 15 ülkeden gerçekleştirmiştir. Tabloda görüldüğü üzere 2016’da Kars ili ithalatında ilk on sırasında bulunan ülkelere bakıldığında ilk sırayı Avusturya 581 bin dolar tutar ve %22,5 payla alırken ikinci sırada Slovakya 409 bin dolar ve %15,8 payla bulunmaktadır. İlin ithalatında 2016’da Almanya 398 bin dolar ve %15,4 payla üçüncü sırayı, Uruguay 261 dolar tutar ve %10,1 payla dördüncü sırayı, Şili 231 bin dolar ve %8,9 payla beşinci sırayı almaktadır. Bu ülkelerin ardından sırayla Fransa, Gürcistan, KKTC ve İspanya gelmektedir. Kars ilinin 2016 yılı ithalatında, fasıllar itibarıyla dağılım kısmından çıkarılabileceği gibi, ilin son iki yılda ithalatında önemli yer tutan besi hayvancılığı amaçlı canlı hayvan ithalatının Avrupa ve Güney Amerika ülkelerinden gerçekleştirildiği söylenebilir.

Kars ili ithalatı 2017’de bir önceki yıla göre hızla artarak 4,3 milyon doları aşmış, 12 ülkeden ithalat yapılmıştır. Grafik 3.32’de görüldüğü gibi 2017’de Kars ili ithalatında ilk sırayı 2016’da olduğu gibi Avusturya 1,5 milyon dolarlık ithalat miktarı ve %34,9 payla almıştır. 2017’de Kars ilinin en fazla ithalat yaptığı ikinci sıradaki ülke 1,1 milyon dolar tutar ve yaklaşık %26,3 payla Almanya olmuş, bu ülkeyi 571 bin dolar tutar ve %13,2 payla İngiltere izlemiş, üçüncü sırayı 498 bin dolar tutar ve %11,5 payla Uruguay, dördüncü sırayı 330 bin dolar tutar ve %7,6 payla Fransa almıştır.

Grafik 3.32: Kars İli İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2017, % Pay)

Grafikte görüldüğü üzere, Kars ilinin 2017 yılı ithalatında ilk dört sırada bulunan ülkelerin ardından Danimarka (%1,9 pay), Slovakya (%1,8) ve KKTC (%1,5) gelmekte, son iki sırayı Çin ve İsviçre almaktadır. Kars ili 2017’de bu on ülkenin yanı sıra TÜİK verilerine göre Tayvan ve Belçika’dan da çok cüzi miktarda ithalat gerçekleştirmiştir. Öte yandan Kars ilinin 2016’da TRA2 bölgesi komşu ülkelerinden sadece Gürcistan’dan ithalat az miktarda da bulunurken 2017’de bölgenin komşusu üç ülkeden de ithalat yapılmadığı dikkati çekmektedir.

BÖLÜM – IV

TRA2 BÖLGESİ FIRSATLAR VE POTANSİYEL ANALİZİ

Prof. Dr. Adem Üzümcü⁶

Doç. Dr. Hüsnü Kapu⁷

6 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

7 Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA), Genel Sekreteri.

4.1. YATIRIM TEŞVİKLERİNDE 6. BÖLGE FIRSATLARI VE CAZİBE MERKEZİ İMKÂNI

TRA2 Bölgesi, daha önce bölgenin sosyo-ekonomik yapısının ele alındığı ikinci bölümde belirtildiği gibi ülkemizde mevcut 26 düzey 2 bölgesi içinde en geri kalmış ikinci bölgedir. İkinci bölümde yapılan analizde açıkça görülen mevcut ekonomik koşullardaki olumsuzluklara karşın bölge için son dönemde bazı fırsat kapılarının açıldığı ve bölgenin gelişme potansiyeli açısından imkânların doğduğu da bir gerçektir.

Bu çerçevede bu bölümde ilk olarak, TRA2 bölgesi için ortaya konulan olumsuz resmi ters yüz edebilecek, orta ve uzun vadede bölgenin kendi iç dinamiklerini harekete geçirebilecek fırsat alanları ve potansiyeli gerçekleştirmeye katkı sağlayabilecek gelişme alanları bağlamında özel sektör yatırım teşvikleri imkânı ve cazibe merkezleri olarak belirlenen illerin içinde Kars ilinin bulunmasından söz edilebilir.

Bilindiği üzere TRA2 bölgesinin SEGE açısından en geri kalmış 6. Bölge içinde olmasına binaen özel sektör yatırımlarına devlet tarafından sağlanan bölgesel teşviklerde TRA2 bölgesi, en geniş 6. Bölge teşvikleri imkânından yararlanabilmektedir. Bu çerçevede ikinci bölümde Tablo 2.12’de belirlenen SEGE il gruplarına göre Türkiye’de en geri kalmış 6. Bölgede yer alan 15 il içinde TRA2 bölgesi illeri de bulunmaktadır.

Bu çerçevede bölge illerinin yararlanabileceği kamu teşviklerinin verilmesi bağlamında “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkındaki 15 Haziran 2012 tarih ve 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı” ile SEGE-2011 gruplamasının dikkate alınmasına karar verilmiştir. TRA2 bölgesi illerinin içinde bulunduğu 6 gruptaki en az gelişmişlik düzeyine sahip 15 il arasında Harita 4.1’de görüldüğü gibi büyük bir çoğunlukla Doğu Anadolu (9 il) ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri (6 il) yer almaktadır ve en önemli teşvik imkânlarının bu illere sağlanmasıyla bu bölgenin kalkındırılması amaçlanmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2012).

Türkiye’de 1963’den beri uygulanan, ancak tam anlamıyla bölgesel esaslı teşvikler biçiminde olmadığı için arzulanan düzeyde ülkenin batısı ile doğusu arasındaki mevcut bölgesel dengesizlikleri gidermede yetersiz kalan yatırım teşvikleri yerine bölgesel esaslı yeni bir teşvik sistemine ihtiyaç duyulduğu bilindiği için 2009 sonrası verilen yatırım teşviklerinde bölgesel sorunları dikkate alan ve genel yatırım teşviklerini bölgesel düzeyde daha cazip getirecek önemli düzenleme yukarıda belirtilen 15 Haziran 2012 tarihli “yeni yatırım teşvik sistemi” uygulaması olmuştur.

Harita 4.1. Yatırımlarda Yeni Teşvik Sistemine Göre Bölgeler

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı.

Özellikle 2006 yılı sonrasında 26 Düzey 2 Bölgesinde “Kalkınma Ajansları”nın kurulması ile birlikte, bölgesel dengesizlikleri azaltma noktasında, ulusal kalkınma planları ile uyumlu bölge planlarının kalkınma ajansları tarafından hazırlanması ve uygulamada yerel düzeyde koordinasyonun sağlanması söz konusu olmuştur (Resmi Gazete, 2006). Böylece her bir bölgenin ekonomik sorunlarının ve potansiyelinin yerinde tespit edildiği, bölgesel anlamda teşvik edilecek her bir bölgedeki uygun yatırım alanlarının teşviklerle desteklenmesi ile hem kamu kaynaklarının etkin kullanımı ve hem de bölgesel dengesizliklerin azaltılması çabalarında önemli bir mesafe katılması amaçlanmaktadır.

2012’de açıklanan yeni yatırım teşvik sisteminin amaçları; cari açığın azaltılması amacıyla ithalat bağımlılığı yüksek ara malı ve ürünler üretiminin artırılması, teknolojik dönüşümü sağlayacak yüksek, orta-yüksek teknoloji içeren yatırımların desteklenmesi, kümelenme faaliyetlerinin desteklenmesi, en az gelişmiş bölgelere sağlanan yatırım desteklerinin artırılması, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve destek unsurlarının etkinliğinin artırılması olarak belirtilebilir (Ekonomi Bakanlığı, 2012).

Tablo 4.1’de görüldüğü gibi, 2017’de güncellenen yeni teşvik sistemi uygulaması kapsamında yatırım teşvikleri, altı kategoride verilmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, genel teşvik uygulamalarının kapsamı, yeni yatırım teşvik sistemi içinde diğer beş kategori dışında yer alan ve teşvik edilmeyecek yatırım alanları dışındaki tüm yatırımları içermektedir ve bu tür yatırım teşviklerinden geçmişte daha çok ülkemizin batısındaki iller yararlanmıştır. Buna karşılık günümüzde KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, gelir vergisi stopajı desteği, sigorta primi işçi hissesi desteği, faiz desteği, yatırım yeri tahsis ve KDV iadesi başlıkları altında sağlanan 9 teşvik unsurunun bölgesel düzeyde daha cazip hale getirilmesi ve bazı teşvik unsurlarının (gelir vergisi stopajı ve sigorta primi desteği) sadece 6.bölgede yatırım yapılması halinde geçerli olması büyük önem taşımaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2017). Bölgesel teşvikler ile bölgeler, iller arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak, illerin üretim ve ihracat potansiyelini artırmak hedeflenmektedir.

Tablo 4.1: Yeni Yatırım Teşvik Sistemi Kategorileri ve Teşvik Araçları (2017)

Destek Unsurları	Genel Teşvik Uygulamaları	Bölgesel Teşvik Uygulamaları	Öncelikli Yatırımların Teşviki	Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki	Stratejik Yatırımların Teşviki
KDV İstisnası	✓	✓	✓	✓	✓
Gümrük Vergisi Muafiyeti	✓	✓	✓	✓	✓
Vergi İndirimi		✓	✓	✓	✓
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği		✓	✓	✓	✓
Gelir Vergisi Stopajı Desteği*	✓	✓	✓	✓	✓
Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği*		✓	✓	✓	✓
Faiz Desteği		✓	✓		✓
Yatırım Yeri Tahsis		✓	✓	✓	✓
KDV İadesi					✓

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı. * Yalnızca 6. Bölgede uygulanmaktadır.

Öte yandan stratejik yatırımların teşviki daha çok cari açığın azaltılması amacına dönük katma değeri yüksek yatırımların teşvikini içermekte, büyük ölçekli yatırımların teşvikinde teknoloji ve Ar-Ge açısından ülkemize rekabet gücü kazandıracak yatırımlar teşvik edilmektedir. 2012’de yer almayan sonradan dâhil edilen öncelikli yatırım alanları teşvikinde ise belirlenen alanlardaki yatırımların 5. Bölge teşvikleri kapsamında desteklenmesi söz konusu olmaktadır.

Bölgesel teşvikler bağlamında sağlanan destek unsurları Tablo 4.2’de görülmektedir. Bu çerçevede, bölgesel teşvikler, iller arasındaki, dolayısıyla ülkemizin batısı ile doğusu arasındaki gelişmişlik farkını azaltmak amacıyla verilmekte ve bölgelerin gelişmişlik seviyesine göre teşvik oranı, yatırıma katkı payı v.b. farklılaştırılmaktadır (Ekonomi, Bakanlığı, 2017). Her bir bölgedeki desteklenecek sektörler illerin potansiyellerine ve ekonomik ölçeklerine göre belirlenmektedir. Bölgesel teşvik uygulamalarında ilgili Bakanlar Kurulu Kararı ekinde iller itibarıyla belirlenen sektörler, asgari kapasite veya tutarları sağlamaları halinde bu desteklere hak kazanabilmektedir. Bu bağlamda bölgesel teşvik uygulamalarında, 1 ve 2 bölgede asgari yatırım tutarı bir milyon TL, diğer bölgelerde 500.000 TL’den başlamak üzere her bir sektör ve her bir il için ayrı ayrı belirlenmektedir.

Ekonomi Bakanlığının 2017 yılı için açıkladığı en güncel yatırım teşviklerine göre, *vergi indirim* oranları ve *yatırıma katkı oranı* bağlamında; *bölgesel teşvik uygulamalarında* 6. Bölge için 2017 yılı içinde yatırıma katkı oranı %50 ve vergi indirimi (gelir veya kurumlar vergisi) indirim oranı %90’ı bulmaktadır. Yine 6. Bölgede yapılacak *büyük ölçekli yatırımlar* için aynı düzeylerde yatırımlara katkı oranı ve vergi indirimi sağlanmaktadır.

Tablo 4.2: Bölgesel Teşviklerde Sağlanan Destek Unsurları (2017)

Destek Unsurları			BÖLGELER					
			I	II	III	IV	V	VI
KDV İstisnası			✓	✓	✓	✓	✓	✓
Gümrük Vergisi Muafiyeti			✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vergi İndirimi	Yatırıma Katkı Oranı (%)	OSB ve EB Dışı	15	20	25	30	40	50
		OSB ve EB İçi	20	25	30	40	50	55
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği		OSB ve EB Dışı	2 yıl	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl
		OSB ve EB İçi	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl	12 yıl
Yatırım Yeri Tahsisi			✓	✓	✓	✓	✓	✓
Faiz Desteği	İç Kredi		-	-	3 Puan	4 Puan	5 Puan	7 Puan
	Döviz / Dövizle Endeksli Kredi				1 Puan	1 Puan	2 Puan	2 Puan
Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği			-	-	-	-	-	10 yıl
Gelir Vergisi Stopajı Desteği			-	-	-	-	-	10 yıl

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı. * İmalat sanayine yönelik endüstri bölgesinde gerçekleştirilen yatırımlar

Öte yandan 2017 yılında yapılmak şartıyla imalat sanayine yönelik (US-97, Kodu 15-37 arası) düzenlenen yatırım teşvik belgelerinde yatırıma katkı oranı %65'e çıkabilmekte ve vergi indirimi %100 olarak uygulanmakta, yatırım döneminde bu kapsamdaki yatırım teşvik belgeli yatırımlara katkı oranı 6. Bölgede %100 olarak uygulanmakta, bu tür yatırıma işletme döneminde %20 yatırıma katkı oranı sağlanmaktadır. Yeni teşvik sistemine göre *sigorta primi işveren hissesi desteği*, bölgesel teşvik, büyük ölçekli yatırımlar ve stratejik yatırımlar alanında yapılıyorsa 6. Bölgede uygulama süresi 10 yıl ve destek tavanı olmaksızın sağlanmaktadır. Stratejik yatırımların uygulama süresi 6. Bölgede 10 yıl iken diğer bölgelerde 7 yıl olarak belirlenmiştir. Teşvik bağlamında faiz desteği 6. Bölgede yapılan bölgesel teşvik kapsamındaki yatırımda TL cinsinden kredilerde 7 puan, döviz cinsi kredi olursa 2 puandır ve azami destek tutarı 900.000 TL'dir (Ekonomi Bakanlığı, 2017).

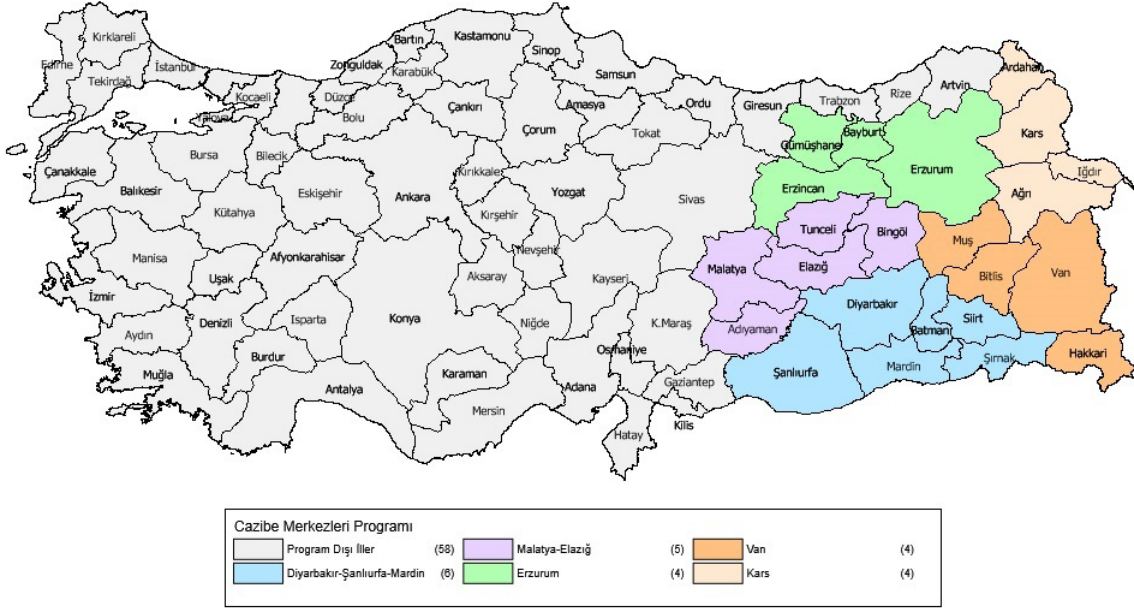
Bir bütün olarak 6. Bölge desteklerine bakıldığında, 2012'den günümüze yeni teşvik sistemi içinde genişleyen bir sektörel kapsam olduğu, işgücü maliyetlerinin azaltılmasına ve finansman imkânlarının genişletilmesine çalışıldığı belirtilmektedir. Bu bağlamda 6. Bölgede olmak koşuluyla asgari sabit yatırım tutarı üzerindeki tüm sektörlerin bölgesel destek kapsamına alındığı, işgücü maliyetini azaltmak için sigorta primi işveren hissesi desteğinin 10 yıl (OSB'lerde 12 yıl), gelir vergisi stopajı desteğinin 10 yıl ve sigorta primi işçi hissesi desteğinin 10 yıl olarak belirlendiği, işveren üzerinde asgari ücretin yasal kesintiler dahil 2017'de normal yörelerde brüt 2.088 TL ve net 1404 TL iken 6. Bölgede ise işveren üzerindeki brüt yükün yaklaşık 840 TL düzeyine kadar inebileceği belirtilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2017).

TRA2 bölgesi illeri 6. Bölge kapsamındaki devlet teşviklerinden yararlanabildiği gibi ülkemizde geri kalmış bölgelerde kalkınma kutupları oluşturmak suretiyle bu bölgelerden ülkemizin batısına doğru oluşan işgücü, beşeri sermaye ve fiziki sermaye göçünü engelleme amaçlı olarak ortaya konan **cazibe merkezleri** imkânından da yararlanabilmektedir. Bu bağlamda yatırım teşvikleri kapsamına dahil edilen bir unsurdur (Ekonomi Bakanlığı, 2017).

Cazibe merkezleri uygulaması, ülkemiz de daha önce uygulamaya geçen kalkınmada öncelikli yöreler uygulamasından farklıdır. Ülkemizin doğusu ve güneydoğusunda toplamda 23 ili içine alması hasebiyle de Doğu Anadolu Bölgesindeki 14 il yanı sıra Bayburt ve Gümüşhane illerini içine alarak 16 ili kapsayan Doğu Anadolu Projesi Ana Planı (DAP) ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki 9 ili içine alan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) uygulamalarından farklıdır. Cazibe merkezleri uygulamasına pilot olarak 2008 sonrası bazı illerin çekim merkezi olması amacıyla başlanmıştır. Bu çerçevede ilk olarak cazibe merkezlerini destekleme programı Diyarbakır, Şanlıurfa, Erzurum ve Van'da başlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 119). Gaziantep ili 2014'de bu illere dâhil edilmiştir. Başlangıçta bu illerde destek kapsamına turizm alınmış, il merkezlerindeki turizm potansiyelini geliştirici projeler ile tarihi kent dokusunun ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Kalkınma Bakanlığı tarafından 2014'de açıklanan *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi* çerçevesinde Cazibe Merkezleri Destekleme Programı (CMDP), belirli cazibe merkezlerinden kaynaklanan sosyo-ekonomik gelişmenin çevresine yayılması mantığını esas almaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014). Seçilen il merkezlerinin 2015 yılı itibarıyla SEGE içinde ilk 60 il içinde olması, nüfusunun 250.000-1 milyon arası olması, coğrafi kritere göre belirlenen Doğu, Güneydoğu, Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinden birinde olması, hizmet sektöründeki istihdam oranının %35 düzeyini geçmesi, ilde havaalanı ve üniversite bulunması gerekmektedir. Bu çerçevede 2015 yılı için seçilen cazibe merkezleri Malatya, Erzurum, Elazığ, Van, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Samsun, Trabzon, Konya, Kayseri ve Sivas olmak üzere 12 il olmuştur. (Toy ve Gündüz, 2016: 127).

Cazibe merkezlerine ilişkin CMDP programında 2016'da 678 sayılı KHK ile yapılan düzenleme ile bu kez Türkiye Kalkınma Bankasına Hazine üzerinden kaynak aktarmayla destekleme yapılacağı açıklanmış ve 4 Eylül 2016'da yatırım-destek hamlesi başlığı altında Diyarbakır'da Başbakan Binali Yıldırım tarafından kamuoyuna duyurulmuş, 11 Ocak 2017'de uygulama usul ve esasları Resmi Gazetede yayınlanmış ve 24 Ocak 2017'de başvuruların alınacağı ilan edilmiştir. Bu çerçevede Harita 4.2'de görüldüğü üzere, yeni cazibe merkezleri destek programı kapsamı değişmiş, bu kez, 5 Düzey 2 bölgesi, 8 merkez ve 23 az gelişmiş il CMDP kapsamındaki iller olarak açıklanmıştır. Yeni CMDP programında bu 23 ilde üretim, istihdam ve ihracatı artırmak, bu illerde belirli kriterleri (sabit yatırım tutarı, istihdam v.b.) sağlamak koşuluyla imalat sanayi üretimini desteklemek, bu illerdeki çağrı merkezi, veri merkezi kurulumlarını desteklemek, imalat sanayinde yarım kalmış, ya da yatırıma geçememiş yatırımları ekonomiye kazandırmak amaçlanmıştır. CMDP, 2017 uygulamasında kapsanan iller; haritada görüldüğü gibi; Şanlıurfa merkezli biçimde Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt, Şırnak illerini, Malatya merkezli olarak Malatya, Elazığ, Adıyaman, Bingöl ve Tunceli illerini, Van merkezli olmak üzere Van, Muş, Bitlis ve Hakkari illerini, Kars merkezli olmak üzere Kars, Ağrı, Iğdır ve Ardahan illerini, Erzurum merkezli olmak üzere Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Gümüşhane illerini kapsamaktadır.

Harita 4.2. Cazibe Merkezleri Kapsamındaki İller (2017)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

CMDP, 2017 yılı çağrısını 24 Ocak-2017 ile 27 Şubat 2017 gerçekleştirmiş ve destek kapsamında 4 paket öngörülmüştür. Bunlar; yatırım ve üretim destek paketi, üretim tesisi taşıma destek paketi, çağrı merkezi destek paketi ile veri merkezi yatırım ve enerji destek paketi olarak belirlenmiştir. Kars ili merkezli CMDP programında desteklenecek alanlar arasında lojistik faaliyetleri, hayvancılık, et ve süt ürünleri faaliyetleri, turizm faaliyetleri ve meyvecilik faaliyetleri bulunmaktadır (SERKA, 2017).

Cazibe merkezleri desteğinden yararlanabilmek için imalat sanayinde sabit yatırım tutarı asgari 2 milyon TL olmalı ve asgari 30 kişi istihdam edilmelidir, çağrı merkezi yatırımları için en az

200 kişinin istihdam edilmesi ve hizmet alım sözleşmesinin bulunması gerekmektedir. Üretim tesisi taşıma paketinden yararlanmak için tesisin son iki yıl faaliyetini sürdürmüş olması, iki yıl içinde taşınmanın tamamlanması ve taşındıktan sonra asgari 200 kişilik istihdamın taahhüdü gerekmektedir, ayrıca kredilendirilecek yatırımın asgari %30'nun öz kaynaklarla finanse edilmesi şartı bulunmaktadır (Resmi Gazete, 2017). Bir yatırım hamlesi olarak CMDP finansmanı amacıyla 2017'de cazibe merkezlerine 12 milyar TL'lik kaynak ayrılmış, 2018 yılı için de bütçeden 2 milyar TL'lik kaynak ayrılması söz konusu olmuştur (BÜMKO, 2018).

Özetle, TRA2 bölgesinin devlet tarafından sağlanan yatırım teşviklerinin en geniş kapsamlısını içeren 6. Bölge teşviklerinden yararlanabiliyor olması ve cazibe merkezleri içinde TRA2 bölgesinin ve Kars ilinin merkez olarak yer alması bölge açısından önemli bir fırsat alanı oluşturmaktadır.

4.2.BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN (BTC) PETROL BORU HATTI, BAKÜ-TİFLİS-ERZURUM (BTE) DOĞALGAZ BORU HATTI VE TRANS ANADOLU DOĞALGAZ BORU HATTI (TANAP)

Türkiye, bilindiği üzere net enerji ithalatçı bir ülkedir. Bu bağlamda toplam birincil enerji tüketiminin ancak %25 kadarını yerli birincil enerji üretimi ile karşılayabilmektedir. Ayrıca Türkiye'nin birincil enerji tüketiminin çok büyük bir kısmı ithal fosil enerji kaynaklarından sağlanmaktadır. Birincil enerji tüketiminin ortalama %75'i ithalat yoluyla karşılanmakla birlikte kömürün aksine diğer fosil yakıtlarda ithalata bağımlılık çok daha yüksektir. Örneğin Türkiye'nin petrol tüketiminde ithalata bağımlılığı %94 seviyesinde, doğalgaz tüketiminde ise %99 oranındadır (Üzümcü, 2017a: 649-650).

Türkiye'nin petrol ve türev yakıtlar ithalatında büyük ölçüde pazar çeşitlenmesi bulunmakla birlikte, petrol ve türevleri ithalatında sırasıyla Irak, İran, Rusya Federasyonu, Suudi Arabistan, Kuveyt, Kazakistan gibi ülkelerin önemli payları bulunmaktadır. Azerbaycan'ın petrol ve türevleri ithalatında payı görece ihmal edilebilecek düzeyde düşük olsa da doğalgaz ithalatında %52 payla ilk sırada bulunan Rusya Federasyonu ile %18 civarında payı bulunan İran'ı son dönemde %14'e ulaşan payıyla dengeleyen üçüncü sıradaki tedarikçi ülke konumundadır (Üzümcü, 2017b: 685-687). Türkiye'nin enerji açısından ithalata bağımlılığında bu bağlamda Orta Doğu ülkeleri kadar Rusya Federasyonu ile Kafkasya-Orta Asya bölgesindeki Azerbaycan ve Kazakistan'ın önemi açık biçimde görülmektedir. Bu bağlamda TRA2 bölgesinin Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ülkelere açılan kapıları olması hasebiyle büyük önemi bulunmakta ve enerji ithalatında özellikle boru hatları ile yapılan enerji ithalatı geçiş güzergâhında olması nedeniyle bölge açısından fırsatlar ve imkânlar doğabilmektedir.

Bu çerçevede bakıldığında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilk önemli işbirliği olan ve "iki devlet tek millet" sözünün hayata geçtiği Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı asrın anlaşması olarak bilinmekte ve Azerbaycan petrol ihracatının %80 kadarı BTC üzerinden yapılmaktadır (Üzümcü, 2017a: 661). BTC hattı 1768 km uzunluğunda olup, yıllık 50 milyon ton kapasiteli hat ile 2006'dan itibaren Ceyhan'a petrol ulaştırılmakta, buradan tankerlerle dünya pazarına ulaştırılmaktadır. Üretim düzeyine bağlı olarak bu hattan Türkmen ve Kazak petrolü de taşınabilmektedir. Türkiye'nin, BTC hattı üzerinde TPAO'nun %6,5 hissesi çerçevesinde payı bulunmaktadır. Türkiye,

BTC hattından uluslar arası piyasa koşullarına göre ithalat yapmakta, boru hattı geçiş güzergahı bağlamında TPAO'nun 2014 yılındaki kâr gelirinin 43 milyon doları bulunduğu ve 2006-2014 arasında elde ettiği kâr gelirinin kümülatif olarak 390 milyon dolara ulaştığı belirtilmektedir. (TPAO, 2017).

Türkiye'nin enerji hatları bağlamında son dönemde doğalgaz nakil hatlarının daha fazla gündeme geldiği görülmektedir. Bu çerçevede Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı ve Trans Anadolu doğalgaz projesinden (TANAP) söz edilebilir. Bu hatlardan BTE hattı, Erzurum'a ulaşmadan 692 km boyunca BTC hattına paralel biçimde uzanmaktadır. İnşaatı 2006 yılında bitirilen hattın doğalgaz alımına 2007 yılında başlanmış ve doğalgaz ithalatında Rusya Federasyonu ve İran'ın ağırlığını bir ölçüde azaltıcı etki yapmıştır. BTE hattına verilen doğalgaz Azerbaycan'ın Hazar Denizindeki Şahdeniz (Faz I) yatağından çıkmakta, Türkiye bu hattın yıllık 8,4 milyar m³ gaz almaktadır (Üzümcü, 2017a: 661).

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dış ticaret ve enerji ilişkilerini güçlendiren bir diğer önemli adım ise TANAP olmuştur. Türkiye-Azerbaycan ortaklığı ile hayata geçecek TANAP hattı ile Azerbaycan doğalgazının, Gürcistan'dan geçerek Türkiye'de Ardahan'dan başlayarak 20 ilden geçmesi ve ardından Yunanistan ve Bulgaristan'a ulaşan doğalgaz boru hattıyla taşınması hedeflenmektedir. TANAP, hükümetler arası anlaşması 26 Haziran 2012'de Başbakan R. Tayyip Erdoğan ile Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev tarafından imzalanmıştır (TANAP, 2017a).

TANAP doğalgaz boru hattı dört aşamada tamamlanacaktır. İlk gaz akışının 2018'de gerçekleşmesi beklenmektedir. TANAP hattından aktarılacak doğalgazın 2020'de yıllık 16 milyar m³ düzeyinden 2023'te 23 milyar m³ ve 2026'da 31 milyar m³ düzeyine ulaşması umulmaktadır. TANAP Şirketi mevcut ortaklık payları başlangıçta SOCAR %68, BOTAŞ % 20 ve BP %12 iken 30 Mayıs 2014'de Hisse Devir Anlaşması ile BOTAŞ'ın SOCAR'dan %10 hisse daha almasıyla SOCAR %58, BOTAŞ % 30 ve BP % 12 haline gelmiştir. TANAP ilk temel atma töreni Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhurbaşkanlarının katılımı ile 17 Mart 2015 tarihinde Kars ili Selim ilçesinde gerçekleşmiştir (BOTAŞ, 2017)

Azerbaycan Şahdeniz (Faz II) bölgesinden çıkacak doğalgazın taşınmasını içeren ve Harita 4.3'de görülen TANAP hattı, Gürcistan sınırından Yunanistan ve/veya Bulgaristan sınırına uzanacak 1850 km uzunluğunda bir boru hattıdır. TANAP Projesinde 2018'de Eskişehir ve Trakya'da belirlenen çıkış noktaları üzerinden Türkiye'ye ve 2020'de Avrupa'ya doğalgaz arzı sağlamak hedeflenmektedir (ETKB, 2017). TANAP hattında 2014 yılı sonlarında mühendislik ve tedarik çalışmalarına ilişkin mutabakat anlaşmaları yapılmış, ana hattın boru tedarikinde %80 oranında yerli üretici firmalardan yararlanma söz konusu olmuştur. Vana ve turbo kompresör paketleri satın alma sözleşmeleri Şubat 2015'de farklı uluslararası şirketlerle imzalanarak tedarik edilmiştir. Kamulaştırma çalışmaları yanı sıra hattın Kars-Eskişehir arası 3 parçaya bölünmüş inşaat hizmeti, değişik yerli inşaat firmalarına ihale ile verilmiştir (TANAP, 2017b).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı, İlham Aliyev, 31 Mayıs 2017 tarihli demecinde, TANAP'ı besleyecek ana projeler ve TANAP hakkında "Şahdeniz II çalışmalarının %93'nün Güney Kafkas Boru Hattı Projesinin %85'nin ve TANAP'ın %72'nin tamamlandığını belirterek 2018'de TANAP'ın tamamlanarak faaliyete geçebileceğini ve Trans Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesinin (TAP) %42'nin tamamlandığını" belirtmiştir (Sabah Gazetesi, 31 Mayıs 2017). TANAP işletmesi genel müdürü Sal-

tuk Düzyol, TANAP çerçevesinde boru hattı ile ilgili tüm yer altı ve yer üstü testlerin ardından Haziran 2018'de ilk ticari gaz teslimatının başlamaya hazır hale getirilmesine çalışıldığını, Eskişehir'den Yunanistan sınırına kadar olan TAP kısmının 2019 ortalarında tamamlanmasını beklediklerini ve Avrupa'ya gaz akışının ise Mart 2020 olabileceğini ifade etmiştir. (Habertürk, 30.10.2017)

Harita 4.3: Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

Bu noktada belirtmek gerekir ki, Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz üretim fazlasının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında enerji boru hatları oldukça önemlidir. Azerbaycan açısından BTC petrol boru hattı, BTE doğalgaz hattı Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz ihracatını canlandırmakta ve iktisadi büyümesine önemli kaynak oluşturmaktadır. TANAP'ın da yakın gelecekte Azerbaycan ve Türkiye için önemli kazanımlar sağlayabileceği açıktır.

Öte yandan TRA2 bölgesi illerinden geçiş güzergâhında bulunan Ardahan ve Kars illeri gerek geçmişte BTC ve BTE hatları inşası ve gerekse de günümüzde TANAP inşası nedeniyle ortaya çıkan bir kısım istihdam imkânlarından veya lojistik hizmetlerin sağlanması noktasında faydalar sağladığı gibi geçiş güzergâhında ortaya çıkan çevresel etkiler ve bazı tarımsal üretim alanlarının ekilmemesi nedeniyle çiftçilerin gelir kaybını giderecek projeler ve sosyal sorumluluk faaliyetlerinden kazanç sağlayabilmektedir. TANAP Doğalgaz İletim A.Ş. tarafından bu amaçla sağlanan gelir aktarıcı hibe programları ve sosyal sorumluluk faaliyetlerinden söz edilebilir.

Bu noktada TANAP Sosyal ve Çevresel Yatırım Programları (SEİP) bağlamında fonlama hizmetleri başlığı altında TANAP tarafından öncelikli alanlarda belirlenen kurumlarca (vakıf, dernek v.b.) yapılan projeleri doğrudan yatırımlar biçiminde destekleyebilmektedir. Örneğin Habitat Derneği, Kars, Ardahan ve Erzurum illerini kapsayan 24 aylık Habitat Sosyo-Ekonomik Kalkınma Programı TANAP tarafından desteklenmiştir. Fonlama hizmetleri başlığı altında ikinci hizmet doğrudan hibe desteğidir. Bu destek Kırıkkale'nin doğusunda bulunan TANAP içinde yer alan 11 ili kapsamaktadır. Doğrudan hibe desteğine, ilk çağrı 21 Şubat 2017 ile 20 Nisan 2017 arasında yapılmış ve 4500 civarında proje başvurusu olmuştur. İkinci çağrı Ankara'nın batısında bulunan 9 il için yapılmış, 4000 civarında proje başvurusu olmuştur. Hibe miktarı ve süresine göre küçük

ve orta ölçekli projeler doğrudan hibe desteği için sunulabilmekte, uygun görülebilecek başvuru sahipleri arasında, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, birlikler, meslek odaları, dernek, vakıf, kooperatif, okula aile birlikleri, KOBİ'ler, köy muhtarlıkları gibi çok geniş yelpaze yer almaktadır. Her iki çağrı ile ilgili projelerin değerlendirme sürecinde olduğu belirtilmektedir. TANAP kapsamında fonlama hizmeti yapılabilen bir diğer başlık ise program katkısı biçiminde olabilmektedir. Örneğin DAP idaresi ile yapılan protokol çerçevesinde Ardahan (Merkez, Hanak, Posof), Erzincan (Tercan, Çayırılı, Refahiye), Erzurum (Aşkale, Pasinler, Köprüköy, Horasan, Yakutiye), Kars (Sarıkamış), Sivas (Yıldızeli) illerindeki 23 köyün faydalanabileceği sulama projesinin gerçekleştirilmesine program katkısı 25,3 milyon TL olarak sağlanmaktadır. (TANAP-SEİP, 2017).

Dolayısıyla petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçtiği yerlere sürdürülebilir, çevreci kalkınma anlayışı ile katkılar sağlandığı için bu katkılardan TRA2 bölgesi içinde Ardahan ve Kars illeri yararlanabilmektedir. Örneğin yine TANAP-SEİP kapsamında Ardahan il özel idaresi ile yapılan ilk protokol ile bölge köy yollarının iyileştirilmesi için asfalt plenti kurulması ve Ardahan Üniversitesi Kampüsü içinde Anaokulu kurulmasına yönelik 12 ay süreli projesine program katkısı biçiminde 4,5 milyon TL ve ikinci bir protokol ile Ardahan Katı Atık Düzenli Depolama ve Bertaraf Tesisi kurulmasına yönelik 12 aylık projesine TANAP kapsamında 3 milyon TL program katkısı sağlanmasından söz edilebilir (TANAP-SEİP, 2017).

Ayrıca, TANAP'ın yoksul ailelere yönelik gıda yardımı çerçevesinde 10.000 kişiye 2 milyon TL gıda yardımı yapması planı da TANAP projesinin sosyal sorumluluk yönlerinden biridir. Bu çerçevede proje inşasında Lot 1 olarak kabul edilen Kars, Ardahan ve Erzurum illerinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığı ile Kasım 2017'de 3.522 ihtiyaç sahibi aileye gıda yardımı sağlanmıştır. Bu çerçevede bu yardımlar TANAP'ın bölgemizdeki yoksul ihtiyaç sahibi kişilere yönelik dolaylı bir faydası olarak değerlendirilebilir. Gıda yardımı bağlamında Aralık 2017'de Lot 2 bölgesi olarak tanımlanan Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bayburt, Giresun ve Sivas illerinde yine SYDV aracılığı ile 1000 ihtiyaç sahibine gıda yardımı ulaştırılmıştır (Yeni Şafak, 29 Aralık 2017).

Özetle, BTC ve BTE yanı sıra günümüzde TANAP projesi çerçevesinde geçiş güzergâhındaki TRA2 bölgesi illeri ve ülkemize enerji tedarikinin çok ötesinde, kurulan şirketler ve çalışanlar üzerinden alınan vergi gelirleri, taşıma gelirleri, tüm Türkiye'de 15-20 bin kişiye yeni iş ve istihdam imkânı, Türkiye'deki boru üretimi ve boru inşaatı sektörünün üretimine katkı yapmaktadır. Ayrıca proje kapsamında faaliyet gösteren şirketlere sunulan dolaylı hizmetler bölge ve ülke ekonomisine kazanç sağlamakta, TANAP sosyal sorumluluk projeleri bağlamında da doğrudan yatırım, doğrudan hibe destekleri, program katkıları ve gıda yardımları ile bölgeye ve ülkemiz ekonomisine katkı yapmaktadır.

4.3. BAKÜ-TİFLİS-KARS (BTK) DEMİRYOLU HATTININ OLUŞTURDUĞU FIRSATLAR

TRA2 Bölgesinin hem dış ticaret, hem de turizm amaçlı yolcu taşıma amaçlı Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı yanı sıra özellikle bölgenin iç ve dış ticaretinde önemli yer tutacak önemli bir fırsat olarak Kars Lojistik Merkezi (KLM) görülmektedir. Bu fırsatlardan ilki olan BTK projesi tamamlanmış olup, 1-2 yıl içinde KLM'nin de faaliyeti geçmesi durumunda bölge için yeni iktisadi kazanç alanları ve faaliyetleri oluşacaktır. Bu bağlamda öncelikle BTK projesinin TRA2 Bölgesi açısından öneminden söz edebiliriz.

BTK projesi yukarıda sözü edilen BTC petrol boru hattı, BTE ve TANAP doğalgaz boru hatlarından sonra Türkiye'nin iki komşu ülke Azerbaycan ve Gürcistan'ı birbirine bağlayan önemli bir hattır. BTK demiryolu hattı, üç ülkeyi birbirine bağlama yanı sıra Londra'dan başlayıp Pekin'e kadar uzanacak "demir ipek yolu"nun önemli bir bileşenidir. Bu bağlamda, temeli 2007'de atılan ve 30 Ekim 2017'de ilk yük treni seferi ile Kars'a ulaşan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattının faaliyete geçmesi, üç ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ötesinde Kafkasya'dan Çin'e uzanan önemli bir gelişmedir.

Bilindiği üzere SSCB'nin çöküşü sonrası Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri zengin enerji kaynakları olan ülkeler olarak özellikle enerji arz yetersizliği çeken Avrupa ülkelerinin iştahını kabartan bölgeler olmuştur. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan gibi Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri enerji kaynaklarını Avrupa pazarına ulaştırma ve bu bağlamda ipek yolunun üzerinde dış ticaret ve enerji ticaretinin canlandırılması amacıyla ABD, Avrupa Birliği (AB), Türkiye, İran, Çin, Japonya, Hindistan gibi ülkeler 1990 ve 2000'li yıllarda peş peşe projeler açıklamışlardır. Örneğin Çin'in "tek kuşak, tek yol projesi" doğudan batıya ve kuzeyden güneye bir tür ipek yolu projesi olarak değerlendirilebilir.

AB'nin ortak ulaştırma politikasının bir yansıması olarak SSCB'nin dağılmasından sonra 1990'larda ileri sürdüğü TRACECA (Avrupa- Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru) Projesi de Kafkaslar, Orta Asya ve Avrupa arasında çok modlu (karayolu, deniz yolu ve demiryolu) ulaştırma koridoru oluşturmayı hedeflemektedir. Bu proje ile AB üyesi ülkelerin Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ve Çin'e ulaşımının sağlanması, özetle gelişen dünya pazarlarına erişimin kolaylaştırılması, üye ülkeler arası ekonomik işbirliğinin artması, Trans-Avrupa Ulaşım Ağına (TEN-T) entegrasyon sağlanmak istenmektedir. TRACECA, Azerbaycan üzerinden Hazar feribotları (Bakü-Türkmenbaşı, Bakü-Aktau) ile Orta Asya devletleri Türkmenistan ve Kazakistan'a demiryolu ağları ile ulaşmaktadır (Üzümcü ve Akdeniz, 2014).

Bu ülkelerin ulaştırma ağları Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan üzerinden Çin ve Afganistan sınırına dayanmaktadır. Avrupa'ya alternatif ulaşım hattı sunması nedeniyle stratejik önemi bulunan TRACECA, ayrıca, Orta Asya ülkelerinin Uzakdoğu ile ticari bağlantılarını sağlayıp, İpek Yolu'nun yeniden önemli ticaret yolu haline gelmesine zemin hazırlamaktadır. TRACECA ulaşım bağlantıları karayolu, demiryolu ve denizyolu olarak birbirini tamamlayıcı şekilde devam etmektedir. Avrupa karayolu ağlarının ardından bir yük deniz ve demiryolu hatları ile taşınmaktadır. TRACECA, Yagodin (Ukrayna)'den başlayarak Odesa ve İliçevsk limanlarına ve Karadeniz'i feribot ve Ro-Ro seferleriyle geçerek Poti ve Batum limanlarından Kafkasya'ya bağlanmakta, buradan Tiflis ve Eriwan ana güzergâhlarını takip ederek kara ve demiryollarıyla Bakü'ye ulaşmakta, Bakü Limanı'ndan feribot ve Ro-Ro seferleriyle Orta Asya'nın Türkmenbaşı ve Aktau limanlarına ulaşıp kara ve demiryolu bağlantılarıyla Tacikistan'a ve Çin'e kadar uzanan bir ulaştırma koridorunu temsil etmektedir. Jeopolitik konumu bağlamında Türkiye bu projelerde kilit ülke konumunda bulunmakta ve TRA2 bölgesi Kafkasya bölgesine açılan kapı olarak öne çıkmaktadır. TRACECA kapsamında "demir ipek yolu" güzergahında Türkiye'nin doğrudan dâhil olduğu projeler Marmaray Geçişi, batı-doğu eksensli yüksek hızlı tren hattı projeleri ve BTK demiryolu projeleridir (Üzümcü ve Akdeniz, 2014: 189-190).

Bu projelerden Marmaray Geçişi tamamlanmış durumdadır. BTK demiryolu hattından ilk yük taşınması 30 Ekim 2017'de gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ilk yük taşınması gerçekleşen BTK hattının günümüze kadar gelen sürecine bakılacak olursa, bu proje ilk olarak 1993'de Ankara'da yapılan

Gürcistan-Türkiye Karma Ulaştırma Komisyonu toplantısında gündeme gelmiş, ancak Ermeni lobisi ABD aracılığıyla Gürcistan'a baskı yapınca, proje uygulamaya geçememiştir. Bu çerçevede BTK projesinin hayata geçirilmesi ile ilgili ilk kararlar 29.12.2004'de Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan karma ulaştırma komisyonu toplantısında alınmıştır. Bu toplantıda, Harita 4.4'de yer aldığı biçimde BTK demiryolu bağlantısını için Türkiye ile Gürcistan arası 73 km demiryolu inşası, Türkiye sınırından Gürcistan-Akhalkalaki'ye kadar 29 km demiryolu inşası ve Akhalkalaki-Tiflis arası mevcut demiryolu hattının (183 km) rehabilite edilmesi kararı alınmıştır (Tahan, 2011: 9). Yine proje çerçevesinde Gürcistan içinde Marabda-Ahılkelek demiryolu hattının yenilenmesi ve Ahılkelek-Kars arası 98 km yeni demiryolu inşası söz konusu olmuştur. Bu bağlamda bu demiryolu hattının 30 kilometresinin Gürcistan 68 kilometresinin Türkiye tarafından inşa edilmesi kararlaştırılmıştır (Kavrelişvili, 2011: 191-196).

BTK projesi için Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan ulaştırma bakanlarının katılımıyla 2005'te müzakerelere başlanmıştır. Kazakistan ve Çin'in desteklediği BTK ile ilgili anlaşma Şubat 2007'de Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında imzalanmıştır. İlk temel Gürcistan'da Kasım 2007'de Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan cumhurbaşkanlarının katıldığı törenle atılmıştır. Türkiye kısmının temeli 24 Temmuz 2008'de Kars'ta Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan cumhurbaşkanları tarafından atılmıştır (Bissenova, 2008). BTK hattı projesinin 2008 yılı itibarıyla toplam maliyeti 600 milyon dolar olarak belirlenmiştir ki, bunun 422 milyon doları yukarıda belirtilen hattın yenilenme maliyetini oluşturmaktadır (Lussac, 2008: 213).

Harita 4.4: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi Hattı

BTK projesi kapsamında Türkiye ile Gürcistan sınırı 4,4 km uzunluğunda tünelle geçilmekte ve tünelin yaklaşık 2,4 km'lik kısmı Türkiye'de bulunmaktadır. Ancak çeşitli nedenlerle BTK hattına ilk ray döşenmesi gecikmiş ve Kars, Mezra Köyü yakınlarında Haziran 2013'de gerçekleşebilmiştir (Üzümcü ve Akdeniz, 2014: 191).

Şubat 2014'de Bakü'de BTK Projesinin gerçekleştirilmesiyle ilgili konular ve projenin bütçesinin görüşüldüğü toplantıda Azerbaycan ulaştırma bakanı "2014 yılı sonunda Türkiye sınırına kadarki güzergahta testler gerçekleştirileceğini ve 2015'in ikinci yarısında demiryolunun faaliyetine

başlayacağını” belirtmiştir. Ancak projenin tamamlanması biraz zaman almıştır. Sonuçta proje gecikmeye rağmen tamamlanmıştır. Bakü ile Kars arasındaki 838 km uzunluğundaki toplam BTK demiryolu hattının 76 km kısmı Türkiye’de, 259 km kısmı Gürcistan’da ve en uzun kısmı 503 km uzunluk ile Azerbaycan’da bulunmaktadır. Bu bağlamda yukarıda belirtildiği gibi, Kazakistan’dan tahıl yüklenen yük treni, Bakü’ye 30 Ekim 2017’de ulaşmıştır. Cumhurbaşkanımız R. Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Gürcistan Başbakanı Giorgi Kvrikaşvili, Kazakistan Başbakanı Bakırcan Sagıntayev ve Özbekistan Başbakanı Abdulla Aripov’un katılımıyla Bakü’de BTK demiryolunun faaliyete geçmesi törenlerle kutlanmıştır (Anadolu Ajansı, 30 Ekim 2017). Bu çerçevede 31 Ekim 2017 gece saatlerinde tahıl yüklü yük treni Kars Garına varmış ve yükünü Mersin limanına götürmüştür. Sonuçta Türkiye ile Gürcistan ve Azerbaycan’ı bağlayan BTC, BTE ve TANAP ile birlikte yeni güçlü bağ hayata geçirilmiştir.

BTK’nın temel amacı, Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasında doğrudan demiryolu bağlantısını kurmak ve mevcut demiryolu hattıyla Türkiye ile Azerbaycan, Orta Asya, Çin ve Moğolistan arasında demiryolu bağlantısı oluşturmaktır. Bu bağlamda BTK’nın hizmete girmesiyle, TRA2 bölgesinden geçecek olan TRACECA demiryolu ulaşım modunun Türkiye-Kafkaslar bağlantısı sağlanmıştır. Bu çerçevede TRA2 bölgesine ulaşan yerli-yabancı yolcu ve iç-dış ticarete ilişkin yüklerin taşınması söz konusu olduğu gibi BTK ile Avrupa’nın bölgeye ulaşımı da Türkiye üzerinden olacak ve Türk Cumhuriyetlerine kadar kesintisiz olarak bu taşımacılık yapılabilecektir. TRACECA demiryolu ağları bağlamında Hazar Denizi kıyısında Bakü’de sonlanacak hat çerçevesinde yük taşımacılığı için oluşturulacak lojistik merkezin karşısında Türkmenistan demiryolu bağlantısı oluşturulacaktır. Azerbaycan ve Türkmenistan’da bulunan bu iki lojistik merkez arası yükler taşınacak ve hat nihayetinde Çin’de Pekin’e bağlanacaktır. Dolayısıyla Çin’den gelen bir yük BTK hattı ile orta koridor üzerinden AB ülkelerine 12-15 günde ulaşabilecek, Rusya üzerinden giden demiryolu hattı yerine orta hat kullanıldığında mesafe 7000 km azalacağı gibi, orta koridora talebin %10 artması durumunda ilave 24 milyon yük taşınması mümkün olabilecektir. BTK Demiryolu Hattının açılması ile birlikte, demiryolu hattı üzerinde ilk etapta 1 milyon yolcu ve 6,5 milyon ton yük taşıma kapasitesinin sağlanması, 2034 yılına gelindiğinde ise 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yük taşıma kapasitesine ulaşması beklenmektedir (Üzümcü ve Topal, 2017b).

TRA2 bölgesi için önemli iç-dış turizm ve dış ticaret potansiyelini barındıran BTK hattının tamamlanmasının ötesinde hattın ileri-geri bağlantıları önemli fırsatlar sunmaktadır. Şöyle ki, BTK hattı tam anlamıyla işler hale geldiğinde, hattın geri bağlantıları bağlamında BTK hattının Bakü’den sonra, Türkmenistan üzerinden diğer Türk Cumhuriyetlerine, Çin’e ulaşması ve Ankara-İstanbul bağlantısı ile yeni hizmete giren Marmaray bağlantısı Türkiye içinde kesintisiz ulaşımı sağlamaktadır.

BTK hattının ileriye yani batıya doğru bağlantıları bağlamında Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Avusturya, Almanya, İsviçre, Fransa ve Manş tüneliyle İngiltere’ye bağlanmaktadır. Dolayısıyla hat, esasında Londra-Pekin demiryolu hattının önemli bir bileşeni olduğu için hem Kars ili ve TRA2 bölgesi ve hem de Türkiye için büyük önem taşımaktadır. BTK hattının tamamlanması ile Londra’dan Pekin’e uzanacak ipek demiryolu ile Çin’de gerçekleştirilen üretimin, dünyanın ABD ile birlikte en önemli tüketim merkezi olan Avrupa’ya taşınması söz konusu olacaktır.

Bu çerçevede BTK hattı üzerinden gelen yolcu ve yükün yanı sıra hattın geri bağlantıları bağlamında Türk Cumhuriyetlerinden ve Çin üzerinde geçtiği güzergâhlarda ilave yük ve yolcu taşıması meydana getirebilecektir. Ayrıca 2016’da büyük kısmı günübirlik olsa da 2,2 milyon turist

gönderen Gürcistan ve Azerbaycan'dan yolcu taşınmasının artması beklenmektedir. Bu bağlamda Pekin ile Londra arasında 14 ülkeyi birbirine bağlayacak proje ile Avrupa ülkelerine giden bir yükün 33 gün daha erken varması söz konusu olduğu gibi, artan yük ve yolcu taşınması ile BTK hattının yapım maliyetini 1 yıl içinde çıkaracağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Azerbaycan, İran ve Gürcistan yanı sıra BTK hattından faydalanılarak Rusya Federasyonu ve Türk Cumhuriyetlerine ihracatının, yük ve yolcu taşımacılığının artması beklenmektedir (Üzümcü, Tokucu ve Ergiçay, 2015: 191-222).

Öte yandan BTK sadece ülkemize katkısı beklenen bir proje değildir. Aynı zamanda Kars ili ve Doğu Anadolu bölgesine de katkı yapabilecektir. Bu gelişmelerin dolaylı olarak Kars ili Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan ticaret ve lojistik köprüsü olabilecektir. Bölgede dış ticaret ve dış ticaretle bağlantılı ticaret hizmetlerinin artması ile birlikte bu az gelişmiş bölgede önemli bir alternatif geçim alanı ortaya çıkabilecektir (SERKA, 2015). Bu çerçevede Kars, BTK demiryolu hattının işlemeye başlamasıyla 1,5 saat mesafede 1,5 milyon nüfuslu Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e ve 4 saat mesafede 2 milyon nüfuslu Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye komşu olacaktır. Bir alt başlıkta ele alacağımız Kars Lojistik Merkezi (KLM) de faaliyete geçerek BTK demiryolu hattıyla entegre edildiğinde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arası lojistik işlemleri için kullanılabilir (Tutar, 2012: 3).

KLM bölge açısından oluşturabileceği fırsatlar üzerine değerlendirmelere geçmeden önce TRA2 bölgesi için önemli olabilecek diğer demiryolu ağları bağlamında Kars-Iğdır-Nahcivan-İran ve Iğdır-Doğubeyazıt-İran demiryolu bağlantısı fikri ve projesi üzerinde de durulabilir. Belirtmek gerekir ki, bölgenin ihracatında önemli yer tutan Iğdır ve bölge ithalatında büyük ağırlığı olan Ağrı'nın da bölgesel lojistik faaliyetlerinin çok modlu olarak entegre edilmesi bölgenin kalkınması açısından büyük önem taşımaktadır. Gürcistan ve Azerbaycan'a sadece BTK hattı üzerinden ihracatın artması değil, Iğdır ve Ağrı'nın dış ticaretinde demiryolu bağlantısının kurulması ile Türkiye'nin İran'a doğru ihracatı ve transit dış ticaretin Van üzerinden olan mevcut ulaşımına alternatif olarak Iğdır-Nahcivan ve Ağrı-Doğubeyazıt sınır kapılarına entegre demiryolu hatlarının orta vadede gerçekleştirilmesi de bölge ekonomisi açısından önemli bir kazanım olacaktır.

Bu bağlamda Karadeniz liman kentleri Samsun veya Trabzon'a Avrupa ülkelerinden gelen bir ithal yükün taşınmasında yahut Hopa sınırından ülkemize giren Avrupa'dan gelen bir yükün İran veya Hindistan'a ulaştırılmasında Trabzon-Erzincan demiryolu hattının inşasının ardından Kars'a gelmesi durumunda Nahcivan'a veya İran'a gidecekse Kars-Iğdır-Nahcivan veya Kars-Iğdır-Doğubeyazıt-İran güzergahında demiryolu ile taşınması daha ucuz olabilecek ve Van üzerinden gitmesine göre zaman ve taşıma maliyetinden tasarruf edilebilecektir. Kars-Iğdır-Nahcivan demiryolu projesi tamamlandığında bu demiryolu hattı kapsamında bağlantı noktaları İran'da Tebriz-Tahran-Zehedan biçiminde devam edecek, ardından Pakistan'da Islamabad'a kadar ulaşabilecektir (Üzümcü ve Akdeniz, 2014: 195).

Özetle Kars'ın içinde bulunduğu BTK ve bölgedeki alternatif diğer demiryolları sayesinde TRA2 bölgesi, görece az gelişmiş bir bölge iken Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan dış ticaret ve lojistik köprüsü olabilecektir. Bölgede dış ticaret ve dış ticaretle bağlantılı ticaret hizmetlerinin artması ile birlikte bu az gelişmiş bölgede tarıma dayalı ekonomik yapı açısından önemli bir alternatif geçim alanı ortaya çıkabilecektir.

4.4. KARS LOJİSTİK MERKEZİNİN (KLM) OLUŞTURACAĞI FIRSATLAR

Dünyada lojistik faaliyetleri, karayolu, demiryolu, denizyolu gibi çoklu taşıma modlarını bir arada ve entegre biçimde lojistik merkezler veya lojistik köylerde verme fikri 1960'larda ortaya çıkmıştır. Türkiye'de bu çerçevede lojistik merkezler, 2006'da TCDD tarafından oluşturulmaya başlanmıştır, bu düşünce özel sektör tarafından da kabul görmüştür (Kılıç vd., 2009: 11). Türkiye'de özel sektör öncülüğünde ilk lojistik merkez Ankara'da 2010'da faaliyete geçmiştir. TCDD tarafından başlangıçta 12 lojistik merkezin kurulması düşünülmürken günümüzde Türkiye'de 21 farklı yerde lojistik merkezin kurulmasına karar verilmiştir (Üzümcü, Tokucu ve Ergiçay, 2015: 196). Bu bağlamda, TCDD, yani kamu öncülüğünde kurulması düşünülen lojistik merkezlerin ulusal/uluslararası ticarete lojistik katkıları yanı sıra ülkenin tümünde kalkınmanın daha adil şekilde gerçekleşmesine katkı yapmaz ve ülkemizin doğusunda iktisadi faaliyetleri canlandırarak bölgesel ekonomik denge-sizliklerin azaltılmasında bir çeşit kamusal teşvik aracı olacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de günümüze kadar faaliyete geçen lojistik merkezler; Samsun (Gelemen), Uşak, Denizli (Kaklık), İzmit (Köseköy), Eskişehir (Hasanbey), İstanbul Halkalı/Yeşilbayır ve Balıkesir (Gök-köy) lojistik merkezleri olmak üzere 7'ye ulaşmıştır. Türkiye'de planlanan 7 lojistik merkezin inşaat çalışmaları sürmekte ve Harita 4.5'de görüldüğü gibi, 7 lojistik merkeze ilişkin proje, kamulaştırma ve inşaat ihale işlemleri sürdürülmektedir (TCDD, 2017).

Harita 4.5. TCDD, Lojistik Merkezleri

İnşaat çalışmaları süren lojistik merkezler arasında bölgemizde Kars Lojistik Merkezi (KLM) bulunmaktadır. Bu noktada KLM'nin kurulmasının ekonomik gerekçesi ve KLM'nin kurulması noktasında gelinen aşamaya bakabiliriz. KLM'nin ekonomik gerekçeleri arasında (Üzümcü, Tokucu ve Ergiçay; 2015); Kars'ın, üretim merkezine yakınlık bağlamında önemli bir üretim ve ihracat merkezi olması, süt ürünleri (kaşar, gravyer), bal ve kaz üretimi açısından Türkiye'de marka olması ve bu ürünlerin Türkiye çapında dağıtımı yanı sıra Gürcistan, Azerbaycan ve İran'a ihracatının mümkün olması; BTK demiryolu hattı ile Kars'da üretilen süt ürünlerinin bu iki ülke yanı sıra yakın ihracat pazarlarından başlayarak ihracatının artırılması, Azerbaycan ve Gürcistan'dan TRA2 bölgesi ve Kars'a gönderilen mallar veya yurt dışına gönderilecek transit mallar için önemli bir aktarma merkezi olması; en fazla teşvik verilen 6. Bölge içindeki illerden biri ve cazibe merkezlerinden biri olması nedeniyle sağlanan kamusal teşviklerin yatırım

maliyetlerini azaltabilmesi; KLM faaliyete geçtiğinde Kars'a ve TRA2 bölgesine yatırım amacıyla gelen firmaların lojistik maliyetlerinin azalmasıyla kârlarını artırabilme imkanı; Kars ilinin demiryolu hattına entegre karayolu hattı ve uluslararası hava limanının bulunması ve Kars ilinden Trabzon hattına demiryolu bağlantısı kurulduğunda denizyolu ile entegre ulaşım koridoru oluşabilme imkanı sayılabilir.

Ardahan ilinde yeni açılan Aktaş sınır kapısı ile Kars-Tiflis arası 300 km'ye inmiştir. Bu durum TRA2 bölgesi illerinden Gürcistan ve Azerbaycan'a ihracat açısından bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Ayrıca BTK Demiryolu Hattı ve TRACECA kapsamında demir ipek yolu üzerinde ortaya çıkacak büyük miktarda uluslararası yükün taşınması ihtiyacı Kars, Erzurum, Sivas, Eskişehir, İzmit ve İstanbul'daki lojistik merkezlerin önemini artırmaktadır. Bu çerçevede hem Avrupa'ya hem de Asya ülkelerine Türkiye'nin lojistik merkezlerden sevkiyat yapılması; İzmir, Samsun, Mersin, İzmit ve İstanbul'daki lojistik merkezlerden deniz yoluyla Avrupa ve dünyaya sevkiyat yapılması planlanmaktadır (Üzümcü ve Akdeniz, 2014: 171-180). Nitekim 30 Ekim 2017 tarihi itibarıyla BTK'nın açılması ile Kazakistan'dan ülkemize gelen tahıl vagonları öngörülenden kısa sürede Mersin limanına ulaşmış ve uluslararası pazarlara sevkiyatı mümkün olmuştur.

Öte yandan, yukarıda belirtildiği gibi, BTK Demiryolu Hattı sayesinde ilk etapta 1 milyon yolcu ve 6,5 milyon ton yük taşınması, 2034 yılına gelindiğinde yılda 17 milyon ton yük, 3 milyon yolcu taşınması hedeflendiği düşünüldüğünde TRA2 Bölgesinde tamamlanan BTK hattı ve yapımı planlanan demiryollarının önemli ileri-geri bağlantıları, bölgenin sahip olduğu güçlü TIR filosunun taşımacılık sistemine uyarlanması ile rekabet üstünlüğüne ulaşma hedefi, KLM'nin kurulmasının en önemli ekonomik gerekçeleri arasında yer almaktadır (Tutar vd., 2011: 43-45). TRA2 bölgesi demiryolu ağının merkezi Kars'ta yılda ortalama 104.000 ton demiryolu taşıması yapılmaktadır. Bu projeler tamamlanırsa Kars'ın taşıma potansiyelinin 412.000 tona ulaşacağı tahmin edilmektedir. TRA2 bölgesi ve özelde Kars ili, BTK demiryolu hattının işlemeye başlamasıyla birlikte 1,5 milyon nüfuslu Tiflis'e ve 2 milyon nüfuslu Bakü'ye komşu olmuştur. Bu bağlamda KLM'nin kurulması, bölgenin taşımacılık sektöründeki konumunu uluslararası arenada rekabet edebilir hale yükseltebilecek, bölge illerinin komşu ülkelerle daha fazla ticaret yapabilme potansiyeline pozitif katkıda bulunacaktır. KLM, öncelikle BTK üzerindeki Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki lojistik faaliyetler için kullanılabilir, zamanla uluslararası taşımacılık ve depolama işlemleri gerçekleşecektir. Transit işlemlerde öncelikle İran ve Avrupa Birliği ülkeleri ile İran ve Gürcistan arasındaki taşımacılıktan pay alınacaktır. Zamanla Çin'in AB ticareti, Rusya ve Kazakistan'ın hububat ticareti başta olmak üzere birçok ticari emtia için KLM kullanılabilir (SERKA, 2015).

KLM'nin kurulması ve bugüne kadar olan gelişmelere bakılacak olursa, KLM'nin TCDD tarafından kurulması yönündeki ilk gelişme Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme (UDH) Bakanı Binali Yıldırım'ın 29-31 Ekim 2011'de Kars'da düzenlenen sempozyumda KLM'nin kurulacağını belirtmesi ve KLM'nin 2011-2018 döneminde tamamlanacağı müjdesini vermesi olmuştur. KLM tamamlandığında Türkiye lojistik sektörüne ilave 412.000 ton taşıma kapasitesinin sağlanması ve ülkeye ilave 665.000 m² lojistik alan kazandırılması beklenmektedir. BTK demiryolu hattı ile bir lojistik üs konumu alacak Kars'ta genişleme alanı bulunan, geçiş ve bağlantı sorunu olmayan, Kars OSB bağlantı yolu ile Kars Çimento Fabrikası yakınında KLM'nin kurulmasının uygun olduğu da yine 28 Haziran 2013'de UDH Bakanı Binali Yıldırım tarafından açıklanmıştır. TCDD, 15 Nisan 2014'de KLM'nin inşası anlamında tevsiat planlarını hazırlayarak onaylamıştır. KLM'de depo sahasına ulaşan 8 adet demiryolu hattı, gümrüklü sahada 5

adet demiryolu hattı, 9 adet depo, antrepo, giriş güvenlik binası, gümrük idare binası, gümrük müşavirleri binası, lojistik firmaları binası, lojistik merkezi yönetim binası, misafirhane, sinyalizasyon ve elektrifikasyon kumanda merkezi, ısı merkezi, su deposu, camii, genel mutfak, itfaiye, kara araçları bakım onarım, sağlık ocağı, restoran ve AVM, sürücü dinlenme tesisi, TCDD idare binası, TCDD yemekhane, hamam, yakıt istasyonu ve toplam kapalı alanın 173.851 m² olması planlanmıştır (SERKA, 2015).

KLM'nin kurulması noktasında 2014-2016 döneminde kamulaştırma ve inşaat ihale işlemleri gerçekleştirilmiştir. KLM'nin realize edilmesi Kars Milletvekili Ahmet Arslan'ın UDH Bakanı olması ile beraber hızlanmış ve 7 Nisan 2017'de Kars'ta, Organize Sanayi Bölgesi (OSB) yanındaki 300 bin m² alana kurulacak olan KLM'nin temeli kendisi tarafından törenle atılmıştır. Törende konuşan Bakan Arslan, yüklenici firma ile 94 milyon 300 bin TL bedelle imzalanan sözleşme kapsamında inşa edilecek lojistik merkezinin içerisinde toplam 16 kilometre uzunluğunda 27 demiryolu hattının inşa edileceğini belirtmiştir. Bakan Arslan, 30 Ağustos 2017'de KLM alanında incelemeler yapmış, KLM'nin %25'nin tamamlandığını belirterek, KLM'nin 30 Ekim 2018'de bitirilmesinin planlandığını ve tamamlandığında 500 kişinin KLM'de istihdam edilebileceğini belirtmiştir (Rayhaber, 2017).

KLM'nin TRA2 bölgesinin kalkınması ve dış ticareti açısından önemini daha önceki bölümlerde yer verdiğimiz TRA2 bölgesinin dış ticareti ile sınırlamak yanlıştır. Çünkü KLM, komşu ülkelere, Kafkasya, Orta Asya ülkeleri ve Çin'e ihracat yapan Türkiye'deki tüm firmalara lojistik hizmeti verecektir. Bu bağlamda 2014'de Türkiye'nin Azerbaycan ve Gürcistan'a ihracatının yaklaşık 4 milyar dolara yaklaştığı ve bu iki ülkeden ithalatının yaklaşık 500 milyon dolar düzeyinde olduğunu hatırlamak yeterlidir. Ayrıca KLM, Azerbaycan, İran ve Gürcistan yanı sıra Rusya Federasyonu ve Türkî Cumhuriyetlere ihracat açısından büyük katkı sağlayabilecektir (Üzümcü, Topal ve Akça, 2015).

TRA2 Bölgesi, özellikle Kars ili, Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve İran'a yönelik büyük miktardaki ticaretinden çok düşük miktarda pay almakta, daha önce belirtildiği gibi, daha çok Iğdır ile Ağrı, Doğu Beyazıt gümrüğü üzerinden bu bölgenin dış ticaretini gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte KLM'nin öncelikle Gürcistan ve Azerbaycan daha sonra zamanla İran, Kazakistan ve diğer çevre ülkeler ile Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya bölgesine yönelik ihracatının lojistiğini üstlenmesi beklenmektedir. Ayrıca ithalat lojistiği olarak Azerbaycan ve Gürcistan'ın yanı sıra öncelikle Kazakistan, Özbekistan ve Çin'den gelen sevkiyatlarda KLM'nin kullanılacağı düşünülmektedir (SERKA, 2015).

Serhat illerinde ekonomik faaliyetlere hizmet götüren bir faaliyet alanı ve önemli bir yatırım olarak KLM'nin TRA2 Bölgesine yatırım yapan firmalara, bölge illerine sağlayabileceği avantajlar arasında şunları belirtebiliriz (Üzümcü, Topal ve Akça: 2015);

- KLM bir lojistik merkez, bir hizmet alanı olarak bölge ekonomisinin üretim gücünün, üretilen katma değer, dış ticaretin artması ve çeşitlenmesine katkı sağlayabilecektir.
- Orta ve uzun vadede bölgede dış ticaretin gelişmesi ile komşu ülkelerin ihtiyaç duyacağı malların coğrafi yakınlık avantajı nedeniyle bölgede üretimi cazip hale gelecektir.
- TRA2 bölgesinin yatırım teşviklerinde 6. Bölgede bulunmasının ekstra avantajları ile Kars'ın cazibe merkezi olduğu dikkate alınırsa bölgeye potansiyel yatırımcılar geldiğinde bölge sanayisi gelişebilecektir. Bu çerçevede İran, Azerbaycan ve Gürcistan'a yapılması muhtemel ihracat kalemlerinde yatırım ve üretim yapabilecek yatırımcıların bölgeye çe-

kilmesi halinde bölgenin ekonomik faaliyetlerinde, üretim, dış ticaret ve istihdamında büyük artışlar ortaya çıkabilecektir.

- KLM ile bölgede gümrükleme faaliyetleri ile birlikte uluslararası yük taşımacılığı artacak, lojistik merkezlerin genişletilmesi ve hatta yenilerinin kurulması, serbest bölgelerin oluşturulması dahi gündeme gelebilecektir.
- KLM tamamlandığında bölgede ulaşım ve lojistikle bağlantılı hizmet sektörü alanlarında (antrepoculuk, sigorta-finans kuruluşları, oto servis hizmetleri) üretim ve istihdam artabilecek, ihracata dönük uzmanlaşmış banka şubeleri, dış ticarete dönük leasing-faktöring kuruluşları v.b faaliyetleri bağlamında özel sektör yatırımları artabilecektir (SERKA, 2015).
- KLM tam kapasite faaliyete geçtiğinde dış ticaret işlemlerini gerçekleştirecek danışmanlık şirketleri, aracılık faaliyetleri, bankacılık ve sigorta faaliyetleri doğrudan artış gösterecek, dolaylı biçimde bu faaliyetlerle ilgili araştırma ve raporlama faaliyetleri, bilişim-teknoloji hizmetleri faaliyetleri, mesleki teknik eğitim faaliyetleri, hukuk büroları faaliyetleri olabilecek, ayrıca lojistik firmalarına dönük yemek tedariki, özel güvenlik hizmetleri ve işgücü/istihdam temini aracı faaliyetleri de görülebilecektir.
- KLM'de faaliyete geçecek firmalar, oluşturacakları istihdamla (doğrudan istihdam 500 kişi, dolaylı yan sektörler istihdamıyla birlikte tahminen toplam 2000 kişi) Kars ili ve bölge ekonomisine doğrudan katkı yapacaktır. Ayrıca KLM'de çalışan kişiler ve ailelerinin harcamaları çarpan etkisiyle artacak, hem il, bölge sakinleri ve hem de lojistik firmalar için tüketim ve üretim artışının uyardığı pozitif ekonomik dışsallıklar görülebilecektir.
- KLM yakın bölgesinde montaj sanayiler gelişerek yeni istihdam alanları oluşturabilir. Lojistik sektörü ileri ve geri bağlantıları ile hizmet sektörlerinde yeni yatırım ve istihdam alanları ortaya çıkabilecektir. Ayrıca KLM içinde paketleme, montaj, etiketleme, test ve laboratuvar işlemleri, müşteriye özel lojistik hizmetleri, taşıma işleri organizatörlüğü ve geri dönüşüm faaliyetleri oluşabilecektir.
- Bölgenin turizm potansiyeli (kış turizmi, inanç turizmi, Anı Antik Kenti, Doğu Beyazıt İshak Paşa Sarayı, Ağrı Dağı turizmi v.b) çerçevesinde bölgeye gelen yerli ve yabancı turistler BTK hattıyla Gürcistan, Azerbaycan ve İran'a gidebilecekleri gibi buralardan gelen turistler TRA2 bölgesi ekonomisinin canlanmasına dolayısıyla bölgede lojistik firmaların iş kapasitelerinin artmasına katkı sağlayabilecektir. Nitekim günümüzde Doğu Ekspresi ile Kars iline yönelik kampanya etkili olmuş ve Sarıkamış kayak tesislerini görmek ve Kars ili tarihi eserlerini görmeye dönük gelen yerli turist sayısı 20 bini aşmıştır.
- Bölgedeki illerin olumsuz sosyo-ekonomik göstergeleri, TRA2 bölgesinden göçe yol açmaktadır. Bu bağlamda KLM bölgede ekonomik canlanmaya yol açtığında göçü azaltıcı etki oluşturabilecektir. KLM faaliyete geçtiğinde, yapılacak büyük ölçekli yatırımlar TRA2 bölgeleri ekonomisini hareketlendirerek istihdamı artırabilir. KLM bir sosyal devlet anlayışı gereği olarak tamamlandığında, bölgedeki istihdam artışı, genç işsizliğini önlemede ve her iki bölgeden göçün azalmasında etkili olabilecektir (Üzümcü ve Özyakışır, 2013).

- Ayrıca KLM'nin kurulması, bölgede kurulu üniversitelerin dış ticaret ve lojistik bölümlerinin eğitimlerinin uygulamalı yapılmasına imkan sağladığı gibi KLM'de faaliyete geçecek lojistik firmalarının ihtiyaç duyduğu beşeri sermayenin oluşmasına ve üniversite-sanayi işbirliğine katkı sağlayacaktır (SERKA, 2015).

Özetle bu gelişmeler bölgede yatırım ve ticaret ortamında gelişmeye neden olacak, yeni üretim faaliyetleri artarken, bölgede ekonomik canlılığın sürüklediği tüketim talebi artışı, lojistik hizmetler ve diğer hizmetler alanında gelişime neden olabilecek, sonuçta bölgede ekonomik faaliyetler canlanacaktır. Ayrıca KLM'nin faaliyete geçmesi, bölgenin taşımacılık sektöründeki konumunu uluslararası arenada rekabet edebilir hale yükseltebilecek ve bölge illerinin komşu ülkelerle ticaret potansiyelini artıracaktır.

BÖLÜM – V

TRA2 BÖLGESİ DIŞ EKONOMİK ÇEVRE-HEDEF PAZARLAR ANALİZİ

Prof. Dr. Adem Üzümcü⁸

Doç. Dr. Erkan Tokucu⁹

Yrd. Doç. Dr. Deniz ÖzyakıŐır¹⁰

Arş. Gör. Samet Topal¹¹

Arş. Gör. Murat Akça¹²

8 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

9 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

10 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

11 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

12 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

5.1. GİRİŞ

TRA2 bölgesinin dış ekonomik çevre-hedef pazarlar analizi yapılması noktasında dünya üzerinde çok sayıda ülke ile dış ticaret yapan ülkemize karşın TRA2 bölgesi illerinin daha az sayıda ülkeyle dış ticaretinin bulunduğu, daha önceki kısımlarda görülmüştü. Bununla birlikte, bizim bu çalışmadaki amacımız bölgenin daha fazla ülkeyle dış ticarete bulunması noktasındaki potansiyelini değerlendirmesi olduğu için daha geniş bir coğrafyaya yayılmış daha fazla sayıda ülkeleri ele almak olmuştur.

Öte yandan bu çalışmaya ilişkin Serhat Kalkınma Ajansının (SERKA) beklentisi çerçevesinde özellikle tarihi ipek yolu üzerindeki ülkeler pazarının ekonomik ve demografik durumunu kısaca göstermek, bu çerçevede bu ülkelerle Türkiye'nin ve bölgenin mevcut dış ticaretini ve dış ticaret potansiyelini ortaya koymak önceliğimiz olarak belirlenmiştir.

Bu çerçevede bu bölümde öncelikli olarak TRA2 bölgesi hedef pazarı olabilecek çok sayıda ülke, buldukları uluslar arası coğrafya ile ilintilendirilerek *altı farklı coğrafi grup* altında toplanmıştır. Bu altı farklı coğrafi grup ülkeleri şunlardır;

- a) Kafkasya Bölgesi (Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Ermenistan, Rusya)
- b) Güney Hazar Bölgesi (İran, Pakistan, Afganistan)
- c) Orta Asya Bölgesi (Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan)
- d) Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi (Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya)
- e) Ortadoğu Bölgesi (Irak, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan)
- f) Çin ve Hindistan

Belirlenen bu altı coğrafya bağlamında, bu bölümde her bir bölgenin ülke bazında sosyo-ekonomik durumları, her bir bölgedeki ülkenin dış ticaretlerinin gelişimi, en önemli dış ticaret ürünleri ve dış ticaret partnerleri yanı sıra her bir bölgedeki ülke ile Türkiye'nin dış ticaretinin son beş yıldaki gelişimi, Türkiye ile ikili dış ticaret dengesi ve bu ülkelerle Türkiye'nin dış ticaretindeki önemli fasıllar-ürünler üzerinde durulacaktır.

Bu bölümde TRA2 bölgesi ile her bir bölgenin dış ticareti ele alınmayacak, bir sonraki bölümde TRA2 bölgesi ile bu ülkeler arasındaki dış ticaretin gelişimi, dış ticarete konu olan ürünler, dış açık verilen ve ihracat potansiyeli bulunan ürünler ele alınacaktır.

5.2. KAFKASYA BÖLGESİ ÜLKELERİ

Avrupa ile Asya arasında dağlık bir geçit olan ve adını Kafkas dağlarından alan Kafkasya bölgesi, yüzyıllar boyunca imparatorlukların rekabet alanı olmuştur. Tarih boyunca topraklarında birçok farklı medeniyetleri barındıran bölge, dünya genelinde en fazla farklı dilin konuşulduğu ve etnik açıdan dünyanın en çeşitli bölgesi olması gibi sebeplere bağlı olarak medeniyetlerin geçiş noktası ve Asya'nın Balkanları olarak adlandırılmaktadır (Purtaş, 2005: 225-228).

Kafkasya bölgesinde bulunan ülkeler bağlamında bu başlık altında Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Ermenistan ve Rusya Federasyonu'nun genel sosyo-ekonomik durumları ve dünya ile dış tica-

retleri ele alınmakta, ayrıca TRA2 bölgesine coğrafi olarak yakın bu bölgedeki ülkeler ile (Ermenistan hariç) Türkiye'nin dış ticaretinin gelişimi ve ikili dış ticaret özelliklerine yer verilmektedir.

5.2.1. Kafkasya Bölgesi Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Kafkasya Bölgesi ülkeleri 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile birlikte planlı ekonomik modelden piyasa ekonomisine geçiş yapmışlardır. Rusya Federasyonu dışındaki Kafkasya ülkelerinin, Sovyetler Birliği döneminde bir hammadde deposu olarak görülen ve milli gelirin en düşük olduğu bölgelerden olan Kafkasya bölgesi ülkelerinin piyasa ekonomisine geçiş süreci oldukça sancılı olmuştur (Dikkaya, 2009: 73).

SSCB'nin 1991'de yıkılması ile birlikte Sovyetler Birliğinin mirasını devralan Rusya Federasyonu, piyasa ekonomisine geçiş yapmak için bir takım adımlar atmıştır. Yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük ülkesi olan Rusya, bu dönüşüm sürecine sahip olduğu zengin doğal kaynaklar, Sovyetler Birliğinden kendisine miras kalan eğitimli işgücü ve teknolojik avantajlarla başlamıştır. Bütün bu avantajlara rağmen Rusya Federasyonu'nun ekonomik sorunları, 1998 Ağustos ayında kriz şeklinde su yüzüne çıkmıştır. 17 Ağustos 1998'de dış borç geri ödemelerine ilişkin 90 günlük moratoryum ilan etmiş ve devlet tahvillerinin geri ödemelerinin yeni bir plan çerçevesinde gerçekleştirileceğini açıklamıştır. Tüm bu uygulamalar büyük ölçekli devalüasyonla birleşince Rusya Federasyonunda özel bankacılık sistemi tamamen çökmüştür. Ancak Rusya Federasyonu bu ekonomik krizin etkilerini oldukça hızlı bir şekilde atlatmıştır.

2000'de Putin'in devlet başkanı olmasından sonra ivme kazanan ekonomik reformlar, SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya ekonomisinin tekrar büyüme eğilimine girmesini sağlamıştır (DEİK, 2012: 8). Ancak 2008 yılı son çeyreğinde ortaya çıkan küresel krizin etkisiyle 2009'da önemli oranda küçülen Rusya, 2014 yılı Haziran ayından itibaren dünya petrol fiyatlarındaki düşüş, yine 2014'de yaşanan Rusya-Ukrayna krizi ve Suriye'de devam eden iç savaşta aktif rol oynaması gibi ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Kafkasya Bölgesinde incelenen ülkelere ilişkin genel makro ekonomik göstergelerin yer aldığı Tablo 5.2.1'de görüldüğü gibi, Dünya Bankası verilerine göre 1 trilyon 425 milyar dolar GSYİH ve 9.720 dolar kişi başı gelire sahip olan Rusya Federasyonu, petrol fiyatlarının hızla gerilediği 2015'de %2,8 oranındaki küçülme yaşamış, 2016'da %0,2 oranında küçülen Rusya Federasyonunun IMF, Ekim 2017 Dünya Ekonomik Görünüm Raporuna göre 2017'de %1,8 oranında büyümesi beklenmektedir. Rusya Federasyonunda 2016'da işsizlik oranı %5,7 ve enflasyon oranı %7,1 olmuştur. IMF, Rusya'da enflasyon oranının 2017 yılında %4,2 oranında gerçekleşeceğini tahmin etmektedir.

Tablo 5. 2. 1: Kafkasya Bölgesi Ülkelerinin Makroekonomik Göstergeleri (2016)

Ülkeler	GSYİH* (Milyon Dolar)	Kişi Başı* GSYİH (Dolar)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE) (%)	İşsizlik Oranı (%)
Azerbaycan	46.450	4.760	-3,8	12,4	6,0
Gürcistan	14.260	3.830	2,7	2,1	11,8
Ukrayna	98.630	2.310	2,3	13,9	9,4
Ermenistan	11.033	3.770	0,2	-1,3	18,0
Rusya Federasyonu	1.425.700	9.720	-0,2	7,1	5,7

Kaynak: Dünya Bankası ve IMF. * Dünya Bankası, GSYİH ve Kişi Başına GSYİH verileri Atlas Metodu.

Bağımsızlığını kazanması sonrası sahip olduğu zengin doğal kaynakları sebebiyle Kafkasya'nın Kuveyt'i olarak anılan Azerbaycan, bağımsızlığının ilk yıllarında önemli bir takım problemlerle karşı karşıya kalmıştır (Oğan, 2001: 56). Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ekonomisinde 1991-1996 döneminde Karabağ sorunu gibi ve siyasi olumsuzluklara bağlı olarak ekonomik göstergelerde önemli gerilemeler görülmüş, 1996 yılı sonrası istikrar sağlanmış, ancak 1998 Rusya krizi ekonomide olumsuz gelişmelere yol açmıştır (Bağırzade, 2011: 306). Son yıllarda Azerbaycan ekonomisi düşük oranlarda büyümektedir. Bu durum petrol fiyatlarının gerilemesi ile 2016'da ekonominin -%3,1 oranında küçülmesine yol açmış, Azerbaycan'ın GSYH düzeyi 2016'da yaklaşık 46,5 milyar dolara inmiş, kişi başı gelir 4.760 dolara gerilemiştir. Azerbaycan GSYİH ve kişi başına GSYİH düzeyinin dolar cinsinden 2014 sonrası gerilemesinde petrol fiyatlarının gerilemesi yanında Azerbaycan manatının 2015'de iki kere devalüe edilmesinin olumsuz etkisi de bulunmaktadır (Üzümcü ve Topal, 2017b). Azerbaycan'da 2016'da işsizlik oranı %6, enflasyon oranı %12,4 olmuştur. IMF tahminine göre 2017'de Azerbaycan ekonomisinin %1 küçülmesi, enflasyon oranının %12 ve işsizlik oranının %6,1 olması beklenmektedir.

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan diğer Kafkasya ülkelerine nispeten Gürcistan'da halkın demokrasiye katılımı daha hızlı gerçekleşmiştir. Ancak bu olumlu gelişmeler ülkede siyasi alanda bir takım sorunların ortaya çıkmasına engel olamamış ve bağımsızlık sonrası ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlık ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Sovyetler Birliği döneminde en gelişmiş cumhuriyetlerden biri olan Gürcistan, bağımsızlığı sonrası diğer bölge ülkeleri ile kıyaslandığında oldukça geri kalmıştır (DEİK, 2012: 7). Gürcistan ekonomisi 2016 yılında %2,7 oranında büyümüş, GSYH düzeyi yaklaşık 14,3 milyar dolar, kişi başı gelir 3830 dolar olmuştur. Tablo 5.1'de görüldüğü gibi, Gürcistan'da 2016'da enflasyon %2,1 ve işsizlik oranı %11,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. IMF (2017) tahminine göre Gürcistan'ın 2017'de %4 oranında büyümesi beklenmekte, enflasyon oranının (TÜFE) %6 olacağı tahmin edilmektedir.

Ukrayna, Sovyetler Birliğinden miras kalan sosyo-ekonomik avantajlar yanı sıra geniş ve verimli topraklara, zengin doğal kaynaklara sahiptir. Ancak sahip olduğu bu avantajlara rağmen piyasa ekonomisine geçiş süreci diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Ukrayna'da da ağır geçmiş ve ülke bir takım ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. 1999 yılı itibariyle yürürlüğe konulan mali reformlar sonrası Ukrayna ekonomisi istikrar kazanmıştır (DEİK, 2012: 3).

Rusya ile 2013'de ortaya çıkan Kırım geriliminden etkilenen Ukrayna ekonomisi, 2014 ve 2015'de sırasıyla %6,6 ve %9,8 oranında küçülmüş, Tablo 5.1'de görüldüğü gibi, 2016'da %2,3 oranında büyüme sağlayabilmiştir. Ukrayna'nın GSYİH düzeyi 2016'da 98,6 milyar dolar olurken, kişi başı geliri 2.310 dolar, enflasyon oranı %13,9 ve işsizlik oranı %9,4 olmuştur. IMF (2017) tahminine göre Ukrayna'nın 2017'de %2 oranında büyümesi beklenmekte, enflasyonun %12,8 oranında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Doğrudan denize çıkışı olmayan ve ekonomisi büyük oranda Rusya'ya bağlı olan Ermenistan'ın ekonomik yapısını Sovyetler döneminde büyük ölçekli tarıma dayalı sanayi oluştururken bağımsızlığı sonrası bu ekonomik yapı bozulmuş ve küçük ölçekli tarıma kaymıştır. 2,9 milyon nüfusa sahip olan Ermenistan, 2016'da 0,2 oranında büyümüştür. Ermenistan ekonomisi yaklaşık 11 milyar dolar GSYİH düzeyine ve 3770 dolarlık kişi başı gelire sahiptir. Tablo 5.1'de görüldüğü gibi, Ermenistan'da 2016'da %18 oranında işsizlik yaşanırken ekonomideki durgunluk ortamında deflasyonist (-%1,3) bir süreç ortaya çıkmıştır. IMF (2017) tahminine göre Ermenistan'ın 2017'de %3,5 oranında büyümesi beklenmektedir. Ermenistan'da 2017'de enflasyon oranının %1,9 olacağı öngörülmektedir.

5.2.2 Kafkasya Bölgesi Ülkelerinin Dış Ticareti

Kafkasya bölgesi ülkeleri olarak sınıfladığımız ülkelerin dış ticaretlerinin 2012-2016 dönemindeki gelişimi Tablo 5.2.2'de yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi bölge ülkeleri arasında dış ticaret verileri açısından Rusya'nın belirgin üstünlüğü göze çarpmaktadır.

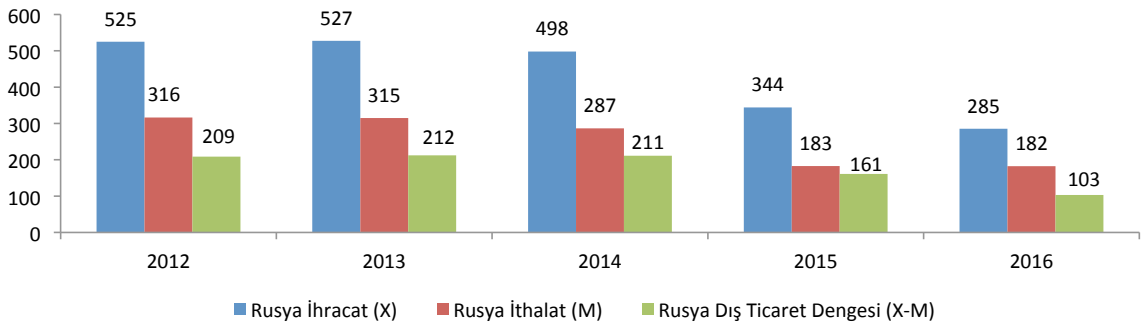
Tablo 5.2.2: Kafkasya Ülkelerinin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

		2012	2013	2014	2015	2016
Azerbaycan	İhracat (X)	23.827	23.904	21.752	11.327	9.067
	İthalat (M)	9.642	10.763	9.179	9.211	8.516
	Denge (X-M)	14.185	13.141	12.573	2.116	551
Gürcistan	İhracat (X)	2.377	2.911	2.861	2.205	2.114
	İthalat (M)	8.054	8.022	8.602	7.730	7.236
	Denge (X-M)	-5.677	-5.112	-5.741	-5.525	-5.122
Ukrayna	İhracat (X)	68.694	63.320	53.913	38.127	*37.825
	İthalat (M)	84.657	76.986	54.381	37.516	*38.369
	Denge (X-M)	-15.962	-13.666	-468	611	*-544
Ermenistan	İhracat (X)	1.428	1.468	1.490	1.483	1.808
	İthalat (M)	4.267	4.256	4.160	3.257	3.218
	Denge (X-M)	-2.839	-2.788	-2.669	-1.774	-1.411
Rusya	İhracat (X)	524.766	527.266	497.834	343.908	285.491
	İthalat (M)	316.193	314.945	286.649	182.782	182.262
	Denge (X-M)	208.574	212.321	211.185	161.126	103.229

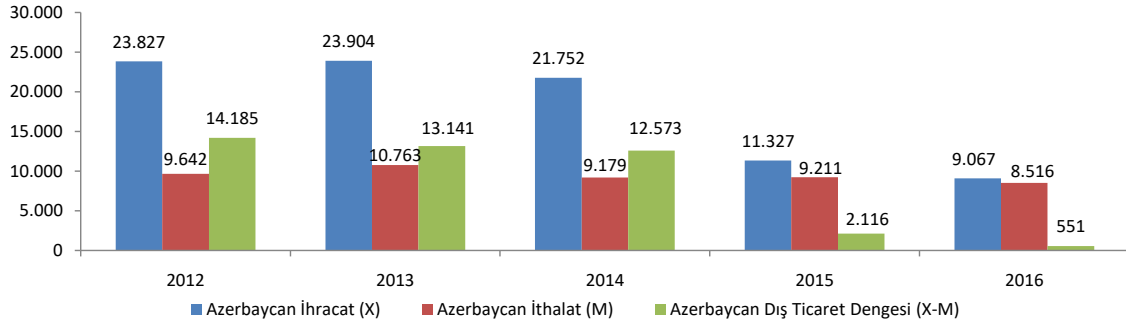
Kaynak: INTRACEN, *Mirror Data

Diğer taraftan önemli enerji ihracatçısı olan Rusya ve Azerbaycan'ın son yıllarda petrol fiyatlarının azalmasına bağlı olarak ihracat gelirleri azalmış ve Rusya'nın 2012'de 524,7 milyar dolar olan ihracat miktarı Grafik 5.2.1'de görüldüğü gibi, 2016 yılında neredeyse yarıya inerek 285,5 milyar dolar düzeyine gerilemiştir.

Grafik 5.2.1. Rusya Federasyonu Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

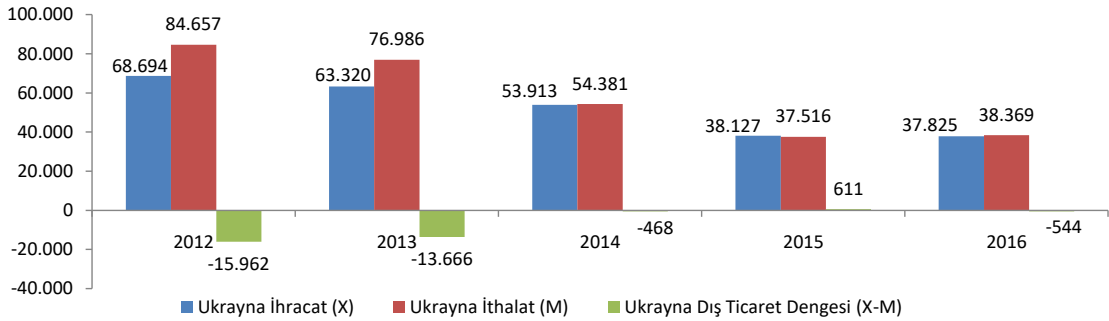

Benzer biçimde, Grafik 5.2.2'de görüldüğü üzere, Azerbaycan'ın 2012'de 23,8 milyar dolar olan ihracatı 2016'da 9,1 milyar dolara inmiştir. Ancak, Rusya'nın ithalatı ihracata paralel olarak azalırken, Azerbaycan'ın ithalatında önemli miktarda değişiklik olmamıştır.

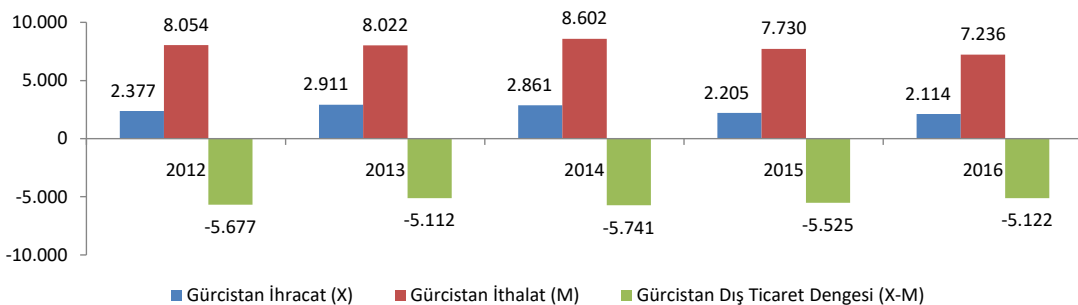
Grafik 5.2.2 Azerbaycan Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

Kafkasya Bölgesi ülkelerinin dış ticaretleri genel olarak incelendiğinde Rusya'nın gerek ihracat ve gerekse ithalatta önemli ağırlığının olduğu görülürken, bölge ülkelerinin özellikle ithalatlarında dünyanın en büyük ihracatçısı Çin'in ağırlığı söz konusudur.

Bölge ülkelerinden Ukrayna'nın dış ticaret rakamları incelendiğinde ihracat ve ithalat miktarlarının önemli ölçüde azaldığı dikkati çekmektedir. Grafik 5.2.3'de görüldüğü gibi, Ukrayna'nın 2012 yılında 68,7 milyar dolar düzeyindeki ihracatı 2016'da 37,8 milyar dolara gerilemiş, ithalatı 2012'de 84,7 milyar dolarken 2016'da 38,4 milyar dolara inmiştir. 2012 ve 2013'de 14-16 milyar dolar arasında dış ticaret açığı veren Ukrayna, 2014'de 468 milyon dolar dış ticaret açığı vermiş, 2015'de 611 milyon dolarlık dış ticaret fazlasının ardından 2016'da yeniden 544 milyon dolarlık açık vermiştir.

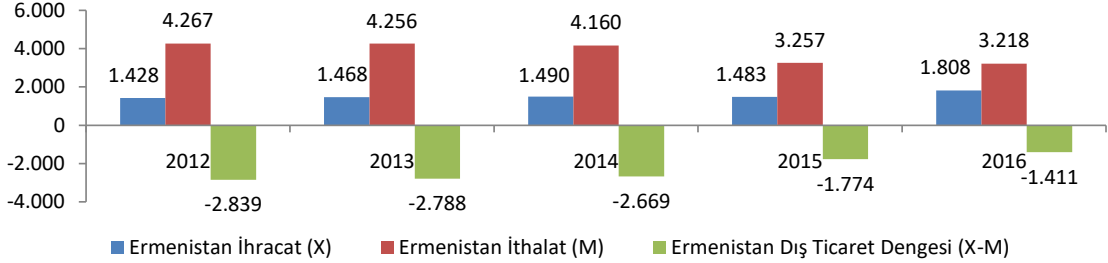
Grafik 5.2.3. Ukrayna Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

Gürcistan ve Ermenistan'ın dış ticaret rakamlarına bakıldığında, incelenen yıllarda bu ülkelerin ihracat ve ithalat rakamlarında önemli dalgalanmaların olmadığı görülmektedir. Grafik 5.2.4'de görüldüğü üzere, Gürcistan'ın 2012 yılında 2.4 milyar dolar olan ihracatının 2016 yılında 2.9 milyar dolar düzeyinde gerçekleştiği, ithalatının ise 2012 yılında 8 milyar dolarken 2016 yılında 7.2 milyar dolara gerilediği göze çarpmaktadır.

Grafik 5.2.4. Gürcistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

Ermenistan'ın 2012'de ihracatı 1.4 milyar dolar olurken, Grafik 5.2.5'de görüldüğü gibi, 2016'da 1,8 milyar dolara yükselmiş, ithalatı 2012'de 4.2 milyar dolarken 2016'da 3.2 milyar dolara gerilemiştir. Bölge ülkelerinden Rusya ve Azerbaycan dış ticaret fazlası verirken, Gürcistan, Ukrayna (2015 yılı hariç) ve Ermenistan dış ticaret açığı veren ülkelerdir.

Grafik 5.2.5. Ermenistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

Öte yandan Gürcistan'ın bu dönemde 500 milyon dolar ile 900 milyon dolar arasında değişen miktarda re-export yaptığı düşünülüğünde dış ticaret açığının 4,5 milyar dolar civarına indiği ve Ermenistan'ın benzer biçimde 100 milyon dolar ile 170 milyon dolar arasında değişen miktarlarda re-export gerçekleştirdiği dikkate alındığında bu ülkenin yaklaşık 1,2 milyar dolar civarında dış açığının olduğu söylenebilir.

Bu noktada, Kafkasya bölgesindeki bu ülkelerin dış ticaretlerindeki önemli fasıllar ile en önemli dış ticaret partneri ülkelere bakabiliriz.

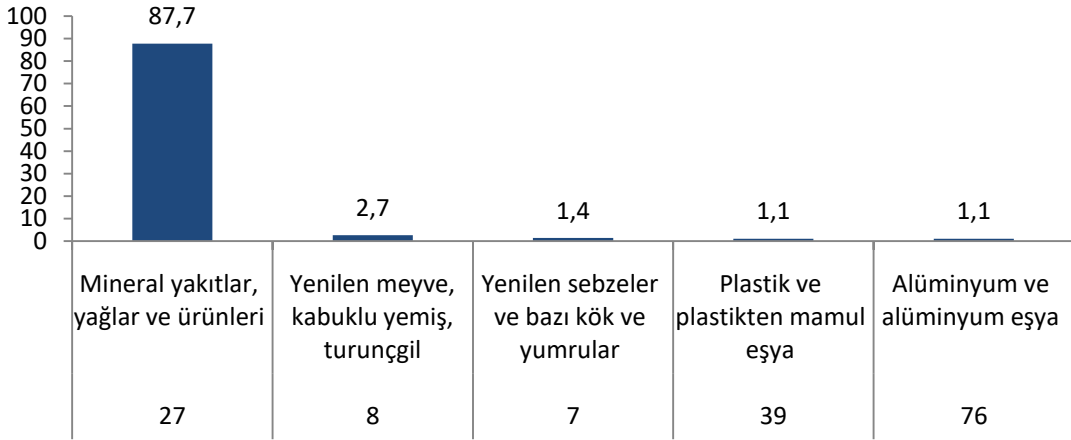
Bu çerçevede Tablo 5.2.3'de Azerbaycan'ın 2016'da gerçekleştirdiği dış ticaret fasılları bağlamında ihracat ve ithalatta ilk beş sırada gelen fasıllar yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi, Azerbaycan'ın ihracatının yaklaşık 8 milyar dolarlık tutar ve %87,7'lik payını mineral yakıtlar, mineral yağlar ve ürünleri (27. fasıl) oluşturmaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın ihracatta petrol ve doğalgaza bağımlı olduğu söylenebilir.

Tablo 5.2.3: Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

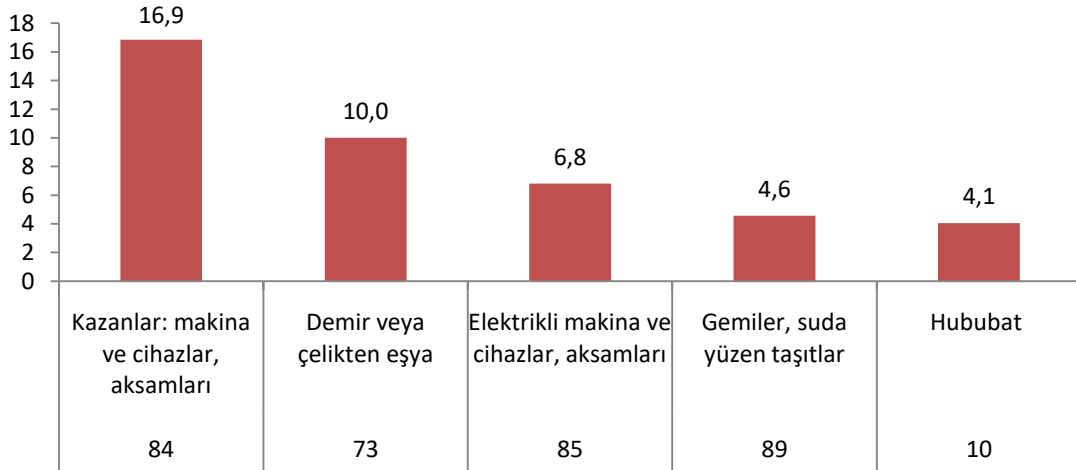
Kod	İhracat	Miktar	Pay (%)	Kod	İthalat	Miktar	Pay (%)
27	Mineral yakıtlar, yağlar ve ürünleri	7.956	87,7	84	Kazanlar: makina ve cihazlar, aksam ve parçalar	1.435	16,8
8	Yenilen meyveler, kabuklu yemişler, turunçgiller	244	2,7	73	Demir veya çelikten eşya	852	10,0
7	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular	129	1,4	85	Elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçalar	579	6,8
39	Plastik ve plastikten mamul eşya	99	1,1	89	Gemiler, suda yüzen taşıtlar	388	4,6
76	Alüminyum ve alüminyum eşya	98	1,1	10	Hububat	345	4,1
	Toplam	9.067	100		Toplam	8.516	100

Kaynak: INTRACEN.

Azerbaycan'ın diğer önemli ihraç ürünleri Grafik 5.2.6'da görüldüğü gibi, 244 milyon dolarla yenilen meyveler (8. fasıl), 129 milyon dolarla yenilen sebzeler (7. fasıl), 99 milyon dolarla plastik ve plastikten mamul eşya (39. fasıl) ve 98 milyon dolarla alüminyum ve alüminyum eşyalar olarak (76. fasıl) sıralanmaktadır.

Grafik 5.2.6. Azerbaycan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Azerbaycan'ın ithalatında ilk beş fasıl ise Grafik 5.2.7'de görüldüğü üzere, sırasıyla 1,4 milyar dolar ve %16,9 payla kazanlar ve makinalar (84. fasıl), 852 milyon dolarla (%10 pay) demir ve çelikten eşya (73. fasıl), 579 milyon dolarla elektrikli makine ve cihazlar (85. fasıl), 388 milyon dolarla gemiler ve suda yüzen taşıtlar (89. fasıl) ve 345 milyon dolarla hububat (10. fasıl) ürünleridir.

Grafik 5.2.7. Azerbaycan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

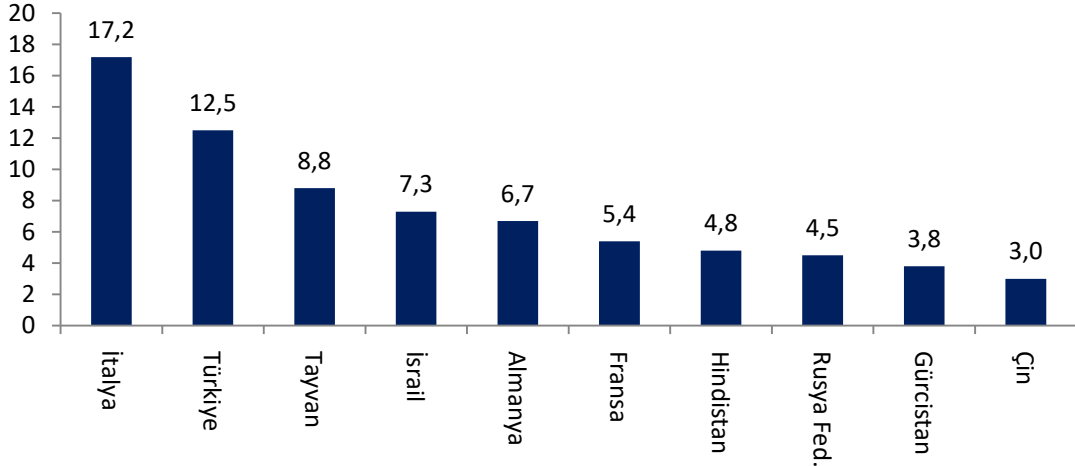
Tablo 5.2.4'de Azerbaycan'ın 2016 yılında en çok ihracat ve ithalat yaptığı ilk on ülke verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi Azerbaycan'ın ihracatında yaklaşık 1,6 milyar dolar tutar ve %17,2'lik payla İtalya ilk sıradadır. İtalyan'ın BTC hattı üzerinden aldığı petrol bu bağlamda Azerbaycan'ın ihracatındaki bu ülkenin ilk sırada olmasına yol açmaktadır.

Tablo 5.2.4. Azerbaycan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

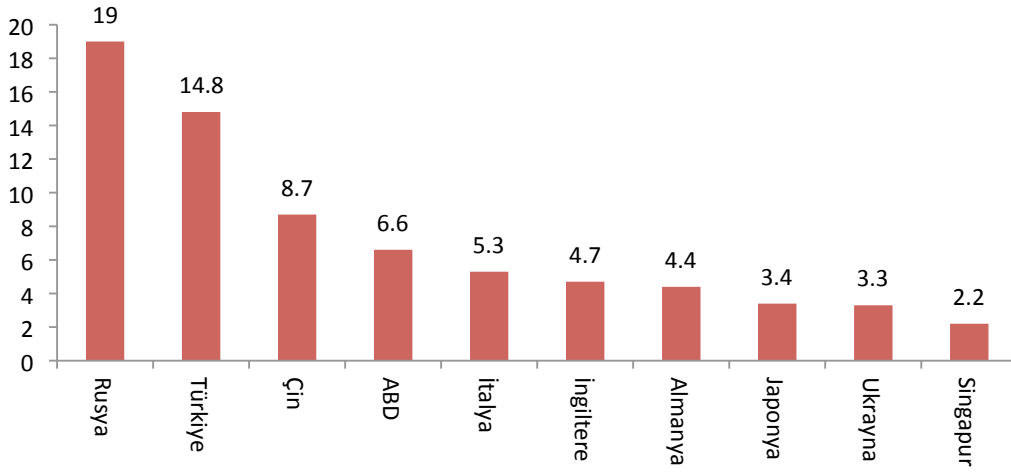
İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
İtalya	1.560	17,2	Rusya	1.622	19,0
Türkiye	1.133	12,5	Türkiye	1.263	14,8
Tayvan-Çin	797	8,8	Çin	741	8,7
İsrail	664	7,3	ABD	564	6,6
Almanya	611	6,7	İtalya	456	5,3
Fransa	494	5,4	İngiltere	402	4,7
Hindistan	437	4,8	Almanya	377	4,4
Rusya Fed.	409	4,5	Japonya	290	3,4
Gürcistan	343	3,8	Ukrayna	283	3,3
Çin	272	3,0	Singapur	186	2,2
Toplam	9.067	100	Toplam	8.516	100

Kaynak: INTRACEN.

Azerbaycan'ın ihracatında 2016 yılı itibarıyla İtalya'yı sırayla Grafik 5.2.8'de görüldüğü gibi yaklaşık 1,1 milyar dolar tutar ve %12,5 payla Türkiye izlemekte, ardından %8,8 payla Çin, %7,3 payla İsrail ve %6,7 payla Almanya gelmektedir.

Grafik 5.2.8. Azerbaycan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Azerbaycan'ın 2016 yılı ithalatında ise ilk sırada yaklaşık 1,6 milyar dolar tutar ve %19 payla Rusya yer almaktadır. Grafik 5.2.9'da görüldüğü üzere, Azerbaycan'ın ithalatında 2016 yılı itibarıyla Rusya'nın ardından Türkiye yaklaşık 1,3 milyar dolar tutar ve %14,8 payla ikinci sırayı almaktadır. Daha önceki yıllara bakıldığında örneğin 2015'de Azerbaycan'ın ithalatında Türkiye %20 payla ilk sırada gelirken 2016 örneğinde olduğu gibi bazı yıllarda Rusya Federasyonu ilk sırayı almaktadır. Azerbaycan'ın ithalatında 2016'da üçüncü sırada %8,7 payla Çin gelirken bu ülkeyi %6,6 payla ABD ve %5,3 payla İtalya takip etmektedir.

Grafik 5.2.9. Azerbaycan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Görüldüğü üzere Türkiye, iki devlet tek millet olarak çok yakın siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerimiz bulunan Azerbaycan'ın ihracat ve ithalatında ikinci sıradadır. Türkiye bu ülkeye ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere ihracat bağlamında en fazla kazanlar ve makineler, plastikler ve plastik mamulleri, elektrikli makine ve cihazlar, demir veya çelikten eşya (73 fasıl) ve mobilya ihraç etmektedir. Bu noktada Azerbaycan pazarında rakibimiz olan ilk beş sıradaki ülkelerden (Türkiye dışındaki) Azerbaycan'ın neler ithal ettiğine bakarak ülkemizin bu ülkedeki ihracat rakiplerimizi görebileceğimiz gibi, dolaylı biçimde bu pazara Türkiye ve TRA2 bölgesinden satılabilecek potansiyeli bulunan ürünleri görebiliriz.

Bu çerçevede Azerbaycan'ın 2016'da Rusya'dan yaptığı 1,6 milyar dolarlık ithalat içinde en önemli fasıllara bakıldığında bunların tahıllar (291 milyon dolar), gemiler, botlar, yüzen yapılar (159 milyon dolar), demir ve çelik (72 fasıl) 142 milyon dolar, ahşap eşyalar 124 milyon dolar, demiryolu ve tramvay lokomotifleri 122 milyon dolar, tütün ve tütün ürünleri 88 milyon dolar ve hayvansal ve bitkisel yağlar 57 milyon dolar tutarında olduğu görülmektedir. Bu fasıllardan tahıllar, demir ve çelik, ahşap eşyalar fasılları ile hayvansal ve bitkisel yağların Türkiye'den ve TRA2 bölgesinden ihracatının artırılmasının mümkün olduğu bilinmektedir. Ayrıca TRA2 bölgesi üretim ve dış ticaret yapısı dikkate alındığında hububat ile hayvansal ve bitkisel yağların coğrafi yakınlıktan yararlanılarak Azerbaycan'a ihracat potansiyelinin daha güçlü olduğu söylenebilir.

Azerbaycan'ın ithalatında 2016 yılında 741 milyon dolarla üçüncü sırada bulunan Çin'den ithal ettiği önemli fasıllara bakıldığında ise bunların kazanlar, makineler 167 milyon dolar, elektrikli makine ve cihazlar 108 milyon dolar, demir veya çelikten ürünler 60 milyon dolar, örülmemiş giyim eşyası ve giysi aksesuarları 36 milyon dolar, ayakkabılar 35 milyon dolar, örülmüş giyim eşyası 31 milyon dolar ve mobilyalar 28 milyon dolar tutarındadır. Azerbaycan'ın Çin'den ithal ettiği bu ürünlerin tamamını Türkiye'den ithal etmesi mümkün olduğu gibi, mevcut ihracatı bulunan fasılların ihracatı da artırılabilir. Ayrıca TRA2 bölgesi dış ticareti açısından bu fasıllar içinde demir ve çelikten eşyalar yanı sıra İğdir ve Ağrı illerinde üretimi ve ihracatı yapılan giyim eşyası ve ayakkabı ihracatı potansiyelinin yüksek olduğu mevcut bölge ihracat yapısından da çıkarılabilmektedir.

Azerbaycan'ın 2016'da ithalatında 564 milyon dolarla %6,6 pay alan ABD'den ithal ettiği ürün-
lere bakılırsa; kazanlar, makineler 254 milyon dolar, elektrikli makineler 52 milyon dolar ve demir
çelikten ürünler 39 milyon dolar olduğu ve bunların sofistike makineler ve elektrikli ürünler hariç Tür-
kiye'den ithal edilebileceği söylenebilir. Azerbaycan'ın ithalat sıralamasında beşinci sırada 456 mil-
yon dolarla bulunan İtalya'dan ithal ettiği ürünlere bakılırsa; yine kazanlar ve makineler 257 milyon
dolarla önemli yer tutmakta, ayrıca demir ve çelikten eşyalar 29 milyon dolar, mobilyalar 28 milyon
dolar ve elektrikli eşyalar 25 milyon dolar düzeyindedir. ABD örneğinde olduğu gibi enerji sanayinde
kullanılan sofistike makineler ile elektrikli makinelerin bir kısmı hariç bu ürünlerin Türkiye'den ithal
edilmesi mümkündür ve bu ürünler içinde demir ve çelikten eşyalar ile mobilyalar fasılları açısından
bu iki ülkenin TRA2 bölgesi ve Türkiye açısından Azerbaycan'da rakip oldukları söylenebilir.

Tablo 5.2.5'te Gürcistan'ın 2016'da gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatta önemli yer tutan ilk beş
fasıl görölmektedir.

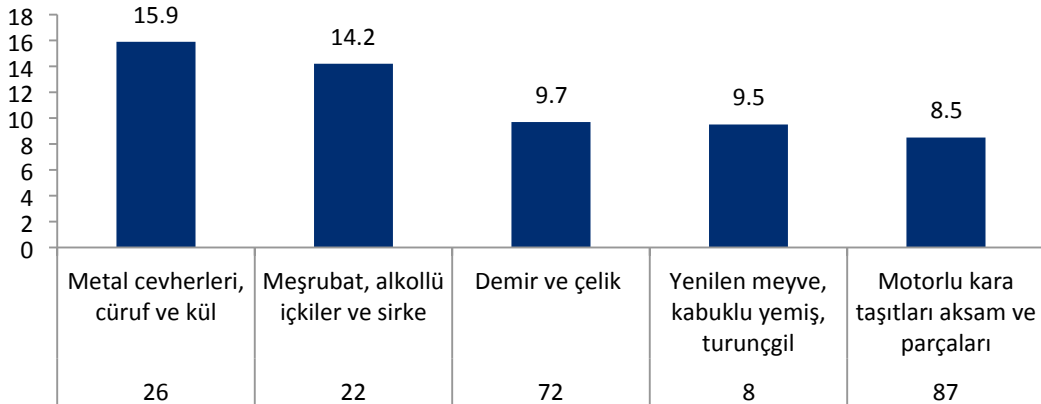
Tablo 5.2.5: Gürcistan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Miktar	Pay (%)	Kod	İthalat	Miktar	Pay (%)
26	Metal cevherleri, cüraf ve kül	336	15,9	27	Mineral yakıtlar, yağlar ve ürünleri	1.037	14,3
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	300	14,2	84	Kazanlar: makina ve cihazlar, aksam ve parçalar	808	11,2
72	Demir ve çelik	204	9,7	87	Motorlu kara taşıtları aksam ve parçaları	649	9,0
8	Yenilen meyve, kabuklu yemişler, turunçgiller	200	9,5	85	Elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçalar	574	7,9
87	Motorlu kara taşıtları aksam ve parçaları	179	8,5	30	Eczacılık ürünleri	314	4,3
	Toplam	2.114	100		Toplam	7.236	

Kaynak: INTRACEN.

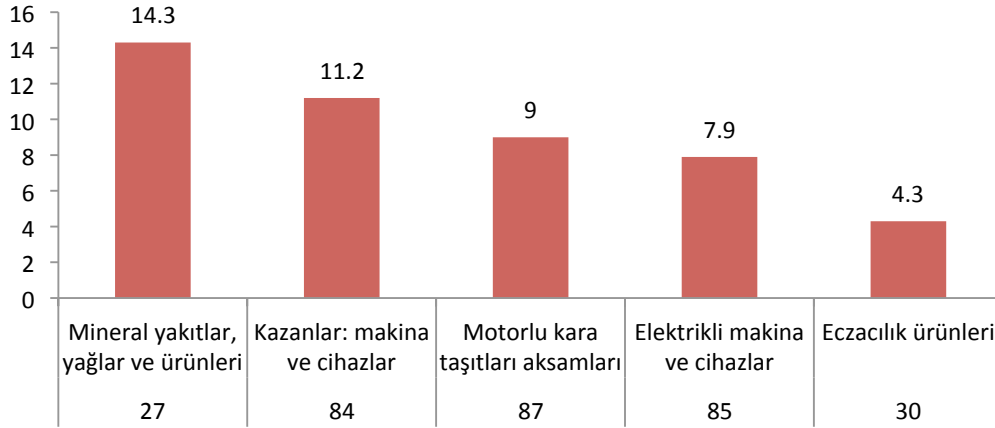
Tabloda göröldüğu gibi, 2016'da Gürcistan'ın ihracatında ilk sırada 336 milyon dolar ve %15,9 payla metal cevherleri, cüraf ve kül faslı gelmektedir. Bu faslı Grafik 5.2.10'da göröldüğu gibi, 300 milyon dolar ve %14,2 payla meşrubat, alkollü içkiler ve sirke, 204 milyon dolar ve %9,7 payla demir ve çelik ürünleri ihracatı izlemektedir. Önemli diğer fasıllar sırasıyla 200 milyon dolarla yenilen meyveler ve 179 milyon dolarla motorlu kara taşıtları aksam ve parçalarıdır.

Grafik 5.2.10. Gürcistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Gürcistan'ın 2016 yılı ithalatında ilk beş fasıl arasında ilk sırayı yaklaşık 1 milyar dolar ve %14,3 payla mineral yakıtlar almaktadır. Bu fasılın ardından Grafik 5.2.11'de görüldüğü gibi 808 milyon dolar ve %11,2 payla kazanlar, makine ve cihazlar gelmektedir. Bu iki faslı, 649 milyon dolarla motorlu kara taşıtları aksam ve parçaları, 574 milyon dolarla elektrikli makine ve cihazlar ve 314 milyon dolarla eczacılık ürünleri izlemektedir.

Grafik 5.2.11. Gürcistan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

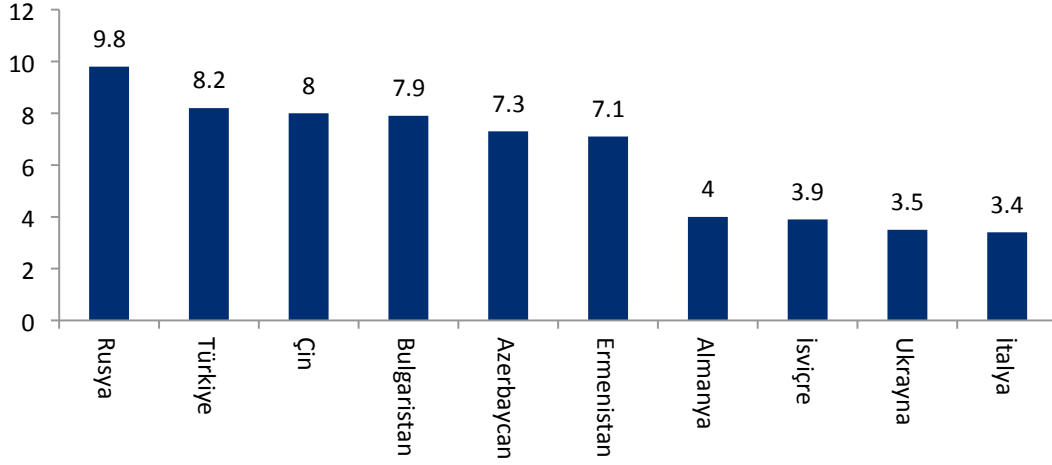
Tablo 5.2.6'da Gürcistan'ın 2016'da en çok ihracat ve ithalat yaptığı ilk 10 ülke yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi Gürcistan'ın ihracatında ilk sırada %9,8'lik payla (206 milyon dolar) Rusya Federasyonu bulunmaktadır.

Tablo 5.2.6: Gürcistan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

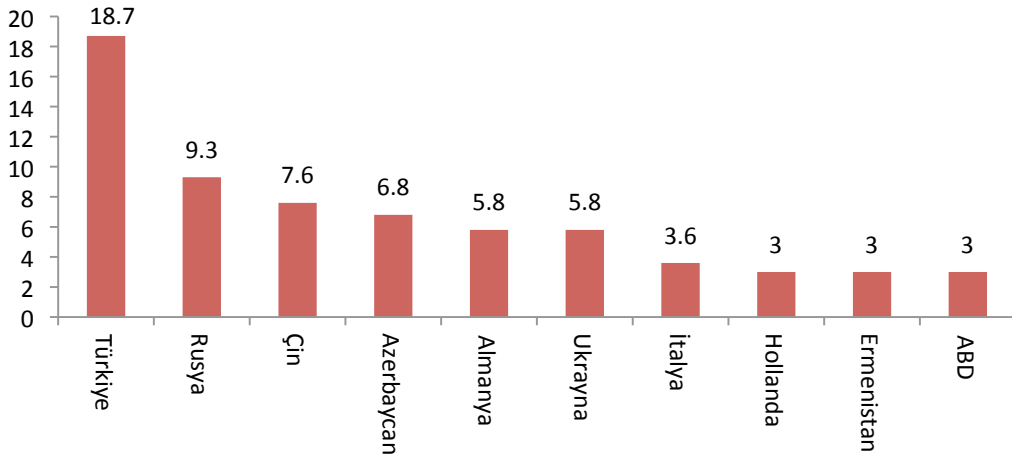
İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
Rusya	206	9,8	Türkiye	1.352	18,7
Türkiye	174	8,2	Rusya	675	9,3
Çin	170	8,0	Çin	547	7,6
Bulgaristan	167	7,9	Azerbaycan	495	6,8
Azerbaycan	153	7,3	Almanya	419	5,8
Ermenistan	151	7,1	Ukrayna	417	5,8
Almanya	85	4,0	İtalya	263	3,6
İsviçre	82	3,9	Hollanda	217	3,0
Ukrayna	73	3,5	Ermenistan	216	3,0
İtalya	72	3,4	ABD	214	3,0
Toplam	2.114	100	Toplam	7.236	100

Kaynak: INTRACEN.

Gürcistan'ın ihracatında Rusya'yı Grafik 5.2.12'de görüldüğü gibi, sırasıyla %8,2 payla (174 milyon dolar) ile Türkiye izlemektedir. Ülkemizin ardından %8 payla Çin üçüncü, %7,9 payla Bulgaristan dördüncü ve %7,3 payla Azerbaycan beşinci sıradadır.

Grafik 5.2.12. Gürcistan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Gürcistan'ın ithalatında ilk sırada yaklaşık 1,4 milyar dolar ve %18,7 payla Türkiye bulunmaktadır. Grafik 5.2.13'de görüldüğü gibi, Gürcistan'ın ithalatında ikinci sırayı %9,3 ile Rusya alırken bu ülkeyi %7,6 payla Çin, %6,8 payla Azerbaycan ve %5,8 payla Almanya ve Ukrayna izlemektedir.

Grafik 5.2.13. Gürcistan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Gürcistan'ın ithalatında açık ara ilk sırada bulunan Türkiye'den ithal ettiği ürünlere bakılacak olursa, sırasıyla 152 milyon dolarla kazanlar ve makineler, 145 milyon dolarla demir-çelikten ürünler, 113 milyon dolarla plastikten mamuller, 103 milyon dolarla elektrikli ürünler ve 53 milyon dolarla eczacılık ürünleri ilk sıraları oluşturmaktadır. Gürcistan'ın ithalatında ikinci sırada bulunduğu Rusya'dan ithal ettiği ürünlere bakıldığında bunların da 177 milyon dolarla petrol ve türevleri, 98 milyon dolarla hububat ve tahıllar, 43 milyon dolarla elektrikli makineler, 33 milyon dolarla hayvansal ve bitkisel yağlar, 24 milyon dolarla otomotiv aksam ve parçaları bulunmaktadır.

Bu ürünler içinde hububat ve tahıllar ile hayvansal ve bitkisel yağlar açısından TRA2 bölgesinin Gürcistan'a daha fazla ürün satma potansiyelinin bulunduğu söylenebilir. Gürcistan'ın ithalatında üçüncü sırada bulunan Çin'den ithal ettiği ürünler arasında sırasıyla 111 milyon dolarla kazanlar ve makineler, 73 milyon dolarla elektrikli makineler, 27 milyon dolarla ayakkabılar, 25

milyon dolarla mobilyalar bulunmaktadır. Türkiye ve TRA2 bölgesi bu ürünler içinde Gürcistan'da Çin ile rakip durumdadır ve bu ürünlerde pazarını korumak yanı sıra TRA2 bölgesi coğrafi yakınlık ile ayakkabılar ve mobilyalar ihracatında pazar payını artırabilecek potansiyele sahiptir.

Ukrayna'nın 2016 yılında ihracat ve ithalatında önemli yer tutar ilk beş fasıl da Tablo 5.2.7'de görülmektedir. 2016 yılında Ukrayna'nın ihracatında ilk beş fasıl sırasıyla 7,2 milyar dolar ve %19,1 payla demir ve çelik olmuştur. Bu fasılın ardından ihracatta ikinci sırayı yaklaşık 5,8 milyar dolar ve %15,3 payla hububat almıştır.

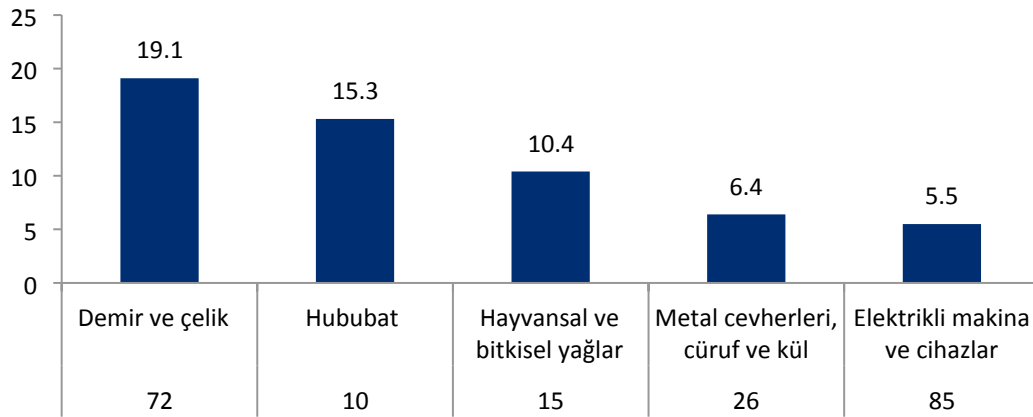
Tablo 5.2.7: Ukrayna'nın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Miktar	Pay (%)	Kod	İthalat	Miktar	Pay (%)
72	Demir ve çelik	7.228	19,1	27	Mineral yakıtlar, yağlar ve ürünleri	5.929	15,4
10	Hububat	5.791	15,3	84	Kazanlar: makina ve cihazlar, aksamaları	4.826	12,6
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar ve bunların müstahzarları	3.918	10,4	85	Elektrikli makina ve cihazlar, aksamaları	3.004	7,8
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	2.435	6,4	87	Motorlu kara taşıtları aksam ve parçaları	2.760	7,2
85	Elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçaları	2.067	5,5	39	Plastik ve plastikten mamul eşya	1.985	5,2
	Toplam	37.825	100		Toplam	38.369	100

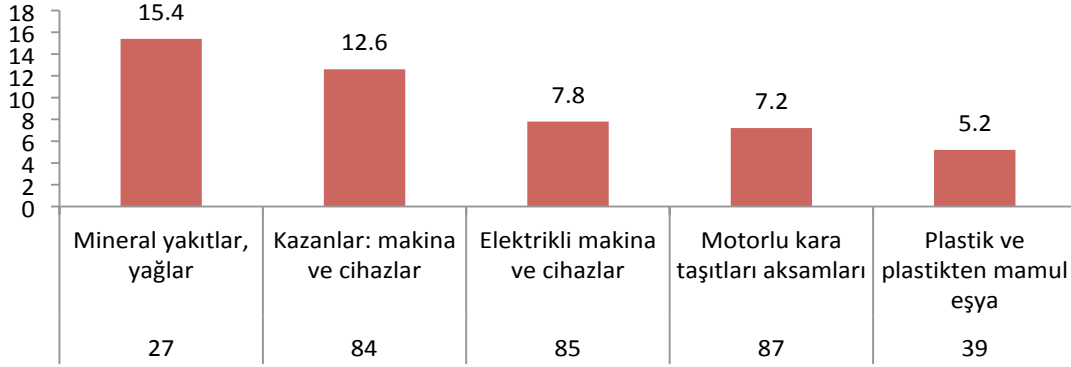
Kaynak: INTRACEN.

Grafik 5.2.14'de görüldüğü gibi Ukrayna'nın ihracatında bu iki faslı %10,4 payla hayvansal-bitkisel yağlar, %6,4 payla metal cevherleri, cüruf ve kül ve %5,5 payla elektrikli makine ve cihazlar izlemektedir.

Grafik 5.2.14. Ukrayna'nın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Ukrayna'nın ithalatında 5,9 milyar dolar ve %15,4 payla mineral yakıtlar ilk sırayı almaktadır. Bu ürün grubunun ardından Grafik 5.2.15'te görüldüğü gibi %12,6 payla kazanlar ve makineler, %7,8 payla elektrikli makine ve cihazlar, %7,2 payla motorlu kara taşıtları, aksam ve parçaları ve %5,2 payla plastik mamulleri sıralanmaktadır.

Grafik 5.2.15. Ukrayna'nın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

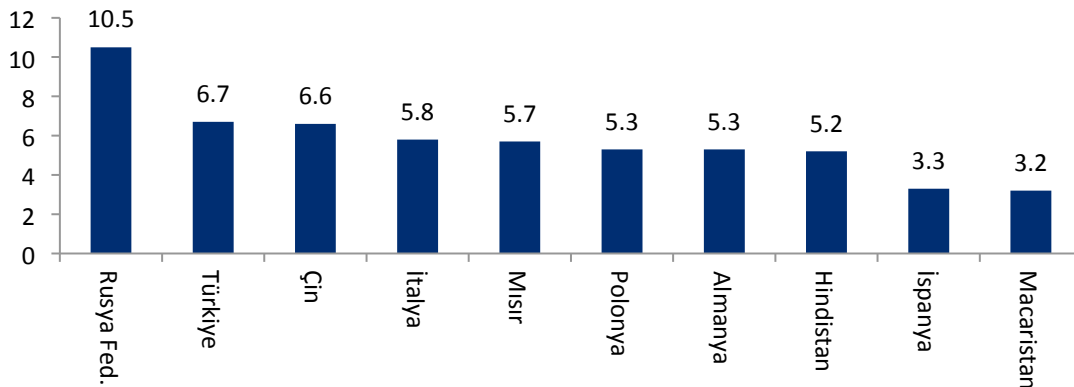
Tablo 5.2.8'de Ukrayna'nın 2016 yılında dış ticaretinde önemli yer tutan ilk on ülke görölmektedir. Ukrayna'nın dış ticaret partnerlerini gösteren INTRACEN direkt verisi 2015 yılına ait olduğu için 2016 yılı dış ticaret partnerlerini ve ağırlıklarını göstermede mirror (yansı) verileri kullanılmıştır. Tabloda görüldüğü gibi Ukrayna'nın dış ticaretinde Rusya'nın önemli bir ağırlığı vardır. Ukrayna 2016 yılında ihracatının %10,5'ni Rusya'ya yaparken bu ülkeden ithalatının %16,4'nü gerçekleştirmiştir.

Tablo 5.2.8: Ukrayna'nın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
Rusya Fed.	3.951	10,5	Rusya Fed.	6.280	16,4
Türkiye	2.548	6,7	Almanya	4.279	11,2
Çin	2.491	6,6	Çin	4.217	11,0
İtalya	2.196	5,8	Polonya	3.834	10,0
Mısır	2.157	5,7	Belarus	2.833	7,4
Polonya	2.013	5,3	Macaristan	1.547	4,0
Almanya	1.997	5,3	Türkiye	1.253	3,3
Hindistan	1.956	5,2	İtalya	1.216	3,2
İspanya	1.244	3,3	ABD	1.077	2,8
Macaristan	1.219	3,2	Kazakistan	911	2,4
Toplam	37.825	100	Toplam	38.369	100

Kaynak: INTRACEN.

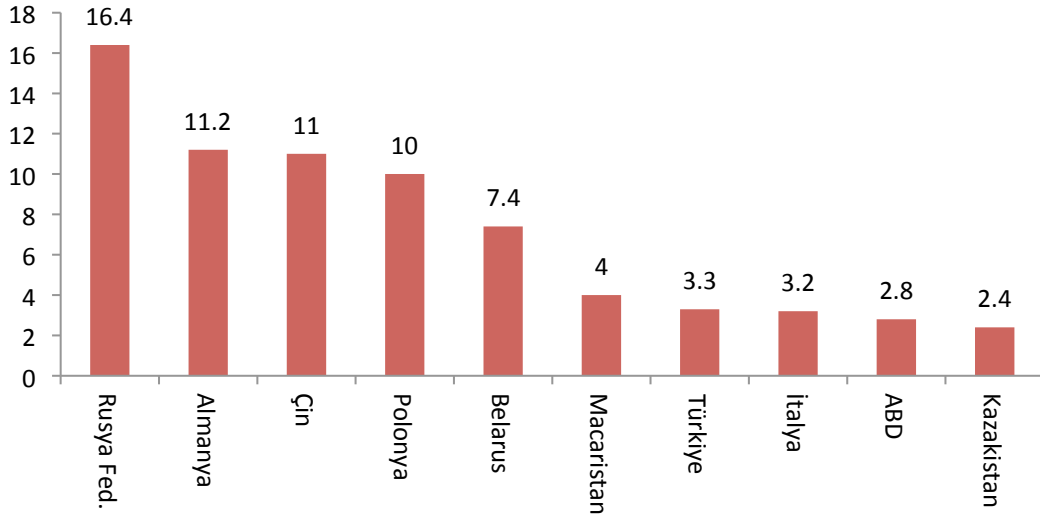
Ukrayna'nın ihracatında 2016 yılında Rusya'yı Grafik 5.2.16'da görüldüğü gibi, %6,7 payla Türkiye, %6,6 payla Çin, %5,8 payla İtalya ve %5,7 payla Mısır izlemektedir.

Grafik 5.2.16. Ukrayna'nın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Ukrayna'nın ithalatında ilk sıradaki Rusya'nın ardından Grafik 5.2.17'de görüldüğü gibi %11,2 payla Almanya, %11 payla Çin, %10 payla Polonya, %7,4 payla Belarus gelmektedir. Türkiye, Ukrayna'nın ithalatında %3,3 payla yedinci sıradadır.

Ukrayna'nın mirror (yansı) verileri bulunduğu için 2015 yılı itibarıyla yine ithalatında ilk sırada bulunan Rusya'dan (toplamda 2015'de 7,5 milyar dolar) ithal ettiği ürünlere bakıldığında, ilk sırada 3,7 milyar dolarla petrol ve türevleri (27 fasıl) oluşturmaktadır. Yani kabaca Ukrayna'nın Rusya'dan ithalatının yarısı petrol, doğalgaz ve akaryakıt ithalatıdır. Ukrayna bu ülkeden 2015'de 800 milyon dolar tutarında kazan ve makineler, 523 milyon dolar tutarında gübre, 290 milyon dolarlık plastik ve mamulleri ve 203 milyon dolar demir-çelik ve 153 milyon dolar tutarında elektrikli makineler ve aksamaları ithalatı yapmıştır.

Grafik 5.2.17. Ukrayna'nın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Ukrayna, 2015'de 4 milyar dolar tutarında ithalat yaptığı Almanya'dan petrol ve türevleri (973 milyon dolar), kazan ve makineler (530 milyon dolar), motorlu taşıtlar ve aksamaları (317 milyon dolar), elektrikli makineler (269 milyon dolar) ithal etmiştir. Ukrayna'nın bu iki ülkeden ithal ettiği ürünlere petrol ve türevleri hariç Türkiye rakip durumdadır. Ancak Ukrayna'nın geçmişten beri Rusya ve Almanya ile coğrafi-kültürel yakınlığı söz konusudur. Her ne kadar Rusya ile Kırım nedeniyle problem yaşasa da Ukrayna'nın bu iki ülkeyle dış ticaret miktarı ve ithalat fasıllarında önemli bir değişme olmayacağı söylenebilir. Ukrayna'nın 2015 yılında ithalatında 3,8 milyar dolarla üçüncü sırada bulunan Çin'den ithal ettiği ürünler arasında sırasıyla; elektrikli makineler ve aksamaları 866 milyon dolar, kazanlar ve makineler 586 milyon dolar, plastik ve mamulleri 239 milyon dolar, organik kimyasallar 150 milyon dolar ve ayakkabılar 140 milyon dolar olarak bulunmaktadır. Ukrayna'nın 2015 yılında Polonya'dan toplamda 2,3 milyar doları bulan ithalatında mineral yakıtlar 472 milyon dolar, elektrikli makine ve aksamaları 228 milyon dolar ve plastikler ve mamulleri 211 milyon dolarla ilk üç sıradadır. Ukrayna'nın Çin ve Polonya'dan ithal ettiği ürünler de Türkiye bu pazarda rakip olsa da TRA2 bölgesi için bu ülkeye hali hazırda sadece gübreler ve ayakkabı ihracatı istenen özellik ve kalitede olduğunda gerçekleşen ve potansiyeli olan ürünlerdir.

Tablo 5.2.9'da Ermenistan'ın 2016 yılında gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatındaki en önemli beş fasıl görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, 2016'da Ermenistan'ın ihracatında ilk beş fasıl sırasıyla 413

milyon dolar ve %22,8 payla metal cevherleri, cüruf ve kül, 344 milyon dolar ve %19 payla inciler, kıymetli taşlar, 211 milyon dolarla tütün ve tütün ürünleri, 175 milyon dolarla meşrubat, alkollü içkiler ve 82 milyon dolarla alüminyum, alüminyum eşya fasıllarıdır. Ermenistan'ın ithalatında ise sırasıyla ilk beş fasıl 567 milyon dolar ve %17,6 payla mineral yakıtlar ve türevleri, 253 milyon dolar ve %7,9 payla kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar, 222 milyon dolarla elektrikli makine ve cihazlar, 162 milyon dolarla inciler, kıymetli taşlar ve 113 milyon dolarla eczacılık ürünleri olmuştur.

Tablo 5.2.9. Ermenistan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Miktar	Pay (%)	Kod	İthalat	Miktar	Pay (%)
26	Metal cevherleri, cüruf, kül	413	22,8	27	Mineral yakıtlar ve yağlar	567	17,6
71	İnciler, kıymetli taşlar, mücevherler	344	19,0	84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar	254	7,9
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler	212	11,7	85	Elektrikli makina ve cihazlar	223	6,9
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke	176	9,7	71	İnciler, kıymetli taşlar, metal paralar	162	5,1
76	Alüminyum eşya	83	4,6	30	Eczacılık ürünleri	113	3,5
	Toplam	1.808	100			3.218	100

Kaynak: INTRACEN.

Tablo 5.2.10'da 2016 yılında Ermenistan'ın dış ticaretinde önemli ağırlığa sahip ilk on ülke görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi Rusya'nın diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi Ermenistan dış ticaretinde de önemli bir ağırlığı vardır. Bölge ülkeleri arasında Rusya ile en fazla dış ticaret ilişkisi bulunan ülke Ermenistan'dır. Ermenistan'ın ihracatında Rusya 373 milyon dolar ve %20,6 payla ilk sıradadır. Rusya'dan sonra %9 payla Bulgaristan, %7,8 payla Gürcistan, yine %7,8 payla Irak ve %7,5 payla Almanya gelmektedir. INTRACEN verilerine göre Ermenistan, Türkiye'ye 2016'da 526 bin dolar tutarında kilim-halı v.b. ihraç etmiştir.

Ermenistan'ın ithalatında 991 milyon dolar tutar ve %30,8 payla yine Rusya ilk sırada yer alırken, ikinci sırayı %11,3 ile Çin, üçüncü sırayı %5,2 ile Türkiye almaktadır. Bu üç ülkeyi sırasıyla %5,1 payla İran ve %5 payla Almanya takip etmektedir. INTRACEN verilerine göre, Ermenistan'ın ithalatında ilk sırada bulunan Rusya'dan ithal ettiği ürünler arasında, bu ülkeden toplam ithalatının neredeyse yarısını bulan (428 milyon dolarlık) miktarda petrol ve türevleri bulunmakta, ardından bu ülkeden 68 milyon dolarlık hububat-tahıllar, 52 milyon dolar tutarında alüminyum ürünler, 33 milyon dolarlık elektrikli ev aletleri ve aksesuarları ile 32 milyon dolar tutarından kıymetli metaller, inciler ithalatı yer almaktadır. Ermenistan'ın Çin'den ithalatında önemli yer tutan ürünler arasında ise 89 milyon dolar tutarında elektrikli ev aletleri ve aksesuarları, 59 milyon dolar tutarında kazanlar ve makineler, 18 milyon dolarlık ayakkabı, 17 milyon dolar tutarında örülmemiş giyim eşyası ve 13 milyon dolar tutarında örülmüş giyim eşyası bulunmaktadır.

Tablo 5.2.10. Ermenistan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
Rusya Fed.	373	20,6	Rusya Fed.	991	30,8
Bulgaristan	163	9,0	Çin	363	11,3
Gürcistan	141	7,8	Türkiye	169	5,2
Irak	140	7,8	İran	165	5,1
Almanya	135	7,5	Almanya	160	5,0
Kanada	133	7,4	İtalya	127	4,0
Çin	100	5,5	Ukrayna	99	3,1
İsviçre	95	5,3	Gürcistan	95	3,0
İran	70	3,9	ABD	79	2,5
BAE	69	3,8	Hindistan	69	2,2
Toplam	1.808	100	Toplam	3.218	100

Kaynak: INTRACEN

Türkiye'den INTRACEN verilerine göre ambargo uygulanmasına karşı Ermenistan 2016'da 169 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Büyük olasılıkla Gürcistan üzerinden Ermenistan'ın Türkiye'den ithal ettiği ürünlere bakıldığında bunlar arasında; sırasıyla 18,4 milyon dolarlık örülmüş giyim eşyası, yaklaşık 12 milyon dolar tutarında örülmüş giyim eşyası, 11,2 milyon dolar tutarında plastik ve plastik mamulleri, 10 milyon dolar tutarında örme dokuma, 9 milyon dolar tutarında sabunlar ve yüzey temizleyicileri ile 9 milyon dolar tutarında demir ve çelik ürünleri bulunmaktadır.

Ermenistan'ın kendisinin Kafkasya bölgesinde yalnız kalmasına ve ekonomik olarak yoksullaşmasına yol açan "sözde soykırım davasından vazgeçmedikçe, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesini işgale son verip bu bölgeyi Azerbaycan'a geri iade etmedikçe, özetle bölge gerçeklerine karşı başını kuma gömmeye devam ettikçe" Türkiye ve Azerbaycan ile dış politika ilişkileri düzelmeyeceği gibi ekonomik ilişkileri de düzelmeyecektir. Eğer Ermenistan bu adımları atarsa, Türkiye ve Azerbaycan ile kalıcı barış sağlayabilirse (?) coğrafi yakınlık nedeniyle bu ülkenin Türkiye'ye ihracatı artabileceği, hatta dış ticaretten kazançlı çıkabileceği söylenebilir. Öte yandan bu türden olumlu gelişmeler ortaya çıkarsa (?) bu durumda bu ülkenin Türkiye'den dolayı biçimde ithal ettiği ürünleri doğrudan temin etmesi, ülkesine daha kaliteli ve ucuz mallar girmesine yol açabilir ve bu bağlamda coğrafi yakınlık çerçevesinde TRA2 bölgesinden bu ülkeye hububat ve tahıllar, elektrikli ev aletleri ve aksesuarları, ayakkabılar ve giyim ve tekstil ürünleri ihraç edilebilir.

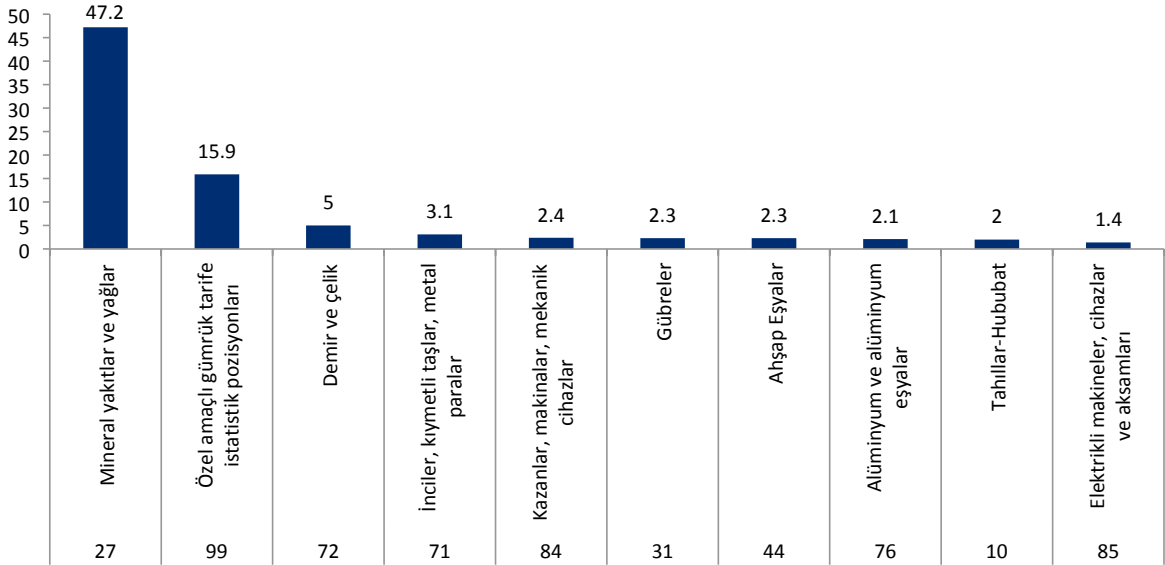
Tablo 5.2.11'de Rusya'nın 2016'da gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatında önemli yer tutan ilk on fasıl yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, 2016 yılında Rusya'nın ihracatında ilk beş fasıl sırasıyla 134,7 milyar dolarla 27 fasıl mineral yakıtlar ve yağlardır. Bu fasıl Rusya'nın ihracatının tek başına %47,2'sini oluşturmaktadır. Rusya'nın ihracatında 45,2 milyar dolarla ikinci sırada özel amaçlı gümrük tarife istatistik pozisyonları (99. fasıl) olarak tanımlanan ama genellikle gizli veri olarak bilinen ürünlerin toplam ihracatı yer almaktadır. Rusya'nın ihracatında üçüncü sırada 14,1 milyar dolar ve %5 payla 72 fasıl demir ve çelik bulunmakta, ardından 8,9 milyar dolar ve %3,1 payla inciler, kıymetli taşlar fasıl ürünleri ve 6,8 milyar dolar ve %2,4 payla kazanlar, makineler, mekanik cihazlar (84. fasıl) gelmektedir.

Tablo 5.2.11. Rusya'nın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

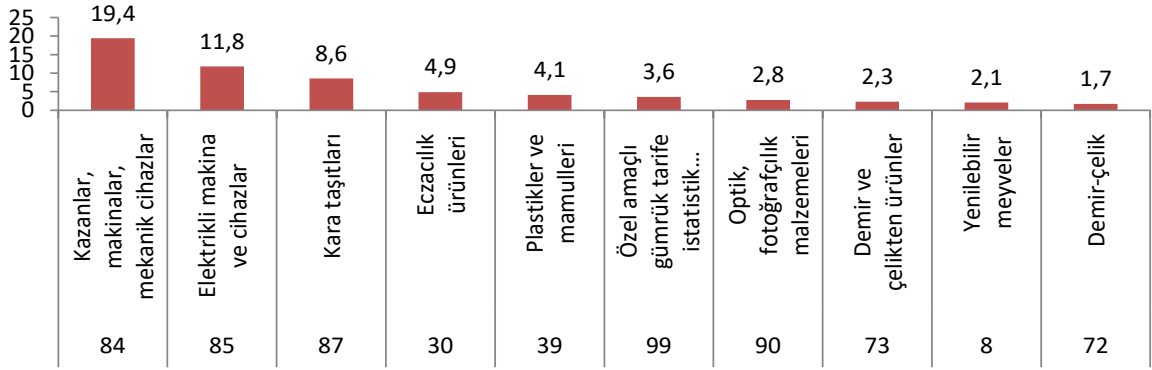
Kod	İhracat	Miktar	Pay (%)	Kod	İthalat	Miktar	Pay (%)
27	Mineral yakıtlar ve yağlar	134.703	47,2	84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar	35.361	19,4
99	Özel amaçlı gümrük tarife istatistik pozisyonları	45.239	15,9	85	Elektrikli makina ve cihazlar	21.504	11,8
72	Demir ve çelik	14.122	5,0	87	Kara taşıtları	15.637	8,6
71	İnciler, kıymetli taşlar,	8.906	3,1	30	Eczacılık ürünleri	8.908	4,9
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar	6.801	2,4	39	Plastikler ve mamulleri	7.542	4,1
31	Gübreler	6.637	2,3	99	Özel amaçlı gümrük tarife istatistik pozisyonları	6.581	3,6
44	Ahşap Eşyalar	6.524	2,3	90	Optik, fotoğrafçılık malzemeleri	5.163	2,8
76	Alüminyum eşyalar	5.980	2,1	73	Demir ve çelikten ürünler	4.149	2,3
10	Tahıllar-Hububat	5.606	2,0	08	Yenilebilir meyveler	3.831	2,1
85	Elektrikli makineler, cihazlar	4.050	1,4	72	Demir-çelik	3.033	1,7
	Toplam	285.491	100		Toplam	182.262	100

Kaynak: INTRACEN.

Rusya'nın ihracatında bu ilk beş faslı sırasıyla Grafik 5.2.18'de görüldüğü gibi, gübreler, ahşap eşyalar, alüminyum eşyalar, tahıllar-hububat ve elektrikli makineler, cihazlar ve bunların aksamaları izlemektedir.

Grafik 5.2.18. Rusya'nın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Rusya'nın ithalatında ilk sırada 35,3 milyar dolar ve %19,4 payla kazanlar, makineler mekanik cihazlar (84. fasıl) gelmektedir. Bu faslın ardından ikinci sırada 21,5 milyar dolar ve %11,8 payla elektrikli makine ve cihazlar, üçüncü sırada ise 15,6 milyar dolar ve %8,6 payla kara taşıtları, otomobil ve diğerleri gelmektedir. Grafik 5.2.19'da görüldüğü gibi, bu üç faslın ardından eczacılık ürünleri (30. fasıl), plastik ve mamulleri (39. fasıl), özel amaçlı gümrük istatistik pozisyonları gizli veri (99 fasıl), optik, fotoğrafçılık malzemeleri (90 fasıl), demir ve çelikten ürünler (73 fasıl), yenilebilir meyveler (8 fasıl) ve demir-çelik (72 fasıl) gelmektedir.

Grafik 5.2.19. Rusya'nın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

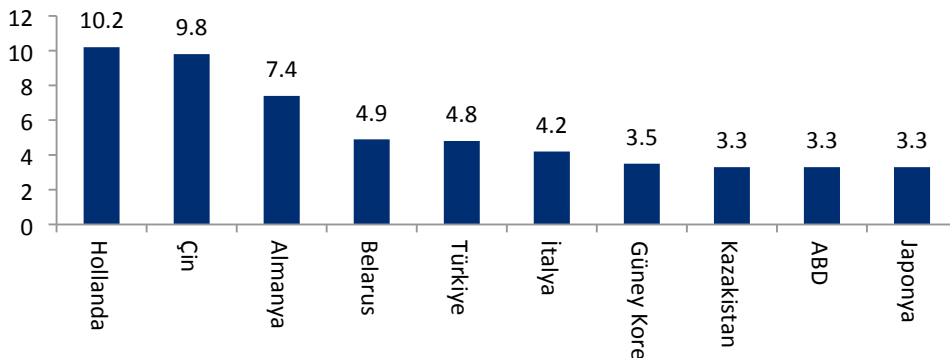
Tablo 5.2.12'de Rusya'nın en önemli ilk on dış ticaret partneri yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi 2016'da Rusya'nın ihracatında 29,2 milyar dolar tutar ve %10,2'lik payla Hollanda ilk sırada gelmektedir.

Tablo 5.2.12. Rusya'nın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
Hollanda	29.255	10,2	Çin	38.087	20,9
Çin	28.021	9,8	Almanya	19.451	10,7
Almanya	21.258	7,4	ABD	11.066	6,1
Belarus	14.051	4,9	Belarus	9.406	5,2
Türkiye	13.698	4,8	Fransa	8.492	4,7
İtalya	11.931	4,2	İtalya	7.845	4,3
Güney Kore	10.027	3,5	Japonya	6.680	3,7
Kazakistan	9.427	3,3	Güney Kore	5.113	2,8
ABD	9.426	3,3	Polonya	3.958	2,2
Japonya	9.384	3,3	Ukrayna	3.951	2,2
Toplam	285.491	100	Toplam	182.262	100

Kaynak: INTRACEN

Rusya'nın ihracatında Hollanda'yı Grafik 5.2.20'de görüldüğü üzere %9,8 payla Çin, %7,4 payla Almanya, %4,9 payla Belarus ve %4,8 payla Türkiye izlemekte, bu beş ülkenin ardından İtalya, G.Kore, Kazakistan, ABD ve Japonya gelmektedir.

Grafik 5.2.20. Rusya'nın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Rusya'nın ithalatında ise ilk sırada %20,9 payla Çin yer alırken, Çin'i sırasıyla %10,7 payla Almanya, Grafik 5.2.21'de görüldüğü üzere, %6,1 payla ABD, %5,2 payla Belarus ve %4,7 payla Fransa takip etmektedir.

Grafik 5.2.21. Rusya'nın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Öte yandan Rusya'nın ihracatında 2016'da beşinci sırada bulunan Türkiye, 2013 yılında Rusya'nın ithalatında yaklaşık 7,3 milyar dolarla 12 sırada iken 2014 yılında 6,6 milyar dolarla 13. sıraya inmiş, 2015 yılında yaklaşık 4,1 milyar dolar tutarla 12 sıraya çıkmışken 2016'da uçak düşürme krizinin etkisiyle hızla daralan ithalatın etkisiyle 2,1 milyar dolarla 22.sıraya kadar gerilemiştir.

5.2.3 Kafkasya Bölgesi Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret İlişkileri

SSCB'nin yıkılması sonrası Türkiye, Kafkasya bölgesi ülkelerinin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ülkelerden biri olmuştur. Kafkasya bölgesi, Türkiye'ye coğrafi yakınlığı sebebiyle Türkiye'nin milli menfaatlerini ve güvenliğini doğrudan etkileyebilecek dinamiklerin yer aldığı bir coğrafya haline gelmiştir. Türkiye, Kafkasya bölgesi ülkelerinden Azerbaycan'la 18 km, Ermenistan'la 325 km ve Gürcistan'la 276 km uzunluğunda kara sınırlarına sahipken, Rusya ve Ukrayna ile Karadeniz üzerinden sınır komşusu konumundadır. Hazar havzası enerji kaynakları ve Kafkasya'nın bu kaynaklarının Türkiye'ye, Avrupa'ya ve uluslararası pazarlara taşınmasına imkân tanıyan bir güzergâhta bulunması, bölgenin ülkemiz nezdinde değerini artırmıştır (Sandıklı vd., 2014: 51).

Tablo 5.2.13'de bölge ülkeleri ile Türkiye'nin ikili dış ticareti yer almaktadır. TÜİK verilerinin kullanıldığı bu tabloda 2012-2017 döneminde bu ülkelere Türkiye'nin ihracatı, bu ülkelere Türkiye'nin ithalatı ve ikili dış ticaret dengesinin gelişimi görülmektedir.

Tablo 5.2.13. Kafkasya Bölgesi Ülkeleri İle Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2017, Milyon dolar)

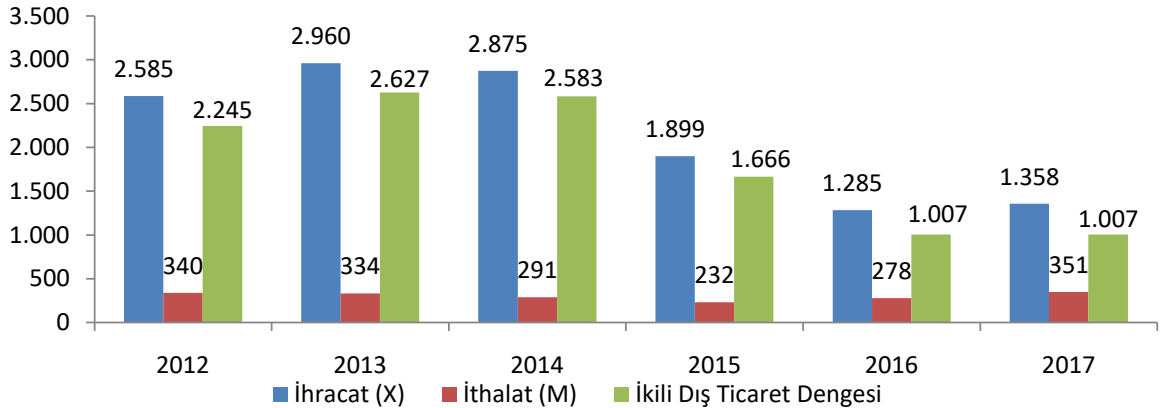
Ülkeler		2012	2013	2014	2015	2016	2017
Azerbaycan	İhracat (X)	2.585	2.960	2.875	1.899	1.285	1.358
	İthalat (M)	340	334	291	232	278	351
	Denge (X-M)	2.245	2.627	2.583	1.666	1.007	1.007
Gürcistan	İhracat (X)	1.253	1.246	1.444	1.109	1.177	1.209
	İthalat (M)	180	202	233	223	212	215
	Denge (X-M)	1.073	1.044	1.211	886	965	994
Ukrayna	İhracat (X)	1.829	2.189	1.729	1.121	1.253	1.341
	İthalat (M)	4.394	4.516	4.243	3.448	2.548	2.817
	Denge (X-M)	-2.565	-2.327	-2.513	-2.327	-1.295	-1.476
Ermenistan	İhracat (X)	0,2	0,1	-	-	-	-
	İthalat (M)	0,2	0,4	1,4	1	1,4	2,1
	Denge (X-M)	-	-0,3	-1,4	-1	-1,4	-2,1
Rusya Fed.	İhracat (X)	6.681	6.964	5.943	3.588	1.733	2.735
	İthalat (M)	26.625	25.064	25.289	20.402	15.162	19.514
	Denge (X-M)	-19.945	-18.100	-19.346	-16.813	-13.429	-16.778

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Bu noktada, Kafkasya bölgesinde yer alan her bir ülke ile 2012-2017 döneminde Türkiye'nin dış ticaretin gelişimine ve bu ülkelerle dış ticarete konu olan önemli ürünlere fasıllara yer vererek analizimizi sürdürebiliriz.

Bu bağlamda ilk olarak Kafkasya bölgesindeki ülkeler içinde Azerbaycan ile başlayabiliriz. Bilindiği üzere SSCB'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanını ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Bundan sonra iki ülke arasındaki dış ticaret ve yatırım ilişkileri artarak devam etmiş ve Türkiye Azerbaycan'ın en önemli dış ticaret partnerlerinden biri olmuştur. Türkiye, Azerbaycan ile ikili dış ticarete fazlası vermektedir. Tablo 5.2.13'den görüldüğü gibi 2013 yılında yaklaşık 3 milyar dolara kadar çıkan Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı son yıllarda azalarak 2017 yılında 1 milyar 358 milyon dolar olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'dan yapmış olduğu ithalat ise ihracatına nispeten oldukça düşük seviyede gerçekleşmektedir. Azerbaycan'dan Türkiye'nin 2012'de gerçekleştirdiği 340 milyon dolarlık ithalat, 2015'de 232 milyon dolara inmiş, 2017'de 351 milyon dolar olmuştur. Bu çerçevede Grafik 5.2.22'de görüldüğü gibi ikili dış ticarete Türkiye lehine ortaya çıkan dış ticaret fazlası da 2013'de 2,6 milyar dolar düzeyinde iken 2017'de yaklaşık 1 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Grafik 5.2.22. Türkiye-Azerbaycan İkili Dış Ticareti (2012-2017, milyon dolar)

Kaynak: TÜİK

Bununla birlikte Türkiye-Azerbaycan ikili dış ticaretine ilişkin INTRACEN verilerine göre Tablo 5.2.14'de görüldüğü gibi, Azerbaycan esas alınarak bakıldığında farklılık gözükmemektedir. Şöyle ki, Azerbaycan'ın Türkiye'den ithalatı (Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı) verileri TÜİK verileri ile karşılaştırıldığında daha düşük, Azerbaycan'ın Türkiye'ye ihracat (Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalat) verileri ise çok daha yüksek olduğu için Türkiye lehine oluşan dış ticaret fazlası daha düşük düzeyde hesaplanmaktadır.

Tablo 5.2.14. Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

Azerbaycan-Türkiye	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye'den İthalat	1.520	1.481	1.287	1.172	1.263
Türkiye'ye İhracat	600	526	502	458	1.133
İkili Dış Ticaret Dengesi	920	955	784	715	130

Kaynak: INTRACEN

Tabloda görüldüğü gibi, bu çerçevede Türkiye'nin ihracatı 2012'de 2,5 milyar dolar yerine yaklaşık 1,5 milyar dolar ve ithalatı 340 milyon dolar yerine 600 milyon dolar olarak alındığında dış ticaret fazlası 920 milyon dolara inmekte, benzer biçimde 2016'da Türkiye'nin ikili dış ticaret fazlası sadece 130 milyon dolar olmaktadır. Bu durumun ikili dış ticaret fasılları ayrıntılarına bakıldığında bir ölçüde açıklanabildiği görülmektedir.

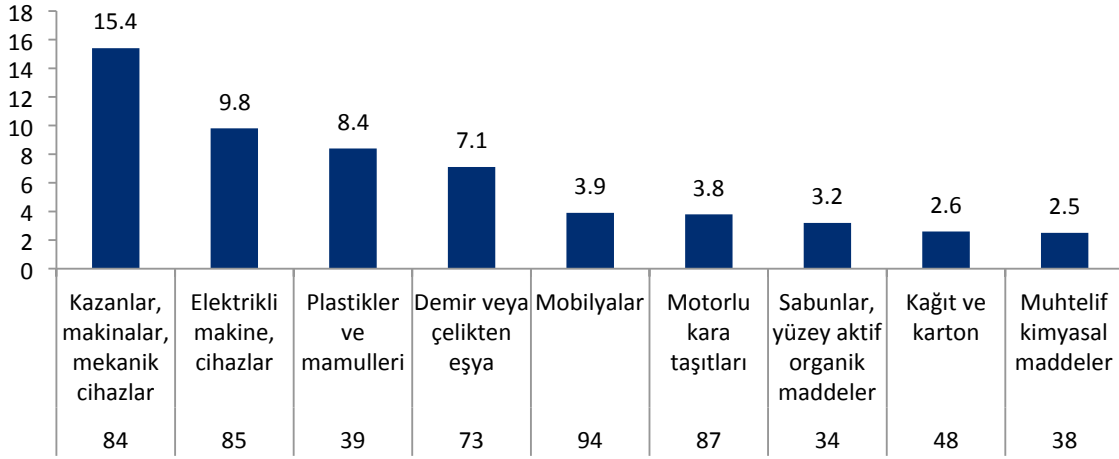
Bu çerçevede Tablo 5.2.15'de 2017 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan dış ticarete ilk sırada gelen beş fasıl yer almaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatında ilk sırada 209 milyon dolar tutar ve %15,4 payla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar faslı gelmektedir. Bu faslı %9,8 payla elektrikli makine ve cihazlar, %8,4 payla plastikler ve mamulleri izlemektedir.

Tablo 5.2.15 Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

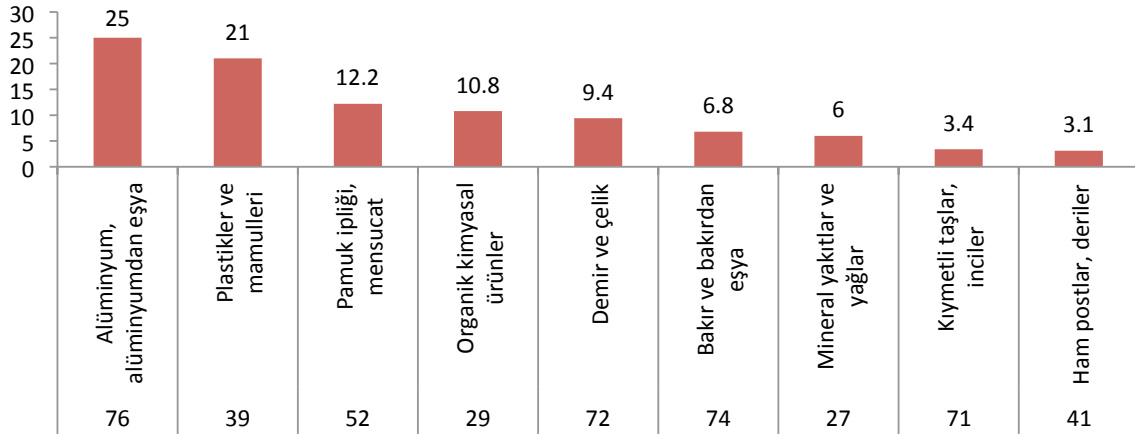
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar	209	15,4	76	Alüminyum, alüminyumdan eşya	88	25,0
85	Elektrikli makine, cihazlar	133	9,8	39	Plastikler ve mamulleri	74	21,0
39	Plastikler ve mamulleri	114	8,4	52	Pamuk ipliği, mensucat	43	12,2
73	Demir veya çelikten eşya	97	7,1	29	Organik kimyasal ürünler	38	10,8
94	Mobilyalar	53	3,9	72	Demir ve çelik	33	9,4
87	Motorlu kara taşıtları	52	3,8	74	Bakır ve bakırdan eşya	24	6,8
34	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler	44	3,2	27	Mineral yakıtlar ve yağlar	21	6,0
48	Kağıt ve karton	36	2,6	71	Kıymetli taşlar, inciler	12	3,4
38	Muhtelif kimyasal maddeler	33	2,5	41	Ham postlar, deriler	11	3,1
	Toplam	1.358	100		Toplam	351	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Grafik 5.2.23'de görüldüğü üzere Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı noktasında bu üç faslı %7,1 payla demir veya çelikten eşya, %3,9 payla mobilyalar, %3,8 payla motorlu kara taşıtları ve aksesuarları ile %3,2 payla sabunlar, yüzey aktif organik maddeler izlemektedir.

Grafik 5.2.23. Türkiye'nin Azerbaycan'a İhracatında Önemli Fasılların Payı (2017, %)

Türkiye'nin Azerbaycan'dan yapmış olduğu ithalatta 2017 yılında ilk sırada gelen fasıl ise 88 milyon dolar ve %25 payla alüminyum ve alüminyumdan eşya olmuş, ikinci sırayı 74 milyon dolar ve %21 payla plastikler ve plastik mamulleri fasılı almıştır. Grafik 5.2.24'de görüldüğü gibi Türkiye'nin Azerbaycan'dan 2017 yılında ithalatında bu iki fasılın ardından %12,2 payla pamuk ipliği ve mensucat ürünleri, %10,8 payla organik kimyasal ürünler ve %9,4 payla demir ve çelik gelmektedir. TÜİK verilerine göre petrol ve türevleri 27 fasıl ithalatı sadece 21 milyon dolar ve %6 paya sahip görünmektedir.

Grafik 5.2.24. Türkiye'nin Azerbaycan'dan İthalatında Önemli Fasılların Payı (2017, %)

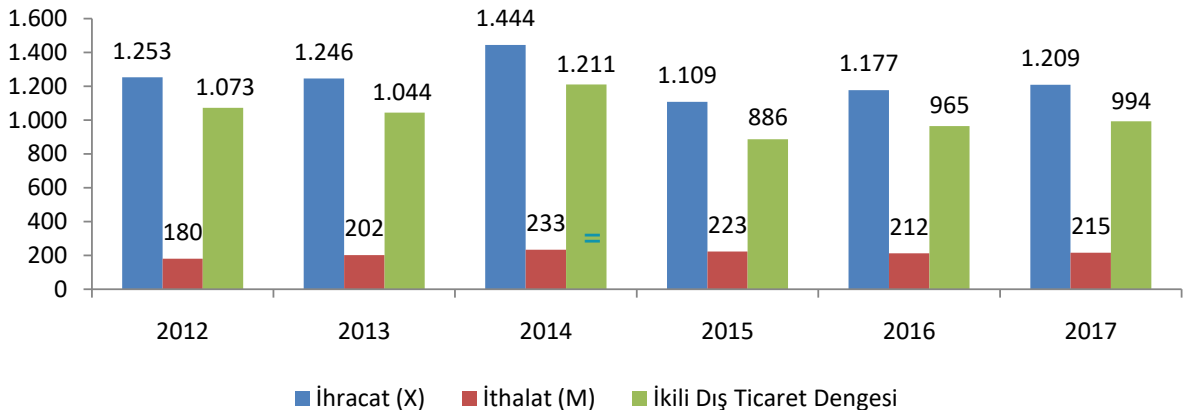
Öte yandan TÜİK verileri bağlamında 2016 yılı ithalat verilerine bakılırsa, Türkiye'nin Azerbaycan'dan 2016'daki toplam 278 milyon dolarlık ithalatında petrol ve türevleri ithalatı 47,1 milyon dolar ve %16,9 payla üçüncü sıradaki fasıl konumundadır. Buna karşılık INTRACEN verilerine bakılırsa (Tablo 5.2.14), Türkiye'nin Azerbaycan'dan 2016'da toplam ithalatı yaklaşık 1,1 milyar dolardır ve bu ithalatın 952 milyon dolar tutarındaki (%84) kısmı petrol ve türevleri ithalatıdır. Ayrıca INTRACEN verilerine göre Türkiye'nin 2015'de Azerbaycan'dan gerçekleştirdiği toplam ithalatının (457,5 milyon dolar) %63,3 oranındaki kısmı (290 milyon dolar) petrol ve türevleri ithalatıdır ve yine 2014'deki 502 milyon dolar tutarındaki toplam ithalatının yaklaşık %56 kadarı (281 milyon dolar) petrol ve türevleri (27 fasıl) ithalatından oluşmaktadır.

Bu bağlamda, ülkelerin dış ticaret fasılları ve partnerleri kısmında yer verilen INTRACEN verileri ile TÜİK verilerinde ülkelere göre ithalat fasıllarında 27 fasıl ithalatında önemli ölçüde farklılık bulunmaktadır. Bu durum ülkemizin milli savunması ve enerji politikaları bağlamında ülkeler arası anlaşmalarla fasıllara göre gizli veri ve gizli ülkeye (999 kodlu) yer verilmesiyle açıklanabilir. Bu bağlamda Türkiye'nin 2017 yılı ithalatında tüm fasıllara göre sıralama yapıldığında toplam enerji ithalatımızı gösteren 27 fasıl 37,2 milyar dolar ve %15,9 payla ilk sıradadır. Burada Türkiye'nin 27 fasıl bağlamında enerji ithalatı yaptığı ülkelere bakıldığında 999 kodlu gizli ülkeden 8 milyar 176 milyon dolar tutarında ithalat yapıldığı görülmektedir. Yani Türkiye 2017'de toplam enerji ithalatının %22'sini gizli ülkeden tedarik etmiş olarak gözükmemektedir. Bu bağlamda gizli ülke 27 fasıl enerji ithalatında Rusya Federasyonundan yapılan 11,4 milyar dolarlık petrol ve türevleri ithalatından sonra ikinci sırada bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin 2016 yılında TÜİK verilerine göre Azerbaycan'dan 47,1 milyon doların çok üzerinde ve INTRACEN verilerinde görüldüğü gibi 952 milyon dolar tutarında 27 fasıl (mineral yakıtlar, petrol ve türevleri) ithalatı bulunduğu ve bu ülke ile dış ticaretin TÜİK verilerinin çok üzerinde olduğu söylenebilir. Ayrıca Türkiye'nin ülkelere göre 2017 dönemi gizli ülke (999) verisi miktarıyla (8 milyar 197 milyon dolar) ile 27 fasıl ithalatı gizli ülke (999) verisi miktarının bir birine çok yakın, neredeyse aynı değerde olması bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Bu noktada, daha önceki çalışmalarımızda görüldüğü üzere (Üzümcü ve Topal, 2015) enerji ithalatı ile ilgili gizli verinin Azerbaycan yanı sıra S.Arabistan, İran ve Irak gibi enerji tedarik ettiğimiz ülkelere yapılan enerji ithalatı ile bağlantılı olduğu belirtilebilir.

Bağımsızlık sonrası önemli ekonomik sorunlar yaşayan Gürcistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye'dir. Bağımsızlık sonrası Gürcistan, Türkiye ile askeri ve siyasi alanda oldukça ileri düzeyde işbirliği geliştiren bir ülke olmuştur. İki ülkenin bir kara sınırını paylaşmalarına ve Türkiye Gürcistan'ın en fazla dış ticaret gerçekleştirdiği ülke olmasına rağmen ekonomik ve ticari ilişkiler bu konumu ve potansiyeli yeterince yansıtmamaktadır (DEİK, 2012: 13). Tablo 5.2.13'de incelendiğinde görüldüğü üzere, iki ülke arasında yapılan dış ticarete Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Gürcistan'ın ithalatında Türkiye ilk sırada yer almaktadır.

Türkiye-Gürcistan arasında yapılan dış ticaretin 2012-2017 yılları arası incelendiğinde ihracat ve ithalat miktarlarının çok fazla değişmediği görülmektedir. Grafik 5.2.25'de görüldüğü üzere, 2012'de yaklaşık 1,2 milyar dolar olan Türkiye'nin ihracatı 2017'de yine yaklaşık 1,2 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin Gürcistan'dan yaptığı ithalat ise 2012'de 180 milyon dolarken 2017'de 215 milyon dolar olmuştur.

Grafik 5.2.25. Türkiye-Gürcistan İkilik Dış Ticareti (2012-2017, milyon dolar)

Tablo 5.2.16'da 2017'de Türkiye ve Gürcistan arasında yapılan dış ticarete önemli yer tutan fasıllar görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında ilk sırada 125 milyon dolar ve %10,4 payla plastikler ve mamulleri faslı gelmekte, ikinci sırayı 122 milyon dolar ve %10,1 payla kazanlar ve makineler, üçüncü sırayı da 119 milyon dolar ve %9,8 payla demir veya çelikten eşya almaktadır.

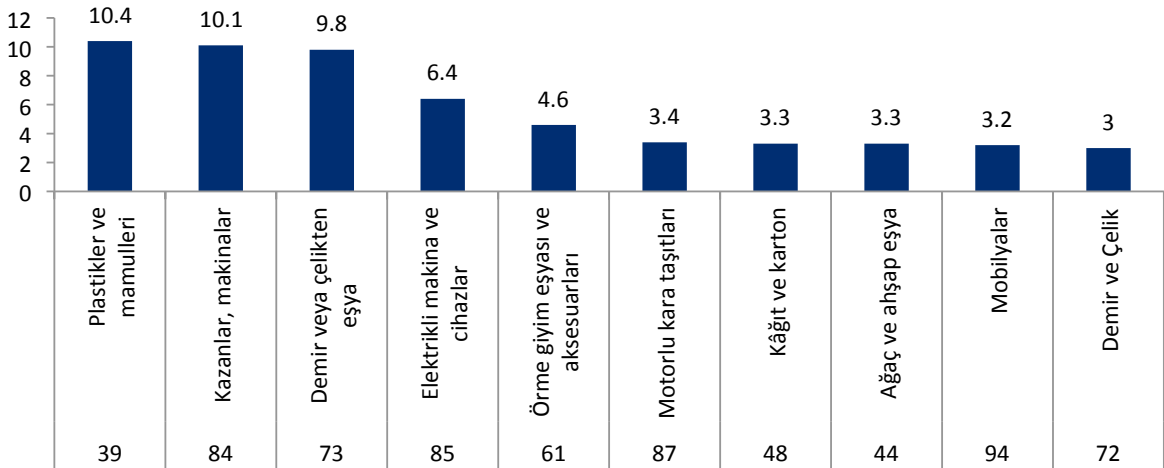
Tablo 5.2.16. Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
39	Plastikler ve mamulleri	125	10,4	61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	68	31,7
84	Kazanlar, makineler	122	10,1	72	Demir ve çelik	66	30,5
73	Demir veya çelikten eşya	119	9,8	23	Gıda sanayi kalıntıları vs. kaba yemler	12	5,3
85	Elektrikli makina ve cihazlar	77	6,4	27	Mineral yakıtlar	11	5,2
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	55	4,6	62	Örülmemiş giyim eşyası	10	4,8
87	Motorlu kara taşıtları	42	3,4	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	8	3,5
44	Ağaç ve ahşap eşya	40	3,3	76	Alüminyum ve alüminyum eşya	6	2,7
48	Kâğıt ve karton	39	3,3	78	Kurşun ve kurşundan eşya	5	2,5
94	Mobilyalar	38	3,2	28	İnorganik kimyasallar	5	2,3
72	Demir ve Çelik	36	3,0	41	Ham postlar deriler	3	1,5
	Toplam	1.209	100		Toplam	215	100

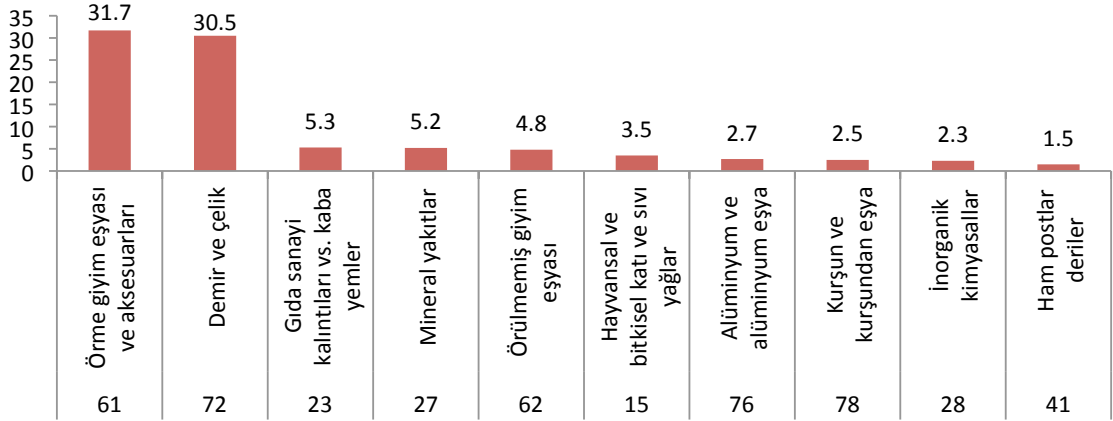
Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye'nin 2017'de Gürcistan'a ihracatında bu üç faslın ardından Grafik 5.2.26'da görüldüğü gibi elektrikli makine ve cihazlar %6,4 oranında, örme giyim eşyası ve aksesuarları %4,6 oranında ve motorlu kara taşıtları %3,4 pay almaktadır.

Grafik 5.2.26. Türkiye'nin Gürcistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

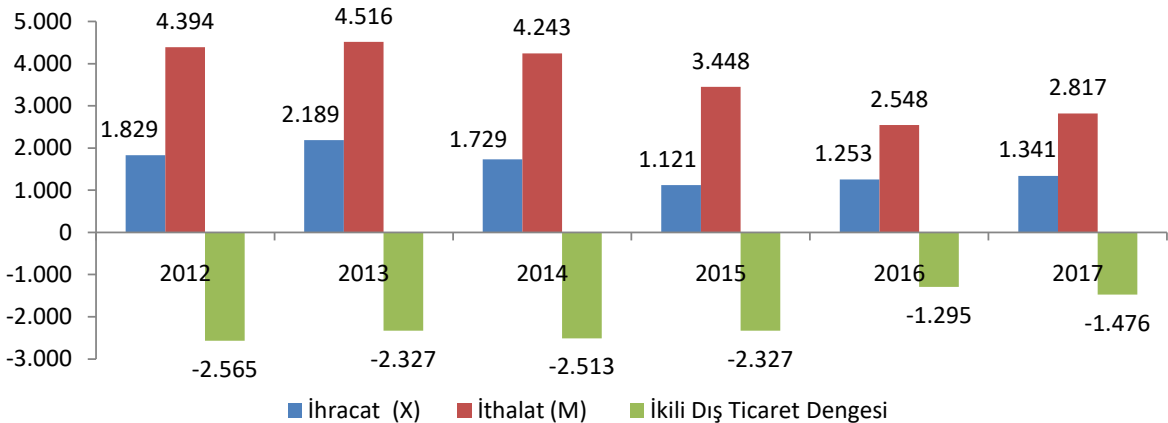
Türkiye'nin 2017 yılında Gürcistan'dan ithalatında ise ilk sırada 68 milyon dolar ve %31,7 payla örme giyim eşyası ve aksesuarları faslı gelmekte, ikinci sırayı 66 milyon dolar ve %30,5 payla demir ve çelik, üçüncü sırayı 12 milyon dolar %5,3 payla gıda sanayi kalıntıları, döküntüleri ve kaba yemler almaktadır. Türkiye'nin Gürcistan'dan ithalatında ilk üç faslın ardından Grafik 5.2.27'de görüldüğü gibi, mineral yakıtlar %5,2 payla dördüncü, örülmemiş giyim eşyası %4,8 payla beşinci, hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar %3,5 payla altıncı ve alüminyumdan eşyalar %2,7 payla yedinci sırada bulunmaktadır.

Grafik 5.2.27. Türkiye'nin Gürcistan'dan İthalatında Önemli Fasılların Payı (2017, %)

Tablo ve ilgili grafiklerde görüldüğü üzere Türkiye, daha geniş yelpazede Gürcistan'a sanayi ürünü ihraç ederken bu ülkeden ithalatında iki faslın büyük bir ağırlığı bulunmaktadır. Ayrıca bu ülkeden ithalatta sanayi ürünleri de bulunmasına karşın demir ve çelik, mineral yakıtlar, kaba yemler, hayvani ve bitkisel yağlar örneğinde olduğu gibi madencilik ürünleri ve tarımsal ürünlerin daha ağırlıklı olduğu söylenebilir (Üzümcü ve Topal, 2017b: 42-43).

SSCB'nin dağılması ve Ukrayna'nın bağımsızlığını kazanması sonrası Türkiye ve Ukrayna arası dış ticarete bakıldığında, bu ülkeyle dış ticaretinde Türkiye'nin sürekli olarak dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Türkiye'nin Ukrayna'ya karşı sürekli dış ticaret açığı vermesinin sebepleri arasında Türkiye'nin Ukrayna'dan yaptığı demir çelik ithalatındaki artış, bu ürünün ikili dış ticaretin ithalat kısmındaki ağırlığı ve bazı dönemlerde demir-çelik fiyatlarının tüm dünyada yaşadığı yükselme gösterilmektedir (DEİK, 2012: 12).

Türkiye ile Ukrayna arasında 2012-2017 dönemi dış ticaretinin seyrinin yer aldığı Grafik 5.2.28'de görüldüğü gibi 2013'de 2,2 milyar dolar düzeyine yaklaşan Türkiye'nin Ukrayna'ya ihracatı, sonraki yıllarda azalmış, 2017'de 1,3 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin Ukrayna'dan yaptığı ithalat ise 2012'de 4 milyar doların üzerindeyken son yıllarda önemli ölçüde gerilemiş ve 2017'de 2,8 milyar dolar olmuştur. İkili dış ticarete bu ülkeye verilen dış ticaret açığı da 2012'de 2,5 milyar dolarken 2017'de 1,5 milyar dolara inmiştir.

Grafik 5.2.28. Türkiye-Ukrayna İkili Dış Ticareti (2012-2017, milyon dolar)

Tablo 5.2.17’de Türkiye ile Ukrayna arasındaki dış ticarete 2017 yılı itibarıyla önemli yer tutan fasıllar görülmektedir.

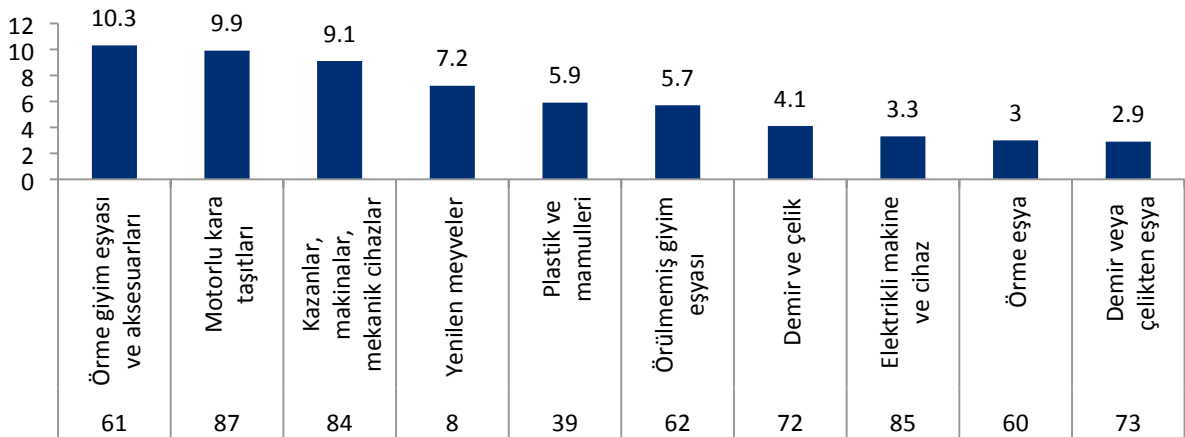
Tablo 5.2.17. Türkiye-Ukrayna Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	138	10,3	72	Demir ve çelik	1.194	42,4
87	Motorlu kara taşıtları	133	9,9	12	Yağlı tohum ve meyveler, saman ve kaba yem	312	11,1
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar	122	9,1	23	Gıda sanayi kalıntı vs. hayvanlar için kaba yemler	216	7,7
8	Yenilen meyveler	97	7,2	44	Ağaç ve ahşap eşya	209	7,4
39	Plastik ve mamulleri	79	5,9	10	Hububat	171	6,1
62	Örülmemiş giyim eşyası	76	5,7	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	149	5,3
72	Demir ve çelik	55	4,1	26	Metal cevherleri, cüruf, kül	133	4,7
85	Elektrikli makine ve cihaz	45	3,3	74	Bakır ve bakırdan eşya	71	2,5
60	Örme eşya	41	3,0	31	Gübreler	57	2,0
73	Demir veya çelikten eşya	39	2,9	28	İnorganik kimyasallar	43	1,5
	Toplam	1.341	100		Toplam	2.817	100

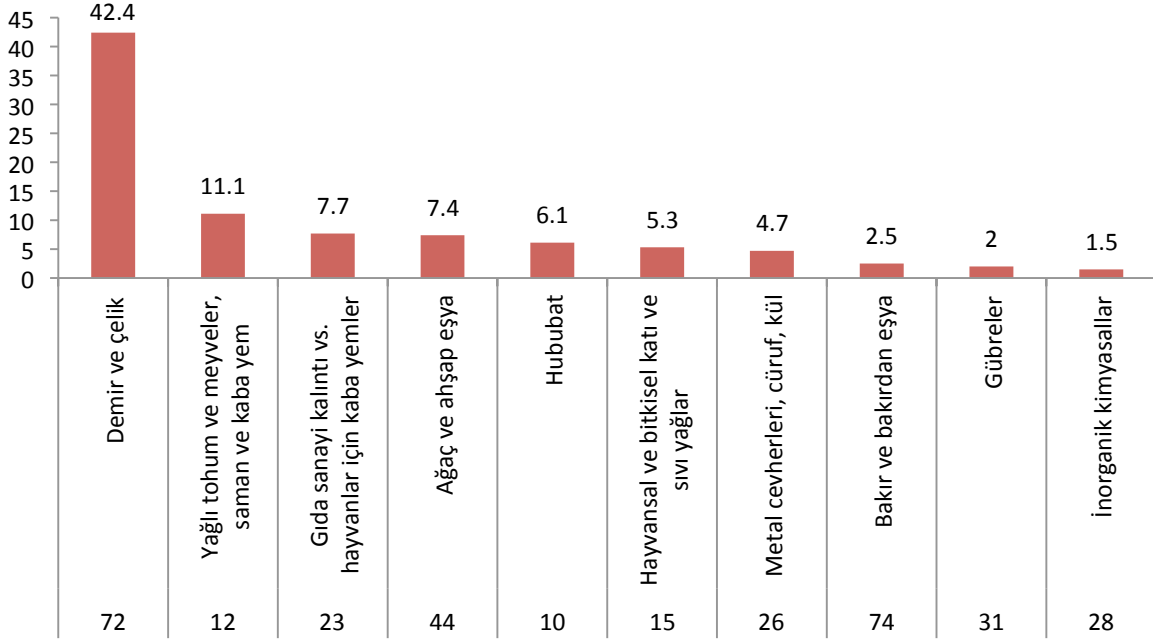
Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye’nin bu ülkeye 2017 yıl ihracatında ilk sırada 138 milyon dolar ve %10,3 payla örme giyim eşyaları gelmekte, bu faslı Grafik 5.2.29’da görüldüğü gibi 133 milyon dolar ve %9,9 payla motorlu kara taşıtları ve 122 milyon dolar ve %9,1 payla kazanlar, makineler fasılları izlemektedir. Bu ülkeye yapılan ihracatta önemli diğer fasıllar arasında yenilen meyveler, plastik ve mamulleri ile örülmemiş giyim eşyaları bulunmaktadır. Bu ülkeye düşük miktarlarda demir-çelik ile elektrikli makine ve cihazlar ihracatı da yer almaktadır.

Grafik 5.2.29. Türkiye’nin Ukrayna’ya İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

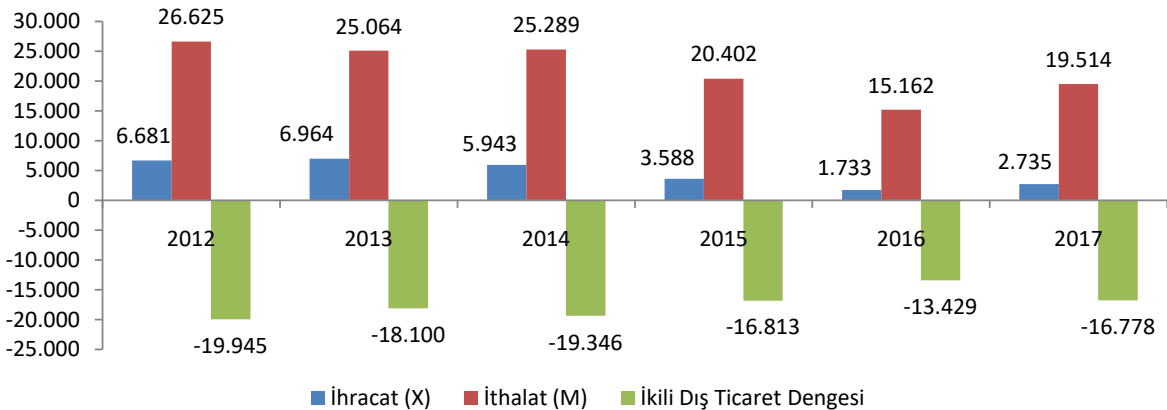

Türkiye’nin Ukrayna’dan 2017 yılında ithalatında ilk sırada açık ara yaklaşık 1,2 milyar dolar ve %42,4 payla demir ve çelik faslı gelmektedir. Bu faslı, Grafik 5.2.30’da görüldüğü gibi 312 milyon dolar ve %11,1 payla yağlı tohum ve meyveler, saman ve kaba yem ile 216 milyon dolar ve %7,7 payla hayvanlar için kaba yemler izlemektedir.

Grafik 5.2.30. Türkiye'nin Ukrayna'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

1991'de bağımsızlığını kazanan Ermenistan ile Türkiye'nin siyasi-ekonomik ilişkileri Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgalinin gölgesinde bulunmaktadır. Ermenistan'ın Azerbaycan'ın %20'sini oluşturan Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi sonucu, Ermenistan ile ilişkiler kesilmiştir. Bu tarihten itibaren Ermenistan ile ülkemiz arasındaki Alican Sınır Kapısı kapalıdır. Bu sebeple Türkiye ile Ermenistan arası ticari ilişkiler Tablo 5.2.13'de görüldüğü gibi oldukça düşüktür. TÜİK verilerine göre, Türkiye'nin 2017'de bu ülkeye ihracatı neredeyse yok (12 bin dolar) düzeyinde iken yaklaşık 2,1 milyon dolar tutarındaki ithalatımız içinde 62 fasıl örülmemiş giyim eşyası 2 milyon dolarlık kısmı ve 61. Fasıl örülmüş giyim eşyası 80 bin dolarlık kısmı oluşturmaktadır.

Kafkasya bölgesi ülkelerinden Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler oldukça eskidir. 1991'de SSCB'nin dağılması ile birlikte Türk girişimcilerin Avrasya bölgesine yönelmeleri hız kazanırken, bölgenin en büyük ülkesi Rusya, ticari bakımdan bakir bir alan olarak Türk girişimcilerin ilgisini çekmiştir (Kolobov vd., 2006:15-16). Türkiye ile Rusya arasındaki 2012-2017 dönemi dış ticaret gelişmeleri Grafik 5.2.31'de görülmektedir.

Grafik 5.2.31. Türkiye-Rusya Federasyonu İkili Dış Ticareti (2012-2017, milyon dolar)

Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 2012 ve 2013'de sırasıyla 6,7 milyar dolar ve yaklaşık 7 milyar dolar gibi yüksek düzeylere ulaştıktan sonra 2014'de 6 milyar dolara gerilemiş, ancak 2015'de petrol fiyatlarında hızlı azalışa bağlı Rusya'nın iç talebindeki azalmanın etkisiyle yaklaşık 3,6 milyar dolara inmiştir. Ancak bu ülkeye ihracattaki asıl azalma uçak düşürme gerilimiyle Türkiye'ye uygulanan Rus ambargosunun olumsuz etkisiyle 2016'da ihracatımızın 1,7 milyar dolarla dönem içindeki en düşük değere inmesi olmuştur. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrası ekonomik ilişkilerin düzelmesiyle ihracat üzerindeki engellerin kaldırılması sonrası ihracatımız 2017'de 2,7 milyar dolara yükselmiştir.

Öte yandan bu ülke ile ithalatımızda 2012'de incelediğimiz dönemin en yüksek değeri olan 26,6 milyar dolar iken 2013 ve 2014'de 25 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. İkili dış ticaret açığının 18-20 milyar doları bulduğu üç yıldan sonra petrol fiyatlarının gerilemesi sonrası 2015'de bu ülkeden ithalatımız 20 milyar dolara ve uçak düşürme gerilimi ve darbe girişiminin gölgesi altında 2016'da 15,1 milyar dolara inmiş, ikili dış ticaret açığı da 13,4 milyar dolara kadar gerilemiştir (Üzüm-cü, Akça ve Topal, 2017: 13). İhracatta olduğu gibi ithalatta ilişkilerin normale döndüğü 2017'de petrol fiyatlarının yükselişe geçmesinin etkisiyle ithalatımız 19,5 milyar dolara ulaşmış, dış ticaret açığı 16,8 milyar doları bulmuştur.

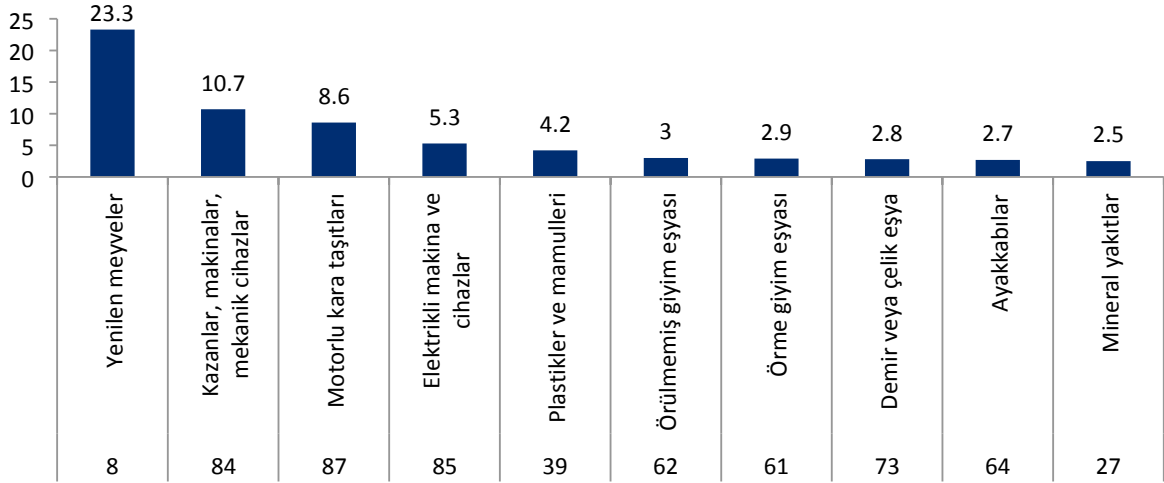
Türkiye ile Rusya arasında 2017 yılı itibarıyla dış ticarete önemli yer tutan fasıllar Tablo 5.2.18'de görülmektedir. Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında ilk sırada 637 milyon dolar ve %23,3 payla yenilen meyveler faslı gelmekte, ikinci sırayı 292 milyon dolar ve %10,7 payla kazanlar ve makineler alırken üçüncü sırada 236 milyon dolar ve %8,6 payla motorlu kara taşıtları bulunmaktadır. Dolayısıyla meyve ve domates gibi ürünlere Rusya'nın 2015 ve özellikle 2016 yıllarında ekonomik ambargosu uygulaması nedeniyle bu faslın ihracatının tıkanması söz konusu olmuştur.

Tablo 5.2.18. Türkiye-Rusya Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

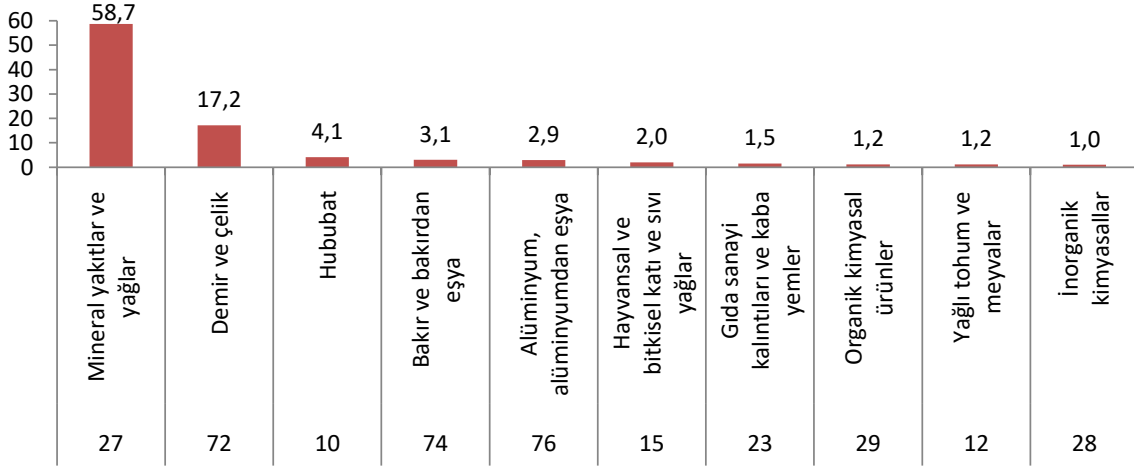
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
8	Yenilen meyveler	637	23,3	27	Mineral yakıtlar ve yağlar	11.449	58,7
84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar	292	10,7	72	Demir ve çelik	3.353	17,2
87	Motorlu kara taşıtları	236	8,6	10	Hububat	791	4,1
85	Elektrikli makine-cihaz	144	5,3	74	Bakır ve bakırdan eşya	610	3,1
39	Plastikler ve plastik mamulleri	114	4,2	76	Alüminyum, alüminyumdan eşya	563	2,9
62	Örülmemiş giyim eşyası	82	3,0	15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	398	2,0
61	Örme giyim eşyası	79	2,9	23	Gıda sanayi kalıntıları ve kaba yemler	292	1,5
73	Demir veya çelikten eşya	78	2,8	29	Organik kimyasal ürünler	239	1,2
64	Ayakkabılar	73	2,7	12	Yağlı tohum ve meyvalar	234	1,2
27	Mineral yakıtlar	68	2,5	28	İnorganik kimyasallar	203	1,0
	Toplam	2.735	100		Toplam	19.514	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Bu üç faslı sırasıyla Grafik 5.2.32'de görüldüğü üzere elektrikli makine ve cihazlar (%5,3), plastikler ve plastik mamulleri (%4,2), örülmemiş (%3) ve örme giyim eşyaları (%2,9) fasılları izlenmektedir. Görüldüğü üzere Türkiye bu ülkeye ilk sıradaki fasıl hariç işlenmiş sanayi ürünleri satmaktadır. Bu pazarda Türkiye'nin görece daha ileri teknoloji ürünlerinde (84, 87 ve 85 fasıllar) Avrupa ülkeleri ve Çin ile rakip olduğu diğer sanayi ürünlerinde ise Çin'in en büyük rakip olduğu söylenebilir. TRA2 bölgesinden bu ülkeye 87 fasıl ve 27 fasıl hariç diğer fasıllardaki ürünlerden satma potansiyeli bulunmaktadır.

Grafik 5.2.32. Türkiye'nin Rusya'ya İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği önemli fasılların başında ise 27 fasıl mineral yakıt ve türevleri gelmektedir. Türkiye'nin bu ülkeden enerji ithalatı 2017 yılında yaklaşık 11,5 milyar dolarla ithalatımızın tek başına %58,7'lik payını oluşturmuştur.

Grafik 5.2.33. Türkiye'nin Rusya'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Enerji fiyatlarının görece daha yüksek olduğu önceki yıllarda bu ülkeye bu fasıldan önemli ölçüde ithalat bedeli ödenmiştir. Daha önceki kısımlarda belirtildiği gibi bu ülkeden hem büyük miktarda petrol ve akaryakıt ve hem de önemli ölçüde doğalgaz tedarik edildiği için bu ülkeyle ikili dış ticarete önemli miktarda dış ticaret açığı verilmektedir. Grafik 5.2.33'de görüldüğü üzere bu ülkeden ithalatımızda ikinci sırada yaklaşık 3,3 milyar dolar ve %17,2 payla demir ve çelik faslı gelmektedir. Bu iki hammadde ve madencilik ürünleri ithalatı bu ülkeden ithalatımızın dörtte üçünü oluşturmaktadır. Türkiye'nin bu ülkeden uzun süredir ithal ettiği bir başka önemli fasıl hububat, buğday ithalatı da 2017'de 791 milyon dolar ve %4,1 payla üçüncü sıradadır. Bu ülkeden ithalatın ihracatın aksine ithalatın hammadde, madencilik ürünleri ve işlenmemiş tarım ürünleri olduğu görülmekte, bu çerçevede ithalatta ilk üç faslı sırasıyla bakır ve bakırdan eşya, alüminyum ve alüminyumdan eşya, hayvansal ve bitkisel yağlar ve kaba yemler izlenmektedir.

5.3. GÜNEY HAZAR BÖLGESİ ÜLKELERİ

Türkiye'nin ve TRA2 bölgesinin hedef pazarı olarak Güney Hazar bölgesinde yer alan ülkeler bağlamında ipek ve baharat yolu güzergâhlarında bulunan İran, Pakistan ve Afganistan ele alınmaktadır.

5.3.1. Güney Hazar Bölgesi Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Güney Hazar bölgesi ülkeleri, Türkiye'nin geçmişten bu yana güçlü siyasi ve ekonomik ilişkileri bulunan İran, Pakistan ve Afganistan'dır. Bu ülkeler bağlamında öncelikle İran'ın mevcut sosyo-ekonomik durumu üzerinde kısa bir değerlendirme sonrası diğer iki ülkenin sosyo-ekonomik durumlarına kısaca değinilmekle yetinilecektir.

İran, Türkiye'nin uzunca bir süredir sınırları üzerinde tartışma olmayan, ekonomik ilişkimizin güçlü olduğu, bölgesinde önemli bir devlet ve önemli bir medeniyettir. İran'ın 2016 yılı itibarıyla nüfusu 80 milyon civarındadır. Nüfus artış hızı %1,1 olan bu ülkenin toprakları Türkiye'nin iki katı büyüklüktedir. İran'ın GSYİH düzeyi 2016 yılı itibarıyla Dünya Bankası verilerine göre, yaklaşık 439 milyar dolar, kişi başına GSYİH düzeyi ise 5.470 dolar olmuştur. İran bu kişi başı gelir düzeyiyle üst orta gelir grubundaki ülkeler arasında yer almaktadır.

Tablo 5. 3. 1: Güney Hazar Bölgesi Ülkelerinin Makroekonomik Göstergeleri (2016)

Ülkeler	GSYİH* (Milyon Dolar)	Kişi Başı* GSYİH (Dolar)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE) (%)	İşsizlik Oranı (%)
İran	438.869	5.470	13,4	8,6	12,4
Pakistan	289.100	1.500	5,5	3,8	5,9
Afganistan	19.979	580	2,4	2,2	8,6

Kaynak: Dünya Bankası ve IMF. * Dünya Bankası, GSYİH ve Kişi Başı GSYİH verileri Atlas Metodu.

İran ekonomisi, ABD öncülüğünde (nükleer silahlanma gerekçesi ile) uygulanan ambargo nedeniyle 2011-2013 döneminde oldukça sıkıntılı süreç yaşamıştır. Bu dönemde 2012'de ekonomisi %7,4 küçülen İran'da enflasyon oranı %24-%35 düzeyine yükselirken işsizlik oranı %12'yi aşmıştır. İran ekonomisi, Dünya Bankası verilerine göre 2015'de petrol fiyatlarında gerileme ve İran Riyalinin değer kaybının olumsuz etkisiyle %1,3 oranında küçülmüş, petrol fiyatlarının toparlandığı 2016'da Tablo 5.3.1'de görüldüğü gibi %13,4 gibi yüksek büyüme oranı yakalamış, enflasyon oranı %8,6'ya inmiş, ancak işsizlik oranı %12,4 gibi yüksek düzeyde kalmıştır. IMF (2017) tahminlerine göre İran'ın 2017'de %3,5 oranında büyümesi ve enflasyon oranının %10,5 olması beklenmektedir.

Pakistan, M. Ali Cinnah liderliğinde 1948'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanan, 1971'e kadar Batı ve Doğu Pakistan iken bu tarihte ikiye bölünerek, Hindistan'ın doğusunda bulunan daha fakir Bangladeş'in bağımsızlığını kazandığı bir süreç yaşamış, nüfusu çok fazla yoksul bir İslam ülkesidir. Dünya Bankası verilerine göre 2016'da Pakistan'ın nüfusu 193 milyondur. Dünyanın doku zuncu en kalabalık ülkesi Pakistan'ın nüfus artış hızı 2016'da %2 olmuştur. Bu yoksul ülkenin toplam büyüklüğü yaklaşık Türkiye kadardır. Pakistan'ın GSYİH düzeyi 2016'da 289,1 milyar dolar ve

kişi başına GSYİH düzeyi 1.500 dolar olmuştur. Pakistan, bu kişi başına gelir düzeyi ile alt orta gelir grubunda bulunan ölkeler arasında yer almaktadır. Pakistan'ın 2013-2015 dönemi büyüme oranı ortalama %4,5 olmuş, 2016'da büyüme oranı %5,5 düzeyine yükselmiştir. Pakistan'da 2016'da enflasyon oranı %3,8 olurken işsizlik oranı ILO tahminine göre %5,9 düzeyinde gerçekteŐmiŐtir. IMF tahminlerine göre Pakistan'da 2017'de büyümenin %5,3 ve enflasyonun %4,1 oranında olması beklenmektedir.

Bölgenin en yoksul ölkesi Afganistan'da nüfus artış hızı 2016'da%2,7 olurken nüfusu 34,6 milyona çıkmıştır. 1980 yılından bu yana savaş ve terörlle anılan bu ölkenin yoksulluktan kurtulması zor gözükmemtedir. Dünya Bankası verilerine göre 2016'da Afganistan'ın GSYİH düzeyi yaklaşık 20 milyar dolar, kişi başına GSYİH düzeyi ise sadece 580 dolar olmuştur. Afganistan GSYİH düzeyi olarak İran'ın %5'ne ve Pakistan'ın %7'sine ulaşabilen, kişi başına GSYİH düzeyine göre düşük gelir grubunda yer alan bir ölkedir. Afganistan'ın 2016'da büyüme oranı %2,4 olurken enflasyon %2,2 oranında ve işsizlik oranı da ILO tahminlerine göre %8,6 düzeyinde gerçekteŐmiŐtir. IMF tahminlerine göre Afganistan'ın 2017'de büyüme oranının %2,5 ve enflasyon oranının %6 olacağı belirtilmektedir.

5.3.2. Güney Hazar Bölgesi Ölkelerinin Dış Ticareti

Güney Hazar bölgesi ölkeleri bağlamında üç ölkenin dış ticaretine genel olarak bakıldığında, bölgenin dış ticaret potansiyelinin nispeten düşük görüldüğü söylenebilir. Her üç bölge ölkesinin de 2016 yılı itibariyle dış ticaret açığı verdiği görölmektedir. Tablo 5.3.2'de görüldüğü gibi, bölgede en fazla dış ticaret açığını Pakistan vermektedir. İran 2012'de 81 milyar dolar dış ticaret fazlası verirken, 2015 yılı mirror (yansı) verilerine göre 14 milyar dolar açık vermiş, 2016'da 40 milyar dolar dış fazla vermiştir. Afganistan, hem ithalat hem de ihracat miktarları bakımından oldukça zayıf bir konumdadır.

Tablo 5.3.2: Güney Hazar Bölgesi Ölkeleri Dış Ticareti (2012-2016, Milyon Dolar)

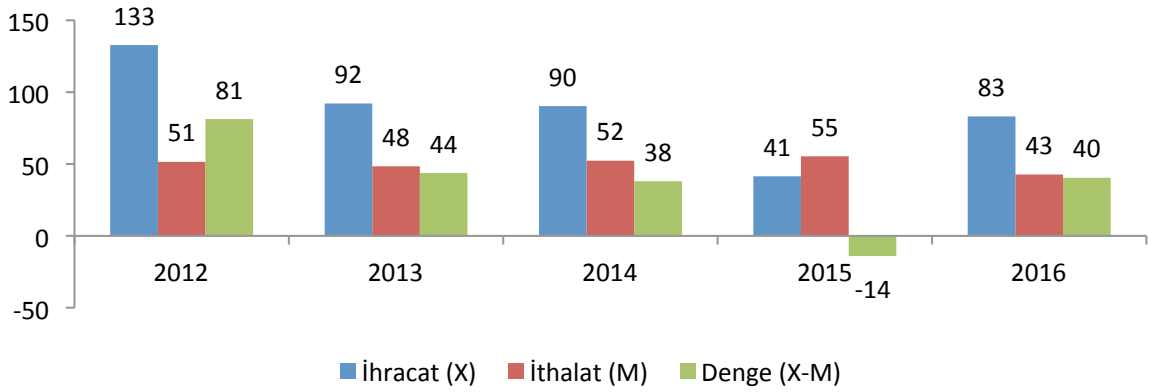
		2012	2013	2014	2015	2016
İran*	İhracat (X)	132.713	92.123	90.328	41.410	83.148
	İthalat (M)	51.458	48.432	52.250	55.370	42.702
	Denge (X-M)	81.255	43.691	38.078	-13.960	40.446
Pakistan	İhracat (X)	24.614	25.121	24.722	22.089	20.534
	İthalat (M)	43.814	43.775	47.545	43.990	46.998
	Denge (X-M)	-19.200	-18.654	-22.823	-21.901	-26.464
Afganistan	İhracat (X)	429	515	571	571	596
	İthalat (M)	6.205	8.554	7.697	7.723	6.534
	Denge (X-M)	-5.776	-8.039	-7.127	-7.151	-5.938

Kaynak: INTRACEN. * İran'ın 2015 yılı direkt dış ticaret verisi olmadığı için mirror (yansı) verileridir.

Grafik 5.3.1'de İran'ın dış ticaretinin bu dönemdeki gelişimi gösterilmiştir. İran'ın 2012 yılında ihracatı yaklaşık 133 milyar dolar iken, petrol fiyatlarının hızla gerilediği ortamda 2015'de (mirror) yansı verilerine göre 41,4 milyar dolara inmiş, petrol fiyatlarının toparlandığı 2016'da ye-

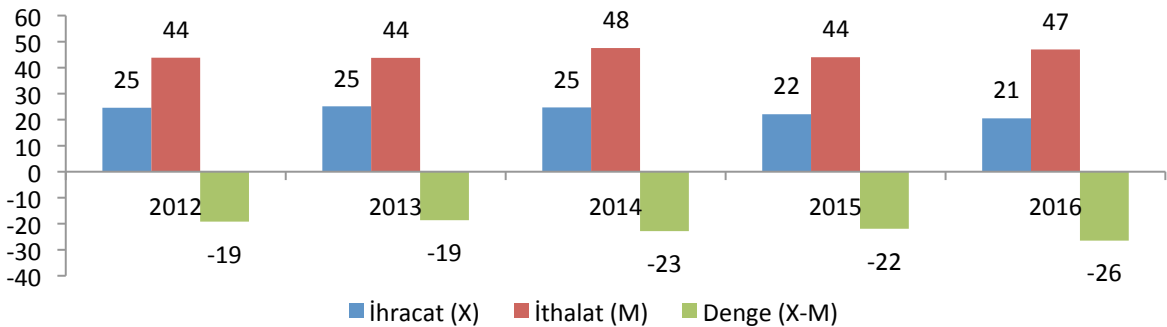
niden artarak 83,1 milyar dolar olmuştur. İran'ın ithalatı dalgalı bir seyirle ve azalma eğilimi ile 2012'de 51,4 milyar dolarken 2015 yılında yansı verilerine göre 55,3 milyar dolar olmuş, 2016'da 42,7 milyar dolara düşmüştür. İran, mirror (yansı) verilere göre sadece 2015'de dış ticaret açığı vermiş, 2012'de dış ticaret fazlası 81 milyar dolarken 2013 ve 2014'de sırasıyla 44 ve 38 milyar dolar olmuş, 2016'da 40 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İran'ın 2012-2014 döneminde ekonomik ambargo nedeniyle ihracatının azaldığı, ayrıca 2014-2015'de petrol fiyatları düşüşünden olumsuz etkilendiği görülmektedir.

Grafik 5.3.1. İran'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

Bölge ülkelerinden Pakistan'ın 2012-2016 döneminde ihracatında azalma olurken, bu yıllar arasında ithalatı ve dış ticaret açığı artmıştır. Grafik 5.3.2'de görüldüğü gibi, Pakistan'ın 2012 yılı ihracatı 24,6 milyar dolarken 2016'da 20,5 milyar dolara gerilemiştir. Pakistan'ın ithalatı ise 2012'de 43,8 milyar dolar iken 2016'da 47 milyar dolara kadar çıkmıştır. Bu dönemde Pakistan'ın dış ticaret açığının da giderek arttığı görülmektedir. Bu bağlamda 2012'de 19,2 milyar dolar olan dış açık 2016'da 26,4 milyar dolara kadar yükselmiştir.

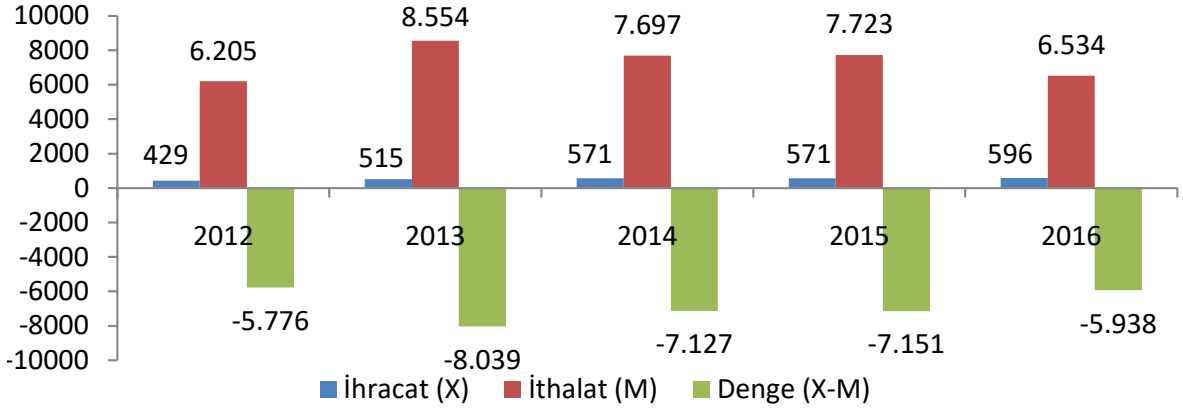
Grafik 5.3.2. Pakistan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

Bölgede en düşük dış ticaret hacmine sahip ülke Afganistan'ın ihracatı Grafik 5.3.3'de görüldüğü gibi, bu dönemde 500 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. 2012'de 428 milyon dolarlık ihracat yapan ülke 2016'da yaklaşık 600 milyon dolarlık ihracat yapmıştır. Ülkenin ithalatına baktığımızda 2012-2016 yılları arasında ithalatının sürekli artmasına rağmen 2016'da eski seviyesine geri döndüğü görülmektedir. 2012'de 6,2 milyar dolarlık ithalat 2013'de 8 milyar doların üstüne çıksa da 2016'da tekrar 6,5 milyar dolara düşmüştür. Sürekli dış ticaret açığı veren Afganistan'ın,

2012’de 5,7 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2013’de 8 milyar dolara kadar çıkmış ve 2016’da yaklaşık 6 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Grafik 5.3.3. Afganistan’ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

Bölge lkelerinin genel dış ticaret geliŐimleri incelendikten sonra, ülkelerin dış ticaretlerinde önemli yer tutan fasılları inceleyebiliriz.

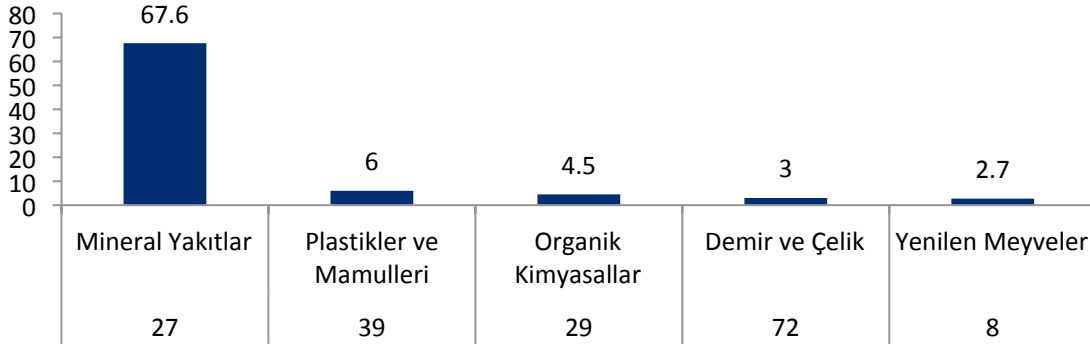
Bu bağlamda ilk olarak Tablo 5.3.3’te yer verilen İran’ın dış ticaretinde önemli fasıllara bakılabilir. Dünyanın önemli petrol ihracatçısı ülkelerinden İran’ın 2016 yılı ihracatında ilk sırada %67,6 pay ve 56 milyar dolarla petrol ve türevleri mineral yakıtlar faslı yer almaktadır. INTRACEN verilerine göre son üç yılda bu faslın İran’ın ihracatında payı ortalama %67,5 olmuştur. Bu bağlamda İran’ın petrol ihracatının toplam ihracatının yaklaşık üçte ikisini oluŐturması, bu ülkenin uygulanan ekonomik ambargo ve petrol fiyatları düŐüŐüne karşı hassas olduğunu göstermektedir. İran’ın ihracatında ikinci sırayı %6 pay ve 5 milyar dolarla plastik ve mamulleri faslı almaktadır.

Tablo 5.3.3: İran’ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

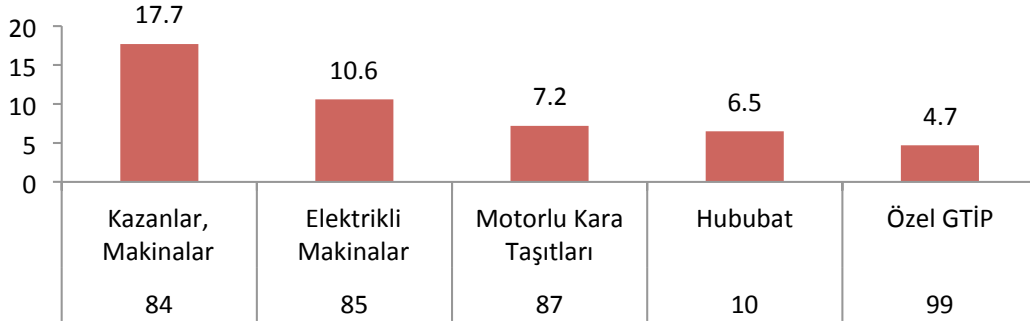
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
27	Mineral Yakıtlar	56.204	67,6	84	Kazanlar, Makinalar	7.562	17,7
39	Plastikler ve Mamulleri	4.940	6,0	85	Elektrikli Makinalar	4.538	10,6
29	Organik Kimyasallar	3.688	4,5	87	Motorlu Kara Taşıtları	3.094	7,2
72	Demir ve elik	2.492	3,0	10	Hububat	2.788	6,5
08	Yenilen Meyveler	2.257	2,7	99	Özel GTİP	1.989	4,7
	Toplam	83.148	100		Toplam	42.702	100

Kaynak: INTRACEN.

İran’ın ihracatında önemli diğer fasıllar ise Grafik 5.3.4’te görüldüğü gibi sırasıyla %4,5 payla organik kimyasal müstahsallar, %3 payla demir ve elik ve %2,7 payla yenilen meyveler fasıllarıdır. İran’ın ihracatında iki ve üçüncü sıradaki fasıllar petro-kimya sanayi ile ilgili ürünlerdir. Ayrıca İran’ın dünyada sadece petrolde değil demir rezervi açısından önemli ülkelerden birisi olması demir ve elik ihracatını açıklamaktadır. Beşinci sıradaki yenilen meyveler faslı ihracatı ise Türkiye ve TRA2 bölgesi ithalatında önemli yer tutan İran hurması ve karpuzu ile bağlantılıdır.

Grafik 5.3.4. İran'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

İran'ın ithalatında ilk sırada %17,7 pay ve 7,5 milyar dolarla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar yer alırken, ikinci sırada %10,6 pay ve 4,5 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar faslı yer almaktadır. İran'ın ithalatında diğer önemli fasıllar, Grafik 5.3.5'de görüldüğü gibi %7,2 payla motorlu kara taşıtları, %6,5 payla hububat ve %4,7 payla diğer fasıllar içinde sınıflanmayan ürünler (özel gümrük tarife pozisyonları GTİP) fasıllarıdır.

Grafik 5.3.5. İran'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

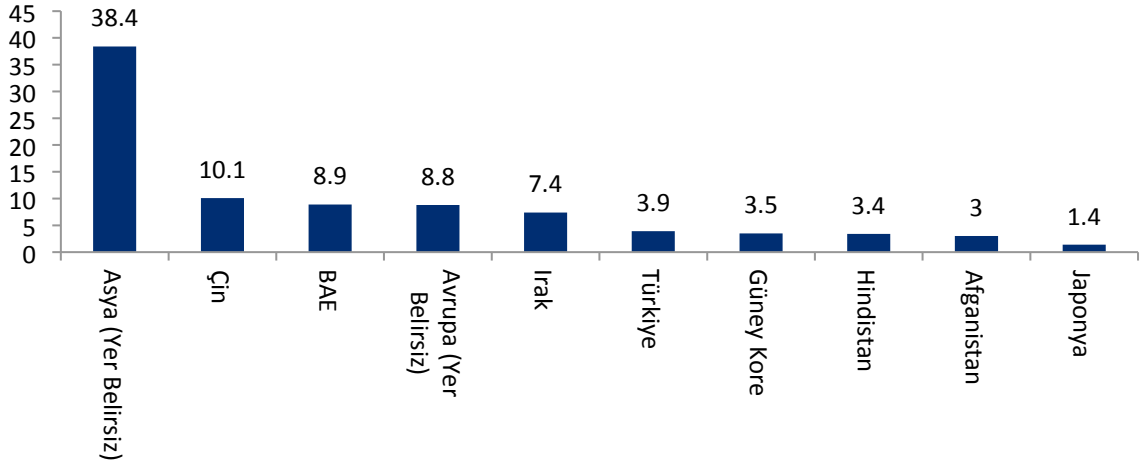
Tablo 5.3.4'te İran'ın dış ticaretinde önemli yer tutan ülkeler gösterilmiştir. İran'ın en fazla ihracatının olduğu yer, INTRACEN verilerine göre Asya ülkeleri olarak görünmektedir. Fakat bu ihracatın petrol kaynaklı olması ve ekonomik ambargo sorunu ile karşılaşmama adına gizlendiği söylenebilir. Bu çerçevede Asya ülkeleri (hangi ülke olduğu tanımlanmamış) İran'ın 2016 yılı ihracatında %38,4 pay ve yaklaşık 32 milyar dolarla ilk sıradadır. İran'ın ihracatında ikinci sırada %10,1 pay ve yaklaşık 8,4 milyar dolarla Çin yer almaktadır. İran'ın ihracatında diğer önemli ülkeler Grafik 5.3.6'da görüldüğü gibi sırasıyla %8,9 pay ve 7,4 milyar dolarla BAE (Birleşik Arap Emirlikleri), %8,8 pay ve 7 milyar dolarla Avrupa (hangi ülke olduğu tanımlanmamış) ülkeleri ve %7,4 pay ve 6,1 milyar dolarla Irak'tır. İran'ın ihracatında bu beş ülkeyi 2016 yılı itibarıyla Türkiye %3,9 pay ve 3,2 milyar dolarla izlemektedir. Türkiye bu ülkenin ihracatında daha önceki yıllarda da 8 ile 9 sırada bulunan önemli bir ihracat pazarıdır.

Tablo 5.3.4: İran'ın Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
Asya (Yer Belirsiz)	31.896	38,4	Çin	10.696	25,0
Çin	8.370	10,1	BAE	5.689	13,3
BAE	7.417	8,9	Güney Kore	3.460	8,1
Avrupa (Yer Belirsiz)	7.281	8,8	Türkiye	2.725	6,4
Irak	6.131	7,4	Almanya	2.534	5,9
Türkiye	3.247	3,9	Hindistan	1.955	4,6
Güney Kore	2.877	3,5	Rusya Fed.	1.544	3,6
Hindistan	2.791	3,4	İtalya	1.227	2,9
Afganistan	2.458	3,0	Brezilya	1.208	2,8
Japonya	1.139	1,4	İsviçre	1.151	2,7
Toplam	83.148	100	Toplam	42.702	100

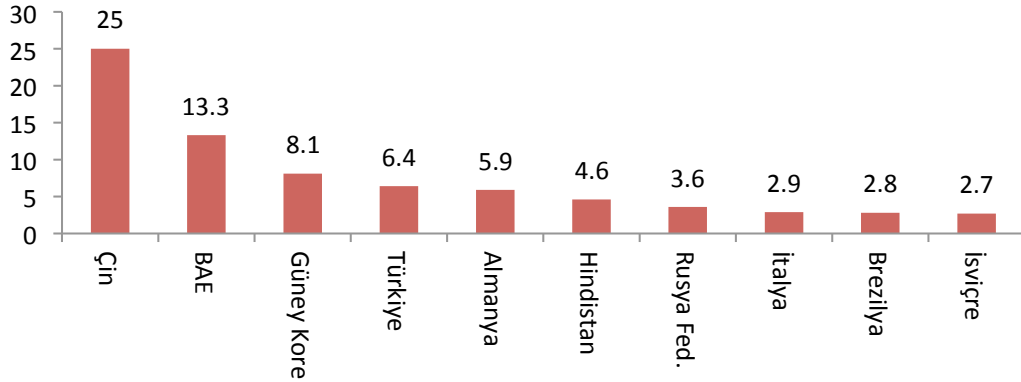
Kaynak: INTRACEN.

İran'ın ihracatında ülkemizin ardından %3,5 payla G. Kore, %3,4 payla Hindistan gelmektedir. İran'ın ihracatında dokuz ve onuncu sıradaki ülkeler de grafikte görüldüğü gibi %3 payla Afganistan ve % 1,4 payla Japonya'dır.

Grafik 5.3.6. İran'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

İran'ın ithalatında ilk sırada Çin bulunmaktadır. İran'ın bu ülkeden yaptığı ithalat yaklaşık 10,7 milyar dolarla toplam ithalatında %25'lik bir paya sahiptir. İran'ın ithalatında ikinci sırada %13,3 pay ve yaklaşık 6 milyar dolarla BAE bulunmaktadır. İran'ın ithalatında diğer önemli ülkeler, Grafik 5.3.7'de görüldüğü gibi, sırasıyla %8 pay ve 3,5 milyar dolara yakın tutarla Güney Kore, %6,4 pay ve 2,7 milyar dolarla Türkiye, %5,9 pay ve 2,5 milyar dolarla Almanya'dır. Türkiye görüldüğü üzere İran'ın ihracatında 6 sırada, ithalatında ise 4 sırada bulunan önemli bir partnerdir.

İran'ın ithalatında bu beş ülkeyi sırasıyla %4,6 payla Hindistan, %3,6 payla Rusya ve %2,9 payla İtalya, %2,8 payla Brezilya ve %2,7 payla İsviçre izlemektedir.

Grafik 5.3.7. İran'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

İran Rusya'dan elektrikli makine ve cihazlar, hububat ve demir ve çelik; Brezilya'dan canlı hayvan, et ve sakatat ile balık ürünleri, İsviçre'den ise ithal etmekte, İsviçre'den tahıl ve eczacılık ürünleri ithal etmektedir. Türkiye'nin ve TRA2 bölgesinin eczacılık ürünleri istisna bu ürünleri İran'a ihraç etme potansiyeli bulunmaktadır.

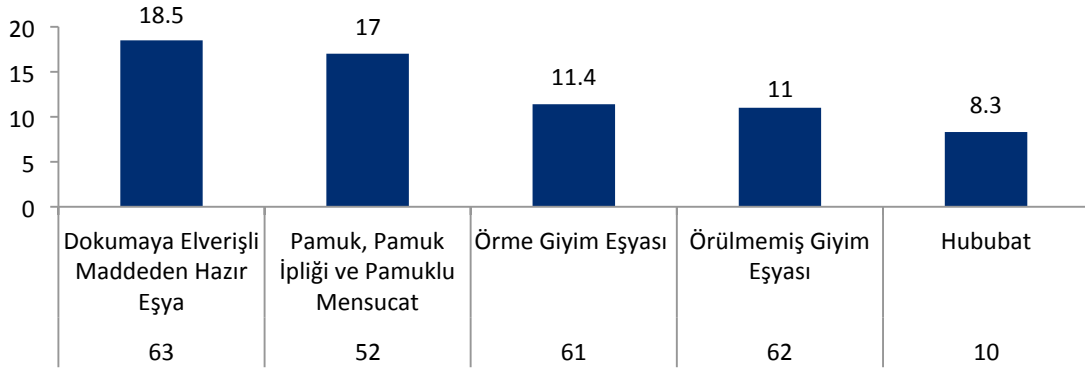
Pakistan'ın dış ticaretinde önemli fasılların yer aldığı Tablo 5.3.5'te görüldüğü gibi, bu ülkenin ihracatında ilk sırada %18,5 pay ve 3,8 milyar dolarla dokumaya elverişli maddelerden hazır eşya faslı bulunurken ikinci sırada %17 pay yaklaşık 3,5 milyar dolarla pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat faslı yer almaktadır.

Tablo 5.3.5: Pakistan Dış Ticaretinde İlk Beş Fasıl (2016, Milyon Dolar)

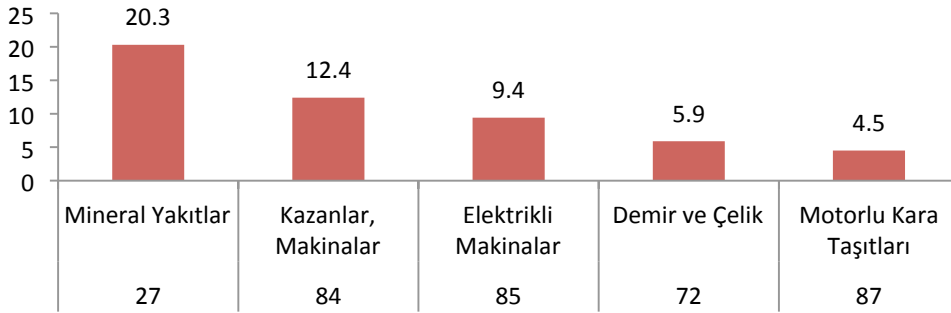
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
63	Dokumaya Elverişli Maddeden Hazır Eşya	3.804	18,5	27	Mineral Yakıtlar	9.528	20,3
52	Pamuk, Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat	3.497	17,0	84	Kazanlar, Makinalar, Mekanik Cihazlar	5.832	12,4
61	Örme Giyim Eşyası	2.347	11,4	85	Elektrikli Makinalar	4.431	9,4
62	Örülmemiş Giyim Eşyası	2.253	11,0	72	Demir ve Çelik	2.756	5,9
10	Hububat	1.717	8,3	87	Motorlu Kara Taşıtları	2.101	4,5
	Toplam	20.534	100		Toplam	46.998	100

Kaynak: INTRACEN.

Pakistan'ın ihracatında önemli yer tutan diğer fasıllar, Grafik 5.3.8'de görüldüğü gibi %11,4 payla örme giyim eşyası ve aksesuarları, %11 payla örülmemiş giyim eşyası ve %8,3 payla hububat fasıllarıdır. Pakistan'ın ihracatında bu ilk beş faslı %3 payla deri, ham post ve köseleler, %2,2 payla tuz, kükürt, %2,1 payla yenilebilir meyveler izlemektedir. Bu bağlamda Pakistan'ın tipik olarak emek yoğun tekstil ürünleri ile hububat ve deri-kösele gibi ilkel tarım ürünleri ve tuz kükürt gibi madencilik ürünleri ihraç ettiği görülmektedir.

Grafik 5.3.8. Pakistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Pakistan'ın en fazla ithal ettiği ürün 2016 yılı itibarıyla %20,3 pay ve 9,5 milyar dolarla mineral yakıtlar faslıdır. Ülkenin ithalatında ikinci sırada %12,4 pay ve 5,8 milyar dolarla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar faslı yer almaktadır. Pakistan'ın ithalatında önemli diğer fasıllar Grafik 5.3.9'da görüldüğü gibi sırasıyla %9,4 payla elektrikli makine ve cihazlar, %5,9 payla demir ve çelik ve %4,5 payla motorlu kara taşıtları faslarıdır.

Grafik 5.3.9. Pakistan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Pakistan'ın dış ticaretinde önemli yer tutan ülkeler Tablo 5.3.6'da gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, Pakistan'ın 2016 yılı itibarıyla en fazla ihracat yaptığı ülke %16,7 pay ve 3 milyar dolardan fazla değer ile ABD'dir.

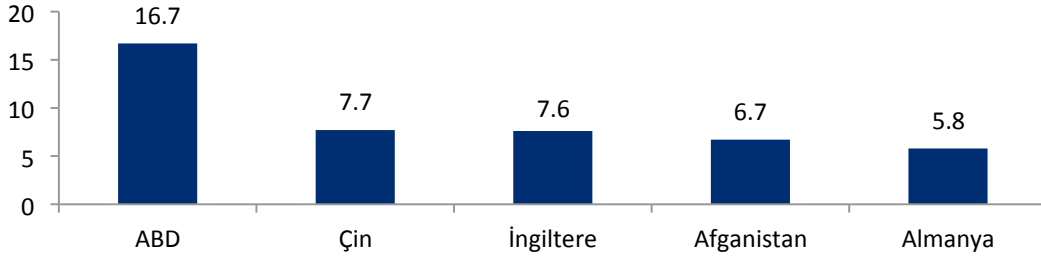
Tablo 5.3.6: Pakistan Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
ABD	3.430	16,7	Çin	13.680	29,1
Çin	1.591	7,7	BAE	6.202	13,2
İngiltere	1.558	7,6	Endonezya	2.089	4,4
Afganistan	1.370	6,7	ABD	2.007	4,3
Almanya	1.186	5,8	Japonya	1.961	4,2
Toplam	20.534	100	Toplam	46.998	100

Kaynak: INTRACEN.

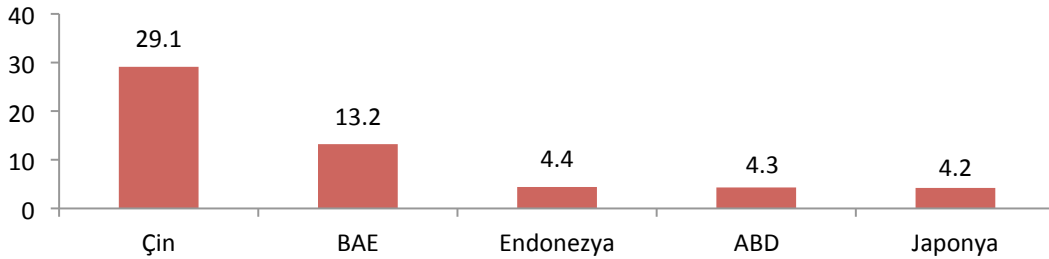
Pakistan'ın ihracatında diğer önemli ülkeler Grafik 5.3.10'da gösterildiği gibi sırasıyla %7,7 pay ve yaklaşık 1,6 milyar dolarla Çin, %7,6 pay ve 1,5 milyar doları aşan değerle İngiltere'dir. Bu üç ülkenin ardından %6,7 payla Afganistan ve %5,8 payla Almanya gelmektedir. Türkiye bu ülkenin ihracatında ilk on ülke arasında bulunmamaktadır. 2012-2014 döneminde bu ülkenin ihracatında 14-16 sıralarda bulunan Türkiye 2016'da 19 sırada yer almaktadır. Bu bağlamda ülkemiz Pakistan için önemli bir pazar konumunda değildir.

Grafik 5.3.10. Pakistan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Pakistan'ın ithalatında ilk sırada %29,1 pay ve 13,7 milyar dolarla Çin bulunmaktadır. Bu ülkenin ithalatında ikinci sırada %13,2 pay ve 6,2 milyar dolarla BAE yer almaktadır. Pakistan'ın ithalatında önemli diğer ülkeler, Grafik 5.3.11'de görüldüğü gibi, %4,4 payla Endonezya, %4,3 payla ABD ve %4,2 payla Japonya'dır. Türkiye bu ülkenin ithalatında önemli bir ülke değildir. Pakistan'ın ithalatında Türkiye 2016'da 33. sırada bulunmaktadır.

Grafik 5.3.11. Pakistan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Afganistan'ın dış ticaretinde önemli yer tutan fasıllar Tablo 5.3.7'de gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi Afganistan'ın en fazla ihraç ettiği ürün %37 pay ve 221 milyon dolar ile yenilen meyveler faslıdır. Ülkenin toplam ihracatının üçte birinden fazlası meyve ihracatından özellikle üzüm ihracatından elde edilmektedir. Ülkenin ihracatında ikinci sırada %14,4 pay ve 86 milyon dolar değer ile bitkisel özsu ve hülusalas faslı yer almaktadır.

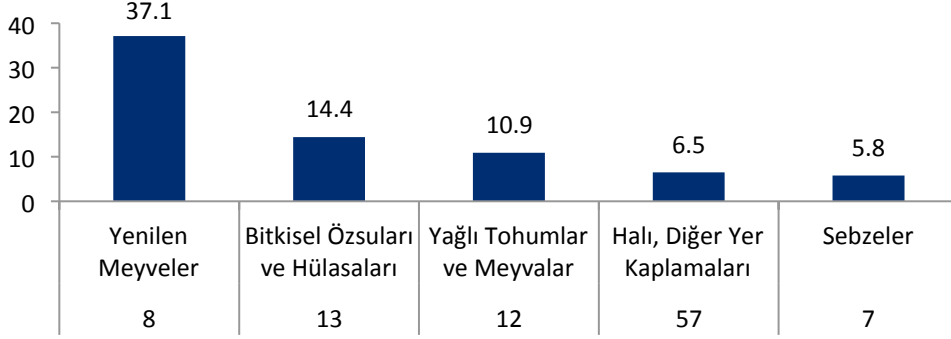
Tablo 5.3.7: Afganistan Dış Ticaretinde İlk Beş Fasıllar (2016, Milyon Dolar)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
08	Yenilen Meyveler	221	37,1	99	Özel Amaçlı GTİP	1.013	15,5
13	Bitkisel Özsuları	86	14,4	27	Mineral Yakıtlar	1.008	15,4
12	Yağlı Tohumlar	65	10,9	11	Değirmencilik Ürünleri	668	10,2
57	Halı, Yer Kaplamaları	39	6,5	90	Optik Alet ve Cihazlar	410	6,3
07	Sebzeler	34	5,8	58	Özel Dokunmuş Mensucat	334	5,1
	Toplam	596	100		Toplam	6.534	100

Kaynak: INTRACEN.

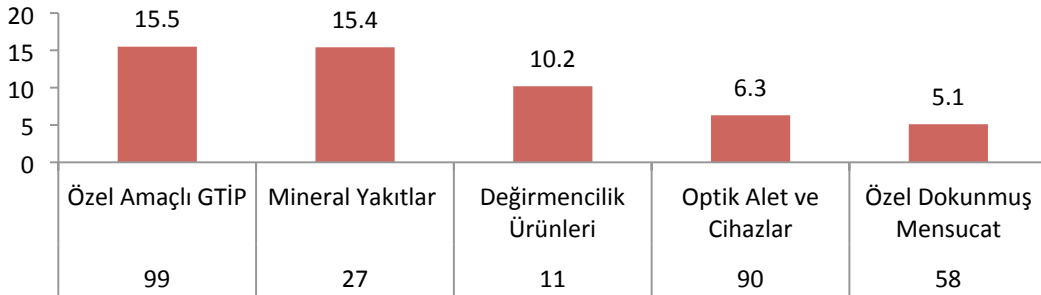
Afganistan'ın ihracatında diğer önemli fasıllar arasında, Grafik 5.3.12'de görüldüğü gibi %10,9 payla yağlı tohumlar, %6,5 payla halılar ve %5,8 payla sebzeler bulunmaktadır. Afganistan'ın ihracatında ilk beş faslın ardından gelen tahıllar (hububat) faslı ile kahve, çay, baharat fasılları TRA2 bölgesinin bu bölgeden ithal ettiği mallar arasındadır.

Grafik 5.3.12. Afganistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Afganistan'ın ithalatında ise ilk sırada %15,5 pay ve 1 milyar dolarla başka yerde sınıflanmamış ürünler, yani özel amaçlı GTİP faslı yer almaktadır. İkinci sırada %15,4 pay ve yine 1 milyar dolarla mineral yakıtlar faslı yer almaktadır. Afganistan'ın ithalatında diğer önemli fasıllar, Grafik 5.3.13'de görüldüğü gibi, sırasıyla %10,2 payla değirmencilik ürünleri, %6,3 payla optik aletler ve %5,1 payla özel dokunmuş mensucat fasıllarıdır. Afganistan'ın ithalatında bu beş faslı; kazanlar ve makineler, bitkisel ve hayvansal katı ve sıvı yağlar ile demir ve çelik fasılları izlemektedir.

Grafik 5.3.13. Afganistan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

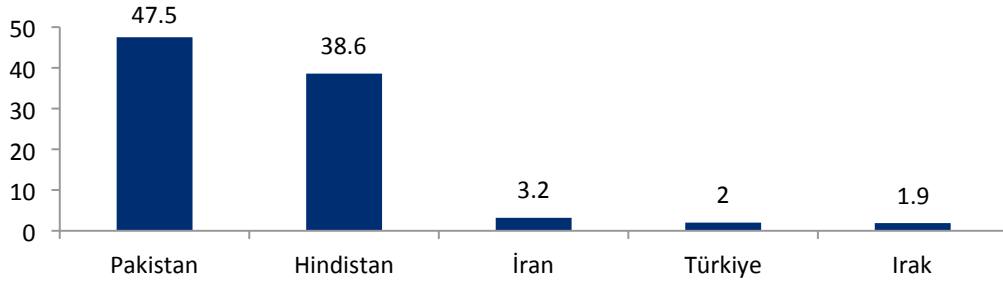
Afganistan'ın dış ticaretinde önemli yer tutan ülkeler Tablo 5.3.8'de gösterilmiştir. Bu ülke ihracatında en önemli ülke %47,5 pay ve 283 milyon dolarla Pakistan'dır. İkinci sırada %38,6 pay ve 230 milyon dolar değer ile Hindistan yer almaktadır.

Tablo 5.3.8: Afganistan Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler (2016, Milyon Dolar)

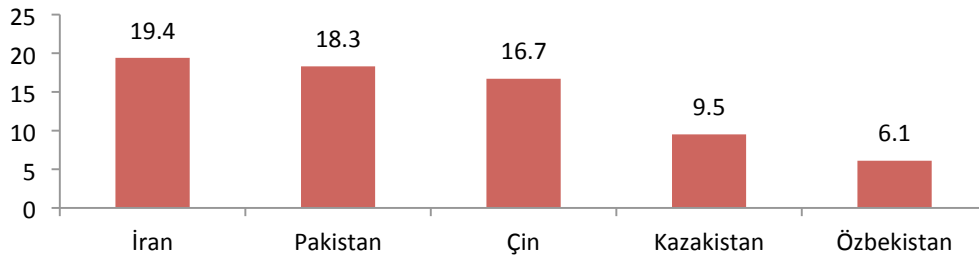
İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
Pakistan	283	47,5	İran	1.265	19,4
Hindistan	230	38,6	Pakistan	1.199	18,3
İran	19	3,2	Çin	1.093	16,7
Türkiye	12	2,0	Kazakistan	622	9,5
İrak	11	1,9	Özbekistan	399	6,1
Toplam	596	100		6.534	100

Kaynak: INTRACEN.

Afganistan'ın ihracatında bu iki komşu ülkenin payı toplamda %85'i bulurken diğer ülkelerin payı oldukça azdır. Bu çerçevede Afganistan'ın ihracatında diğer önemli partnerleri arasında, Grafik 5.3.14'de gösterildiği gibi sırasıyla %3,2 payla İran, %2 pay ve 12,1 milyon dolarla Türkiye ve %1,9 payla Irak gelmektedir. Afganistan'ın ihracatında bu beş ülkeyi BAE, Çin, Almanya ve Kazakistan izlemektedir.

Grafik 5.3.14. Afganistan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Afganistan'ın ithalatında en önemli iki ülke %19,4 pay ve yaklaşık 1,3 milyar dolarla İran ve %18,3 pay ve 1,2 milyar dolarla Pakistan'dır. Afganistan'ın ithalatında diğer önemli ülkeler, Grafik 5.3.15'de gösterildiği gibi, sırasıyla %16,7 payla Çin, %9,5 payla Kazakistan ve %6,1 payla Özbekistan'dır.

Grafik 5.3.15. Afganistan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Bu bağlamda Afganistan'ın ihracatında ve ithalatında komşu ülkelerin payı oldukça yüksektir. Türkiye, Afganistan'ın ithalatında 2016'da 78 milyon dolar ve %1,2 payla 13 sırada bulunan tedarikçi ülke konumundadır.

5.3.3. Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri İle Türkiye'nin Dış Ticaret İlişkileri

Güney Hazar Bölgesi ülkeleri ile Türkiye arasında 2012-2017 döneminde yapılan dış ticaretin gelişimi Tablo 5.3.9'da yer almaktadır. Tabloda yer alan Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde, Türkiye'nin 2016 yılı dışında diğer yıllarda İran'a karşı dış ticaretinde açık verdiği görülmektedir. Tablo ve Grafik 5.3.16'da görüldüğü gibi Türkiye'nin 2012'de İran'a ihracatı yaklaşık 10 milyar dolar seviyesindeyken 2014'de 4 milyar doların altına inmiş ve 2017'de yaklaşık 3,3 milyar dolar olmuştur. Türkiye'nin İran'a ihracatının 2012'de oldukça yüksek olmasında Türkiye'nin petrol ve doğalgaz ithalatı ödemelerini ABD'nin bu ülkeye uyguladığı ekonomik ambargo nedeniyle altın ihracatı ile ödemesinden kaynaklanmış, nitekim daha sonra bu ülkeye ihracat rakamları 2011 öncesi düzeyi olan 3-5 milyar dolar aralığına gerilemiştir.

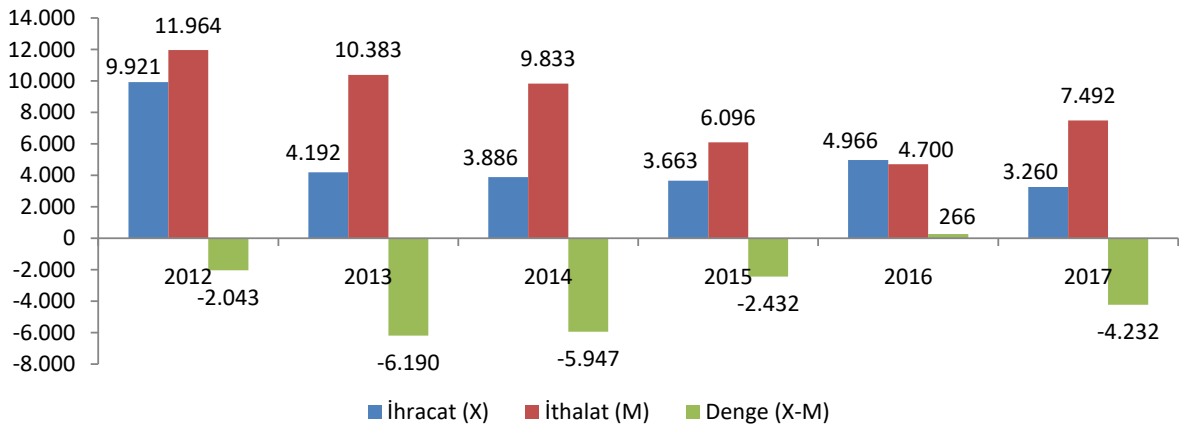
Tablo 5.3.9: Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri İle Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2017, Milyon Dolar)

		2012	2013	2014	2015	2016	2017
İran	İhracat (X)	9.921	4.192	3.886	3.663	4.966	3.260
	İthalat (M)	11.964	10.383	9.833	6.096	4.700	7.492
	Denge (X-M)	-2.043	-6.190	-5.947	-2.432	266	-4.232
Pakistan	İhracat (X)	276	286	259	289	347	352
	İthalat (M)	555	437	435	310	263	323
	Denge (X-M)	-279	-151	-176	-21	84	29
Afganistan	İhracat (X)	289	228	186	161	145	172
	İthalat (M)	6	11	16	12	9	9
	Denge (X-M)	283	217	170	149	136	163

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Öte yandan İran'dan yapılan ithalat 2012'de 12 milyar dolara yakınken 2014'de 10 milyar doların altına ve 2016'da 4,7 milyar dolara inmiştir. Grafik 5.3.16'da görüldüğü gibi, İran'dan ithalatın 2015 ve 2016 yıllarında azalmasında petrol fiyatlarındaki gerileme etkin olmuş, petrol fiyatlarının yükseldiği 2017'de ithalat yeniden yükselerek yaklaşık 7,5 milyar dolar olmuştur. Türkiye, İran ile dış ticaretinde 2013'de yaklaşık 6,2 milyar dolar dış açık verirken 2016'da 266 milyon dolar dış fazla vermiş, 2017'de Türkiye aleyhine yeniden 4,2 milyar dolarlık dış ticaret açığı olmuştur.

Grafik 5.3.16. Türkiye-İran İekli Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

Tablo 5.3.10'da Türkiye ile İran arasındaki dış ticarete önemli fasıllar gösterilmiştir. Türkiye'nin İran'a ihracatında ilk sırada %16,7 pay ve yaklaşık 543 milyon dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar yer alırken ikinci sırada yaklaşık %7 pay ve 224 milyon dolarla motorlu kara taşıtları yer almaktadır.

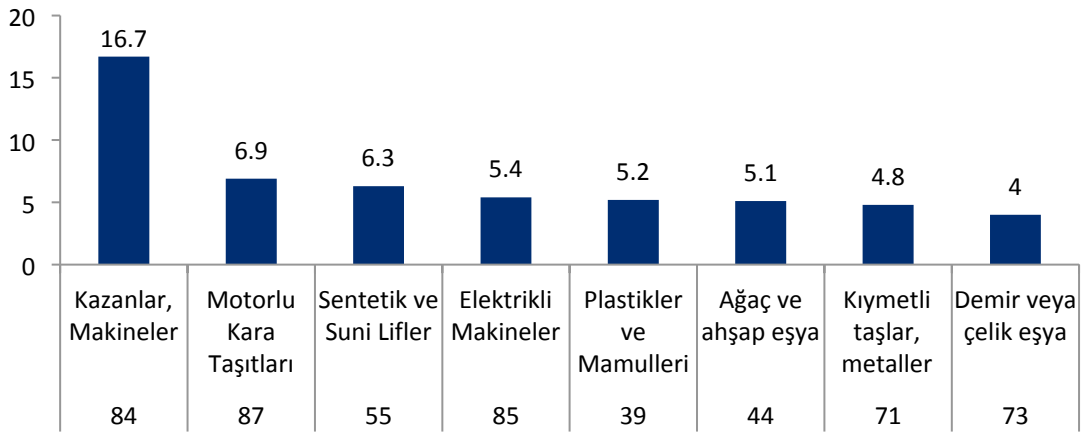
Tablo 5.3.10: Türkiye- İran Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
84	Kazanlar, Makineler	543	16,7	27	Mineral Yakıtlar	6.101	81,4
87	Motorlu Kara Taşıtları	224	6,9	39	Plastikler ve Mamulleri	490	6,5
55	Sentetik ve Suni Lifler	206	6,3	79	Çinko ve Çinko Eşya	207	2,8
85	Elektrikli Makineler	176	5,4	76	Alüminyum Eşya	139	1,9
39	Plastikler ve Mamulleri	168	5,2	31	Gübreler	137	1,8
44	Ağaç ve ahşap eşya	165	5,1	72	Demir ve çelik	87	1,2
71	Kıymetli taşlar, metaller	158	4,8	29	Organik kimyasal ürün	59	0,8
73	Demir veya çelik eşya	130	4,0	08	Yenilen meyveler	54	0,7
	Toplam	3.259	100		Toplam	7.492	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye'nin İran'a ihracatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.3.17'de gösterildiği gibi %6,3 payla sentetik ve suni devamsız lifler, %5,4 payla elektrikli makine ve cihazlar ve %5 payla plastikler ve plastik mamulleridir. Bu ülkeye ihracatta ilk beş faslı ağaç, ahşap eşya ve odun kömürü, kıymetli taşlar, metaller (özellikle altın), demir veya çelikten eşya fasılları izlemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, İran'a 2011 ve 2012'de 71 fasıldaki kıymetli metaller altın ihracatı önemli miktarlara ulaşmıştır.

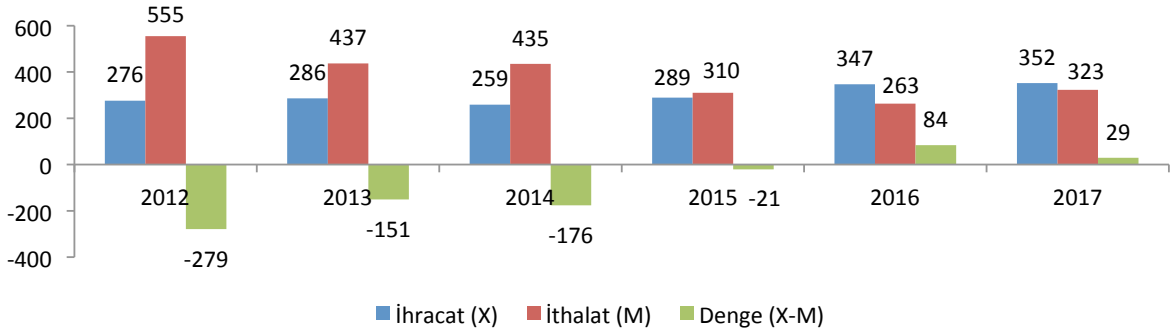
Grafik 5.3.17. Türkiye'nin İran'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017,%)

İran'dan yapılan ithalata bakıldığında mineral yakıtlar ve yağlar faslının 6,1 milyar dolar ve %81,4 gibi yüksek bir paya sahip olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum bu ülkeden önemli miktarda petrol ve doğalgaz tedarik etmemizin doğal bir sonucu olarak görülebilir. İran'dan ithalatımızda ikinci sırada %6,5 pay ve 490 milyon dolarla plastikler ve mamulleri gelmektedir. İran'dan ithalatta diğer fasılların payları düşüktür. Grafik 5.3.18'de görüldüğü gibi diğer önemli fasıllar sırasıyla %2,8 payla çinko ve çinkodan eşya, %1,9 payla alüminyum ve alüminyumdan eşya ve %1,8 payla gübreler fasıllarıdır. İran'dan Türkiye'nin ithalatında ilk beş faslın ardından demir ve çelik, organik kimyasal ürünler ve yenilen meyveler fasılları gelmektedir. Bu son faslın Türkiye'nin ithalatında payı %0,7 gibi düşük bir oranda olmakla birlikte TRA2 bölgesinin İran'dan ithalatında önemli bir ağırlığı bulunmaktadır.

Grafik 5.3.18. Türkiye'nin İnan'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017,%)

Türkiye ile Pakistan arası dış ticaretin gelişimine ilişkin veriler incelendiğinde, Grafik 5.3.19'da da görüldüğü gibi, ikili dış ticaret hacminin çok düşük olduğu ve 1 milyar dolara dahi yaklaşmadığı görülmektedir. 2012-2015 yılları arasında ikili dış ticarete açık veren Türkiye, 2016 ve 2017 yıllarında ikili dış ticarete fazla vermiştir. Türkiye'nin Pakistan'a ihracatı 2012'de 276 milyon dolarken 2017'de 352 milyon dolara kadar çıkmıştır. Türkiye'nin Pakistan'dan yaptığı ithalat ise 2012'de 555 milyon dolarken 2017'de 323 milyon dolara gerilemiştir. 2012'de 279 milyon dolar ikili dış ticaret açığı veren Türkiye, 2017'de 29 milyon dolar ikili dış ticaret fazlası vermiştir.

Grafik 5.3.19. Türkiye-Pakistan İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

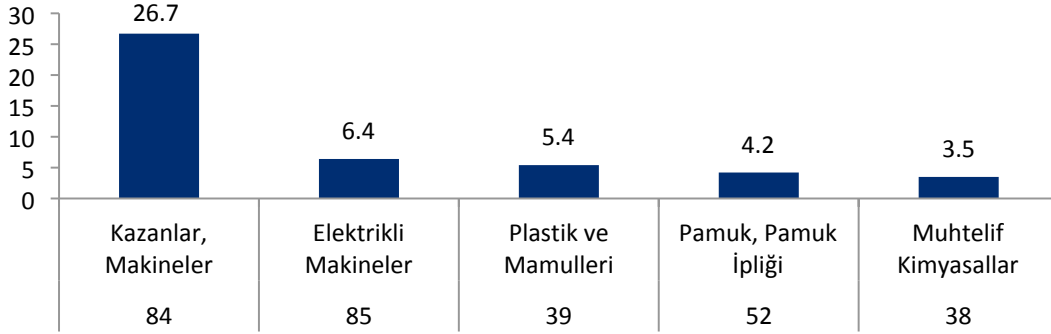
Türkiye ile Pakistan'ın dış ticaretindeki önemli fasıllar Tablo 5.3.11'de yer almaktadır. Türkiye ile Pakistan dış ticaretini ihracat açısından ele aldığımızda ilk sırada %26,7'lik pay 94 milyon dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar gelmektedir. Bu faslın ardından elektrikli makine ve cihazlar %6,4 pay ve 22 milyon dolarla ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 5.3.11: Türkiye- Pakistan Dış Ticareti Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar, %)

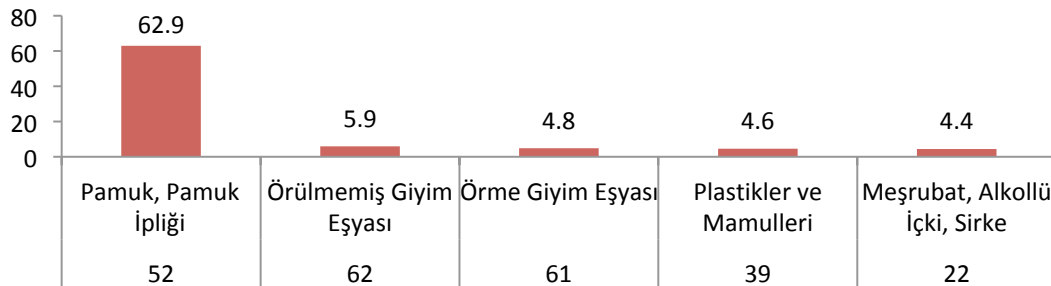
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
84	Kazanlar, Makineler	94	26,7	52	Pamuk, Pamuk İpliği	203	62,9
85	Elektrikli Makineler	22	6,4	62	Örülmemiş Giyim Eşyası	19	5,9
39	Plastik ve Mamulleri	19	5,4	61	Örme Giyim Eşyası	15	4,8
52	Pamuk, Pamuk İpliği	15	4,2	39	Plastikler ve Mamulleri	15	4,6
38	Muhtelif Kimyasallar	12	3,5	22	Meşrubat, Alkollü İçki, Sirke	14	4,4
	Toplam	352	100		Toplam	323	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye'nin Pakistan'a ihracatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.3.20'de gösterildiği gibi sırasıyla %5,4 payla plastikler ve mamulleri, %4,2 payla pamuk, pamuk ipliği ve %3,5 payla muhtelif kimyasal maddeler fasıllarıdır.

Grafik 5.3.20. Türkiye'nin Pakistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017,%)

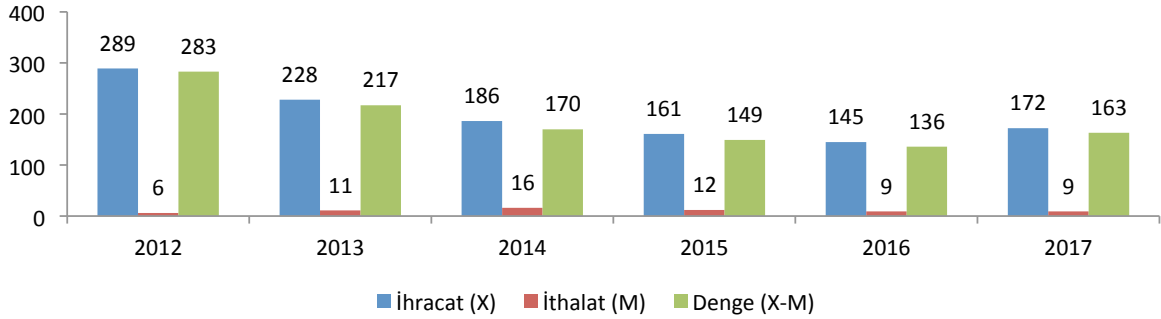
Pakistan ile ithalatta ilk sırada %62,9 pay ve 203 milyon dolarla pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat faslı yer almaktadır. Bu faslı yaklaşık %6 pay ve 19,1 milyon dolarla örülmemiş giyim eşyası takip etmektedir.

Grafik 5.3.21. Türkiye'nin Pakistan'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017,%)

Pakistan'dan yapılan ithalatta diğer önemli fasıllar Grafik 5.3.21'de gösterildiği gibi %4,8 pay ve 15,5 milyon dolarla örme giyim eşyası, %4,6 pay ve 14,9 milyon dolarla plastik mamulleri ve %4,4 pay ve 14,2 milyon dolarla meşrubat, alkollü içecekler ve sirke fasıllarıdır.

Türkiye ile Afganistan arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde, ikili dış ticaret hacminin çok düşük miktarda olduğu, hatta Türkiye'nin Afganistan'dan ithalatın çok daha düşük miktarda (6-11 milyon dolar arası) olduğu dikkat çekmektedir. Grafik 5.3.22'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin Afganistan'a ihracatı 2012'de 289 milyon dolarken 2017'de 172 milyon dolara gerilemiştir. Afganistan'dan yapılan ithalat ise 2012'de 6 milyon dolarken 2014'de 16 milyon dolara kadar yükselse de 2017'de 9 milyon dolar olmuştur. Öte yandan ikili dış ticarete sürekli fazla veren Türkiye'nin dış ticaret fazlası, 2012'de 283 milyon dolarken ihracatın azalmasına paralel biçimde 2016'da 136 milyon dolara kadar inerse de 2017 yılında 163 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Grafik 5.3.22. Türkiye-Afganistan İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

Türkiye ile Afganistan arası dış ticarete önemli fasıllar Tablo 5.3.12'de gösterilmiştir. Türkiye'nin Afganistan'a gerçekleştirdiği ihracatta ilk sırada %11,2 pay ve 19,2 milyon dolar değerle elektrikli makine ve cihazlar yer almakta, ikinci sırada %10,1 pay ve 17,4 milyon dolarla halılar faslı bulunmaktadır.

Tablo 5.3.12: Türkiye-Afganistan Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
85	Elektrikli Makineler	19	11,2	41	Ham Post, Deri ve Kösele	3,9	44,4
57	Halılar	17	10,1	05	Diğer Hayvansal Ürünler	1,7	19,0
30	Eczacılık Ürünleri	15	8,8	12	Yağlı Tohum ve Meyveler	1,0	11,7
73	Demir veya Çelik Eşya	14	8,1	14	Örümeye Elverişli Bitkisel Madde	0,9	10,1
84	Kazanlar, Makineler	11	6,3	08	Yenilen Meyveler	0,7	7,6
	Toplam	172	100		Toplam	8,8	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

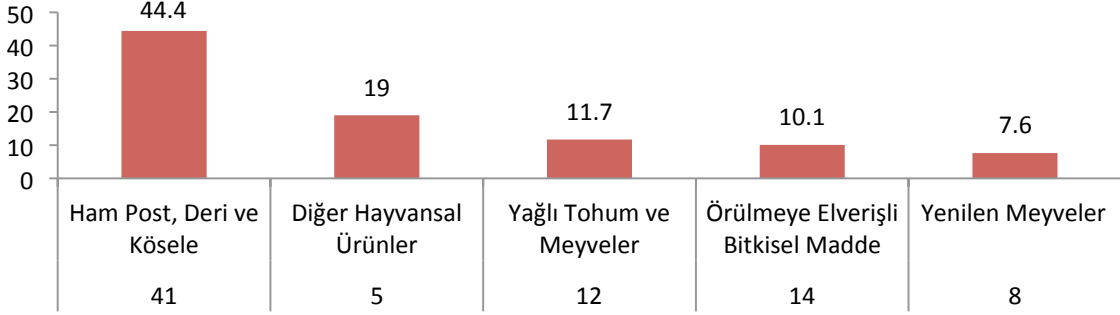
Türkiye'nin Afganistan'a ihracatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.3.23'de görüldüğü gibi sırasıyla %8,8 payla eczacılık ürünleri, %8,1 payla demir veya çelikten eşya ve %6,3 payla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar fasıllarıdır.

Grafik 5.3.23. Türkiye'nin Afganistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017,%)

Afganistan'dan Türkiye'nin yaptığı az miktardaki ithalatta %44,4 pay yaklaşık 4 milyon dolarla ham postlar, deriler ve köseleler ilk sırada yer almaktadır. Bu fasıl aynı zamanda TRA2 bölgesinin son dönemde bu bölge ülkelerinden ithalatta da ilk sırada bulunmaktadır. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatında diğer hayvansal menşeli ürünler yaklaşık 1,7 milyon dolar ve %19 payla ikinci sıradadır.

Grafik 5.3.24. Türkiye'nin Afganistan'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017,%)

Türkiye'nin bu ülkeden ithalatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.3.24'de görüldüğü gibi %11,7 payla yağlı tohum ve meyveler, %10,1 payla örülmeye elverişli bitkisel maddeler ve %7,6 payla yenilen meyveler fasıllarıdır. TRA2 bölgesi illeri içinde Ağrı ve Iğdır ili ithalatında ham post deri ve kösele yanı sıra, yenilen meyveler faslı da bu ülkeden yapılan ithalat içinde yer almaktadır.

5.4. ORTA ASYA BÖLGESİ ÜLKELERİ

Türkiye'nin ve TRA2 bölgesinin hedef pazarı olarak Orta Asya ülkeleri arasında ipek yolu güzergâhında olan Türk Cumhuriyetleri ele alınmaktadır. Bu ülkeler, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'dır. Orta Asya Bölgesi zengin doğal kaynakları ve Avrupa ile Asya'nın kesişim noktasında bulunması sebebiyle stratejik bir konuma sahiptir. Hazar Denizi ile Pamir Dağları arasında, Avrupa kıtasının merkezinde, tarihi İpek Yolu'nun geçiş noktasında bulunan ve Türkistan'ın batı kısmını oluşturan bölge geniş bir coğrafyaya sahiptir. 1880'lerle birlikte Orta Asya'nın tamamı Rus hâkimiyetine girmiş ve SSCB'nin dağılmasına kadar bu hâkimiyet devam etmiştir (Purtaş, 2005: 189). SSCB'nin dağılması ile birlikte bu ülkeler bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

5.4.1 Orta Asya Bölgesi Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

SSCB döneminde birliğin hammadde deposu olarak görülen Orta Asya Bölgesi, SSCB için ekonomik açıdan hayati bir öneme sahipti. Ancak bu önemli konumuna rağmen, zengin hammadde kaynakları ile ters orantılı olarak sanayileşme açısından az gelişmiş konuma sahip olan bölge ülkeleri eski SSCB ülkeleri arasında en düşük milli gelire sahip ülkelerdir (Dikkaya, 2009: 73).

Bölge ülkelerinin görece az gelişmişlikleri ve ekonomik problemleri bağımsızlıkları sonrası devam etmiştir. Bölge ülkelerinin SSCB döneminde katı şekilde uygulanan merkezi planlama üzerine kurulu ekonomik yapıdan bağımsızlıkları sonrası piyasa ekonomisine geçiş süreçleri oldukça sancılı olmuştur. Geçiş aşamasında bağımsızlığını kazanan bölge ülkelerinin karşılaştıkları en önemli sorun SSCB'ye bağlı ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisi olmuştur. Özellikle bölge ülkelerinin tarım ağırlıklı ekonomik yapıları, bağımsızlık sonrası ülkelerin ekonomik gelişmelerinin sağ-

lanması açısından yetersiz kalmıştır (Üzümcü ve Topal, 2017a: 501). Bu çerçevede bağımsızlıkları sonrası bölge ülkeleri içinde petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın durumu görece daha iyi hale gelirken Kırgızistan ve Tacikistan tarıma dayalı görece yoksul ekonomik durumlarını sürdürmektedir. Tablo 5.4.1'de Orta Asya Bölgesi ülkelerinin 2016 yılı itibarıyla temel makro ekonomik göstergeleri yer almakta ve bu durumu doğrulamaktadır.

Bölgenin en büyük ekonomisi Kazakistan 2,7 milyon km² yüzölçümü ile dünyanın en büyük dokuzuncu, Orta Asya Bölgesinin ise en büyük ülkesidir. Dünyanın en zengin doğal kaynaklarına sahip ülkelerden biri olan Kazakistan SSCB dağıldıktan sonra 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Kazakistan birlikten ayrılan en son cumhuriyet olmuştur (Purtaş, 2005: 194). Bağımsızlık öncesi Kazakistan'ın uzmanlaşmaya dayalı SSCB sistemi içindeki rolü buğday, demir ve diğer metaller ve mineral üretimi üzerinde yoğunlaşmıştır. SSCB'nin dağılması, merkezi planlı ekonominin çöküşüyle birlikte Kazakistan'ın üretiminde ciddi düşüş meydana gelmiştir. Bununla birlikte Kazakistan, bağımsızlık sonrası birtakım sorunlarla karşılaşmasına rağmen merkezi sistemden piyasa sistemine geçiş reformlarını hayata geçirmeyi başarmıştır (Somuncuoğlu, 2011: 6). Kazakistan 2016 yılı itibarıyla yaklaşık 18 milyonluk bir nüfusa sahiptir. Kazakistan, Dünya Bankası sınıflamasına göre üst orta gelir grubu ülkeleri arasında bulunmaktadır.

Tablo 5.4.1. Orta Asya Bölgesi Ülkelerinin Makro Ekonomik Göstergeleri (2016)

Ülkeler	GSYİH* (Milyon Dolar)	Kişi Başı* GSYİH (Dolar)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE) (%)	İşsizlik Oranı (%)
Kazakistan	156.810	8.810	1,1	14,6	5,0
Kırgızistan	6.710	1.100	3,8	0,4	7,2
Özbekistan	70.840	2.220	7,8	8,9	8,8
Tacikistan	9.660	1.110	6,9	10,8	6,0
Türkmenistan	37.760	6.670	6,2	8,6	8,7

Kaynak: Dünya Bankası ve IMF. * Dünya Bankası, GSYİH ve Kişi Başına GSYİH verileri Atlas Metodu.

Kazakistan, Dünya Bankası verilerine göre 2016'da %1,1 oranında büyümüştür. Kazakistan'ın GSYİH düzeyi 2016'da 156,8 milyar dolar ve kişi başına GSYİH düzeyi de 8810 dolar olmuş, işsizlik oranı %5 olarak gerçekleşmiştir. IMF verilerine göre 2016'da bu ülkede enflasyon oranı %14,6 olmuştur. IMF tahminlerine göre Kazakistan'da 2017'de enflasyon oranının %7,3 olması ve büyüme oranının %3,3 olması beklenmektedir.

Orta Asya'nın demokrasi adası olarak adlandırılan Kırgızistan, Rusya ve Çin gibi büyük ve güçlü ülkelerle çevrelenmiş, doğal zenginliği az, denize çıkışı olmayan, dağlık bir ülke olması gibi kendine has özellikleri ile diğer Orta Asya ülkelerinden farklı bir görünüm sergilemektedir (Purtaş, 2005: 198). Bağımsızlık sonrası Kırgızistan, Orta Asya ülkeleri arasında merkezi planlamaya dayalı ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçişte en liberal ekonomik reformları uygulayan ülke olmuştur. Piyasa ekonomisine geçiş için yapılan reformlar her ne kadar olumsuz koşullar altında yapılsa da, Kırgızistan, ekonomide istikrarın sağlanmasında önemli başarılar elde etmiştir (DEİK, 2012: 7).

Yaklaşık 6,1 milyon nüfusa sahip Kırgızistan, Dünya Bankası sınıflamasına göre alt orta gelir grubundaki ülkeler arasında bulunmaktadır. Kırgızistan ekonomisi 2016'da %3,8 oranında büyümüş, GSYH düzeyi 6,7 milyar dolar ve kişi başına GSYİH düzeyi 1100 dolar olmuştur. Kırgızistan'da

2016'da işsizlik oranı %7,2 olurken enflasyon oranı %0,4 gibi oldukça düşük düzeyde gerçekleşmiştir. IMF'nin tahminlerine göre Kırgızistan'da 2017'de büyüme oranının %3,5 ve enflasyon oranının %3,8 olması beklenmektedir.

Yaklaşık 32 milyonluk nüfusu ile Orta Asya Bölgesi nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan Özbekistan, enerji açısından kendine yeterli, milli gelirinin büyük kısmını oluşturan pamuk üretiminde dünyada ikinci, altın üretiminde dünyada dördüncü sıradadır (Purtaş, 2005: 201). Eylül 1991'deki bağımsızlığı sonrası Özbekistan, merkezi planlamaya devam etmiş, üretim, fiyatlar ve döviz giriş çıkışlarını kontrol altına almış, yerli üretimi sübvansiyonlar ve sıkı kontrollerle korumuştur. Ancak ülke ekonomisinde sorunlar baş gösterince Özbekistan, ekonomik reform uygulamak durumunda kalmıştır. Özbekistan'da 1994'de devlet işletmeleri özelleştirilmeye başlanmış, fiyatlar üzerinde devlet kontrolünün azaltılması yanı sıra, milli para birimi olarak Som tedavüle konulmuş, kamusal harcamalara sınırlandırmalar getirilmesi gibi uygulamalarla devam etmiştir (DEİK, 2012: 5). Dünya Bankası sınıflamasına göre Özbekistan alt orta gelir grubunda yer almaktadır. 2016'da %7,8 büyüyen Özbekistan'ın GSYİH düzeyi 70,8 milyar dolar ve kişi başına GSYH düzeyi 2.220 dolar olmuştur. ILO tahmin yöntemine göre Özbekistan'da işsizlik oranı %8,8 düzeyindedir. IMF verilerine göre 2016'da enflasyon oranı %8 olmuştur. Öte yandan IMF tahminlerine göre Özbekistan'ın 2017'de büyüme oranının %6 ve enflasyon oranının %13 olması beklenmektedir.

SSCB döneminde kişi başına GSYH'si en düşük ülke olan Tacikistan, topraklarının %93'ü dağlık, denize çıkışı olmayan ve su kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir. Ekonomisinin büyük kısmı maden kaynakları ve tarıma dayalıdır. Diğer taraftan ülke bağımsızlık sonrası başlayan ve 1997 yılına kadar devam eden iç savaş sebebiyle ekonomik anlamda çöküş yaşamış ve ekonomik toparlanma süreci halen devam etmektedir (DEİK, 2012: 3). Dünya Bankası sınıflamasına göre Tacikistan alt orta gelir grubundaki ülkeler arasındadır. Tacikistan'ın 2016 yılı nüfusu yaklaşık 8,7 milyondur. Tacikistan'ın 2016'da GSYİH düzeyi yaklaşık 9,7 milyar dolar, kişi başı GSYİH düzeyi 1110 dolar olmuştur. Tacikistan ekonomisinde 2016'da büyüme oranı %6,9 olurken işsizlik oranı ILO tahmin yöntemine göre %10,8 ve enflasyon oranı %6 olmuştur. IMF tahminlerine göre Tacikistan ekonomisinin %4,5 oranında büyümesi ve enflasyon oranının %8,9 olması beklenmektedir.

SSCB'nin dağılması sonrası bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler arasında en uzun süre SSCB egemenliğinde kalan ülkelere biri olan Türkmenistan'ın SSCB döneminden kalan doğal gaz, petrol ve pamuktan oluşan hammadde arzına dayalı ekonomik yapısı, bağımsızlığı sonrası da devam etmiştir. Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde oldukça yetersiz adımlar atan Türkmenistan'ın ekonomik yapısı hala önemli ölçüde devletin etkin kontrolü altındadır (Turan, 2006: 45-46). Türkmenistan, Dünya Bankası sınıflamasına göre, üst orta gelir grubunda bulunmaktadır. Türkmenistan 2016 yılı itibarıyla yaklaşık 5,7 milyonluk nüfusa sahiptir. Türkmenistan ekonomisi, yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 2016'da %6,2 oranında büyümüş, GSYİH düzeyi yaklaşık 37,8 milyar dolar ve kişi başına GSYİH düzeyi 6670 dolar olmuştur. Türkmenistan'da 2016 yılında ILO tahmin yöntemine göre işsizlik oranı %8,7 oranında ve enflasyon oranı da IMF verilerine göre %3,6 olmuştur. IMF tahminleri çerçevesinde Türkmenistan'ın 2017'de %6,5 oranında büyümesi ve enflasyon oranının da %6 olması beklenmektedir.

5.4.2 Orta Asya Bölgesi Ülkelerinin Dış Ticareti

Orta Asya ülkelerinin dış ticaretleri incelendiğinde, bölge ülkelerinin genel olarak doğal kaynaklara dayalı ürünlerin ihracatçısı, sanayi ürünleri ithalatçısı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bölge ülkeleri ihraç mallarının büyük kısmının enerji ve madencilik ürünleri olması sebebiyle, bu ürünlerin dünya piyasalarındaki fiyat dalgalanmalarından büyük oranda etkilenmektedir. Diğer taraftan bölge ülkelerinin dış ticaret partnerleri ayrıntılı biçimde incelendiğinde, bu ülkelerin dış ticaretlerinin genellikle bölgesel ağırlıklı olduğu ve özellikle Rusya ve Çin'in dış ticaretlerinde belirgin ağırlığı göze çarpmaktadır.

Tablo 5.4.2'de Orta Asya Bölgesi ülkeleri dış ticaretlerinin 2012-2016 dönemindeki gelişimi yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere bölge ülkeleri arasında Kazakistan en yüksek dış ticaret rakamlarına sahiptir. Buna karşılık bölgedeki en düşük miktardaki dış ticaret rakamlarına sahip ülkenin Tacikistan olduğu görülmektedir. İncelenen dönemde Kazakistan ve Türkmenistan dışındaki diğer ülkelerin dış ticaret açığı verdikleri de dikkati çeken bir noktadır.

Orta Asya bölgesinin en büyük ihracatçı ve ithalatçısı olan Kazakistan'ın Tablo 5.4.2'de görüldüğü gibi 2012'de yaklaşık 92,3 milyar dolar ihracatı 2014 yılı sonrası giderek gerileyerek 2016'da yaklaşık 36,8 milyar dolara inmiştir. Grafik 5.4.1'de Görüldüğü üzere, Kazakistan'ın özellikle 2015'de ihracatının neredeyse yarıya inmesi ve 2016'da daha da azalmasında petrol ve doğalgaz fiyatlarının bu yıllarda hızla gerilemesinin olumsuz etkisi bulunmaktadır. Kazakistan'ın ihracatının genellikle %60-%70 arasında değişen kısmını petrol ve doğalgaz oluşturduğu için bu ülkenin ihracat gelirleri, bu ürünlerin dünya piyasalarındaki fiyat düşüşlerine karşı aşırı hassas durumdadır. Dolayısıyla petrol fiyatlarının düşmesi doğal olarak Kazakistan'ın toplam ihracat gelirlerinin düşmesiyle sonuçlanmıştır.

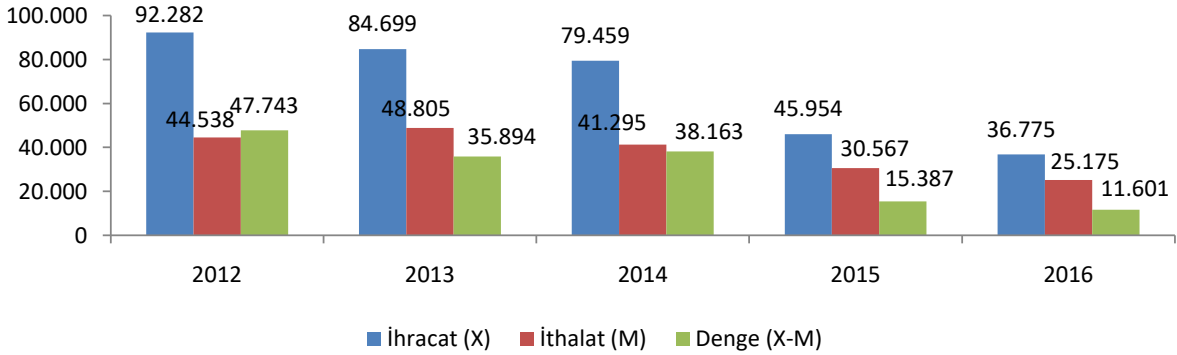
Tablo 5.4.2. Orta Asya Bölgesi Ülkelerinin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

		2012	2013	2014	2015	2016
Kazakistan	İhracat (X)	92.282	84.699	79.459	45.954	36.775
	İthalat (M)	44.538	48.805	41.295	30.567	25.175
	Denge (X-M)	47.743	35.894	38.163	15.387	11.601
Kırgızistan	İhracat (X)	1.683	1.773	1.884	1.441	1.423
	İthalat (M)	5.373	5.983	5.735	4.068	3.844
	Denge (X-M)	-3.690	-4.210	-3.851	-2.627	-2.421
Özbekistan *	İhracat (X)	6.018	8.052	6.485	6.408	7.528
	İthalat (M)	11.053	12.983	13.687	10.488	9.657
	Denge (X-M)	-5.035	-4.931	-7.201	-4.080	-2.129
Tacikistan **	İhracat (X)	1.163	922	813	898	900
	İthalat (M)	4.249	4.461	4.236	3.419	3.031
	Denge (X-M)	-3.086	-3.539	-3.422	-2.522	-2.132
Türkmenistan ***	İhracat (X)	10.827	11.653	12.030	10.129	7.937
	İthalat (M)	9.394	9.269	9.643	5.930	5.500
	Denge (X-M)	1.433	2.384	2.387	4.198	2.437

Kaynak: INTRACEN. * Özbekistan mirror (yansı) verileri. ** Tacikistan 2012 ve 2013 mirror (yansı) verileri.

*** Türkmenistan mirror (yansı) verileri.

Kazakistan'ın benzer biçimde 2015 ve 2016'da ihracat gelirleri azaldığı gibi iç talep gerilemesine bağlı biçimde ithalatı da gerilemiş, grafikte görüldüğü gibi 2012'de bu ülkenin ithalatı 44,5 milyar dolar düzeyinden 2016'da yaklaşık 25,2 milyar dolara inmiştir. Sonuçta Kazakistan'ın dış ticaret fazlası da yaklaşık 2012'de 47,7 milyar dolarken 2016'da 11,6 milyar dolar düzeyine gerilemiştir.

Grafik 5.4.1. Kazakistan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

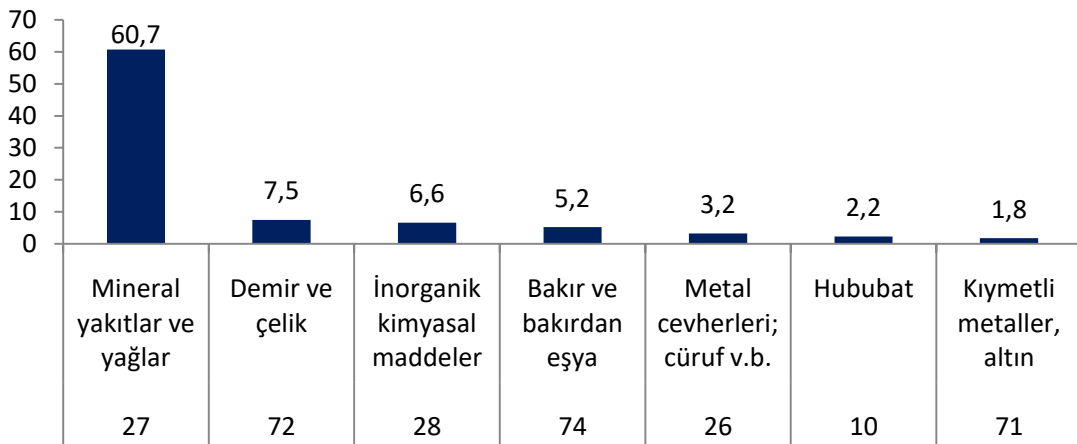
Kazakistan'ın 2016 yılı dış ticaretinde önemli yer tutan fasıllar Tablo 5.4.3'de yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi ülke ihracatının 22,3 milyar dolarlık tutar ve %60,7'lik kısmını tek başına mineral yakıtlar, özellikle petrol ihracatı oluşturmaktadır. Bu ülkenin ihracatında ikinci sırayı 2,7 milyar dolar ve %7,5 payla demir ve çelik, üçüncü sırayı ise 2,4 milyar dolar ve %6,6 payla inorganik kimyasal maddeler izlemektedir.

Tablo 5.4.3. Kazakistan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
27	Mineral yakıtlar ve yağlar	22.335	60,7	84	Kazanlar, makinalar	4.398	17,5
72	Demir ve çelik	2.751	7,5	85	Elektrikli makina ve cihazlar	2.429	9,6
28	İnorganik kimyasal maddeler	2.413	6,6	73	Demir veya çelikten eşya	1.959	7,8
74	Bakır ve bakırdan eşya	1.919	5,2	27	Mineral yakıtlar ve yağlar	1.517	6,0
26	Metal cevherleri; cüruf v.b.	1.194	3,2	87	Motorlu kara taşıtları	1.109	4,4
10	Hububat	817	2,2	39	Plastik ve mamulleri	981	3,9
71	Kıymetli metaller, altın	649	1,8	30	Eczacılık ürünleri	961	3,8
	Toplam	36.775	100		Toplam	25.175	100

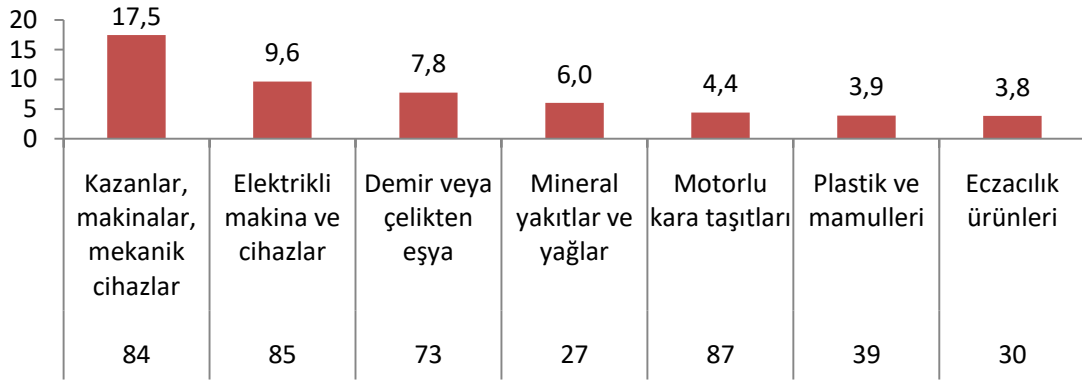
Kaynak: INTRACEN.

Kazakistan'ın ihracatında bu üç faslı sırasıyla, Grafik 5.4.2'de görüldüğü üzere, bakır ve bakırdan eşya, metal cevherleri, hububat ve kıymetli metaller izlemektedir. BTK hattıyla gelen Kazakistan ihraç ürününün buğday, hububat olduğu bu noktada hatırlanabilir.

Grafik 5.4.2. Kazakistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Kazakistan'ın ithalatına bakıldığında ise, ülkenin ithalatında sanayi mallarının payının yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Kazakistan'ın 2016 yılı ithalatında ilk sırada gelen fasıl yaklaşık 4,4 milyar dolar ve %17,5 payla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar faslı (84. fasıl) olmuştur. Bu faslı 2,4 milyar dolar ve %9,6 payla elektrikli makine ve cihazlar ve yaklaşık 2 milyar dolar ve %7,8 payla demir veya çelikten eşyalar izlemektedir. Kazakistan'ın ithalatında ilk üç sıradaki fasılları, Grafik 5.4.3'de görüldüğü üzere sırasıyla mineral yakıtlar (%6), motorlu kara taşıtları (%4,4), plastik ve mamulleri (%3,9) ve eczacılık ürünleri (%3,8) fasılları izlemektedir. İhracatı ile karşılaştırıldığında Kazakistan'ın 2016 yılındaki ithalatının fasıllar itibarıyla dağılımının daha dengeli olduğu da görülmektedir.

Grafik 5.4.3. Kazakistan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Kazakistan'ın 2016 yılı itibarıyla önemli dış ticaret partnerleri ile yaptığı dış ticaret miktarı ve bu ülkelerin payları Tablo 5.4.4'te yer almaktadır.

Tablo 5.4.4. Kazakistan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

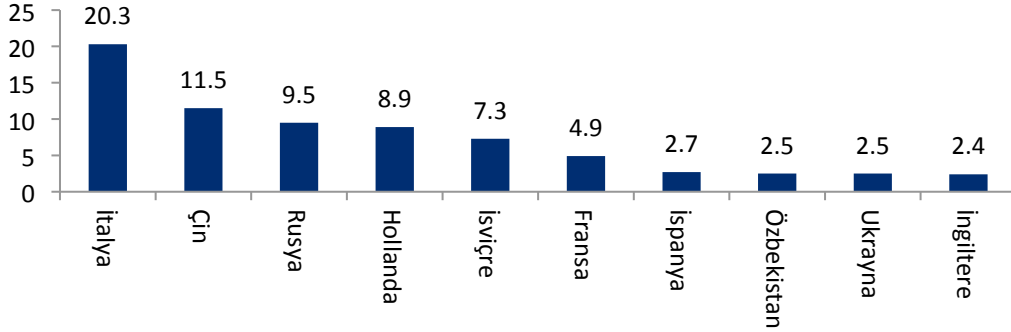
İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
İtalya	7.475	20,3	Rusya	9.130	36,3
Çin	4.215	11,5	Çin	3.666	14,6
Rusya	3.509	9,5	Almanya	1.444	5,7
Hollanda	3.256	8,9	ABD	1.277	5,1
İsviçre	2.688	7,3	İtalya	835	3,3
Fransa	1.798	4,9	Fransa	661	2,6
İspanya	992	2,7	Türkiye	618	2,5
Özbekistan	923	2,5	Özbekistan	588	2,3
Ukrayna	911	2,5	Japonya	553	2,2
İngiltere	891	2,4	G. Kore	453	1,8
Toplam	36.775	100	Toplam	25.175	100

Kaynak: INTRACEN

Kazakistan'ın dış ticaretinde Rusya ve Çin'in ağırlığı belirgindir. Bununla birlikte ülke ihracatında ilk sırada %20,3 ile İtalya ilk sırada gelmektedir. Bu durum Azerbaycan örneğinde olduğu gibi Hazar petrolü ihracatında İtalyan petrol şirketlerinin ağırlığından kaynaklanmaktadır. Ülkenin ihracatında İtalya'yı sırasıyla %11,5 payla Çin, %9,5 payla Rusya izlemektedir. Kazakistan'ın ihracatında bu üç ülkeyi, Grafik 5.4.4'de görüldüğü üzere %8,9 ile Hollanda ve %7,3 ile İsviçre takip

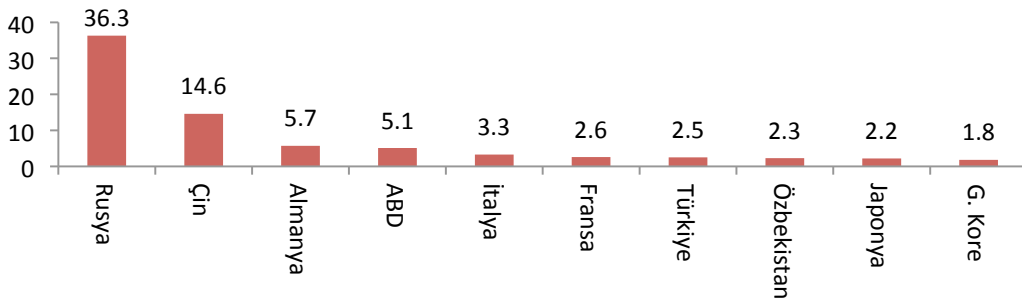
etmektedir. Kazakistan'ın ihracatında 2016 yılı itibarıyla diğer önemli ülkeler sırasıyla Fransa, İspanya, Özbekistan, Ukrayna ve İngiltere'dir. Türkiye 2012-2015 döneminde Kazakistan'ın ihracatında ilk on ülke arasında olmasına karşın 2016'da Yunanistan'ın ardından %2,3 payla 12. sırada bulunmaktadır.

Grafik 5.4.4. Kazakistan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Kazakistan'ın ithalatında 9,1 milyar dolarla (%36,3) ilk sırada Rusya bulunmakta, yaklaşık 3,7 milyar dolar ve %14,6 payla Çin, ikinci sırayı almaktadır. Dolayısıyla bu iki ülke Kazakistan'ın ithalatının yarısını sağlamaktadır. Grafik 5.4.5'de görüldüğü gibi bu iki ülkenin ardından %5,7 payla Almanya üçüncü, %5,1 payla ABD dördüncü ve %3,3 payla İtalya beşinci sıradadır. Türkiye, Kazakistan'ın ithalatında Fransa'dan (%2,6 pay) sonra 618 milyon dolar tutar ve %2,5 payla yedinci sırada bulunmaktadır. Kazakistan'ın ithalatında ülkemizin ardından Özbekistan, Japonya ve G. Kore sıralanmaktadır.

Grafik 5.4.5. Kazakistan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

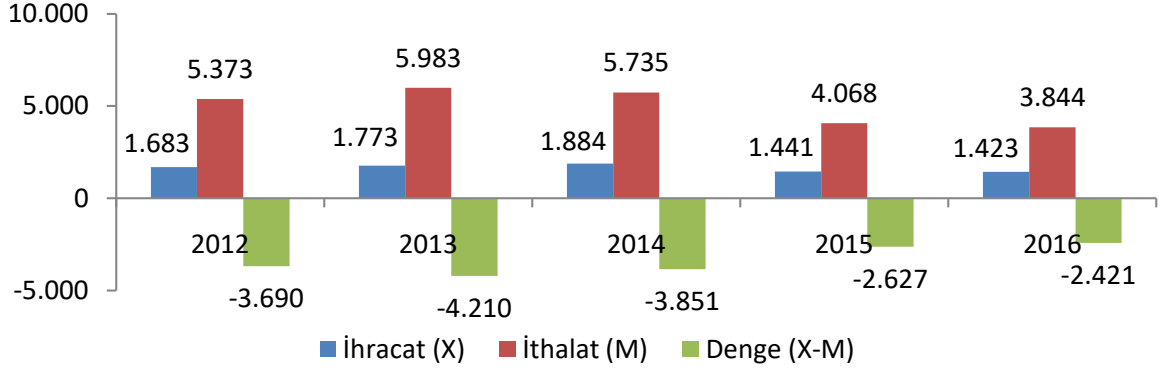

İki grafik mukayese edildiğinde görüleceği üzere, Kazakistan'ın ithalata oranla ihracat partnerleri arasındaki payların dağılımının görece daha dengeli olduğu söylenebilir.

Bu noktada Kırgızistan'ın dış ticaretinin 2012-2016 dönemindeki gelişimi, önemli dış ticaret fasılları ve dış ticaret partnerlerine bakabiliriz. Öncelikle Kırgızistan'ın 2012-2016 dönemindeki dış ticaretinin gelişiminin yer aldığı tablodan (Tablo 5.4.2) hatırlanacağı üzere Kırgızistan'ın 2012'de yaklaşık 1,7 milyar dolar ihracatı, Grafik 5.4.6'da görüldüğü gibi 2016 yılına geldiğinde 1,4 milyar dolara gerilemiştir. Kırgızistan'ın ithalatı ise 2012'de yaklaşık 5,4 milyar dolarken 2016'da 3,8 milyar dolar düzeyine inmiştir.

Kırgızistan dış ticaret ağı veren bir ülkedir. Bu bağlamda grafikte görüldüğü üzere 2013'de Kırgızistan'ın dış ticaret ağı 4,2 milyar dolar ile dönem içi en yüksek düzeyine erişmiş, 2016 yılında da 2,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 5.4.6. Kırgızistan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

Kırgızistan'ın dış ticaretinde önemli yer tutan fasılların miktarları ve yüzde payları da Tablo 5.4.5'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere petrol ve doğalgaz gibi doğal kaynaklar açısından fakir, fakat altın madeni açısından zengin Kırgızistan'ın ihracatının yaklaşık %50'sini inciler, kıymetli taşlar ve metal paralar oluşturmaktadır. Özellikle 1996'da üretime başlayan Kumtor maden ocağı ülkenin en önemli ihracat kalemi, altın ihracatının büyük kısmını karşılamaktadır.

Tablo 5.4.5. Kırgızistan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
71	İnciler, kıymetli taşlar,	707	49,7	27	Mineral yakıtlar ve yağlar	402	10,5
26	Metal cevherleri; cüruf ve kül	68	4,8	84	Kazanlar, makinalar	395	10,3
99	Özel amaçlı gümrük tarife istatistik pozisyonları	68	4,8	64	Ayakkabılar vb. eşyalar	258	6,7
07	Sebzeler	62	4,4	85	Elektrikli makina ve cihazlar	208	5,4
87	Motorlu kara taşıtları	55	3,9	55	Sentetik ve suni elyaflar	155	4,0
	Toplam	1.423	100		Toplam	3.844	100

Kaynak: INTRACEN.

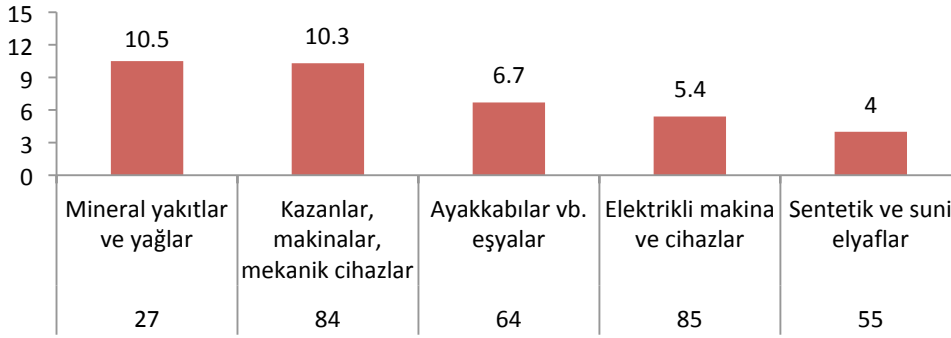
Kırgızistan'ın 2016 yılı ihracatında, Grafik 5.4.7'de görüldüğü gibi, ikinci sırada metal cevherleri ve cüruf %4,8 payla bulunmakta, üçüncü sırayı herhangi bir yerde sınıflanmamış ürünler (99. Fasıllar) %4,8 payla almaktadır.

Grafik 5.4.7. Kırgızistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Kırgızistan'ın ihracatında 2016 yılı itibarıyla ilk üç sıradaki ürünleri, sırasıyla sebzeler faslı %4,4 ve motorlu kara taşıtları ve aksesuarları faslı %3,9 payla izlemektedir. Kırgızistan'ın ithalatına bakıldığında enerji ve sanayi ürünleri ithalatının ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Grafik 5.4.8. Kırgızistan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Grafik 5.4.8'de görüldüğü üzere Kırgızistan'ın ithalatında mineral yakıtlar 402 milyon dolar ve %10,5 payla ilk sırayı, kazanlar ve makinalar 395 milyon dolar ve %10,3 payla ikinci sırayı ve ayakkabılar faslı 258 milyon dolar ve %6,7 payla üçüncü sırayı almaktadır.

Kırgızistan'ın 2016 yılı itibarıyla dış ticaret partnerleri ve payları Tablo 5.4.6'da yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere Kırgızistan'ın ihracatında özellikle altın ihracatına bağlı olarak %45,5 ile İsviçre ilk sırada gelirken, İsviçre'yi %10,6 payla Kazakistan izlemektedir.

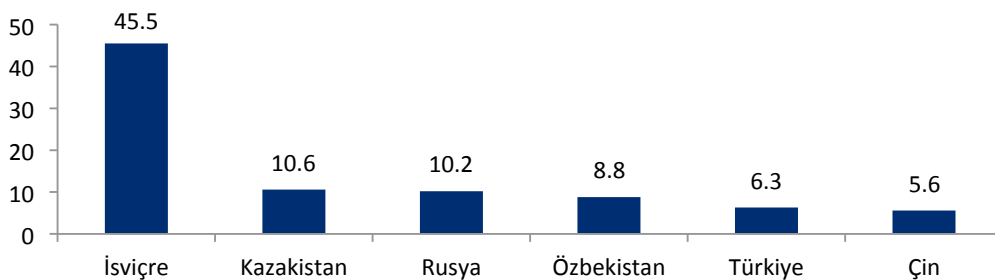
Tablo 5.4.6. Kırgızistan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
İsviçre	648	45,5	Çin	1.465	38,1
Kazakistan	151	10,6	Rusya	800	20,8
Rusya	145	10,2	Kazakistan	636	16,5
Özbekistan	125	8,8	Türkiye	191	5,0
Türkiye	90	6,3	ABD	154	4,0
Çin	80	5,6	Özbekistan	70	1,8
Toplam	1.423	100	Toplam	3.844	100

Kaynak: INTRACEN.

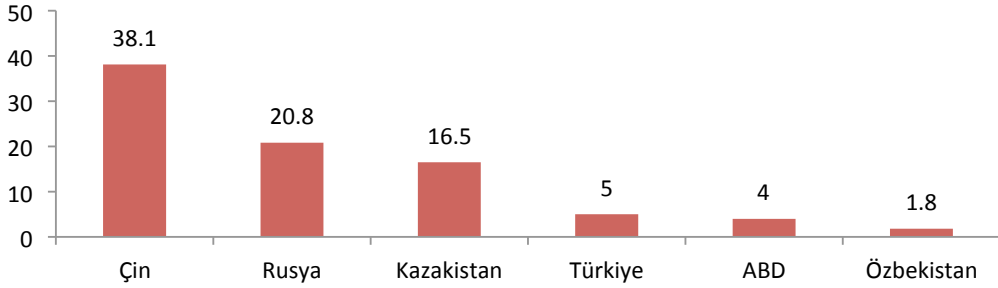
Kırgızistan'ın ihracatında bu iki ülkeyi Grafik 5.4.9'da görüldüğü gibi, %10,2 payla Rusya, %8,8 payla Özbekistan, %6,3 payla Türkiye ve %5,6 payla Çin takip etmektedir.

Grafik 5.4.9. Kırgızistan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Kırgızistan'ın ithalatında diğer bölge ülkeleri gibi Çin ve Rusya'nın belirgin ağırlığı görülmektedir. 2016'da Kırgızistan'ın ithalatının yaklaşık %38'lik kısmını Çin ve yaklaşık %21'lik kısmını Rusya oluşturmakta, %16,5 payla Kazakistan üçüncü sırada bulunmaktadır.

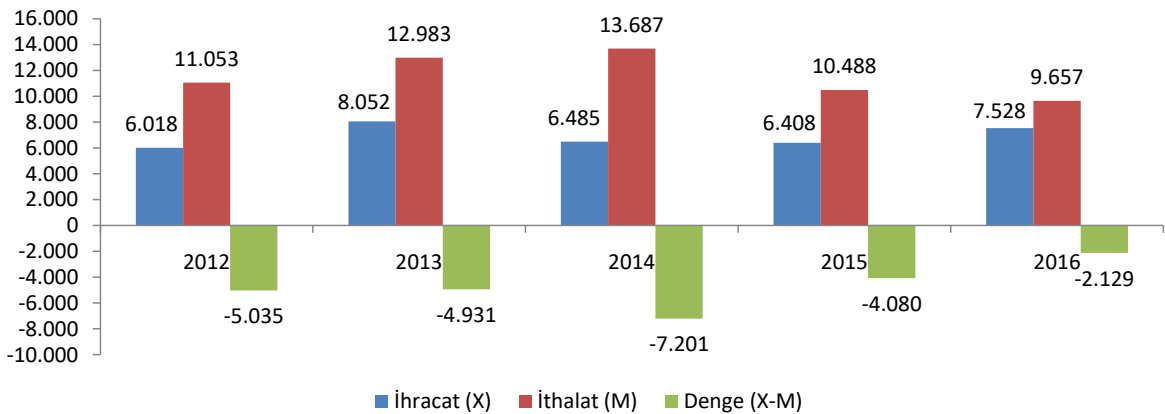
Grafik 5.4.10. Kırgızistan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Kırgızistan'ın ithalatında, Grafik 5.4.10'da görüldüğü gibi %5 payla Türkiye dördüncü %4 payla ABD beşinci ve %1,8 payla Özbekistan altıncı sırada yer almaktadır.

Orta Asya bölgesi ülkelerinden Özbekistan 2012-2017 dönemi dış ticaretinin gelişimi Grafik 5.4.11'de görülmektedir. Bu çerçevede Özbekistan'ın 2012'de yaklaşık 6 milyar dolar olan ihracatı, 2016 yılına gelindiğinde 7,5 milyar dolara yükselmiştir. Özbekistan'ın ithalatı ise 2012'de 11 milyar dolar düzeyinde iken 2014'de 13,7 milyar dolar civarına kadar yükselmiş, daha sonra görece gerileyerek 2016'da yaklaşık 9,7 milyar dolar düzeyine inmiştir. Grafikte görüldüğü üzere genel olarak dış ticaret açığı veren bir bölge ülkesi olarak Özbekistan'ın bu dönemde dış ticaret açığı, ilk iki yılda 5 milyar dolar civarında iken 2014'de 7,2 milyar dolara ulaşmış, son iki yılda ise gerileyerek 2016'da 2,1 milyar dolara inmiştir.

Grafik 5.4.11. Özbekistan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

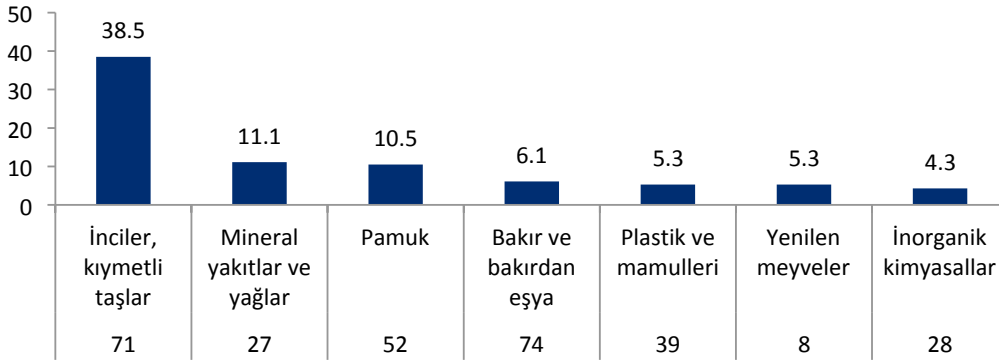
Özbekistan'ın 2016 yılı itibarıyla dış ticaretinde önemli yer tutan önemli fasıllar Tablo 5.4.7'de yer almaktadır. Özbekistan'ın ihracatının büyük kısmını madencilik ve tarım ürünleri oluştururken, ithalatı sanayi ürünleri ağırlıklıdır. Özbekistan'ın 2016'da ihracatında ilk sırada 2,9 milyar dolar ve %38,5 payla inciler, kıymetli taşlar, altın faslı yer almakta, ikinci sırayı mineral yakıtlar 836 milyon dolar ve %11,1 payla almakta, üçüncü sırada Özbekistan'ın önemli ihracat kalemi olan pamuk 787 milyon dolar ve %10,5 payla yer almaktadır.

Tablo 5.4.7. Özbekistan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar)

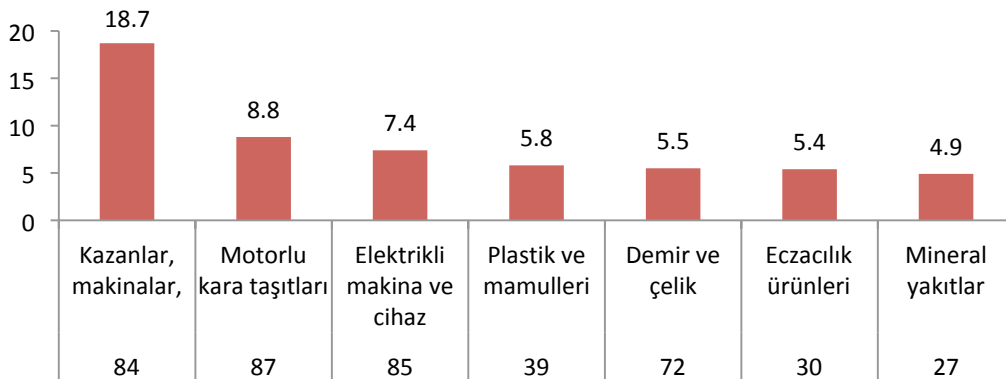
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
71	İnciler, kıymetli taşlar	2.900	38,5	84	Kazanlar, makinalar,	1.803	18,7
27	Mineral yakıtlar ve yağlar	836	11,1	87	Motorlu kara taşıtları	850	8,8
52	Pamuk	787	10,5	85	Elektrikli makina ve cihaz	717	7,4
74	Bakır ve bakırdan eşya	456	6,1	39	Plastik ve mamulleri	559	5,8
39	Plastik ve mamulleri	395	5,3	72	Demir ve çelik	529	5,5
08	Yenilen meyveler	395	5,3	30	Eczacılık ürünleri	523	5,4
28	İnorganik kimyasallar	324	4,3	27	Mineral yakıtlar	477	4,9
	Toplam	7.528	100		Toplam	9.657	100

Kaynak: INTRACEN.

Özbekistan'ın ihracatında Grafik 5.4.12'de görüldüğü gibi, bu üç faslı yüzde pay itibarıyla bakır ve bakırdan eşya (%6,1), plastik ve mamulleri (%5,3), yenilen meyveler (%5,3) ve inorganik kimyasallar (%4,3) izlemektedir.

Grafik 5.4.12. Özbekistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Özbekistan'ın 2016 yılı ithalatında ilk sırayı 1,8 milyar dolar ve yaklaşık %19'luk payla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar almakta, ikinci sırayı %8,8 payla motorlu kara taşıtları, %7,4 payla elektrikli makine ve cihazlar almaktadır. Özbekistan'ın ithalatında bu üç faslı Grafik 5.4.13'de görüldüğü gibi, yüzde pay olarak plastik ve mamulleri (%5,8), demir ve çelik (%5,5), eczacılık ürünleri (%5,4) ve mineral yakıtlar (%4,9) izlemektedir. Özbekistan'ın 836 milyon dolarlık enerji ihracatına karşılık 477 milyon dolarlık enerji ithalatı yapmasının Tükmenistan'dan doğalgaz alırken kendi doğalgazının bir kısmını komşu ülkelere satması ile alakalı olduğu söylenebilir.

Grafik 5.4.13. Özbekistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Özbekistan'ın 2016 yılı itibarıyla önemli dış ticaret partnerleri ve payları da Tablo 5.4.8'de görülmektedir. Özbekistan'ın dış ticaret partnerlerine bakıldığında diğer Orta Asya ülkeleri ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Ülkenin dış ticaretinde, özellikle ithalatında Rusya ve Çin'in yanı sıra bölge ülkelerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Özbekistan'ın ihracatında 2016'da ilk sırayı 2,8 milyar dolar ve %38,1 payla İsviçre yer almaktadır.

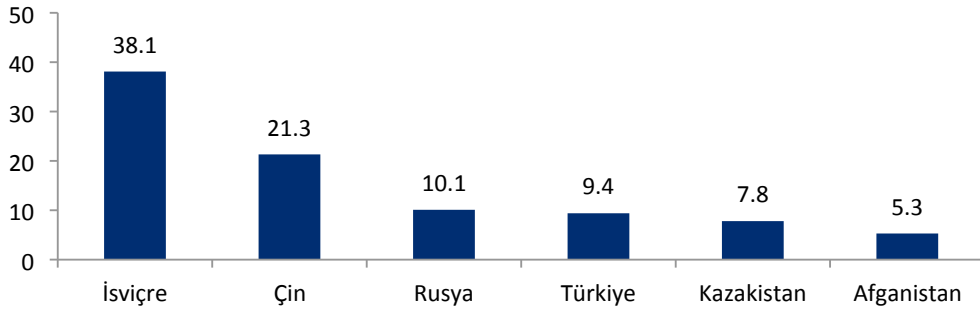
Tablo 5.4.8. Özbekistan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
İsviçre	2.864	38,1	Çin	2.007	20,8
Çin	1.607	21,3	Rusya	1.965	20,3
Rusya	761	10,1	Güney Kore	928	9,6
Türkiye	709	9,4	Kazakistan	923	9,6
Kazakistan	588	7,8	Türkiye	533	5,5
Afganistan	399	5,3	Almanya	500	5,2
Toplam	7.528	100	Toplam	9.657	100

Kaynak: INTRACEN.

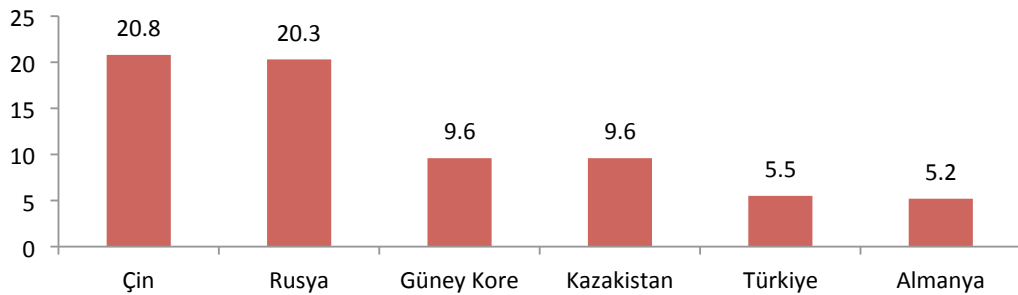
Özbekistan'ın 2016 yılı ihracatında İsviçre'yi, Grafik 5.4.14'de görüldüğü üzere sırasıyla %21,3 payla Çin, %10,1 payla Rusya, %9,4 payla Türkiye, %7,8 payla Kazakistan ve %5,3 payla Afganistan takip etmektedir.

Grafik 5.4.14. Özbekistan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Özbekistan'ın 2016 yılı ithalatında yaklaşık 2 milyar dolar ve %20,8 payla Çin ilk sırada bulunmaktadır. Grafik 5.4.15'de görüldüğü üzere Özbekistan'ın ithalatında Çin'i sırasıyla %20,3 payla Rusya, %9,6 payla Güney Kore, yine %9,6 payla Kazakistan, %5,5 payla Türkiye ve %5,2 payla Almanya takip etmektedir.

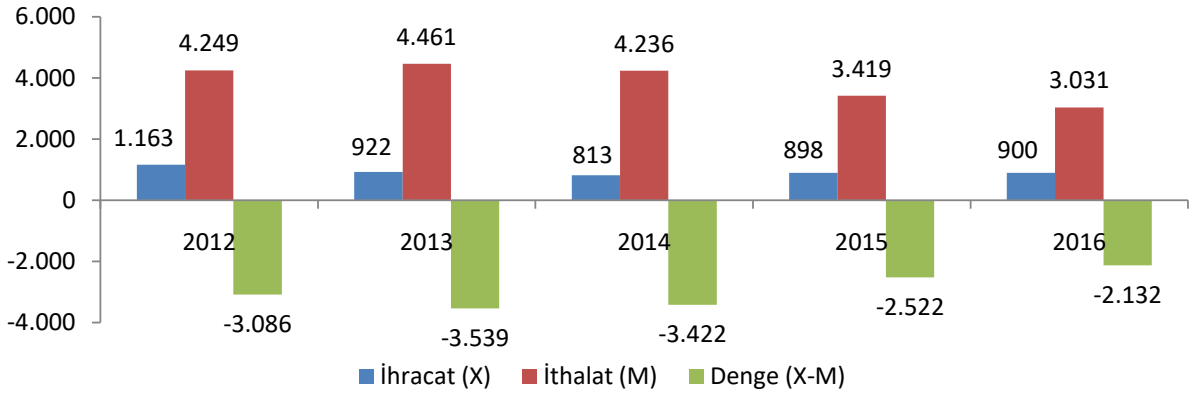
Grafik 5.4.15. Özbekistan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Grafiklerde açıkça görüldüğü üzere Türkiye Özbekistan'ın hem ihracatında ve hem de ithalatında ilk 5 ülke içinde yer almaktadır. Özbekistan'ın Türkiye'ye ihracatında yer alan ham deri ve postlar ihracatının yaklaşık yarısı TRA2 bölgesine yapılmaktadır.

Orta Asya ülkeleri arasında en düşük dış ticaret rakamlarına sahip olan Tacikistan'ın 2012-2016 dönemi dış ticaret gelişmelerinin yer aldığı Grafik 5.4.16'da görüldüğü gibi 2012'de yaklaşık 1,2 milyar dolar olan Tacikistan'ın ihracatı dönem içinde görece gerileyerek 2016'da 900 milyon dolar düzeyine inmiştir.

Grafik 5.4.16. Tacikistan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

Tacikistan'ın bu dönemdeki ithalatı ise 2012'de yaklaşık 4,2 milyar dolarken özellikle son iki yılda gerileyerek 2016'da yaklaşık 3 milyar dolar olmuştur. Grafikte görüldüğü üzere bu ülkenin dış ticaret açığı da 2013'de 3,5 milyar dolara kadar yükselmişken 2016'da 2,1 milyar dolar düzeyine kadar gerilemiştir.

Tacikistan'ın 2016 yılı itibarıyla dış ticaretinde önemli yer tutan fasıllar Tablo 5.4.9'da görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi Tacikistan'ın ihracatında ilk sırada 239 milyon dolar ve %26,6 payla metal cevherleri, cüruf ve kül faslı yer alırken ikinci sırada alüminyum ve alüminyumdan eşya %23,3 pay ve üçüncü sırada %15,3 payla pamuk ihracatı bulunmaktadır.

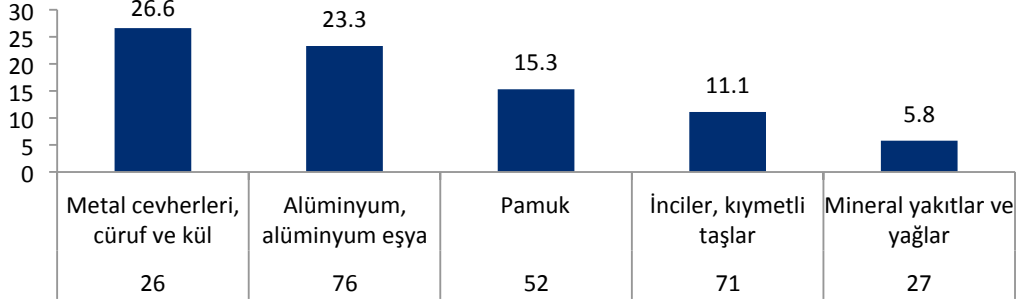
Tablo 5.4.9. Tacikistan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
26	Metal cevherleri, cüruf ve kül	239	26,6	27	Mineral yakıtlar ve yağlar	472	15,6
76	Alüminyum, alüminyum eşya	209	23,3	84	Kazanlar, makineler	303	10,0
52	Pamuk	137	15,3	10	Hububat	243	8,0
71	İnciler, kıymetli taşlar	99	11,1	72	Demir ve çelik	192	6,3
27	Mineral yakıtlar ve yağlar	52	5,8	87	Motorlu kara taşıtları	175	5,8
	Toplam	900	100		Toplam	3.031	100

Kaynak: INTRACEN.

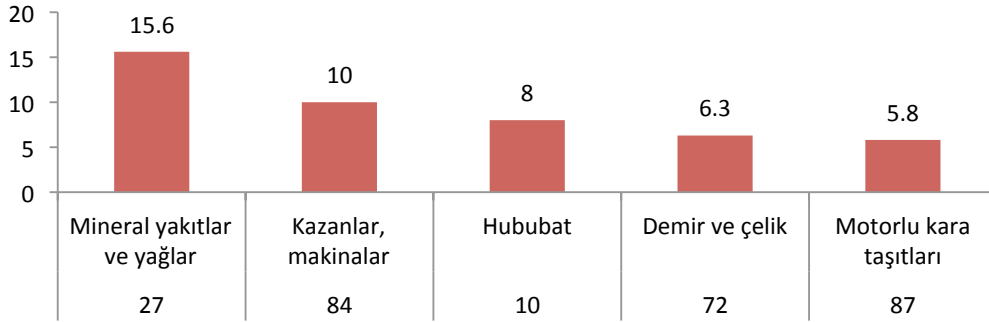
Grafik 5.4.17'de görüldüğü gibi Tacikistan'ın ihracatında bu üç faslı sırasıyla kıymetli metaller %11,1 pay ve mineral yakıtlar %5,8 payla izlemektedir.

Grafik 5.4.17. Tacikistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Tacikistan'ın 2016 yılı ithalatında ise 472 milyon dolar ve %15,6 payla mineral yakıtlar ve yağlar faslı ilk sırada yer almaktadır. Bu faslı sırasıyla Grafik 5.4.18'de görüldüğü üzere, kazanlar ve makineler %10, hububat-tahıllar %8, demir ve çelik %6,3 ve motorlu kara taşıtları ve aksamaları %5,8 payla izlemektedir.

Grafik 5.4.18. Tacikistan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Tacikistan'ın 2016 yılı itibarıyla önemli dış partnerleri Tablo 5.4.10'da yer almaktadır. Tacikistan'ın dış ticaret partnerlerine bakıldığında diğer Orta Asya ülkeleri ile benzerlik göstermektedir. Tacikistan'ın ihracatında 2016'da ilk sırada 201 milyon dolar ve %22,3 payla Türkiye gelmekte, ülkemizi %21,7 payla ile Kazakistan ve %11 payla İsviçre izlemektedir.

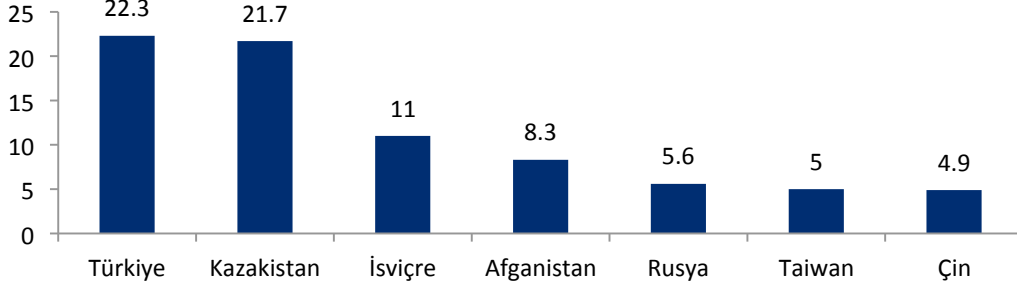
Tablo 5.4.10. Tacikistan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
Türkiye	201	22,3	Rusya	986	32,5
Kazakistan	195	21,7	Çin	841	27,8
İsviçre	99	11,0	Kazakistan	481	15,9
Afganistan	75	8,3	Türkiye	115	3,8
Rusya Federasyonu	51	5,6	Türkmenistan	92	3,0
Taiwan	45	5,0	İran	75	2,5
Çin	44	4,9	Almanya	58	1,9
Toplam	900	100	Toplam	3.031	100

Kaynak: INTRACEN.

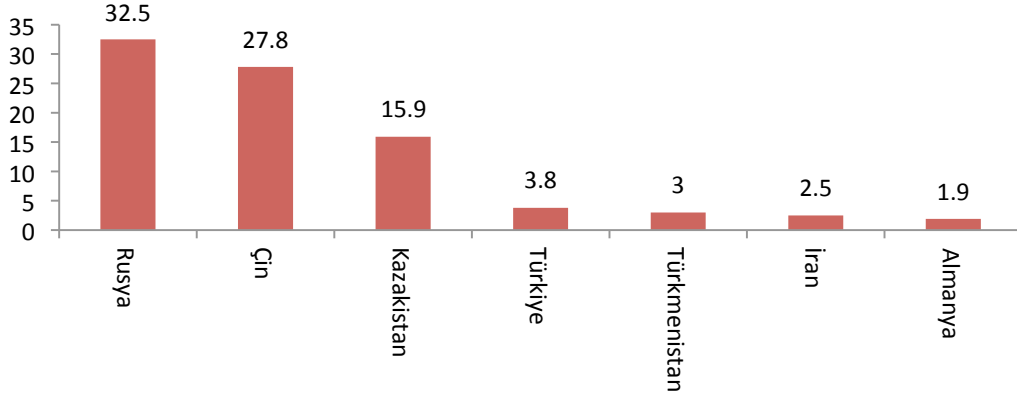
Tacikistan'ın ihracatında ilk üç ülkeyi, Grafik 5.4.19'da görüldüğü üzere, %8,3 payla Afganistan, %5,6 payla Rusya, %5 payla Taiwan ve %4,9 payla Çin takip etmektedir.

Grafik 5.4.19. Tacikistan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

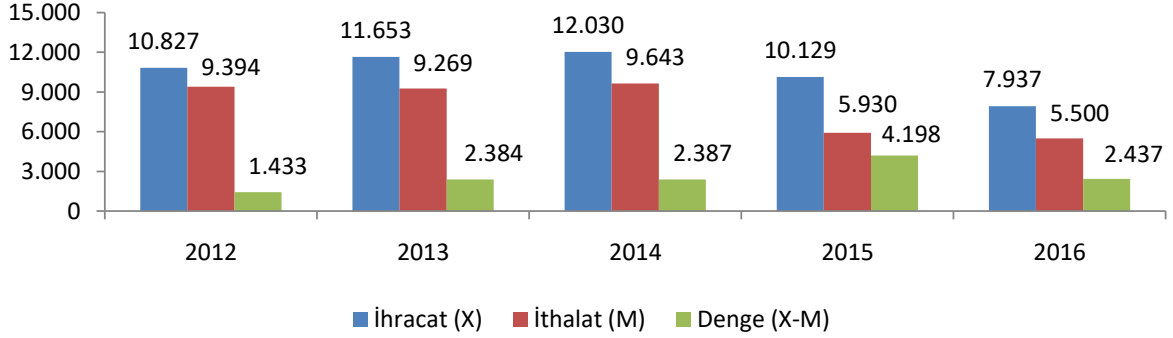
Tacikistan'ın ithalatında 986 milyon dolar ve %32,5 payla Rusya ilk sırada yer alırken, bu ülkeyi %27,8 payla Çin ve %15,9 payla Kazakistan izlemektedir. Görüldüğü üzere Tacikistan'ın ithalatının dörtte üçü bu üç komşu ülkeden sağlanmaktadır. Tacikistan'ın ithalatında bu üç ülkeyi, Grafik 5.4.20'de görüldüğü üzere 115 milyon dolar ve %3,8 payla Türkiye, %3 payla Türkmenistan takip etmektedir.

Grafik 5.4.20. Tacikistan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Tacikistan'ın ihracatında en önemli pazar olan Türkiye, grafikte görüldüğü üzere bu ülkenin ithalatında düşük bir payla dördüncü sırada bulunmaktadır.

Türkmenistan'ın 2012-2016 dönemi dış ticaret gelişiminin yer aldığı Grafik 5.4.21'de görüldüğü gibi, bu ülkenin 2012'de 10,8 milyar dolar olan ihracatı, 2014'de 12 milyar doları geçmiş, ancak sonraki iki yılda gerileyerek 2016'da yaklaşık 8 milyar dolar düzeyine inmiştir. Türkmenistan'ın ithalatı da benzer biçimde gerileyerek 2012'de 9,4 milyar dolarken 2016'da 5,5 milyar dolara düşmüştür.

Grafik 5.4.21. Türkmenistan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

Türkmenistan genel dış ticaretinde dış ticaret fazlası vermektedir. Bu çerçevede 2012'de 1,4 milyar dolar düzeyindeki dış ticaret fazlası 2015'de 4,2 milyar dolara ulaşmış, ancak 2016'da 2,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

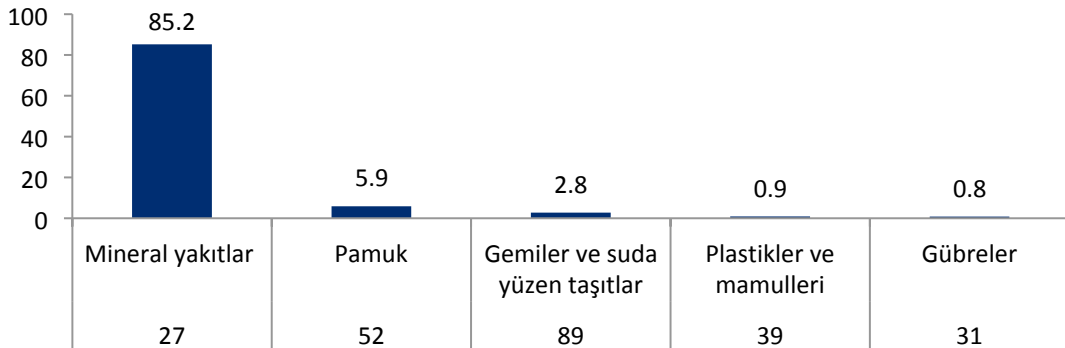
Türkmenistan'ın 2016 yılı itibarıyla dış ticaretindeki önemli fasıllar Tablo 5.4.11'de görülmektedir. Ülkenin ihracatında ilk sırada yer alan ve 6,7 milyar dolarla toplam ihracatın %85,2'lik kısmını mineral yakıtlar ve yağlar oluşturmaktadır. Bu çerçevede Türkmenistan özellikle dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı hassas bir ülkedir.

Tablo 5.4.11. Türkmenistan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
27	Mineral yakıtlar	6.765	85,2	84	Kazanlar, makineler	1.441	26,2
52	Pamuk	471	5,9	73	Demir veya çelikten eşya	781	14,2
89	Gemiler ve suda yüzen taşıt	220	2,8	85	Elektrikli makine ve cihazlar	583	10,6
39	Plastikler ve mamulleri	75	0,9	87	Motorlu kara taşıtları	229	4,2
31	Gübreler	62	0,8	39	Plastikler ve mamulleri	194	3,5
	Toplam	7.937	100		Toplam	5.500	100

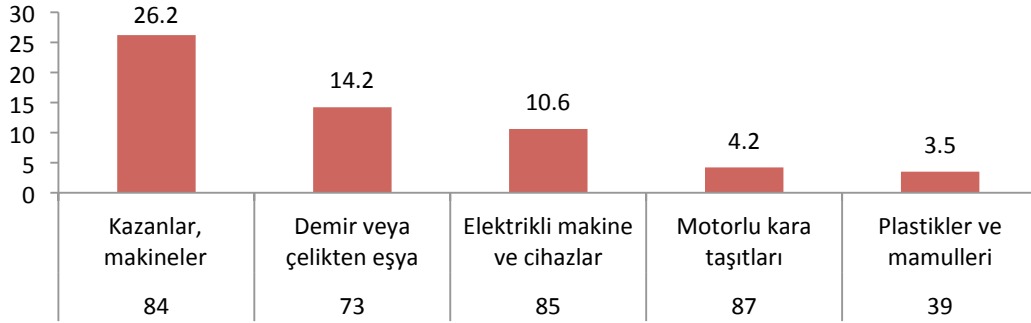
Kaynak: INTRACEN.

Türkmenistan ihracatında pamuk %5,9 payla ikinci sırayı alırken Grafik 5.4.22'de görüldüğü üzere, üçüncü sırayı %2,8 payla gemiler ve suda yüzen taşıtlar almakta, plastikler ve mamulleri faslı ile gübreler faslının ihracatta payı %1'in altında bulunmaktadır.

Grafik 5.4.22. Türkmenistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Türkmenistan'ın ithalatında ilk sırada 1,4 milyar dolarla toplam ithalatın %26,2'ni oluşturan kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar yer almakta, Grafik 5.4.23'de görüldüğü üzere ikinci sırada %14,2 payla demir veya çelikten eşyalar, üçüncü sırada %10,6 payla elektrikli makine ve cihazlar ve aksamaları bulunmaktadır.

Grafik 5.4.23. Türkmenistan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Türkmenistan 2016'da en fazla dış ticaret yaptığı ülkeler Tablo 5.4.12'de yer almaktadır. Türkmenistan'ın toplam ihracatının %70,4'lük kısmını Çin'e yaptığı ihracat oluşturmaktadır. Türkmenistan'ın Çin'e ihracatının bu denli yüksek olması bu ülkeye yaptığı doğalgaz satışından kaynaklanmaktadır. Türkmenistan'ın ihracatında Çin'i 422 milyon dolar ve %5,4 pay ile Türkiye ve 420 milyon dolar ve %5,3 payla İtalya izlemektedir.

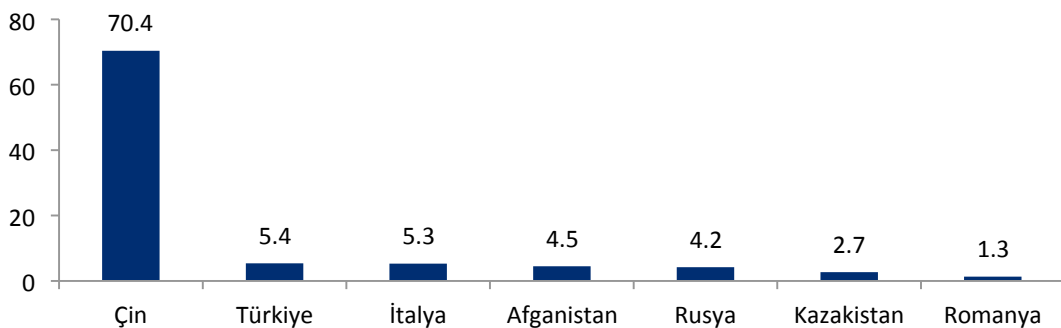
Tablo 5.4.12. Türkmenistan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
Çin	5.563	70,4	Türkiye	1.241	25,1
Türkiye	422	5,4	Rusya	571	11,5
İtalya	420	5,3	İran	547	9,9
Afganistan	355	4,5	Almanya	398	8,1
Rusya	331	4,2	Japonya	397	8,0
Kazakistan	214	2,7	Güney Kore	362	7,3
Romanya	104	1,3	Çin	338	6,1
Toplam	7.937	100	Toplam	5.500	100

Kaynak: INTRACEN.

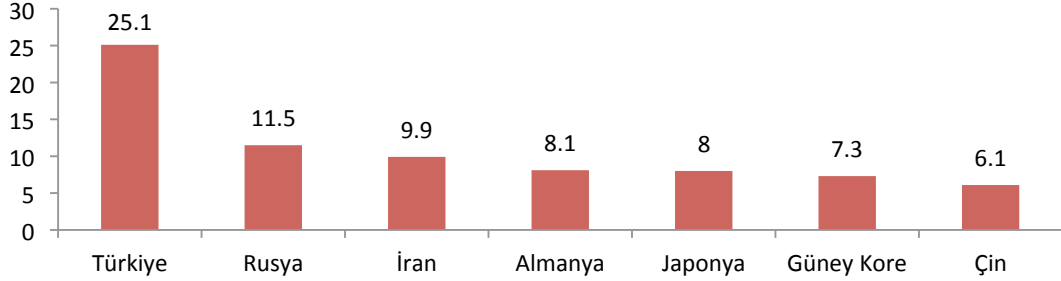
Türkmenistan'ın ihracat yaptığı diğer ülkeler ise Grafik 5.4.24'den görülebileceği gibi, %4,5 payla Afganistan ve %4,2 payla Rusya'dır.

Grafik 5.4.24. Türkmenistan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Türkmenistan'ın 2016'daki ithalatında ilk sırada yaklaşık 1,2 milyar dolar ve %25,1 payla Türkiye yer almakta, ülkemizi Grafik 5.4.25'de görüldüğü üzere %11,5 payla Rusya, %9,9 payla İran, %8,1 payla Almanya, %8 payla Japonya, %7,3 payla Güney Kore ve %6,1 payla Çin izlemektedir.

Grafik 5.4.25. Türkmenistan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Türkiye, bu ülkenin ihracatında Çin'den sonra ikinci, ithalatında ise birinci sırada bulunan en önemli dış ticaret partneridir.

5.4.3 Orta Asya Bölgesi Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaret İlişkileri

SSCB'nin 1991'de dağılması sonrası bağımsızlığını kazanan Orta Asya bölgesindeki ülkelerinin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Orta Asya ülkeleri ile kültürel ve tarihi birçok bakımdan ortak özelliklere sahip olan Türkiye, bu tarihten itibaren bu ülkelerle gerek ticari gerek siyasi bakımdan yakın ilişkiler kurmuş ve bu ilişkilerin gelişmesi için önemli adımlar atmıştır. Yaklaşık 4 milyon km² alana ve Dünya Bankası verilerine göre 2016 yılında yaklaşık 70 milyon nüfusa sahip olan Orta Asya ülkeleri ile Türkiye arasında kara bağlantısı bulunmamaktadır. Orta Asya ülkelerinin Türkiye ile dış ticaret ilişkileri istenen düzeyde olmasa da Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ticari ilişkilerinin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin dış ticaret partnerleri arasında Türkiye ilk beşte yer almaktadır.

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile 2012-2017 dönemindeki dış ticaretinin gelişimi TÜİK verileri bağlamında Tablo 5.4.13'de görülmektedir.

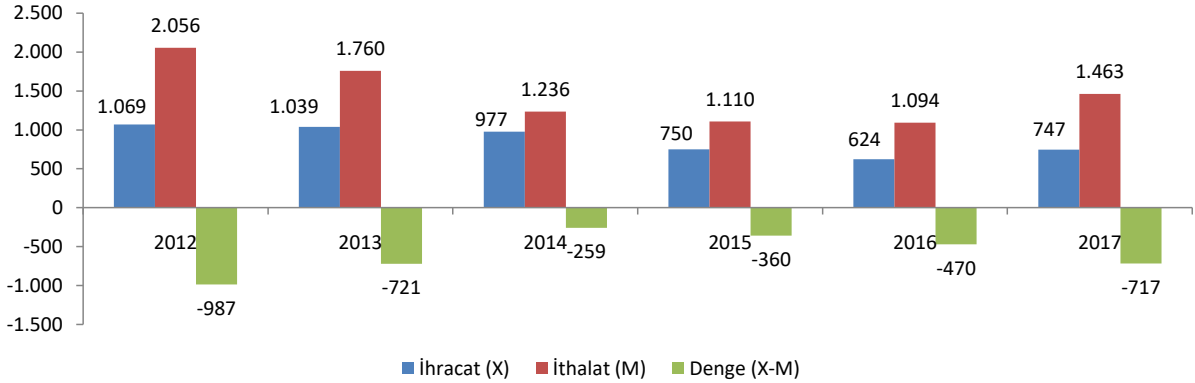
Tablo 5.4.13. Orta Asya Bölgesi Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2017, Milyon dolar)

Ülkeler		2012	2013	2014	2015	2016	2017
Kazakistan	İhracat (X)	1.069	1.039	977	750	624	747
	İthalat (M)	2.056	1.760	1.236	1.110	1.094	1.463
	Denge (X-M)	-987	-721	-259	-360	-470	-717
Kırgızistan	İhracat (X)	257	388	421	295	309	344
	İthalat (M)	45	37	66	77	101	144
	Denge (X-M)	212	351	356	218	208	200
Tacikistan	İhracat (X)	235	284	277	163	152	156
	İthalat (M)	345	371	161	204	162	198
	Denge (X-M)	-110	-88	116	-41	-11	-42
Türkmenistan	İhracat (X)	1.480	1.957	2.231	1.858	1.241	1.039
	İthalat (M)	304	654	623	557	422	404
	Denge (X-M)	1.177	1.304	1.608	1.301	819	635
Özbekistan	İhracat (X)	450	563	603	489	533	681
	İthalat (M)	813	815	781	712	709	823
	Denge (X-M)	-363	-253	-178	-223	-176	-143

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Bu noktada Orta Asya bölgesi ülkelerinin Türkiye ile dış ticaret ilişkilerine bakılabilir. İlk olarak Kazakistan-Türkiye dış ticaretine Türkiye'nin Kazakistan ile ikili dış ticaretinde sürekli dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Grafik 5.4.26'dan görülebileceği gibi 2012'de Türkiye'nin bu ülkeye ihracatı yaklaşık 1,1 milyar dolar, ithalatı ise yaklaşık 2,1 milyar dolar olmuş ve ikili dış ticarete Türkiye 987 milyon dolar düzeyinde açık vermiştir.

Grafik 5.4.26. Türkiye-Kazakistan İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

Diğer taraftan iki ülke arası dış ticaret, 2013 yılı sonrası azalma eğilimine girmiştir. İki ülke arası ihracat ve ithalatta bir önceki yıla kıyasla 2017'de artış yaşanmış olmasına rağmen dış ticaret miktarı 2012 yılının gerisinde kalmıştır. Türkiye'nin ikili dış ticarete en düşük açık miktarı 2014'de 259 milyon dolar olmuştur. 2017'de Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı 747 milyon dolar, ithalatı yaklaşık 1,5 milyar dolar olmuş ve Türkiye ikili dış ticarete 716 milyon dolarlık açık vermiştir.

INTRACEN verilerine göre 2016'da Türkiye, Kazakistan'ın ihracat partnerleri arasında 12. sırada, ithalat partnerleri arasında 7. sırada bulunmaktadır. Buna karşılık TÜİK verilerine göre Türkiye'nin ihracat ve ithalatında 2017 yılı itibarıyla Kazakistan ilk 20 ülke arasında değildir. Bu bağlamda Türkiye, Kazakistan için önemli bir dış ticaret partneri iken Türkiye'nin en önemli dış ticaret partnerleri arasında Kazakistan'ın olmadığı söylenebilir.

Tablo 5.4.14'te Türkiye ile Kazakistan arasındaki dış ticarete konu önemli fasıllar ve bu fasılların toplam ihracat ve ithalatımız içindeki oranları verilmiştir. Tablodan görüleceği gibi Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatında sanayi malları ağırlıktayken, bu ülkeden yapmış olduğu ithalatta doğal kaynaklara bağlı malların ağırlığı söz konusudur.

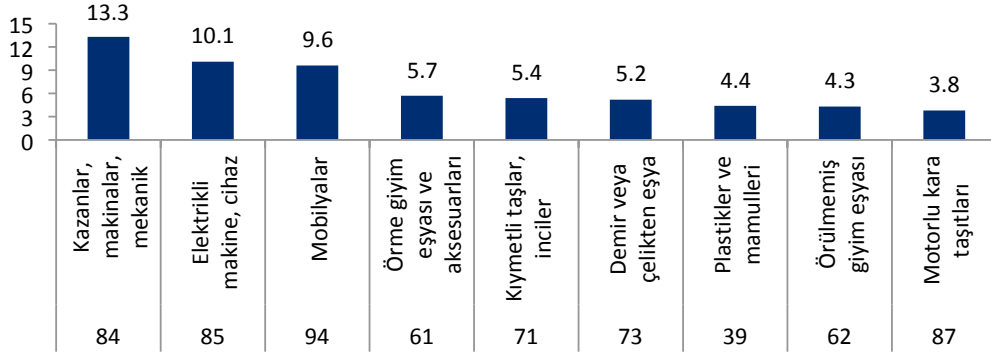
TÜİK verilerine göre Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı ihracatta 2017 yılı itibarıyla ilk sırada 99 milyon dolar ve %13,3 payla kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar faslı gelmekte, bu faslı 76 milyon dolar ve %10,1 payla elektrikli makine, cihazlar faslı izlemektedir.

Tablo 5.4.14 Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

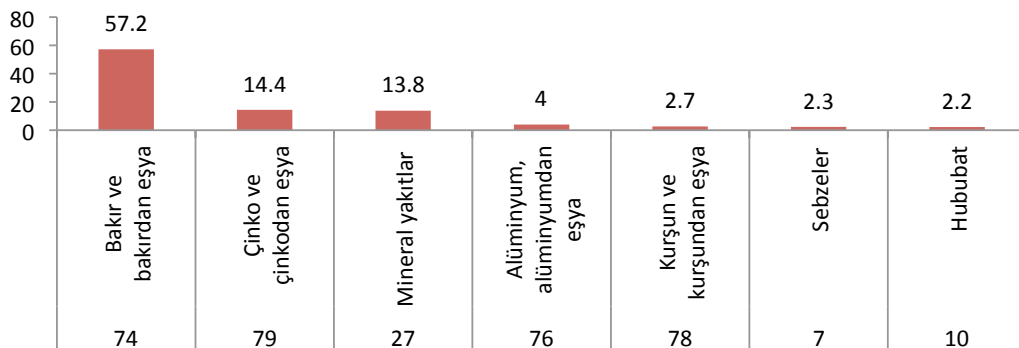
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar	99	13,3	74	Bakır ve bakırdan eşya	837	57,2
85	Elektrikli makine, cihaz	76	10,1	79	Çinko ve çinkodan eşya	211	14,4
94	Mobilyalar	72	9,6	27	Mineral yakıtlar	202	13,8
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarları	43	5,7	76	Alüminyum, alüminyumdan eşya	59	4,0
71	Kıymetli taşlar, inciler	40	5,4	78	Kurşun ve kurşundan eşya	39	2,7
73	Demir veya çelikten eşya	39	5,2	07	Sebzeler	34	2,3
39	Plastikler ve mamulleri	33	4,4	10	Hububat	33	2,2
62	Örülmemiş giyim eşyası	32	4,3	12	Yağlı tohum ve meyveler	7	0,5
87	Motorlu kara taşıtları	28	3,8	71	İnciler, kıymetli taşlar	7	0,4
	Toplam	747	100		Toplam	1.463	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatında ilk iki faslı, Grafik 5.4.27'de görüldüğü üzere sırasıyla %9,6 payla mobilyalar, %5,7 payla örme giyim eşyası ve aksesuarları, %5,4 payla kıymetli taşlar, inciler fasılları izlemektedir.

Grafik 5.4.27. Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

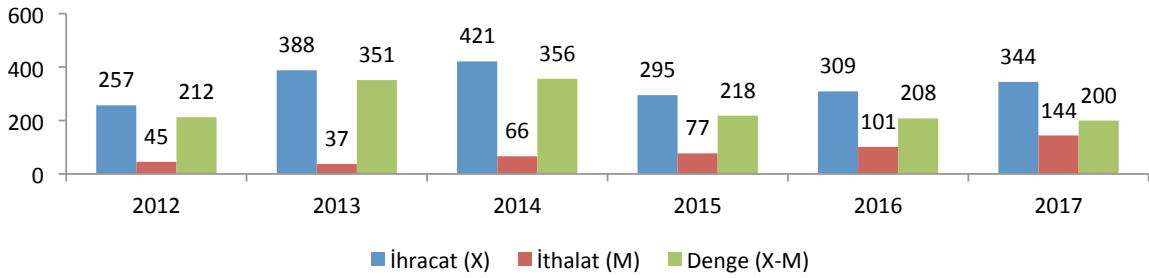
Türkiye'nin 2017'de Kazakistan'dan yaptığı ithalatta ise 837 milyon dolar ve %57,2 payla ilk sırada bakır ve bakırdan eşya faslı yer almakta, bu fasıl Kazakistan'dan ülkemizin yaptığı toplam ithalatın yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Kazakistan'dan yapılan ithalatta bu faslı, Grafik 5.4.28'de görüldüğü gibi sırasıyla %14,4 payla çinko ve çinkodan eşya ve %13,8 payla mineral yakıtlar faslı izlemekte, diğ er önemli fasıllar arasında alüminyum ve alüminyumdan eşya, kurşun ve kurşundan eşya, sebzeler ve hububat yer almaktadır.

Grafik 5.4.28. Türkiye'nin Kazakistan'a İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Bir diğer Orta Asya bölgesi devleti Kırgızistan ile Türkiye arası dış ticaret ilişkileri bu ülkenin bağımsızlığının hemen sonrasında başlamıştır. Türkiye, INTRACEN verilerine göre Kırgızistan'ın ihracat partnerleri arasında beşinci, ithalat partnerleri arasında ise dördüncü sırada yer almaktadır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi oldukça düşük olduğu için bu ülke, Kazakistan gibi, TÜİK verilerinde görüleceği üzere Türkiye'nin ihracat ve ithalatında ilk 20 sıradaki ülkeler arasında yer almamaktadır.

Grafik 5.4.29'da görüldüğü gibi Kırgızistan ile Türkiye arasındaki ikili dış ticarete Türkiye dış ticaret fazlası veren taraftır. Türkiye'nin bu ülkeye ihracatı 2012'de 257 milyon dolar iken 2014'de 421 milyon dolara kadar çıkmış, 2015'de 295 milyon dolara indikten sonra 2017 yılında yaklaşık 344 milyon dolar olmuştur. Türkiye'nin bu ülkeden yaptığı ithalat ise 2012'de 45 milyon dolar iken, 2013'de 37 milyon dolara inmiş, ancak daha sonra giderek artmış ve 2017'de 143 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin, bu ülkeyle ikili dış ticaretinde elde ettiği fazla 2014'de 356 milyon dolara kadar ulaşmış, 2017'de yaklaşık 200 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir.

Grafik 5.4.29. Türkiye-Kırgızistan İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

Türkiye ile Kırgızistan arasındaki dış ticarete konu önemli fasıllar Tablo 5.4.15'te yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi Türkiye'nin Kırgızistan'a ihraç ettiği malların büyük kısmını emek yoğun mallar giyim eşyaları, kıymetli taşlar, kazanlar makineler, elektrikli makine-cihazlar gibi sanayi ürünleri oluştururken, Kırgızistan'dan yapılan ithalatın yaklaşık %69'unu tek başına kıymetli metaller (altın) oluşturmaktadır.

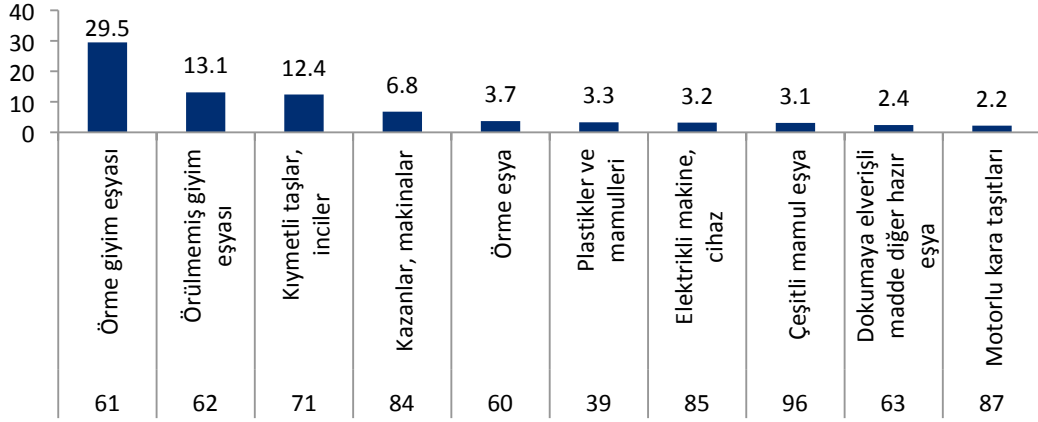
Tablo 5.4.15 Türkiye-Kırgızistan Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
61	Örme giyim eşyası	101	29,5	71	Kıymetli taşlar, inciler	99	68,6
62	Örülmemiş giyim eşyası	45	13,1	07	Sebzeler	14	9,7
71	Kıymetli taşlar, inciler	43	12,4	52	Pamuk	14	9,4
84	Kazanlar, makineler	23	6,8	74	Bakır ve bakırdan eşya	7	4,6
60	Örme eşya	13	3,7	08	Meyveler	4	2,7
39	Plastikler ve mamulleri	11	3,3	76	Alüminyum, alüminyum eşya	2	1,5
85	Elektrikli makine, cihaz	11	3,2	05	Diğer hayvansal menşeli ürün	2	1,3
96	Çeşitli mamul eşya	11	3,1	26	Metal cevherleri; cüruf ve kül	2	1,2
63	Dokumaya elverişli madde diğer hazır eşya	8	2,4	41	Ham postlar, deriler ve köseleler	0,5	0,3
87	Motorlu kara taşıtları	8	2,2	94	Mobilyalar	0,2	0,1
	Toplam	343	100		Toplam	144	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

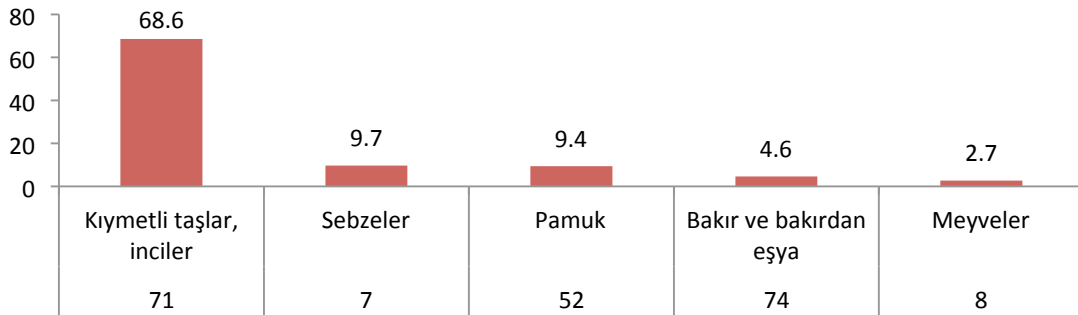
Grafik 5.4.30'da görüleceği üzere, bu ülkeye Türkiye'nin ihracatında 101 milyon dolar ve %29,5 payla ilk sırada örme giyim eşyası ve aksesuarları faslı yer alırken, bu faslı sırasıyla %13,1 ile örülmemiş giyim eşyası, %12,4 ile kıymetli taşlar, inciler ve %6,8 ile kazanlar, makineler, mekanik cihazlar fasılları takip etmektedir. Bu ülkeye ihracatta diğer önemli fasıllar olarak örme eşya, plastik ve mamulleri, elektrikli makine ve cihazlar, çeşitli mamul eşya ve motorlu kara taşıtları ve aksesuarları yer almaktadır.

Grafik 5.4.30. Türkiye'nin Kırgızistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithal ettiği önemli fasıllar ise Grafik 5.4.31'de açıkça görülmektedir. Grafikte görüldüğü gibi, bu ülkeden toplamda 144 milyon doları bulan ithalatımızda ilk sırada 99 milyon dolarla yaklaşık %69'unu oluşturan kıymetli taşlar, altın faslıdır. Bu faslı sırasıyla %9,7 payla sebzeler, %9,4 ile pamuk, pamuk ipliği v.b., %4,6 payla bakır ve bakırdan eşyalar ve %2,7 payla meyveler fasılları takip etmektedir.

Grafik 5.4.31. Türkiye'nin Kırgızistan'a İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

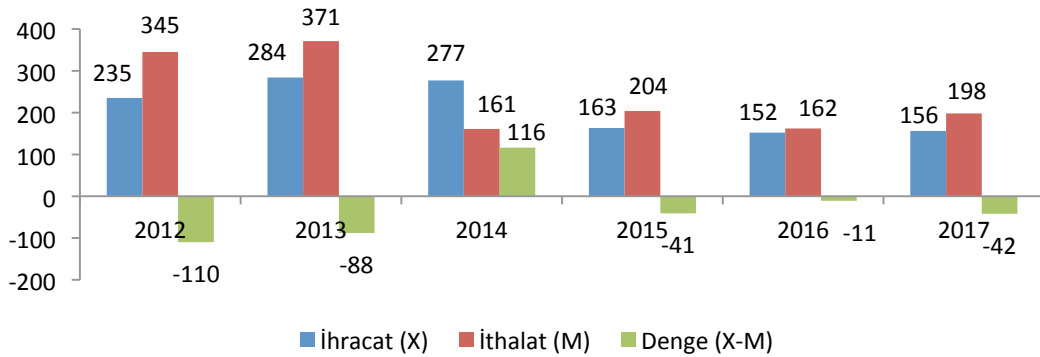
Orta Asya ülkeleri arasında en düşük dış ticaret miktarlarını gerçekleştiren ve Türkiye ile dış ticaret hacminin en az olduğu ülke Tacikistan'dır. Orta Asya bölgesindeki ülkeler arasında Tacikistan ile Türkiye'nin ekonomik ilişkileri, bu ülkenin bağımsızlık sonrası yaşadığı iç savaş ve halen oldukça yüksek olan siyasi risk gibi nedenlerle diğer Orta Asya ülkelerine nazaran oldukça kısıtlı seviyede kalmıştır (DEİK, 2012: 12).

Daha önce yer verdiğimiz INTRACEN verilerinde görüldüğü gibi Tacikistan'ın ihracatında Türkiye ilk sırada ve ithalatında dördüncü sırada bulunmaktadır. Bu bağlamda Tür-

kiye, Tacikistan açısından önemli bir pazar ülkedir. Buna karşılık çok düşük miktardaki ikili dış ticaret bağlamında bu ülke, Türkiye açısından önemli bir dış ticaret partneri değildir.

Tacikistan ile Türkiye'nin 2012-2017 dönemi dış ticareti Grafik 5.4.32'den izlenebilir. Türkiye 2012'de Tacikistan'a yaklaşık 235 milyon dolarlık ihracat yaparken, bu ülkeden 345 milyon dolar tutarında ithalat yapmıştır. Bu ülkeye Türkiye'nin ihracatı 2013 ve 2014'de sırasıyla 284 ve 277 milyon dolara yükselmiş, ardından gerileyerek 2017'de 156 milyon dolara inmiştir. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatı ise dalgalı bir seyir izlemektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin bu ülkeden ithalatı 2013'de 371 milyon dolara kadar yükseldikten sonra hızla gerilemiş, 2014'de 161 milyon dolara inmiş, 2015'de 204 milyon dolara yükselmiş, 2016'da yeniden 162 dolara indikten sonra 2017'de 198 milyon dolar olmuştur. Grafikte görüldüğü gibi iki ülke arasında yapılan dış ticarete 2014 yılında verilen 116 milyon dolarlık dış ticaret fazlası istisna olmak üzere Türkiye genellikle dış ticaret açığı vermektedir. Bununla birlikte dış ticaret açığının gerilediği, 2012'de 110 milyon dolar iken 2016'da sadece 11 milyon dolara indiği ve 2017'de 42 milyon dolar olduğu görülmektedir.

Grafik 5.4.32. Türkiye-Tacikistan İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

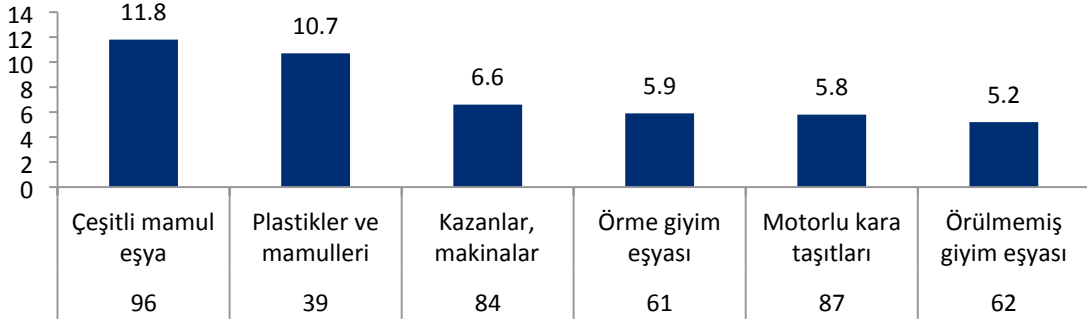
Türkiye ile Tacikistan arası ikili dış ticarete konu önemli fasıllar Tablo 5.4.16'da yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında 2017 yılı itibarıyla ilk sırada yaklaşık 18,5 milyon dolar ve %11,8 payla çeşitli mamul eşyalar faslı yer almaktadır.

Tablo 5.4.16 Türkiye-Tacikistan Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

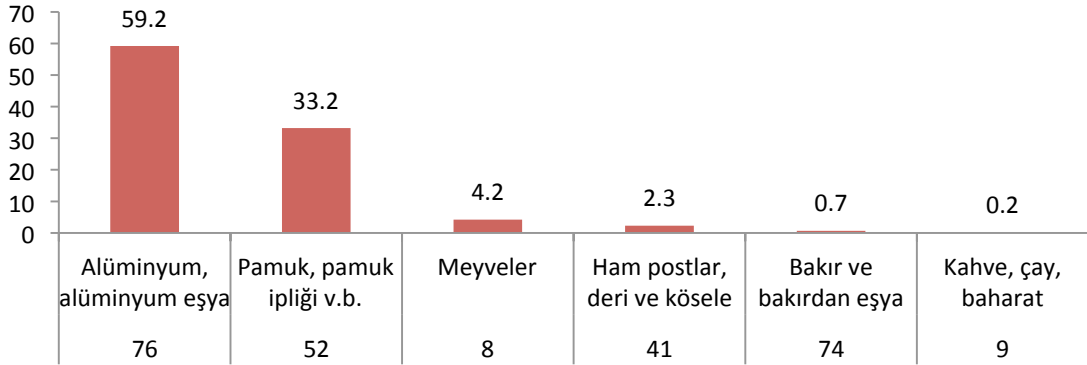
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
96	Çeşitli mamul eşya	18	11,8	76	Alüminyum, alüminyum eşya	117	59,2
39	Plastikler ve mamulleri	17	10,7	52	Pamuk, pamuk ipliği v.b.	66	33,2
84	Kazanlar, makineler	10	6,6	08	Meyveler	8	4,2
61	Örme giyim eşyası	9	5,9	41	Ham postlar, deri ve kösele	5	2,3
87	Motorlu kara taşıtları	9	5,8	74	Bakır ve bakırdan eşya	2	0,7
62	Örülmemiş giyim eşyası	8	5,2	09	Kahve, çay, baharat	0,3	0,2
	Toplam	156	100		Toplam	198	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında, Grafik 5.4.33'de görüldüğü gibi ikinci sırada %10,7'lik payla plastik ve mamulleri faslı, üçüncü sırada %6,6'lık payla kazanlar, makineler, mekanik cihazlar faslı yer almaktadır.

Grafik 5.4.33. Türkiye'nin Tacikistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin 2017'de Tacikistan'dan yaptığı 198 milyon dolarlık toplam ithalatın 117 milyon dolar ve yaklaşık %60 gibi oldukça büyük bir oranını Grafik 5.4.34'de görüleceği gibi alüminyum ve alüminyumdan eşya faslı oluştururken, 66 milyon dolarla %33,2 ile pamuk, pamuk ipliği v.b. ürünler faslı ikinci sırada, 8 milyon dolar ve %4,2 payla yenilen meyveler üçüncü sıradadır. Bu üç fasıl Türkiye'nin Tacikistan'dan yaptığı toplam ithalatın %96,6'nı oluşturmaktadır. Bu üç faslı izleyen ürünler arasında ham postlar, deri ve kösele faslı, bakır ve bakırdan eşya faslı ve kahve, çay baharat faslı bulunmaktadır.

Grafik 5.4.34. Türkiye'nin Tacikistan'a İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

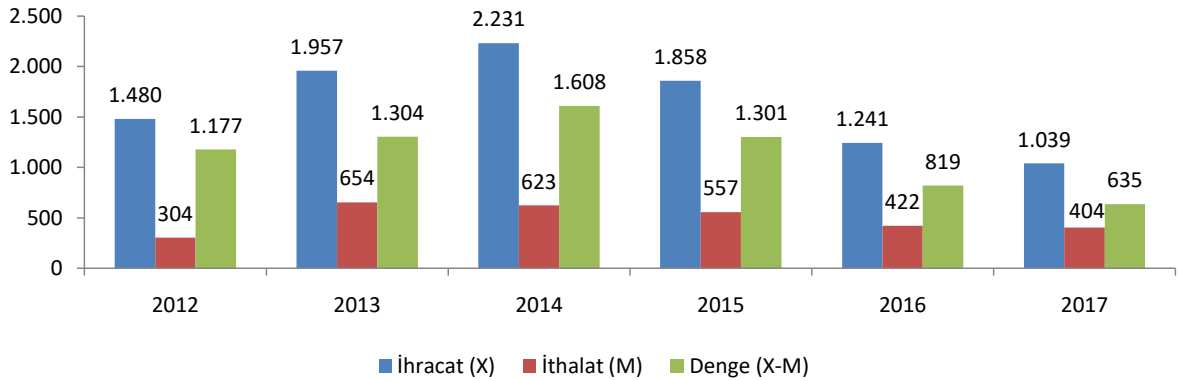
Türkmenistan'ın bağımsızlığı sonrası başlayan Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticari ilişkiler, bu tarihten itibaren artarak devam etmiştir. Türkiye, Türkmenistan ile yaptığı ikili dış ticarete önemli oranda dış ticaret fazlası verirken aynı zamanda Türkmenistan, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri arasında en fazla ihracat yaptığı ülke olmuştur.

INTRACEN verilerine göre 2016 yılı itibarıyla Türkmenistan'ın ihracatında Türkiye ikinci sıradaki önemli bir pazar ve ithalatında ilk sırada bulunan önemli bir dış ticaret tedarikçisi durumundadır. Buna karşın Türkmenistan, Türkiye'nin ihracatı ve ithalatı açısından en önemli ilk 20 ülke arasında bulunmamaktadır. Bu bağlamda Türkmenistan'ın dış ticaretinde Türkiye önemli bir partner ülke iken Türkiye açısından durum böyle değildir.

TÜİK verilerine göre Türkiye'nin Türkmenistan'a 2012 yılında yaptığı ihracat Grafik 5.4.35'de görüldüğü gibi, yaklaşık 1,5 milyar dolar düzeyinde iken ithalat miktarı 304 milyon dolar olmuş ve Türkiye yaklaşık 1,2 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Grafikte görüldüğü gibi Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracatı 2014 yılında 2,2 milyar doları aşmış, aynı yıl Türkiye yapılan ikili dış ticarete 1,6 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir. 2015-2017 yılları arasında ikili dış ticaret giderek azalmış, 2017 yılında Türkiye'nin bu ülkeye ihracatı 1 milyar doların üzerinde gerçekleşirken ithalat miktarı 404 milyon dolara ve dış ticaret fazlası da 635 milyon dolara gerilemiştir.

Grafik 5.4.35. Türkiye-Türkmenistan İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

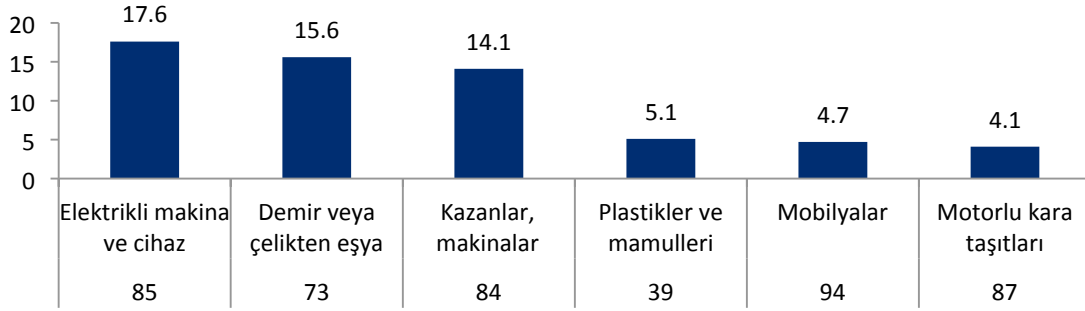
Türkiye ile Türkmenistan arasındaki dış ticarete konu önemli fasıllar ve payları da Tablo 5.4.17'de görülmektedir. Tablo incelendiğinde Türkiye'nin Türkmenistan'a ihracatının ağırlıklı olarak sanayi ürünleri olduğu, buna karşılık bu ülkeden yapılan ithalatın daha ziyade hammadde ağırlıklı ürünler olduğu görülmektedir.

Tablo 5.4.17. Türkiye-Türkmenistan Dış Ticaretinde Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

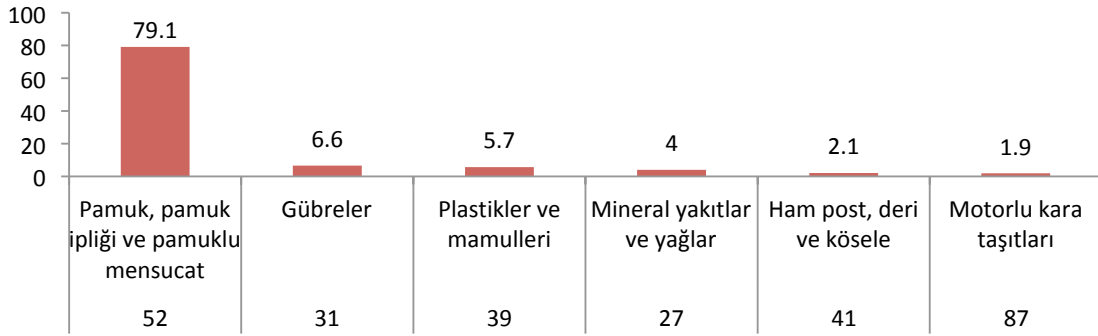
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
85	Elektrikli makina ve cihaz	183	17,6	52	Pamuk, pamuk ipliği vb.	319	79,1
73	Demir veya çelikten eşya	162	15,6	31	Gübreler	27	6,6
84	Kazanlar, makinalar	147	14,1	39	Plastikler ve mamulleri	23	5,7
39	Plastikler ve mamulleri	53	5,1	27	Mineral yakıtlar ve yağlar	16	4,0
94	Mobilyalar	49	4,7	41	Ham post, deri ve kösele	8	2,1
87	Motorlu kara taşıtları	43	4,1	87	Motorlu kara taşıtları	8	1,9
	Toplam	1.039	100		Toplam	404	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Türkiye'nin Türkmenistan'a gerçekleştirdiği ihracatta 2017 yılı itibarıyla ilk sırada 183 milyon dolar ve %17,6 payla elektrikli makine ve cihazlar faslı yer almaktadır. Bu faslı Grafik 5.4.36'da görüldüğü gibi, sırasıyla %15,6 payla demir veya çelikten eşya ve %14,1 ile kazanlar, makineler, mekanik cihazlar faslı takip etmektedir.

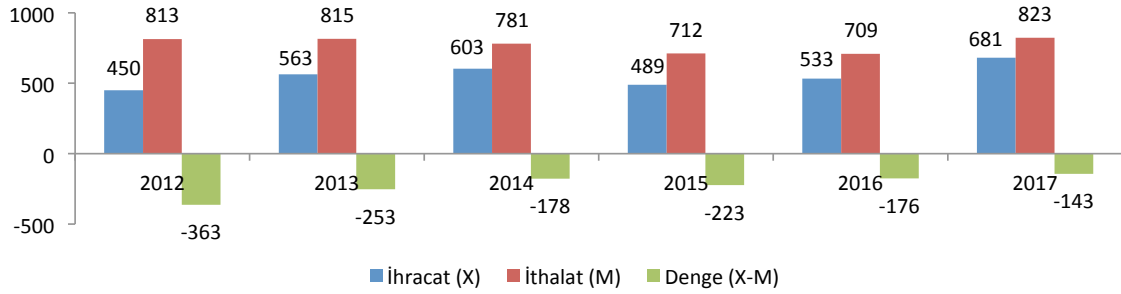
Grafik 5.4.36. Türkiye'nin Türkmenistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin 2017 yılı itibarıyla Türkmenistan'dan yaptığı ithalatın 319 milyon dolar ve %79,1 gibi bir yüksek payla 52 fasıl pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat ürünleri oluşturmaktadır. Bu fasıl, Grafik 5.4.37'de görüldüğü üzere, sırasıyla %6,6 payla gübreler ve %5,7 payla plastikler ve mamulleri, %4 payla mineral yakıtlar ve %2,1 payla ham postlar, deriler ve köseleler fasılları takip etmektedir.

Grafik 5.4.37. Türkiye'nin Türkmenistan'a İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Diğer Orta Asya bölgesi ülkelerinde olduğu gibi Özbekistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Özbekistan'ın bağımsızlığı sonrası iki ülke arasında ticari ilişkiler giderek artmış ve dış ticaret hacmi 2017 yılı itibarıyla yaklaşık 1,5 milyar dolar olmuştur. İki ülke arasında dış ticarete Türkiye dış ticaret açığı vermektedir. INTRACEN verilerine göre, 2016 yılı itibarıyla Özbekistan'ın ihracatında Türkiye dördüncü sırada, ithalatında ise beşinci sırada bulunmaktadır. Dolayısıyla Özbekistan açısından Türkiye önemli bir dış ticaret partneridir. Buna karşılık Türkiye açısından Özbekistan diğer bölge ülkeleri gibi Türkiye'nin ihracat ve ithalatında ilk 20 ülke arasında bulunmamaktadır. Bu bağlamda Özbekistan'ın Türkiye açısından dış ticarete öneminin aynı düzeyde olmadığı söylenebilir.

Grafik 5.4.38'de Türkiye ile Özbekistan'ın 2012-2017 dönemi dış ticaretinin gelişimi yer almaktadır. Grafikte görüldüğü gibi 2012 yılında Türkiye'nin Özbekistan'a ihracatı 450 milyon dolar iken 2015 ve 2016 yılları hariç ihracat miktarı giderek artmış ve 2017'de 681 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatı da 2012'de 813 milyon dolarken 2014-2016 yılları arasında görece geriledikten sonra 2017'de 823 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. Bu bağlamda ikili dış ticaret açığı 2012'de 363 milyon dolar iken giderek gerileyerek 2017'de 143 milyon dolar düzeyine inmiştir.

Grafik 5.4.38. Türkiye-Özbekistan İkilik Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

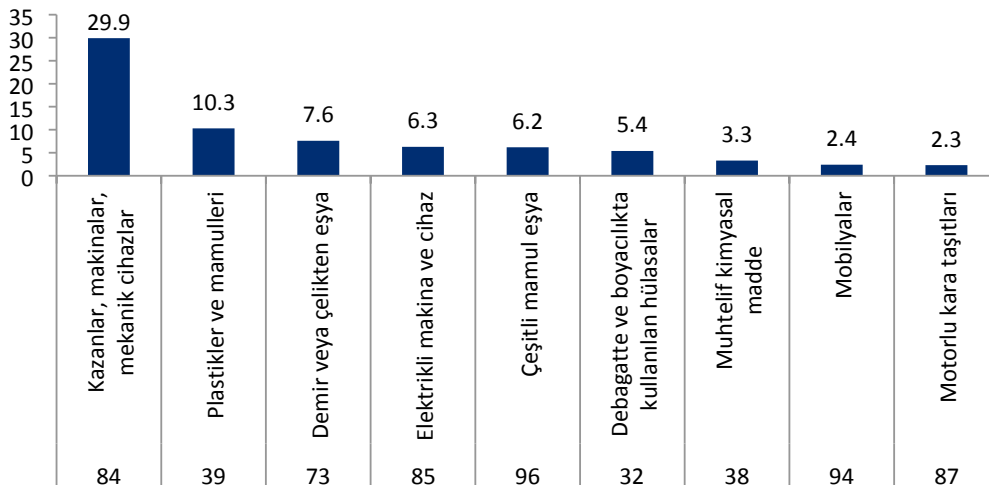
Türkiye ile Özbekistan arasındaki dış ticarete önemli fasılların miktarı ve yüzde payları Tablo 5.4.18'de yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında ilk sırada yaklaşık 204 milyon dolar ve %29,9 payla kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar faslı yer almaktadır.

Tablo 5.4.18. Türkiye-Özbekistan Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
84	Kazanlar, makinalar	204	29,9	74	Bakır ve bakırdan eşya	438	53,3
39	Plastikler ve mamulleri	70	10,3	52	Pamuk, pamuk ipliği v.b.	119	14,4
73	Demir veya çelikten eşya	52	7,6	39	Plastikler ve mamulleri	97	11,7
85	Elektrikli makina ve cihaz	43	6,3	79	Çinko ve çinkodan eşya	90	10,9
96	Çeşitli mamul eşya	42	6,2	08	Meyveler	47	5,7
32	Debagatte ve boyacılıkta kullanılan hülâsalar	37	5,4	85	Elektrikli makina ve cihaz	8	0,9
38	Muhtelif kimyasal madde	23	3,3	07	Sebzeler	6	0,7
94	Mobilyalar	16	2,4	27	Mineral yakıtlar	4	0,5
87	Motorlu kara taşıtları	16	2,3	41	Ham post, deri ve kösele	3	0,3
	Toplam	681	100		Toplam	823	100

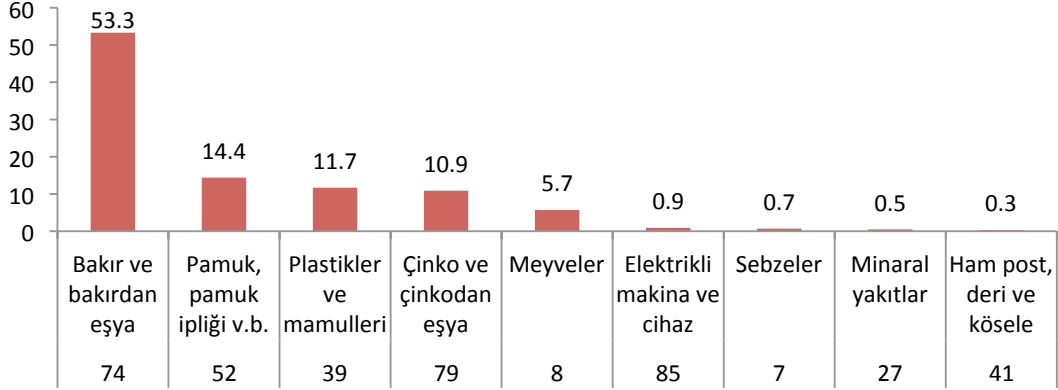
Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye'nin Özbekistan'a ihracatında 2017 yılı itibarıyla ilk sırada yer alan bu faslı, Grafik 5.4.39'da görüldüğü üzere, sırasıyla %10,3 pay ile plastikler ve mamulleri ve %7,6 pay ile demir veya çelikten eşya, %6,3 pay ile elektrikli makine ve cihazlar ve %6,2 pay ile çeşitli mamul eşya fasılları izlemektedir.

Grafik 5.4.39. Türkiye'nin Özbekistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Özbekistan'dan yaptığı ithalata bakıldığında, 2017'de 438 milyon dolar ve %53,3 payla bakır ve bakırdan eşya faslının belirgin ağırlığı bulunmaktadır. Türkiye'nin ithalatında bu faslı, Grafik 5.4.40'da görüldüğü üzere, %14,4 pay ile pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat, %11,7 pay ile plastikler ve mamulleri, %10,9 payla çinko ve çinkodan eşyalar fasılları izlemektedir.

Grafik 5.4.40. Türkiye'nin Özbekistan'a İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Özbekistan'dan yaptığı ithalatta bu fasılların ardından TRA2 bölgesinin de ithalatında önemli yer tutan meyveler faslı ile ham post, deriler ve kösele fasılları da sırasıyla %5,7 ve %0,3 payla yer almaktadır.

5.5. ORTA VE DOĞU AVRUPA BÖLGESİ ÜLKELERİ

Türkiye ve TRA2 bölgesinin hedef bölgeleri içinde yer verdiğimiz Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri arasında Almanya, Avusturya, Sırbistan, Macaristan, Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti ekonomilerinin öncelikle genel sosyo-ekonomik durumlarına ilişkin genel veriler verilecektir. Bu başlık altında, ardından bu ülkelerin her birinin dış ticaret özellikleri bağlamında önemli dış ticaret fasılları ve dış ticaret partnerlerine yer verilmekte ve son olarak bu ülkelerin Türkiye ile dış ticaret ilişkileri değerlendirilmektedir.

5.5.1. Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri bağlamında ilk olarak Almanya'dan söz edilecek olursa, Avrupa Birliği (AB)'nin kurucu ülkelerinden biri olan Almanya, federatif bir yapıya sahiptir ve 16 eyaletten oluşmaktadır. Almanya'nın 82,7 milyon nüfusu bulunmaktadır. Almanya nüfusunun yaklaşık %8'i yabancılardan oluşmaktadır. Almanya'daki nüfus içerisinde Türkler bir milyon 600 kişi ile en fazla ağırlığa sahiptir.

Tablo 5.5.1.Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkeleri Makro Ekonomik Göstergeleri (2016)

Ülkeler	GSYİH* (Milyon Dolar)	Kişi Başı GSYİH* (Dolar)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE) (%)	İşsizlik Oranı (%)
Almanya	3.624.640	43.850	1,9	0,5	4,1
Avusturya	400.510	45.790	1,5	0,9	6,0
Sırbistan	37.484	5.310	2,8	1,1	15,3
Macaristan	123.366	12.570	2,2	0,4	5,1
Polonya	481.401	12.680	2,9	-0,6	6,2
Romanya	186.762	9.480	4,6	-1,5	5,9
Bulgaristan	54.057	7.580	3,9	-0,8	7,6
Çek Cumh.	185.267	17.540	2,6	0,6	4,0

Kaynak: Dünya Bankası ve IMF. * Dünya Bankası, GSYİH ve Kişi Başına GSYİH verileri Atlas Metodu.

Almanya, bulunduğu kıta Avrupa bölgesinde önemli bir ekonomi olduğu kadar, AB içinde büyük bir ağırlığa sahip ülkedir. Tablo 5.5.1'de görüldüğü gibi, Almanya'nın 2016'da GSYİH düzeyi 3,6 trilyon doları geçmiştir. Kişi başına GSYİH düzeyi 43.850 dolar olurken enflasyon oranı %0,5 ve işsizlik oranı da %4,1 gibi oldukça düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Önemli petrol ve doğalgaz kaynakları bulunmayan Almanya enerji tüketiminin ancak dörtte birini yerli enerji kaynaklarından (doğalgaz, kömür v.b.) sağlarken kalan kısmı ve sanayisi için gerekli madenleri ithalat yoluyla karşılamaktadır. Bununla birlikte güçlü imalat sanayi (makine teçhizat ve otomotiv) yapısıyla dünyada Çin ve ABD'nin ardından üçüncü önemli ihracatçı ülkesi olan Almanya dış ticaret ve CİB fazlası vermektedir. Almanya'nın 2016'da CİB/GSYİH oranı %8,3 gibi oldukça yüksek düzeydedir. Almanya'da Kasım 2017 itibarıyla işsizlik oranı %3,6 düzeyine gerilerken enflasyon oranı ise Aralık 2017 itibarıyla %1,7 düzeyine yükselmiştir. IMF (2017) tahminlerine göre Almanya'da enflasyon oranının 2017 yılında %1,6 olması ve büyüme oranının da %2 olması beklenmektedir.

Avusturya, bölgede 8,8 milyon nüfus ile yüksek gelirli ülkelerden bir diğeridir. Avusturya zengin maden kaynaklarına sahip bir ülkedir. Demir, magnezyum, kömür ve grafit üretilmektedir. Grafit üretiminde Avrupa'da ilk sırada bulunan Avusturya, petrol ve doğalgaz üretiminde dördüncü sırada bulunmaktadır. Avusturya, Dünya Bankası verilerine göre 2016'da 400 milyar doları biraz aşan GSYİH ve 45.790 dolarlık kişi başına GSYİH düzeyine sahiptir. Avusturya ekonomisinin büyüme oranı 2016'da %1,5 olmuştur. Son on yılda CİB fazlası veren Avusturya'da 2016'da diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi enflasyon oranı %0,9 gibi düşük düzeydedir, buna karşın işsizlik oranı %6 ile görece yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. IMF tahminlerine göre Avusturya'nın 2017'de %2,3 oranında büyümesi ve enflasyon oranının %1,6 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir.

Bölgenin bir diğer ülkesi, Sırbistan aynı zamanda bir Balkanlar coğrafyası ülkesidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası 1945'de kurulan Yugoslavya, 1992'de dağılma sürecine girmiş, aynı yıl kabul edilen anayasa uyarınca Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan yeni Yugoslavya Federal Cumhuriyeti kurulmuştur. 2002'de imzalanan Belgrad Anlaşması bağlamında 2003 yılında ülke adı Sırbistan ve Karadağ Devlet Birliği olmuştur. Karadağ'ın 2006 referandumu ardından 3 Haziran 2006'da bağımsızlığını ilan etmesiyle Sırbistan Cumhuriyeti de ilan edilmiştir. Sırbistan'ın 7 milyon civarındaki nüfusu azalmaktadır. Sırbistan, enerji kaynakları bakımından zengin bir ülke değildir. Ülke ihtiyaç duyduğu enerjinin %25'ni yerel kaynaklardan karşılarken, mevcut kömür, petrol ve doğalgaz rezervlerinin 50 yılda tükeneceği tahmin edilmektedir. Sırbistan ekonomisi, imalat sektörü ve ihracata dayanmaktadır, fakat büyük oranda yabancı sermaye desteği vardır. İktisadi büyüme

oranı inişli çıkıŐlıdır. 2008'de %5,4 oranında büyüyen Sırbistan, küresel finans krizinin etkisiyle 2009'da %3,1 oranında küçülmüş, 2010 ve 2011'de toparlanma olmuştur. 2012 ve 2014'de negatif büyüme, 2013, 2015 ve 2016'da pozitif büyüme oranları gerçekleşmiştir. Dünya Bankası verilerine göre Sırbistan'ın 2016 yılı GSYİH değeri yaklaşık 37,5 milyar dolar, kişi başına GSYİH düzeyi 5.310 dolardır. Sırbistan, üst orta gelir grubundaki ölkeler arasındadır. Sırbistan ekonomisinde büyüme oranı 2016'da %2,8 oranında gerçekleşmiştir. Sırbistan'da işsizlik oranı oldukça yüksektir; 2008'de %13,6 iken 2016'da %15,3'e yükselmiştir. Enflasyon oranı 2008-2011 döneminde çift haneliyken son yıllardaki hızla düşerek 2016'da %1,1'e inmiştir. Sırbistan ekonomisinde CİB açığı GSYİH'ya oranı 2008'de %21,4 gibi yüksek düzeydeyken 2012 sonrası hızla gerilemiş ve 2016'da %4'e inmiştir. IMF tahminine göre Sırbistan ekonomisinin 2017'de %3 oranında büyümesi ve enflasyon oranının %3,4 olması beklenmektedir.

Macaristan, 93.030 km²'lik bir yüz ölçümüne sahiptir. Ülke nüfusu 9 milyon 800 bin civarındadır ve başkenti BudapeŐte'dir. Hammadde ve enerji kaynakları bakımından fakir sayılabilecek bir durumda olan Macaristan'ın en önemli madeni boksittir ve boksit üretiminde Avrupa'da ikinci sıradadır. Az miktarda doğalgaz, petrol, kömür madeni çıkarılmaktadır. Macaristan ekonomisi son on yılda, küresel finansal krizinin etkisinin hissedildiği 2009 yılı ve 2012 yılları hariç, pozitif oranlarda büyümektedir. Macaristan ekonomisinin büyüme oranı Dünya Bankası verilerine göre 2016'da %2,2 olurken GSYİH düzeyi 123,4 milyar dolar, kişi başına GSYİH düzeyi ise 12.570 dolar olmuştur. Macaristan AB üyeliği sonrası artan kişi başı gelir düzeyiyle yüksek gelir grubu ölkeler arasında yer almaktadır. Macaristan'ın işsizlik oranı 2008'de %7,8 iken küresel kriz ve AB kamu borçları krizinin etkisinin yaşandığı 2009 – 2013 döneminde çift haneli rakamlara ulaşmış, bununla birlikte 2014'den itibaren azalarak 2016'da %5,1 oranına inmiştir. Macaristan'da enflasyon tek haneli rakamlarda gezinmekle birlikte son üç yılda enflasyon neredeyse yok denecek kadar düşük düzeyindedir ve 2016'da %0,4 olmuştur. Macaristan ekonomisinde pozitif oranlı büyüme, düşen işsizlik oranı ve çok düşük enflasyon iktisat politikalarının iyi uygulandığını ve ekonomik istikrarın sağlandığına göstermektedir. Ayrıca Macaristan'da CİB/GSYİH oranı pozitif yönde gelişmektedir. Bu bağlamda Macaristan'da 2008'de CİB/GSYİH oranı yaklaşık -%7 oranında açık düzeyini gösterirken son dönemde cari fazla verilmeye başlanmış ve 2016'da CİB/GSYİH oranı %5,5 oranında gerçekleşmiştir. Macaristan ekonomisinin 2017 yılında IMF tahminlerine göre %3,2 oranında büyümesi ve enflasyonun (TÜFE) %2,5 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir.

Baltık ölkeleri ve Macaristan gibi 2004'de AB'ne üye olan Polonya, 38 milyonluk nüfusu ile Avrupa'nın nüfus açısından önde gelen ölkelerinden birisidir. Polonya'da nüfus artış hızı negatiftir, nüfusu azalmaktadır. Polonya'nın başkenti VarŐova'dır. Polonya, doğal kaynaklar açısından zengin bir ölkedir. Özellikle taş kömürü, linyit ve bakır alanında dünyanın önde gelen ölkelerinden birisidir; taş kömürü ve linyit açısından dünyanın beşinci ölkesidir. Yine dünyanın en büyük dokuzuncu bakır ve üçüncü en büyük bakır madeni bu ölkede bulunmaktadır. Polonya 1989'dan itibaren serbest piyasa ekonomisine geçiş için politikalar oluŐturmaya ve uygulamaya başlamış, uygulanan politikalar ilk etapta iŐsizlięi ve enflasyonu artırmıŐsa da süreç içerisinde işsizlik ve enflasyon oranları düşmüştür. İhracat artıŐlarıyla birlikte 2002'den itibaren ekonomide hızlı bir iyileşme süreci başlamıŐtir. AB fonlarını kullanarak alt yapı yatırımlarını artıran Polonya'nın çektiği doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile önümüzdeki yıllarda daha iyi performans sağlayacağı beklenmektedir.

Son dönemde iyi bir ekonomik performans sağlayan Polonya'da küresel finansal kriz dönemi dâhil pozitif büyüme oranı gerçekleşmiştir. Polonya'da 2008'de büyüme oranı %4,2 ve 2009'da %2,8 olmuştur. Polonya, Dünya Bankası verilerine göre 2016'da %2,9 oranında büyüme sağlarken GSYİH düzeyi 481,4 milyar dolar ve kişi başına GSYİH düzeyi de 12.680 dolar olmuştur. Polonya, artan kişi başına gelir düzeyi ile yüksek gelir grubundaki ülkeler arasında yer almaktadır. Polonya'da 2012'de %10,1 ve 2013'de %10,3 oranı ile çift haneye ulaşan işsizlik oranı, başarılı ekonomi politikalarının etkisiyle 2016'da %6,2 oranına inmiştir. Polonya'nın enflasyonla mücadelede de başarı sağladığı ileri sürülebilir. 2008'de %4,3 olan enflasyon oranı 2016'da -%0,6 olmuştur ki pozitif büyümeye rağmen enflasyonun negatife dönmesi ekonomi yönetiminin başarılı olduğunu göstermektedir. Aynı başarı CİB dengesi / GSYİH oranı için de elde edilmiştir. Polonya 2008'de -%6,7 oranında CİB/GSYİH oranına sahipken 2016'da bu oran sadece -%0,3 olmuştur. Polonya ekonomisinin IMF tahminlerine göre 2017'de %3,8 oranında büyümesi ve enflasyon oranının da %1,9 olması beklenmektedir.

Osmanlı egemenliğinde 400 yıl kalan, 1859'da Wallachia ve Moldavia Prenslüklerinin birleşmesi ile doğan Romen ulus devleti 1878'de bağımsızlığını ilan etmiş, 1881'de krallık halini almıştır. Uzun yıllar komünist rejimle yönetilen ülkede çıkan ayaklanmalar neticesinde komünist rejime son verilmiş ve 1990'da ülke demokratik bir yönetime kavuşmuştur. Yaklaşık 20 milyon nüfusa sahip Romanya'da nüfus artış hızı düşüktür ve yabancı ülkelere verilen göç yüksektir. Bunlardan dolayı nüfusu 1990'da 23 milyon civarında iken günümüzde 19-20 milyon civarına düşmüştür. 1990'lı yıllarda serbest piyasaya geçen Romanya, iktisadi gelişmesini hızlandırmak amacıyla dış ticarete önem vermiş, özelleştirme programlarıyla yabancı yatırımları çekmek istemiş ve 1 Ocak 2007'de AB üyesi olmuştur. Romanya, önemli doğal kaynaklar açısından zengindir ve gelişmiş tarım ve sanayi alanlarına sahiptir. 2008'de %8,5 oranında büyüyen Romanya ekonomisi küresel finansal krizin etkisiyle 2009'da %7,1 oranında küçülmüştür. Romanya'da son dönemde büyüme oranı %4'ler düzeyine yükselmiştir. Romanya, 2016 yılında Dünya Bankası verilerine göre %4,6 oranında büyümüş ve GSYİH düzeyi yaklaşık 186,8 milyar dolar ve kişi başına GSYİH düzeyi 9.4803 dolar olmuştur. Romanya kişi başına gelir düzeyi açısından üst orta gelir grubu ülkeler arasında bulunmaktadır. Pozitif büyüme oranları ve negatif nüfus artış oranına rağmen Romanya'da işsizlik oranı son on yıllık dönemde %5,8 ile %7,2 arasında seyretmektedir. 2008'de %5,8 olan işsizlik oranı 2011'de %7,2 oranına yükselmiş ve 2016'da %5,9 olmuştur. Romanya'da 2008'de %7,8 olan enflasyon oranı 2016'da -%1,5 olmuş, deflasyonist bir süreç yaşanmıştır. Romanya'da CİB açıkları da görece azalma sürecindedir. Bu bağlamda Romanya'da 2008'de CİB/GSYİH oranı -%12 iken 2012'de -%4,8 oranına ve 2016'da -%2,3 oranına inmiştir. Romanya'da IMF tahminlerine göre 2017 yılında büyüme oranının %5,5 ve enflasyon oranının %1,1 civarında gerçekleşmesi beklenmektedir.

Türkiye ile sınırı bulunan Bulgaristan, 110.879 km² yüzölçümüne sahiptir. Bulgaristan enerji tüketiminin %60'ını kendi enerji üretiminden karşılarsa da petrol ve doğalgaz temininde Rusya'ya bağımlıdır. Bulgaristan'ın nüfusu yaklaşık 7 milyondur ve nüfus artış oranı negatif olduğu için nüfusu giderek azalmaktadır. Tarımda emek yoğun bir üretim yapısı sergileyen Bulgaristan'da dış ülkelere genç nüfus göçünden dolayı tarımsal hâsıla azalmakta, bu durum tarımsal ürünlerde ithalatın hâkim olmasına neden olmaktadır. Bulgaristan'da büyüme oranı son on yılda, 2009 yılı hariç, pozitif olmuştur. Ancak, büyüme oranları görece düşüktür, 2015 ve 2016'da sırasıyla %3,6 ve %3,9 büyüme oranları yakalanabilmiştir. Bulgaristan'ın GSYİH düzeyi, Dünya Bankası verilerine

göre, 2016'da yaklaşık 54,1 milyar dolar ve kişi başına GSYİH düzeyi 7.580 dolar olmuştur. Bulgaristan kişi başına gelir düzeyine göre üst orta gelir grubunda yer almaktadır. Ülkede işsizlik oranı incelenen dönem boyunca genellikle yüksek seyretmiş, ancak 2015 ve 2016 yıllarında sırasıyla %9,1 ve %7,6 oranına çekilebilmiştir. Bulgaristan'da 2008'de %12,3 olan enflasyon oranı dönem boyunca düşerek 2014, 2015 ve 2016 yıllarında negatif değerler almış, yani deflasyonist bir sürece girilmiş, bu çerçevede 2016'da enflasyon oranı -%0,8 olmuştur. Bulgaristan'da ekonomi büyürken cari fazla verilmekte, enflasyonun negatif değerde olması ülkenin dış kaynaklı büyüme süreci yaşadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda 2008'de Bulgaristan'da CİB / GSYİH oranı -%21,8 oranı gibi yüksek düzeydeyken yani büyük ölçüde cari açık verilirken CİB açıkları süreç içerisinde azalmış, hatta 2016'da CİB/GSYİH oranı %5,4 oranı ile pozitif dönmüştür. Bulgaristan'ın 2017'de IMF tahminlerine göre %3,6 oranında büyümesi ve enflasyon oranının %1,1 olması beklenmektedir.

SSCB'nin 1991'de dağılması sonrası, uzun yıllar boyunca Doğu Bloku içinde yer alan Çekoslovakya'da etkilenmiştir. Bu ülke 1993'de Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak barışçıl şekilde ikiye bölünmüş, 2004'de Çek Cumhuriyeti ve Slovakya AB üyesi olmuştur. Başkenti Prag olan Çek Cumhuriyeti'nin nüfusu yaklaşık 10,5 milyon civarındadır ve nüfus artış hızı pozitif olmasına rağmen yüksek değildir. Çek Cumhuriyeti'nin son on yıllık dönemde büyüme oranı ortalama %2 civarındadır. Çek Cumhuriyetinde küresel finansal krizin etkisiyle 2009'da %4,8 oranında küçülme olmuş, 2010 ve 2011'de ekonomik toparlanma sonrası 2012 ve 2013'de ekonomide sırasıyla -%0,8 ve -%0,5 gibi görece düşük oranda küçülme yaşanmıştır. Çek Cumhuriyeti ekonomisinin 2014 yılı sonrası hızlı biçimde toparlanmaya girmesiyle büyüme oranı 2016'da %2,6 olarak gerçekleşmiştir. Dünya Bankası verilerine göre Çek Cumhuriyeti GSYİH düzeyi 2016'da yaklaşık 185,3 milyar dolar ve kişi başına GSYİH düzeyi de 17.530 dolar olmuştur. Kişi başına gelir düzeyi olarak Çek Cumhuriyeti yüksek gelirli ülkeler arasında bulunmaktadır. Ülke işsizlik oranı son on yılda %4 ile %7 arasında dalgalanmıştır. Ülkede işsizlik oranı 2015 ve 2016'da sırasıyla %5 ve %4 olmuştur. Çek Cumhuriyetinde enflasyon oranı, incelediğimiz dönem boyunca azalmış 2008'de %6,4 iken 2016'da %0,6 oranına düşmüştür. CİB dengesi açısından bakıldığında son on yılda (2014, 2015 ve 2016 hariç) cari açık oluştuğu, ancak CİB açığının çok yüksek olmadığı görülmektedir. En yüksek CİB/GSYİH oranı 2010'da -%3,6 olarak gerçekleşmiş, son dönemde CİB fazlası verilmeye başlanmış ve 2016'da CİB/GSYİH oranı %1,1 olmuştur. Çek Cumhuriyeti'nin 2017 yılında IMF tahminlerine göre %2,6 oranında büyümesi ve enflasyon oranının da %2,3 olması beklenmektedir.

5.5.2. Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkelerinin Dış Ticareti

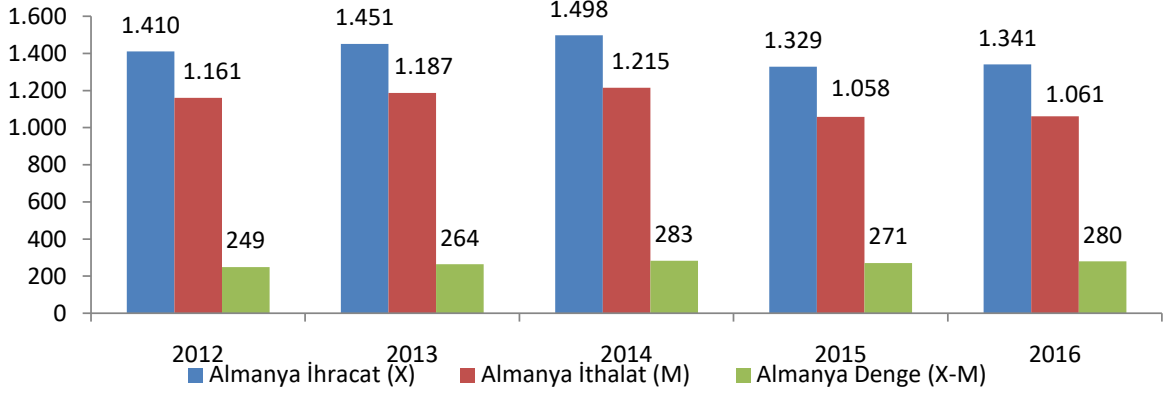
Orta ve Doğu Avrupa bölgesi ülkelerinin dış ticaretlerinin 2012-2016 dönemindeki gelişimi Tablo 5.5.2'de yer almaktadır.

Tablo 5.5.2: Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkelerinin Dış Ticareti (Milyon Dolar)

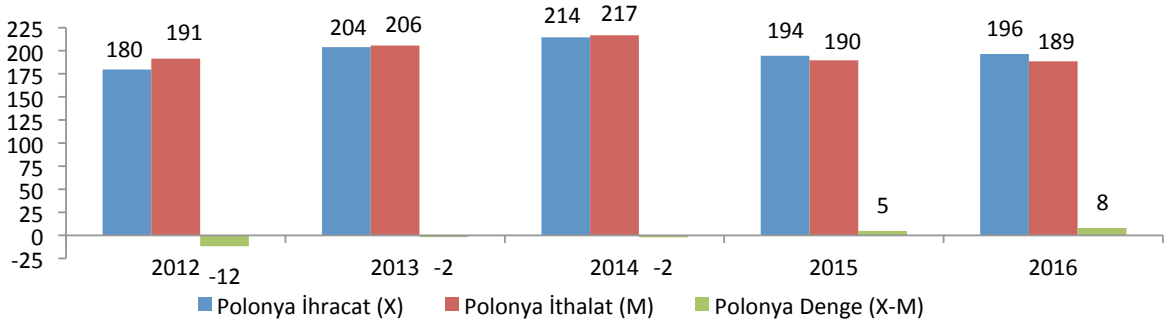
		2012	2013	2014	2015	2016
Almanya	İhracat (X)	1.410.129	1.450.950	1.498.157	1.328.549	1.340.752
	İthalat (M)	1.161.213	1.187.314	1.214.955	1.057.616	1.060.672
	Denge (X-M)	248.916	263.636	283.202	270.932	280.080
Avusturya	İhracat (X)	166.715	175.160	178.294	152.858	152.174
	İthalat (M)	178.624	183.282	182.053	156.123	157.621
	Denge (X-M)	-11.909	-8.121	-3.758	-3.264	-5.447
Bulgaristan	İhracat (X)	26.698	29.510	29.386	25.778	26.088
	İthalat (M)	32.743	34.316	34.740	29.265	28.875
	Denge (X-M)	-6.044	-4.805	-5.353	-3.486	-2.787
Romanya	İhracat (X)	57.904	65.881	69.877	60.605	63.581
	İthalat (M)	70.259	73.452	77.889	69.857	74.605
	Denge (X-M)	-12.355	-7.570	-8.011	-9.252	-11.024
Sırbistan	İhracat (X)	11.229	14.610	14.843	13.378	14.836
	İthalat (M)	18.924	20.550	20.608	18.210	19.217
	Denge (X-M)	-7.695	-5.940	-5.765	-4.831	-4.381
Çek Cum.	İhracat (X)	156.422	161.524	174.279	157.194	162.187
	İthalat (M)	139.726	142.525	153.225	140.716	142.328
	Denge (X-M)	16.695	18.998	21.053	16.477	19.760
Macaristan	İhracat (X)	103.006	107.729	112.196	100.296	103.071
	İthalat (M)	94.266	98.661	103.110	90.760	92.044
	Denge (X-M)	8.739	9.068	9.085	9.535	11.026
Polonya	İhracat (X)	179.603	203.847	214.476	194.461	196.455
	İthalat (M)	191.430	205.613	216.687	189.696	188.518
	Denge (X-M)	-11.826	-1.765	-2.210	4.764	7.937

Kaynak: INTRACEN

Tabloda görüldüğü gibi bölge ülkeleri arasında dış ticarete Almanya'nın belirgin bir ağırlığı vardır. Almanya'nın 2012'de 1,4 trilyon dolar olan ihracatı 2016'da 1,3 trilyon dolara gerilemiştir. Almanya'nın ithalatı ise bu yıllarda sürekli 1 trilyon dolar üzerinde olmuş ve Almanya bu yıllarda ortalama 270 milyar dolarlık dış ticaret fazlası vermiştir. Grafik 5.5.1'de de görüldüğü gibi Almanya'nın dış ticareti bu yıllarda oldukça istikrarlı olmuş, büyük çaplı dalgalanma yaşanmamıştır. Bu bağlamda, 2014 yılında ihracatı 1 trilyon 498 milyar dolara kadar yaklaşan Almanya'nın ihracatı 2016'da 1 trilyon 341 milyar dolara inmiş, benzer biçimde ithalatı 2014'de 1 trilyon 215 milyar dolara kadar yükselmişken 2016'da 1 trilyon 61 milyar dolar olmuş, sonuçta dış ticaret fazlası 2014'de 283 milyar dolar iken 2016'da 280 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

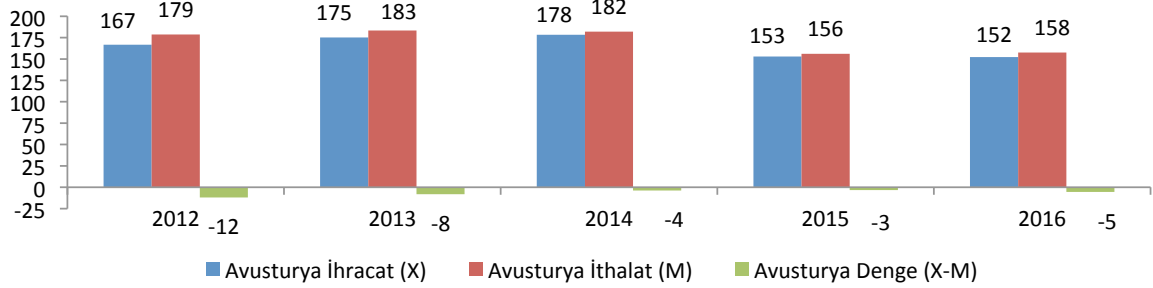
Grafik 5.5.1 Almanya'nın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

Almanya'dan sonra bölgede en büyük dış ticaret hacmine sahip ülke Polonya'dır. 2012'de bu ülkenin ihracatı yaklaşık 180 milyar dolarken 2014'de 214 milyar dolara yükselmiş, 2016'da 196 milyar dolara gerilemiştir. Grafik 5.5.2'de görüldüğü gibi, Polonya'nın ithalatı 2012 yılında 191 milyar dolarken 2014'de yaklaşık 217 milyar dolara yükselmiş, 2016'da yaklaşık 189 milyar dolara gerilemiştir.

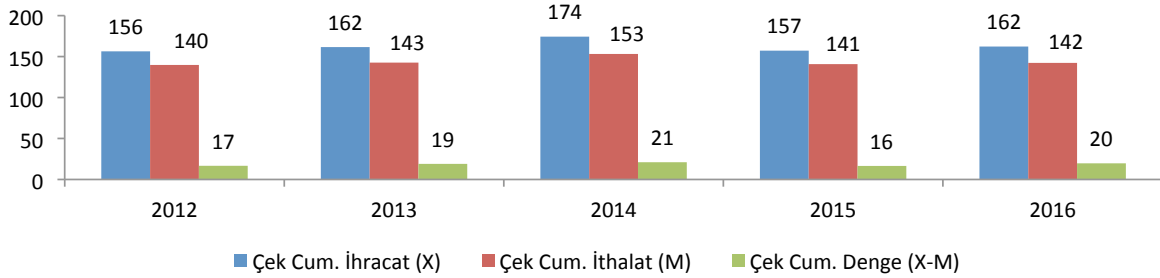
Grafik 5.5.2. Polonya'nın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

Grafik 5.5.2'de görüldüğü gibi, Polonya 2012-2014 yılları arasında dış ticaret açığı veren bir ülkeyken 2015 ve 2016'da dış ticaret fazlası vermiştir. Bu bağlamda Polonya'nın dış ticaret fazlası, 2016'da yaklaşık 8 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır.

Orta ve Doğu Avrupa bölgesi ülkelerinden Avusturya ve Çek Cumhuriyeti'nin dış ticaret verileri incelendiğinde, her iki ülkenin ihracat ve ithalat verilerinin birbirine yakın olduğu, ancak Avusturya'nın 2012-2016 döneminde sürekli dış ticaret açığı verirken Çek Cumhuriyeti'nin sürekli dış ticaret fazlası verdiği dikkati çekmektedir. Bu bağlamda Grafik 5.5.3'de görüldüğü gibi, Avusturya'nın 2012'de ihracatı 167 milyar dolarken, 2014'de 178 milyar dolara kadar yükselmiş, 2016'da 152 milyar dolara gerilemiştir. Avusturya'nın ithalatı 2012'de 179 milyar dolar, 2014'de 182 milyar dolarken 2016'da yaklaşık 158 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. Avusturya'nın dış ticaret açığı da 2012'de yaklaşık 12 milyar dolarken 2016'da yaklaşık 5 milyar dolara inmiştir.

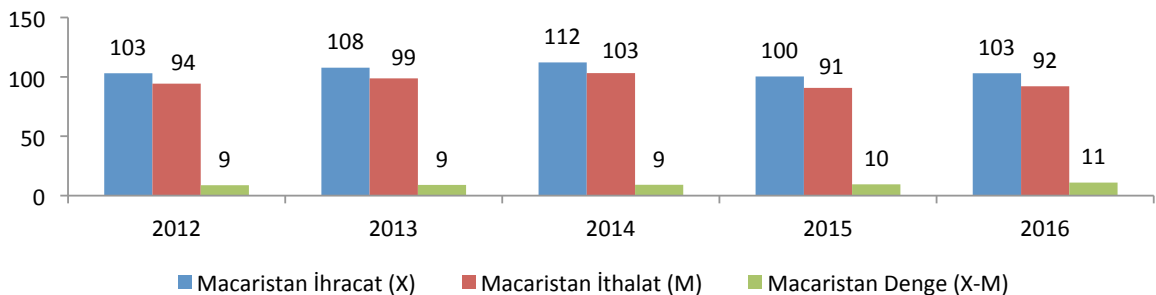
Grafik 5.5.3. Avusturya'nın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

Çek Cumhuriyeti'nin 2012-2016 dönemindeki dış ticaretinin gelişimine bakıldığında, Grafik 5.5.4'de görüldüğü gibi, bu ülkenin 2012'de 156 milyar dolar olan ihracatı 2014'de 174 milyar dolara kadar yükselmiş ve 2016'da yaklaşık 162 milyar dolara gerilemiştir.

Grafik 5.5.4. Çek Cumhuriyeti'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

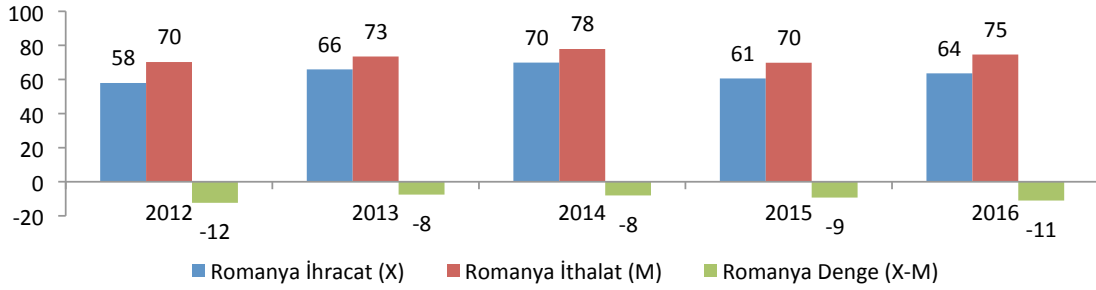
Çek Cumhuriyetinin ithalatı 2012'de yaklaşık 140 milyar dolarken 2014'de 153 milyar dolara kadar yükselmiş ve 2016'da 142 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Grafikte görüldüğü gibi, 2012'de yaklaşık 17 milyar dolar dış ticaret fazlası veren Çek Cumhuriyeti, 2016'da 20 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Bölge ülkelerinden Macaristan ve Romanya'nın dış ticaret verileri incelendiğinde, diğer bölge ülkelerine göre daha düşük bir dış ticaret hacmine sahip oldukları görülmektedir. Macaristan'ın 2012 yılı ihracatı 103 milyar dolarken 2014'de 112 milyar dolara kadar çıkmış, ancak 2016'da tekrar 103 milyar dolara gerilemiştir. İthalatı ise 2012'de 94 milyar dolarken 2014'de 103 milyar dolara kadar yükselmiş ve 2016'da 92 milyar dolara inmiştir. Grafik 5.5.5'te görüldüğü gibi, Macaristan bu dönemde sürekli dış ticaret fazlası vermiştir. 2012'de yaklaşık 9 milyar doları bulan dış ticaret fazlası 2016'da 11 milyar dolara kadar yükselmiştir.

Grafik 5.5.5. Macaristan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

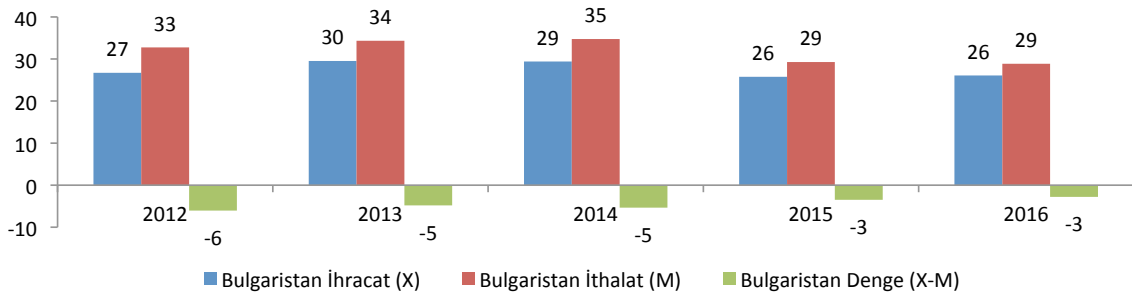
Romanya dış ticareti incelendiğinde 2012-2016 yılları arasında s¼rekli dış ticaret ağığı verdiği g¼r¼lmektedir. Romanya'nın 2012'de ihracatı yaklaşık 58 milyar dolarken 2014'de 70 milyar dolara kadar çıkmış, ancak 2016'da 64 milyar dolara gerilemiştir. Grafik 5.5.6'da g¼r¼ld¼Đ¼ gibi, Romanya'nın ithalatı ise 2012'de 70 milyar dolarken 2014'de yaklaşık 78 milyar dolara yükselmiş ve 2016'da yaklaşık 75 milyar dolar olmuştur. Romanya'nın 2012'de dış ticaret ağığı 12 milyar dolarken 2014'de 8 milyar dolara gerilemiş, ancak 2016'da yeniden yükselerek 11 milyar dolar olarak gerçekteŐmiŐtir.

Grafik 5.5.6. Romanya'nın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

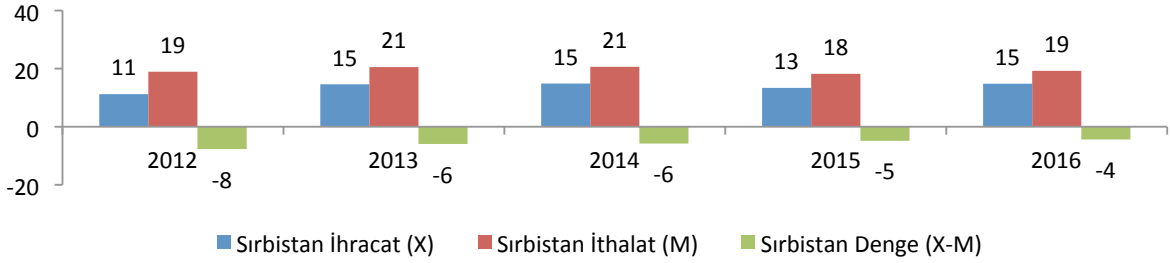

B¼lgede en d¼Ő¼k dış ticaret hacmine sahip iki ¼lke Bulgaristan ve Sırbistan'dır. Her iki ¼lke de 2012-2016 yılları arasında s¼rekli dış ticaret ağığı vermiştir. Bulgaristan, 2012'de 27 milyar dolar, 2013'de yaklaşık 30 milyar dolarlık ihracat gerçekteŐirmiŐ, ancak ihracatı 2016'da 26 milyar dolara gerilemiştir. Grafik 5.5.7'de g¼r¼ld¼Đ¼ gibi, Bulgaristan'ın ithalatı 2012'de yaklaşık 33 milyar dolarken, 2014'de 35 milyar dolara yükselmiş ve 2016'da 29 milyar dolara gerilemiştir. Bulgaristan'ın 2012'de 6 milyar dolar olan dış ticaret ağığı ise 2016'da 3 milyar doların altına inmiştir.

Grafik 5.5.7. Bulgaristan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

Sırbistan b¼lgede en d¼Ő¼k dış ticaret hacmine sahip ¼lkedir. Sırbistan, 2012'de 11 milyar dolar, 2014 ve 2016'da ise yaklaşık 15 milyar dolarlık ihracat yapmıştır. Sırbistan'ın ithalatı 2012'de yaklaşık 19 milyar dolar, 2014'de 20 milyar dolar ve 2016'da 19 milyar dolar olarak gerçekteŐmiŐtir. Sırbistan'ın bu dönemde dış ticaret ağığı, Grafik 5.5.8'de g¼r¼ld¼Đ¼ ¼zere, 2012'de yaklaşık 8 milyar dolarken 2016'de 4 milyar dolara kadar gerilemiştir.

Grafik 5.5.8. Sırbistan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin dış ticaretlerinin son dönemdeki gelişimlerini incelendikten sonra, bu ülkelerin dış ticaretlerini ihracat ve ithalatlarındaki önemli fasıllar ve dış ticaret partnerleri bağlamında inceleyebiliriz.

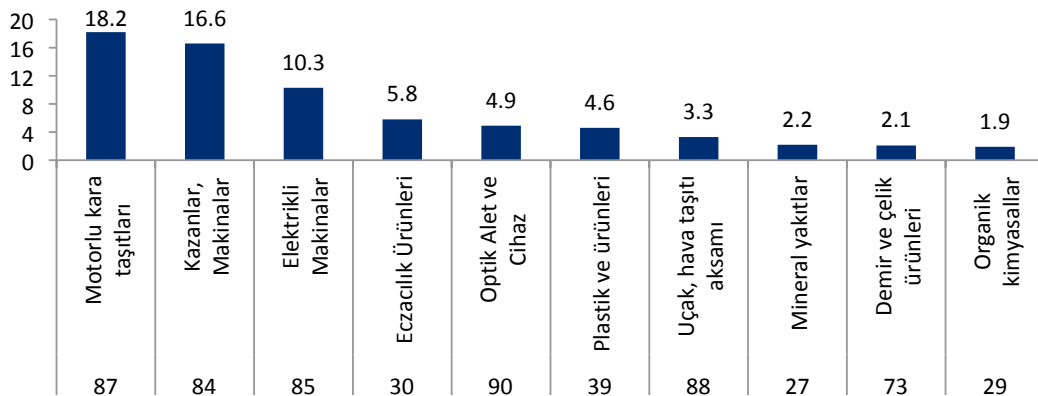
Tablo 5.5.3'te Almanya'nın 2016 yılı ihracat ve ithalatında önemli yer alan fasıllar yer almaktadır. Tablo incelendiğinde Almanya'nın ihracatında ilk sırada %18,2 pay ve 244 milyar dolarlıkla motorlu kara taşıtları faslı (87. Fası) gelmektedir. İkinci sırada %16,4 pay ve 223 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar (84. Fası) gelmektedir.

Tablo 5.5.3: Almanya Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
87	Motorlu kara taşıtları	244.400	18,2	84	Kazanlar, Makinalar,	136.802	12,9
84	Kazanlar, Makinalar	223.165	16,6	85	Elektrikli Makinalar	132.063	12,5
85	Elektrikli Makinalar	137.734	10,3	87	Motorlu Kara Taşıtları	111.293	10,5
30	Eczacılık Ürünleri	77.098	5,8	27	Mineral Yakıtlar	78.445	7,4
90	Optik Alet ve Cihaz	65.304	4,9	30	Eczacılık Ürünleri	49.096	4,6
39	Plastik ve ürünleri	62.157	4,6	39	Plastik ve ürünleri	40.304	3,8
88	Uçak, hava taşıtı aksamı	44.563	3,3	90	Optik Alet ve Cihaz	38.236	3,6
27	Mineral yakıtlar	29.235	2,2	29	Organik kimyasallar	30.395	2,9
73	Demir ve çelik ürünleri	28.391	2,1	72	Demir ve çelik	23.043	2,2
29	Organik kimyasallar	25.493	1,9	73	Demir ve çelik ürünleri	21.140	2,0
	Toplam	1.340.752	100		Toplam	1.060.672	100

Kaynak: INTRACEN

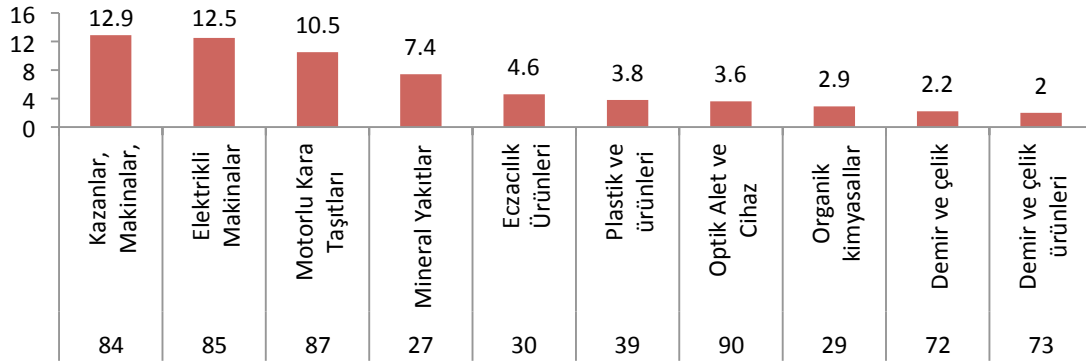
Almanya'nın ihracatında yer alan diğer önemli fasıllar Grafik 5.5.9'da görülmektedir. Grafik incelendiğinde üçüncü sırada %10,3 pay ve 138 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar (85. Fası), dördüncü sırada %5,8 pay ve 77 milyar dolarla eczacılık ürünleri (30.Fası) ve %4,9 pay ve 65 milyar dolarla optik alet ve cihazlar (90. Fası) yer almaktadır.

Grafik 5.5.9. Almanya'nın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Almanya'nın ihracatı sanayi ürünleri ağırlıklıdır, bu ülke dünyanın en önemli motorlu kara taşıtları ihracatçısı ülkeler arasında yer aldığı gibi dünyada makine teçhizat ve elektrikli makineler ihracatçıları arasında da önemli bir marka ülke konumundadır.

Almanya'nın ithalatında ilk beş fasıl ise Grafik 5.5.10'da görüldüğü gibi, %12,9 pay ve 137 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar (84. Fasıl), %12,5 pay ve 132 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar (85. Fasıl), %10,5 pay ve 111 milyar dolarla motorlu kara taşıtları (87. Fasıl), %7,4 pay ve 78 milyar dolarla mineral yakıtlar (27. Fasıl) ve %4,6 pay ve 49 milyar dolarla eczacılık ürünleri (30. Fasıl) fasıllarından oluşmaktadır. Bu bağlamda Almanya'nın ithalatında sanayi ürünlerinin önemli yeri bulunmakla beraber mineral yakıtlar, organik kimyasallar ve demir ve çelik gibi hammaddeler de ithalatta ilk on fasıl içinde yer almaktadır.

Grafik 5.5.10. Almanya'nın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Almanya'nın dış ticaretinde 2016 yılında ilk on sırada yer alan ülkeler de Tablo 5.5.4'te gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü Almanya'nın ihracatında ilk sırada %8,8 pay ve yaklaşık 119 milyar dolarla ABD yer almaktadır. İkinci sırada %8,3'lük pay ve yaklaşık 111 milyar dolarla Fransa bulunmaktadır.

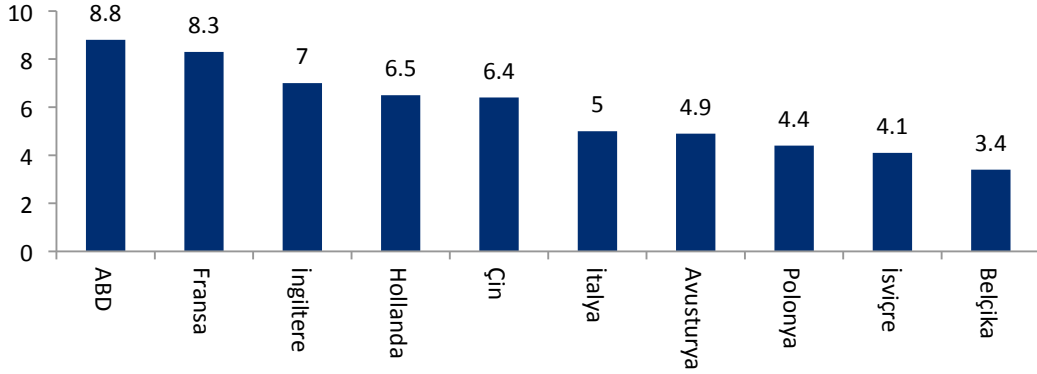
Tablo 5.5.4: Almanya'nın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay(%)	Ülke	Değer	Pay(%)
ABD	118.605	8,8	Çin	105.290	9,9
Fransa	110.671	8,3	Hollanda	92.489	8,7
İngiltere	94.076	7,0	Fransa	72.919	6,9
Hollanda	86.836	6,5	ABD	65.816	6,2
Çin	85.350	6,4	İtalya	57.299	5,4
İtalya	67.283	5,0	Polonya	51.482	4,9
Avusturya	65.391	4,9	İsviçre	49.644	4,7
Polonya	58.852	4,4	Çek Cumhuriyeti	46.920	4,4
İsviçre	55.338	4,1	Avusturya	42.502	4,0
Belçika	45.771	3,4	Belçika	41.913	4,0
Toplam	1.340.752	100	Toplam	1.060.672	100

Kaynak: INTRACEN.

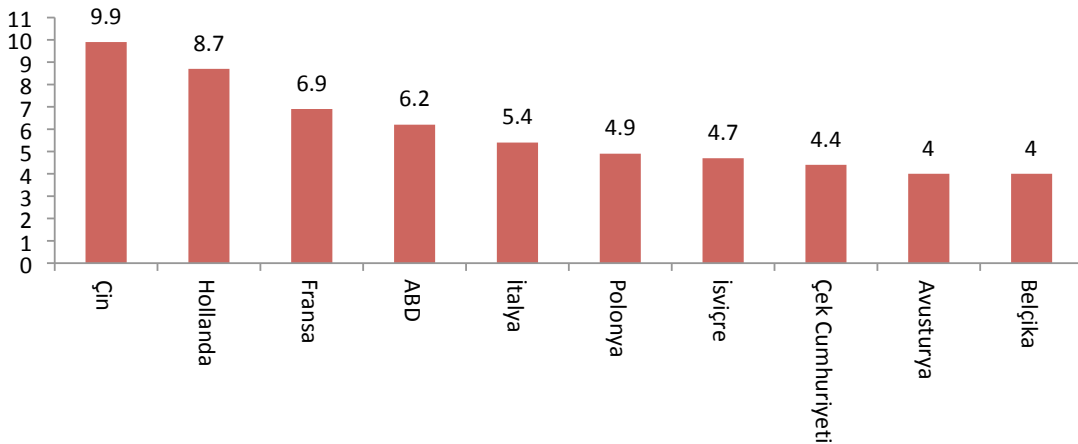
Almanya'nın ihracatında Fransa bazı yıllarda ilk sırada bulunmaktadır, ancak 2016'da ikinci sırayı almıştır. Almanya'nın ihracatında ABD ve Fransa'yı sırasıyla Grafik 5.5.11'de görüldüğü gibi %7 payla İngiltere, %6,5 payla Hollanda ve %6,4 payla Çin izlemektedir. Öte yandan Almanya'nın ihracatında bu beş ülkenin ardından kendisine komşu diğer beş Avrupa ülkesidir. Türkiye, Almanya'nın ihracatında ilk on ülke arasında bulunmamakta, genellikle bu ülkenin ihracatında 14-16 sıralarda yer almaktadır.

Grafik 5.5.11. Almanya'nın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Almanya'nın 2016 ithalatında %9,9 pay ve 105 milyar dolarla Çin ilk sıradadır. Grafik 5.5.12'de de görüldüğü gibi bu ülkeyi %8,7 pay ve 92 milyar dolarla Hollanda, %6,9 pay ve 73 milyar dolarla Fransa, %6,2 pay ve yaklaşık 66 milyar dolarla ABD ve %5,4 pay ve 57 milyar dolarla İtalya takip etmektedir. İhracat ve ithalatına birlikte bakıldığında Almanya'nın ABD, Fransa, Hollanda ve Çin ile önemli derecede dış ticaret ilişkileri olduğu görülmektedir. Özellikle Almanya'nın ithalatı noktasında 2012-2014 arasında Hollanda'nın ilk sırada olduğu, son iki senede Çin'in ilk sıraya yerleştiği görülmektedir. Öte yandan Türkiye, Almanya'nın ithalatında genellikle 16-18 sıralar arasında bulunmaktadır.

Grafik 5.5.12. Almanya'nın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

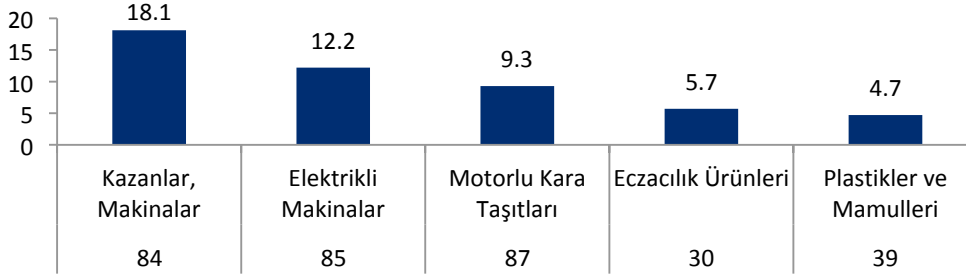
Avusturya'nın 2016 yılı ihracat ve ithalatında ilk beş sırada yer alan fasıllar Tablo 5.5.5'te gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi Avusturya'nın 2016 yılı ihracatında ilk sırada %18,1 pay ve 27 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar faslı (84. Fasil) yer almaktadır. Bu faslı %12,2 pay ve yaklaşık 19 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar (85. Fasil), %9,3 pay ve 14 milyar dolarla motorlu kara taşıtları faslı (87. Fasil) izlemektedir.

Tablo 5.5.5: Avusturya'nın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

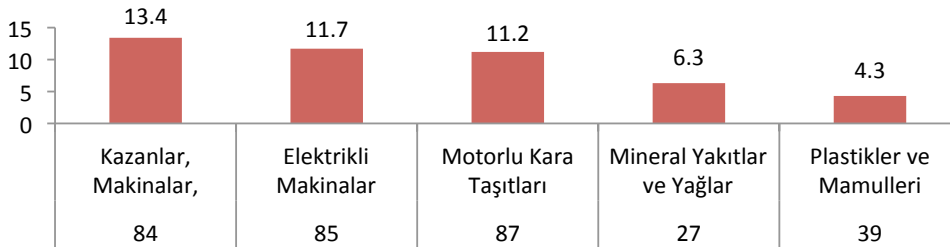
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
84	Kazanlar, Makinalar	27.495	18,1	84	Kazanlar, Makinalar,	21.088	13,4
85	Elektrikli Makinalar	18.584	12,2	85	Elektrikli Makinalar	18.381	11,7
87	Motorlu Kara Taşıtları	14.113	9,3	87	Motorlu Kara Taşıtları	17.641	11,2
30	Eczacılık Ürünleri	8.689	5,7	27	Mineral Yakıtlar	9.866	6,3
39	Plastikler ve Mamulleri	7.149	4,7	39	Plastikler ve Mamulleri	6.790	4,3
	Toplam	152.174	100		Toplam	157.621	100

Kaynak: INTRACEN

Grafik 5.5.13'te görüldüğü gibi Avusturya'nın ihracatında ilk üç faslı sırasıyla %5,7 pay ve yaklaşık 9 milyar dolarla eczacılık ürünleri (30. Fası), %4,7 pay ve 7 milyar dolarla plastikler ve plastik mamulleri (39. Fası) takip etmektedir.

Grafik 5.5.13. Avusturya'nın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Avusturya'nın ithalatında, ihracatta olduğu gibi ilk üç sırayı aynı fasıllar almaktadır. Bu çerçevede Avusturya'nın ihracatında ilk sırada %13,4 pay ve 21 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar (84. Fası) yer almaktadır. Grafik 5.5.14'te görüldüğü gibi bu faslı, sırayla, %11,7 pay ve 18 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar (85. Fası), %11,2 pay ve 17 milyar dolarla motorlu kara taşıtları (87. Fası), %6,3 pay ve yaklaşık 10 milyar dolarla mineral yakıtlar (27. Fası) ve %4,3 pay ve yaklaşık 7 milyar dolarla plastikler ve mamulleri (39. Fası) izlemektedir.

Grafik 5.5.14. Avusturya'nın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

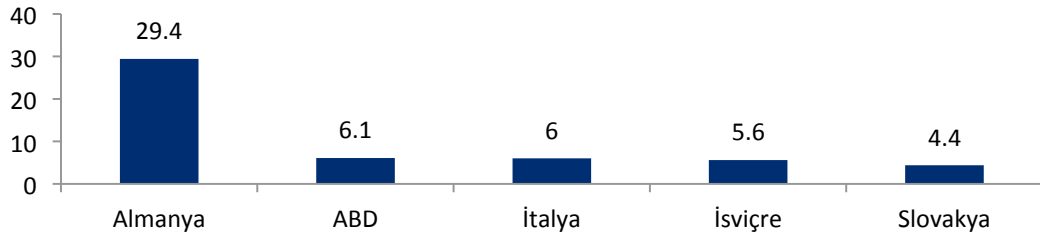
Avusturya'nın dış ticaretinde önemli yer tutan ülkeler Tablo 5.5.6'da gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi Avusturya'nın ihracatında ilk sırada %29,4 pay ve yaklaşık 45 milyar dolar değer ile Almanya yer almaktadır.

Tablo 5.5.6: Avusturya'nın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

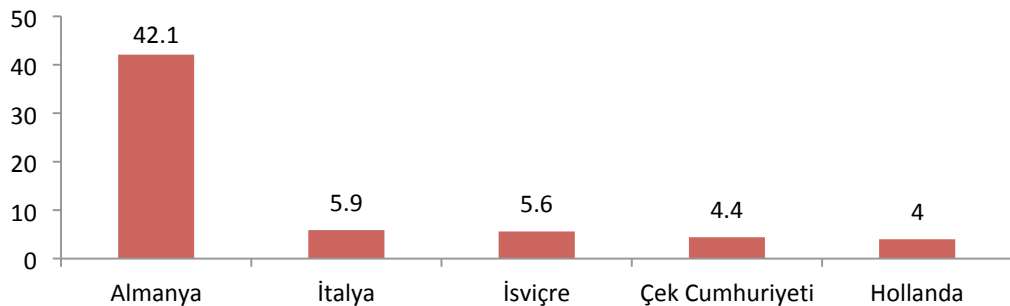
İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
Almanya	44.746	29,4	Almanya	66.308	42,1
ABD	9.255	6,1	İtalya	9.228	5,9
İtalya	9.169	6,0	İsviçre	8.828	5,6
İsviçre	8.550	5,6	Çek Cumhuriyeti	6.908	4,4
Slovakya	6.690	4,4	Hollanda	6.272	4,0
Toplam	152.174	100	Toplam	157.621	100

Kaynak: INTRACEN

Grafik 5.5.15'te de gösterildiği gibi Avusturya'nın ihracatında Almanya'dan sonra sırasıyla, %6,1 pay ve yaklaşık 9,3 milyar dolarla ABD, %6 pay ve yaklaşık 9,2 milyar dolarla İtalya, %5,6 pay ve 8,5 milyar dolarla İsviçre ve %4,4 pay ve 6,7 milyar dolarla Slovakya gelmektedir. Bu ülkeleri Fransa, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan izlemektedir. Türkiye bu ülkenin ihracatında genellikle 18-20. sıralarda bulunmaktadır.

Grafik 5.5.15. Avusturya'nın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Avusturya'nın ithalatına bakıldığında, ithalatta çok daha büyük ağırlıkla Almanya'nın ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda bu ülkenin 2016 yılı itibarıyla ithalatında %42,1 pay ve 66,3 milyar dolarla Almanya önemli yer tutmaktadır. Avusturya'nın ithalatında bu ülkeyi Grafik 5.5.16'da görüldüğü gibi, %5,9 pay ve 9,2 milyar dolarla İtalya, %5,6 pay ve 8,8 milyar dolarla İsviçre, %4,4 pay ve 6,9 milyar dolarla Çek Cumhuriyeti ve %4 pay ve yaklaşık 6,3 milyar dolarla Hollanda izlemektedir. Bu ülkelerin ardından Çin, Macaristan ve Slovakya gelmektedir. Türkiye, bu ülkenin ithalatında 17-18 sıralarda bulunmaktadır.

Grafik 5.5.16. Avusturya'nın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Bulgaristan'ın 2016 yılı ihracat ve ithalatında ilk beş sıradaki fasıllar Tablo 5.5.7'de görölmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, Bulgaristan'ın ihracatının ilk sırasında %9,7 pay ve 2,5 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar (85. Fasil), ikinci sırasında %9,2 pay ve yaklaşık 2,4 milyar dolarla mineral yakıtlar (27. Fasil) bulunmaktadır.

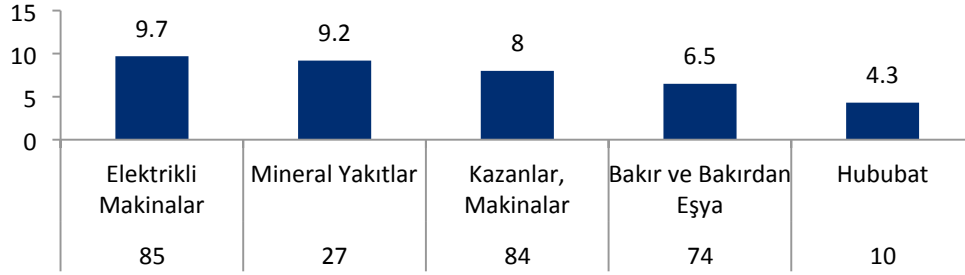
Tablo 5.5.7: Bulgaristan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
85	Elektrikli Makinalar	2.532	9,7	27	Mineral Yakıtlar	3.593	12,4
27	Mineral Yakıtlar	2.406	9,2	84	Kazanlar, Makinalar	2.905	10,1
84	Kazanlar, Makinalar	2.083	8,0	85	Elektrikli Makinalar	2.795	9,7
74	Bakır ve bakır Eşya	1.682	6,5	87	Motorlu Kara Taşıtları	2.134	7,4
10	Hububat	1.112	4,3	39	Plastikler ve Mamulleri	1.348	4,7
	Toplam	26.088	100		Toplam	28.875	100

Kaynak: INTRACEN

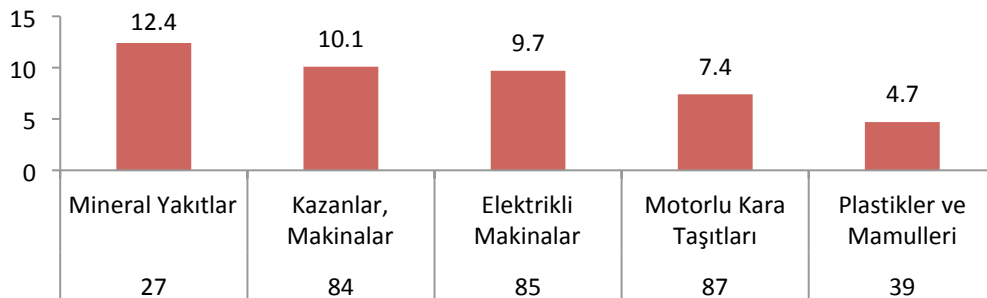
Bulgaristan'ın ihracatındaki diğer önemli fasıllar, Grafik 5.5.17'de görüldüğü gibi %8 payla kazanlar, makineler (84. Fasil), %6,5 payla bakır ve bakırdan Eşya (74. Fasil) ve %4,3 payla Hububat (10. Fasil) faslıdır. .

Grafik 5.5.17. Bulgaristan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Bulgaristan'ın ithalatına fasıllar açısından bakıldığında (ihracatta ikinci sıradaki) mineral yakıtların (27. Fasil) %12,4 pay ve yaklaşık 3,6 milyar dolarla ithalatta ilk sırada yer aldığı görölmektedir. Bu ülkenin ithalatında ikinci sıradaki fasıl %10,1 pay ve 2,9 milyar dolarla kazanlar, makinelerdir. (84. Fasil)

Grafik 5.5.18. Bulgaristan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Bulgaristan'ın ithalatında diğer önemli fasıllar, Grafik 5.5.18'de görüldüğü gibi %9,7 payla elektrikli makine ve cihazlar (85. Fasil), %7,4 payla motorlu kara taşıtları (87. Fasil) ve %4,7 payla plastikler ve mamulleri (39. Fasil) faslıdır.

Bulgaristan'ın 2016 yılı ihracat ve ithalatında önemli ülkeler de Tablo 5.5.8'de yer almaktadır. Tabloda Bulgaristan'ın ihracatında ilk sırada %13,6 pay ve yaklaşık 3,5 milyar dolarla Almanya'nın olduğu görülmektedir. İkinci sırada %9,2 pay ve yaklaşık 2,4 milyar dolarla İtalya bulunmaktadır.

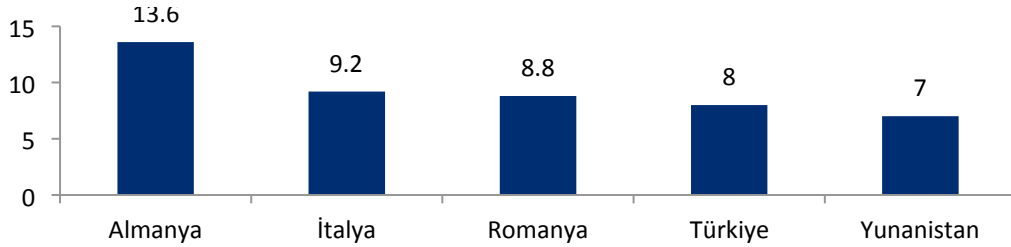
Tablo 5.5.8: Bulgaristan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
Almanya	3.556	13,6	Almanya	3.787	13,1
İtalya	2.402	9,2	Rusya	2.580	8,9
Romanya	2.290	8,8	İtalya	2.288	7,9
Türkiye	2.090	8,0	Romanya	2.006	6,9
Yunanistan	1.826	7,0	Türkiye	1.795	6,2
Toplam	26.088	100	Toplam	28.875	100

Kaynak: INTRACEN

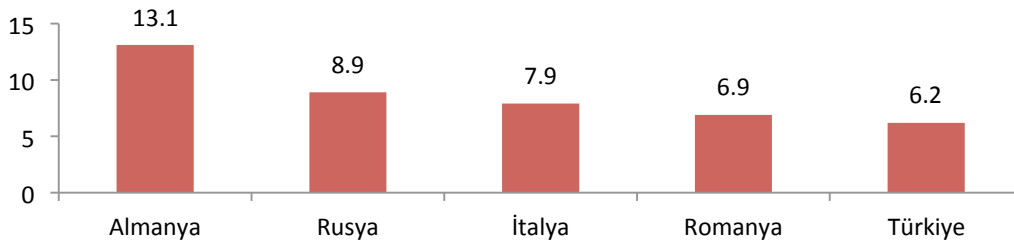
Bulgaristan'ın ihracatında diğer önemli ülkeler Grafik 5.5.19'da görüldüğü gibi %8,8 payla Romanya, %8 pay ve yaklaşık 2,1 milyar dolarla Türkiye'dir. Ülkemizi %7 pay ve 1,8 milyar dolarla Yunanistan izlemektedir.

Grafik 5.5.19. Bulgaristan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Bulgaristan'ın ihracatında olduğu gibi ithalatında da ilk sırada %13,1 pay ve yaklaşık 3,8 milyar dolarla Almanya yer almaktadır.

Grafik 5.5.20. Bulgaristan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Bulgaristan'ın ithalatında ikinci sırada %8,9 pay ve 2,6 milyar dolarla Rusya bulunmaktadır. Bulgaristan'ın ithalatında diğer önemli ülkeler ise Grafik 5.5.20'de görüldüğü gibi %7,9 payla İtalya, %6,9 payla Romanya ve %6,2 pay ve yaklaşık 1,8 milyar dolarla Türkiye'dir. Türkiye, hem ihracat hem de ithalat bakımından 2016 yılı itibarıyla Bulgaristan'ın en önemli diş ticaret partnerleri arasında bulunmaktadır.

Romanya'nın 2016 yılı itibarıyla ihracat ve ithalatında önemli fasıllar Tablo 5.5.9'da görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, Romanya'nın ihracatında ilk sırada %18,4 pay ve 11,7 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar faslı (85. Fasıl) yer almaktadır.

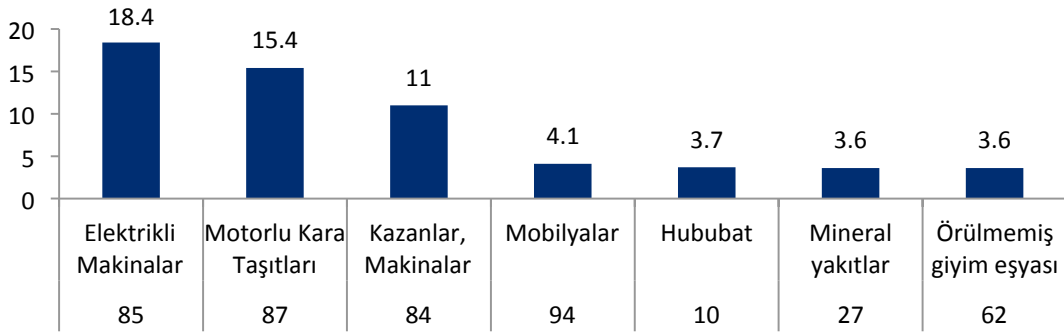
Tablo 5.5.9: Romanya'nın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
85	Elektrikli Makinalar	11.707	18,4	85	Elektrikli Makinalar	11.646	15,6
87	Motorlu Kara Taşıtları	9.796	15,4	84	Kazanlar, Makinalar	9.305	12,5
84	Kazanlar, Makinalar	7.013	11,0	87	Motorlu Kara Taşıtları	7.084	9,5
94	Mobilyalar	2.605	4,1	27	Mineral Yakıtlar	4.210	5,6
10	Hububat	2.327	3,7	39	Plastikler ve Mamulleri	4.079	5,5
27	Mineral yakıtlar	2.308	3,6	30	Eczacılık Ürünleri	3.038	4,1
62	Örülmemiş giyim eşyası	2.280	3,6	73	Demir ve çelik ürünleri	2.260	3,0
	Toplam	63.581	100		Toplam	74.605	100

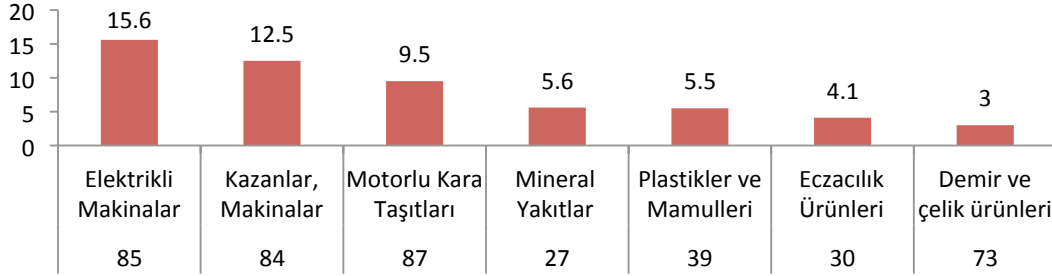
Kaynak: INTRACEN

Grafik 5.5.21'de görüldüğü gibi, Romanya'nın ihracatında diğer önemli fasıllar sırayla %15,4 payla motorlu kara taşıtları (87. Fasıl), %11 payla kazanlar, makineler (84. Fasıl), %4,1 payla mobilyalar (94. Fasıl) ve %3,7 payla hububat (10. Fasıl), %3,6 payla mineral yakıtlar (27 Fasıl) , %3,6 payla örülmemiş giyim eşyası (62.Fasıl)'dır.

Grafik 5.5.21. Romanya'nın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Romanya'nın ithalatında, ihracatta olduğu gibi, ilk sırada %15,6 pay ve yaklaşık 11,6 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar (85. Fasıl) yer almaktadır. İkinci sırada %12,5 pay ve 9,3 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik Cihazlar (84. Fasıl) yer almaktadır.

Grafik 5.5.22. Romanya'nın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Romanya'nın ithalatında diğer önemli fasıllar arasında Grafik 5.5.22'de gösterildiği gibi %9,5 payla motorlu kara taşıtları (87. Fasıl), %5,6 payla mineral yakıtlar (27. Fasıl) ve %5,5 payla plastikler ve mamulleri (39. Fasıl) yer almaktadır.

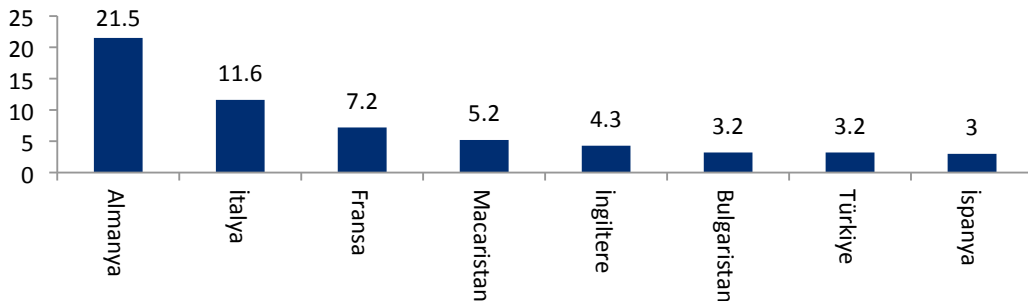
Romanya'nın 2016'daki ihracat ve ithalatındaki önemli ülkeler Tablo 5.5.10'da görülmektedir. Romanya'nın ihracatında ilk sırada %21,5 pay ve 13,7 milyar dolarla Almanya bulunmakta, ardından %11,6 pay ve 7,4 milyar dolarla İtalya gelmektedir.

Tablo 5.5.10: Romanya'nın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
Almanya	13.676	21,5	Almanya	15.291	20,5
İtalya	7.400	11,6	İtalya	7.666	10,3
Fransa	4.589	7,2	Macaristan	5.602	7,5
Macaristan	3.295	5,2	Fransa	4.136	5,5
İngiltere	2.754	4,3	Polonya	3.833	5,1
Bulgaristan	2.047	3,2	Çin	3.818	5,1
Türkiye	2.017	3,2	Hollanda	3.062	4,1
İspanya	1.905	3,0	Türkiye	2.837	3,8
Toplam	63.581	100	Toplam	74.605	100

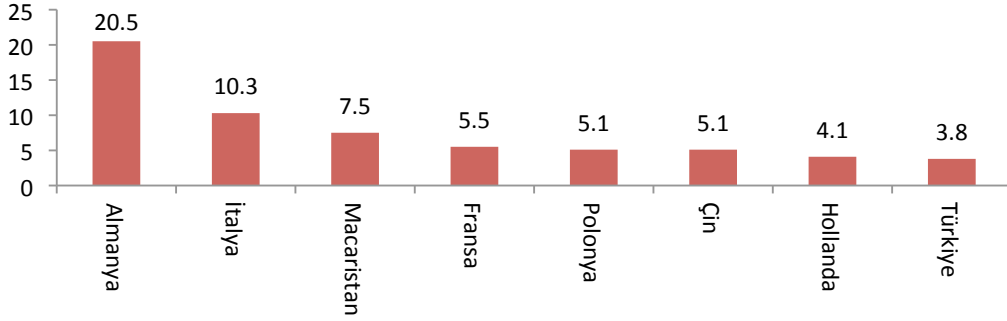
Kaynak: INTRACEN

Romanya'nın ihracatındaki diğer önemli partnerleri Grafik 5.5.23'te gösterildiği gibi %7,2 payla Fransa, %5,2 payla Macaristan, %4,3 payla İngiltere, %3,2 payla Bulgaristan'dır.

Grafik 5.5.23. Romanya'nın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Romanya'nın ihracatında 2016 yılı itibarıyla Türkiye %3,2 pay ve yaklaşık 2 milyar dolarla 7. sırada bulunmakta, İspanya %3 payla ülkemizi izlemektedir. Türkiye incelediğimiz dönemde Romanya'nın ihracatında genellikle 8 ile 11. sıra arasında yer almaktadır. Romanya'nın ihracatında olduğu gibi ithalatında da ilk iki sırada Almanya ve İtalya bulunmaktadır. İlk sırada %20,5 pay ve 15,3 milyar dolarla Almanya, ikinci sırada %10,3 pay ve 7,6 milyar dolarla İtalya yer almaktadır.

Grafik 5.5.24. Romanya'nın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Romanya'nın ithalatındaki diğer önemli ülkeler, Grafik 5.5.24'te görüldüğü gibi %7,5 payla Macaristan, %5,5 payla Fransa, %5,1 payla Polonya, yine %5,1 payla Çin, %4,1 payla Hollanda, %3,8 pay ve 2,8 milyar dolarla Türkiye'dir. Türkiye bu ülkenin ithalatında 2016'da sekizinci sırada bulunmasına karşın 2012-2015 döneminde 4 ile 7. sıralar arasında yer alan önemli bir partner durumundadır.

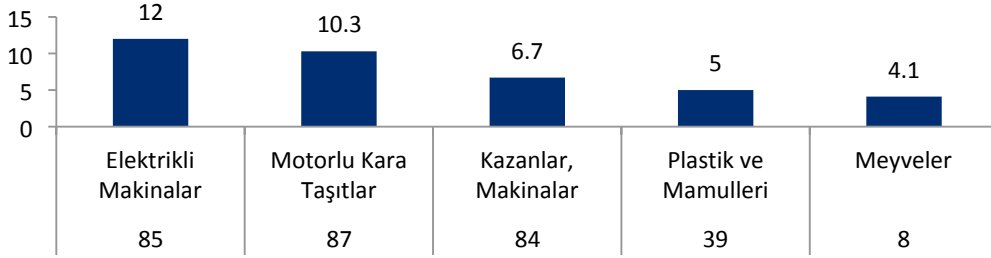
Sırbistan'ın 2016 yılı ihracat ve ithalatında ilk beş fasıl, Tablo 5.5.11'de gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, Sırbistan'ın ihracatında ilk sırada %12 pay ve yaklaşık 1,8 milyar dolar tutarla elektrikli makine ve cihazlar yer almaktadır. İkinci sırada %10,3 pay ve 1,5 milyar dolarla motorlu kara taşıtları gelmektedir.

Tablo 5.5.11: Sırbistan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

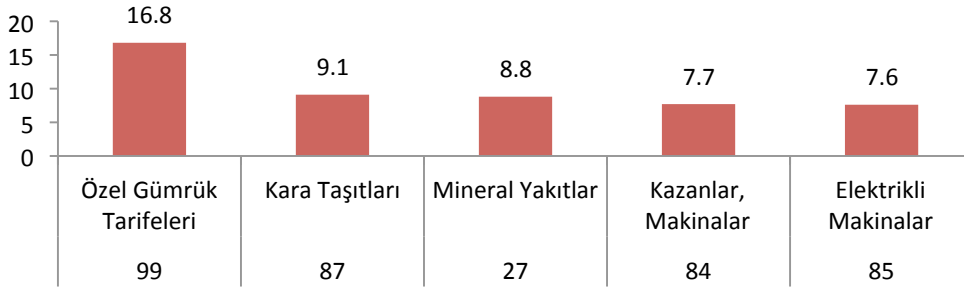
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
85	Elektrikli Makinalar	1.780	12,0	99	Özel Gümrük Tarifeleri	3.222	16,8
87	Motorlu Kara Taşıtlar	1.529	10,3	87	Motorlu Kara Taşıtları	1.744	9,1
84	Kazanlar, Makinalar	994	6,7	27	Mineral Yakıtlar	1.695	8,8
39	Plastik ve Mamulleri	738	5,0	84	Kazanlar, Makinalar	1.477	7,7
08	Meyveler	607	4,1	85	Elektrikli Makinalar	1.466	7,6
	Toplam	14.836	100		Toplam	19.230	100

Kaynak: INTRACEN

Sırbistan'ın ihracatında bu iki fasıl grafik 5.5.25'te görüldüğü gibi sırasıyla %6,7 payla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar, %5 payla plastik ve mamulleri ve %4,1 payla yenilen meyveler faslı takip etmektedir.

Grafik 5.5.25. Sırbistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Sırbistan'ın 2016'da ithalatında ilk sırada %16,8 pay ve 3,2 milyar dolarla başka yerde sınıflanmamış mallar (özel amaçlı gümrük tarife pozisyonları, 99. Fasıl) bulunmaktadır. Bu faslı %9,1 pay ve 1,7 milyar dolarla motorlu kara taşıtları faslı takip etmektedir.

Grafik 5.5.26 Sırbistan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Sırbistan'ın ithalatında yer alan diğer önemli fasıllar, Grafik 5.5.26'da görüldüğü gibi sırayla %8,8 payla mineral yakıtlar, %7,7 payla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar, %7,6 payla elektrikli makine ve cihazlar fasıllarıdır.

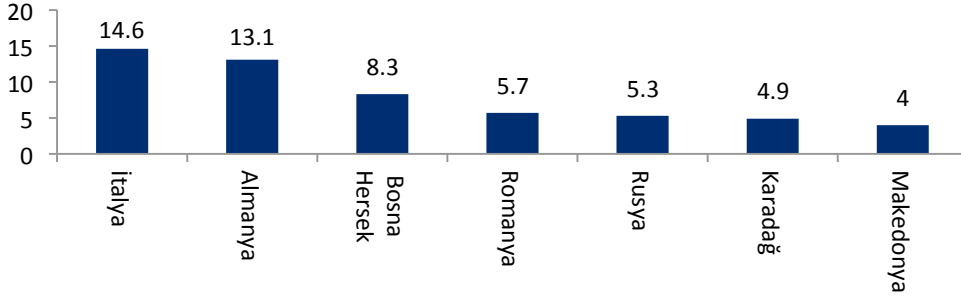
Sırbistan'ın 2016'daki ihracat ve ithalatında önemli ülkeler Tablo 5.5.12'de yer almaktadır. Sırbistan'ın en fazla ihracat yaptığı ülke %14,6 pay ve yaklaşık 2,2 milyar dolarla İtalya olmuştur. İtalya'yı %13,1 pay ve yaklaşık 2 milyar dolarla Almanya takip etmektedir.

Tablo 5.5.12: Sırbistan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

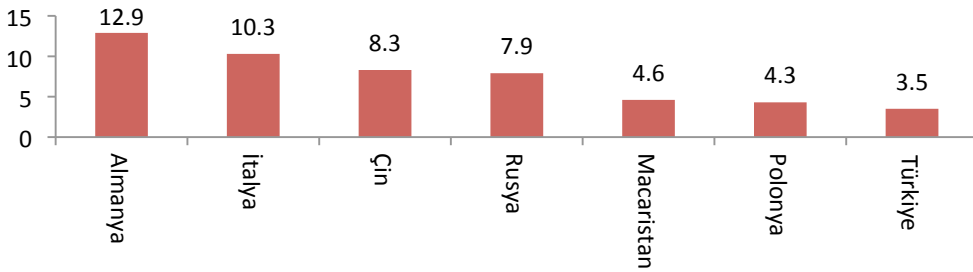
İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
İtalya	2.164	14,6	Almanya	2.472	12,9
Almanya	1.938	13,1	İtalya	1.983	10,3
Bosna Hersek	1.228	8,3	Çin	1.601	8,3
Romanya	846	5,7	Rusya	1.510	7,9
Rusya	793	5,3	Macaristan	882	4,6
Karadağ	723	4,9	Polonya	833	4,3
Makedonya	587	4,0	Türkiye	667	3,5
Toplam	14.836	100	Toplam	19.230	100

Kaynak: INTRACEN

Sırbistan'ın ihracatında önemli diğer ülkeler Grafik 5.5.27'de görüldüğü gibi %8,3 pay ile Bosna Hersek, %5,7 payla Romanya ve %5,3 payla Rusya, %4,9 payla Karadağ ve %4 payla Makedonya'dır. Türkiye, bu ülkenin ihracatında 2016'da 17.sırada bulunmaktadır.

Grafik 5.5.27. Sırbistan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Sırbistan'ın ithalatında %12,9 pay ve yaklaşık 2,5 milyar dolarla Almanya ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada %10,3 pay ve yaklaşık 2 milyar dolarla İtalya gelmektedir.

Grafik 5.5.28. Sırbistan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Bu ülkeleri Grafik 5.5.28'de görüldüğü gibi %8,3 payla Çin, %7,9 payla Rusya, %4,6 payla Macaristan, %4,3 payla Polonya ve %3,5 pay ve 667 milyon dolarla Türkiye takip etmektedir. Görüldüğü üzere Türkiye, bu ülkenin önemli bir ihracat pazarı olmamasına karşın önemli ithalat partnerleri arasında yer almaktadır.

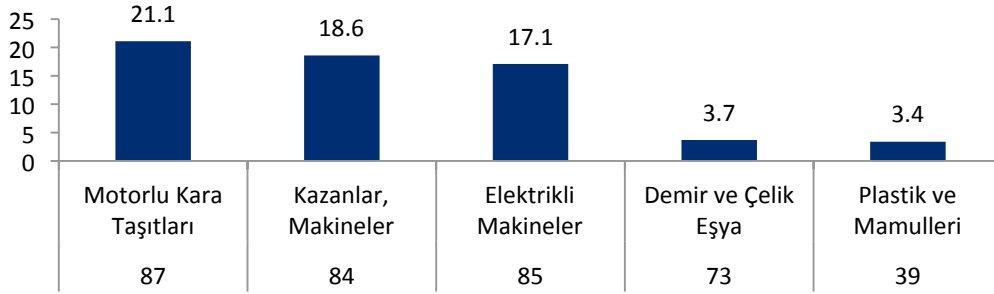
Çek Cumhuriyeti'nin 2016 yılı ihracat ve ithalatında ilk beş sırada yer alan fasıllar Tablo 5.5.13'te gösterilmiştir. Çek Cumhuriyeti ihracatında ilk sırada %21,1 pay ve yaklaşık 34,3 milyar dolarla motorlu kara taşıtları faslı bulunmaktadır. Bu faslı %18,6 pay ve yaklaşık 30 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar faslı takip etmektedir.

Tablo 5.5.13: Çek Cumhuriyeti Dış Ticareti Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

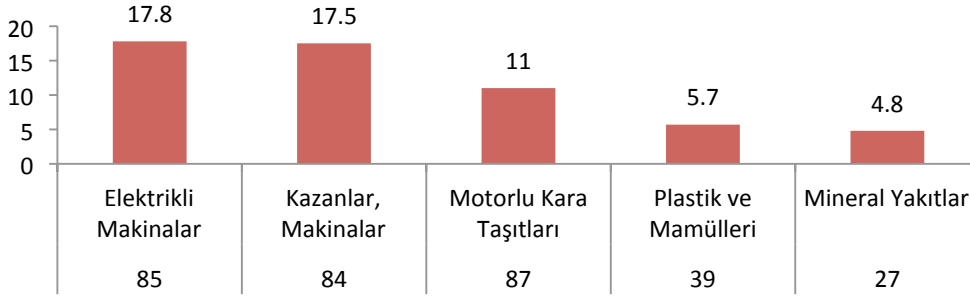
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
87	Motorlu Kara Taşıtları	34.263	21,1	85	Elektrikli Makinalar	25.383	17,8
84	Kazanlar, Makineler	30.066	18,6	84	Kazanlar, Makinalar	24.867	17,5
85	Elektrikli Makineler	27.698	17,1	87	Motorlu Kara Taşıtları	15.600	11,0
73	Demir ve Çelik Eşya	6.028	3,7	39	Plastik ve Mamülleri	8.119	5,7
39	Plastik ve Mamülleri	5.484	3,4	27	Mineral Yakıtlar	6.798	4,8
	Toplam	162.087	100		Toplam	142.328	100

Kaynak: INTRACEN

Çek Cumhuriyeti ihracatında yer alan diğer önemli fasıllar Grafik 5.5.29'da görüldüğü %17,1 payla elektrikli makine ve cihazlar, %3,7 payla demir veya çelikten eşyalar (73. Fasıl) ve %3,4 payla plastikler ve mamülleri fasıllarıdır. Görüldüğü üzere bu ülkenin ihracatının kabaca %58 kadarı üç önemli sanayi ürünü grubundan sağlanmaktadır. Diğer ihracat ürünlerinin payı görece düşük olsa da Çek Cumhuriyeti dış ticaret fazlası vermektedir.

Grafik 5.5.29. Çek Cumhuriyeti'nin İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Çek Cumhuriyeti ithalatında ilk sırada %17,8 pay ve 25,4 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar faslı gelmekte, bu faslı %17,5 pay ve 24,9 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar faslı izlemektedir. Çek Cumhuriyeti ihracatında yer alan diğer önemli fasıllar, Grafik 5.5.30'da görüldüğü gibi, %11 payla motorlu kara taşıtları, %5,7 payla plastikler ve mamulleri ve %4,8 payla mineral yakıtlardır.

Grafik 5.5.30. Çek Cumhuriyeti'nin İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Tablo 5.5.14'te Çek Cumhuriyeti'nin 2016 yılı ihracat ve ithalatında önemli ülkeler gösterilmiştir. Çek Cumhuriyeti'nin 2016'da en fazla ihracat yaptığı ülke %32,4 pay ve 52,5 milyar dolarla Almanya olmuştur. Almanya, bu ülkenin ihracatının tek başına üçte birini yaptığı önemli bir pazardır. Almanya'yı %8,4 pay ve 13,5 milyar dolarla Slovakya takip etmiştir. Çek Cumhuriyeti bu iki ülkeye daha çok otomotiv ürünleri ihraç etmektedir.

Tablo 5.5.14: Çek Cumhuriyeti'nin Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

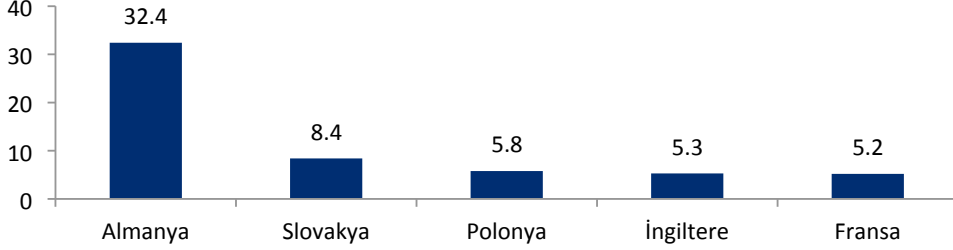
İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
Almanya	52.492	32,4	Almanya	37.779	26,5
Slovakya	13.554	8,4	Çin	17.649	12,4
Polonya	9.350	5,8	Polonya	11.777	8,3
İngiltere	8.520	5,3	Slovakya	7.253	5,1
Fransa	8.393	5,2	İtalya	6.165	4,3
Toplam	162.087	100	Toplam	142.328	100

Kaynak: INTRACEN

Çek Cumhuriyeti'nin ihracatından önemli diğer ülkeler Grafik 5.5.31'de görüldüğü gibi %5,8 payla Polonya, %5,3 payla İngiltere ve %5,2 payla Fransa'dır. Çek Cumhuriyeti'nin ihracatında

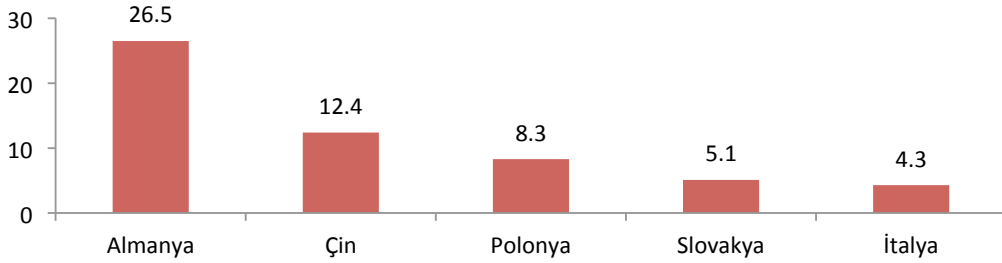
önemli beş ülkeyi sırasıyla İtalya, Avusturya, Macaristan ve Hollanda izlemektedir. Türkiye bu ülkenin ihracat pazarları arasında 2016 yılı itibarıyla %1,3 payla 16. sırada bulunmaktadır.

Grafik 5.5.31. Çek Cumhuriyeti'nin İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Çek Cumhuriyeti'nin ihracatında olduğu gibi ithalatında da %26,5 pay ve 37,8 milyar dolarla Almanya ilk sıradadır. Çek Cumhuriyeti'nin en fazla ithalat yaptığı ikinci ülke %12,4 pay ve 17,6 milyar dolarla Çin'dir.

Grafik 5.5.32. Çek Cumhuriyeti'nin İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Çek Cumhuriyeti'nin ithalatındaki diğer önemli ülkeler Grafik 5.5.32'de görüldüğü gibi sırasıyla, %8,3 payla Polonya, %5,1 payla Slovakya ve %4,3 payla İtalya'dır. Ülke ithalatında bu beş ülkeyi sırayla Fransa, Avusturya, Hollanda ve İngiltere izlemektedir. Türkiye, bu ülkenin ithalatında 2016 yılı itibarıyla %1 payla 18. sırada yer almaktadır.

Tablo 5.5.15'te Macaristan'ın 2016'da ihracat ve ithalatında ilk beş sırada yer alan fasıllar gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde Macaristan'ın ihracat ve ithalatında ilk üç sıradaki fasılların aynı fasıllar olduğu dikkati çekmektedir. Macaristan'ın 2016 yılı itibarıyla ihracatında ilk sıradaki ürünün %20,5 pay ve 21 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar faslı olduğu görülmektedir. Bu faslı %19 pay ve 19,5 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar, %18 pay ve 18,5 milyar dolarla motorlu kara taşıtları faslı izlemektedir. Bu üç fasıl bu ülkenin ihracatının kabaca %60'nı sağlamaktadır.

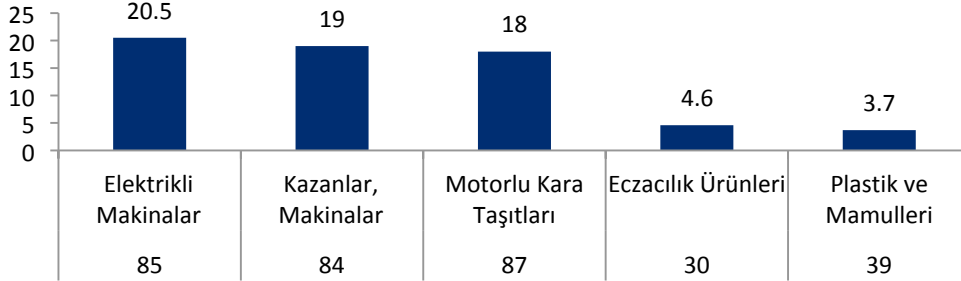
Tablo 5.5.15: Macaristan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
85	Elektrikli Makinalar	21.179	20,5	85	Elektrikli Makinalar	18.759	20,4
84	Kazanlar, Makinalar	19.542	19,0	84	Kazanlar, Makinalar	16.253	17,7
87	Motorlu Kara Taşıtları	18.551	18,0	87	Motorlu Kara Taşıtları	10.052	10,9
30	Eczacılık Ürünleri	4.741	4,6	27	Mineral Yakıtlar	5.872	6,4
39	Plastik ve Mamulleri	3.822	3,7	39	Plastik ve Mamulleri	4.409	4,8
	Toplam	103.071	100		Toplam	92.044	100

Kaynak: INTRACEN

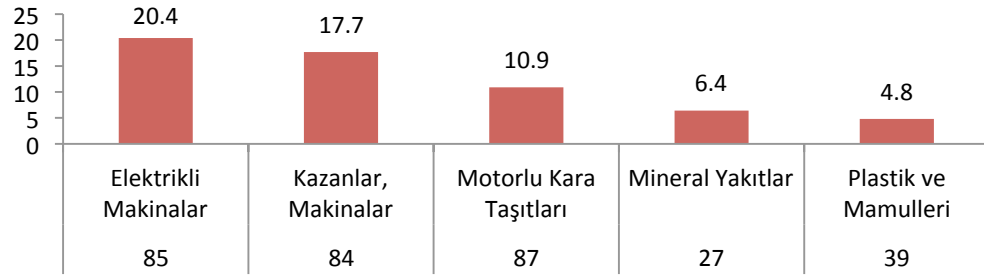
Macaristan'ın ihracatında önemli diğer fasıllar ise Grafik 5.5.33'te görüldüğü gibi, %4,6 payla eczacılık ürünleri ve %3,7 payla plastikler ve mamulleri fasıllarıdır.

Grafik 5.5.33. Macaristan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Macaristan'ın ithalatında, ihracatında olduğu gibi ilk sırada %20,4 pay ve yaklaşık 18,8 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar faslı yer almaktadır. İkinci ve üçüncü sırada ise sırasıyla %17,7 pay ve 16,2 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar ve %10,9 pay 10 milyar dolarla motorlu kara taşıtları fasılları yer almaktadır.

Grafik 5.5.34. Macaristan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Macaristan'ın ithalatında diğer önemli fasıllar, Grafik 5.5.34'te görüldüğü gibi sırasıyla, %6,4 payla mineral yakıtlar ve %4,8 payla plastik ve mamulleri fasıllarıdır.

Tablo 5.5.16'da Macaristan'ın 2016 yılı itibarıyla ihracat ve ithalatında önemli ülkeler gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde Macaristan'ın ihracatında en büyük paya sahip olan ülke %27,5 pay ve 28,3 milyar dolarla Almanya'dır. Macaristan'ın ihracatında Almanya'dan sonra gelen ülkelerin hepsinin payı %5'in altındadır ve ihracat miktarları birbirine yakındır.

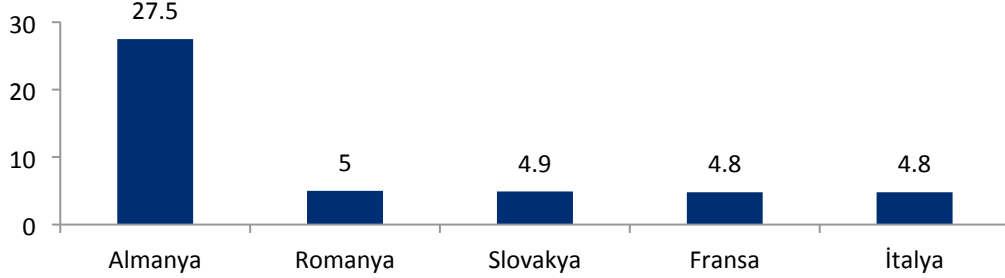
Tablo 5.5.16: Macaristan'ın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
Almanya	28.351	27,5	Almanya	24.344	26,4
Romanya	5.145	5,0	Avusturya	5.890	6,4
Slovakya	5.069	4,9	Polonya	5.116	5,6
Fransa	4.922	4,8	Slovakya	4.909	5,3
İtalya	4.907	4,8	Çin	4.869	5,3
Toplam	103.071	100	Toplam	92.044	100

Kaynak: INTRACEN

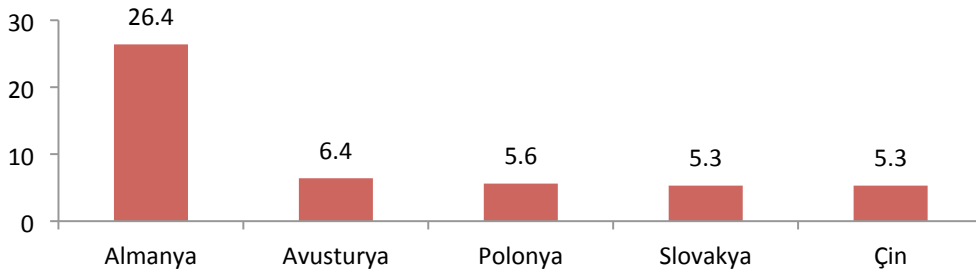
Bu çerçevede Macaristan'ın 2016 yılı itibarıyla diğer önemli dış ticaret partnerleri Grafik 5.5.35'te görüldüğü gibi sırasıyla, %5 payla Romanya, %4,9 payla Slovakya ve %4,8 paylarıyla Fransa ve İtalya'dır. Bu beş ülkeyi Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Polonya ve İngiltere izlemektedir. Bu ülkenin ihracatında Türkiye %1,9 payla 14. sıradadır.

Grafik 5.5.35. Macaristan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Macaristan'ın ihracatında olduğu gibi ithalatında da en önemli partneri %26,4 pay ve 24,3 milyar dolarla Almanya'dır. Macaristan'ın ithalatında diğer önemli ülkeler Grafik 5.5.36'da görüldüğü gibi %6,4 payla Avusturya, %5,6 payla Polonya ve %5,3 payla Slovakya ve Çin'dir. Bu beş ülkenin ardından Çek Cumhuriyeti, Hollanda, Fransa ve İtalya yakın oranlarla sıralanmaktadır. Bu ülkenin ithalatında Türkiye %0,9 payla 21. sırada yer almaktadır.

Grafik 5.5.36. Macaristan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Tablo 5.5.17'de Polonya'nın 2016 yılı ihracat ve ithalatında ilk beş sırada yer alan fasıllar gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde Polonya'nın ihracatında ilk sırada yer alan fasıl %13,1 pay ve 25,8 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar faslıdır.

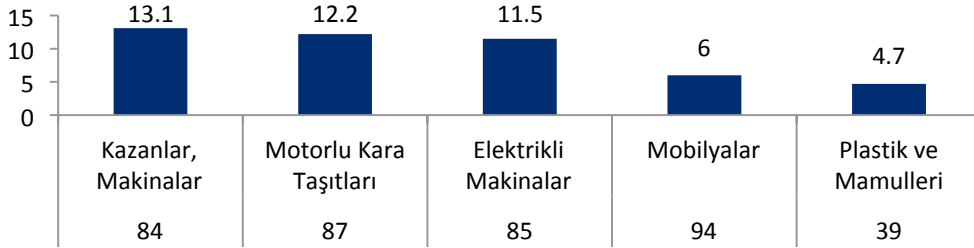
Tablo 5.5.17: Polonya'nın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
84	Kazanlar, Makinalar	25.822	13,1	85	Elektrikli Makinalar	23.775	12,6
87	Motorlu Kara Taşıtları	23.956	12,2	84	Kazanlar, Makinalar	23.659	12,6
85	Elektrikli Makinalar	22.542	11,5	87	Motorlu Kara Taşıtlar	18.742	9,9
94	Mobilyalar	11.776	6,0	27	Mineral Yakıtlar	11.770	6,2
39	Plastik ve Mamulleri	9.155	4,7	39	Plastik ve Mamulleri	11.279	6,0
	Toplam	196.455	100		Toplam	188.518	100

Kaynak: INTRACEN

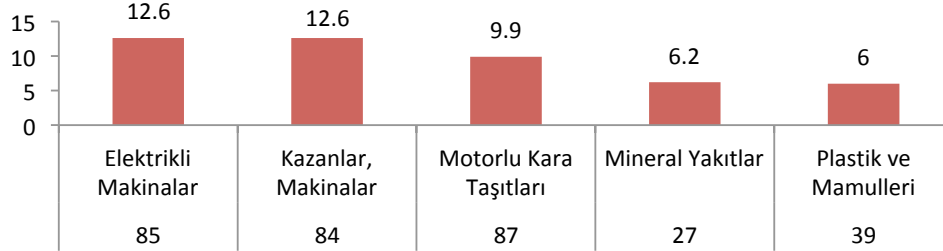
Polonya'nın ihracatında önemli diğer fasıllar Grafik 5.5.37'de görüldüğü gibi sırasıyla, %12,2 payla motorlu kara taşıtları, %11,5 payla elektrikli makineler, %6 payla mobilyalar ve %4,7 payla plastik ve mamulleri fasıllarıdır. Bu fasılları demir ve çelik, mineral yakıtlar, ayakkabılar fasılları izlemektedir.

Grafik 5.5.37. Polonya'nın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Polonya'nın ithalatında ilk sırada %12,6 pay ve yaklaşık 23,8 milyar dolar değer ile elektrikli makine ve cihazlar faslı yer almaktadır. İkinci sırada yine 12,6 pay ve yaklaşık 23,7 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar faslı yer almaktadır.

Grafik 5.5.38. Polonya'nın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Polonya'nın ithalatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.5.38'de görüldüğü gibi %9,9 payla motorlu kara taşıtları, %6,2 payla mineral yakıtlar ve %6 payla plastik ve mamulleri fasıllarıdır. Bu fasılları demir ve çelik ile eczacılık ürünleri izlemektedir.

Polonya'nın 2016 yılı ihracat ve ithalatında önemli olan ülkeler Tablo 5.5.18'de görülmektedir. Polonya'nın ihracatında en önemli partneri %27 pay ve 53 milyar dolarla Almanya'dır. Bu ülkeyi %6,6 pay ve yaklaşık 13 milyar dolarla İngiltere izlemektedir.

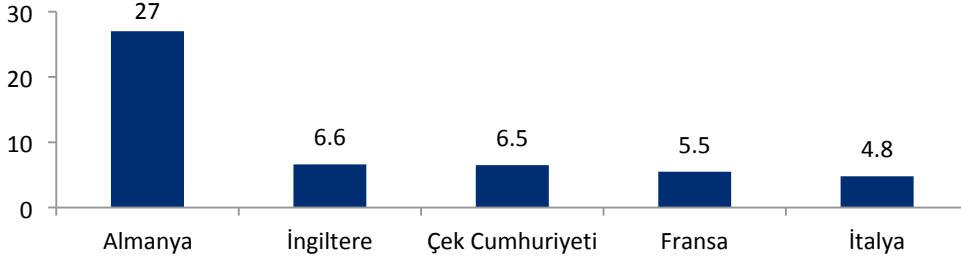
Tablo 5.5.18: Polonya'nın Dış Ticaret Partnerleri (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	Pay (%)	Ülke	Değer	Pay (%)
Almanya	53.034	27,0	Almanya	43.178	22,9
İngiltere	12.980	6,6	Çin	23.448	12,4
Çek Cumhuriyeti	12.750	6,5	Rusya	11.537	6,1
Fransa	10.785	5,5	İtalya	9.616	5,1
İtalya	9.456	4,8	Fransa	7.345	3,9
Toplam	196.455	100	Toplam	188.518	100

Kaynak: INTRACEN

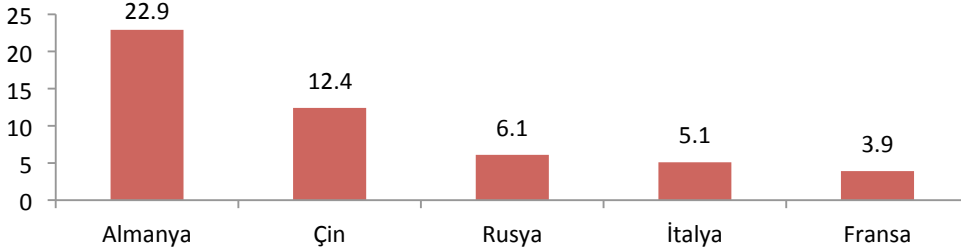
Polonya'nın ihracatında diğer önemli partnerleri Grafik 5.5.39'da görüldüğü gibi %6,5 payla Çek Cumhuriyeti, %5,5 payla Fransa ve %4,8 payla İtalya'dır. Bu beş ülkeyi Hollanda, Rusya ve İsveç izlemektedir. Bu ülkenin ihracatında Türkiye %1,6 payla 18.sıradadır.

Grafik 5.5.39. Polonya'nın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Polonya'nın ithalatında da en önemli ülke %22,9 pay ve 43,2 milyar dolarla yine Almanya'dır. Almanya'dan sonra gelen ülke %12,4 pay ve 23,4 milyar dolarla Çin'dir.

Grafik 5.5.40. Polonya'nın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

Polonya'nın diğer önemli dış ticaret partnerleri Grafik 5.5.40'da görüldüğü gibi, %6,1 payla Rusya, %5,1 payla İtalya ve %3,9 payla Fransa'dır. Bu beş ülkeyi Hollanda, Çek Cumhuriyeti ve ABD izlemektedir. Türkiye bu ülkenin ithalatında %1,6 payla 16.sıradadır.

5.5.3. Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkeleri İle Türkiye'nin Dış Ticareti

Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi ülkeleri ile Türkiye arasında 2012-2017 döneminde dış ticaretin gelişimi Tablo 5.5.19'da yer almaktadır. TÜİK verilerinin kullanıldığı bu tabloda 2012-2017 döneminde bu ülkelere Türkiye'nin ihracatı, bu ülkelerden Türkiye'nin ithalatı ve ikili dış ticaret dengesinin gelişimi görülmektedir.

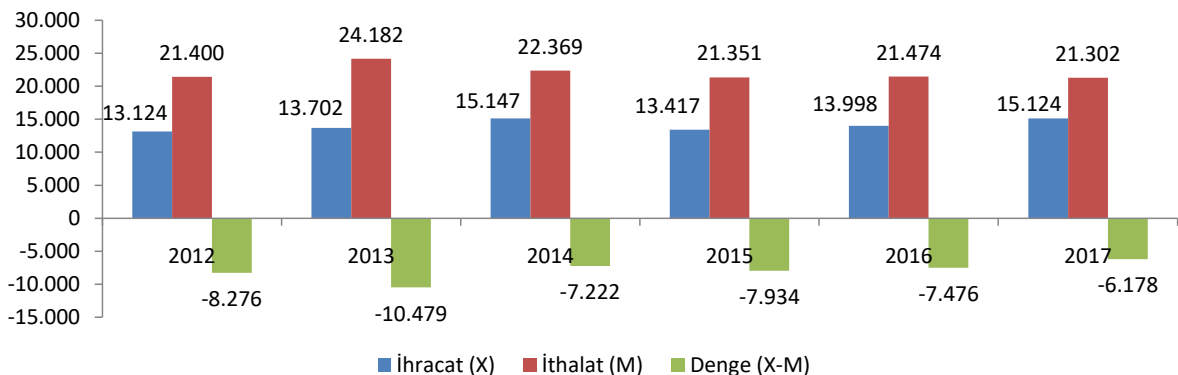
Tablo 5.5.19: Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2017, Milyon Dolar)

		2012	2013	2014	2015	2016	2017
Almanya	İhracat (X)	13.124	13.702	15.147	13.417	13.998	15.124
	İthalat (M)	21.400	24.182	22.369	21.351	21.474	21.302
	Denge (X-M)	-8.276	-10.479	-7.222	-7.934	-7.476	-6.178
Avusturya	İhracat (X)	1.000	1.057	1.134	1.024	1.045	1.114
	İthalat (M)	1.634	1.749	1.814	1.568	1.521	1.472
	Denge (X-M)	-634	-692	-680	-543	-476	-358
Bulgaristan	İhracat (X)	1.684	1.971	2.040	1.675	2.383	2.804
	İthalat (M)	2.753	2.760	2.846	2.254	2.142	2.772
	Denge (X-M)	-1.068	-789	-806	-578	241	32
Romanya	İhracat (X)	2.495	2.616	3.008	2.815	2.671	3.140
	İthalat (M)	3.236	3.592	3.363	2.598	2.195	2.480
	Denge (X-M)	-741	-976	-355	216	475	660
Sırbistan	İhracat (X)	381	441	506	492	582	718
	İthalat (M)	206	252	274	238	288	414
	Denge (X-M)	175	189	233	254	293	304
Çek Cumhuriyeti	İhracat (X)	786	772	837	769	804	908
	İthalat (M)	2.005	2.627	2.420	2.218	2.561	2.828
	Denge (X-M)	-1.219	-1.855	-1.583	-1.449	-1.757	-1.920
Macaristan	İhracat (X)	518	652	694	712	832	1.080
	İthalat (M)	1.184	1.227	1.187	1.305	1.301	1.516
	Denge (X-M)	-667	-575	-494	-594	-469	-436
Polonya	İhracat (X)	1.853	2.058	2.401	2.329	2.650	3.071
	İthalat (M)	3.058	3.184	3.082	2.977	3.244	3.445
	Denge (X-M)	-1.204	-1.125	-680	-648	-594	-374

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye ile Almanya arasındaki 2012-2017 dönemi dış ticaret verileri incelendiğinde, Türkiye'nin bu yıllarda Almanya ile dış ticaretinde sürekli açık verdiği, fakat bu açığın 2017 yılına doğru görece azaldığı görülmektedir. 2013'de yaklaşık 10,5 milyar dolar olan ikili dış ticaret açığı 2017'de 6,2 milyar dolara gerilemiştir. Almanya, Türkiye'nin ihracatında ilk sıradaki, ithalatta ise ikinci sıradaki dış ticaret partneridir. Türkiye 2017'de en fazla ihracatı 15,1 milyar dolarla Almanya'ya yapmış, 2017'de bu ülkeden 21 milyar dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Grafik 5.5.41'de Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaretin gelişimi yer almaktadır. Türkiye'nin Almanya'dan ithalatı 2013-2014 yılı hariç 21 milyar dolar civarında bulunurken ihracat miktarı 2014 ve 2017'de 15,1 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.

Grafik 5.5.41. Türkiye-Almanya İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticarete önemli yer tutan fasıllar Tablo 5.5.20'de görülmektedir. Türkiye'nin Almanya'ya ihracatında ilk sırada %19 pay ve 2,9 milyar dolarla motorlu kara taşıtları bulunmaktadır. İkinci sırada %15,2 pay ve 2,3 milyar dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar gelmektedir.

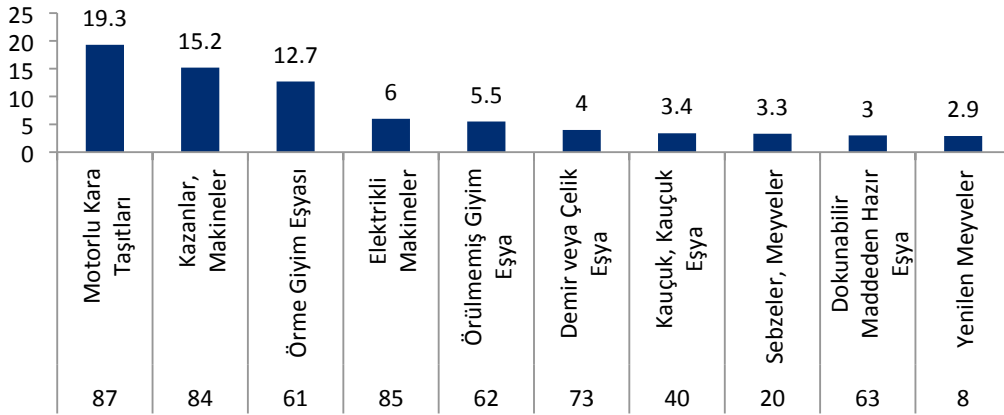
Tablo 5.5.20: Türkiye-Almanya Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
87	Motorlu Kara Taşıtları	2.916	19,3	87	Motorlu Kara Taşıtları	4.925	23,1
84	Kazanlar, Makineler	2.306	15,2	84	Kazanlar, Makineler	4.595	21,6
61	Örme Giyim Eşyası	1.921	12,7	85	Elektrikli Makineler	1.820	8,5
85	Elektrikli Makineler	929	6,0	39	Plastikler ve Mamulleri	1.530	7,2
62	Örülmemiş Giyim Eşya	834	5,5	90	Optik Cihaz ve Aksesuarı	920	4,3
73	Demir veya Çelik Eşya	604	4,0	30	Eczacılık Ürünleri	796	3,7
40	Kauçuk, Kauçuk Eşya	518	3,4	72	Demir ve Çelik	780	3,7
20	Sebzeler, Meyveler	492	3,3	73	Demir ve Çelikten Eşya	491	2,3
63	Dokunabilir Maddeden Hazır Eşya	447	3,0	38	Muhtelif Kimyasal Maddeler	490	2,3
8	Yenilen Meyveler	435	2,9	48	Kağıt ve Karton	444	2,1
	Toplam	15.124	100		Toplam	21.302	100

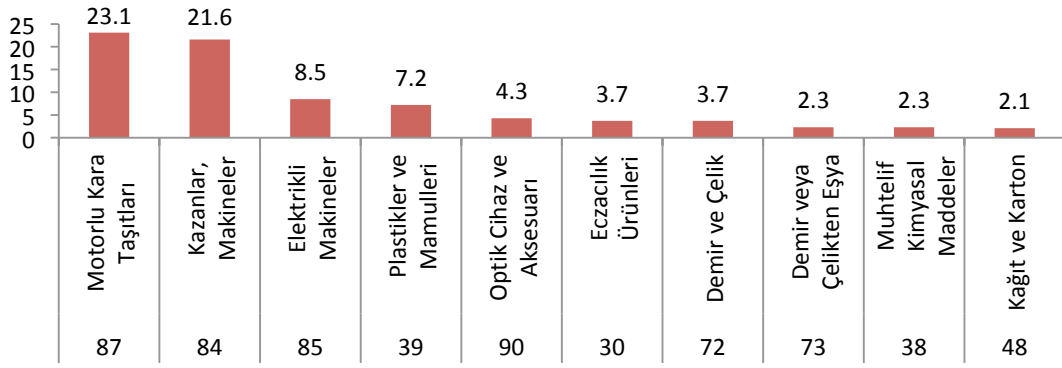
Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı.

Türkiye'nin Almanya'ya ihracatında bu iki faslın ardından Grafik 5.5.42'de görüldüğü gibi örme giyim eşyası (61. Fasıll) %12,7 payla, elektrikli makineler %6 payla, örülmemiş giyim eşyası (62. Fasıll) %5,5 payla sıralanmaktadır. Türkiye'nin ihracatında bu fasılların ardından demir ve çelikten eşyalar, kauçuk ve kauçuk eşya, sebzeler ve meyveler, dokunabilir maddelerden hazır eşyalar ve yenilen meyveler, kabuklu meyveler fasılları gelmektedir.

Grafik 5.5.42. Türkiye'nin Almanya'ya İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

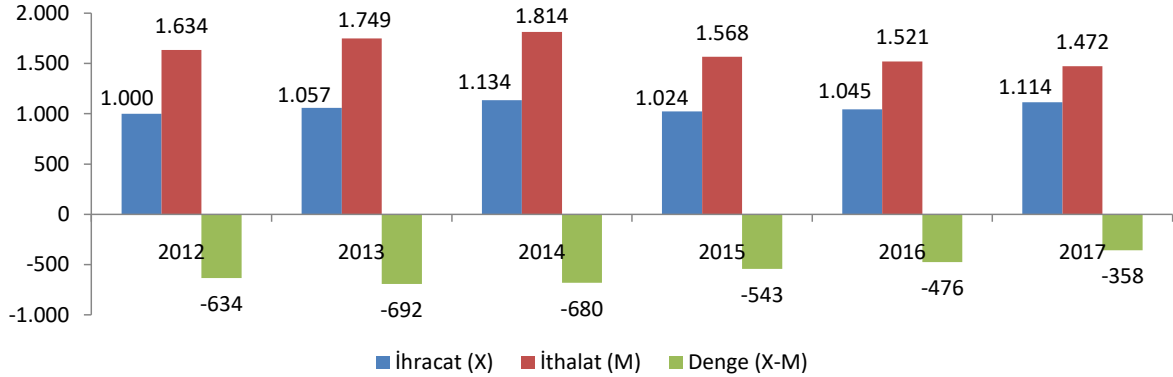

Türkiye'nin Almanya'dan ithalatında, ihracatta olduğu gibi ilk sırada %23,1 pay ve 4,9 milyar dolarla motorlu kara taşıtları yer almaktadır. İkinci sırada, yine ihracatta olduğu gibi %21,6 pay ve yaklaşık 4,6 milyar dolarla kazanlar, makineler faslı bulunmaktadır.

Grafik 5.5.43. Türkiye'nin Almanya'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı diğer önemli ithalat fasılları Grafik 5.5.43'de görüldüğü gibi %8,5 payla elektrikli makina ve cihazlar, %7,2 payla plastikler ve mamulleri ve %4,3 pay ile optik cihazlar ve aksesuarları fasıllarıdır. İthalatımızda ikinci sırada bulunan bu ülkeden ithalatta önemli yer tutan diğer fasıllar arasında eczacılık ürünleri, demir ve çelik, demir veya çelikten eşyalar, muhtelif kimyasal maddeler bulunmaktadır.

Türkiye-Avusturya dış ticaretinin gelişiminin yer aldığı Grafik 5.5.44 incelendiğinde, Türkiye'nin bu dönemde Avusturya'ya sürekli dış ticaret açığı verdiği dikkati çekmektedir.

Grafik 5.5.44. Türkiye-Avusturya İki Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

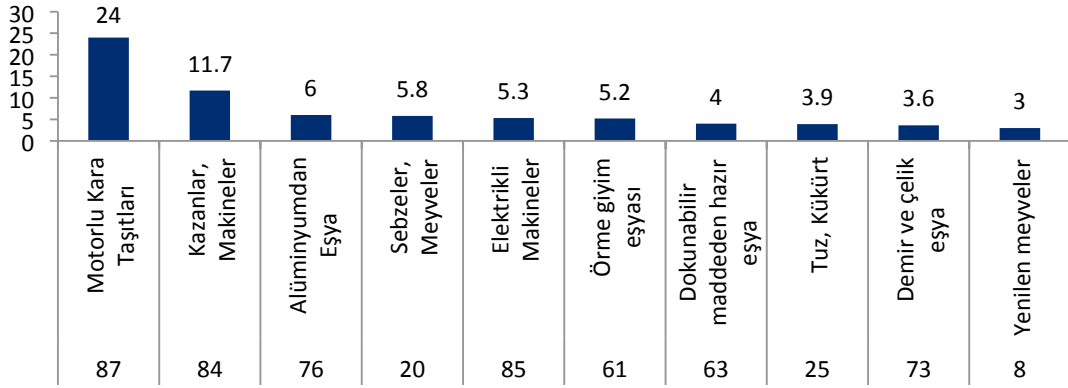
Grafikte görüldüğü gibi Türkiye'nin Avusturya'ya ihracatı 1 ile 1,1 milyar dolar arasında, Avusturya'dan ithalatı 1,5 ile 1,8 milyar dolar arasındadır. Türkiye'nin bu ülke ile 2012'de 633 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 2017'de 358 milyon dolara gerilemiştir. Tablo 5.5.21'de Türkiye ile Avusturya arasındaki dış ticarete önemli yer tutan fasıllar gösterilmiştir. Türkiye'nin Avusturya'ya ihracatında en önemli fasıl %24 pay ve 267 milyon dolarla motorlu kara taşıtları faslıdır. İkinci sırada %11,7 pay ve 130 milyon dolarla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar faslı yer almaktadır.

Tablo 5.5.21: Türkiye-Avusturya Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

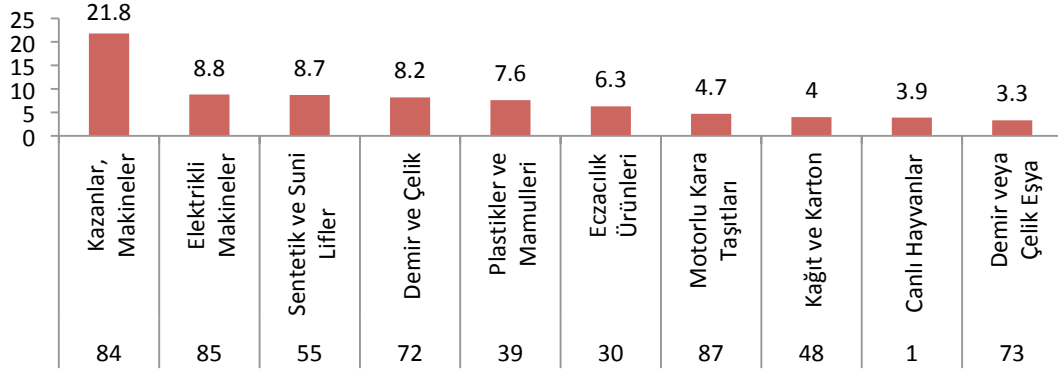
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
87	Motorlu Kara Taşıtları	267	24,0	84	Kazanlar, Makineler	320	21,8
84	Kazanlar, Makineler	130	11,7	85	Elektrikli Makineler	130	8,8
76	Alüminyumdan Eşya	67	6,0	55	Sentetik ve Suni Lifler	129	8,7
20	Sebzeler, Meyveler	64	5,8	72	Demir ve Çelik	120	8,2
85	Elektrikli Makineler	59	5,3	39	Plastikler ve Mamulleri	112	7,6
61	Örme giyim eşyası	58	5,2	30	Eczacılık Ürünleri	93	6,3
63	Dokunabilir maddeden hazır eşya	45	4,0	87	Motorlu Kara Taşıtları	69	4,7
25	Tuz, Kükürt	44	3,9	48	Kağıt ve Karton	59	4,0
73	Demir ve çelik eşya	40	3,6	1	Canlı Hayvanlar	57	3,9
8	Yenilen meyveler	33	3,0	73	Demir veya Çelik Eşya	48	3,3
	Toplam	1.114	100		Toplam	1.472	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Türkiye'nin Avusturya'ya ihracatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.5.45'te görüldüğü gibi sırasıyla %6 payla alüminyumdan eşya, %5,7 payla sebze ve meyve (20. Fasil) ve %5,2 payla elektrikli makine ve cihazlardır. Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında bu beş fasılın ardından sırasıyla örme giyim eşyası, dokunabilir maddelerden hazır eşya, tuz, demir veya çelikten eşya ve yenilen meyveler fasılları gelmektedir.

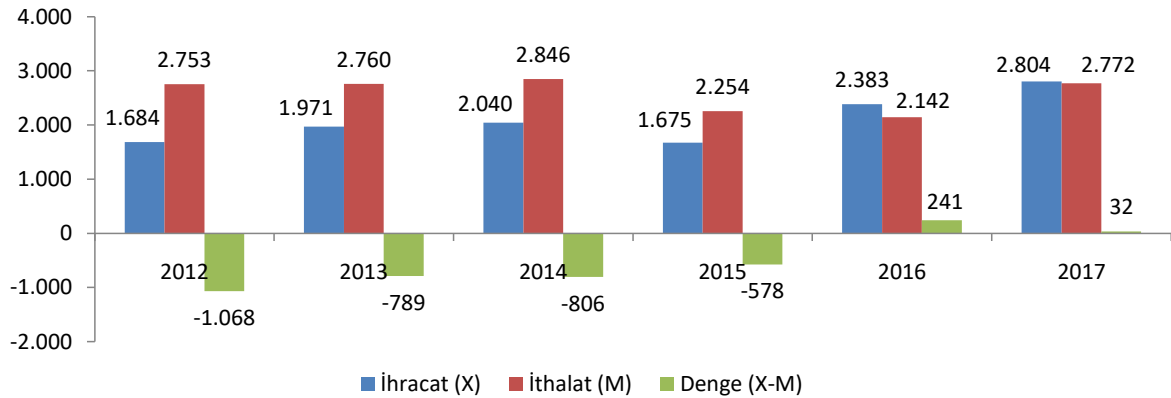
Grafik 5.5.45. Türkiye'nin Avusturya'ya İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Avusturya'dan ithalatında önemli yer tutan en önemli fasıl %21,8 pay ve 320 milyon dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar faslıdır. İkinci sırada %8,8 pay ve 130 milyon dolarla elektrikli makine ve cihazlar gelmektedir. Türkiye'nin Avusturya'dan ithalatında önemli yer tutan diğer fasıllar Grafik 5.5.46'da görüldüğü gibi sırasıyla %8,7 payla sentetik ve suni devamsız lifler, %8 payla demir ve çelik ve %7,6 payla plastik mamulleridir.

Grafik 5.5.46. Türkiye'nin Avusturya'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Avusturya'dan ithalatında bu beş fasılın ardından eczacılık ürünleri, motorlu kara taşıtları, kâğıt ve karton, canlı hayvanlar fasılları ile demir veya çelikten eşya faslı gelmektedir. Almanya ve Avusturya'dan son iki yılda ithal edilen canlı hayvanlar faslı, TRA2 bölgesi ithalatı bağlamında dikkat çekmektedir.

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde, Grafik 5.5.47'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin 2012-2015 döneminde bu ülke ile ikili dış ticaretinde açık verdiği, 2016 ve 2017 yıllarında ise dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir.

Grafik 5.5.47. Türkiye-Bulgaristan İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatı dönem başına göre 1 milyar doların üzerinde artış göstererek yaklaşık 1,7 milyar dolardan 2,8 milyar dolara ulaşmıştır. Buna karşılık ithalatı bu dönemde (2015-2016 hariç) neredeyse aynı düzeyde (2,7 milyar dolar) gerçekleşmiştir.

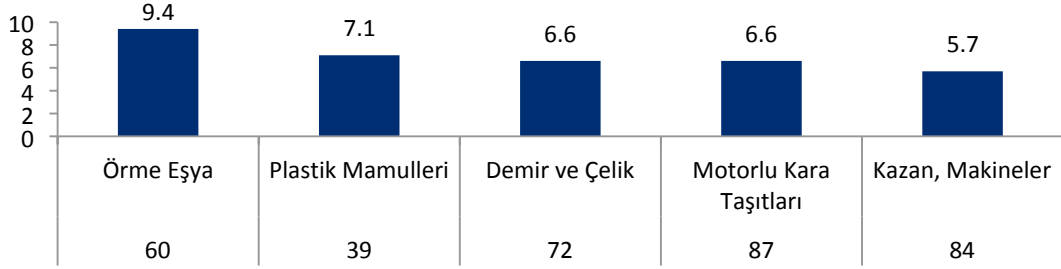
Tablo 5.5.22'de Türkiye ile Bulgaristan arasındaki dış ticarete önemli yer tutan fasıllar gösterilmiştir. Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatında ilk sırada %9,4 pay ve 264 milyon dolarla örme eşya faslı yer almaktadır. İkinci sırada %7,1 pay ve 199 milyon dolarla plastikler ve plastik mamulleri faslı yer almaktadır.

Tablo 5.5.22: Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

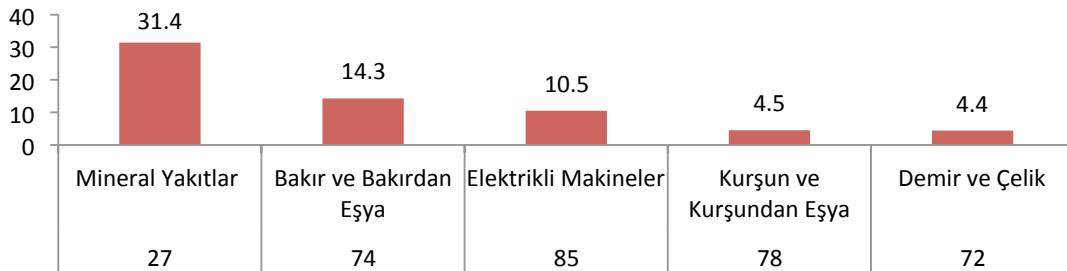
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
60	Örme EŞya	264	9,4	27	Mineral Yakıtlar	871	31,4
39	Plastik Mamulleri	199	7,1	74	Bakırdan EŞya	397	14,3
72	Demir ve Çelik	186	6,6	85	Elektrikli Makineler	292	10,5
87	Motorlu Kara Taşıtları	183	6,6	78	Kurşundan EŞya	124	4,5
84	Kazan, Makineler	159	5,7	72	Demir ve Çelik	122	4,4
	Toplam	2.804	100		Toplam	2.772	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.5.48'de görüldüğü gibi %6,6 payla demir ve çelik, yine %6,6 payla motorlu kara taşıtları ve %5,7 payla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar fasıllarıdır. Türkiye'nin bu ülkeyi ihracatında ilk beş faslın ardından elektrikli makine ve cihazlar, örme giyim eşyası ve aksesuarları, metal cevherleri, cüruf ve kül fasılları gelmektedir.

Grafik 5.5.48. Türkiye'nin Bulgaristan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

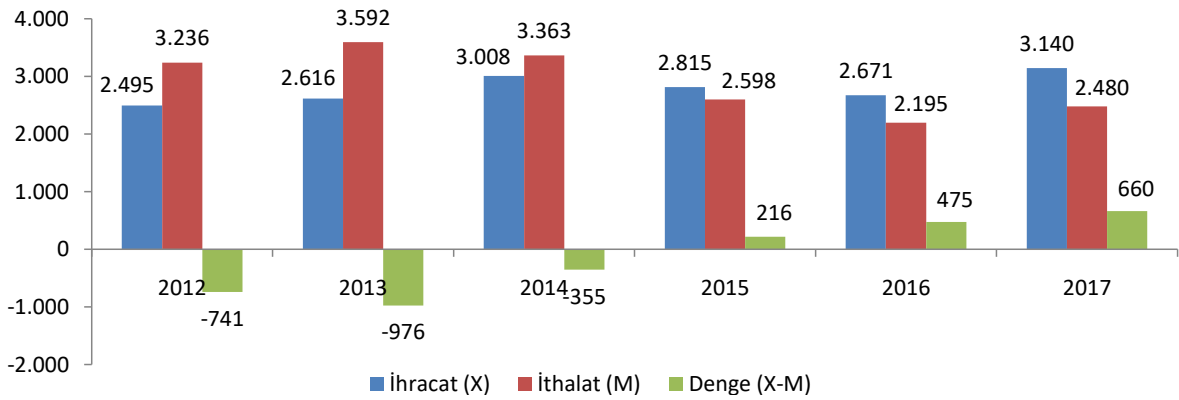
Türkiye'nin Bulgaristan'dan ithalatında önemli fasıllar arasında Grafik 5.5.49'da gösterildiği gibi, ilk sırada %31,4 pay ve 871 milyon dolarla mineral yakıtlar yer almaktadır.

Grafik 5.5.49. Türkiye'nin Bulgaristan'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin bu ülkeden ithalatında ikinci sırada %14,3 pay ve 397 milyon dolarla bakır ve bakırdan eşya yer almaktadır. Bu ülkeden ithalatta diğer önemli fasılları sırasıyla %10,5 payla elektrikli makine ve cihazlar, %4,4 payla kurşun ve kurşundan eşya yanı sıra demir ve çelik fasıllarıdır. Görüldüğü üzere bu ülkeden ithalatta daha çok enerji ithalatı ve madencilik ürünleri ve metal sanayi ürünleri ilk beş faslı oluşturmaktadır.

Türkiye ile Romanya arası dış ticaretin gelişimi Grafik 5.5.50'de görülmektedir. Tablo incelendiğinde, 2012-2014 arasında Türkiye'nin ikili dış ticarete açık verdiği, 2015-2017 döneminde ise dış ticaret fazlası verdiği dikkati çekmektedir. Grafikte görüldüğü gibi, Türkiye'nin Romanya'ya ihracatı 2012'de yaklaşık 2,5 milyar dolarken 2014'de 3 milyar doları ve 2017'de 3,1 milyar doları aşmıştır. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatı ise 2012'de 3,2 milyar dolarken 2013'de 3,6 milyar dolara ulaşmış, ancak daha sonra gerileyerek 2016'da 2,2 milyar dolara inmiş, 2017'de yaklaşık 2,5 milyar dolar olmuştur. 2012'de 741 milyon dolar ikili dış ticaret açığı veren Türkiye'nin açığı 2013'de 976 milyon dolara kadar ulaşsa da 2014'de 355 milyon dolara inmiş, son üç yılda dış ticaret fazlası verilmiş, bu bağlamda 2017'de ikili dış ticaret fazlası 660 milyon dolara ulaşmıştır.

Grafik 5.5.50. Türkiye-Romanya İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

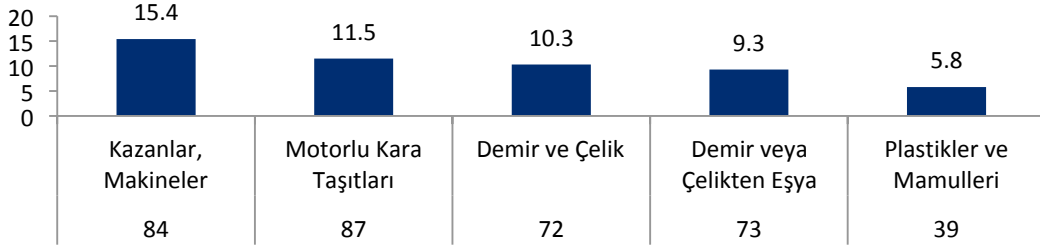
Tablo 5.5.23'de Türkiye ile Romanya arasındaki dış ticarete önemli yer tutan fasıllar görülmektedir. Türkiye'nin Romanya'ya ihracatında ilk sırada %15,4 pay ve 485 milyon dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar, ikinci sırada %11,5 pay ve 362 milyon dolar değerle motorlu kara taşıtları faslı yer almaktadır.

Tablo 5.5.23: Türkiye-Romanya Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

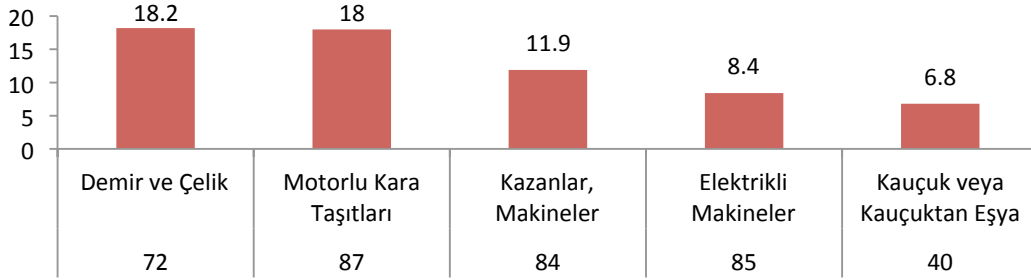
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
84	Kazanlar, Makineler	485	15,4	72	Demir ve Çelik	452	18,2
87	Motorlu Kara Taşıtları	362	11,5	87	Motorlu Kara Taşıtları	447	18,0
72	Demir ve Çelik	324	10,3	84	Kazanlar, Makineler	295	11,9
73	Demir veya Çelik Eşya	293	9,3	85	Elektrikli Makineler	209	8,4
39	Plastikler ve Mamulleri	183	5,8	40	Kauçuk veya Kauçuk Eşya	170	6,8
	Toplam	3.140	100		Toplam	2.480	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye'nin Romanya'ya ihracatında diğer önemli fasıllar, Grafik 5.5.51'de görüldüğü gibi, %10,3 payla demir ve çelik, %9,3 payla demir veya çelikten eşya ve %5,8 payla plastik ve mamulidir. Bu ülkeye ihracatta ilk beş faslı elektrikli makine ve cihazlar, yenilen sebze ve mobilya fasılları izlemektedir.

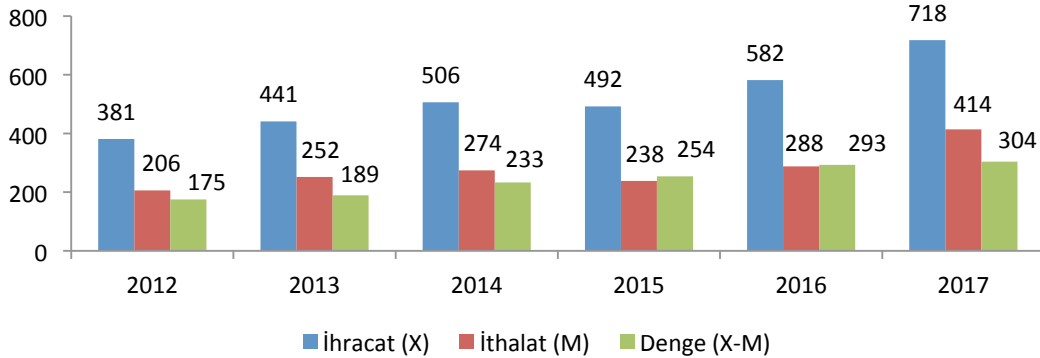
Grafik 5.5.51. Türkiye'nin Romanya'ya İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Romanya'dan ithalatında fasıllar itibarıyla ilk sırada %18,2 pay ve 452 milyon dolarla demir ve çelik faslı yer almaktadır. İkinci sırada %18 pay ve 447 milyon dolar değer ile motorlu kara taşıtları faslı gelmektedir.

Grafik 5.5.52. Türkiye'nin Romanya'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin bu ülkeden ithalatında diğer önemli fasıllar, Grafik 5.5.52'de görüldüğü gibi, %11,9 payla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar, %8,4 payla elektrikli makineler, %6,8 payla kauçuk veya kauçuktan eşya fasıllarıdır. Bu ülkeden ithalatımızda ilk beş faslın ardından mineral yakıtlar, ağaç ve ahşap eşya ile hububat fasılları gelmektedir.

Türkiye ile Sırbistan arasındaki ikili dış ticaret gelişiminin yer aldığı Grafik 5.5.53'de görüldüğü gibi, Türkiye dış ticarete Sırbistan'a karşı fazla vermektedir.

Grafik 5.5.53. Türkiye-Sırbistan İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

Türkiye ile Sırbistan arasındaki dış ticaret hacmi çok büyük değildir. Bununla birlikte Türkiye'nin bu ülkeye ihracatı düzenli biçimde artarak 2012'de 381 milyon dolarken 2017'de 718 milyon dolara ulaşmıştır. Bu ülkeden ithalat (2015 yılı hariç) düzenli biçimde artarak 2012'de 206 milyon dolarken 2017'de 414 milyon dolara ulaşmıştır. Sonuçta ikili dış ticarete Türkiye lehine dış ticaret fazlası da 2012'de 175 milyon dolarken giderek artarak 2017'de 304 milyon dolara ulaşmıştır.

Tablo 5.5.24'de Türkiye ile Sırbistan arasındaki dış ticarete önemli yer tutan fasıllar gösterilmiştir. Türkiye'nin Sırbistan'a ihracatında ilk sırada %10,3 pay ve 74 milyon dolarla motorlu kara taşıtları, ikinci sırada %10 pay ve 71 milyon dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar fasılları yer almaktadır.

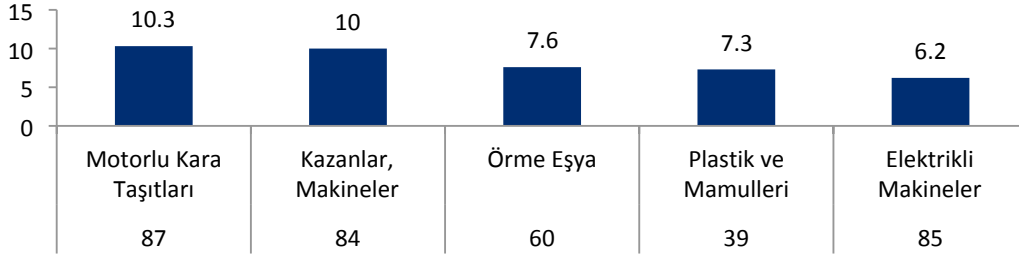
Tablo 5.5.24: Türkiye-Sırbistan Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
87	Motorlu Kara Taşıtları	74	10,3	10	Hububat	87	21,0
84	Kazanlar, Makineler	71	10,0	40	Kauçuk veya Kauçuk Eşya	64	15,3
60	Örme Eşya	55	7,6	74	Bakır ve Bakırdan Eşya	64	15,3
39	Plastik ve Mamulleri	52	7,3	84	Kazanlar, Makineler	34	8,2
85	Elektrikli Makineler	45	6,2	72	Demir ve Çelik	23	5,7
	Toplam	718	100		Toplam	414	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

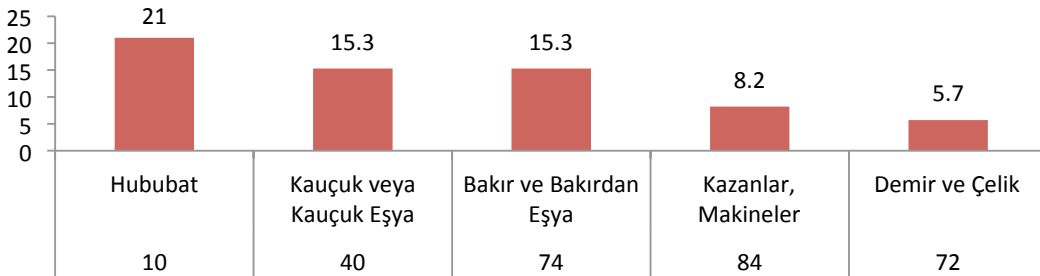
Türkiye'nin Sırbistan'a ihracatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.5.54'de görüldüğü gibi, %7,6 payla örme eşyalar, %7,3 payla plastikler ve mamulleri ve %6,2 payla elektrikli makine ve cihazlar fasıllarıdır.

Grafik 5.5.54. Türkiye'nin Sırbistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Sırbistan'dan ithalatında ilk sırada %21 pay ve 87 milyon dolar değer ile hububat bulunmaktadır. Bu ülkeden ithalatımızda ikinci ve üçüncü sırada %15,3 pay ve yaklaşık 64 milyon dolarlık değerlerle kauçuk veya kauçuktan eşya faslı ve bakır ve bakırdan eşya faslı yer almaktadır. Sırbistan'dan ithalatımızda diğer önemli fasıllar Grafik 5.5.55'de görüldüğü gibi %8,2 payla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar ve %5,7 payla demir ve çelik fasıllarıdır.

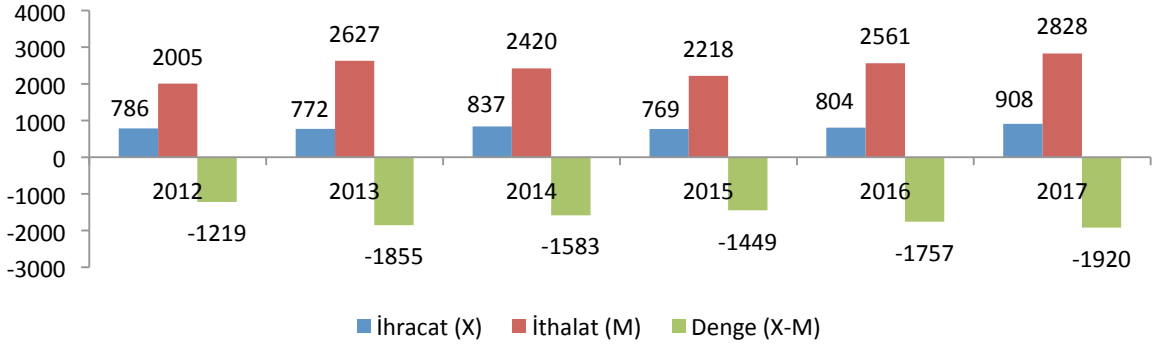
Grafik 5.5.55. Türkiye'nin Sırbistan'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye ile Çek Cumhuriyeti dış ticaretinin gelişiminin yer aldığı, Grafik 5.5.56'da görüldüğü gibi, Türkiye, bu ülke ile dış ticaretinde incelediğimiz dönemde sürekli dış açık vermiştir. Türki-

ye'nin Çek Cumhuriyeti'ne ihracatı 1 milyar doların altındadır ve 2017'de 908 milyon dolar olmuştur. Buna karşılık ithalatı 2 milyar doların üzerindedir ve 2017'de 2,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2012'de 786 milyon dolar olan ikili dış ticaret açığı 2017'de 1,9 milyar dolara yükselmiştir.

Grafik 5.5.56. Türkiye-Çek Cumhuriyeti İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

Tablo 5.5.25'de Türkiye ile Çek Cumhuriyeti arasındaki dış ticarete önemli yer tutan fasıllar gösterilmiştir. Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında ilk sırada %17,2 pay ve 156 milyon dolarla motorlu kara taşıtları, ikinci sırada %13,4 payla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar fasılları yer almaktadır.

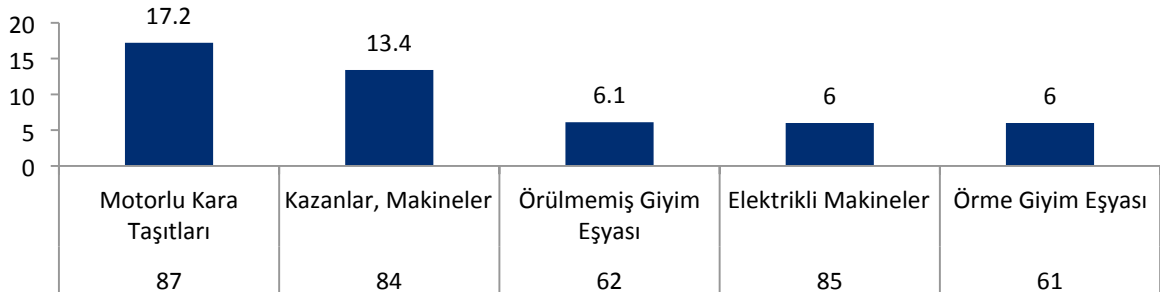
Tablo 5.5.25: Türkiye-Çek Cumhuriyeti Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
87	Motorlu Kara Taşıtları	156	17,2	87	Motorlu Kara Taşıtları	916	32,4
84	Kazanlar, Makineler	122	13,4	84	Kazanlar, Makineler	682	24,1
62	Örülmemiş Giyim Eşyası	55	6,1	85	Elektrikli Makineler	388	13,7
85	Elektrikli Makineler	55	6,0	1	Canlı Hayvanlar	132	4,7
61	Örme Giyim Eşyası	55	6,0	90	Optik Cihazlar	107	3,8
	Toplam	908	100		Toplam	2.828	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

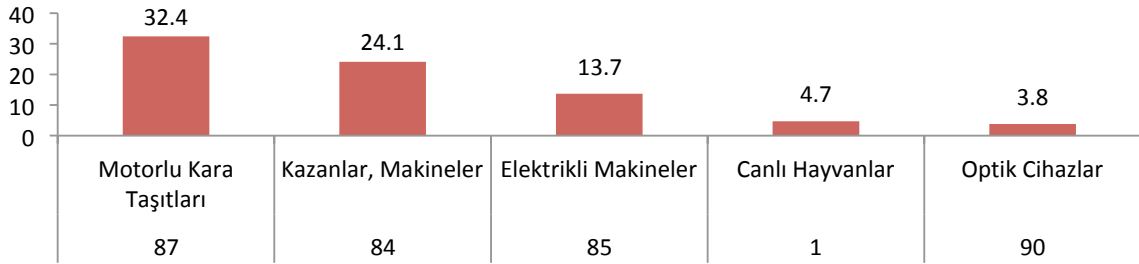
Bu ülkeye olan ihracatta diğer önemli fasıllar Grafik 5.5.57'de görüldüğü gibi sırasıyla %6,1 payla örülmemiş giyim eşyası ve %6 payla elektrikli makine ve cihazlar ve örme giyim eşyası fasıllarıdır. Bu ülkeye ihracatta bu beş fasılın ardından plastik ve mamulleri, alüminyum ve alüminyum eşya ile kauçuk eşya gelmektedir.

Grafik 5.5.57. Türkiye'nin Çek Cumhuriyeti'ne İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Çek Cumhuriyeti'nden ithalatında, ihracatında olduğu gibi, ilk sırada %32,4 pay ve 916 milyon dolarla motorlu kara taşıtları yer almaktadır. Ülkemizin bu ülkeden ithalatının yaklaşık üçte birini oluşturan bu faslin ardından ikinci sırada, ihracatta olduğu gibi %24,1 pay ve 682 milyon dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar bulunmaktadır. Çek Cumhuriyeti'nden ithalatta diğer önemli fasıllar Grafik 5.5.58'de görüldüğü gibi sırasıyla %13,7 payla elektrikli makineler ve cihazlar, %4,7 payla canlı hayvanlar ve %3,8 payla optik cihazlar ve aksesuarı fasıllarıdır. Bu ülkeden ithalatta 4 sırada bulunan canlı hayvanlar ithalatı son yıllarda TRA2 bölgesinin ithalatında da önemli yer tutmaktadır.

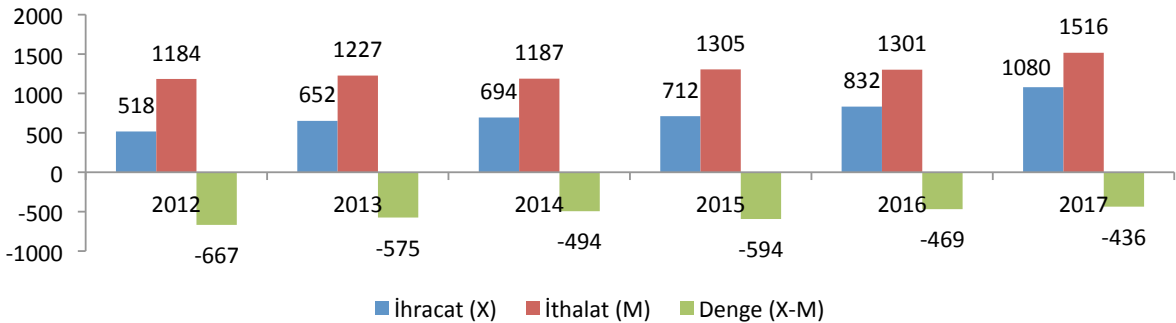
Grafik 5.5.58. Türkiye'nin Çek Cumhuriyeti'nden İthalatı: Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin bu ülkeden ithalatında, grafikte görülen ilk beş faslı sırasıyla plastik ve mamulleri, kauçuk eşyalar ve demir ve çelik fasılları izlemektedir.

Türkiye ile Macaristan arasındaki dış ticaretin gelişimi incelendiğinde, 2012-2017 döneminde Türkiye'nin sürekli ikili dış ticaret açığı verdiği, fakat dış açığın giderek azaldığı görülmektedir. Grafik 5.5.59'da görüldüğü gibi Türkiye'nin bu ülkeye ihracatı 2012'de 518 milyon dolar iken 2017'de yaklaşık 1,1 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatı ise 2012-2016 yılları arasında 1,2-1,3 milyar dolar civarında iken 2017'de 1,5 milyar doları aşmıştır. İkili dış ticaret açığı ise 2012'de 666 milyon dolarken 2017'de 436 milyon dolar düzeyine gerilemiştir.

Grafik 5.5.59. Türkiye-Macaristan İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

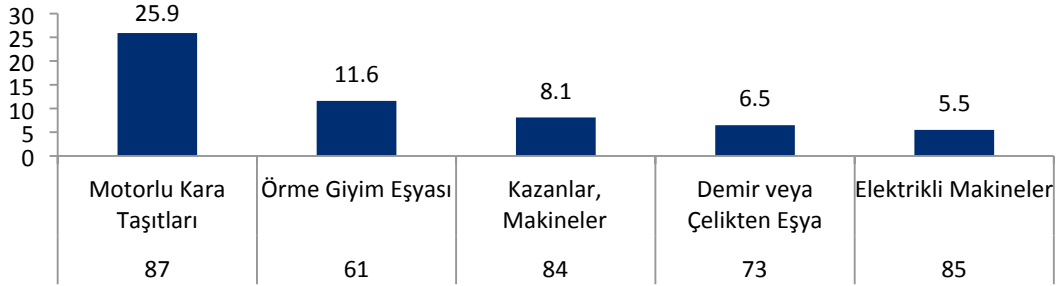
Tablo 5.5.26'da Türkiye ile Macaristan arasındaki dış ticarete önemli yer tutan fasıllar gösterilmiştir. Türkiye'nin Macaristan'a ihracatında ilk sırada %25,9 pay ve 280 milyon dolar değerle motorlu kara taşıtları, ikinci sırada %11,6 pay ve 125 milyon dolarla örme giyim eşyası fasılları yer almaktadır.

Tablo 5.5.26: Türkiye-Macaristan Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

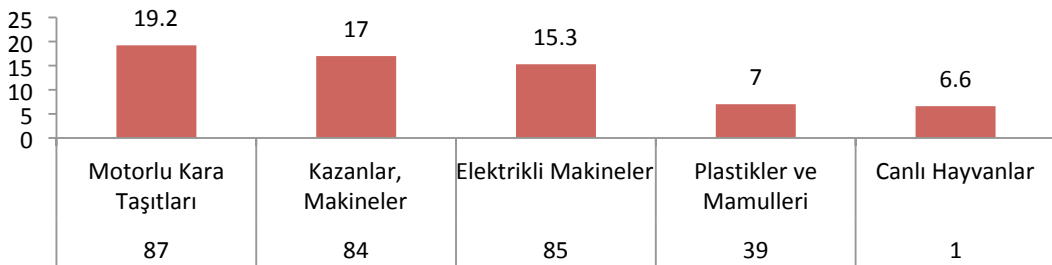
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
87	Motorlu Kara Taşıtları	280	25,9	87	Motorlu Kara Taşıtları	291	19,2
61	Örme Giyim EŞyası	125	11,6	84	Kazanlar, Makineler	257	17,0
84	Kazanlar, Makineler	87	8,1	85	Elektrikli Makineler	231	15,3
73	Demir ve Çelikten EŞya	70	6,5	39	Plastikler ve Mamulleri	106	7,0
85	Elektrikli Makineler	60	5,5	1	Canlı Hayvanlar	100	6,6
	Toplam	1.080	100		Toplam	1.516	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.5.60'da görüldüğü gibi, %8,1 payla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar, %6,5 payla demir veya çelikten eşya ve %5,5 payla elektrikli makine ve cihazlar fasıllarıdır. Bu ülkeye ihracatta ilk beş faslı da plastik ve mamulleri, alüminyum eşya ve örülmemiş giyim eşyası fasılları izlemektedir.

Grafik 5.5.60. Türkiye'nin Macaristan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

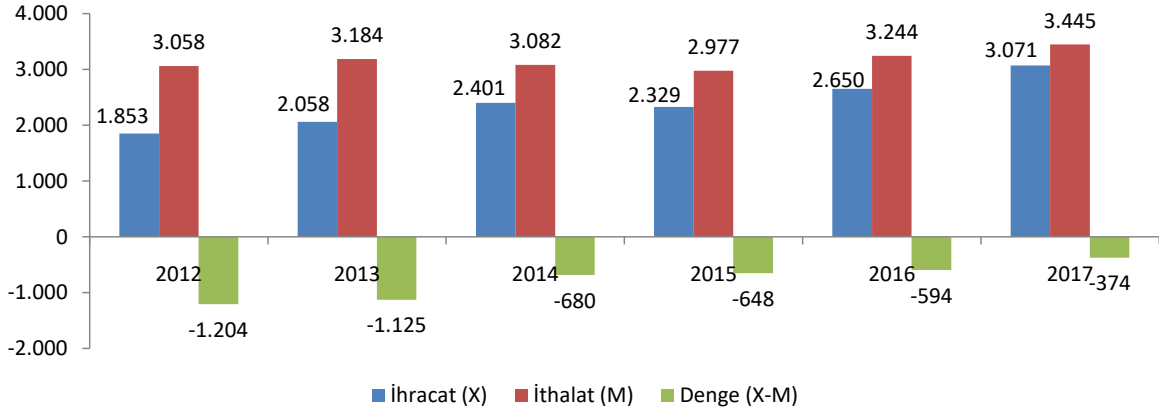
Türkiye'nin Macaristan'dan ithalatında ilk sırada, ihracatta olduğu gibi %19,2 pay ve 291 milyon dolarla motorlu kara taşıtları yer almaktadır. İkinci sırada %17 pay ve 257 milyon dolarla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar faslı yer almaktadır. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatında diğer önemli fasıllar, Grafik 5.5.61'de görüldüğü gibi, %15,3 payla elektrikli makine ve cihazlar, %7 payla plastikler ve mamulleri ve %6,5 payla canlı hayvanlar fasıllarıdır. Bu son fasıl, TRA2 bölgesinin de ithalatında son iki yılda önemli yer tutmaktadır.

Grafik 5.5.61. Türkiye'nin Macaristan'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Macaristan'dan ülkemize ithalatta ilk beş faslın ardından sırasıyla organik kimyasal ürünler, optik fotoğraf ürünleri, hububat ve kauçuktan eşya fasılları gelmektedir.

Türkiye ile Polonya arasındaki dış ticaretin gelişimine bakıldığında, Grafik 5.5.62’de görüldüğü gibi, Türkiye’nin bu ülkeye ihracatı 2012-2017 döneminde (2015 yılındaki çok küçük azalma hariç) sürekli artış göstermiş ve 2012’de 1,8 milyar dolar olan ihracat, 2017’de 3,1 milyar dolara yaklaşmıştır. Türkiye’nin bu ülkeden yaptığı ithalat da 3 milyar dolar seviyesinde iken 2017’de 3,4 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye’nin Polonya’ya verdiği ikili dış ticaret açığı 2012’de 1,2 milyar dolarken 2017’de 374 milyon dolara kadar gerilemiştir.

Grafik 5.5.62. Türkiye-Polonya İkili Dış Ticareti (2012-2017, Milyon Dolar)

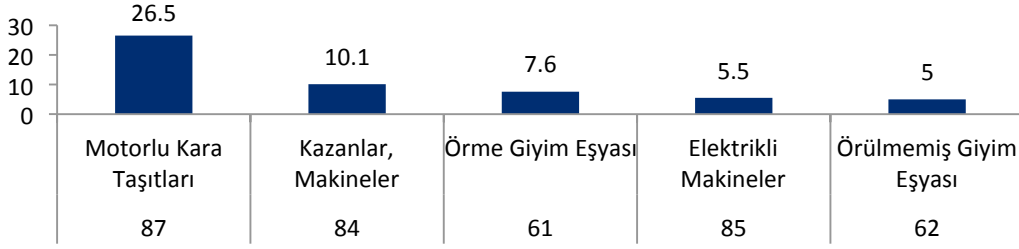
Polonya, bu bölgede incelediğimiz dönemde Türkiye için Almanya’dan sonra en önemli dış ticaret partnerlerinden biridir. Bu bağlamda Tablo 5.5.27’de Türkiye ile Polonya arasındaki dış ticarete önemli yer tutan fasıllar gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, Türkiye’nin Polonya’ya ihracatında ilk sırada %26,5 pay ve 813 milyon dolar değer ile motorlu kara taşıtları faslı yer almaktadır. Bu faslın ardından ikinci sırada %10,1 pay ve 309 milyon dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar yer almaktadır. Türkiye’nin Polonya’ya ihracatında diğer önemli fasıllar, Grafik 5.5.63’de görüldüğü gibi sırasıyla %7,6 payla örme giyim eşyası, %5,5 payla elektrikli makine ve cihazlar ve %5 payla örülmemiş giyim eşyası fasıllarıdır.

Tablo 5.5.27: Türkiye-Polonya Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

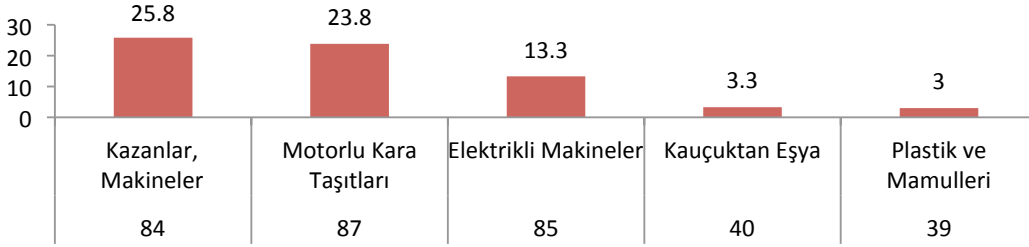
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
87	Motorlu Kara Taşıtları	813	26,5	84	Kazanlar, Makineler	890	25,8
84	Kazanlar, Makineler	309	10,1	87	Motorlu Kara Taşıtları	819	23,8
61	Örme Giyim Eşyası	234	7,6	85	Elektrikli Makineler	460	13,3
85	Elektrikli Makineler	170	5,5	40	Kauçuktan Eşya	114	3,3
62	Örülmemiş Giyim Eşyası	153	5,0	39	Plastik ve Mamulleri	104	3,0
	Toplam	3.071	100		Toplam	3.445	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı.

Polonya’ya ihracatta ilk beş faslı, sırasıyla demir veya çelikten eşya, yenilen meyveler ve plastik ve mamulleri fasılları izlemektedir.

Grafik 5.5.63. Türkiye'nin Polonya'ya İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Polonya'dan ithalatında 2017'de ilk sırada %25,8 pay ve 890 milyon dolarla kazanlar, makineler faslı, ikinci sırada %23,8 pay ve 819 milyon dolarla motorlu kara taşıtları faslı yer almaktadır. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatında diğer önemli fasıllar, Grafik 5.5.64'de görüldüğü gibi, %13,3 payla elektrikli makine ve cihazlar, %3,3 payla kauçuk veya kauçuktan eşya ve %3 payla plastikler ve mamulleri fasıllarıdır.

Grafik 5.5.64. Türkiye'nin Polonya'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Polonya'dan ithalatta ilk beş faslı kağıt ve karton, demir veya çelikten eşya, uçucu yağlar ve rezinotlar ile etler ve yenilen sakatatlar fasılları izlemektedir.

5.6. ORTADOĞU ÜLKELERİ

Türkiye'nin yakın coğrafyasında bulunan Ortadoğu ülkeleri bağlamında Irak, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın öncelikle mevcut sosyo-ekonomik durumları üzerinde durulacak, ardından bu ülkelerin genel dış ticaretlerinin gelişimi, dış ticaret fasılları ve dış ticaret partnerleri yanı sıra bu ülkelerin Türkiye ile dış ticaretlerinin gelişimi ve ikili dış ticarete önemli fasıllar belirtilecektir. Bu ülkelerin TRA2 bölgesi ile dış ticaretleri altıncı bölümde ele alınacaktır.

5.6.1. Ortadoğu Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Durumu

Dünyanın günümüzde enerji rezervleri açısından en zengin ama terör ve iç savaş gibi en sorunlu bölgelerinden biri olarak bilinen Ortadoğu bölgesi ülkeleri içinde incelemeye konu ettiğimiz Irak, Suriye, Ürdün ve S. Arabistan'ın genel makro ekonomik göstergeleri Tablo 5.6.1'de yer almaktadır.

Tablo 5.6.1: Ortadoğu Ülkelerinin Makroekonomik Göstergeleri (2016)

	GSYİH* (Milyon Dolar)	Kişi Başı* GSYİH (Dolar)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE) (%)	İşsizlik Oranı (%)
Irak	201.647	5.420	11,0	0,4	15,1
Suriye	v.y	v.y	v.y	v.y	v.y
Ürdün	37.057	3.920	2,0	-0,8	15,3
S. Arabistan	701.154	21.720	1,7	5,6	3,5

Kaynak: Dünya Bankası ve IMF. *Dünya Bankası, GSYİH ve Kişi Başına GSYİH Atlas Metodu. v.y.; veri yok.

Ortadoğu ülkeleri bağlamında Irak'ın öncelikle durumuna bakılacak olursa, özellikle birinci ve ikinci körfez savaşı sırasında, ardından ABD'nin 2003 yılı sonrası ülkeyi işgaliyle başlayan bir çatışma/gerilim ortamı sürekli olarak devam etmektedir. Bu ülkede ABD işgali sonrası hızlanan Sünni, Şii mezhep kavgası, etnik bağlamda Arap, Türkmen ve Kürt gruplar arasındaki anlaşmazlıklar, DAEŞ ve benzeri terör örgütlerinin oluşturduğu terör ortamı nedeniyle ülkede şiddet nedeniyle çok sayıda insan hayatını kaybetmiş, birçok kişi yaşadıkları yeri terk etmiştir. Bununla birlikte ülkede nüfus artış hızı yüksektir. Bu bağlamda, Dünya Bankası verilerine göre 2016 yılı itibarıyla Irak'ın nüfus artış hızı %3 ve ülke nüfusu 37,2 milyon olarak belirtilmektedir.

Dünya Bankası verilerine göre Irak'ın 2016 yılı itibarıyla GSYİH düzeyi 201,6 milyar dolar, kişi başına GSYİH düzeyi ise 5420 dolar olmuştur. Irak, kişi başına gelir düzeyi olarak üst orta gelir grubundaki ülkeler arasındadır. Irak, 2015 yılında %4,8 oranında büyürken dünyanın dördüncü en büyük petrol rezervine sahip, önemli petrol ihracatçısı ülkelerinden biri olarak petrol fiyatlarının yeniden arttığı 2016'da %11 oranında büyümüştür. Bu ülkede enflasyon oranı IMF'ye göre 2015'de %1,4 ve 2016'da %0,4 gibi düşük düzeydedir ve 2017'de %2 olması beklenmektedir. Irak'ta işsizlik oranı ILO tahminlerine göre 2016'da %15,1 ve 2017'de %14,8 olmuştur. IMF (2017), Irak ekonomisinin 2017'de %0,4 oranında küçülmesini ve 2018'de %2,9 oranında büyümeye geçmesini beklemektedir.

Ortadoğu ülkeleri içinde Suriye'nin temel makroekonomik göstergelerine ulaşmada, sağlıklı verilere ulaşmada sıkıntılar göze çarpmaktadır. Örneğin Suriye'nin nüfusu Dünya Bankası tahminlerine göre 2010'da 21 milyon civarında iken 2016'da 18,4 milyona düşmüş görünmektedir. Suriye nüfusunun yılda %1,6 azaldığı belirtilmektedir. Türkiye'ye 3,5 milyon, Ürdün'e 3 milyona yakın Suriyelinin iç savaş nedeni ile göç ettiği, gayri resmi kaynaklara göre ülkede 1 milyona yakın insanın iç savaşta öldüğü dikkate alındığında 2011'den günümüze nüfus büyüklüğünün tartışmalı olduğu kesinlikle söylenebilir. Öte yandan B. Esed yönetimine karşı Arap Baharı etkisiyle iç savaşın başladığı 2011'de Suriye GSYİH düzeyinin 107 milyar dolar ve kişi başına GSYİH düzeyinin 5100 dolar civarında olduğu ve enflasyonun %30 civarında olduğu tahmin edilmektedir (CIA, World Factbook, 2013)

Ortadoğu ülkelerinden Ürdün'e bakılırsa, Dünya Bankası verilerine göre 2016'da 9,5 milyon nüfusu bulunan ülkede, nüfus artış hızının %3,2 olduğu görülmektedir. Ülke 2016'da %2 oranında büyürken GSYİH düzeyi 37,1 milyar dolar ve kişi başına GSYİH düzeyi 3920 dolar olmuştur. Ürdün, kişi başı gelir düzeyine göre alt orta gelir grubundaki ülkeler arasında bulunmaktadır. Ürdün'de 2016'da enflasyon oranı -%0,8 olmuş, yani deflasyonist bir süreç yaşanmış ve işsizlik oranı ILO tahminine göre %15,3 olarak kaydedilmiştir. IMF (2017) tahminlerine göre Ürdün'ün 2017'de %2,3 oranında büyümesi ve enflasyonun %3,3 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir.

Ortadoğu ülkeleri içinde incelediğimiz Suudi Arabistan, bölge ülkeleri arasında en gelişmiş, en zengin ülke konumundadır. Suudi Arabistan'ın nüfusu 2016'da yaklaşık 32,3 milyon kişidir ve nüfus artış hızı %2,3 olmuştur. Dünya Bankası verilerine göre Suudi Arabistan ekonomisi 2016'da %1,7 oranında büyümüş, GSYİH düzeyi 701,2 milyar dolar ve kişi başına GSYİH düzeyi 21.720 dolar olmuştur. Suudi Arabistan kişi başına gelir düzeyine göre yüksek gelirli zengin ülkeler grubunda yer almaktadır. Suudi Arabistan'da 2016'da işsizlik oranı %5,6 iken enflasyon oranı %3,5 olmuştur. IMF (2017) tahminlerine göre 2017 yılında Suudi Arabistan'ın büyüme oranının çok düşük düzeyde %0,1 olması ve enflasyon oranının -%0,2 civarında gerçekleşmesi beklenmektedir.

5.6.2. Ortadoğu Ülkelerinin Dış Ticareti

Orta Doğu ülkelerinin genel makroekonomik göstergelerinin durumunun ardından 2012-2016 yılları arasındaki dış ticaretlerinin gelişimine Tablo 5.6.2'de yer verilmiştir.

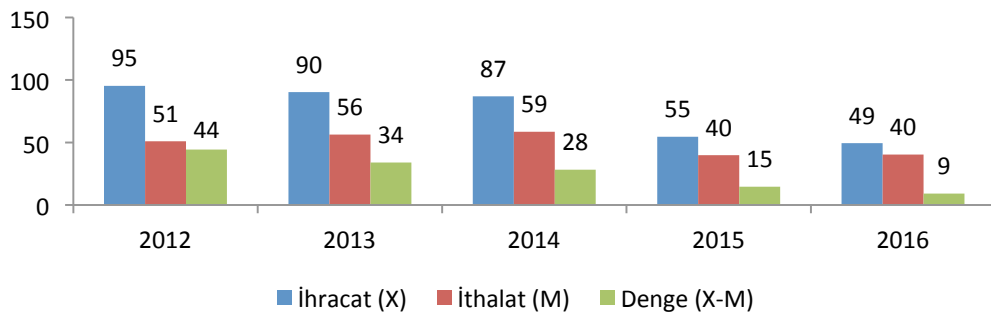
Tablo 5.6.2: Orta Doğu Ülkelerinin Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

		2012	2013	2014	2015	2016
Irak*	İhracat (X)	95.276	90.227	86.871	54.518	49.443
	İthalat (M)	50.958	56.287	58.635	39.871	40.340
	Denge (X-M)	44.318	33.940	28.236	14.647	9.103
Suriye*	İhracat (X)	2.284	1.501	1.114	843	812
	İthalat (M)	8.642	6.638	7.352	5.316	4.741
	Denge (X-M)	-6.358	-5.137	-6.238	-4.473	-3.929
Ürdün	İhracat (X)	7.877	7.920	8.385	7.833	7.509
	İthalat (M)	20.691	21.549	22.740	20.475	19.207
	Denge (X-M)	-12.814	-13.629	-14.355	-12.642	-11.698
Suudi Arabistan	İhracat (X)	387.374	375.361	341.947	201.492	207.572
	İthalat (M)	151.260	163.014	168.240	163.821	129.796
	Denge (X-M)	236.114	212.347	173.707	37.671	77.776

Kaynak: INTRACEN * Irak ve Suriye dış ticaretine ilişkin veriler mirror (yansı) verileridir.

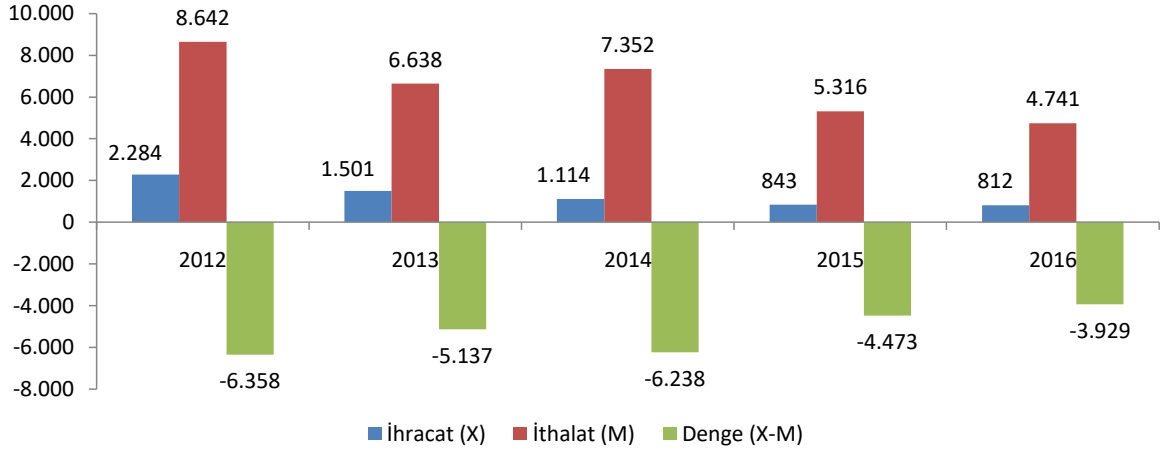
Ortadoğu ülkeleri bağlamında Irak'ın dış ticaret verileri incelendiğinde, Tablo 5.6.2'de görüldüğü gibi, Irak'ın 2012-2016 yılları arasında ihracatının %50 oranında azaldığı dikkati çekmektedir. Irak'ın 2012'de ihracatı 95 milyar dolar iken Grafik 5.6.1'de de görüldüğü gibi, 2016'da 49,4 milyar dolara gerilemiştir. Irak'ın ithalatı 2012'de yaklaşık 51 milyar dolarken 2016'da 40,3 milyar dolara gerilemiştir. Bu yıllar arasında sürekli dış ticaret fazlası veren Irak, 2012'de 44,3 milyar dolar dış fazla verirken 2016'da 9,1 milyar dolara gerilemiştir.

Grafik 5.6.1. Irak'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

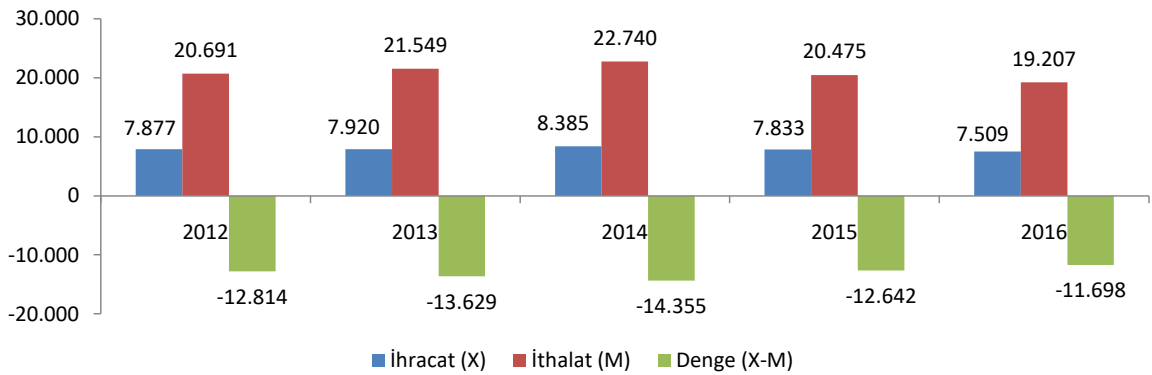
Suriye'nin dış ticaret verileri incelendiğinde, bu ülke bölgede en düşük dış ticaret hacmine sahip ülkedir. Grafik 5.4.2'de de görüldüğü gibi, Suriye'nin 2012'de 2,3 milyar dolara yakın ihracatı 2016'da 812 milyon dolara kadar gerilemiştir. Suriye'nin ithalatı da bu yıllar arasında azalmıştır. 2012'de 8,6 milyar dolarlık ithalat yapan Suriye, 2016'da 4,7 milyar dolarlık ithalat yapmıştır. Sürekli dış ticaret açığı veren ülkenin 2012'de dış ticaret açığı 6,3 milyar dolar 2016'da 3,9 milyar dolara gerilemiştir.

Grafik 5.6.2. Suriye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

Ürdün'ün dış ticaret verileri incelendiğinde, bu ülkenin dış ticaret açısından bölgedeki en istikrarlı ülke olduğu görülmektedir. Grafik 5.6.3'de görüldüğü gibi, Ürdün'ün 2012'de yaklaşık 7,9 milyar doları bulan ihracatı 2016'da 7,5 milyar dolar olmuştur. İthalatı ise 2012 yılında 20,7 milyar dolar 2016'da 19,2 milyar dolar olmuştur. Ürdün bu dönemde sürekli dış ticaret açığı vermiştir. Bu çerçevede ülkenin dış ticaret açığı 2012'de 12,8 milyar dolar, 2016'da ise 11,7 milyar dolar olmuştur.

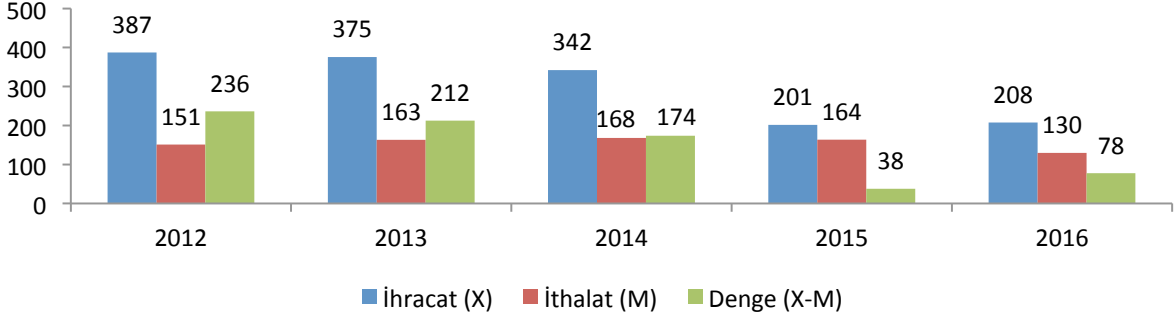
Grafik 5.6.3. Ürdün'ün Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

Bölgede en büyük dış ticaret hacmine sahip ülke Suudi Arabistan'dır. Bununla birlikte ülkenin ihracat ve dış ticaret hacmi hızla gerilemiştir. Grafik 5.6.4'de görüldüğü gibi, S. Arabistan'ın 2012'de 387 milyar dolarlık ihracatı petrol fiyatlarının gerilemesinin etkisiyle 2015'de 201 milyar dolara gerilemiş, 2016'da 207 milyar dolar olmuştur. S. Arabistan'ın 2012-2015 yılları arasında ithalatı sürekli artarken, 2016'da büyük düşüş olmuştur. Bu durum dünyanın en önemli petrol üretici ve ihracatçısı ülkenin 2015 ve 2016'da ihracat gelirlerinin petrol fiyat düşüşlerinin etkisiyle azalma-

sı, bu gelişmenin ülkenin iç ve dış talebi azaltmasına bağlanabilir. Nitekim S. Arabistan'ın 2012'de 151 milyar dolar ithalatı 2015'de 163,8 milyar dolara kadar yükselse de 2016'da 129,8 milyar dolara düşmüştür. Sürekli dış ticaret fazlası veren ülkenin dış ticaret fazlası da gerilemiş, 2012'de 236 milyar dolar dış ticaret fazlası 2016'da 77,8 milyar dolar civarına inmiştir.

Grafik 5.6.4. Suudi Arabistan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

Irak'ın dış ticaretinde önemli fasıllar Tablo 5.6.3'de görülmektedir. Irak'ın ihracatının çok büyük bir kısmını mineral yakıtlar faslı oluşturmaktadır. Bu fasıl %94,4 pay ve 46,7 milyar dolarla Irak'ın ihracatında ilk sırada yer almaktadır. Bu bağlamda Irak, petrol fiyatlarına çok hassas bir ülkedir. Irak'ın ihracatında ikinci sırada %5 pay ve 2,4 milyar dolarla inciler, kıymetli taşlar faslı yer almaktadır.

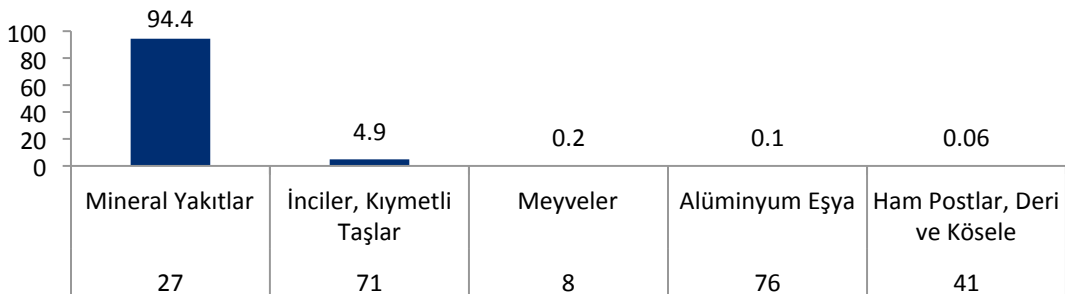
Tablo 5.6.3: Irak'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
27	Mineral Yakıtlar	46.696	94,4	84	Kazanlar, Makinalar,	4.213	10,4
71	İnciler, Kıymetli Taşlar	2.424	4,9	85	Elektrikli Makinalar	3.559	8,8
08	Meyveler	117	0,2	71	İnci, Kıymetli Taşlar	3.422	8,5
76	Alüminyum Eşya	45	0,1	39	Plastik ve Mamulleri	1.998	5,0
41	Ham Postlar, Deri ve Kösele	28	0,06	87	Motorlu Kara Taşıtları	1.716	4,2
	Toplam	49.443	100		Toplam	40.339	100

Kaynak: INTRACEN

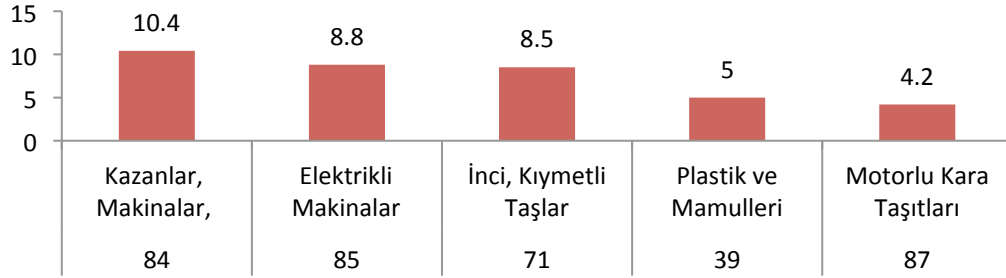
Irak'ın ihracatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.4.2'de görüldüğü gibi 116 milyon dolarla meyveler, 44 milyon dolarla alüminyum, alüminyumdan eşya ve 27 milyon dolarla ham postlar, deriler fasıllarıdır. Tüm bu fasılların Irak ihracatı içindeki payı %1'in altındadır.

Grafik 5.6.5. Irak'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Irak'ın ithalatında ilk sırada %10,4 pay ve 4,2 milyar dolarla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar faslı yer almaktadır. İkinci sırada %8,8 pay ve 3,5 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar faslı yer almaktadır. Irak'ın ithalatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.6.6'da görüldüğü gibi %8,5 payla inci ve kıymetli taşlar, altın faslı, %5 payla plastikler ve mamulleri ve %4,2 payla motorlu kara taşıtları fasıllarıdır.

Grafik 5.6.6. Irak'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Irak'ın dış ticaretinde önemli ülkeler Tablo 5.6.4'te gösterilmiştir. Buna göre Irak'ın en fazla ihracat yaptığı ülke %21,6 pay ve 10,6 milyar dolarla Çin'dir. Irak'ın ihracatında ikinci sırada %20,2 pay ve yaklaşık 10 milyar dolarla Hindistan gelmektedir.

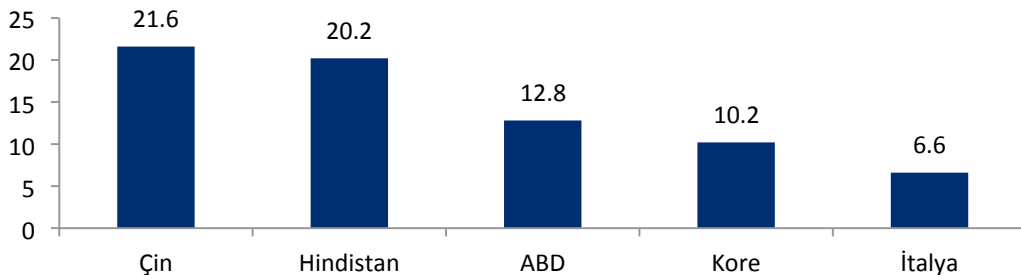
Tablo 5.6.4: Irak Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
Çin	10.663	21,6	Türkiye	7.637	18,9
Hindistan	9.974	20,2	Çin	7.548	18,7
ABD	6.319	12,8	İran	6.131	15,2
Kore	5.036	10,2	BAE	5.364	13,3
İtalya	3.257	6,6	Güney Kore	1.440	3,6
Toplam	49.443	100	Toplam	40.339	100

Kaynak: INTRACEN

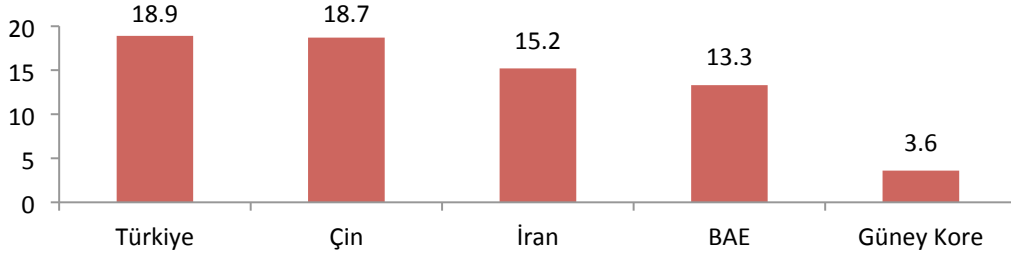
Irak'ın ihracatında önemli yer tutan diğer ülkeler Grafik 5.6.7'de gösterildiği gibi sırasıyla %12,8 payla ABD, %10,2 payla G. Kore ve %6,6 payla İtalya'dır. Bu beş ülkenin ardından Yunanistan, Hollanda, BAE, İspanya ve Japonya gelmektedir. Türkiye, 2016 yılı itibarıyla Irak'ın ihracatında 836 milyon dolar ve %1,7 payla 12. sırada bulunmaktadır.

Grafik 5.6.7. Irak'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016, %)

İrak'ın ithalatında %18,9 pay ve 7,6 milyar dolarla Türkiye ilk sırada yer alırken, ikinci sırada çok yakın payla (%18,7) Çin bulunmaktadır. Irak'ın ithalatında yer tutan diğer önemli ülkeler Grafik 5.6.8'de gösterildiği gibi %15,2 payla İran, %13,3 payla BAE ve %3,6 payla Güney Kore'dir. Bu beş ülkeyi sırasıyla ABD, Hindistan, Rusya ve Almanya izlemektedir.

Grafik 5.6.8. Irak'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Suriye'nin dış ticaretinde önemli fasıllar Tablo 5.6.5'de görölmektedir. Suriye'nin en fazla ihraç ettiği ürün %18,1 pay ve 147 milyon dolarla yenilen meyvelerdir. İkinci sırada %14,9 pay 121 milyon dolarla kahve, çay ve baharat faslı yer almaktadır.

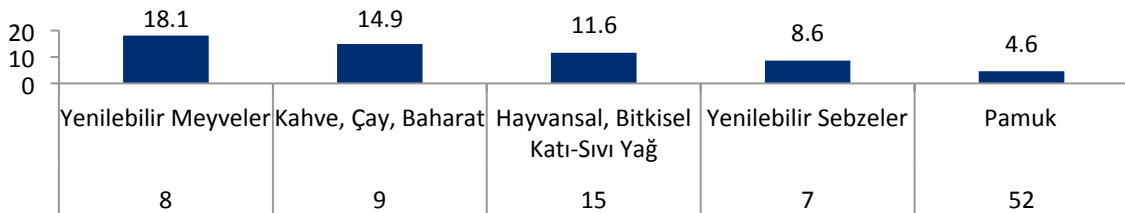
Tablo 5.6.5: Suriye'nin Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
08	Yenilebilir Meyveler	147	18,1	85	Elektrikli Makineler	316	6,7
09	Kahve, Çay, Baharat	121	14,9	99	Özel Amaçlı GTİP	305	6,4
15	Hayvansal, Bitkisel Yağlar	85	11,6	87	Motorlu Kara Taşıtları	284	6,0
07	Yenilebilir Sebzeler	70	8,6	39	Plastikler ve Mamulleri	277	5,9
52	Pamuk	37	4,6	84	Kazanlar, Makinalar	230	4,9
	Toplam	812	100		Toplam	4.741	100

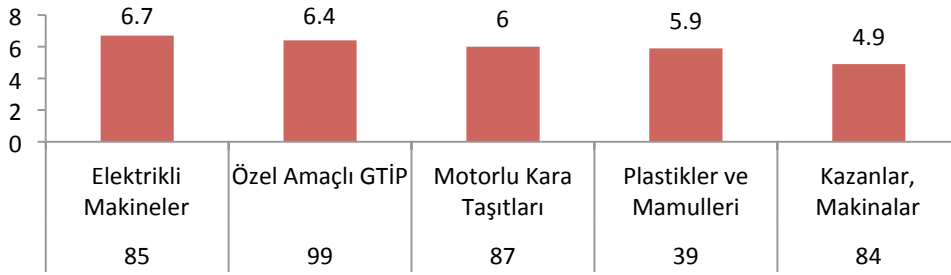
Kaynak: INTRACEN

Suriye'nin ihracatında önemli diğer fasıllar Grafik 5.6.9'da göröldüğü gibi %11,6 payla hayvansal ve bitkisel yağlar, %8,6 payla sebzeler ve %4,6 payla pamuktur.

Grafik 5.6.9. Suriye'nin İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Suriye'nin ithalatında ilk sırada %6,7 pay ve 316 milyon dolarla elektrikli makine ve cihazlar faslı yer alırken ikinci sırada %6,4 pay ve 305 milyon dolara başka yerde sınıflanmamış ürünler (özel amaçlı GTİP) faslı yer almaktadır. Suriye'nin ithalatındaki diğer önemli fasıllar Grafik 5.6.10'da gösterildiği gibi sırasıyla %6 payla motorlu kara taşıtları, %5,9 payla plastikler ve mamulleri ve %4,9 payla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar fasıllarıdır. Suriye'nin ithalatında bu beş faslın ardından şeker, hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar fasılları gelmektedir.

Grafik 5.6.10. Suriye'nin İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

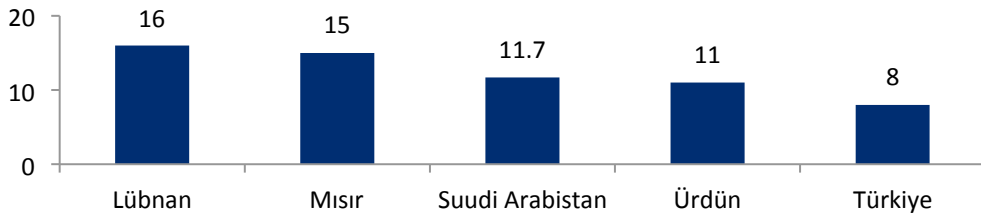
Suriye'nin dış ticaretinde önemli yer tutan ülkeler Tablo 5.6.6'da gösterilmiştir. Suriye'nin en fazla ihracat yaptığı ülke %16 pay ve 130 milyon dolarla Lübnan'dır. İkinci sırada %15 pay ve 122 milyon dolarla Mısır yer almaktadır.

Tablo 5.6.6: Suriye'nin Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler (2016, Milyon Dolar ve %)

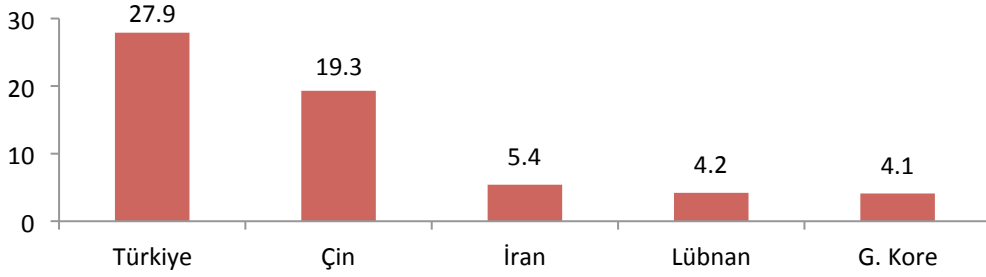
İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
Lübnan	130	16,0	Türkiye	1.322	27,9
Mısır	122	15,0	Çin	915	19,3
Suudi Arabistan	95	11,7	İran	256	5,4
Ürdün	89	11,0	Lübnan	199	4,2
Türkiye	65	8,0	G. Kore	194	4,1
Toplam	812	100	Toplam	4.741	100

Kaynak: INTRACEN

Suriye'nin ihracatında önemli diğer ülkeler Grafik 5.6.11'de görüldüğü gibi sırasıyla %11,7 payla Suudi Arabistan, %11 payla Ürdün ve %8 payla Türkiye'dir. Suriye'nin ihracatında bu beş ülkenin ardından BAE, Hindistan ve İspanya gelmektedir.

Grafik 5.6.11. Suriye'nin İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Suriye'nin ithalatında ilk sırada %27,9 pay ve 1,3 milyar dolarla Türkiye yer alırken ikinci sırada %19,3 pay ve 915 milyon dolarla Çin bulunmaktadır. Suriye'nin ithalatında önemli diğer ülkeler Grafik 5.6.12'de görüldüğü üzere, %5,4 payla İran, %4,2 payla Lübnan, %4,1 payla G. Kore'dir. Bu beş ülkenin ardından Suriye'nin ithalatında Rusya, Mısır, BAE, Hindistan ve Brezilya sıralanmaktadır.

Grafik 5.6.12. Suriye'nin İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

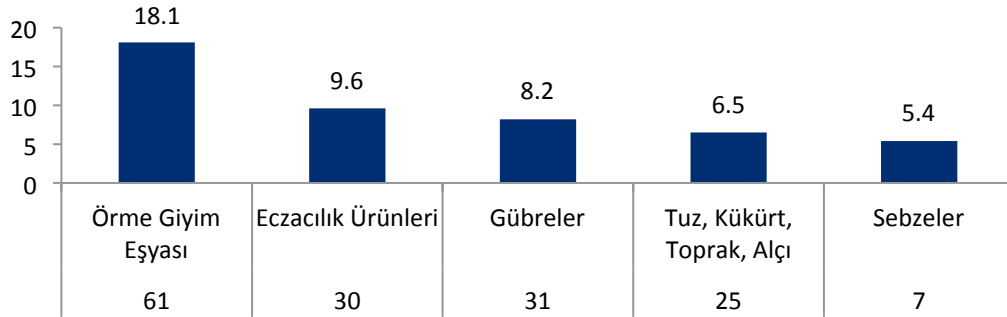
Ürdün'ün dış ticaretinde önemli fasıllar Tablo 5.6.7'de gösterilmiştir. Ürdün'ün en fazla ihraç ettiği ürün %18,1 pay ve yaklaşık 1,4 milyar dolarla örme giyim eşyası ve aksesuarlarıdır, ikinci sırada %9,6 pay 720 milyon dolarla eczacılık ürünleri yer almaktadır.

Tablo 5.6.7: Ürdün'ün Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

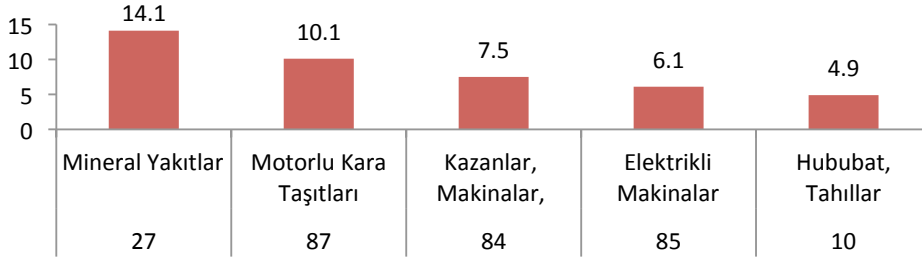
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
61	Örme Giyim Eşyası	1.356	18,1	27	Mineral Yakıtlar	2.707	14,1
30	Eczacılık Ürünleri	720	9,6	87	Motorlu Kara Taşıtları	1.930	10,1
31	Gübreler	612	8,2	84	Kazanlar, Makinalar,	1.447	7,5
25	Tuz, Kükürt, Toprak, Alçı	490	6,5	85	Elektrikli Makinalar	1.176	6,1
07	Sebzeler	406	5,4	10	Hububat, Tahıllar	938	4,9
	Toplam	7.509	100		Toplam	19.207	100

Kaynak: INTRACEN

Ürdün'ün ihracatında önemli diğer fasıllar Grafik 5.6.13'de görüldüğü gibi, %8,2 payla gübreler, %6,5 payla tuz, kükürt, toprak, alçı vb. ile %5,4 payla sebzeler fasıllarıdır.

Grafik 5.6.13. Ürdün'ün İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Ürdün'ün ithalatında %14,1 pay ve 2,7 milyar dolarla mineral yakıtlar ilk sırada iken ikinci sırada %10,1 pay ve 1,9 milyar dolarla motorlu kara taşıtları yer almaktadır. Ürdün'ün ithalatında önemli diğer fasıllar Grafik 5.6.14'de görüldüğü gibi %7,5 payla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar, %6,1 payla elektrikli makine ve cihazlar ve %4,9 payla hububat, tahıllar fasıllarıdır.

Grafik 5.6.14. Ürdün'ün İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

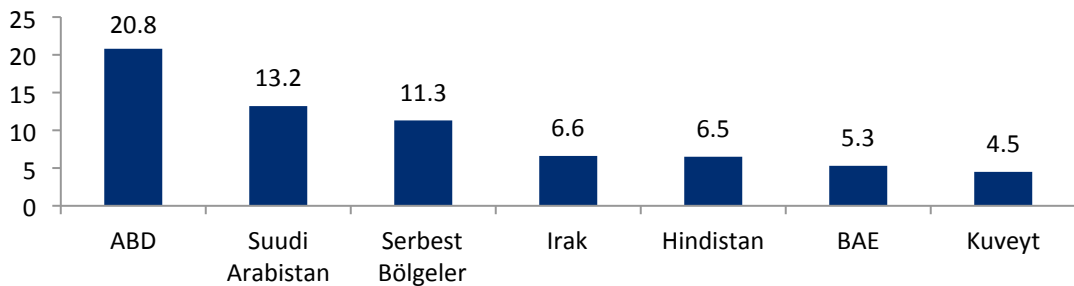
Tablo 5.6.8'de Ürdün'ün dış ticaretinde önemli ülkeler gösterilmiştir. Ürdün'ün ihracat yaptığı ülkeler arasında yaklaşık 1,6 milyar dolar ve %20,8 pay ABD birinci sıradadır. Suudi Arabistan yaklaşık 1 milyar dolar ve %13,2 payla ikinci sırayı, 852 milyon dolarlık ihracat (%11,3) Serbest Bölgelere yapılmıştır. Ürdün'ün reexport anlamında yaklaşık 1,3 milyar dolarlık ihracatının da yaklaşık yarısı serbest bölgelere yönelmektedir.

Tablo 5.6.8: Ürdün'ün Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler (2016, Milyon Dolar ve %)

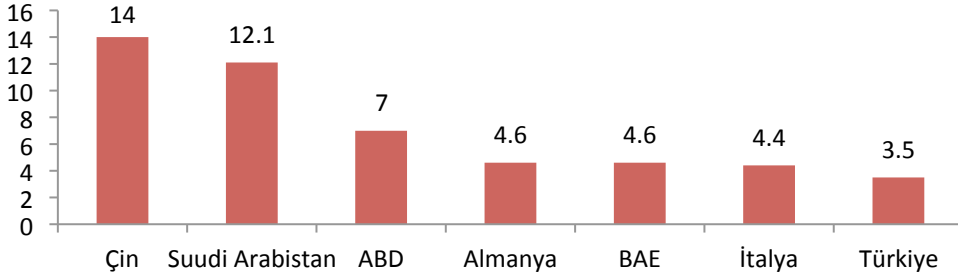
İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
ABD	1.558	20,8	Çin	2.690	14,0
Suudi Arabistan	993	13,2	Suudi Arabistan	2.325	12,1
Serbest Bölgeler	852	11,3	ABD	1.341	7,0
Irak	498	6,6	Almanya	881	4,6
Hindistan	490	6,5	BAE	878	4,6
BAE	399	5,3	İtalya	836	4,4
Kuveyt	334	4,5	Türkiye	665	3,5
Toplam	7.509	100	Toplam	19.207	100

Kaynak: INTRACEN

Grafik 5.6.15'de görüldüğü Irak ve Hindistan'ın bu ülkenin ihracatında payı %6,5 civarındadır. Ürdün'ün ihracatında bu beş ülkeyi BAE ve Kuveyt izlemektedir. Türkiye, Ürdün'ün ihracatında 2016'da %1,1 payla (86 milyon dolar) 18. sırada bulunmaktadır.

Grafik 5.6.15. Ürdün'ün İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Öte yandan Ürdün'ün ithalatında Çin yaklaşık 2,7 milyar dolar ve %14 payla ilk sıradadır. İkinci sırada petrol ithal edilen Suudi Arabistan 2,3 milyar dolar ve %12,1 payla gelmektedir. Grafik 5.6.16'da görüldüğü gibi Ürdün'ün ithalatında %7 payla ABD üçüncü sıradadır. Almanya ve BAE'nin %4,6 payları bulunurken, altıncı sırayı İtalya %4,4 payla ve yedinci sırayı %3,5 payla (665 milyon dolar) Türkiye almaktadır. Türkiye 2012'de bu ülkenin ithalatında beşinci sırayı almasına karşın son yıllarda yedinci sırada bulunmaktadır.

Grafik 5.6.16. Ürdün'ün İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

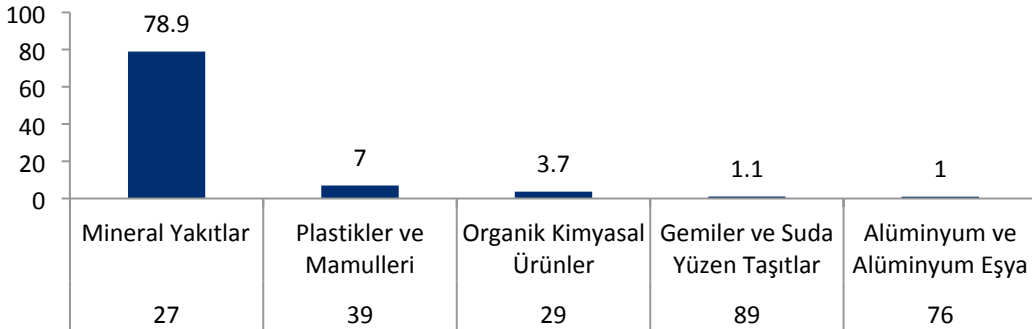
Suudi Arabistan'ın dış ticaretinde önemli fasıllar Tablo 5.6.9'da görülmektedir. Suudi Arabistan'ın ihracatında ilk sırada %78,9 pay ve 163,6 milyar dolarla mineral yakıtlar faslı, ikinci sırada ise %7 pay 14,4 milyar dolarla plastikler ve mamulleri faslı yer almaktadır. Bu ülkenin ihracatının beşte dördünü oluşturan petrol ve akaryakıt fiyatlarındaki dalgalanma, ülkenin hem ihracat gelirlerini ve hem de ekonomisini büyük ölçüde etkilemektedir.

Tablo 5.6.9: Suudi Arabistan'ın Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

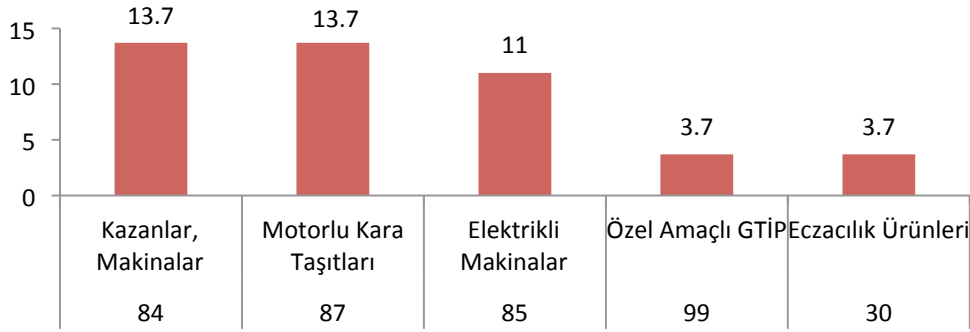
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
27	Mineral Yakıtlar	163.684	78,9	84	Kazanlar, Makinalar	17.781	13,7
39	Plastikler ve Mamulleri	14.431	7,0	87	Kara Taşıtları	17.723	13,7
29	Organik Kimyasal Ürünler	7.607	3,7	85	Elektrikli Makinalar	14.326	11,0
89	Gemiler ve Suda Yüzen Taşıtlar	2.365	1,1	99	Özel Amaçlı GTİP	4.860	3,7
76	Alüminyum ve Alüminyum Eşya	1.903	1,0	30	Eczacılık Ürünleri	4.822	3,7
	Toplam	207.572	100		Toplam	129.796	100

Kaynak: INTRACEN

Suudi Arabistan'ın ihracatında önemli diğer fasıllar Grafik 5.6.17'de görüldüğü gibi sırasıyla %3,7 payla organik kimyasal ürünler, %1,1 payla gemiler ve suda yüzen taşıtlar ve %1 payla alüminyum ve alüminyumdan eşya fasıllarıdır.

Grafik 5.6.17. Suudi Arabistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Suudi Arabistan'ın ithalatında birinci ve ikinci sırayı %14 pay ve yaklaşık 17,8 milyar dolarla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar ve motorlu kara taşıtları fasılları bulunmaktadır. Bu ülkenin ithalatında diğer önemli fasıllar Grafik 5.6.18'de gösterildiği gibi sırasıyla %11 payla elektrikli makine ve cihazlar, %3,7 payla başka yerde sınıflanmamış ürün (özel amaçlı GTİP) ve eczacılık ürünleri fasılları bulunmaktadır.

Grafik 5.6.18. Suudi Arabistan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

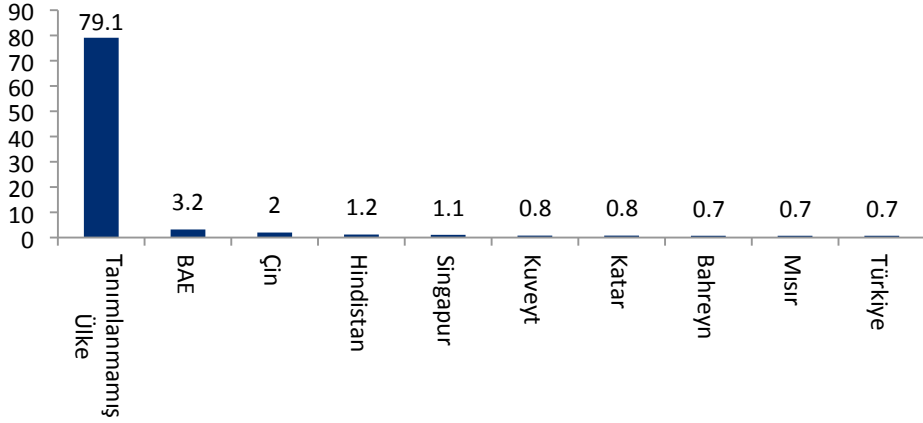
S. Arabistan dış ticaretinde önemli ülkelere Tablo 5.6.10'da yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, S. Arabistan'ın en fazla ihracat yaptığı yer %79 pay ve 164 milyar dolarla tanımlanmamış ülke olarak belirtilmektedir. Bu durum bu ülkenin özellikle petrol ihracatı yaptığı ülkelere ilişkin verileri gizlemesi nedeniyle. Daha önceki yıllarda değişik kıtalarda yeri belirtilmeyen ülke tanımlı yerine 2016'da sadece bu şekilde belirtilmektedir. Ülkenin ihracatında ikinci sırada %3,2 pay ve 6,5 milyar dolardan fazla değerle BAE bulunmaktadır.

Tablo 5.6.10: Suudi Arabistan Dış Ticareti: Önemli Ülkeler (2016, Milyon Dolar ve %)

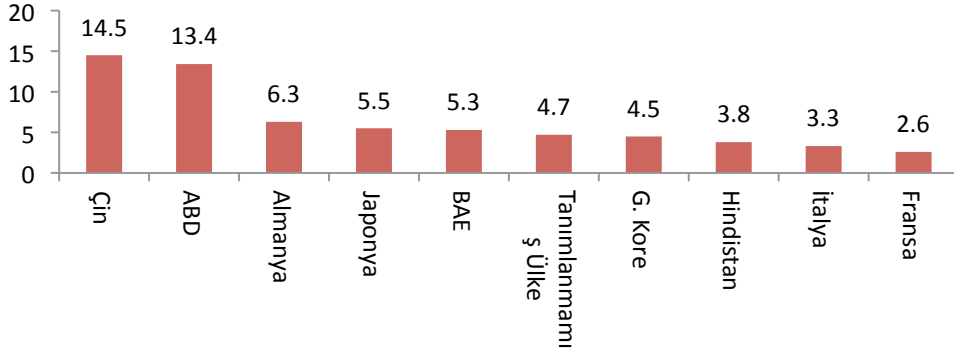
İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
Tanımlanmamış Ülke	164.154	79,1	Çin	18.841	14,5
BAE	6.567	3,2	ABD	17.342	13,4
Çin	4.136	2,0	Almanya	8.181	6,3
Hindistan	2.458	1,2	Japonya	7.176	5,5
Singapur	2.219	1,1	BAE	6.930	5,3
Kuveyt	1.758	0,8	Tanımlanmamış Ülke	6.098	4,7
Katar	1.658	0,8	G. Kore	5.873	4,5
Bahreyn	1.550	0,7	Hindistan	4.932	3,8
Mısır	1.525	0,7	İtalya	4.231	3,3
Türkiye	1.507	0,7	Fransa	3.414	2,6
Toplam	207.572	100	Toplam	129.796	100

Kaynak: INTRACEN

S. Arabistan'ın ihracatındaki diğer önemli ülkeler Grafik 5.6.19'da gösterildiği gibi %2 payla Çin, %1,2 payla Hindistan ve %1,1 payla Singapur'dur. Bu beş ülkenin ardından Kuveyt ve Katar %0,8 payla, Bahreyn, Mısır ve Türkiye %0,7 payla sıralanmaktadır. Ayrıca bu ülke genellikle yıllık 6-7 milyar dolarlık re-export yapmakta ve bu tür ticaretini daha ziyade Körfez ülkeleri ve ABD ile yapmaktadır.

Grafik 5.6.19. Suudi Arabistan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

S. Arabistan'ın en fazla ithalat yaptığı ülke %14,5 pay ve yaklaşık 19 milyar dolarla Çin iken ikinci sırada %13,4 pay ve 17,3 milyar dolarla ABD'dir. Bu ülkenin ithalat yaptığı diğer önemli ülkeler Grafik 5.6.20'de gösterildiği gibi sırasıyla %6,3 payla Almanya, %5,5 payla Japonya ve %5,3 payla BAE'dir.

Grafik 5.6.20. Suudi Arabistan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

S. Arabistan'ın ithalatında bu beş ülkenin ardından sırasıyla yine tanımlanmamış ülke (%4,7), G. Kore (%4,5), Hindistan (%3,8), İtalya (%3,3) ve Fransa (%2,6) gelmektedir. Türkiye bu ülkenin ithalatında 2016 yılı itibarıyla İngiltere'nin ardından %2,2 payla (2,9 milyar dolar) 12. sırada bulunmaktadır.

5.6.3. Ortadoğu Ülkeleri İle Türkiye'nin Dış Ticareti

Ortadoğu ülkelerinin Türkiye ile dış ticaretinin 2012-2017 dönemi gelişimi Tablo 5.6.11'de gösterilmiştir. Çalışmada yer verdiğimiz Ortadoğu ülkelerinin Türkiye ile dış ticaretlerine bakıldığında dış ticaret dengesinin Türkiye'nin lehine işlediği görülmektedir. Bu bağlamda Irak'a 2017'de yaklaşık 9 milyar dolarlık ihracat yapılırken yaklaşık 1,5 milyar dolarlık ithalat yapılmış, ikili dış ticarete Türkiye lehine yaklaşık 7,5 milyar dolarlık dış fazla elde edilmiştir. Bununla birlikte Irak'a 2012-2014 döneminde 11-12 milyar dolarlık ihracat yapılırken DEAŞ'ın Mayıs 2014'de Musul'u işgali sonrası bu ülke ile dış ticarete zorluklar oluşmuş, 2016'da ihracat miktarı 7,6 milyar dolara inmiştir. DEAŞ'ın Irak'dan temizlenmesi sonrası bu ülkeye ihracatın artması beklenmektedir. Nite-

kim 2017'de bir önceki yıla göre bu ülkeye ihracatta toparlanma (1,4 milyar dolar artış) başlamıştır. Bu bağlamda Irak'ın ihracatımızda 2012-2014 döneminde olduğu gibi ilk üç sıraya girebileceği söylenebilir.

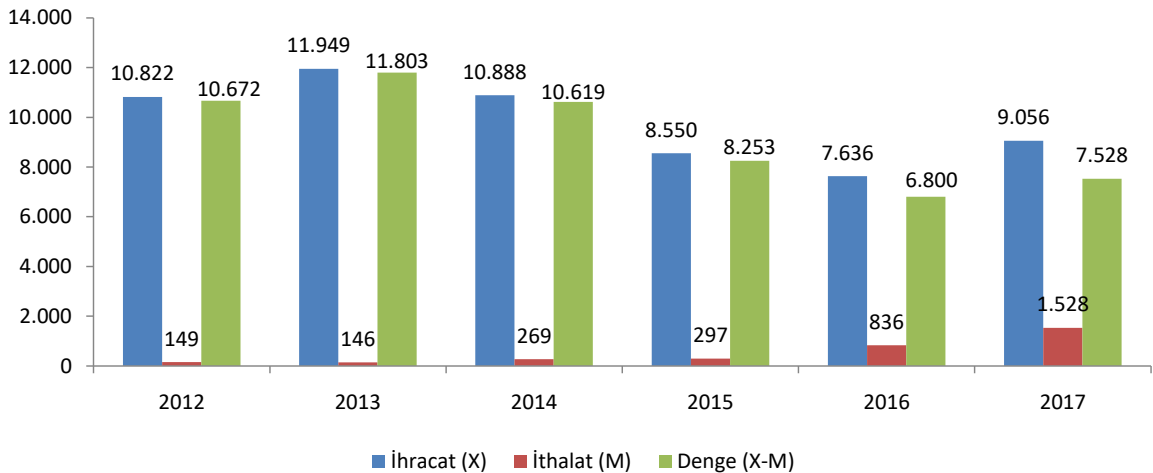
Tablo 5.6.11: Ortadoğu Ülkeleri ile Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2017, Milyon Dolar)

		2012	2013	2014	2015	2016	2017
Irak	İhracat (X)	10.822	11.949	10.888	8.550	7.636	9.056
	İthalat (M)	149	146	269	297	836	1.528
	Denge (X-M)	10.672	11.803	10.619	8.253	6.800	7.528
Suriye	İhracat (X)	498	1.025	1.801	1.522	1.322	1.364
	İthalat (M)	67	85	116	52	65	71
	Denge (X-M)	431	940	1.685	1.470	1.257	1.293
Ürdün	İhracat (X)	771	744	907	835	711	683
	İthalat (M)	96	70	126	128	102	113
	Denge (X-M)	675	674	781	707	609	570
Suudi Arabistan	İhracat (X)	3.676	3.191	3.047	3.472	3.172	2.735
	İthalat (M)	2.171	2.014	2.343	2.117	1.835	2.110
	Denge (X-M)	1.505	1.177	704	1.355	1.337	625

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Öte yandan Grafik 5.6.21'de görüldüğü gibi, bu ülkeden yapılan ithalat miktarı 2016 ve 2017 yılı hariç 150-300 milyon dolar arası oldukça düşük miktarda belirtilmesine karşın bu ülkeden önemli miktarda petrol ithal edildiği düşünüldüğünde, ülkeler arası anlaşma çerçevesinde bu değerlerin gizli ülke verileri olarak gizlendiği düşünülmektedir. Nitekim tarafımızca yapılan bir çalışmada (Üzümcü ve Topal, 2014), Azerbaycan örneğinde olduğu gibi Irak'tan yapılan enerji ithalatının gizli veri/ülke kapsamında olduğu, DEİK verileri ile TÜİK verileri karşılaştırıldığında görülmüştür. Bununla birlikte verilere Irak'tan petrol ithalatı tam olarak eklense Türkiye'nin bu ülkeye dış ticaret fazlasının süreceği belirtilmelidir.

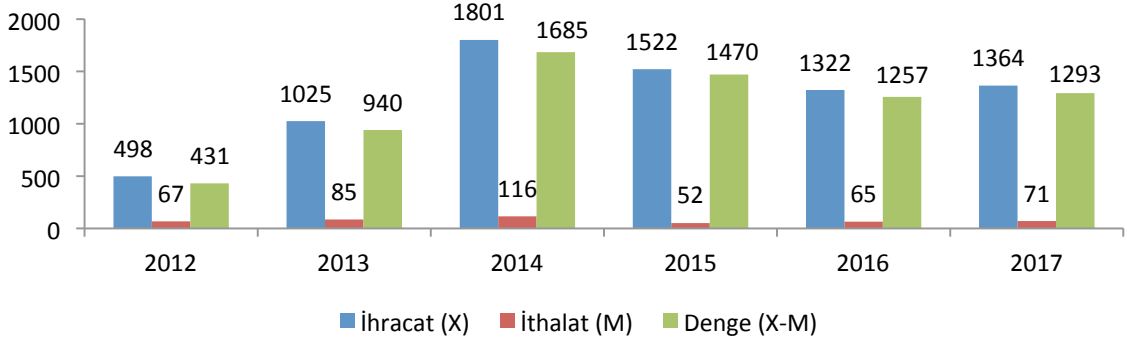
Grafik 5.6.21. Türkiye-İrak Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2017, Milyon Dolar)

Suriye ile dış ticarete de benzer biçimde dış ticaret fazlası verilmektedir. Ancak bu ülkeye ihracat ve bu ülkeden ithalat değerleri Irak ile karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Bu durum bu ülkenin 2011'den beri iç savaşta bulunmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin bu çerçevede Suriye'ye ihracatı 2012'de 498 milyon dolar iken 2014'de 1,8 milyar dolara yükselmiş, ancak 2017'de

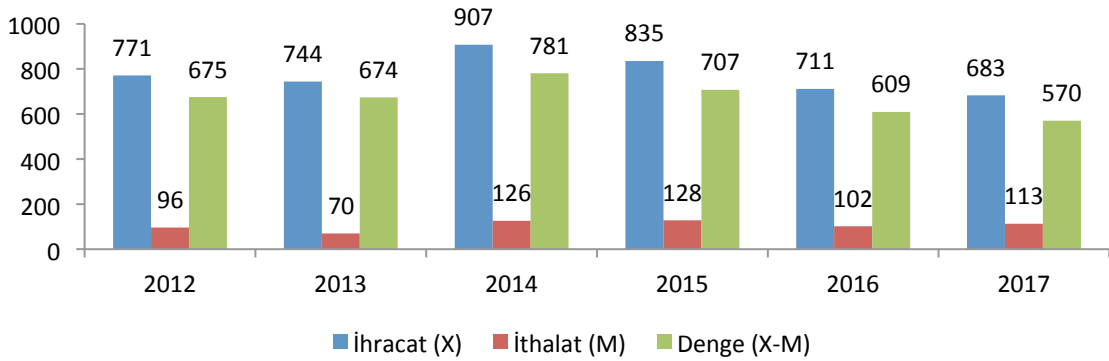
1,3 milyar dolara gerilemiştir. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatı 2014'de 116 milyon doları bulsa da gerileyerek Grafik 5.6.22'de görüldüğü gibi, 2017'de sadece 71 milyon dolar olmuştur. Suriye ile ikili dış ticarete Türkiye lehine dış ticaret fazlası 2014'de 1,7 milyar dolara kadar yükselmiş, 2017'de yaklaşık 1,3 milyar dolar olmuştur.

Grafik 5.6.22. Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2017, Milyon Dolar)

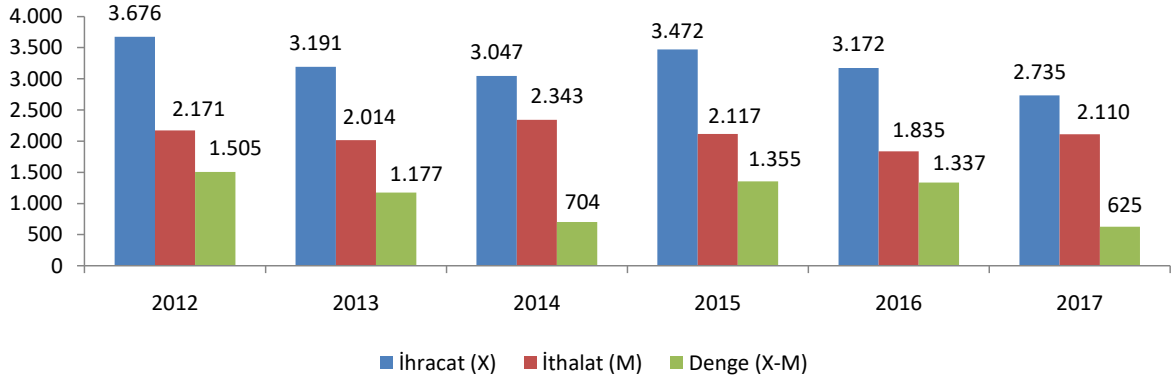

Ürdün'ün Türkiye ile dış ticaretinde de dış fazla verilmekle birlikte 2014 sonrası bu ülkeye Türkiye'nin ihracatının görece gerilemesi ve bu ülkeden ithalatın son dört yılda görece artmasından dolayı dış ticaret fazlası gerilemektedir. Nitekim Grafik 5.6.23'de görüldüğü gibi, 2014'de Türkiye'nin bu ülkeye ihracatı 907 milyon dolar, ithalatı 126 milyon dolar ve ikili dış ticaret fazlası 781 milyon dolarken 2017'de ihracatımız 683 milyon dolar, ithalatımız 113 milyon dolar ve dış ticaret fazlamız 570 milyon dolara inmiştir.

Grafik 5.6.23. Türkiye-Ürdün Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2017, Milyon Dolar)

Türkiye'nin S. Arabistan ile dış ticareti de Türkiye lehine sürmektedir. Bununla birlikte özellikle 2017'de bu ülkeye ihracatın büyük ölçüde azalması ve bu ülkeden ithalatın benzer miktarlarda (1,8 ile 2,3 milyar dolar) sürmesi nedeniyle Türkiye lehine olan dış ticaret fazlası gerileme sürecindedir. Bu bağlamda bu ülkeye en yüksek ihracat 2012'de yaklaşık 3,7 milyar dolar olmuştuk 2017'de ihracatımız 2,7 milyar dolar düzeyine inmiştir. Bu ülkeden en yüksek miktarda ithalat 2014'de yaklaşık 2,3 milyar dolar olmuş, 2016'da 1,8 milyar dolar düzeyine inse de 2017'de 2,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, Grafik 5.6.24'de görüldüğü gibi ikili dış ticaret fazlası da 2012'de 1,5 milyar dolar civarında iken 2017'de 625 milyon dolara inmiştir.

Grafik 5.6.24. Türkiye-S. Arabistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2017, Milyon Dolar)

S.Arabistan'a ihracatın 2016 ve 2017'de azalmasında petrol fiyatlarının gerilemesinin bu ülkenin iç talebini daraltmasının olumsuz etkisi bulunmaktadır. Benzer biçimde bölge ülkeleri içinde en fazla ithalat yaptığımız S. Arabistan'dan ithalatın 2015-2017 döneminde azalmasında petrol fiyatlarının görece gerilemesinin etkisi görülmektedir.

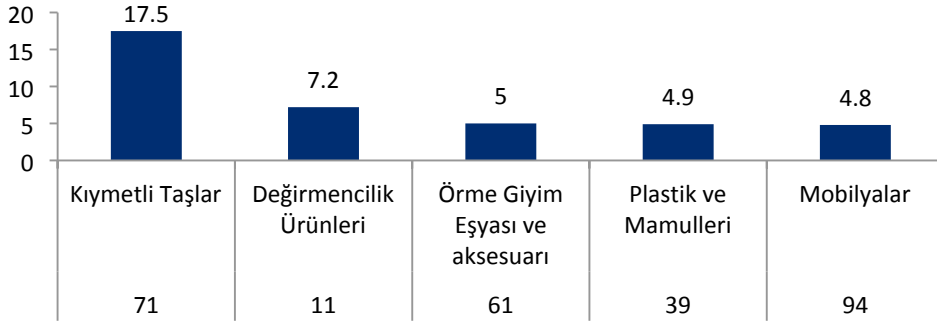
Ortadoğu ülkeleri ile Türkiye dış ticaretinin önemli fasıllarına bu noktada bakılabilir. Bu çerçevede Türkiye ile Irak dış ticaretinin önemli fasılları 5.6.12'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, bu ülkeye ihracatta %17,5 pay ve yaklaşık 1,6 milyar dolar değerle kıymetli metal ve taş, altın faslı ilk sırada bulunmakta, %7,2 payla (651 milyon dolar) değirmencilik ürünleri faslı ikinci sırayı almaktadır.

Tablo 5.6.12: Türkiye - Irak Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

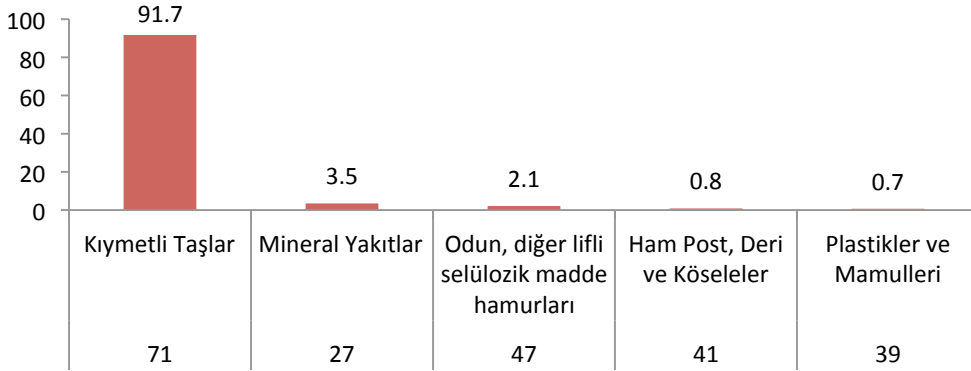
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
71	Kıymetli Taşlar	1.581	17,5	71	Kıymetli Taşlar	1.401	91,7
11	Değirmencilik Ürünleri	651	7,2	27	Mineral Yakıtlar	53	3,5
61	Örme Giyim Eşyası ve aksesuarı	452	5,0	47	Odun, diğer lifli selülozik madde hamurları	33	2,1
39	Plastik ve Mamulleri	441	4,9	41	Ham Post, Deri ve Köseleler	12	0,8
94	Mobilyalar	438	4,8	39	Plastikler ve Mamulleri	11	0,7
	Toplam	9.056	100		Toplam	1.528	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında diğer fasıllar, Grafik 5.6.25'de görüldüğü gibi örme giyim eşyası ve aksesuarı, plastik ve mamulleri ile mobilyalar fasıllarının payları %5'in altında bulunmaktadır. Bu beş faslın ardından sırasıyla Türkiye'nin Irak'a ihracatında TRA2 bölgesinin de ihracat potansiyeli bulunan süt ürünleri, yumurta ve bal, hububat, buğday, nişasta ve demir veya çelikten eşya fasılları %4 civarındaki payları ile öne çıkmaktadır.

Grafik 5.6.25. Türkiye'nin Irak'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Iraktan yapılan ithalata bakıldığında ihracatta olduğu gibi kıymetli metal, taş, altın faslının %91,7 gibi oldukça yüksek pay ve 1,4 milyar dolarla ilk sırada olduğu görülmektedir. Mineral yakıtlar faslı %3,5 pay ve 53 milyon dolarla ikinci sıradadır. Bununla birlikte Türkiye'nin ham petrol ithalatında son dönemde ikinci veya üçüncü sırada bulunan bu ülkeden petrol ithalatının gizli veri/ülke kapsamında düşük gösterildiği düşünülmektedir. Nitekim daha önce tarafımızca yapılan diğer bir çalışmada (Üzümcü ve Topal, 2014), Azerbaycan ve Irak'tan enerji ithalatı verileri konusunda TÜİK ile Dış Ekonomik Konsey (DEİK) ülke raporlarındaki verilerde bu farklılıklar görülmektedir.

Grafik 5.6.26. Türkiye'nin Irak'tan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Diğer yandan Grafik 5.6.26'da görüldüğü gibi, Türkiye'nin bu ülkeden ithalatında ilk iki fasıl ardından gelen üç fasılın payları %1-2 arasında oldukça düşük miktardadır.

Türkiye'nin Suriye ile dış ticaretinde önemli fasıllar da Tablo 5.6.13'de görülmektedir.

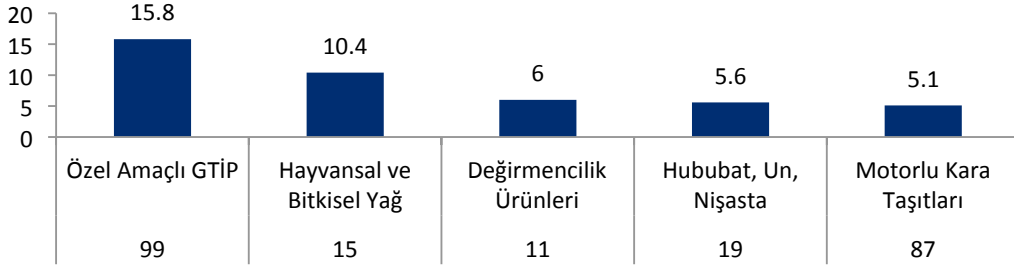
Tablo 5.6.13: Türkiye-Suriye Dış Ticareti Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
99	Özel Amaçlı GTİP	215	15,8	52	Pamuk ve Pamuk İpliği	24	33,8
15	Hayvansal ve Bitkisel Yağ	142	10,4	09	Kahve ve Çay	15	21,1
11	Değirmencilik Ürünleri	83	6,0	74	Bakır ve Bakırdan Eşya	13	18,1
19	Hububat, Un, Nişasta	77	5,6	07	Yenilen Sebzeler	6	8,7
87	Motorlu Kara Taşıtları	70	5,1	76	Alüminyum ve Alüminyum Eşya	6	8,6
	Toplam	1.364	100		Toplam	71	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

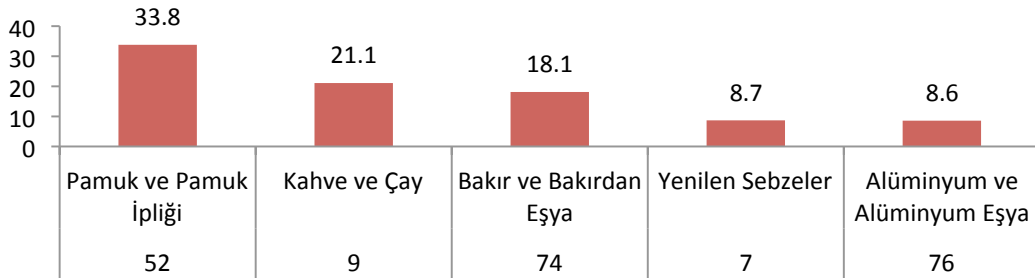
Türkiye'nin Suriye'ye yaptığı ihracatta ilk sırada %15,8 pay ve 215 milyon dolarla başka yerde sınıflanmamış ürünler (özel amaçlı GTİP) yer almakta, bu faslı hayvansal ve bitkisel yağlar faslı %10,4 pay ve 142 milyon dolarlık değerle izlemektedir. Grafik 5.6.27'de görüldüğü gibi Türkiye'nin ihracatında ilk iki faslın ardından değirmencilik ürünleri %6 payla, hububat, un nişasta %5,6 payla ve motorlu kara taşıtları %5,1 payla sıralanmaktadır.

Grafik 5.6.27. Türkiye'nin Suriye'ye İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Suriye'den yaptığı ithalatta %33,8 pay ve 24 milyon dolarla pamuk ve pamuk ipliği faslı ilk sıradadır. Bu faslı %21,1 pay ve 15 milyon dolarla, kahve, çay, baharat faslı ve %18,1 pay ve 13 milyon dolarla bakır ve bakırdan eşya faslı izlemektedir. Grafik 5.6.28'de görüldüğü gibi, bu üç faslın ardından %8,7 payla yenilen sebzeler ve %8,6 payla alüminyum eşya fasılları gelmektedir. Genel olarak bakıldığında savaşın da etkisiyle Suriye ile olan ithalat verileri çok düşük miktarlardadır.

Grafik 5.6.28. Türkiye'nin Suriye'den İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

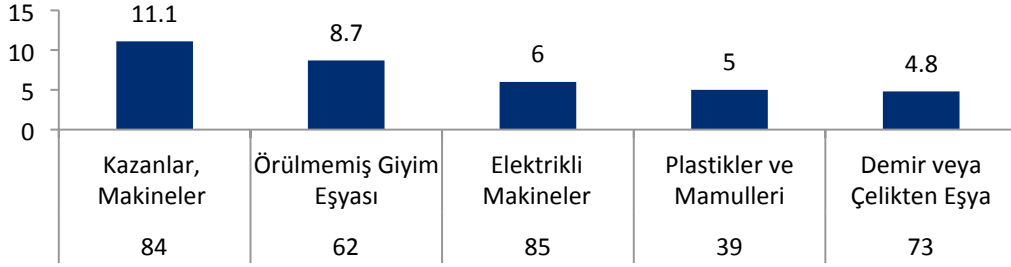
Türkiye'nin Ürdün ile dış ticaretinde önemli fasıllar Tablo 5.6.14'de görülmektedir.

Tablo 5.6.14: Türkiye-Ürdün Dış Ticareti Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

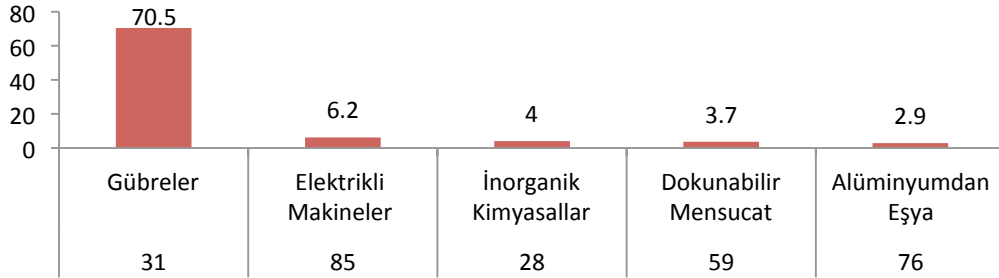
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
84	Kazanlar, Makineler	76	11,1	31	Gübreler	79	70,5
62	Örülmemiş Giyim Eşyası	60	8,7	85	Elektrikli Makineler	7	6,2
85	Elektrikli Makineler	41	6,0	28	İnorganik Kimyasallar	5	4,0
39	Plastikler ve Mamulleri	34	5,0	59	Dokunabilir Mensucat	4	3,7
73	Demir veya Çelikten Eşya	33	4,8	76	Alüminyumdan Eşya	3	2,9
	Toplam	683	100		Toplam	113	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Türkiye ve Ürdün arasındaki dış ticaret oldukça düşük seviyelerde seyretmektedir. İhracatta %11,1 pay ve 76 milyon dolarla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar ilk sırada, örülmemiş giyim eşyası %8,7 pay ve 60 milyon dolarla ikinci sıradadır. Grafik 5.6.29'da görüldüğü gibi bu fasılları, elektrikli makine ve cihazlar, plastik ve mamulleri ile demir veya çelikten eşya fasılları izlemektedir.

Grafik 5.6.29. Türkiye'nin Ürdün'e İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Ürdün'den yapılan ithalat incelendiğinde %70,5 pay ve 79 milyon dolarla ilk sırada gübreler faslının olduğu görülmektedir. Elektrikli makine ve cihazlar faslı %6,2 pay ve 7 milyon dolarla ikinci sırada bulunmaktadır. Grafik 5.6.30'da görüldüğü gibi, diğer fasılların ithalattaki payları ve değerleri de oldukça düşüktür.

Grafik 5.6.30. Türkiye'nin Ürdün'den İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

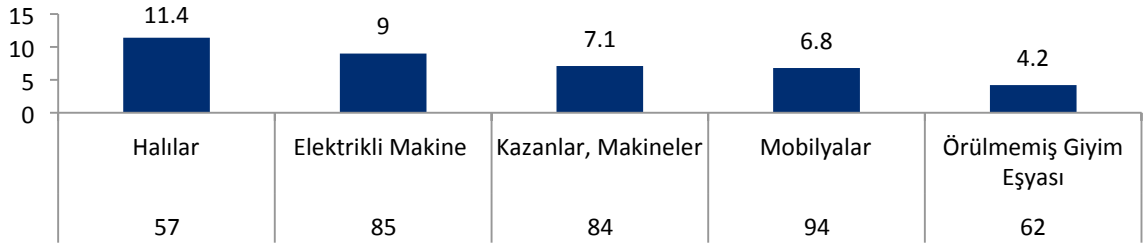
Türkiye'nin Suudi Arabistan ile 2017 yılı itibarıyla dış ticaretinde önemli yer tutan fasıllar da Tablo 5.6.15'de yer almaktadır.

Tablo 5.6.15: Türkiye-S. Arabistan Dış Ticaretinde Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
57	Halılar	311	11,4	39	Plastikler ve Mamulleri	1.388	65,8
85	Elektrikli Makine	246	9,0	29	Organik Kimyasal Ürünler	335	15,9
84	Kazanlar, Makineler	193	7,1	27	Mineral Yakıtlar ve Yağlar	256	12,1
94	Mobilyalar	186	6,8	28	İnorganik Kimyasallar	20	0,9
62	Örülmemiş Giyim Eşyası	115	4,2	76	Alüminyum ve Alüminyum Eşya	17	0,8
	Toplam	2.735	100		Toplam	2.110	100

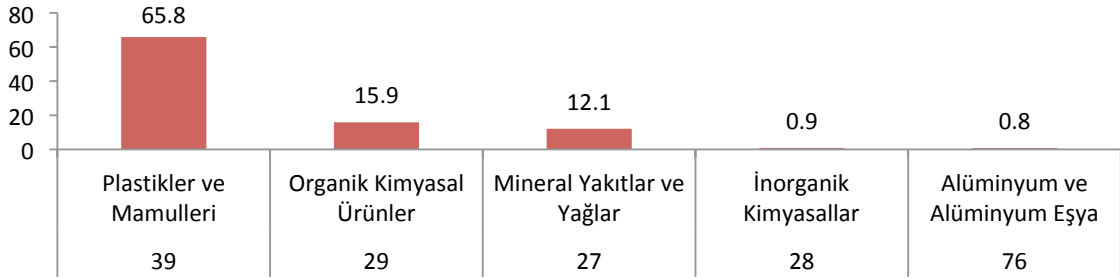
Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Türkiye'nin Suudi Arabistan ile gerçekleştirdiği dış ticaret rakamlarına bakıldığında bölge içinde incelemeye dahil ettiğimiz ülkeler içinde en büyük dış ticaret hacminin bu ülke ile olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında ilk sırada %11,4 pay 311 milyon dolarla halılar faslı ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada 246 milyon dolar değerindeki elektrikli makine ve cihazlar faslı %9'luk paya sahiptir. Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında, Grafik 5.6.31'de görüldüğü gibi, ilk iki faslı kazanlar ve makineler %7,1 payla, mobilyalar %6,8 payla ve örülmemiş giyim eşyası faslı %4,2 payla izlemektedir.

Grafik 5.6.31. Türkiye'nin Suudi Arabistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında ilk beş fasılın ardından yaklaşık %4 paylarla yenilen meyveler faslı, örme giyim eşyası faslı ve tuz, kükürt, çimento faslı gelmektedir.

Türkiye'nin S. Arabistan'dan ithalatında ilk sırada yaklaşık %66'lık pay ve yaklaşık 1,4 milyar dolarla plastik ve mamulleri yer almaktadır. Yaklaşık %16 pay ve 335 milyon dolarla organik kimyasal ürünler ikinci sıradadır. Grafik 5.6.32'de görüldüğü gibi, ithalatta üçüncü sırada yer alan mineral yakıtların %12,1 payı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ülkeden ithalatın toplamda %94 civarında payı petrol ve petro-kimya ürünlerinden oluşmaktadır.

Grafik 5.6.32. Türkiye'nin Suudi Arabistan'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin S. Arabistan'dan ithalatında diğer fasılların payları oldukça düşüktür. Bu beş fasılın ardından tabloda yer almayan 14 milyon dolar tutarında yenilen meyveler (özellikle hurma ithalatı) faslı gelmektedir.

5.7. ÇİN VE HİNDİSTAN

Dünyanın en fazla nüfusuna sahip iki ülkesi Çin ve Hindistan, tüm dünya ülkelerine, Türkiye ve bu arada TRA2 bölgesine ihracat yapan iki önemli ekonomik dev olarak dikkat çekmektedir. Dünya üzerinde yaklaşık 1,4 milyar nüfusa sahip Çin ile 1,3 milyar nüfusa sahip Hindistan, aynı zamanda kişi başına gelirleri yükselen önemli pazarlar olarak da tüm dünya ülkelerinin iştahını kabartan ülkelerdir. Bu noktada dünyanın iki önemli ihracatçısı ve önemli pazarı bu iki ülkenin öncelikle mevcut sosyo-ekonomik durumları gözden geçirilmekte, ardından bu iki ülkenin dış ticaretlerinin son dönemdeki gelişimi, önemli dış ticaret fasılları ve dış ticaret partnerleri yanı sıra Türkiye ile olan dış ticaretlerinin gelişimi ele alınmaktadır.

5.7.1. Çin ve Hindistan'ın Sosyo-Ekonomik Durumu

Çin, günümüzde 1 milyar 378 milyonluk nüfusu ile dünyanın en kalabalık ülkesidir. Ülkenin

nüfus kontrolü çerçevesinde nüfus artış hızı yıllık %0,5 düzeyine inmiş durumdadır. Ülke toprakları 9,5 milyon km² ve nüfus yoğunluğu 146 kişidir. Çin, küresel kriz sonrası yeni normal olarak kabul edilen yıllık %7 civarındaki büyüme ve ekonomik performansı ile dünya ekonomisinde zirveye tırmanmıştır. Çin'in güçlü ekonomik performansı makro göstergelere yansımıştır. Çin, 2016'da %6,7 oranında büyümüştür. Tablo 5.7.1'de görüldüğü üzere Çin'in GSYİH düzeyi Dünya Bankası verilerine göre 11,4 trilyon dolara yaklaşmış, kişi başı GSYİH düzeyi 8.250 dolara ulaşmıştır. Çin, kişi başına gelir düzeyi olarak üst orta gelir grubunda yer almaktadır. GSYİH düzeyi (Atlas Metodu) olarak dünyada ikinci sırada bulunan Çin, satın alma gücü paritesine (SAGP) göre 2016'da 21,3 trilyon dolarla dünyanın en büyük ekonomisidir. Çin'de 2016'da enflasyon oranı %2, işsizlik oranı ise %4,6 olmuştur. IMF (2017) tahminlerine göre Çin ekonomisinde 2017'de büyüme oranının %6,8 ve enflasyon oranının %1,8 olması beklenmektedir.

Tablo 5.7.1: Çin ve Hindistan'ın Makroekonomik Göstergeleri (2016)

	GSYİH* (Milyon Dolar)	Kişi Başına* GSYİH (Dolar)	Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (TÜFE) (%)	İşsizlik Oranı (%)
Çin	11.374.227	8.250	6,7	2,0	4,6
Hindistan	2.212.306	1.670	7,1	4,9	3,5

Kaynak: Dünya Bankası ve IMF. *Dünya Bankası, GSYİH ve Kişi Başına GSYİH Atlas Metodu.

Hindistan, 2016'da 1 milyar 324 milyon nüfusla dünyanın ikinci kalabalık ülkesidir. Hindistan'ın nüfus artış hızı %1,1 düzeyindedir ve bu artış hızıyla 2025'de Çin'i nüfus olarak geride bırakması beklenmektedir. Hindistan'ın toprakları yaklaşık 3,3 milyon km² ve ülkede nüfus yoğunluğu 445 kişidir. Hindistan'ın GSYİH düzeyi, Dünya Bankası verilerine göre (Atlas Metodu) 2016'da %7,1 oranında büyüme ile 2,2 trilyon dolara ulaşmış ve kişi başına GSYİH düzeyi 1.670 dolar olmuştur. Hindistan kişi başına GSYİH düzeyi olarak Çin'e oranla çok yoksul, alt orta gelir grubunda yer alan bir ülkedir. Hindistan'ın GSYİH düzeyi 2016'da SAGP ile yaklaşık 8,6 trilyon dolar olarak hesaplanmaktadır ki bu ölçüye göre Hindistan dünyanın üçüncü büyük ekonomisidir. Hindistan'da 2016'da enflasyon oranı %4,9 ve işsizlik oranı %3,5 olmuştur. IMF (2017) tahminlerine göre Hindistan ekonomisinin 2017'de %6,7 oranında büyümesi ve enflasyon oranının %3,8 olması beklenmektedir.

5.7.2. Çin ve Hindistan'ın Dış Ticareti

Çin ve Hindistan'ın 2012-2016 dönemindeki dış ticaretinin gelişimi Tablo 5.7.2'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, bu dönemde Çin'in ihracatı 2012'de 2 trilyon doların üzerinde iken 2014'de 2,3 trilyon doları aşmış, ancak son iki yılda gerileyerek 2016'da yaklaşık 2,1 trilyon dolara inmiştir. Dünyanın en büyük ihracatçı ülkesi Çin'in son iki yılda ihracatının azalmasının ihracat yaptığı bazı petrol ihracatçısı ülkelerin iç talep daralmasına ve ABD'in Çin'den ithalatını azaltmaya dönük politikalarının etkisine bağlayabiliriz.

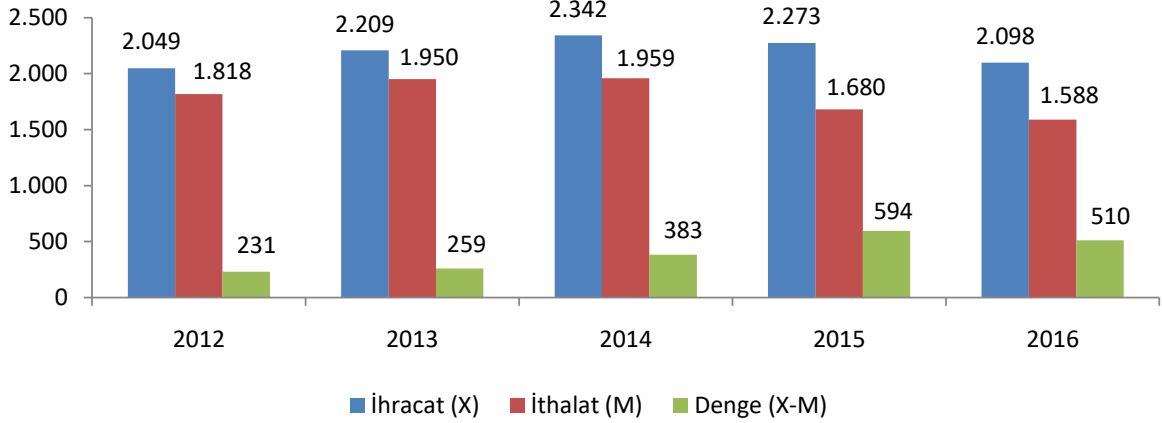
Tablo 5.7.2: Çin ve Hindistan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyon Dolar)

		2012	2013	2014	2015	2016
Çin	İhracat (X)	2.048.782	2.209.007	2.342.293	2.273.468	2.097.637
	İthalat (M)	1.818.199	1.949.992	1.959.235	1.679.564	1.587.921
	Denge (X-M)	230.583	259.015	383.058	593.904	509.716
Hindistan	İhracat (X)	289.565	336.611	317.545	264.381	260.327
	İthalat (M)	488.976	466.045	459.370	390.745	356.705
	Denge (X-M)	-199.412	-129.434	-141.825	-126.364	-96.378

Kaynak: INTRACEN

Diğer yandan Grafik 5.7.1'de görüldüğü gibi, Çin'in ithalatı da 2014'de yaklaşık 1 trilyon 960 milyar dolara ulaşmış, daha sonra gerileyerek 2016'da 1,6 trilyon dolara inmiştir. Çin'in ithalatının neredeyse 400 milyar dolara yakın gerilemesinde 2015 ve 2016'de petrol fiyatlarının hızla gerilemesinin pozitif etkisi olmuştur.

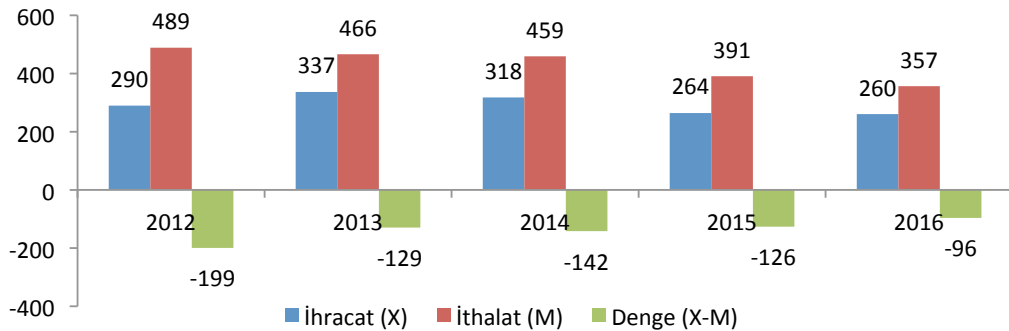
Grafik 5.7.1. Çin'in Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

Çin'in incelediğimiz dönemde dış ticaret fazlası giderek artarak 2015'de 594 milyar dolar gibi çok yüksek düzeye çıkmış, 2016'da 510 milyar dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Hindistan'ın dış ticaret verileri incelendiğinde bu ülkenin 2012-2016 döneminde, hem ihracat hem de ithalatında azalma olduğu ve sürekli dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Bu çerçevede Grafik 5.7.2'de de görüldüğü gibi, Hindistan'ın 2012'de 290 milyar dolar olan ihracatı 2013'de 337 milyar dolara kadar yükselse de 2016'da 260 milyar dolara gerilemiştir. Benzer şekilde 2012'de 489 milyar dolar olan ithalatı sürekli azalarak 2016'da 357 milyar dolara düşmüştür. Bu dönemde sürekli dış ticaret açığı veren Hindistan'ın dış ticaret açığı giderek azalmış, 2012'de 199 milyar dolarken 2016'da 96 milyar dolara inmiştir.

Grafik 5.7.2. Hindistan'ın Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2016, Milyar Dolar)

Hindistan'ın ihracatının azalmasında da benzer biçimde dünya dış ticaret hacminin 2015 ve 2016'da daralmasına yol açan petrol fiyatlarının petrol ihracatçısı ülkelerinin iç talebini kısmasının büyük etkisi vardır. Diğer yandan, madalyonun diğer yüzüne bakıldığında, Hindistan'ın ithalat ve dış ticaret açığının azalmasında da bir enerji ithalatçısı ülke olarak petrol fiyatlarının azalmasının olumlu etkisi bulunmaktadır.

Çin'in dış ticaretinde önemli fasıllar Tablo 5.7.3'de gösterilmiştir. Buna göre Çin'in en fazla ihraç ettiği ürün %26,4 pay ve 553,2 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlardır. Çin'in ihraç ettiği elektrikli cihazlar grubunda akıllı telefonlar 116 milyar dolarla büyük bir ağırlığa sahiptir. Ayrıca telefon aksesuar ve parçaları ihracatı 48 milyar dolar civarındadır.

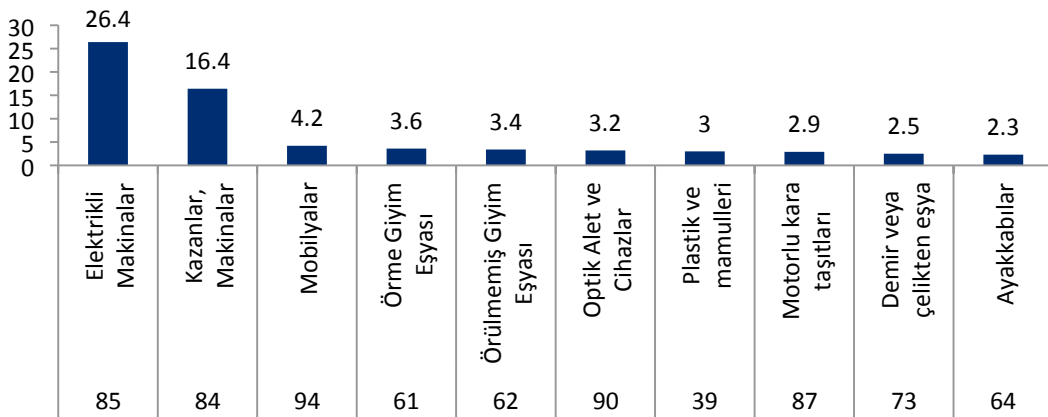
Tablo 5.7.3: Çin'in Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
85	Elektrikli Makinalar	553.168	26,4	85	Elektrikli Makinalar	412.879	26,0
84	Kazanlar, Makinalar	343.770	16,4	27	Mineral Yakıtlar	176.536	11,1
94	Mobilyalar	87.509	4,2	84	Kazanlar, Makinalar	147.660	9,3
61	Örme Giyim Eşyası	74.413	3,6	26	Metal Cevherleri; Cüruf	94.479	6,0
62	Örülmemiş Giyim Eşyası	72.064	3,4	90	Optik Alet ve Cihazlar	92.689	5,8
90	Optik Alet ve Cihazlar	67.488	3,2	71	Kıymetli metal ve taşlar	79.327	5,0
39	Plastik ve mamulleri	62.350	3,0	87	Motorlu Kara Taşıtları	71.506	4,5
87	Motorlu kara taşıtları	60.145	2,9	39	Plastik ve mamulleri	61.048	3,8
73	Demir veya çelikten eşya	51.892	2,5	29	Organik kimyasallar	43.906	2,8
64	Ayakkabılar	47.203	2,3	12	Yağlı tohum ve meyveler	38.295	2,4
	Toplam	2.097.637	100		Toplam	1.587.921	100

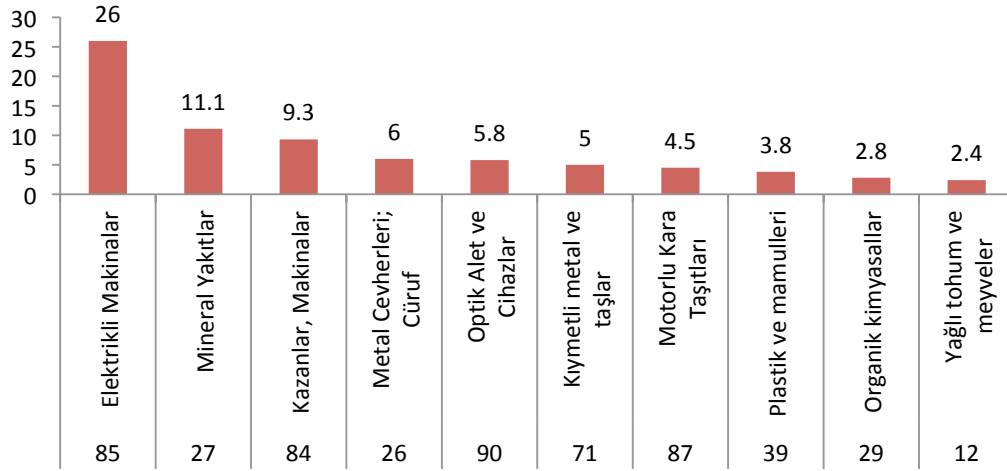
Kaynak: INTRACEN

Çin'in ihracatında ikinci sırada %16,4 pay ve 343,7 milyar dolarla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar yer almaktadır. Çin'in ihracatında önemli diğer ürünler Grafik 5.7.3'te gösterildiği gibi %4,2 payla mobilyalar, %3,6 payla örme giyim eşyası ve %3,4 payla örülmemiş giyim eşyası fasıllarıdır. Çin'in ihracatında ilk beş faslı sırasıyla, optik cihazlar, plastik ve mamulleri, motorlu kara taşıtları, demir veya çelikten eşya ve ayakkabılar fasılları izlemektedir. Görüldüğü üzere Çin'in ihraç mallarında ilk on fasıl sanayi ürünleridir.

Grafik 5.7.3. Çin'in İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Çin ithalatında, ihracatında olduğu gibi ilk sırada %26 pay ve yaklaşık 413 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar yer almaktadır. Çin'in ithalatında ikinci sırada %11,1 pay ve 176 milyar dolarla mineral yakıtlar, petrol ithalatı yer almaktadır. Çin'in ithalatında önemli diğer fasıllar Grafik 5.7.4'te gösterildiği gibi sırasıyla %9,3 payla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar, %6 payla metal cevherleri ve %5,8 payla optik alet ve cihazlardır.

Grafik 5.7.4. Çin'in İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Çin'in ithalatında ilk beş faslı, kıymetli metaller, taşlar, motorlu kara taşıtları, plastik ve mamulleri, organik kimyasallar ve yağlı tohum ve meyveler fasılları izlemektedir.

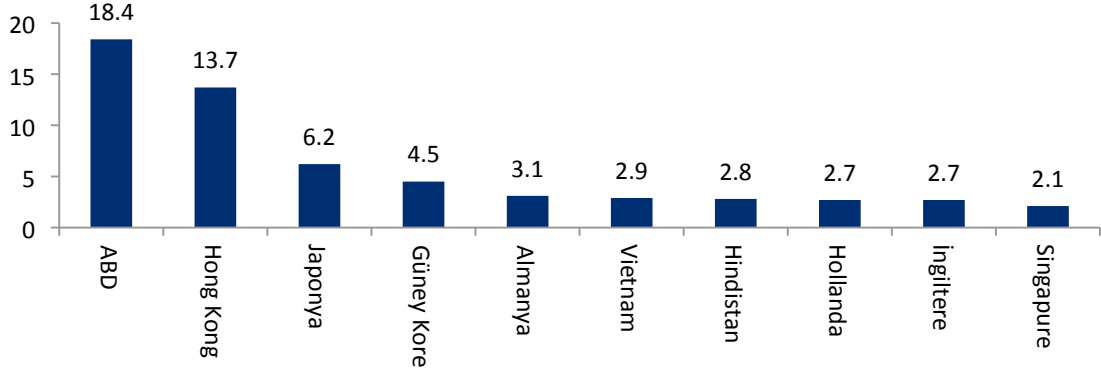
Çin'in dış ticaretinde önemli ülkeler Tablo 5.7.4'te görülmektedir. Buna göre Çin'in en fazla ihracat yaptığı ülke %18,4 pay ve 385,7 milyar dolarla ABD iken ikinci sırada %13,7 pay ve 287 milyar dolarla Hong Kong, üçüncü sırada ise Japonya %6,2 pay ve 129 milyar dolarla yer almaktadır.

Tablo 5.7.4: Çin'in Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler (2016, Milyon Dolar ve %)

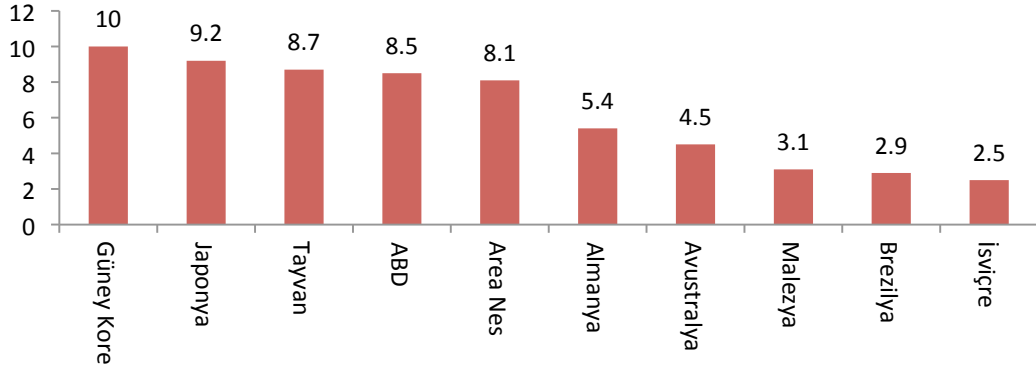
İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
ABD	385.678	18,4	Güney Kore	158.974	10,0
Hong Kong	287.252	13,7	Japonya	145.671	9,2
Japonya	129.268	6,2	Tayvan	138.847	8,7
Güney Kore	93.707	4,5	ABD	135.120	8,5
Almanya	65.214	3,1	Area Nes	129.087	8,1
Vietnam	61.094	2,9	Almanya	86.109	5,4
Hindistan	58.398	2,8	Avustralya	70.895	4,5
Hollanda	57.447	2,7	Malezya	49.270	3,1
İngiltere	55.664	2,7	Brezilya	45.855	2,9
Singapore	44.496	2,1	İsviçre	39.945	2,5
Toplam	2.097.637	100	Toplam	1.587.921	100

Kaynak: INTRACEN

Çin'in ihracatında önemli diğer ülkeler Grafik 5.7.5'te gösterildiği gibi sırasıyla %4,5 payla Güney Kore, %3,1 payla Almanya'dır. Bu beş ülkenin ardından sırasıyla Vietnam, Hindistan, Hollanda, İngiltere ve Singapur gelmektedir. Türkiye, Çin'in ihracatında direkt verilere göre 16,7 milyar dolarla 28 sırada bulunmakta, buna karşılık mirror (yansı) verilerine göre 23,7 milyar dolarla 14 sırada yer almaktadır.

Grafik 5.7.5. Çin'in İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Çin'in ithalatında ilk sırada %10 pay ve yaklaşık 159 milyar dolarla Güney Kore, ikinci sırada %9,2 pay ve 145,6 milyar dolarla Japonya yer almaktadır. Çin'in ithalatında diğer önemli ülkeler Grafik 5.7.6'da gösterildiği gibi sırasıyla %8,7 payla Tayvan, %8,5 payla ve ABD ve %8,1 payla sınıflandırılmamış bölge (Area Nes) olarak sıralanmaktadır. Çin ithalatında ilk beş ülkeyi Almanya, Avustralya, Malezya, Brezilya ve İsviçre izlemektedir. Çin'in ithalatında Türkiye, direkt veriyle yaklaşık 2,8 milyar dolarla 54 sırada yer almaktadır.

Grafik 5.7.6. Çin'in İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Hindistan'ın dış ticaretinde önemli fasıllar Tablo 5.7.5'te gösterilmiştir. Hindistan'ın ihracatında ilk sırada %16,3 pay ve 42,3 milyar dolarla inciler ve kıymetli taşlar, ikinci sırada %10,7 pay ve 27 milyar dolarla mineral yakıtlar ve yağlar fasılları yer almaktadır.

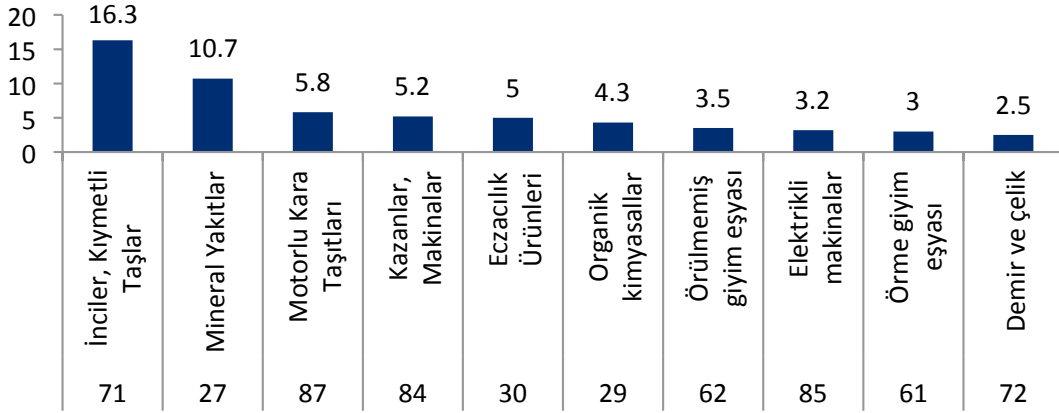
Tablo 5.7.5: Hindistan'ın Dış Ticaretinde Önemli Fasıllar (2016, Milyon Dolar ve %)

Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
71	İnciler, Kıymetli Taşlar	42.291	16,3	71	Mineral Yakıtlar	89.309	25,0
27	Mineral Yakıtlar ve Yağlar	27.715	10,7	71	İnciler, Kıymetli Taşlar	48.130	13,5
87	Motorlu Kara Taşıtları	14.988	5,8	85	Elektrikli Makinalar	37.005	10,4
84	Kazanlar, Makinalar	13.557	5,2	84	Kazanlar, Makinalar	32.516	9,1
30	Eczacılık Ürünleri	13.043	5,0	29	Organik Kimyasal Ürünler	14.767	4,1
29	Organik kimyasallar	11.253	4,3	39	Plastik ve mamulleri	11.391	3,2
62	Örülmemiş giyim eşyası	9.051	3,5	99	Özel Amaçlı GTİP	10.613	3,0
85	Elektrikli makinalar	8.218	3,2	15	Hayvansal ve bitkisel yağ	10.491	2,9
61	Örme giyim eşyası	7.910	3,0	72	Demir ve çelik	8.714	2,4
72	Demir ve çelik	6.437	2,5	90	Optik alet ve cihazlar	7.237	2,0
	Toplam	260.327	100		Toplam	356.705	100

Kaynak: INTRACEN

Bu ülkenin ihracatında önemli diğer fasıllar Grafik 5.7.7'de görüldüğü gibi sırasıyla %5,8 payla motorlu kara taşıtları, %5,2 payla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar ve %5 payla eczacılık ürünleri fasıllarıdır.

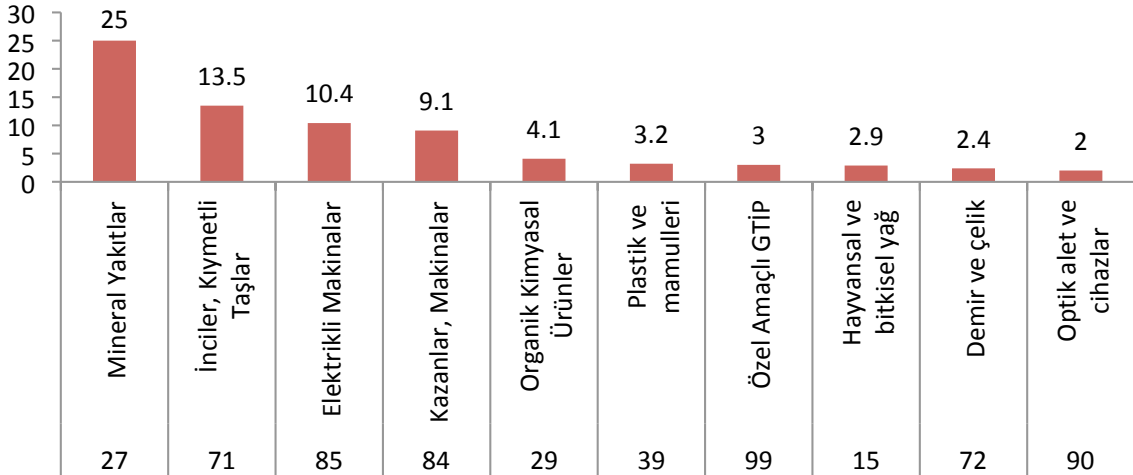
Grafik 5.7.7. Hindistan'ın İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Hindistan'ın ihracatında ilk beş fasılın ardından organik kimyasallar, örülmemiş giyim eşyası, elektrikli makineler, örme giyim eşyası ve demir ve çelik fasılları gelmektedir. Türkiye son dönemde bu ülkenin ihraç ettiği motorlu kara taşıtları yanı sıra, örülmüş ve örülmemiş giyim eşyaları ve eczacılık ürünleri ithal etmektedir.

Hindistan'ın ithalatında ilk sırada %25 pay ve 89 milyar dolarla mineral yakıtlar, ikinci sırada %13,5 pay ve 48 milyar dolarla inciler ve kıymetli taşlar faslı yer almaktadır. Bu ülkenin ithalatında önemli diğer fasıllar Grafik 5.7.8'de gösterildiği gibi sırasıyla %10,4 payla elektrikli makine ve cihazlar, %9,1 payla kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar ve %4,1 payla organik kimyasal ürünler fasıllarıdır.

Grafik 5.7.8. Hindistan'ın İthalatında Önemli Fasılların Payları (2016,%)

Tablo 5.7.6'da Hindistan'ın dış ticaretinde önemli yer tutan ülkeler gösterilmiştir. Hindistan'ın en fazla ihracat yaptığı ülke %16,1 pay ve 42 milyar dolarla ABD iken ikinci sırada %11,5 pay ve 30 milyar dolarla BAE yer almaktadır.

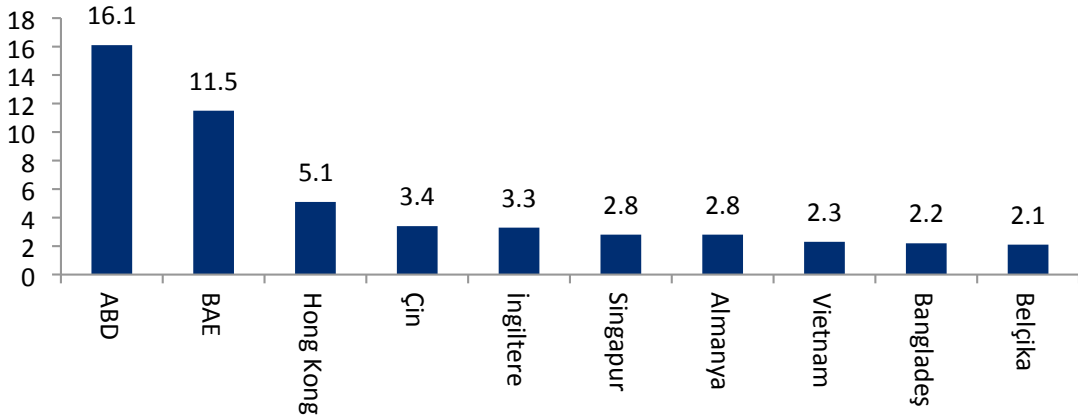
Tablo 5.7.6: Hindistan'ın Dış Ticaretinde Önemli Ülkeler (2016, Milyon Dolar ve %)

İhracat			İthalat		
Ülke	Değer	%	Ülke	Değer	%
ABD	41.992	16,1	Çin	60.483	17,0
BAE	30.042	11,5	ABD	20.395	5,7
Hong Kong	13.210	5,1	BAE	19.241	5,4
Çin	8.916	3,4	Suudi Arabistan	18.461	5,2
İngiltere	8.565	3,3	İsviçre	14.855	4,2
Singapur	7.355	2,8	Güney Kore	12.214	3,4
Almanya	7.178	2,8	Endonezya	12.189	3,4
Vietnam	5.958	2,3	Almanya	11.499	3,2
Bangladeş	5.669	2,2	Irak	9.974	2,8
Belçika	5.356	2,1	Japonya	9.808	2,7
Toplam	260.327	100	Toplam	356.705	100

Kaynak: INTRACEN

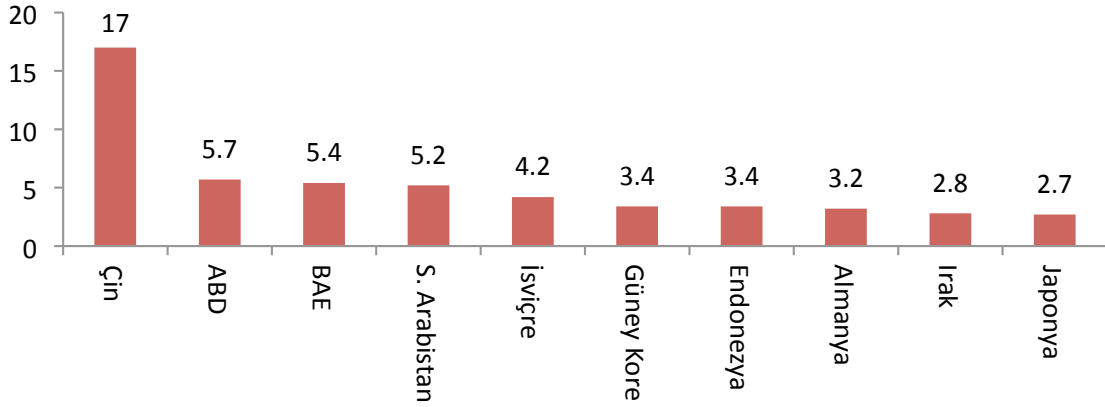
Bu ülkenin ihracatında önemli diğer ülkeler Grafik 5.7.9'da gösterildiği gibi sırasıyla %5,1 payla Hong Kong, %3,4 payla Çin ve %3,3 payla İngiltere'dir.

Grafik 5.7.9. Hindistan'ın İhracatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Hindistan'ın ihracatında ilk beş ülkenin ardından Singapur, Almanya, Vietnam, Bangladeş ve Belçika gelmektedir. Türkiye, bu ülkenin ihracatında 4,5 milyar dolar tutar ve %1,7 payla 15 sırada bulunmaktadır.

Hindistan'ın en fazla ithalat yaptığı ülke %17 pay ve yaklaşık 60,5 milyar dolarla Çin iken ikinci sırada %5,7 pay ve 20,4 milyar dolarla ABD ve üçüncü sırada %5,4 pay ve 19,2 milyar dolarla BAE yer almaktadır. Bu üç ülke, Hindistan'ın dış ticaretinde önemli yere sahip ülkelerdir. Hindistan'ın ithalatında önemli diğer ülkeler ise Grafik 5.7.10'da gösterildiği gibi sırasıyla %5,2 payla Suudi Arabistan ve %4,2 payla İsviçre'dir.

Grafik 5.7.10. Hindistan'ın İthalatında Önemli Ülkelerin Payları (2016,%)

Hindistan'ın ithalatında ilk beş ülkeyi Güney Kore, Endonezya, Almanya, Irak ve Japonya izlemektedir. Hindistan, bu ülkeler içinde Endonezya ve Irak'tan önemli miktarda enerji tedarik etmektedir. Türkiye, bu ülkenin ithalatında 40 sırada yer almaktadır.

5.7.3. Çin ve Hindistan'ın Türkiye İle Dış Ticareti

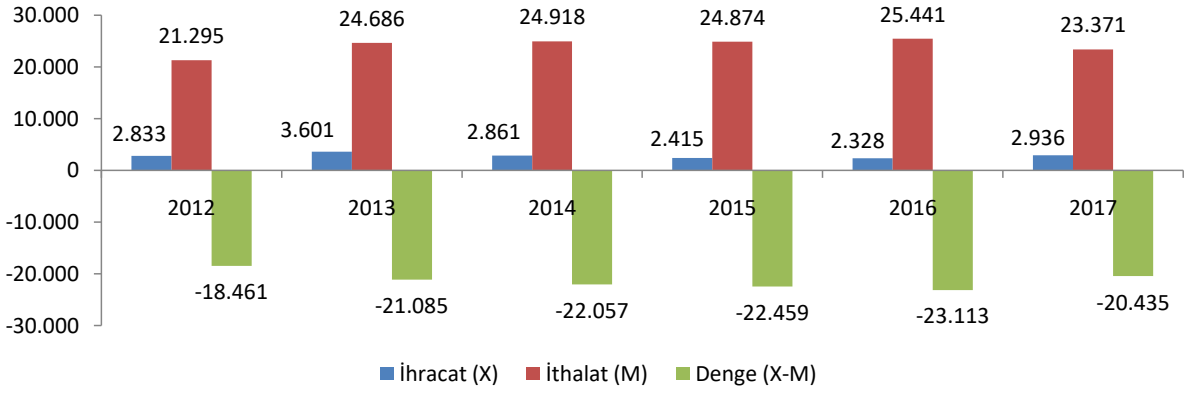
Çin ve Hindistan'ın Türkiye ile dış ticaretinin gelişimi Tablo 5.7.7'de gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü Türkiye her iki ülke ile dış ticaretinde açık vermektedir. Bununla birlikte Çin ile yapılan dış ticarete verilen açık miktarı oldukça fazladır. Çin ile Türkiye arasındaki dış ticaret gelişmelerine bakılırsa bu ülkeye ihracatımız 2013'de 3,6 milyar dolara kadar yükselse de 2016'da 2,3 milyar dolara kadar gerilemiş ve 2017'de 2,9 milyar dolar olmuştur. Buna karşılık Bu ülkeden ithalat 2012'de 21,3 milyar dolarken 2016'da 25,4 milyar doları geçmiş, 2017'de ise görece gerileyerek yaklaşık 23,4 milyar dolar olmuştur.

Tablo 5.7.7: Çin ve Hindistan'ın Türkiye İle Dış Ticaretinin Gelişimi (Milyon Dolar)

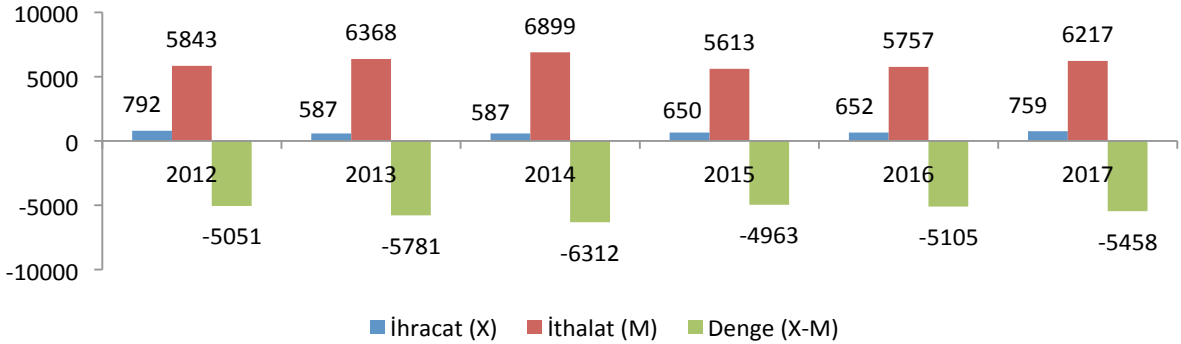
		2012	2013	2014	2015	2016	2017
Çin	İhracat (X)	2.833	3.601	2.861	2.415	2.328	2.936
	İthalat (M)	21.295	24.686	24.918	24.874	25.441	23.371
	Denge (X-M)	-18.461	-21.085	-22.057	-22.459	-23.113	-20.435
Hindistan	İhracat (X)	792	587	587	650	652	759
	İthalat (M)	5.843	6.368	6.899	5.613	5.757	6.217
	Denge (X-M)	-5.051	-5.781	-6.312	-4.963	-5.105	-5.458

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Sonuçta Grafik 5.7.11'de görüldüğü gibi, ikili dış ticaret açığı 20 milyar doların üzerine çıkmış durumdadır. Bu çerçevede Çin'e verilen dış ticaret açığı 2015'de 22,5 milyar dolara kadar yükselmiş, 2017'de 20,4 milyar dolar olmuştur.

Grafik 5.7.11. Türkiye-Çin DİŞ Ticaretinin Gelişimi (2012-2017, Milyon Dolar)

Aynı Şekilde Hindistan ile dİŞ ticaretimizde s¼rekli dİŞ aÇık s¼z konusudur. Bu ¼lkeye yapılan ihracat 800 milyon doları aşmazken bu ¼lkeden ithalat miktarı 6,9 milyar dolara kadar y¼kselmiŐtir. Bu çerçevede, Grafik 5.7.12'de g¼r¼ld¼Đ¼ gibi, T¼rkiye'nin bu ¼lkeye ihracatı 2017'de 759 milyon dolar olmuş, Hindistan'dan ithalat 6,2 milyar dolar olurken, sonuÇta bu ¼lke ile ikili dİŞ ticarete 5,4 milyar doları aşan miktarda dİŞ aÇık verilmiştir.

Grafik 5.7.12. T¼rkiye-Hindistan DİŞ Ticaretinin Gelişimi (2012-2017, Milyon Dolar)

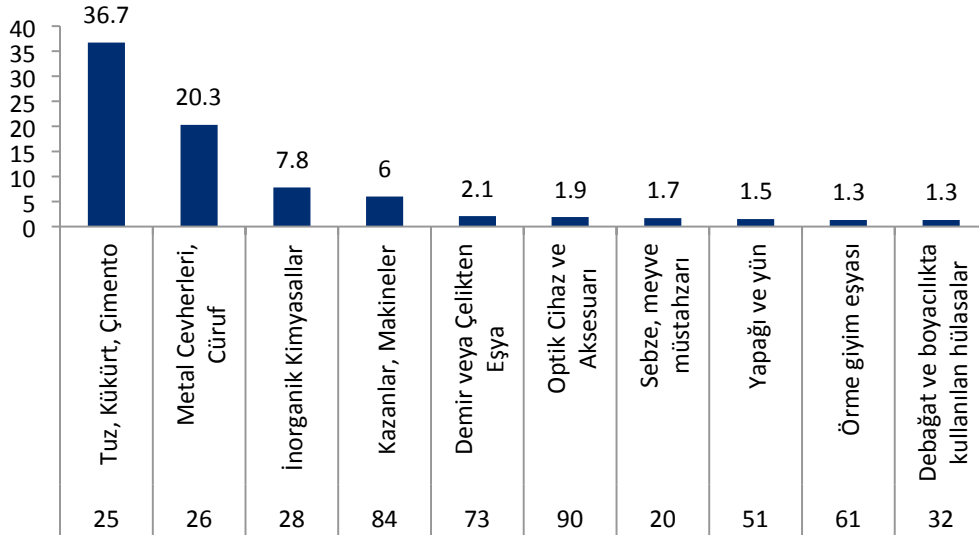
T¼rkiye ve Çin arasındaki dİŞ ticarete önemli fasıllar Tablo 5.7.8'de g¼r¼lmektedir. Tabloda g¼r¼ld¼Đ¼ ¼zere Çin'e ihracatta ilk sırada yaklaşık 1,1 milyar dolar ve %36,7 payla tuz, k¼k¼rt, çimento ve bazı mineral madenler (bor, zenginleŐtirilmiŐ bor v.b.) yer almaktadır. İkinci sırada 595 milyon dolar ve %20,3 payla metal cevherleri, c¼ruf bulunurken ¼ç¼nc¼ sırayı 228 milyon dolar ve %7,7 payla inorganik kimyasallar faslı almaktadır.

Tablo 5.7.8: Türkiye- Çin Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

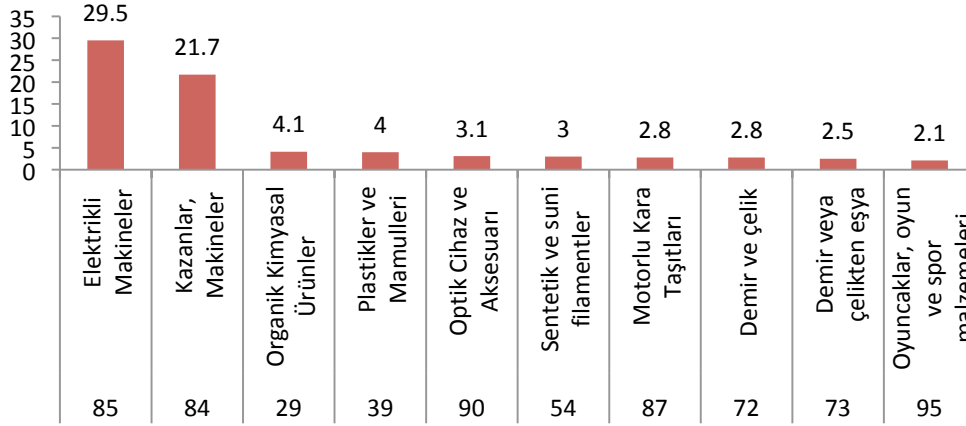
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
25	Tuz, Kükürt, Çimento	1.078	36,7	85	Elektrikli Makineler	6.891	29,5
26	Metal Cevherleri, Cüruf	595	20,3	84	Kazanlar, Makineler	5.062	21,7
28	İnorganik Kimyasallar	228	7,8	29	Organik Kimyasal Ürünler	945	4,1
84	Kazanlar, Makineler	177	6,0	39	Plastikler ve Mamulleri	927	4,0
73	Demir veya Çelikten Eşya	63	2,1	90	Optik Cihaz ve Aksesuarı	723	3,1
90	Optik Cihaz ve Aksesuarı	55	1,9	54	Sentetik ve suni filamentler	704	3,0
20	Sebze, meyve müstahzarı	50	1,7	87	Motorlu Kara Taşıtları	653	2,8
51	Yapağı ve yün	44	1,5	72	Demir ve çelik	652	2,8
61	Örme giyim eşyası	39	1,3	73	Demir veya çelikten eşya	584	2,5
32	Debağat ve boyacılıkta kullanılan hülusalalar	39	1,3	95	Oyuncaklar, oyun ve spor malzemeleri	502	2,1
	Toplam	2.936	100		Toplam	23.371	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.*

Türkiye'nin bu ülkeye ihracatında diğer önemli fasıllar, Grafik 5.7.13'de görüldüğü gibi, %6 payla kazanlar ve makineler faslı, %2,1 payla demir veya çelikten eşya, %1,9 payla optik cihaz ve aksesuarları fasıllarıdır. Bu fasıllar sanayi ürünleridir. Çin'e ihracatımızda bu fasılların ardından sebze ve meyve müstahzarları ile yapağı ve yün gibi tarım ve hayvancılık ürünleri ve örme giyim eşyası fasılları da yer almaktadır.

Grafik 5.7.13. Türkiye'nin Çin'e İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Çin'den yapılan ithalat değerlerine bakıldığında, ilk sırada yaklaşık %29,5 pay ve yaklaşık 6,9 milyar dolarla elektrikli makine ve cihazlar yer almaktadır. Tüm dünyaya olduğu gibi Çin ülkemize de akıllı telefonlar başta olmak üzere elektronik ürünler satmaktadır. Bu ülkeden ithalatımızda kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar ise %21,7 pay ve 5 milyar doları aşan değeriyle ikinci sırada bulunmaktadır. Bu ülkeden yapılan ithalatta diğer önemli fasıllar ise Grafik 5.7.14'de görüldüğü üzere %4,1 payla organik kimyasallar, %4 payla plastik ve mamulleri ile %3,1 payla optik cihazlar ve aksesuarlarıdır.

Grafik 5.7.14. Türkiye'nin Çin'den İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Türkiye'nin Çin'den ithalatında ilk beş fasılın ardından sentetik ve suni filamentler, motorlu kara taşıtları, demir ve çelik, demir veya çelikten eşya ve oyuncaklar ve oyun spor malzemeleri sıralanmaktadır. Bu fasıllar içinde TRA2 bölgesi ithalatında ilk sırada bulunan Çin'den son dönemde, elektronik ürünler, plastik ve mamulleri motorlu kara taşıtları ve oyuncaklar ithalatının görece artış gösterdiği söylenebilir.

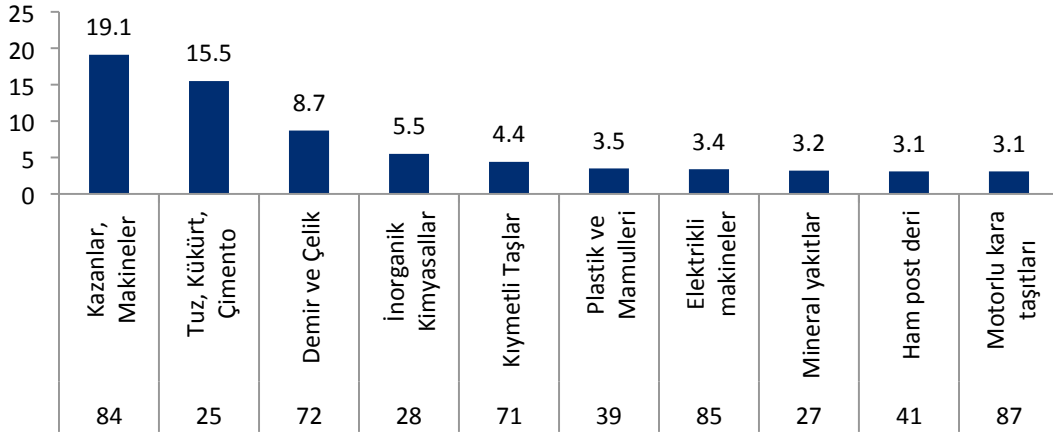
Türkiye ve Hindistan dış ticaretinde önemli fasıllar da Tablo 5.7.9'da görülmektedir.

Tablo 5.7.9. Türkiye- Hindistan Dış Ticareti: Önemli Fasıllar (2017, Milyon Dolar ve %)

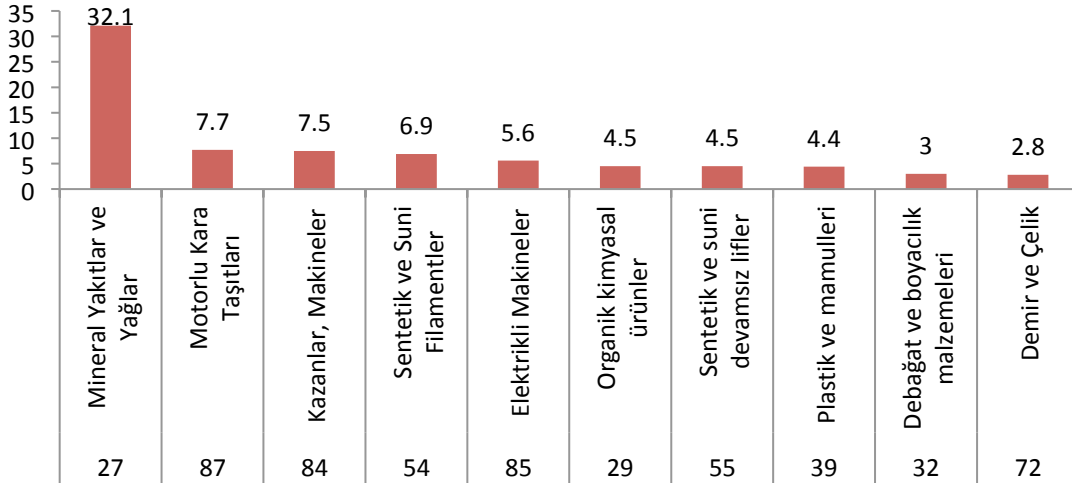
Kod	İhracat	Değer	Pay (%)	Kod	İthalat	Değer	Pay (%)
84	Kazanlar, Makineler	145	19,1	27	Mineral Yakıtlar ve Yağlar	1.997	32,1
25	Tuz, Kükürt,	118	15,5	87	Motorlu Kara Taşıtları	481	7,7
72	Demir ve Çelik	66	8,7	84	Kazanlar, Makineler	465	7,5
28	İnorganik Kimyasallar	42	5,5	54	Sentetik ve Suni Filamentler	430	6,9
71	Kıymetli Taşlar	34	4,4	85	Elektrikli Makineler	346	5,6
39	Plastik ve Mamulleri	27	3,5	29	Organik kimyasal ürünler	279	4,5
85	Elektrikli makineler	26	3,4	55	Sentetik ve suni devamsız lifler	277	4,5
27	Mineral yakıtlar	25	3,2	39	Plastik ve mamulleri	273	4,4
41	Ham post deri	24	3,1	32	Debağat ve boyacılık malze.	186	3,0
87	Motorlu kara taşıtları	23	3,1	72	Demir ve Çelik	174	2,8
	Toplam	759	100		Toplam	6.217	100

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

Tabloda görüldüğü gibi Türkiye'nin Hindistan'a ihracatında ilk sırayı %19,1 pay ve 145 milyon dolarla kazanlar ve makineler faslı, ikinci sırayı %15,5 pay ve 118 milyon dolarla tuz, kükürt, çimento gibi mineral madencilik ürünleri almaktadır. Hindistan'a ihracatımızda ilk iki faslı, %8,7 payla demir ve çelik, %5,5 payla inorganik kimyasallar ve %4,4 payla kıymetli taş ve metaller, altın faslı izlemektedir. Grafik 5.7.15'de görüldüğü gibi ilk beş fasılın ardından plastik ve mamulleri ve elektrikli makineler ihracatı da az miktarda bulunmaktadır.

Grafik 5.7.15. Türkiye'nin Hindistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Hindistan'dan ithalatımızda ilk sırada 2 milyar dolar ve %32,1 payla mineral yakıtlar bulunmaktadır. Türkiye bu ülkeden ham petrolden ziyade akaryakıtlar ve jet yakıtı ithal etmektedir. Bu ülkeden ithalatta ikinci sırayı %7,7 pay ve 481 milyon dolarla motorlu kara taşıtları almaktadır. Bu ülkeden ithalatta diğer önemli fasıllar, Grafik 5.7.16'da görüldüğü gibi sırasıyla %7,5 payla kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar, %6,9 payla sentetik ve suni filament ve %5,6 payla elektrikli makineler fasıllarıdır.

Grafik 5.7.16. Türkiye'nin Hindistan'dan İthalatında Önemli Fasılların Payları (2017, %)

Hindistan'dan Türkiye'nin ithalatında ilk beş faslı, organik kimyasal ürünler, sentetik ve suni devamsız lifler, plastik ve mamulleri, debağat ve boyacılık malzemeleri ile demir ve çelik fasılları izlemektedir.

BÖLÜM – VI

TRA2 BÖLGESİ İLE HEDEF BÖLGELER DIŞ TİCARET PAZARLARI ARASINDAKİ DIŞ TİCARET GELİŞMELERİ ANALİZİ

Prof. Dr. Adem Üzümcü¹³

Doç. Dr. Erkan Tokucu¹⁴

Yrd. Doç. Dr. Deniz Özyakıőr¹⁵

Yrd. Doç. Dr. Murat Aykır¹⁶

Arş. Gör. Önder Balcı¹⁷

Arş. Gör. Samet Topal¹⁸

Arş. Gör. Murat Akça¹⁹

13 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

14 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

15 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

16 Kafkas Üniversitesi, Kağızman Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu.

17 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

18 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

19 Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü.

6.1. GİRİŞ

Bu bölümde, bir önceki bölümde genel ekonomik durumları, önemli dış ticaret fasılları, önemli dış ticaret partnerleri ve Türkiye ile dış ticaret düzeyleri ayrıntıları ile açıklanan altı hedef pazar bölgesi olarak belirlenen ülkelerle TRA2 bölgesi ve illeri arasındaki mevcut dış ticaret durumu ve potansiyeli değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, öncelikle, bir önceki bölümde sınıflamaları yapılan altı hedef bölge ile TRA2 bölgesi dış ticaret gelişmeleri TÜİK verileri yardımıyla ele alınmakta, her bir hedef bölge ile TRA2 bölgesi dış ticareti genel olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda her bir hedef bölge ile TRA2 Bölgesi arasındaki dış ticaret 2011-2017 dönemi için toplam düzeyde ele alınmakta ve her bir bölge ile ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve dış ticaret hacmi değerlendirilmektedir. Ardından TRA2 bölgesi her bir il düzeyi ile hedef bölge dış ticareti toplam düzeyde benzer biçimde analiz edilmektedir.

Bu değerlendirme sonrası her bir TRA2 bölgesindeki ilin hedef bölgedeki ülkelerle ayrı ayrı mevcut dış ticaret durumu, 2011-2017 dönemi TÜİK verileri bağlamında ele alınmakta, ardından her bir ilin her bir hedef bölgedeki ülke ile ihracatı, fasıllar bazında 2012-2016 dönemi için Doğu Anadolu İhracatçılar Birliğinden (DAİB) temin edilen veriler üzerinden incelenmektedir. Tablo ve grafiklerle bölge ve il düzeyinde her bir hedef bölge arasındaki dış ticaret, TÜİK verileri çerçevesinde ikili kırılım (TRA2 bölgesi-ülke veya il-ülke) ile analiz edilirken DAİB verileri çerçevesinde bölgedeki illerin her bir hedef bölge ülkesi ile ihracat ilişkisi üçlü kırılım (il-ülke-fasıl) çerçevesinde incelenmektedir. Bu şekilde üçlü kırılımla TRA2 bölgesi illerinin hedef bölge ülkelerine dört dijital biçiminde hangi fasıllar üzerinden incelenen dönemde ihracatının mevcut olduğu görülmekte, hangi yılda hangi ilden hedef pazar ülkelere nelerin ihraç edildiği analiz edilmektedir. Böylece daha önceki bölümlerde her bir hedef pazardaki ülkenin ithalatındaki önemli fasıllar ve partnerleri düşünülerek bu ülkelere TRA2 bölgesi illerinden mevcut ihraç edilen fasılların hangilerinin potansiyelinin yüksek olduğu değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu değerlendirmeler yapılırken daha önceki bölümlerde incelenen TRA2 bölgesinin görece yetersiz sanayi durumu, bölge ihracat-ithalat miktarları ve TRA2 bölgesi dış ticaretinin Türkiye dış ticareti içindeki ağırlığı dikkate alınarak ve hedef bölge ülkelerinin coğrafi yakınlıkları da göz önünde bulundurularak gerçekçi olmayan ihracat potansiyelleri yerine bölge ve il düzeyinde her bir mevcut ihracatın artırılmasına yönelik ihracat fasılları potansiyeli belirtilmektedir.

6.2. TRA2 BÖLGESİ - KAFKASYA BÖLGESİ ÜLKELERİ DIŞ TİCARET ANALİZİ

TRA2 bölgesi ile Kafkasya Bölgesi ülkeleri arasındaki dış ticaretin gelişimi öncelikle genel hatları ile bölgesel düzeyde verilecek, ardından bölgedeki her bir ilin Kafkasya Bölgesindeki dört ülke ile genel dış ticareti ve illerin her bir ülke ihracatı fasılları bağlamında ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

6.2.1. Bölgesel Düzeyde TRA2 Bölgesi-Kafkasya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti

TRA2 Bölgesinin 2011-2017 döneminde Kafkasya Bölgesi ile arasındaki dış ticaret değerlerini gösteren Tablo 6.2.1'de görüldüğü üzere TRA2 Bölgesi ile dış ticaret hacminin en yüksek olduğu ülkeler Azerbaycan ve Gürcistan'dır. Bu iki ülkeyi Ukrayna ve Rusya'nın izlediği görülmektedir.

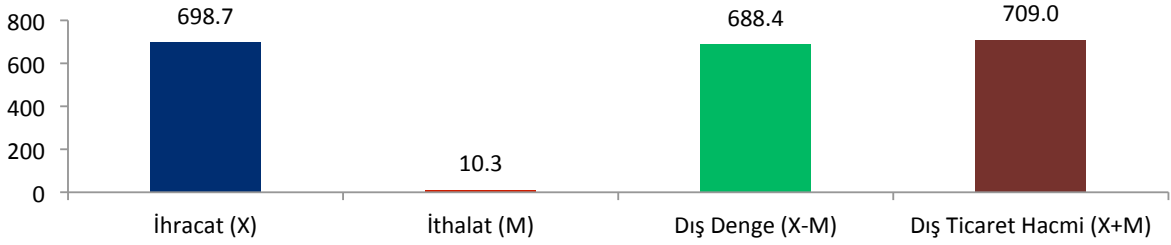
Tablo 6.2.1. TRA2 Bölgesi-Kafkasya Bölgesi Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Denge (X-M)	Hacim (X+M)
Azerbaycan	2011	94.572.943	235.157	94.337.786	94.808.100
	2012	82.791.104	143.115	82.647.989	82.934.219
	2013	119.229.912	88.809	119.141.103	119.318.721
	2014	108.772.175	127.050	108.645.125	108.899.225
	2015	107.557.011	286.117	107.270.894	107.843.128
	2016	70.184.739	557.534	69.627.205	70.742.273
	2017	76.538.046	1.225.673	75.312.373	77.763.719
	Toplam	659.645.930	2.663.455	656.982.475	662.309.385
Gürcistan	2011	833.448	52.713	780.735	886.161
	2012	664.303	9.854	654.449	674.157
	2013	1.413.700	101.798	1.311.902	1.515.498
	2014	5.255.422	-	5.255.422	5.255.422
	2015	11.297.427	386.947	10.910.480	11.684.374
	2016	9.052.561	328.838	8.723.723	9.381.399
	2017	7.528.230	181.233	7.346.997	7.709.463
	Toplam	36.045.091	1.061.383	34.983.708	37.106.474
Ukrayna	2011	46.796	153.923	-107.127	200.719
	2012	1.924.022	418.445	1.505.577	2.342.467
	2013	115.520	13.200	102.320	128.720
	2014	-	95.110	-95.110	95.110
	2015	104.283	184.261	-79.978	288.544
	2016	349.333	1.952.858	-1.603.525	2.302.191
	2017	-	1.380.455	-1.380.455	1.380.455
	Toplam	2.539.954	4.198.252	-1.658.298	6.738.206
Rusya Federasyonu	2011	-	20.672	-20.672	20.672
	2012	-	756.632	-756.632	756.632
	2013	103.400	1.335	102.065	104.735
	2014	-	-	-	-
	2015	-	275.359	-275.359	275.359
	2016	-	628.251	-628.251	628.251
	2017	345.558	674.450	-328.892	1.020.008
	Toplam	448.958	2.356.699	-1.907.741	2.805.657
Bölge Toplamı		698.679.933	10.279.789	688.400.144	708.959.722

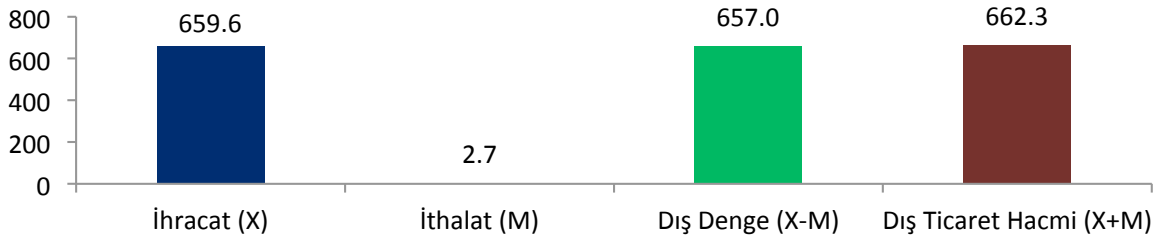
Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

TRA2 Bölgesi Azerbaycan ve Gürcistan ile dış ticaretinde sürekli dış ticaret fazlası vermektedir. Ancak bölge dış ticarete Rusya'ya 2013 yılı hariç, Ukrayna ile 2014 yılı sonrası olmak üzere sürekli dış ticaret açığı vermektedir. Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargo nedeniyle bölgenin bu ülkeyle dış ticareti bulunmamaktadır.

TRA2 Bölgesinden Kafkasya Bölgesi ülkelerine 2011-2017 yılları arasında gerçekleştirilen toplam dış ticaret verilerine bakıldığında, TRA2 bölgesinden bu bölgedeki ülkelere yedi yılda yaklaşık 700 milyon dolarlık ihracat yapılırken bölge ülkelerinden ithalat miktarı sadece 10,3 milyon dolar olmuştur. Bu bağlamda Grafik 6.2.1'de görüldüğü gibi bu dönemde 688,4 milyon dolarlık dış ticaret fazlası sağlanırken toplam dış ticaret hacmi yedi yılda yaklaşık 709 milyon dolar olmuştur.

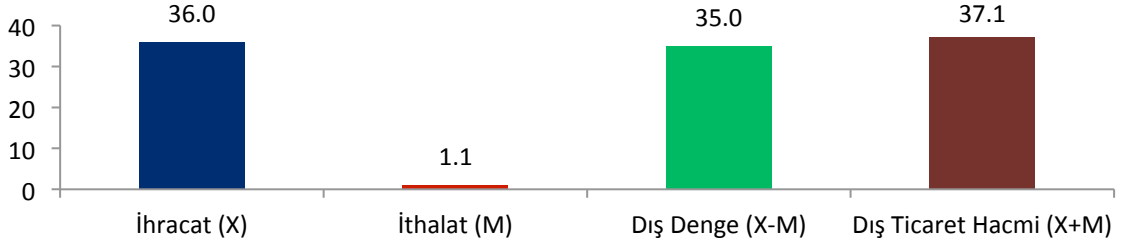
Grafik 6.2.1. TRA2 Bölgesi - Kafkasya Bölgesi Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

TRA2 Bölgesinin toplam düzeyde bölgeyle dış ticaretinin gelişiminin ardından bölge ülkeleri düzeyine bakılırsa, Azerbaycan ve Gürcistan ile dış ticarete ihracat büyük ağırlığa sahipken, bölgenin bu ülkelere ithalatı oldukça düşüktür. Bu bağlamda öncelikle TRA2 Bölgesi ile Azerbaycan dış ticaretine bakıldığında yedi yıllık süreçte Azerbaycan'a bölgeden toplamda 660 milyon dolar ihracat yapılmıştır ki, TRA2 bölgesinin yedi yıllık Kafkasya Bölgesine ihracatının %95'ne karşılık gelmektedir. Bu bağlamda, esasında TRA2 bölgesinden Kafkasya Bölgesine ihracat denildiğinde Azerbaycan'a ihracat akla gelmektedir. TRA2 bölgesinin Azerbaycan'dan ithalatı ise yedi yılda toplamda 2,7 milyon dolar gibi çok cüzi bir miktarda gerçekleştiği için Grafik 6.2.2'de görüldüğü gibi TRA2 Bölgesi ile Azerbaycan dış ticaretinde yedi yılda toplamda 657 milyon dolarlık dış ticaret fazlası elde edilmiş, bölge ile Azerbaycan dış ticaret hacmi de yedi yıllık sürede toplamda 662,3 milyon dolar olmuştur.

Grafik 6.2.2. TRA2 Bölgesi - Azerbaycan Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

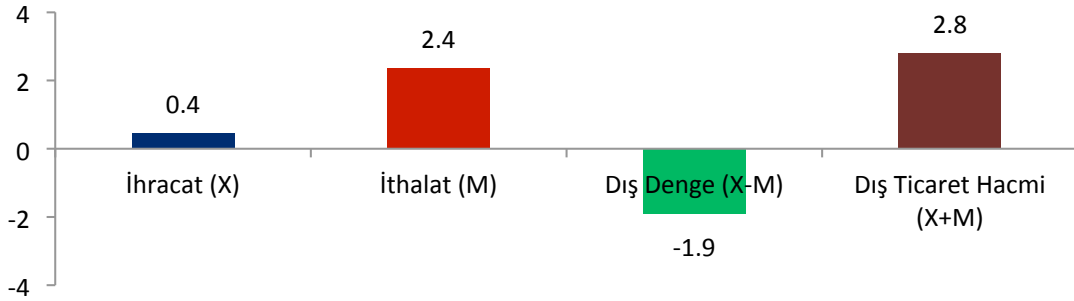
Ancak TRA2 bölgesinden Azerbaycan'a ihracat toplamdaki yüksek düzeyine rağmen yıllara göre bakıldığında gerilemiştir. Bu çerçevede Tablo 6.2.1'de görüldüğü gibi, bölgeden Azerbaycan'a ihracat 2013'de 120 milyon dolara yaklaşmışken 2016'da 70 milyon ve 2017'de 76 milyon dolara gerilemiş, 2012 yılının gerisinde kalmıştır. Buna karşılık ithalat değeri 2011'de 235 bin dolarken 2013'de 89 bin dolara gerilese de 2017'de 1,2 milyon doları geçmiştir. Bununla birlikte ihracat ile mukayese edildiğinde bölgenin Azerbaycan'dan ithalat değerinin bölge düzeyinde çok düşük olduğu ve Iğdır'ın Nahcivan üzerinden ihracatı yanı sıra 2017'de ithalatının artmasından kaynaklandığı ilerdeki tablolarda görülmektedir.

TRA2 bölgesi ile Gürcistan arası dış ticarete bakıldığında bölgenin yedi yılda bu ülkeye ihracatının toplamda 36 milyon doları bulduğu, bölgenin Gürcistan'dan ithalatının 1,1 milyon dolar olduğu görülmektedir. Grafik 6.2.3'de görüldüğü gibi, bölgeden Gürcistan'a ihracat açık ara yüksek olduğu için bölge yedi yılda Gürcistan ile dış ticarete toplam 35 milyon dolarlık dış ticaret fazlası vermiş, toplam dış ticaret hacmi 37,1 milyon dolar olmuştur.

Grafik 6.2.3. TRA2 Bölgesi - Gürcistan Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

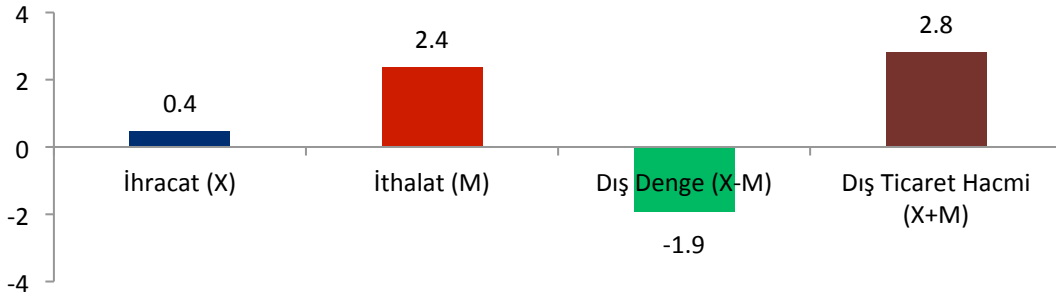
TRA2 Bölgesi ile Gürcistan arasındaki dış ticaretin yıllar itibarıyla gelişimine bakılırsa, Gürcistan'a ihracat 2012'de sadece 664 bin dolar iken hızla yükselerek 2015'de 11,3 milyon dolara yükselmiş, ancak son iki yılda gerileyerek 2017'de 7,5 milyon dolar olmuştur. TRA2 bölgesinin Gürcistan'dan ithalatına bakılırsa 2012'deki 9854 dolar gibi çok düşük düzeyinden 2015'de 387 bin dolara yükselmiş, ihracatta olduğu gibi son iki yılda gerileyerek 2017'de 181 bin dolara inmiştir.

TRA2 Bölgesinin Rusya ve Ukrayna ile olan dış ticaret ilişkilerinde ise ihracatın kısıtlı olmasına rağmen ithalat eğiliminin ön planda olduğu ve ithalat rakamlarında belirli bir artış olduğu görülmektedir. Bölge illeri bu iki ülke ile olan dış ticaretinde ithalatın ihracatı aşması nedeniyle dış ticaret açığı vermektedir. Bu çerçevede 2011-2017 döneminde yedi yılda Ukrayna'ya yapılan ihracat 2,5 milyon dolar civarında gerçekleşirken yedi yılda toplam ithalat miktarı 4,2 milyon dolara ulaşmış, Grafik 6.2.4'de görüldüğü gibi, bu ülkeye yedi yılda bölgenin verdiği dış ticaret açığı 1,7 milyon dolara yaklaşmış, bölgenin Ukrayna ile yedi yılda toplam dış ticaret hacmi 6,7 milyon doları aşmıştır.

Grafik 6.2.4. TRA2 Bölgesi - Ukrayna Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

Öte yandan Ukrayna ile bölgenin dış ticaretine yıllar itibarı ile bakıldığında ihracatın en yüksek düzeyine 2012'de 1,9 milyon dolarla ulaştığı, 2016'da Ukrayna'ya bölgeden ihracatın 350 bin dolar civarında olduğu, 2014 ve 2017'de bölgeden Ukrayna'ya ihracat yapılmadığı görülmektedir. İthalat tarafına bakıldığında bölgenin Ukrayna'dan ithalatı 2013'de 13 bin dolar gibi çok düşük miktarlarda da gerçekleşse, son iki yılda çok yükseldiği ve sırayla 1,9 milyon dolar ve 1,4 milyon dolar civarında gerçekleştiği, dolayısıyla dış ticaret açığının 2016'da 1,6 milyon doları aştığı, 2017'de ihracat yapılmadığı için doğrudan 1,4 milyon dolara yakın dış ticaret açığı oluştuğu dikkati çekmektedir.

Rusya ile TRA2 bölgesi dış ticaretinde ihracatın sadece 2013'de 103 bin dolar ve 2017'de 345 bin dolar olduğu, buna karşılık ithalatın 2017'de 674 bin doları geçtiği, toplam dış ticaret hacminin 2017'de 1 milyon doları aşmasına karşın bölgenin Rusya'ya dış ticaret açığının oluştuğu görülmektedir. Bu bağlamda, Grafik 6.2.5'de görüldüğü üzere, bölgeden yedi yılda Rusya'ya ihracat sadece iki yıl toplamında 448 bin dolara ancak ulaşırken bölgenin toplamda bu dönemde ithalatı 2,3 milyon doları aşmış, bölgenin Rusya ile ikili dış ticaret açığı da 1,9 milyon doları bulmuştur.

Grafik 6.2.5. TRA2 Bölgesi - Rusya Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

Bununla birlikte, bu iki ülke ile yedi yıldaki toplam dış ticaret hacminin toplamda 9 milyon doları bile bulmadığı, Türkiye ile bu iki ülke arasındaki dış ticaret hacimleri düşünüldüğünde TRA2 bölgesinin bu iki ülkeyle dış ticaretinin çok düşük düzeylerde kaldığı, oysa bölgenin bu iki ülkeye ihracatı noktasında Azerbaycan ve Gürcistan örneğinde olduğu gibi önemli coğrafi yakınlık ve potansiyelinin bulunduğu söylenebilir.

Bu noktada TRA2 bölgesi illeri ile Kafkasya Bölgesi ülkeleri dış ticaretini iller düzeyinde genel ve her bir ülke için il ve fasıl düzeyinde ayrıntılı biçimde inceleyebiliriz.

6.2.2. İl Düzeyinde TRA2 Bölgesi-Kafkasya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti

TRA2 bölgesinin Kafkasya bölgesi ülkeleri ile dış ticaretine il düzeyinde bölgenin ihracatında ikinci sırada, ithalatında ise ilk sırada olan Ağrı ile başlayabiliriz.

i) Ağrı İlinin Kafkasya Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

Ağrı ilinin Kafkasya Bölgesindeki ülkelerle TÜİK verilerine göre ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve dış ticaret hacminin gelişimi Tablo 6.2.2'de yer almaktadır.

Tablo 6.2.2: Ağrı İli - Kafkasya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti Gelişimi (2011-2017, Dolar)

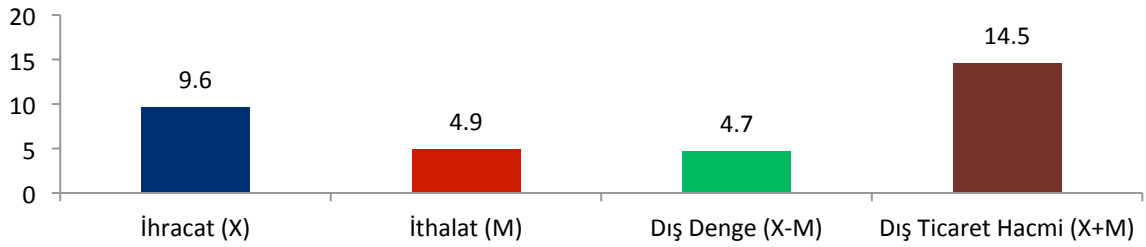
Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Denge (X-M)	Hacim (X+M)
Azerbaycan	2011	1.766.270	31.101	1.735.169	1.797.371
	2012	2.308.634	106.350	2.202.284	2.414.984
	2013	94.182	56.521	37.661	150.703
	2014	43.872	-	43.872	43.872
	2015	22.913	7.050	15.863	29.963
	2016	630.234	32.065	598.169	662.299
	2017	3.043.751	32.990	3.010.761	3.076.741
	Toplam	7.909.856	266.077	7.643.779	8.175.933
Gürcistan	2011	80.980	-	80.980	80.980
	2012	129.747	-	129.747	129.747
	2013	74.857	31.099	43.758	105.956
	2014	81.549	-	81.549	81.549
	2015	60.385	26.370	34.015	86.755
	2016	221.151	38.956	182.195	260.107
	2017	837.483	157.227	680.256	994.710
	Toplam	1.486.152	253.652	1.232.500	1.739.804

Ukrayna	2011	-	153.923	-153.923	153.923
	2012	-	321.220	-321.220	321.220
	2013	-	13.200	-13.200	13.200
	2014	-	95.110	-95.110	95.110
	2015	104.283	184.261	-79.978	288.544
	2016	-	1.952.858	-1.952.858	1.952.858
	2017	-	1.363.134	-1.363.134	1.363.134
	Toplam	104.283	4.083.706	-3.979.423	4.187.989
Rusya Federasyonu	2011	-	20.672	-20.672	20.672
	2012	-	-	-	-
	2013	103.400	1.335	102.065	104.735
	2014	-	-	-	-
	2015	-	264.456	-264.456	264.456
	2016	-	-	-	-
	2017	-	18.000	-18.000	18.000
	Toplam	103.400	304.463	-201.063	407.863
Bölge Toplamı		9.603.691	4.907.898	4.695.793	14.511.589

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*

Ağrı ilinin 2011-2017 dönemi Kafkasya Bölgesi ülkeleri ile dış ticaretinin gelişimine bakıldığında, ilin ihracatının bu dönemde toplamda 9,6 milyon dolara ulaştığı, bölge ülkelerinden Ağrı ili ithalatının toplamda 4,9 milyon doları bulduğu dikkati çekmektedir. Grafik 6.2.6'da görüldüğü gibi, ilin bölge ülkeleri ile dış ticaretinde bu dönemde toplamda 4,7 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası verdiği ve bu dönemde toplamda dış ticaret hacminin bu ülkelerle 14,5 milyon doları aştığı görülmektedir.

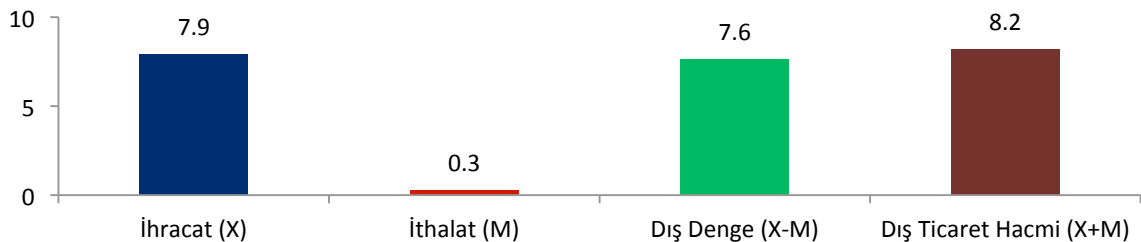
Grafik 6.2.6. Ağrı İli - Kafkasya Bölgesi Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

2011-2017 döneminde Ağrı ilinin Kafkasya Bölgesi ülkeleri ile dış ticaret rakamlarına bakıldığında bu ilin özellikle Azerbaycan ve Gürcistan ile olan ticaretinde sürekli dış ticaret fazlası verdiği buna karşılık Ukrayna ile dış ticaretinde sürekli dış açık verdiği görülmektedir.

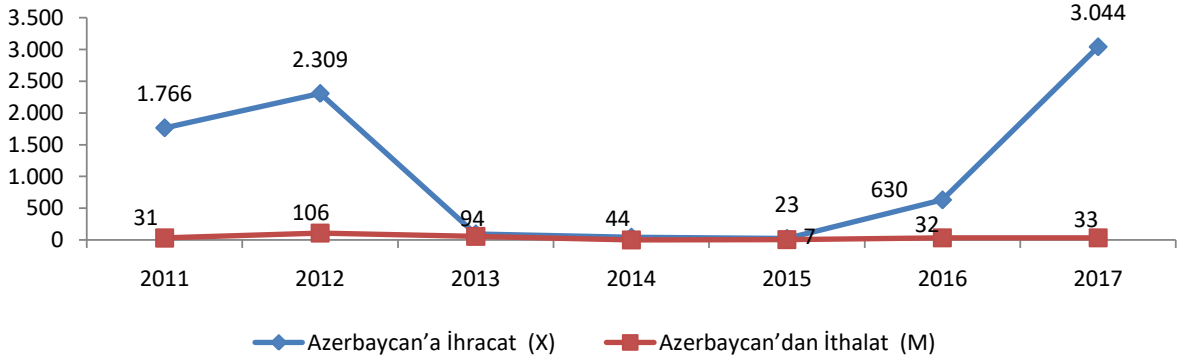
Grafik 6.2.7'de görüldüğü gibi, 2011-2017 döneminde Ağrı ili Azerbaycan'a toplam 7,9 milyon dolarlık ihracata karşın sadece 266 bin dolarlık ithalat yapmış, dolayısıyla bu ülkeyle dış ticaretinde toplamda 7,6 milyon dolarlık dış ticaret fazlası elde etmiştir

Grafik 6.2.7. Ağrı İli - Azerbaycan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

Ağrı ilinin Azerbaycan ile dış ticaretinin neredeyse tamamına yakını yıllar itibarıyla bakıldığında Ağrı ilinin bu ülkeye ihracatından oluşmaktadır. Nitekim Grafik 6.2.8’de görüldüğü gibi, 2017’de Ağrı ilinden Azerbaycan’a yapılan ihracat 3 milyon doları aşarken bu ülkeden yapılan ithalat yalnızca 33 bin dolar düzeyindedir.

Grafik 6.2.8. Ağrı İli - Azerbaycan Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Bu noktada Ağrı ilinin Azerbaycan ile dış ticaretinin ihracatta ağırlıklı olmasına karşın incelediğimiz dönemde Azerbaycan’ın bu ilin toplam ihracat ve ithalatında önemli ağırlığının olmadığı söylenebilir. Bu bağlamda Tablo 6.2.3’de görüldüğü gibi Ağrı ili toplam ihracatında Azerbaycan’ın 2012’de %5,5 ve 2017’de %7,1 paya ulaşabildiği, diğer yıllarda hem ilin toplam ihracatında hem de ithalatında önemli ağırlığının olmadığı dikkati çekmektedir.

Tablo 6.2.3: Ağrı İli - Azerbaycan Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Yıl	Azerbaycan'a ihracat (X)	Azerbaycan'dan ithalat (M)	İkili Dış Denge X-M	Ağrı İli Toplam ihracatı	Ağrı İli Toplam ithalatı	Azerbaycan'ın ihracatta Payı (%)	Azerbaycan'ın ithalatta Payı (%)
2011	1.766	31	1.735	77.697	71.206	2,3	0,04
2012	2.309	106	2.202	42.142	76.221	5,5	0,14
2013	94	57	38	56.162	89.354	0,2	0,06
2014	44	-	44	82.609	65.574	0,1	-
2015	23	7	16	87.645	99.832	0,03	0,01
2016	630	32	598	52.134	144.691	1,2	0,02
2017	3.044	33	3.011	43.092	192.477	7,1	0,02

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Ağrı ilinin Azerbaycan’a bu dönemde hangi fasıllarda ihracat gerçekleştirdiği DAİB verileri bağlamında Tablo 6.2.4’de görülmektedir.

Tablo 6.2.4: Ağrı İlinin Azerbaycan’a ihracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011			2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksamı	393.917	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	503.320
4818	Tuvalet kâğıtları, kâğıt havlu, mendil, kumaş, masa örtüsü vb	216.817	7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksamı	468.762
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	192.917	8429	Dozerler, greyder, skreyper, ekskavatör, küreyici, yükleyici vb.	286.643

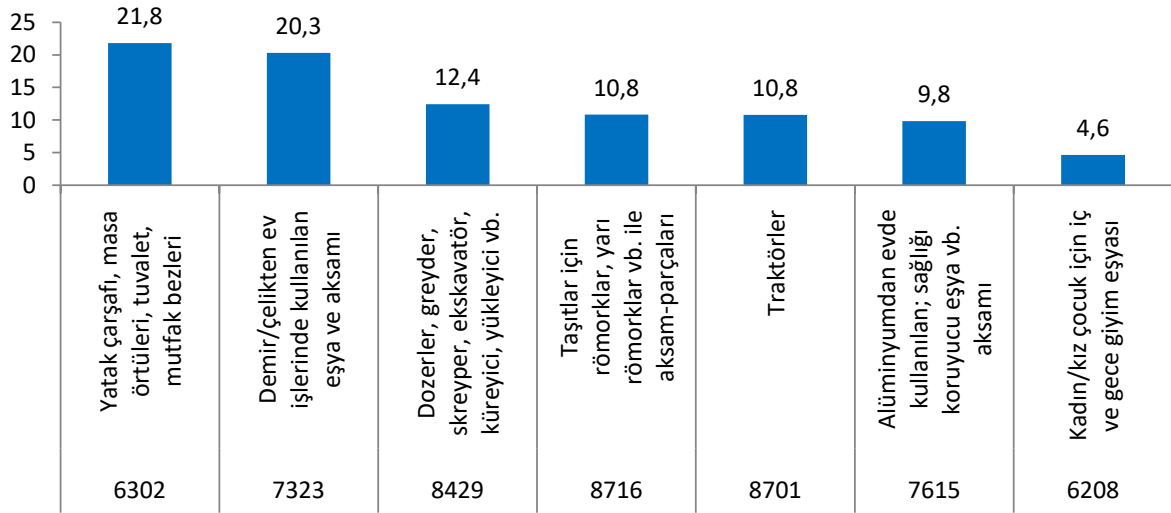
5407	Sentetik iplik, monofil, şeritlerle dokumalar	164.513	8716	Taşıtlar için römorklar, yarı römorklar vb. ile aksam-parçaları	250.073
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	120.548	8701	Traktörler	249.239
7615	Alüminyumdan evde kullanılan; sağlığı koruyucu eşya vb. aksamı	103.536	7615	Alüminyumdan evde kullanılan; sağlığı koruyucu eşya vb. aksamı	227.169
8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	94.475	6208	Kadın/kız çocuk için iç ve gece giyim eşyası	106.510
3305	Saç müstahzarları	66.245	9404	Somyalar, şilte, yatak, yorgan, yastık, puf, diz, ayak örtüleri vb	41.241
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	56.855	3924	Plastikten sofa, mutfak ve diğer ev eşyası, tuvalet eşyası	21.155
9404	Somyalar, şilte, yatak, yorgan, yastık, puf, diz, ayak örtüleri vb	46.006	9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	20.169
2013			2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksamı	894.033	7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksamı	683.502
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	790.944	8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	443.652
6912	Seramikten sofa, mutfak, diğer ev ve tuvalet eşyası porselen-çini hariç	116.694	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	302.940
6208	Kadın/kız iç ve gece giyim eşyası	74.865	8701	Traktörler	289.475
7615	Alüminyumdan evde kullanılan; sağlığı koruyucu eşya vb. aksamı	48.372	8429	Dozerler, greyder, skreyper, ekskavatör, küreyici, yükleyici vb.	188.772
6304	Diğer mefruşat eşyası (94.04 pozisyonundakiler hariç)	45.954	6911	Porselen ve çiniden sofa, mutfak ve tuvalet eşyası	67.720
9603	Süpürgeler, fırçalar, yer süpürgeleri, paspas, toz süpürgesi	37.261	8705	Özel amaçlı motorlu taşıtlar	34.938
6301	Battaniyeler, diz battaniyeleri	23.404	6304	Diğer mefruşat eşyası (94.04 pozisyonundakiler hariç)	34.169
8716	Taşıtlar için römorklar, yarı römorklar vb. ile aksam-parçaları	18.853	6802	Yontulmaya, inşaata elverişli işlenmiş taşlar (kayağan hariç)	29.699
3926	Plastikten diğer eşya	16.810	6912	Seramikten sofa, mutfak, diğer ev ve tuvalet eşyası	16.047
2015			2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksamı	83.264	1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs.	142.519
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	73.781	1704	Kakao içermeyen şeker mamulleri (beyaz çikolata dahil)	114.019
3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	34.829	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	76.135
6802	Yontulmaya, inşaata elverişli işlenmiş taşlar (kayağan hariç)	18.002	0105	Kümes hayvanları	38.418
4823	Diğer ölçüsüne göre kesilmiş kâğıt vb; kâğıt esaslı eşyalar	1.443	5601	Vatkalar, vatka mamulleri, kırpıntı, toz, tanazlar	36.109
6307	Diğer hazır eşya (elbise patronları dahil)	978	2202	Sular (tatlandırıcı, lezzetlendirilmiş)	35.282
3303	Parfümler ve tuvalet suları	721	6307	Diğer hazır eşya	24.424
4820	Defterler, bloknotlar, klasörler, dosyalar vb. kırtasiye eşyası	485	3401	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler	24.300
4817	Kâğıt ve kartondan zarflar, mektup kartları, kartpostallar vb.	309	8417	Sanayi ve laboratuvar için fırınlar; elektriksiz	23.128
9603	Süpürgeler, fırçalar, yer süpürgeleri, paspas, toz süpürgesi	305	0702	Domates (taze/soğutulmuş)	21.756

Kaynak: DAİB.

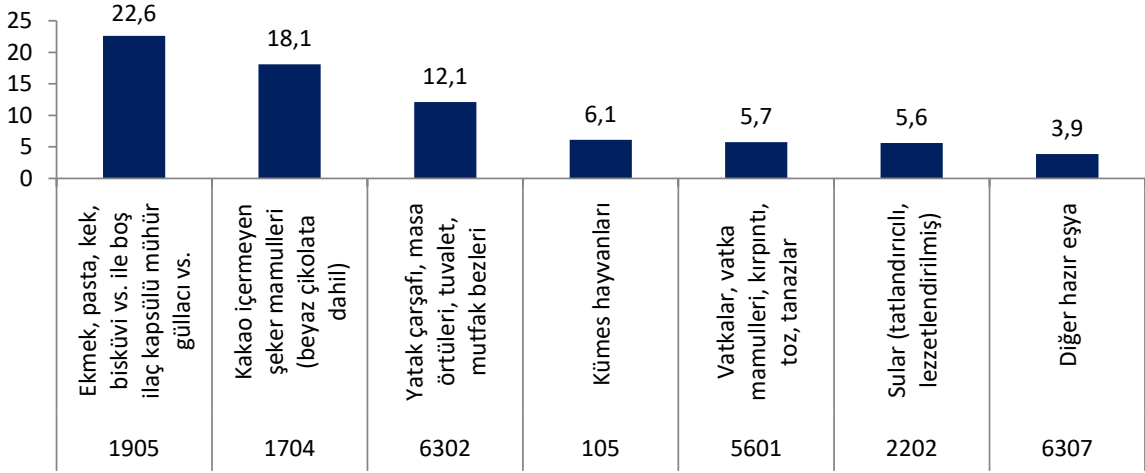
Tablo 6.2.14’de Ağrı’nın Azerbaycan’a bu dönemde gerçekleştirdiği ihracatta ilk on sıradaki fasillara yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, Ağrı ilinin Azerbaycan’a yaptığı ihracatta 2011’den 2016’ya kadar 7323 numaralı fasıl demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksamının ilk sırada bulunduğu görülmektedir (2012’de ikinci sırada). Ancak 2016 yılı verilerine bakıldığında bu fasıl ürünlerinin ilk on fasıl içinde yer almadığı görülmektedir. 2016’da fasıl 1905’i içeren (ekmek, pasta, kek, bisküvi vs.) ihracatı 142 bin dolarla ilk sırayı alırken Fasıl 1704 (kakao içermeyen şeker mamulleri (beyaz çikolata dahil) ürünler 114 bin dolarla ikinci sırayı, Fasıl 6302 (yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet ve mutfak bezleri 76 bin dolarla üçüncü sırada yer almıştır.

Öte yandan Ağrı ilinin Azerbaycan’a yaptığı ihracatın yapısal niteliğine bakıldığında görece daha yüksek katma değer içeren fasıl 7323 (demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksamı), fasıl 8704 (eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar), 8429 (dozerler, greyder, skreyper, ekskavatör, küreyici, yükleyici vb) ve fasıl 8701 (traktörler) gibi ürünlerin ihracatının yapıldığı 2012, 2014’de toplam ihracatta önemli artışlar gözlenmekte iken bu ve benzeri ürünlerin ihracatının yapılmadığı daha çok gıda ve giyim ürünlerini içeren ihracatın ağırlıklı olduğu 2015 ve 2016’da toplam ihracat değerlerinin azaldığı görülmektedir. Bu bağlamda DAİB verilerine göre Ağrı ilinin Azerbaycan’a ihracatındaki önemli fasılları, en fazla ihracatın yapıldığı 2012 yılı ve en son 2016 yılı için karşılaştırmalı biçimde verdiğimiz Grafik 6.2.9 ve Grafik 6.2.10’da bu durum açıkça görülmektedir.

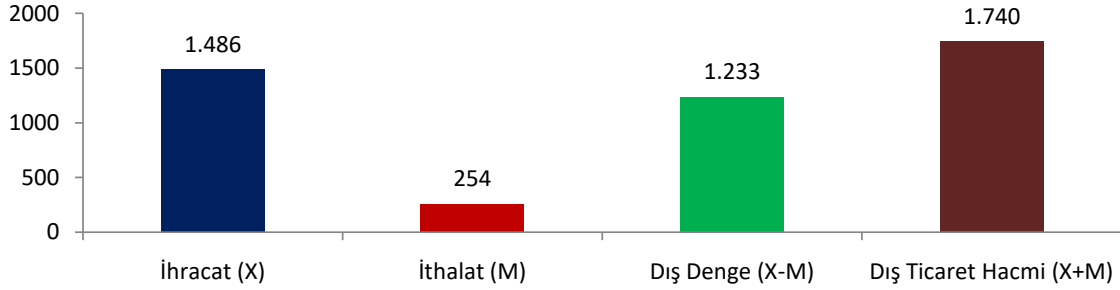
Grafik 6.2.9. Ağrı İlinin Azerbaycan’a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2012, %)

Ağrı ilinin 2012’de Azerbaycan-Nahcivan’a toplam ihracatı 2012’de 2,3 milyon dolar iken Grafik 6.2.9’da yer verilen ilk yedi fasıl kabaca bu ülkeye 2012’de yapılan ihracatın %90’nı oluşturmakta ve ilin bu ülkeye ihracatında tekstil ve sanayi ürünlerinin ağırlığı açıkça görülmektedir. Buna karşılık 2016’da Ağrı ilinin Azerbaycan’a ihracatı 630 bin dolar civarında gerçekleşmiş ve Grafik 6.2.10’da da görüldüğü üzere bu yıl ihracat tarım, tarıma dayalı sanayi ürünü, hayvancılık ürünleri ve tekstil ürünleri ağırlıklı olmuştur.

Grafik 6.2.10. Ağrı İlinin Azerbaycan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Ağrı ilinin Kafkasya Bölgesindeki Gürcistan'a 2011-2017 döneminde toplam ihracatı Grafik 6.2.11'de görüldüğü gibi, 1 milyon 486 bin dolar olurken toplam ithalatı sadece 254 bin dolar olmuş, dolayısıyla toplam 1 milyon 233 bin dolar dış ticaret fazlası elde etmiştir.

Grafik 6.2.11. Ağrı İli - Gürcistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Öte yandan Ağrı ilinin bu ülkeyle bu dönemde yıllar itibarıyla dış ticaretinin gelişimi ve Ağrı ilinin toplam dış ticareti içinde Gürcistan'ın payı Tablo 6.2.5'de yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere bölgenin ihracatında İğdır ilinin ardından gelen Ağrı'nın ihracatında Gürcistan'ın payı çok daha azdır. Tabloda görüldüğü üzere bazı yıllarda bu ülkeye ihracat yapılmadığı gibi, Ağrı ili toplam ihracatında Gürcistan'ın payı çok düşük düzeyde iken 2017'de %1,9 düzeyini ancak bulmuştur.

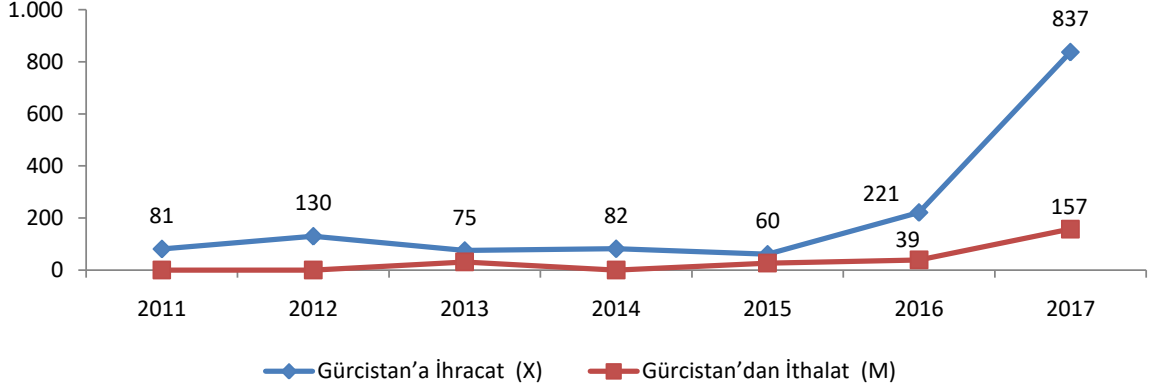
Tablo 6.2.5. Ağrı İli - Gürcistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Dolar)

Yıl	Gürcistan'a İhracat (X)	Gürcistan'dan İthalat (M)	İkili Dış Denge X-M	Ağrı İli Toplam İhracatı	Ağrı İli Toplam İthalatı	Gürcistan'ın İhracatta Payı (%)	Gürcistan'ın İthalatta Payı (%)
2011	80.980	-	80.980	77.697.090	71.205.820	0,1	
2012	129.747	-	129.747	42.141.556	76.221.458	0,3	
2013	74.857	31.099	43.758	56.162.187	89.354.407	0,1	0,03
2014	81.549	-	81.549	82.609.248	65.574.257	0,1	
2015	60.385	26.370	34.015	87.644.588	99.831.823	0,1	0,03
2016	221.151	38.956	182.195	52.134.044	144.691.203	0,4	0,03
2017	837.483	157.227	680.256	43.091.714	192.477.161	1,9	0,08

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Ağrı ilinin Gürcistan'a dış ticareti de ihracat ağırlıklı olup Grafik 6.2.12'de görüldüğü gibi, 2017'de bu ülkeye 837 bin dolarlık ihracata karşılık, 157 bin dolarlık ithalat yapılmıştır.

Grafik 6.2.12. Ağrı İli - Gürcistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin Gürcistan'a bu dönemde hangi fasıllarda ihracat gerçekleştirdiği DAİB verileri bağlamında Tablo 6.2.6'da yer almaktadır.

Ağrı ilinin Gürcistan'a yaptığı ihracatın fasıllarını belirten Tablo 6.2.6'da görüldüğü gibi, 2011'de 4202 kodlu deri ve köseleden seyahat eşya ihracatı 19.047 dolar ile ilk sırada yer almıştır. 2011'den itibaren Ağrı'nın Gürcistan'a ihracat kalemlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiş ve daha önce alt sıralarda yer alan örme-dokuma giyim ürünleri ilk sıralara yükselmiştir. Özellikle 6204, 6104 ve 6106 kodlu fasılları içeren örülmemiş ve örme-dokuma giyim ürünlerinin ihracattaki ağırlığı giderek artmış, ayrıca ayakkabı ihracatı da gerçekleşmiştir. Bu çerçevede 2015'de yapılan toplam 60.385 dolarlık ihracatın 50.040 doları bu ürünlerden oluşmuştur.

Tablo 6.2.6: Ağrı İlinin Gürcistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

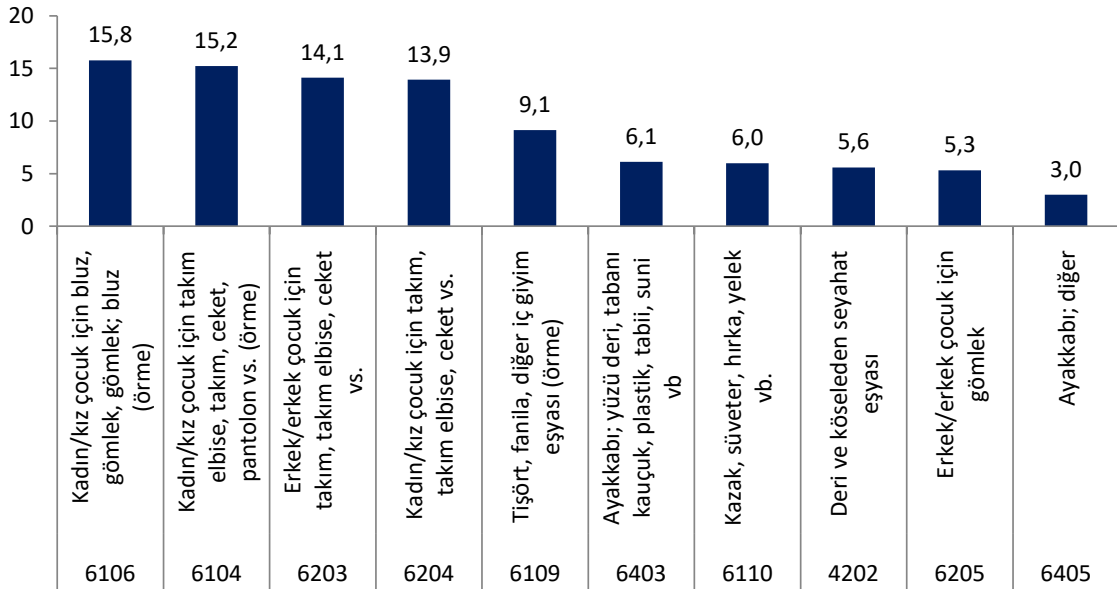
2011			2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
4202	Deri ve köseleden seyahat eşyası	19.047	6104	Kadın/kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, pantolon vs. (örme)	17.843
6404	Ayakkabı; yüzü dokuma maddelerinden, tabanı kauçuk v.b	11.690	6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	16.076
3925	Plastikten inşaat malzemesi	9.220	6307	Diğer hazır eşya (elbise patronu)	14.175
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	7.813	6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)	13.917
8429	Dozerler, greyder, skreyper, ekskavatör, küreyici, yükleyici vb.	6.101	6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	11.405
7117	Taklit mücevherci eşyası	4.614	6401	Ayakkabı; dış tabanı, yüzü kauçuk ve plastik, su geçirmez	10.779
7326	Demir/çelikten diğer eşya	4.126	6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası	10.225
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)	3.620	6106	Kadın/kız çocuk için bluz, gömlek, gömlek; bluz (örme)	8.592
4421	Ağaçtan diğer eşya	3.409	6206	Kadın/kız çocuk için gömlek, bluz	8.022
3926	Plastikten diğer eşya	2.360	4202	Deri ve köseleden seyahat eşyası	7.996
2013			2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	28.007	6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	17.084
6104	Kadın/kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, pantolon vs. (örme)	13.331	6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)	13.329

6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)	11.384	6104	Kadın/kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, pantolon vs. (örme)	12.785
6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	6.904	6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni, kösele	10.516
6206	Kadın/kız çocuk için gömlek, bluz	6.662	6206	Kadın/kız çocuk için gömlek, bluz	8.223
6205	Erkek/erkek çocuk için gömlek	5.223	6205	Erkek/erkek çocuk için gömlek	4.460
6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni kösele	4.039	6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	4.367
4202	Deri ve köseleden seyahat eşyası	2.882	4202	Deri ve köseleden seyahat eşyası	3.178
6106	Kadın/kız çocuk için bluz, gömlek, gömlek; bluz (örme)	2.426	6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	2.612
6401	Ayakkabı; diş tabanı, yüzü kauçuk ve plastik, su geçirmez	1.738	6102	Kadın/kız çocuk için diş giyim (örme)	1.360
2015			2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
6104	Kadın/kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, pantolon vs. (örme)	23.064	6106	Kadın/kız çocuk için bluz, gömlek, bluz (örme)	4.394
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)	7.700	6104	Kadın/kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, pantolon vs. (örme)	4.247
6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb	6.038	6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	3.936
6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	5.297	6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	3.885
6106	Kadın/kız çocuk için bluz, gömlek, gömlek; bluz (örme)	5.135	6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	2.548
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	3.545	6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb	1.710
4202	Deri ve köseleden seyahat eşyası	3.533	6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb.	1.671
6205	Erkek/erkek çocuk için gömlek	3.506	4202	Deri ve köseleden seyahat eşyası	1.560
6202	Kadın/kız çocuk için diş giyim	2.293	6205	Erkek/erkek çocuk için gömlek	1.482
6201	Erkek/erkek çocuk için diş giyim	1.500	6405	Ayakkabı; diğer	839

Kaynak: DAİB

Öte yandan DAİB verilerine göre 2016'da Ağrı ilinin Gürcistan'a ihracatı önemli ölçüde azalarak 27.874 dolar olarak belirtilmekte buna karşın TÜİK verilerine göre 221.151 dolar olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda, bu veri farklılığı göz önünde bulundurulmak koşuluyla Ağrı ilinin Gürcistan'a önemli ihracat fasıllarının yüzde payları 2016 yılı itibarıyla Grafik 6.2.13'de yer almaktadır.

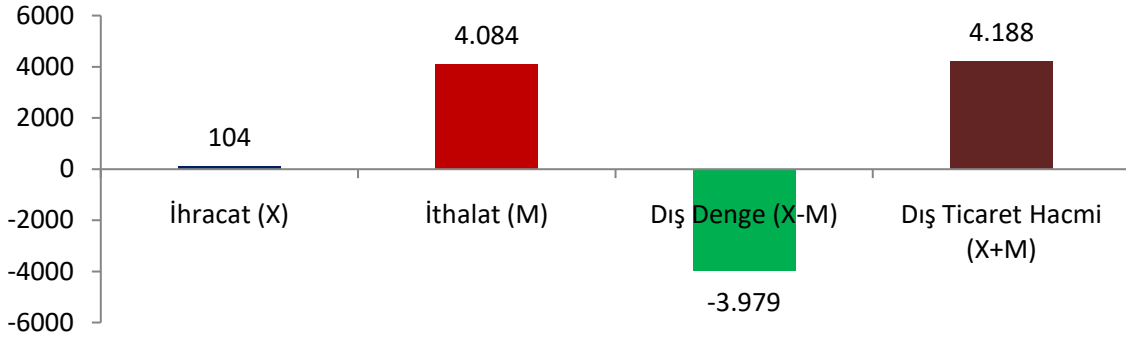
Grafik 6.2.13. Ağrı ilinin Gürcistan'a ihracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Bu bağlamda Ağrı ilinin 2016'da DAİB verilerine göre bu ülkeye ihracatında ilk sırada %15,8 payla 6106 nolu fasıl kadın ve kız çocukları için bluz, gömlek vs ilk sırada, 6104 nolu fasıl kadın ve kız çocuklar için takım elbise, ceket, pantolon vs %15,2 payla ikinci sırada, 6203 nolu fasıl erkek ve erkek çocuklar için takım, takım elbise v.s. %14,1 payla üçüncü sırada ve 6204 nolu fasıl kadın ve kız çocuk için örme olmayan takım, takım elbise v.s %13,9 payla dördüncü sırada bulunmaktadır.

Ağrı ilinin Ukrayna'ya ihracatı TÜİK verilerine göre bu dönemde sadece 2015'de 104 bin dolar olurken diğer yıllarda bu ülkeden sadece ithalat yapıldığı için bu ülkeye önemli ölçüde dış ticaret açığı verilmiştir. Bu bağlamda Ağrı ili Ukrayna'dan dönemin tümünde Grafik 6.2.14'de görüldüğü gibi 4,1 milyon dolara yakın ithalat gerçekleştirmiş, dolayısıyla bu dönemde toplam 4 milyon dolarlık dış açık vermiştir.

Grafik 6.2.14. Ağrı İli – Ukrayna Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin Ukrayna'ya ihracatının ilin toplam ihracatı içindeki payı Azerbaycan ve Gürcistan ile karşılaştırıldığında daha da düşük olduğu için bu ülkeye ihracatın il toplam ihracatı içindeki payına yer verilmemiştir. Ayrıca ilin 2016 ve 2017 yıllarında Ukrayna'dan ithalatı bu dönemdeki en yüksek değerlerine sırasıyla yaklaşık 2 milyon dolar ve 1,4 milyon dolara ulaşmış olsa da ilin bu yıllardaki toplam ithalatının sırasıyla 144,7 ve 192,5 milyon dolar olduğu dikkate alındığında Ağrı ilinin toplam ithalatındaki payları sırasıyla %1,3 ve %0,7 olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Ukrayna'nın ilin hem ihracat ve hem de ithalatında çok önemli ağırlığa sahip olmadığı söylenebilir.

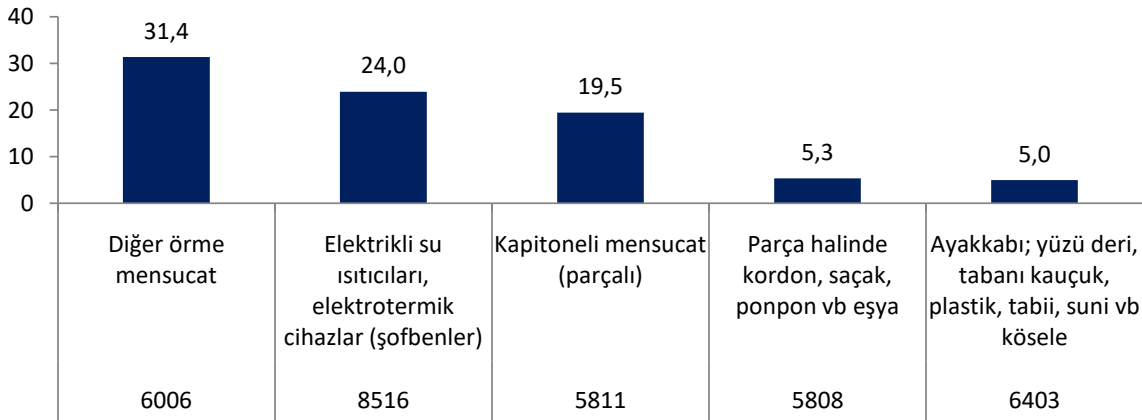
Öte yandan Ağrı'nın Ukrayna'ya 2016'da TÜİK verilerine göre ihracatı bulunmazken DAİB verilerine göre 2016'da Ukrayna'ya 4 dijit olmak üzere 24 fasıl üzerinden 141 bin dolarlık ihracat yapılmıştır. Bu bağlamda Ağrı ilinin 2016 yılı itibarıyla bu ülkeye ihracatına ilişkin dört dijite göre ilk on fasıl Tablo 6.2.7'de görülmektedir.

Tablo 6.2.7: Ağrı İlinin Ukrayna'ya İhracatında Önemli Fasıllar (2015-2016, Dolar)

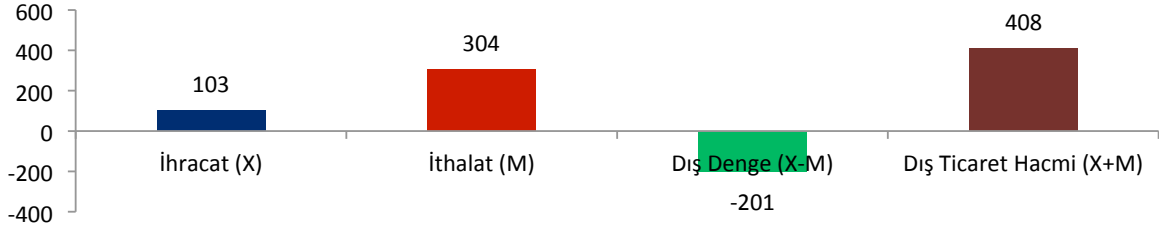
2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	104.283
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
6006	Diğer örme mensucat	44.263
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	33.773
5811	Kapitoneli mensucat (parçalı)	27.448
5808	Parça halinde kordon, saçak, ponpon vb eşya	7.540
6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb kösele	7.015
6406	Ayakkabı aksamı, iç taban, topuk rampası, getr, tozluk, dolak vb	5.216
8301	Adi metallerden kilitler, sürgüler, kilidi olan fermuarlar vb.	3.800
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	3.260
8465	Ağaç, mantar, kemik, sert kauçuk, plastik vb. işleme makineleri	2.411
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	1.124

Kaynak: DAİB

Tabloda görüldüğü gibi, Ağrı ilinin Ukrayna'ya ihracatına bakıldığında 2015 yılında tek fasıldan ihracat yapılabildiği görülmektedir. Bu yılda 9403 kodlu fasıl ürünleri (diğer mobilya vb. aksam ve parçaları) ihracatı 104283 dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2016'da Ağrı ilinin Ukrayna'ya ihracatında 6006 kodlu fasıl ürünleri (diğer örme mensucat) 44.262 dolarla ilk sırada yer alırken, ikinci sırayı 33.773 dolarlık ihracatla 8516 kod numaralı fasıl ürünleri (elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler ve üçüncü sırayı 5811 kodlu ürünler (kapitoneli mensucat) 27.448 dolarla almıştır. Bu ülkeye ihracatta ilk üç fasılın önemli ağırlığı bulunmaktadır. Ayrıca Grafik 6.2.15'de görüldüğü üzere, ilk beş fasılın Ağrı'nın Ukrayna'ya ihracatındaki ağırlığı %85'e ulaşmaktadır.

Grafik 6.2.15. Ağrı İlinin Ukrayna'ya İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Ağrı ilinin Rusya ile 2014 ve 2016'da dış ticaret ilişkisi olmamıştır. Ağrı ili bu ülkeden 2011 ve 2015'de yalnızca ithalat yapmıştır. Ağrı ili 2013'de bu dönemde Rusya'ya tek ihracatını 103 bin dolar olarak gerçekleştirmiştir. Ağrı ili bu ülkeden bu dönemde toplamda 304 bin dolarlık ithalat yapmış ve Grafik 6.2.16'da görüldüğü gibi bu ülkeye bu dönemde 201 bin dolar gibi çok düşük miktarda dış ticaret açığı vermiştir.

Grafik 6.2.16. Ağrı İli – Rusya Federasyonu Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Bu veriler, Ağrı ilinin 2011-2017 döneminde Rusya ile dış ticaret ilişkilerinin bu ilin aynı dönemde diğer Kafkasya Bölgesi ülkeleriyle dış ticaret ilişkilerinden oldukça geri olduğu sonucunu göstermektedir. Öte yandan bu dönemde Rusya'ya sadece 2013'de yapılan 103.400 dolarlık ihracat Tablo 6.2.8'de fasıl itibarıyla yer almaktadır.

Tablo 6.2.8. Ağrı İlinin Rusya'ya İhracatında Önemli Fasıllar (2013, Dolar)

2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
6006	Diğer örme mensucat	103.400

Kaynak: DAİB

Tabloda görüldüğü gibi bu dönemde Rusya'ya 2013'de 103400 dolar değerinde 6006 kodlu fasıldan diğer örme mensucat ürünleri ihracatı gerçekleşmiş bunun dışında başka bir ihracat faaliyeti olmamıştır.

Ağrı ili özelinde TRA2 bölgesinden bu bölge ülkelere özellikle ihracat değerlerinin az olduğu Ukrayna ve Rusya Federasyonuna bazı tekstil ürünleri, tarıma dayalı sanayi ürünleri ile süt-süt ürünleri ihracat potansiyelinin bulunduğu, coğrafi yakınlık anlamında Azerbaycan ve Gürcistan gibi bu iki ülkeye ihracatın artırılması yönünde çabalar gösterilmesi ve bu bölge illeri ve Ağrı ili ihracatçılarının bu noktada teşvik edilmeleri gerekmektedir.

ii) İğdir İlinin Kafkasya Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

TRA2 bölgesi illeri düzeyinde Kafkasya Bölgesi ülkeleri ile dış ticaretin gelişimine bu noktada bölgenin en önemli ihracatçısı ili İğdir'in dış ticaret gelişmeleri ile devam ettiğimizde, Tablo 6.2.9'da görüldüğü gibi, İğdir ilinin Kafkasya Bölgesi ülkeleri içinde dış ticarete en önemli partnerlerinin Azerbaycan ve Gürcistan olduğu tablodan görülmektedir.

2011-2017 dönemi verilerine göre İğdir, ihracatının büyük bir kısmını Azerbaycan'a yapmakta, bu ülkeyi Gürcistan takip etmektedir. İğdir'in Azerbaycan'a ihracatının en yüksek değeri 2013'de yaklaşık 119 milyon dolar olarak gerçekleşirken takip eden yıllarda ihracat sırasıyla 2014'te 108 milyon dolar ve 2015'te ise 107 milyon dolar seviyelerinde olmuştur. Gürcistan'a yapılan ihracatın en yüksek değeri 2015'de 10 milyon dolar düzeyinde iken 2016 yılında 7 milyon dolar ve 2017'de 4,6 milyon dolar düzeyinde seyretmiştir.

Tablo 6.2.9. İğdır İli - Kafkasya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti Gelişimi (2011-2017, Dolar)

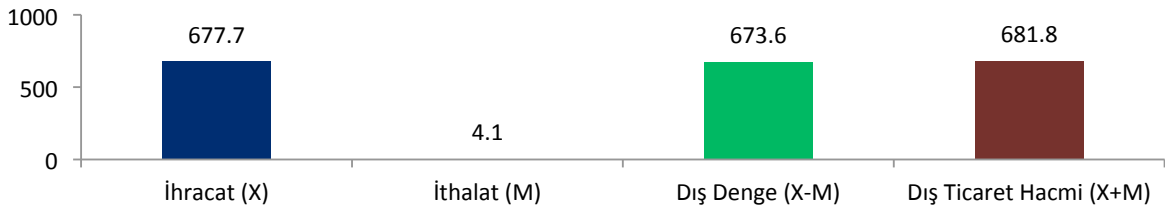
Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Denge (X-M)	Hacim (X+M)
Azerbaycan	2011	91.671.244	204.056	91.467.188	91.875.300
	2012	79.288.555	36.765	79.251.790	79.325.320
	2013	118.884.506	32.288	118.852.218	118.916.794
	2014	108.481.361	127.050	108.354.311	108.608.411
	2015	107.463.821	279.067	107.184.754	107.742.888
	2016	69.494.509	525.469	68.969.040	70.019.978
	2017	73.459.548	1.192.683	72.266.865	74.652.231
	Toplam	648.743.544	2.397.378	646.346.166	651.140.922
Gürcistan	2011	626.388	52.713	573.675	679.101
	2012	84.954	-	84.954	84.954
	2013	1.027.259	-	1.027.259	1.027.259
	2014	4.213.171	-	4.213.171	4.213.171
	2015	10.376.148	209.091	10.167.057	10.585.239
	2016	7.082.239	-	7.082.239	7.082.239
	2017	4.631.717	16.661	4.615.056	4.648.378
	Toplam	28.041.876	278.465	27.763.411	28.320.341
Ukrayna	2011	46.796	-	46.796	46.796
	2012	165.181	97.225	67.956	262.406
	2013	-	-	-	-
	2014	-	-	-	-
	2015	-	-	-	-
	2016	349.333	-	349.333	349.333
	2017	-	17.321	-17.321	17.321
	Toplam	561.310	114.546	446.764	675.856
Rusya Federasyonu	2011	-	-	-	-
	2012	-	6.922	-6.922	6.922
	2013	-	-	-	-
	2014	-	-	-	-
	2015	-	10.903	-10.903	10.903
	2016	-	628.251	-628.251	628.251
	2017	345.558	656.450	-310.892	1.002.008
	Toplam	345.558	1.302.526	-956.968	1.648.084
Bölge Toplamı		677.692.288	4.092.915	673.599.373	681.785.203

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Bu noktada İğdır ilinin her bir bölge ülkesi ile dış ticaretine ve ihracat fasıllarına geçmeden önce İğdır'ın incelediğimiz dönemde Kafkasya Bölgesinin tamamıyla yedi yıldaki toplam dış ticaretine ilişkin gelişmelere ve yine bu dönemde toplamda İğdır'ın Kafkasya Bölgesindeki her bir

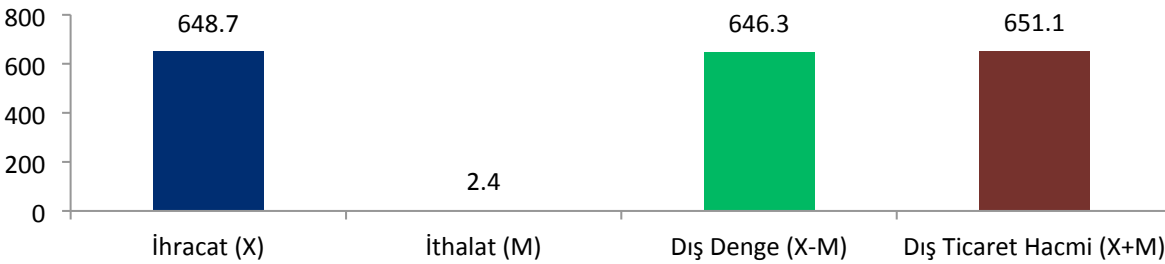
ülke ile yedi yıldaki toplam dış ticaret gelişmelerine değinmekte fayda bulunmaktadır. Bu çerçevede bakıldığında İğdır ili TRA2 bölgesinin en önemli ihracatçısı olarak Kafkasya bölgesine 2011-2017 döneminde toplamda 677,7 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirmiş, bu bölgeden toplamda 4,1 milyon dolara yakın ithalat yapmıştır. Bu dönemde toplamda bu bölge ülkelerine karşı, Grafik 6.2.17'de görüldüğü gibi 673,6 milyon dolar gibi önemli bir dış ticaret fazlası sağlanmıştır. Bölge ülkeleri ile İğdır arasında yedi yılda toplam dış ticaret hacmi de 681,8 milyona ulaşmıştır. İğdır ili bu bölge ülkeleri ile dış ticaret hacmini bu noktaya ulaştırma da en yüksek ikili dış ticaret hacmini Azerbaycan ile 2013'de 118,9 milyon dolarla, Gürcistan ile 2015'de 10,6 milyon dolarla, Ukrayna ile 2016'da 350 bin dolar ile ve Rusya Federasyonu ile 2017'de 1 milyon dolarla gerçekleştirmiştir. Verilerin de açıkça gösterdiği üzere İğdır ili dış ticaretinde, özellikle ihracatında Azerbaycan-Nahcivan ile önemli bir dış ticaret pazarı ilişkisi kurmuş durumdadır.

Grafik: 6.2.17. İğdır – Kafkasya Bölgesi Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

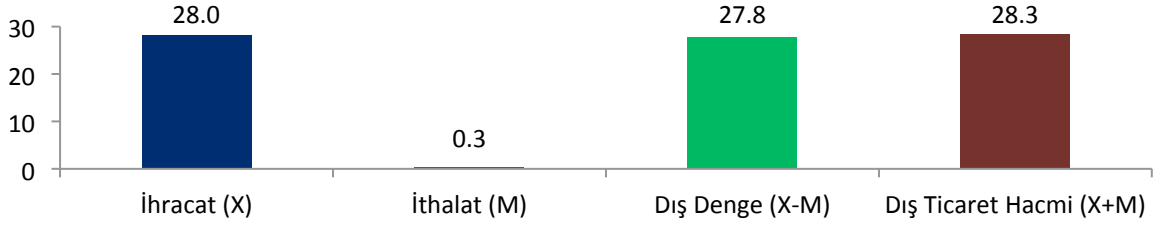

İğdır ilinin yedi yıllık dönemde Kafkasya bölgesi ülkelerinden Azerbaycan ile toplam düzeydeki dış ticaret gelişmeleri de Grafik 6.2.18'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere İğdır, 2011-2017 döneminde toplamda Azerbaycan'a 648,7 milyon dolarlık ihracat yaparken 2,4 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiş ve 646 milyon dolarlık dış fazla sağlamıştır.

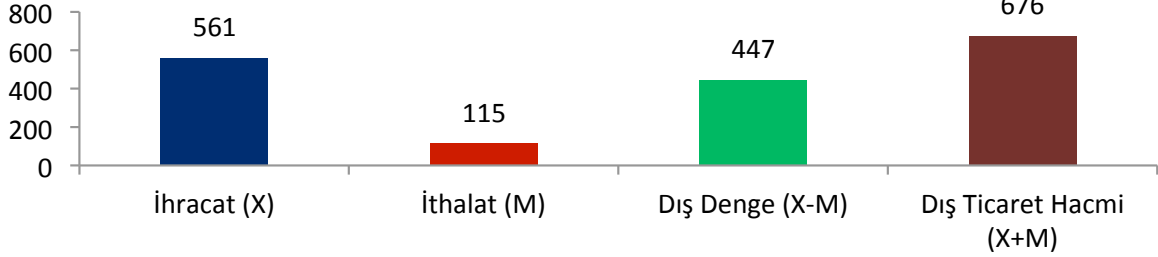
Grafik: 6.2.18. İğdır – Azerbaycan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

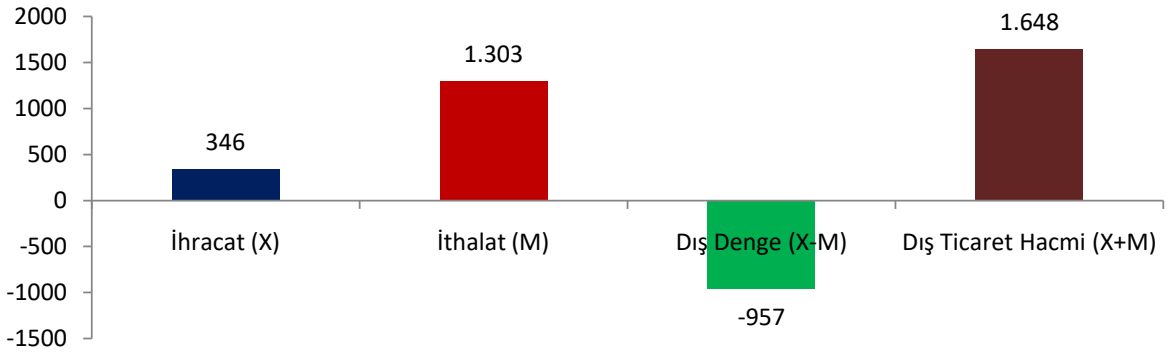
İğdır ili üstteki grafikte birlikte incelendiğinde rahatlıkla çıkarılabileceği gibi bölge ülkelere toplam dış ticaretinin %95'den fazlasını Azerbaycan-Nahcivan ile yapmıştır. İğdır'ın Kafkasya Bölgesi ülkeleri içinde ikinci sıradaki dış ticaret partneri Gürcistan'dır. İğdır yedi yıllık bu dönemde bu ülkeye toplamda 28 milyon dolarlık ihracat yaparken yaklaşık onda biri kadar 278 bin dolarlık ithalat yapmıştır. Sonuçta, İğdır bu ülkeye karşı Grafik 6.2.19'da görüldüğü gibi bu dönemde toplamda 27,7 milyon dolarlık dış fazla elde etmiştir.

Grafik: 6.2.19. İğdır – Gürcistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

İğdır ilinin Kafkasya bölgesindeki Ukrayna ile dış ticareti yedi yıllık dönemde çok düşük düzeydedir. Bu çerçevede İğdır, yedi yılda Ukrayna'ya sadece 561 bin dolarlık ihracat yaparken sadece 115 bin dolarlık ithalat yapmış, bu ülkeye karşı 447 bin dolarlık dış ticaret fazlası temin etmiş, ikili dış ticaret hacmi ise Grafik 6.2.20'de görüldüğü üzere 676 bin dolar civarına ancak ulaşmıştır.

Grafik: 6.2.20. İğdır – Ukrayna Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

İğdır ili Kafkasya bölgesindeki diğeri üç ülkenin aksine dış ticaretinde Rusya'ya karşı dış açık vermektedir. Bu bağlamda Grafik 6.2.21'de görüldüğü gibi, İğdır yedi yıllık dönemde toplamda Rusya'ya 346 bin dolar civarında ihracat yapmışken, ithalat miktarı 1,3 milyon doları aşmış, dolayısıyla bu ülkeye toplamda yaklaşık 957 bin dolarlık dış açık vermiştir.

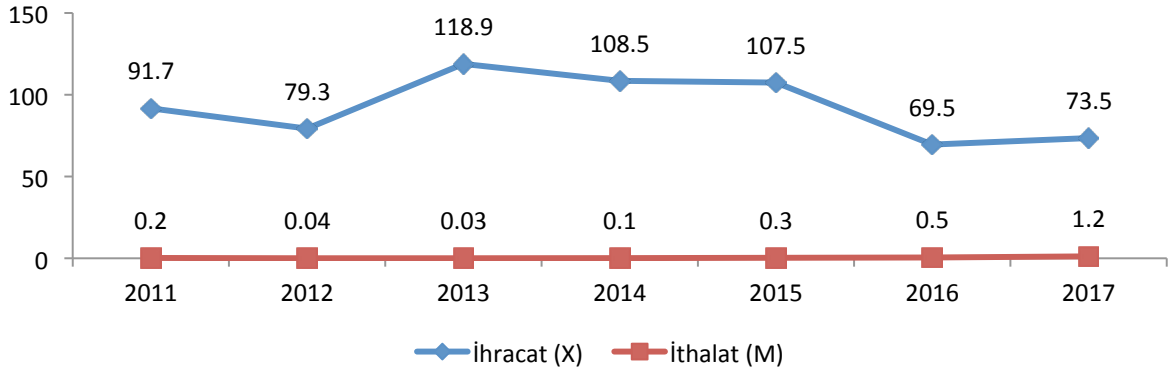
Grafik: 6.2.21. İğdır – Rusya Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

İğdır ilinin Kafkasya bölgesine ve bölgedeki illere 2011-2017 dönemindeki toplam dış ticaret gelişmelerine ilişkin bu özet değerlendirmenin ardından İğdır'ın ve bölgenin en önemli ihracat pazarı Azerbaycan ile İğdır'ın dış ticaretinin analizine geçilebilir.

İğdır'ın 2011-2017 döneminde Azerbaycan ile dış ticaretinin yıllara göre gelişimine bakılırsa, İğdır'ın bu ülkeye ihracatı 2011'de 91,6 milyon dolarken 2013'de 118,9 milyona ulaşmış, Grafik 6.2.22'de görüldüğü gibi, ardından gerileyerek 2016'da 69 milyona inmiş ve 2017'de

görece artarak 73,5 milyon dolara çıkmıştır. Bu gelişmede, Azerbaycan ve Nahcivan'da petrol fiyatlarının gerilemesi akabinde iç talep daralmasının etkisinin olduğu söylenebilir. İğdır'ın Azerbaycan'dan ithalatı ise 2011'de 204 bin dolarken 2013'de 32 bin dolara kadar inmiş, daha sonra artarak 2016'da 525 bin dolara ve 2017'de ise 1,2 milyon dolara kadar çıkmıştır. İthalatta son iki yılda belirgin artış olmakla birlikte ilin Azerbaycan'a ihracat değerleri ile mukayese edildiğinde ithalat değerinin çok düşük kaldığı grafikte açıkça görülmektedir.

Grafik: 6.2.22. İğdır-Azerbaycan Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Milyon Dolar)

Öte yandan, İğdır ilinin bu yıllardaki ihracat ve ithalatına ilişkin toplam değerlerle Azerbaycan'a ihracat ve bu ülkeden ithalat değerlerini mukayese ederek Azerbaycan'ın TRA2 bölgesi ve İğdır ili için önemini daha iyi görebiliriz. Bu çerçevede Tablo 6.2.10'da İğdır ilinin 2011-2017 döneminde yıllara göre toplam ihracat ve ithalat değerleri ile Azerbaycan'a ihracat ve ithalat değerleri ve bu ülkenin ilin dış ticaretindeki yüzde payı görülmektedir.

Tablo 6.2.10: İğdır İli - Azerbaycan Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Yıl	Azerbaycan'a İhracat (X)	Azerbaycan'dan İthalat (M)	İkili Dış Denge X-M	İğdır İli Toplam İhracatı	İğdır İli Toplam İthalatı	Azerbaycan'ın İhracatta Payı (%)	Azerbaycan'ın İthalatta Payı (%)
2011	91.671	204	91.467	98.080	8.329	93,5	2,5
2012	79.289	37	79.252	84.662	8.115	93,7	0,5
2013	118.885	32	118.852	140.371	10.674	84,7	0,3
2014	108.481	127	108.354	123.395	16.828	87,9	0,8
2015	107.464	279	107.185	132.002	14.051	81,4	2,0
2016	69.495	525	68.969	96.697	16.833	71,9	3,1
2017	73.460	1.193	72.267	103.870	26.879	70,7	4,4

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Bu çerçevede tabloda görüldüğü gibi İğdır ilinin toplam ihracatı içinde Azerbaycan'ın payı 2011'de %93,5 seviyesinde iken 2017'de %70,7 seviyesinde gerçekleşmiştir. Dönem sonunda ilin toplam ihracatında Azerbaycan'ın payı görece gerilese bile oldukça yüksek düzeyini korumaktadır. Öte yandan İğdır ili ithalatında Azerbaycan'ın payı ihracatın aksine düşüktür. Bununla birlikte son iki yılda il toplam ithalatı içindeki payı görece yükselerek %4,4 düzeyine kadar yükselmiştir.

İğdır ilinin Azerbaycan'a ihracatında 2011-2016 dönemindeki önemli fasılların miktar olarak gelişmeleri DAİB verileri bağlamında Tablo 6.2.11'de yer almaktadır. İğdır ilinin Azerbaycan'a yaptığı ihracatın fasıllar itibariyle tabloda verilen değerlerine bakıldığında 1905 kodlu ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs. ihracatının 2011 ve 2012'de ilk sırada yer aldığı görül-

mektedir. 2013 ve 2014'te 7214 kodlu fasıl demir/çelik çubuklar (sıcak haddeli, dövülmüş, burulmuş, çekilmiş) ürünleri sırasıyla 26 milyon dolar ve 22 milyon dolarla ilk sırayı almıştır. 2015 ve 2016'da tekrar 1905 kodlu fasıl pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs. ürünleri ihracatı sırasıyla 17,1 milyon dolar ve 10,5 milyon dolar düzeyinde gerçekleşerek ilk sırada bulunmaktadır.

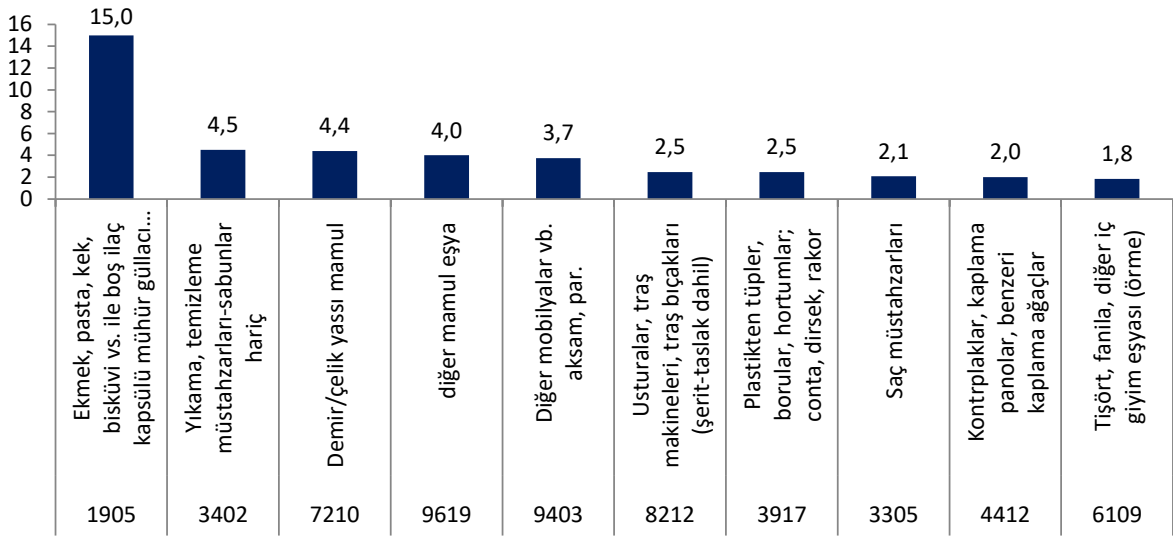
Tablo 6.2.11. İğdir'ın Azerbaycan'a İhracatı: Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011			2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs.	13.611.928	1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs.	10.260.420
4818	Tuvalet kâğıtları, kâğıt havlu, mendil, kumaş, masa örtüsü vb	9.710.956	7214	Demir/çelik çubuklar (sıcak haddeli, dövülmüş, burulmuş,)	8.545.535
1806	Çikolata ve kakao içeren diğer gıda müstahzarları	5.226.259	7210	Demir/çelik yassı mamul, kaplı, sıvanmış (600mm. den geniş)	5.105.016
7214	Demir/çelik çubuklar	5.147.105	9403	Diğer mobilyalar vb. aksamları	4.525.764
2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	4.210.351	2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	3.329.168
9403	Diğer mobilyalar vb. aksamları	3.646.303	6908	Sırlı seramik, kaldırım taşı	3.252.940
2523	Çimento	3.266.939	2102	Mayalar	2.513.564
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler	3.175.025	9619	diğer mamul eşya	2.255.802
0813	0813	3.082.439	0813	0813	2.069.066
2102	Mayalar	2.882.607	7306	Demir/çelikten tüpler, borular,	1.696.089
2013			2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
7214	Demir/çelik çubuklar (sıcak haddeli, dövülmüş, burulmuş,)	26.149.348	7214	Demir/çelik çubuklar (sıcak haddeli, dövülmüş, burulmuş,)	22.574.966
1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs.	13.674.683	1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs.	16.163.199
7210	Demir/çelik yassı mamul, kaplı, sıvanmış (600mm. den geniş)	5.739.772	3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	7.873.437
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parça	5.342.657	9619	diğer mamul eşya	6.288.332
9619	diğer mamul eşya	5.242.720	6908	Sırlı seramik, kaldırım taşı	5.281.536
6908	Sırlı seramik, kaldırım taşı	2.957.892	9403	Diğer mobilyalar vb. aksamları	4.043.398
2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	2.806.216	7210	Demir/çelik yassı mamul	3.949.116
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	2.805.766	2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	2.486.238
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	2.702.779	1806	çikolata ve kakao içeren diğer gıda müstahzarları	2.435.907
7306	Demir/çelikten diğer tüpler, boru	2.355.380	7306	Demir/çelikten diğer tüpler, boru	2.066.358
2015			2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs.	17.064.812	1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs.	10.563.949
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	11.118.871	3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	3.175.631
9619	Diğer mamul eşya	10.016.991	7210	Demir/çelik yassı mamul	3.099.620
7214	Demir/çelik çubuklar	8.304.116	9619	diğer mamul eşya	2.821.587
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parça	4.573.156	9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, par.	2.638.611
7210	Demir/çelik yassı mamul, kaplı, sıvanmış (600mm. den geniş)	3.924.839	8212	Usturalar, traş makineleri, traş bıçakları (şerit-taslak dahil)	1.744.590
3305	Saç müstahzarları	3.351.847	3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor	1.742.950
7306	Demir/çelikten diğer tüpler, borular, içi boş profiller	2.712.736	3305	Saç müstahzarları	1.462.729
1806	çikolata ve kakao içeren diğer gıda müstahzarları	2.105.831	4412	Kontrplaklar, kaplama panolar, benzeri kaplama ağaçlar	1.409.385
3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	1.358.568	6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	1.302.957

Kaynak: DAİB

İğdir ilinin ihracatında 2016 yılı itibarıyla ve DAİB verilerine göre ilk sırada %15 payla ve 10 milyon dolarla gelen 1905 nolu faslın dışındaki diğer önemli fasıllar arasında Grafik 6.2.22'de görüldüğü üzere, bir önceki yılda olduğu gibi yıkama temizleme müstahzarları (Fasıl 3402) yaklaşık 3,2 milyon dolar ve %4,5 payla ikinci sırada, demir-çelik yassı mamulleri (Fasıl 7210) ise yaklaşık 3,1 milyon dolar ve %4,4 payla üçüncü sırada yer almaktadır. DAİB verilerine göre 2016'da İğdir'in Azerbaycan'a ihracatı TÜİK verilerinden 1 milyon dolar daha fazla 70,5 milyon dolar olarak belirtilmektedir. Bu çerçevede bu üç faslı 2 milyon dolardan daha az değer ve %4'ün altındaki paylarla diğer sanayi ürünleri fasılları izlemekte, bunlar arasında demir çelik ürünleri, değer mamul eşyalar mobilyalar, plastik mamulleri ve tekstil ürünleri yer almaktadır.

Grafik: 6.2.23. İğdir'in Azerbaycan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

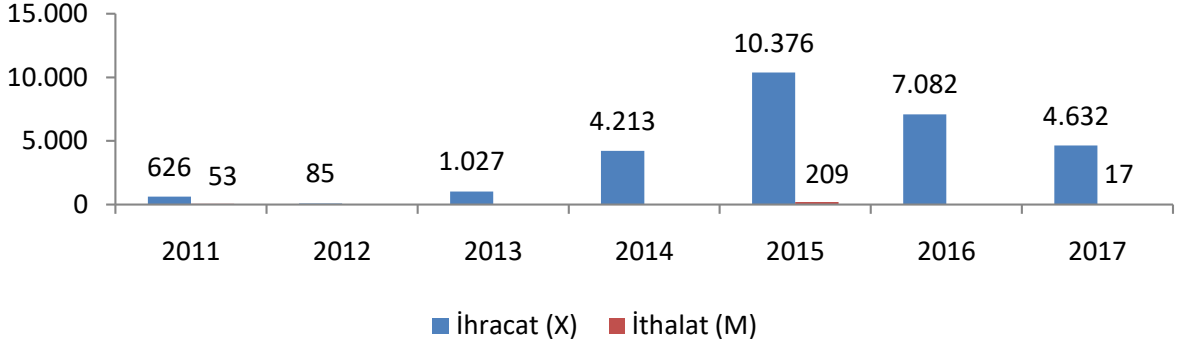
Tablo ve grafik incelendiğinde İğdir'in Azerbaycan'a ihracatının yapısına hakkında bazı hususların vurgulanması gerekmektedir. Bunlardan birincisi, ihracata konu malların dağılımı çeşitlilik göstermekte; demir çelik sanayi ürünlerinden gıda sanayine, tekstil ürünlerinden mobilya sanayine kadar değişik sektörleri kapsamaktadır. İkincisi, ağırlıklı olarak nihai mal ihracatı yapılmaktadır. Nihai yani tamamlanmış mallar içeriği itibarı ile katma değer ihracatçı ülkede kaldığı mallardır. İhracat içinde nihai malların oranı arttıkça İğdir ekonomisi bundan aramalı ihracatına göre daha fazla olumlu etkilenecektir. Üçüncüsü yıllar itibarıyla ihracat değerleri iniş-çıkışlı seyir izlemektedir. Örneğin 2013'de yaklaşık 119 milyon dolarlık ihracat rakamına ulaşılırken 2016'da bu rakam 69 milyon dolara gerilemiştir.

Hem TRA2 Bölgesi hem de İğdir ilinin Kafkasya Bölgesi ülkeleri içinde özellikle Azerbaycan ile dış ticarete önemli potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Bu potansiyelin artarak devam etmesi ve döviz kazandırıcı faaliyetlerin yaygınlaşmasının hem Türkiye, hem de TRA2 illerinin büyüme ve gelişmesinde önemli bir rol oynayacağı söylenebilir.

Bu noktada İğdir'in ihracatında bu bölge ülkeleri içinde ikinci sırada bulunan Gürcistan ile bu dönemdeki dış ticaretinin gelişimine TÜİK verileri bağlamında bakılabilir. Bu çerçevede Grafik 6.2.23'de görüldüğü üzere bu ülkeye İğdir'in ihracatı 2011'de 626 bin dolar ve ithalatı sadece

53 bin dolar olmuŐtur. Bu űlkeden 2012, 2013, 2014 ve 2016'da ithalat yapılmazken 2011'de bu űlkeye ihracat 1 milyon doları geçmiŐ, 2014'de 4,2 milyon dolar olmuŐ ve 2015'de dönemin en yüksek deęeri olan 10,3 milyon doları aŐmıŐ, son iki yılda görece gerileyerek 2017'de 4,6 milyon dolar olarak gerçekteŐmiŐtir. İędir'in bu űlkeden en yüksek ithalatı 2015'de 209 bin dolar olurken 2017'de sadece 17 bin dolarlık ithalat yapılmıŐtır. Bu verilerin de gösterdięi gibi İędir, bu űlke ile dıŐ ticaretinde fazla vermektedir.

Grafik: 6.2.24. İędir-Gűrcistan DıŐ Ticaretinin GeliŐimi (2011-2017, Bin Dolar)

İędir ilinin ihracatında Gűrcistan'ın payı görece dűŐktűr. İędir'in bu űlkeye en fazla ihracatının (yaklaŐık 10,4 milyon dolar) gerçekteŐirdięi 2015'de ilin toplam ihracatı içindeki payı %7,9 olurken 2016'da %7,3 ve 2017'de %4,5 kadarı bu űlkeye gerçekteŐmiŐtir. Öte yandan ilin toplam ithalatı içinde Gűrcistan'ın payı, en fazla ithalatın yapıldıęı 2015'de, yaklaŐık %1,5 deęerine ancak űkselirken dięer yıllarda önemsiz aęırlıktadır.

İędir'in 2011-2016 döneminde DAİB verilerine göre Gűrcistan'a yaptıęı ihracatta önemli fasıllar da Tablo 6.2.12'de yer almaktadır. Tabloda görűldüęü űzere, İędir ilinden Gűrcistan'a yapılan ihracatta 2011'de 8516 kodlu fasıl űrünleri (Elektrikli su ısıtıcıları, űofbenler) 766 bin dolar ile ilk sırada yer alırken aynı fasıl űrünleri 2012'de 383 bin dolar ile ikinci sırada yer almıŐtır. 2012'de 8702 kodlu fasıl űrünleri (toplu halde yolcu taŐımaya mahsus motorlu taŐıtlar) 1 milyon dolar deęeri ile ilk sırayı almıŐtır. 2013'den itibaren İędir'in ihraç űrünleri sıralamasında 3402 kodlu fasıl (yıkama, temizleme műstahzarları-sabunlar hariç) sűrekli olarak ilk sırada yer almaya baŐlamıŐtır. Bu baęlamda 2016'da İędir'in DAİB verilerine göre toplamda yaklaŐık 7,4 milyon dolarlık ihracatı gerçekteŐirken (TűİK verisi yaklaŐık 7,1 milyon dolar) ilk sırayı 3402 nolu fasıl (yıkama, temizleme műstahzarları-sabunlar hariç) yaklaŐık 2,4 milyon dolar ve %32,4 payla almıŐtır.

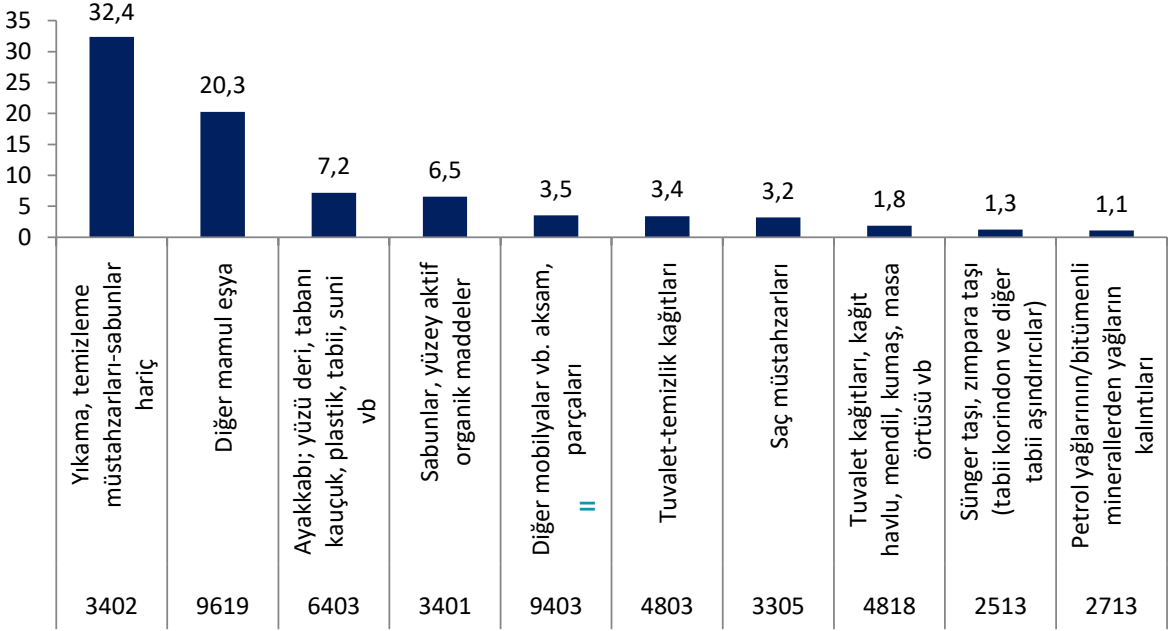
Tablo 6.2.12: Iğdır'ın Gürcistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011			2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
8516	Elektrikli su ısıtıcıları şofbenler	766.794	8702	Toplu taşımaya mahsus taşıtlar	1.019.358
7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara	182.064	8516	Elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler)	383.852
7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksamı	58.497	9403	Diğer mobilyalar vb. aksamı	207.205
9403	Diğer mobilyalar vb. aksamı	57.642	7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara	61.955
0805	Turunçgiller (taze/kurutulmuş)	36.110	9401	Oturmaya mahsus mobilyalar	28.528
7326	Demir/çelikten diğer eşya	6.769	8302	Adi metallerden donanım, vb. eşya	6.831
6303	Perdeler ve iç storlar, perde ve yatak farbalaları	5.807	3214	Macunlar, renkli çimento, boyacılık sıvama maddeleri	4.202
4820	Defterler, bloknotlar, klasörler, dosyalar vb. kırtasiye eşyası	5.720	4418	Bina, inşaat için marangozluk, doğrama mamulleri	1.313
4910	Matbu her türlü takvim	4.850	9405	Diğer aydınlatma cihazları, lambalar, ışıklı tabela, plaka vb.	831
8302	Adi metallerden donanım eşya	16	4404	Ağaçtan sırik, kazık, sap, çubuklar	616
2013			2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	187.648	3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	739.619
8702	Toplu taşımaya mahsus taşıtlar	183.000	3401	Sabunlar, yüzey aktif organik madde	524.964
6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb	131.276	6402	Ayakkabı; dış tabanı, yüzü kauçuk ve plastik diğer	457.189
9403	Diğer mobilyalar vb. aksamı	91.090	6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb	434.657
9619	9619	67.711	9619	9619	429.418
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar	58.102	9403	Diğer mobilyalar vb. aksamı	290.622
2501	Tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu	52.274	6404	Ayakkabı; yüzü dokuma maddesi, tabanı kauçuk, plastik vb	209.305
6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	36.463	2008	Başka yerde belirtilmeyen meyve ve yenilen diğer bitki konservesi	139.756
3306	Ağız/diş sağlığını korumaya mahsus müstahzarlar	24.205	2713	Petrol yağlarının/bitümenli minerallerden yağ kalıntıları	94.724
0808	Elma, armut ve ayva (taze)	19.149	3306	Ağız/diş sağlığını korumaya mahsus müstahzarlar	86.728
2015			2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	3.136.082	3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	2.385.451
9619	9619	1.514.273	9619	Diğer mamul eşya	1.491.987
6402	Ayakkabı; dış tabanı, yüzü kauçuk ve plastik diğer	1.061.962	6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb	526.382
2713	Petrol yağlarının/bitümenli minerallerden yağların kalıntıları	888.745	3401	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler	480.400
3401	Sabunlar, yüzey aktif organik madde	638.492	9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	258.919
3305	Saç müstahzarları	366.228	4803	Tuvalet-temizlik kağıtları	250.239
6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni kösele	356.217	3305	Saç müstahzarları	235.057
4818	Tuvalet kağıtları, kağıt havlu, mendil, kumaş, masa örtüsü vb	280.856	4818	Tuvalet kağıtları, kağıt havlu, mendil, kumaş, masa örtüsü vb	135.477
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	224.067	2513	Sünger taşı, zımpara taşı (tabii korindon ve diğer tabii aşındırıcılar)	92.150
7306	Demir/çelikten diğer tüpler, borular, içi boş profiller	213.889	2713	Petrol yağlarının/bitümenli minerallerden yağların kalıntıları	81.534

Kaynak: DAİB

İğdir'in Gürcistan'a ihracatında Grafik 6.2.24'de görüldüğü gibi, 2016 yılında ikinci sırayı diğ er mamul eşyalar (Fasıl 9619) yaklaşık 1,5 milyon dolar ve %20,3 payla, üçüncü sırayı Fasıl 6403 (ayakkabılar; yüzü deri, tabanı kauçuk) 526 bin dolar ve %7,2 payla ve dördüncü sırayı da Fasıl 3401 (sabunlar, yüzey aktif organik maddeler) 480 bin dolar ve %6,5 payla almıştır. İğdir'in Gürcistan'a ihracatında diğ er önemli fasılların payları %5 altında bulunmakta ve bu ülkeye ihracatta grafikte yer verilen ilk on fasıl bu ülkeye yapılan ihracatın yaklaşık %78'ni oluşturmaktadır.

Grafik: 6.2.25. İğdir'in Gürcistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

İğdir ilinin dış ticaretinde ve özelde ihracatında Ukrayna, Kafkasya bölgesi ülkeleri içinde üçüncü sıradadır. TÜİK verilerine göre İğdir ili bu ülke ile 2013, 2014 ve 2015'de dış ticaret yapmamış, 2011'de 47 bin dolar, 2016'da 349 bin dolar tutarında sadece ihracat yapmıştır. İğdir ili bu ülke ile 2012'de 165 bin dolarlık ihracat, 97 bin dolarlık ithalat gerçekleştirmiş, 2017'de sadece 17 bin dolar gibi düşük miktarda ithalat yapmıştır. İğdir ili, dış ticaret verilerinden anlaşılacağı üzere Ukrayna'ya karşı dış ticaret fazlası vermektedir. Dış ticaret fazlası bu yedi yılda 446 bin dolara ulaşmış, en yüksek dış ticaret fazlası sadece ihracat yapılan 2016'da 349 bin dolar olmuştur. Öte yandan toplam düzeyde İğdir ili ihracat ve ithalatında Ukrayna'nın payı ihmal edilecek derecede düşük düzeydedir.

İğdir'in Ukrayna'ya ihracatında DAİB verileri bağlamında önemli fasıllar Tablo 6.2.13'de yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi, İğdir'dan Ukrayna'ya 2011'de yaklaşık 47 bin dolarlık ihracat, 4 fasıldan gerçekleşmiş, bu fasılların tamamı tarımsal ürünler sebze ve meyvelerden oluşmuştur. İğdir ilinin Ukrayna'ya ihracatı 2012'de ürün bazında bir miktar çeşitlenmiş, bu yılda üç fasıldan 165 bin dolarlık ihracat yapılırken ilk sırayı 121 bin dolarla 9403 kodlu fasıl ürünleri (diğ er mobilyalar vb. aksam, parçaları) almıştır.

İğdir ilinin Ukrayna'ya 2016'da yaptığı 349 bin dolarlık ihracatta ürün çeşitliliği daha da artmış, toplamda dört dijite göre 25 fasılda ihracat gerçekleştirilmiştir. Tabloda bu yılda ilk on sıradaki fasıllar görülmektedir. İğdir'in Ukrayna'ya 2016'da ihracatında ilk sırayı 76.480 dolar ve %21,9

payla 8708 kodlu fasıl ürünleri (motorlu kara taşıtları için aksam, parçaları) alırken 8539 kodlu fasıl ürünleri (kızma esaslı-deşarj esaslı elektrik ampulleri; ark lambaları) 57.098 dolar ve %16,3 payla ikinci sırada yer almıştır.

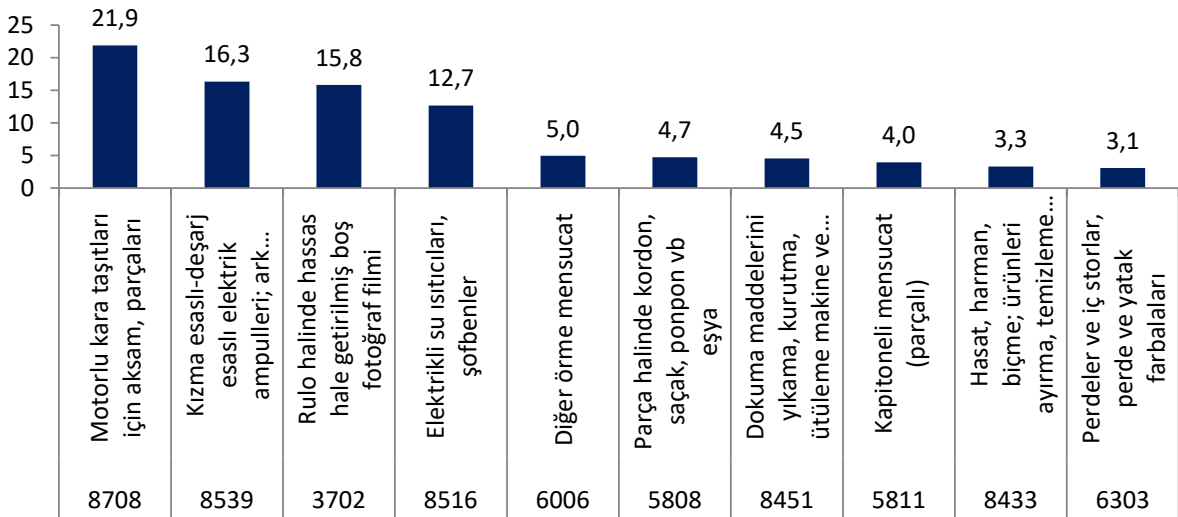
Tablo 6.2.13. İğdır'ın Ukrayna'ya İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
0805	Turuncgiller (taze/kurutulmuş)	16.005
0702	Domates (taze/soğutulmuş)	13.317
0707	Hıyarlar ve kornişonlar (taze/soğutulmuş)	11.700
0810	Diğer meyveler (taze)	6.650
2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	121.179
0707	Hıyarlar ve kornişonlar (taze/soğutulmuş)	35.190
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	8.812
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8708	Motorlu kara taşıtları için aksam, parçaları	76.480
8539	Kızma esaslı-deşarj esaslı elektrik ampulleri; ark lambaları	57.098
3702	Rulo halinde hassas hale getirilmiş boş fotoğraf filmi	55.264
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler	44.313
6006	Diğer örme mensucat	17.400
5808	Parça halinde kordon, saçak, ponpon vb eşya	16.556
8451	Dokuma maddelerini yıkama, kurutma, ütüleme makine ve cihazları	15.870
5811	Kapitoneli mensucat (parçalı)	13.875
8433	Hasat, harman, biçme; ürünleri ayırma, temizleme makine, cihazları	11.635
6303	Perdeler ve iç storlar, perde ve yatak farbalaları	10.766

Kaynak: DAİB

İğdır'ın Ukrayna'ya ihracatında üçüncü sırayı Grafik 6.2.25'de görüldüğü gibi 3702 kodlu rulo halinde boş foto filmi (Fasıl 3702) 55.264 dolar ve %15,8 payla ve dördüncü sırayı elektrikli ısıtıcılar, şofbenler (Fasıl 8516) 44 bin dolar ve %12,7 payla almıştır.

Grafik 6.2.26. İğdır'ın Ukrayna'ya İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

İğdir'in son dönemde bu ÷lkeye ihracatının artması ve ihracat içindeki sanayi ürünleri pa-
yının yükselmesi, ihracat potansiyelinin geliştirilmesine adına ümit vericidir. Bununla birlikte bu
÷lkeye yapılan ihracatın Azerbaycan ve Gürcistan ile mukayese edildiğinde oldukça mütevazi
düzeyde olduğu da belirtilmelidir.

Son olarak İğdir'in Kafkasya Bölgesi ÷lkeleri içinde Rusya Federasyonu ile dış ticaretine ba-
kıldığında, bu ÷lke ile dış ticaretin ithalat ağırlıklı olduğu gör÷lmektedir. Bu ÷lkeden incelediğimiz
dönemde 2012, 2015 ve 2016'da sadece ithalat yapılmış, 2016'da ithalat değeri 628 bin dolar ol-
muŐtur. İğdir bu ÷lke ile TÜİK verilerine göre 2017'de hem ihracat ve hem de ithalat yapmıştır. Bu
÷lkeye İğdir'dan 2017'de 345 bin dolarlık ihracat yapılmasına karşın ithalat miktarı 656 bin dolar
olmuştur. Dolayısıyla diğer yıllarda olduğu gibi bu yılda da dış ticaret açığı verilmiştir. Öte yandan
TÜİK verilerine göre İğdir ilinin (Ukrayna'ya 2017'de ihracatı yokken) Rusya'ya 2017'de 345 bin
dolarlık ihracatı bulunmakla birlikte, DAİB verileri bağlamında 2017'de ihracat fasılları elimizde
olmadığı için ihracat fasılları ayrıntısına erişilememiŐtir.

iii) Ardahan İlinin Kafkasya Bölgesi ÷lkeleri İle Dış Ticareti

Ardahan ilinin Kafkasya Bölgesindeki ÷lkelerle TÜİK verilerine göre ihracat, ithalat, dış tica-
ret dengesi ve dış ticaret hacminin gelişimi Tablo 6.2.14'de yer almaktadır.

Tablo 6.2.14. Ardahan İli - Kafkasya Bölgesi ÷lkeleri Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

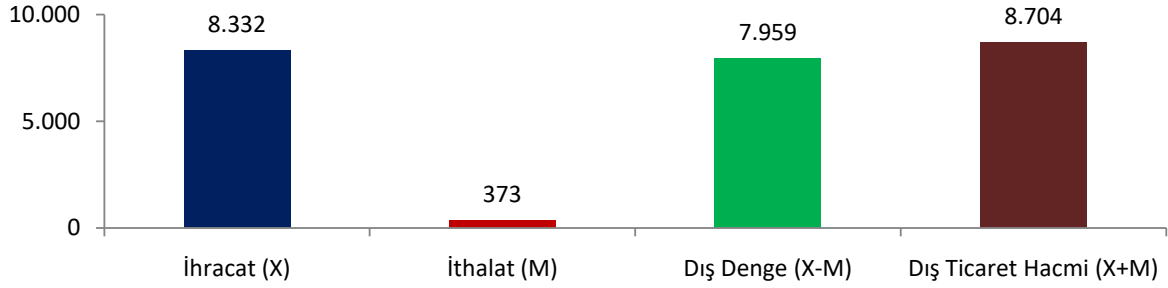
÷lke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Azerbaycan	2011	855.583	-	855.583	855.583
	2012	602.687	-	602.687	602.687
	2013	198.724	-	198.724	198.724
	2014	246.942	-	246.942	246.942
	2015	70.277	-	70.277	70.277
	2016	9.662	-	9.662	9.662
	2017	1.517	-	1.517	1.517
	Toplam	1.985.392		1.985.392	1.985.392
Gürcistan	2011	126.080	-	126.080	126.080
	2012	399.229	9.854	389.375	409.083
	2013	311.584	68.565	243.019	380.149
	2014	960.702	-	960.702	960.702
	2015	860.894	151.486	709.408	1.012.380
	2016	1.749.171	135.295	1.613.876	1.884.466
	2017	1.938.688	7.345	1.931.343	1.946.033
	Toplam	6.346.348	372.545	5.973.803	6.718.893
Bölge Toplamı		8.331.740	372.545	7.959.195	8.704.285

Kaynak: TÜİK (2017), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*

Tabloda gör÷ldüğü gibi, TÜİK verileri bağlamında Ardahan ilinin Kafkasya Bölgesi ÷lkele-
rinden yalnızca Azerbaycan ve Gürcistan ile dış ticaret ilişkileri olduğu, buna karşılık bölge ÷lkele-
rinden Rusya Federasyonu ve Ukrayna ile incelenen dönemde dış ticaret ilişkisi olmadığı dikkati
çekmektedir. Ardahan ilinin bu iki Kafkasya bölgesi ÷lkesi ile 2011-2017 döneminde, tablonun
son satırında gör÷ldüğü gibi toplam düzeyde ihracatı 8,3 milyar dolar, ithalatı ise yaklaşık 373 bin
dolar olmuştur. İthalatın sadece Gürcistan'dan gerçekleşmesi ve çok düşük miktarda olması bağ-

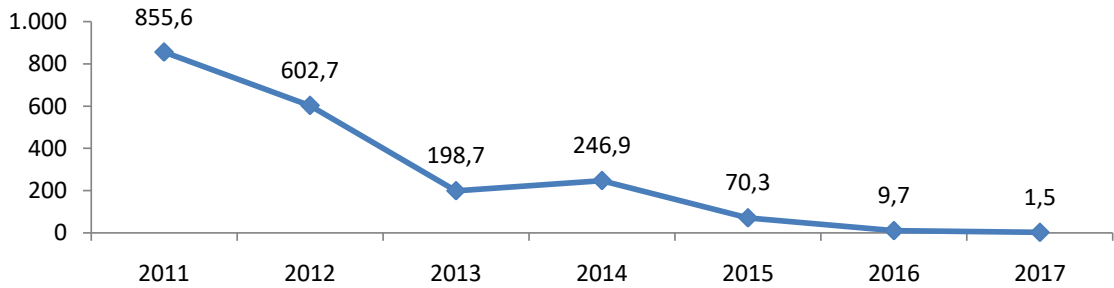
lamında Ardahan, bölgedeki iki ülkeye karşı bu dönemde toplamda Grafik 6.2.26'da görüldüğü gibi yaklaşık 8 milyon dolar dış ticaret fazlası verirken toplam dış ticaret hacmi de 8,7 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir.

Grafik: 6.2.27. Ardahan – Kafkasya Bölgesi Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Ardahan'ın Kafkasya Bölgesi ülkelerinden Azerbaycan ile dış ticaretine bakıldığında bu dönemde Azerbaycan'a sadece ihracat yapıldığı, bu ülkeden ithalat yapılmadığı tablonun dördüncü sütunundan anlaşılmaktadır. Ardahan'ın Azerbaycan'a bu dönemin tümünde yedi yılda toplamda yaklaşık 2 milyon dolar toplamında ihracat yaptığı ve ithalat yapmadığı için aynı miktarda dış ticaret fazlası ve dış ticaret hacmi oluştuğu da dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, Grafik 6.2.27'de görüldüğü gibi, Ardahan'ın 2011-2017 döneminde Azerbaycan'a ihracatı giderek azalmış, TÜİK verilerine göre 2011'de 855 bin dolar düzeyindeyken 2017'de sadece 1517 dolar olmuştur.

Grafik: 6.2.28. Ardahan'ın Azerbaycan'a İhracatının Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

DAİB verileri bağlamında Ardahan ilinin Azerbaycan'a 2011-2017 dönemindeki ihracatında önemli fasıllar Tablo 6.2.15'de görülmektedir.

Tablo 6.2.15. Ardahan'ın Azerbaycan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

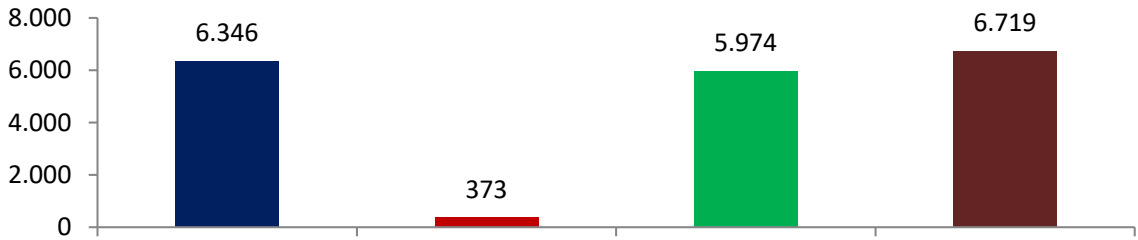
2011			2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
2523	Çimento	855.082	2523	Çimento	602.687
2013			2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
2523	Çimento	198.724	7214	Demir/çelik çubuklar	214.702
			2523	Çimento	32.240

Kaynak: DAİB

Tabloya bakıldığında DAİB verileri bağlamında Ardahan'ın Azerbaycan'a ihracatının ana kaleminin 2523 kodlu çimento olduğu görülmektedir. Bu üründen Azerbaycan'a Ardahan ilinden 2011'de 855 bin dolarlık ihracat yapılırken bu rakam giderek azalmış ve 2014'de 32 bin dolar düzeyinde kalmıştır. Ardahan ilinin DAİB verilerine göre Azerbaycan'a yaptığı çimento ihracatı ve potansiyeli azaldığı gibi ihracata konu olacak yeni ürünlerle ihracatını çeşitlendirememiştir. Bu bağlamda 2014 yılı ihracat ürünleri yalnızca iki fasıldan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla 7214 kod numaralı fasıldan 214 bin dolar düzeyinde demir/çelik çubuklar ihracatı ve 2523 kod numaralı fasıldan 32 bin dolarlık çimento ihracatıdır. TÜİK verileri bağlamında, tablo ve grafikte görüldüğü gibi, Ardahan ilinin 2015'de Azerbaycan'a 70 bin dolar ve 2016'da 9.662 dolar ihracatı bulunmasına karşın DAİB verilerinde bu ülkeye bu yıllarda ihracat ve fasılları yer almamaktadır.

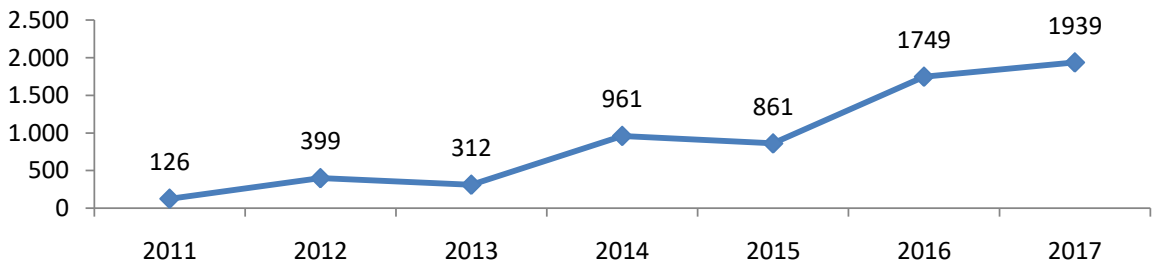
Ardahan ilinin Azerbaycan'a ihracatında meydana gelen azalmaya karşın Gürcistan ile dış ticaretinde meydana gelen artış Ardahan'ın dış ticaret partnerinin 2014'den itibaren Gürcistan olduğunu işaret etmektedir. Bu bağlamda, Ardahan 2011-2017 döneminin tümünde Gürcistan'a toplamda 6,3 milyon dolarlık ihracat yaparken bu ülkeden yaklaşık 373 bin dolar tutarında ithalat gerçekleştirmiş, Grafik 6.2.28'de görüldüğü gibi, toplamda dış ticaret fazlası yaklaşık 6 milyon doları ve dış ticaret hacmi 6,7 milyon doları bulmuştur.

Grafik 6.2.29. Ardahan – Gürcistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Ardahan ilinin Gürcistan ile dış ticareti bağlamında ihracatının düzenli olarak arttığı, 2011'de 126 bin dolar olan ihracatının Grafik 6.2.29'da görüldüğü gibi, 2017 yılına kadar 15 kat artışla 2 milyon dolar düzeyine yaklaştığı dikkati çekmektedir.

Grafik 6.2.30. Ardahan'ın Gürcistan'a İhracatının Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Buna karşılık Ardahan'ın Gürcistan'dan ithalatının 2015'de 151 bin dolar ve 2016'da 135 bin dolar olduğu, 2011 ve 2014'de ithalat yapılmazken diğer yıllarda çok düşük miktarda kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda Ardahan'ın hem ihracat ve hem de ithalatında (bazı yıllar istisna) Gürcistan'ın payı çok yüksektir. Hatta son iki yılda Ardahan ihracatının neredeyse tamamına yakını bu ülkeye yapmaktadır. Gürcistan'ın Ardahan il sınırında bulunması, Posof ve Aktaş sınır kapılarının Ardahan ili üzerinden Gürcistan'a açılması, ilin toplam dış ticareti içinde Gürcistan'ın payının yüksek olmasını açıklamaktadır. Bu çerçevede Tablo 6.2.16'da görüldüğü gibi Ardahan'ın toplam ihracatında Gürcistan'ın payı 2011'de 7,9 iken giderek yükselerek dönem sonunda %95 düzeyine çıkmıştır.

Tablo 6.2.16: Ardahan İli - Gürcistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Yıl	Gürcistan'a İhracat (X)	Gürcistan'dan İthalat (M)	İkili Dış Denge X-M	Ardahan Toplam İhracatı	Ardahan Toplam İthalatı	Gürcistan'ın İhracatta Payı (%)	Gürcistan'ın İthalatta Payı (%)
2011	126	-	126	1.595	248	7,9	-
2012	399	10	389	1.881	10	21,2	100,0
2013	312	69	243	510	189	61,2	36,5
2014	961	-	961	1.208	2	79,6	-
2015	861	151	709	1.054	156	81,7	96,8
2016	1.749	135	1.614	1.835	337	95,3	40,1
2017	1.939	7	1.931	2.055	96	94,4	7,3

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Öte yandan yine tabloda görüldüğü bölgenin en az ithalat yapan ili olarak Ardahan'ın ithalatının 2012'de tamamı, 2015'de %96,8'i bu ülkeden yapılmıştır. Ardahan'ın bu ülkeden ithalatının 2017'de %7,3 olması istisnai bir durumdur.

DAİB verilerine göre 2012-2016 döneminde Ardahan ilinin ihracatında vazgeçilmez ülke haline gelen Gürcistan'a ihracatındaki önemli fasıllar Tablo 6.2.17'de yer almaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, TÜİK verilerinde 2011'de Ardahan'ın bu ülkeye 126 bin dolarlık ihracatı olmasına karşın, DAİB verilerinde bu ihracat ve faslı görülmemektedir. Tabloda görüldüğü üzere 2012'de Ardahan ili 3 fasılda Gürcistan'a ihracat yapmış, ilk sırayı yaklaşık 45 bin dolarla 8433 kodlu fasıl (hasat, harman, biçme; ürünleri ayırma, temizleme makine, cihazları) almıştır.

DAİB verilerine göre Ardahan'ın Azerbaycan'a yaptığı çimento ihracatındaki belirgin azalmanın tersine Gürcistan'a yaptığı çimento ihracatı yıldan yıla artmıştır. 2013'de 204 bin dolar düzeyindeki çimento ihracatı 2016'ya gelindiğinde 1,2 milyon dolar seviyesine ulaşmış ve bu yıllarda çimento ihracatı Ardahan'ın bu ülkeye ihracatında ilk sırada yer almıştır. İlk sırada yer alan çimento ihracatının ardından ikinci sırada ise 2501 kod numaralı fasıl ürünleri (tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu) yer almakta ve son 4 yılda Ardahan'ın bu ülkeye ihracatında düzenli artış gösteren ihraç malları arasında yer almaktadır. Ardahan'ın bu ülkeye ihracatının en yüksek düzeye ulaştığı 2016 yılında DAİB verilerine göre dört dijite üzerinden 15 fasılda Gürcistan'a 1 milyon 738 bin dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir. DAİB verilerine göre Ardahan'ın 2016 yılında Gürcistan'a ihracatında ilk beş fasılın yer aldığı Grafik 6.2.30'da görüldüğü üzere, çimento (Fasıl 2523) ihracatı 1,2 milyon doları aşan değer ve %70,1 payla ilk sırayı, Fasıl 2501 (tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu) ihracatı 327 bin dolar ve % 18,9 payla ikinci sırayı almıştır.

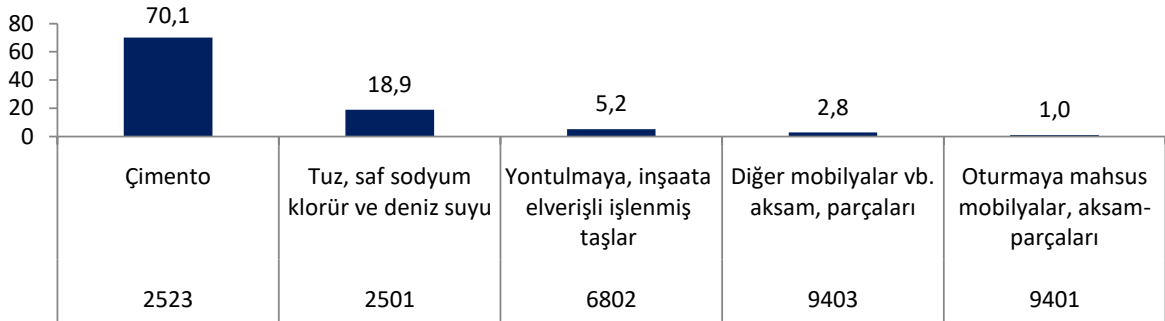
Tablo 6.2.17: Ardahan'ın Gürcistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2017, Dolar)

2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8433	Hasat, harman, biçme; ürünleri ayırma, temizleme makine, cihazları	44.807
8432	Tarla, bahçe tarımında, ormancılıkta kullanılan makine, cihazlar	2.850
4011	Kauçuktan yeni dış lastikler	2.150
2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2523	Çimento	204.512
2501	Tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu	13.371
6810	Çimentodan, betondan, suni taştan eşya	1.944
2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2523	Çimento	790.950
2501	Tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu	332.642
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksesuarlar	19.194

6810	Çimentodan, betondan, suni taştan eşya	8.674
2513	Sünger taşı, zımpara taşı	482
5702	Dokunmuş halılar, yer kaplamaları	291
8418	Buzdolapları, dondurucular, soğutucular, ısı pompaları	219
8422	Yıkama, temizleme, kurutma, doldurma vb. işler için makine, cihaz	181
9404	Somyalar, Şilte, yatak, yorgan, yastık, puf, diz, ayak örtüleri vb	180
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	162
2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2523	Çimento	653.366
8701	Traktörler	127.000
2501	Tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu	98.104
6907	Karo, küpler vb. eşya-cilasız/sırsız seramikten	81.563
6810	Çimentodan, betondan, suni taştan eşya	45.909
8474	Toprak, taş, metal cevheri vb. ayıklama, eleme vb. için makineler	4.228
8477	Kauçuk, plastik eşya imal ve işleme makine ve cihazları	4.050
9019	Suni solunum, solunum terapi, mekanoterapi, masaj vb. cihazları	2.590
9404	Somyalar, Şilte, yatak, yorgan, yastık, puf, diz, ayak örtüleri vb	2.268
4407	Uzunlamasına kesilmiş, biçilmiŐ ağaç;	2.260
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2523	Çimento	1218.628
2501	Tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu	327.840
6802	Yontulmaya, inşaata elverişli işlenmiş taşlar	90.530
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	48.019
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	17.920
8433	Hasat, harman, biçme; ürünleri ayırma, temizleme makine, cihazları	16.389
8474	Toprak, taş, metal cevheri vb. ayıklama, eleme vb. için makineler	7.100
3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	3.345
6810	Çimentodan, betondan, suni taştan eşya	2.150
8424	Sıvı, tozları püskürtmeye, dağıtmaya mahsus mekanik cihazlar	2.118

Kaynak: DAİB

Grafik: 6.2.31. Ardahan'ın Gürcistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2016, %)

Grafikte görüldüğü gibi, Ardahan'ın Gürcistan'a 2016 yılı ihracatında Fasıl 6802 (yontulmaya, iŐlenmeye elverişli taşlar) 90 bin dolar ve %5,2 payla üçüncü sırayı almıştır. Bu üç faslı sırasıyla Fasıl 9403 (diğer mobilyalar, aksam ve parçaları) %2,8 payla ve Fasıl 9401 (oturmaya mahsus mobilyalar v.b.) %1 payla izlemiştir.

iv) Kars İlinin Kafkasya Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

Kars ilinin Kafkasya Bölgesindeki ülkelerle TÜİK verilerine göre ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi ve dış ticaret hacminin gelişimi Tablo 6.2.18'de yer almaktadır.

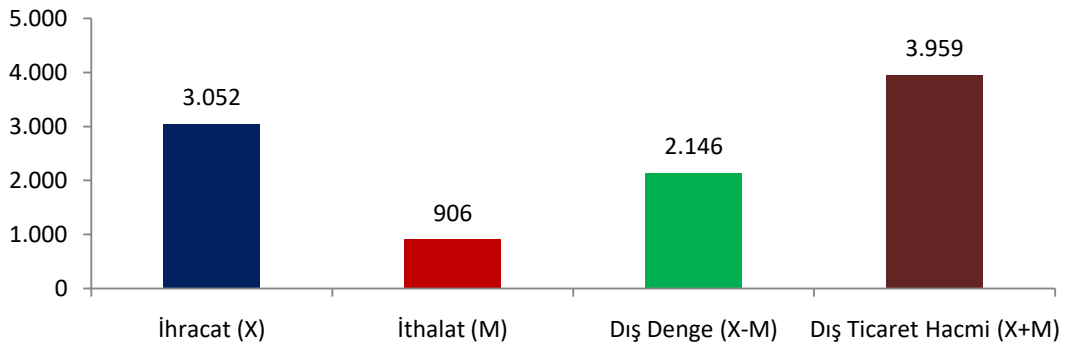
Tablo 6.2.18. Kars İli - Kafkasya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıl	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Azerbaycan	2011	279.846	-	279.846	279.846
	2012	591.228	-	591.228	591.228
	2013	52.500	-	52.500	52.500
	2016	50.334	-	50.334	50.334
	2017	33.230	-	33.230	33.230
	Toplam	1.007.138	-	1.007.138	1.007.138
Gürcistan	2012	50.373	-	50.373	50.373
	2013	-	2.134	-2.134	2.134
	2016	-	154.587	-154.587	154.587
	2017	120.342	-	120.342	120.342
	Toplam	170.715	156.721	13.994	327.436
Ukrayna	2012	1.758.841	-	1.758.841	1.758.841
	2013	115.520	-	115.520	115.520
	Toplam	1.874.361	-	1.874.361	1.874.361
Rusya Federasyonu	2012	-	749.710	-749.710	749.710
Bölge Toplamı		3.052.214	906.431	2.145.783	3.958.645

Kaynak: TÜİK (2017), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*

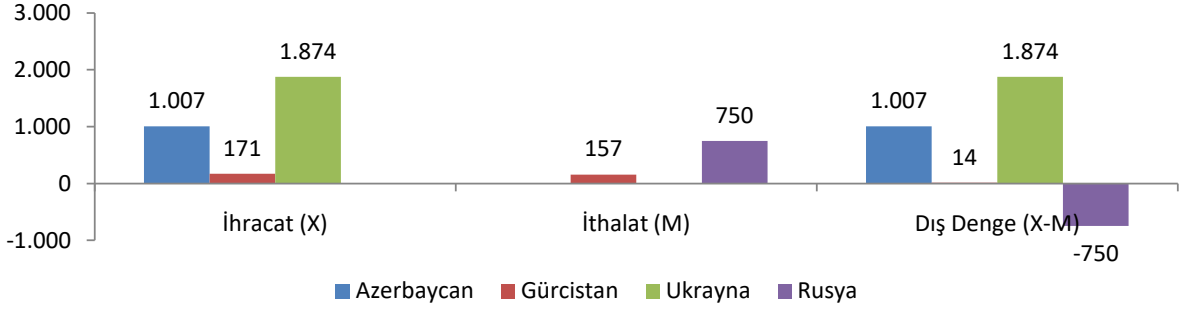
TRA2 Bölgesi illerinden Kars ilinin 2011-2017 döneminde Kafkasya Bölgesi ile olan dış ticaret ilişkileri gösteren tabloya bakıldığında Kars'ın bölge ülkeleri ile düzenli ve sürekli bir dış ticaret ilişkisi kurmadığı görülmektedir. Bölge ülkelerinden Azerbaycan ve Gürcistan ile bazı yıllarda yalnızca ihracat, bazı yıllarda ise yalnızca ithalat yapıldığı gözlenirken, Ukrayna'ya sadece 2013 ve 2014 yıllarında ihracat yapıldığı, buna karşın ithalat yapılmadığı dikkat çekmektedir. Aynı coğrafi bölgede bulunmasına ve benzer iktisadi koşulları taşımasına rağmen Kars ilinin TRA2 Bölgesi diğer illerine göre Kafkasya Bölgesi ülkeleriyle dış ticaret ilişkilerinde hem işlem hem de miktar olarak bu illerin oldukça gerisinde olduğu sonucu çıkarılabilir. Bununla birlikte genel dış ticaretinde açık veren Kars ilinin bu bölge ile dış ticaretinde fazla vermektedir. Bu bağlamda Tablo 6.2.18'in son satırında görüldüğü gibi, Kars ili bu dönemde bu ülkelerle bazı yıllarda hiç dış ticaret yapmamasına rağmen toplamda bu dönemde 3 milyon doları aşan miktarda ihracat yapmış, buna karşılık 906 bin dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Bu dönemde Kars ili toplamda 4 milyon dolara yakın Kafkasya bölgesi ülkeleri ile dış ticaret hacmi yakalamış ve Grafik 6.2.31'de görüldüğü gibi 2,1 milyon doların üzerinde dış ticaret fazlası sağlamıştır.

Grafik: 6.2.32. Kars – Kafkasya Bölgesi Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Kars ilinin bu dönemde Kafkasya bölgesindeki ülkeler ile dış ticarete bulunduğu yıllardaki toplam düzeyde ihracat, ithalat, dış denge değerleri de Grafik 6.2.32'de görülmektedir.

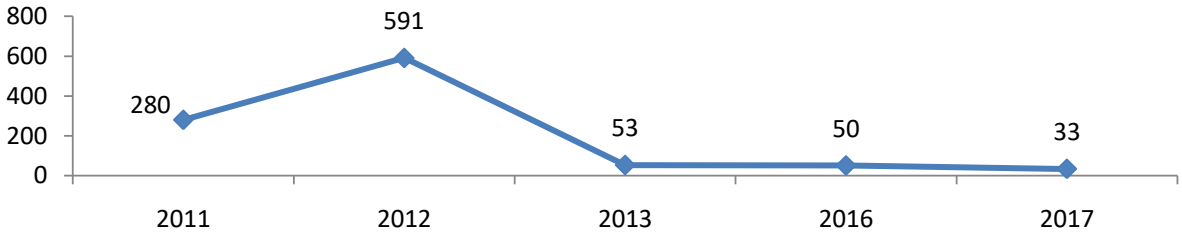
Grafik: 6.2.33. Kars – Kafkasya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Grafikte görüldüğü gibi bu dönemde Kars ilinin TÜİK verilerine göre, Kafkasya bölgesi ülkelerinden Azerbaycan'a sadece ihracat yapması nedeniyle bu dönemde beş yılda toplam ihracatı 1 milyon dolar düzeyinde gerçekleştirmiş, bu dönemde ithalatı bulunmadığından aynı miktarda dış ticaret fazlası elde etmiştir. Benzer biçimde 2012 ve 2013'de iki yılda Kars ili Ukrayna'ya sadece ihracat yapmış, toplamda 1,9 milyon dolarlık ihracata karşın bu ülkeden ithalat olmayınca aynı miktarda dış fazla sağlamıştır. Bu iki ülkenin aksine Kars ili bu dönemde Rusya'dan sadece 2012'de 750 bin dolarlık ithalat yapmış ve bu ülkeye karşı aynı miktarda dış açık oluşmuştur. Kafkasya bölgesi ülkeleri içinde Kars ilinin hem ihracat ve hem de ithalat yaptığı ülke Gürcistan olmakla birlikte bu ülkeye iki yıl (2012 ve 2017) ihracat yapılmış, toplamda 171 bin dolar gibi az miktarda ihracat gerçekleşmiştir. Kars ili Gürcistan'dan yine iki yılda (2013 ve 2016) sadece 157 bin dolarlık ithalat yapmış, dolayısı ile Kars ili bu ülkeye karşı 14 bin dolar gibi cüz'i miktarda dış ticaret fazlası sağlamıştır.

Kars'ın Kafkasya bölgesi ülkelerinden Azerbaycan'a 2011-2017 dönemindeki beş yılda ihracatının gelişimi Grafik 6.2.33'de görülmektedir. Grafikte görüldüğü üzere, bu ülkeye Kars'ın ihracatı 2011'de 280 bin dolarken 2012'de 591 bin dolara kadar çıkmasına karşın 2013'de 53 bin dolara inmiştir. Kars ilinden Azerbaycan'a 2014 ve 2015'de ihracat yapılmazken 2016'da 50 bin ve 2017'de 33 bin dolarlık ihracat gerçekleşmiştir.

Grafik: 6.2.34. Kars ilinin Azerbaycan'a İhracatının Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Kars ilinin DAİB verilerine göre 2011-2016 döneminde Kafkasya bölgesi ülkelerine ihracatının fasıllar düzeyindeki gelişimi noktasında, ilk önce Kars ilinin Azerbaycan'a bu dönemde beş yıldaki ihracatındaki fasıllara bakıldığında, Tablo 6.2.19'da yer aldığı üzere, Kars ilinin Azerbaycan'a ihracatının hem çeşitlilik ve hem de değer olarak oldukça düşük düzeyde kaldığı görülmektedir.

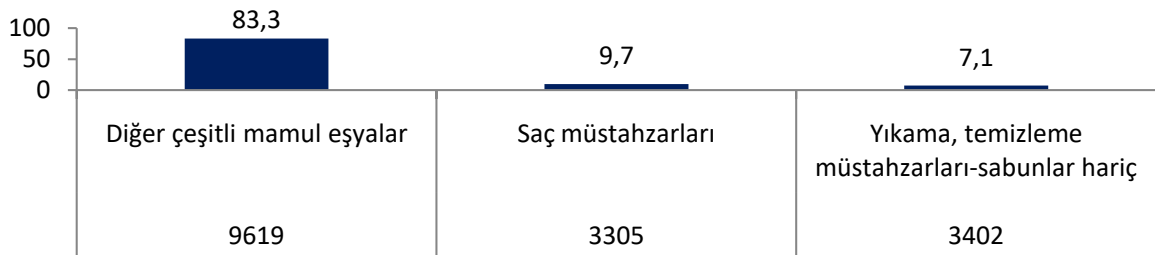
Tablo 6.2.19. Kars İlinin Azerbaycan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2309	Hayvan gıdası olarak kullanılan müstahzarlar	27.987
2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2309	Hayvan gıdası olarak kullanılan müstahzarlar	571.078
2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8501	Elektrik motorları, jeneratörler	44.500
4418	Bina, inşaat için marangozluk, doğrama mamulleri	8.000
2014		
9406	Prefabrik yapılar	141.488
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
9619	Diğer çeşitli mamul eşyalar	41.910
3305	Saç müstahzarları	4.868
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	3.555
6209	Bebek için giyim eşyası ve aksesuar	1,91
3401	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler	0,2

Kaynak: DAİB

Tabloda görüldüğü üzere DAİB'in dört dijit ihracat verileri bağlamında Kars'tan Azerbaycan'a ihracatı 2011, 2012 ve 2014'de sadece bir fasıl üzerinden gerçekleşmiş, ihracat yapılan fasıl sayısı 2013'de iki, 2016'da sadece 5 olmuştur. Kars'ın Azerbaycan'a 2011'de ihracat yaptığı tek fasıl 2309 hayvan gıdası olarak kullanılan müstahzarlar yaklaşık 28 bin dolar olmuş, bu fasıldan 2012'de 571 bin dolar gibi yüksek miktarda ihracat gerçekleşmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda bu fasıldan ihracat yapılmamıştır. Bu bağlamda Kars'ın bu fasıldan Azerbaycan'a ihracat potansiyeli bulunmakla birlikte bu potansiyelin kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Kars'ın 2014'de Azerbaycan'a ihracatındaki tek fasıl, 9406 kodlu prefabrik yapılar ihracatı 141 bin dolar ile bu dönemde bu ülkeye yapılan ikinci en yüksek ihracat rakamı olmuştur. Kars'ın bu ülkeye 2013'deki ihracatı elektrikli motorlar ve jeneratörler faslı ile bina, inşaat için marangozluk, doğrama malzemeleri faslı olmak üzere sadece iki fasıldan sırasıyla 44 bin ve 8 bin dolar gibi küçük değerlerde gerçekleşmiştir.

Kars ilinin 2016'da Azerbaycan'a yaptığı 50 bin dolar gibi çok düşük miktardaki ihracatında ilk sırayı, Grafik 6.2.34'de görüldüğü gibi, yaklaşık 42 bin dolar ve %83,3 payla diğer çeşitli mamul eşyalar (Fasıl 9619) almış, bu faslı yaklaşık 5 bin dolar ve %9,7 payla saç müstahzarları ve 3555 dolar ve %7,1 payla yıkama, temizleme müstahzarları izlemiştir. Bu üç fasılın ardından gelen iki fasıldan ihracat değerleri ihmal edilecek miktarlarda olmuştur.

Grafik: 6.2.35. Kars İlinin Azerbaycan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Kars ilinin DAİB verilerine göre Gürcistan'a ihracatında yer alan önemli fasıllar da Tablo 6.2.20'de görölmektedir.

Tablo 6.2.20. Kars İlinin Gürcistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2523	Çimento	86.765
2501	Tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu	15.959
2610	Krom cevherleri ve konsantreleri	7.750
2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	2.100
2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2523	Çimento	171.481
6810	Çimentodan, betondan, suni taştan eşya	72.316
2501	Tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu	66.117
7211	Demir/çelik yassı hadde mamul	27.087
8302	Adi metallerden donanım, tertibat vb. eşya	23.285
8418	Buzdolapları, dondurucular, soğutucular, ısı pompaları	1.565
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	450
6601	Şemsiye (bahçe şemsiyeleri dahil)	110
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam ve parçaları	91
2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2501	Tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu	33.197
2513	Sünger taşı, zımpara taşı	2.709
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2501	Tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu	5.336

Kaynak: DAİB

Tabloda yer alan fasıllara geçmeden önce belirtilmelidir ki, TÜİK verilerine göre Gürcistan'a sadece iki yılda (2012 ve 2017) ihracat yapılmışken DAİB verilerinde dört dijite göre dört yılda (2011, 2012, 2013 ve 2016) ihracat gerçekleşmiş, bu dört yılda 12 farklı fasıl üzerinden ihracat gerçekleşmiştir. Kars'ın Gürcistan'a ihracatında çeşitlenme anlamında en fazla fasıldan ihracat 2012'de 9 fasılda 362 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. 2013'de bu ülkeye ihracat iki fasılda, 2016'da ise tek fasılda yapılmıştır. Tabloya göre Kars ilinden Gürcistan'a yapılan ihracatta 2001'de ilk sırayı 2523 kodlu fasıl çimento yaklaşık 87 bin dolar tutarla almış, bu ürünü 2501 kodlu (tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu) faslı yaklaşık 16 bin dolarla izlemiştir. 2012'de Kars'ın ihracatında çimento ihracatı 171 bin dolara ulaşarak ilk sırayı almış, ikinci sırayı 72 bin dolarla çimento, beton ve suni taştan eşyalar (Fasıl 6810) almıştır. Kars ilinden Gürcistan'a 2013 yılından itibaren çimento ihracatı yapılmazken 2501 kodlu fasıl ürünleri (Tuz, saf sodyum klorür ve deniz suyu) ihracatı da giderek azalmış ve bu ülkeye ihracatın çok düşük düzeylere inmesiyle beraber 2013'de 33 bin dolara inmiş, hatta tek fasıl olarak 2016'da yalnızca 5.336 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Kars ilinden TÜİK verilerine göre bu dönemde Rusya'ya ihracat yapılmadığı görölmekle beraber DAİB verilerinde Rusya'ya sadece 2014'de ihracat yapıldığı ve ihracat tutarının toplamda 328 bin dolara yaklaştığı Tablo 6.2.21'de görölmektedir.

Tablo 6.2.21. Kars İlinin Rusya'ya İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
4303	Kürkten giyim eşyası, aksesuarları, kürkten diğer eşya	223.909
4203	Deri ve köseleden giyim eşyası, aksesuarları	103.907

Kaynak: DAİB

Bu bağlamda tabloda görüldüğü üzere, Kars ilinin 2014'de Rusya'ya ihracatında yaklaşık 224 bin dolarla 4303 kodlu (kürkten giyim eşyası, aksesuarları, kürkten diğer eşya) fasıl ilk sırada, yaklaşık 104 bin dolarla 4203 kodlu (deri ve köseleden giyim eşyası, aksesuarları) ikinci sırada yer almıştır.

6.3. TRA2 BÖLGESİ - GÜNEY HAZAR BÖLGESİ ÜLKELERİ DIŞ TİCARET ANALİZİ

TRA2 Bölgesinin Güney Hazar Bölgesi ülkeleri ile dış ticaretinin gelişimi, bir önceki bölümde olduğu gibi, önce genel, yani bölgesel düzeyde verilmekte, ardından bölgedeki her bir ilin Güney Hazar Bölgesindeki üç ülke ile genel dış ticaretinin gelişimi ve illerin her bir ülkeyle ihracatı fasılları bağlamında ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

6.3.1. Bölgesel Düzeyde TRA2 Bölgesi-Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti

TRA2 Bölgesinin 2011-2017 döneminde Güney Hazar Bölgesi ülkeleri arasındaki dış ticaret değerlerini gösteren Tablo 6.3.1'in son satırında görüldüğü üzere TRA2 Bölgesinin bu bölge ülkelerine yedi yıllık dönemde toplam düzeyde ihracatı yaklaşık 436 milyon dolar olmuş, bu üç ülkeden toplamda 255 milyon dolara yakın ithalat yapılmıştır.

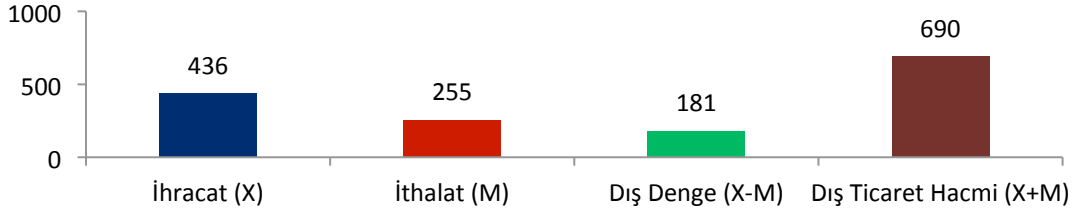
Tablo 6.3.1. TRA2 Bölgesi - Güney Hazar Bölgesi Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
İran	2011	70.691.083	14.300.642	56.390.441	84.991.725
	2012	40.226.247	20.756.248	19.469.999	60.982.495
	2013	45.034.595	25.806.898	19.227.697	70.841.493
	2014	77.948.326	26.306.175	51.642.151	104.254.501
	2015	87.993.393	28.740.728	59.252.665	116.734.121
	2016	62.033.095	41.330.141	20.702.954	103.363.236
	2017	46.656.225	57.565.635	-10.909.410	104.221.860
	Toplam	430.582.964	214.806.467	215.776.497	645.389.431
Pakistan	2011	109.590	134.026	-24.436	243.616
	2012	-	162.464	-162.464	162.464
	2013	-	516.293	-516.293	516.293
	2014	-	687.209	-687.209	687.209
	2015	119.564	711.635	-592.071	831.199
	2016	31.024	573.215	-542.191	604.239
	2017	334.716	1.109.488	-774.772	1.444.204
	Toplam	594.894	3.894.330	-3.299.436	4.489.224
Afganistan	2011	194.677	1.821.383	-1.626.706	2.016.060
	2012	50.319	3.428.735	-3.378.416	3.479.054
	2013	3.463.058	6.898.059	-3.435.001	10.361.117
	2014	330.512	9.254.666	-8.924.154	9.585.178
	2015	172.707	6.165.232	-5.992.525	6.337.939
	2016	913	5.441.816	-5.440.903	5.442.729
	2017	129.800	2.818.588	-2.688.788	2.948.388
	Toplam	4.341.986	35.828.479	-31.486.493	40.170.465
Bölge Toplamı		435.519.844	254.529.276	180.990.568	690.049.120

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

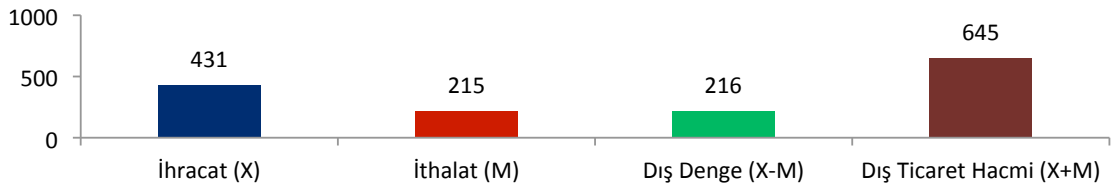
Güney Hazar Bölgesi ülkeleriyle bölgesel düzeyde yedi yılda toplam ihracatın toplam ithalatı aşması nedeniyle Grafik 6.3.1'de görüldüğü gibi, TRA2 bölgesi, bu ülkelere toplamda 181 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası vermiş, bölgesel düzeyde dönemin tümünde toplam dış ticaret hacmi 690 milyon dolara ulaşmıştır.

Grafik 6.3.1. TRA2 Bölgesi - Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

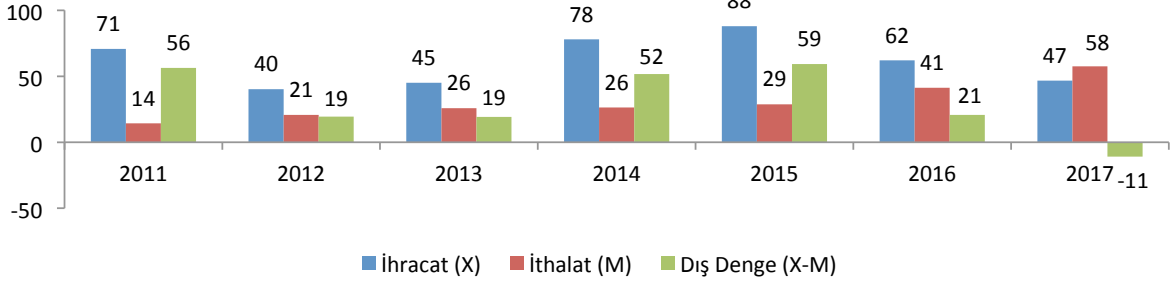

TRA2 Bölgesi dönemin tümünde Güney Hazar bölgesi ülkelerinden İran ile dış ticaret ilişkilerinde toplamda yedi yılda 430 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir ki, bu veri bölge ülkeleri ile TRA2 bölgesinin ihracatının neredeyse tamamına yakınının (%99) İran ile gerçekleştiğini göstermektedir. TRA2 bölgesi İran'dan bu dönemde toplamda yaklaşık 215 milyon dolarlık ithalat yapmış (bölge toplam ithalatının %84 kadarı), TRA2 bölgesinin İran ile dış ticaret hacmi 645 milyon dolara ulaşmış (bölge toplam dış ticaret hacminin %93 kadarı) ve Grafik 6.3.2'de görüldüğü gibi, yedi yılda TRA2 bölgesi İran ile dış ticarete toplamda 216 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası elde etmiştir.

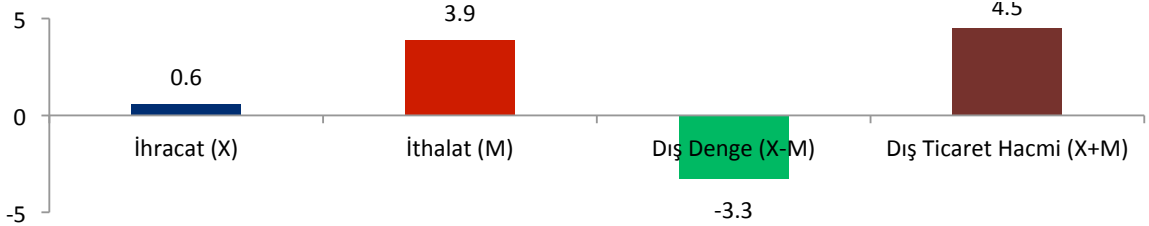
Grafik 6.3.2. TRA2 Bölgesi - İran Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

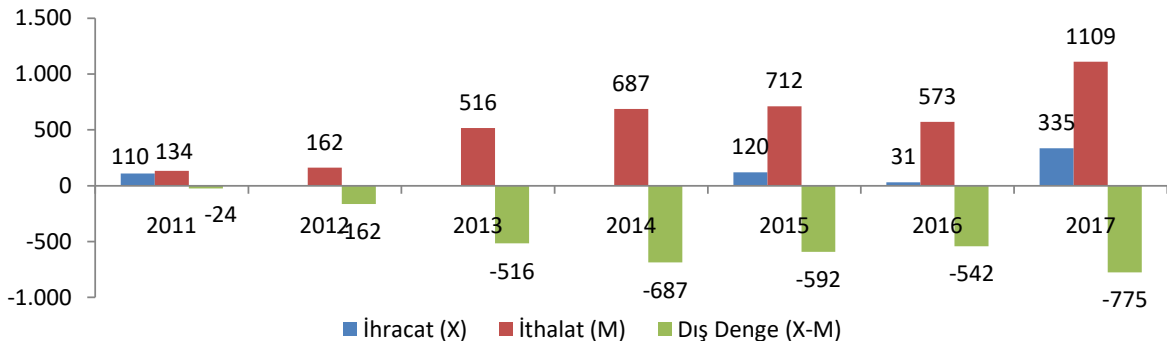
TRA2 Bölgesiyle İran arasındaki dış ticaret hacminin yıllar itibarıyla gelişimine bakıldığında, dış ticaret hacmi 2011'de yaklaşık 85 milyon dolar düzeyinden dalgalı bir seyirle 2015'de 116,7 milyon dolara kadar yükselse de 2017'de 104 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Grafik 6.3.3'de görüldüğü gibi, 2011-2016 döneminde bölgeden İran'a ihracat değeri 40-88 milyon dolar arasında değişmiş, 2017'de yaklaşık 46,7 milyon dolar olmuştur. Buna karşılık ithalat miktarı 2011'de 14 milyon dolarken düzenli biçimde artarak 2017'de 58 milyon dolara ulaşmıştır. Sonuçta daha önceki yıllarda TRA2 bölgesi İran ile dış ticarete fazla verirken 2017'de 11 milyon dolar civarında dış açık ortaya çıkmıştır.

Grafik 6.3.3. TRA2 Bölgesi - İran Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Milyon Dolar)

Güney Hazar bölgesinde İran ile dış ticarete bölgesel düzeyde (2017 yılı hariç) dış fazla verilmesine karşın Pakistan ile TRA2 Bölgesi düzeyinde dönemin tümünde dış açık verilmiştir. Grafik 6.3.4'de görüldüğü üzere Pakistan'a TÜİK verilerine göre 2011-2017 döneminde dört yılda toplam 600 bin dolarlık ihracat yapılmış, buna karşın dönemin tüm yıllarında ithalat yapılırken bu ülkeden yapılan toplam ithalat 3,9 milyon doları bulmuştur. Döneminde tümünde TRA2 bölgesi ile Pakistan arasındaki dış ticaret hacmi 4,5 milyona yaklaşırken toplam dış açık 3,3 milyon dolar olmuştur. Güney Hazar Bölgesi ülkeleri içinde TRA2 bölgesinin en az dış ticaret yaptığı ülkenin Pakistan olduğu bu noktada belirtilmelidir.

Grafik 6.3.4. TRA2 Bölgesi - Pakistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

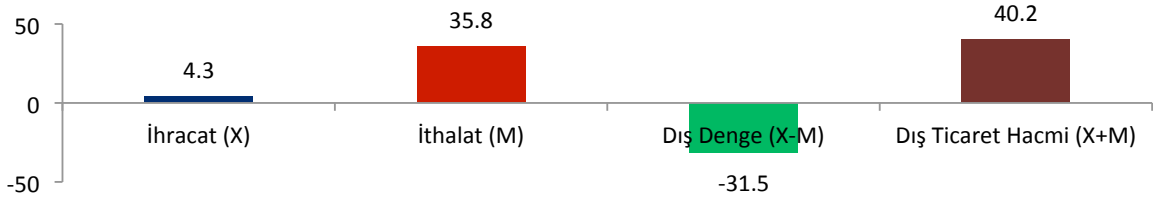
TRA2 bölgesinin bu dönemde Pakistan ile yıllar itibarıyla dış ticaretinin gelişimine bakılırsa, ihracatın dengeli seyir izlemediği, 2012'de yaklaşık 110 bin dolarlık ihracat sonrası izleyen 3 yılda ihracat yapılamadığı, 2017'de bu ülkeye ihracatın en yüksek düzeye 334 bin dolarla ulaştığı görülmektedir. Bu ülkeden ithalatın 2011'de 134 bin dolarken 2017'de 1,1 milyon doları aştığı Grafik 6.3.5'te görülmektedir.

Grafik 6.3.5. TRA2 Bölgesi - Pakistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

TRA2 bölgesinin Pakistan'dan ithalatının ihracatına oranla yüksek olmasının etkisiyle dış ticaret açıkları verilmiş, dış açık 2011'de sadece 24 bin dolarken 2017'de 774 bin doları aşmıştır. TRA2 bölgesi ile Pakistan arasındaki dış ticaret hacmi dönem sonuna doğru artmış, 2011'de dış ticaret hacmi 243 bin dolarken 2017'de 1,4 milyon doları aşmıştır.

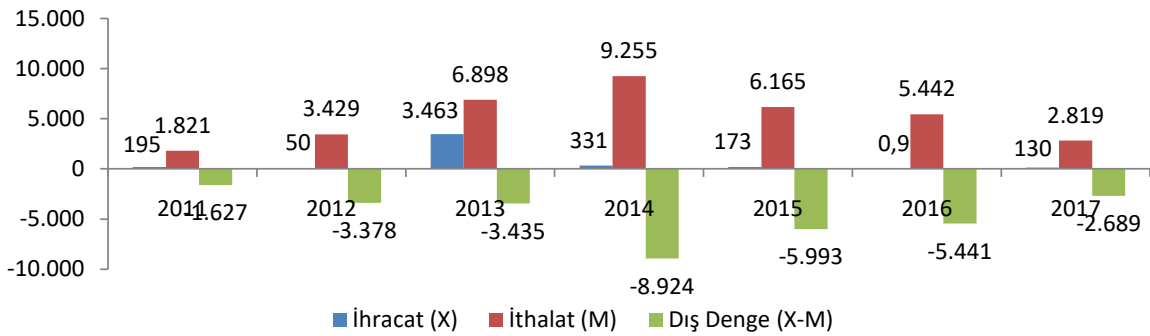
TRA2 bölgesinin Afganistan ile dış ticaretine 2011-2017 dönemi için bakıldığında, dönemin tümünde toplam 4,3 milyon dolarlık ihracat yapılırken bu ülkeden toplam 35,8 milyon dolarlık ithalat gerçekleşmiştir. Grafik 6.3.6'da görüldüğü üzere TRA2 bölgesi ile Afganistan dış ticaret hacmi toplamda 40,2 milyona yaklaşmış, ancak ithalatın daha fazla olması nedeniyle toplamda 31,5 milyon dolar dış açık verilmiştir.

Grafik 6.3.6. TRA2 Bölgesi - Afganistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

TRA2 Bölgesinin Afganistan ile dış ticaretine yıllar itibarıyla bakıldığında, Grafik 6.3.7'de görüldüğü gibi, bu ülkeye sürekli dış ticaret açığı verildiği görülmektedir. TRA2 bölgesinden Afganistan'a ihracat bu dönemde her yıl gerçekleşmekle birlikte 2013'deki 3,4 milyon dolarlık ihracat hariç, genelde düşük miktarda gerçekleştiği, hatta 2016'da neredeyse sıfır olduğu, buna karşılık bölgenin Afganistan'dan ithalatının 1,8 ile 9,2 milyon dolar arasında değiştiği dikkati çekmektedir. TRA2 bölgesinin Afganistan'a bu dönemde 1,6 ile 8,9 milyon dolar arası dış açık verdiği görülmektedir.

Grafik 6.3.7. TRA2 Bölgesi – Afganistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Öte yandan TRA2 bölgesinin Afganistan'dan 2017 yılında ithalatı bir önceki yıla göre neredeyse yarıya inerse de ihracat miktarı 130 bin dolar civarında kaldığı için 2,7 milyon dolar civarında dış açık oluşmuştur. TRA2 bölgesinin bu ülkeyle dış ticaret hacmi bu dönemde 2 ile 10 milyon dolar arasında değişmiş, en yüksek dış ticaret hacimleri 2013'de 10,3 milyon dolar ve 2014'de 9,6 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir.

Özetle TRA2 bölgesinin Güney Hazar bölgesi ülkeleri ile dış ticareti toplam düzeyde dış ticaret fazlası biçiminde tezahür etse de, bu bölgedeki ülkelerden İran ile dış ticaretin yüksekliği ve elde edilen dış ticaret fazlalarının (2017 yılı hariç) bu gelişmeye neden olduğu unutulmama-

lıdır. Şöyle ki, sadece 2017 yılı dikkate alındığında, TRA2 bölgesinin bu bölgeye 11 milyon doları İran ile dış ticaretten 775 bin doları Pakistan ile dış ticaretten ve 2,7 milyon doları Afganistan ile dış ticaretten kaynaklanan toplamda 14,3 milyon doları aşan dış ticaret açığı verildiği görülmektedir.

6.3.2. İl Düzeyinde TRA2 Bölgesi-Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti

TRA2 bölgesinin Kafkasya bölgesi ülkeleri ile dış ticaretine il düzeyinde bölgenin ihracatında ikinci sırada, ithalatında ise ilk sırada olan Ağrı ile başlayabiliriz.

i) Ağrı İlinin Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

Ağrı ilinin Güney Hazar bölgesi ülkeleri ile dış ticaretinin 2011-2017 dönemindeki gelişimi de Tablo 6.3.2'de görülmektedir.

Tablo 6.3.2. Ağrı İli – Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

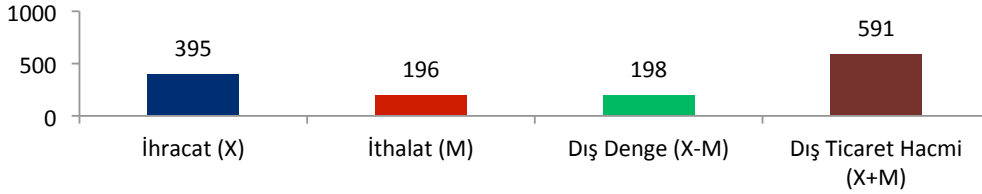
Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
İran	2011	69.738.697	12.507.510	57.231.187	82.246.207
	2012	37.469.528	17.484.875	19.984.653	54.954.403
	2013	41.682.875	22.847.382	18.835.493	64.530.257
	2014	75.531.200	21.016.899	54.514.301	96.548.099
	2015	82.084.063	23.235.568	58.848.495	105.319.631
	2016	49.823.065	37.788.824	12.034.241	87.611.889
	2017	36.488.623	48.507.629	-12.019.006	84.996.252
	Toplam	392.818.051	183.388.687	209.429.364	576.206.738
Pakistan	2011	91.156	132.575	-41.419	223.731
	2012	-	162.464	-162.464	162.464
	2013	-	516.293	-516.293	516.293
	2014	-	687.209	-687.209	687.209
	2015	119.564	711.635	-592.071	831.199
	2016	31.024	573.215	-542.191	604.239
	2017	39.507	1.109.488	-1.069.981	1.148.995
	Toplam	281.251	3.892.879	-3.611.628	4.174.130
Afganistan	2011	84.638	428.969	-344.331	513.607
	2012	-	1.045.229	-1.045.229	1.045.229
	2013	733.632	2.565.815	-1.832.183	3.299.447
	2014	322.826	975.681	-652.855	1.298.507
	2015	171.449	549.979	-378.530	721.428
	2016	-	1.325.806	-1.325.806	1.325.806
	2017	94.437	1.892.393	-1.797.956	1.986.830
	Toplam	1.406.982	8.783.872	-7.376.890	10.190.854
Bölge Toplamı		394.506.284	196.065.438	198.440.846	590.571.722

Kaynak: TÜİK (2017), *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*

Ağrı ilinin Güney Hazar Bölgesi ile dış ticaretinin gelişimine bakıldığında, Tablo 6.3.2'nin son satırında görüldüğü üzere, Ağrı ili bu bölgedeki ülkelere 2011-2017 döneminde toplamda 394,5 milyon dolarlık ihracat yapmıştır. Ağrı ili, TRA2 bölgesinin Güney Hazar bölgesine 2011-2017 dönemindeki toplam ihracatının tek başına %90'ını gerçekleştirmiştir. Ağrı ilinin bölge ülkelerinden İran'a ihracatının yüksek olması bu duruma yol açmaktadır. Bu dönemde Ağrı ili bu bölge ülkelerinden bu dönemde toplamda 196 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir ki, TRA2 böl-

gesinin bu bölge ülkelerinden yaptığı toplam ithalatın yaklaşık %77'ni gerçekleştirdiği anlamına gelmektedir. Bu sonuç, Ağrı ilinin bu bölge ülkeleri ile hem ihracat ve hem de ithalat noktasında güçlü etkisinin olduğunu göstermektedir. Grafik 6.3.8'de görüldüğü gibi, Ağrı ili bu dönemde Güney Hazar bölgesi ülkeleri ile toplamda 591 milyon dolarlık dış ticaret hacmine ulaşmış ve 198 milyon dolarlık dış fazla sağlamıştır.

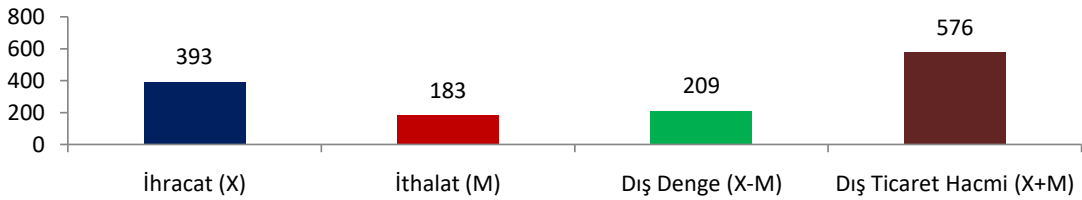
Grafik 6.3.8. Ağrı İli - Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

Bununla birlikte TRA2 bölgesi geneli analizinde, yukarıda dikkat çektiğimiz gibi, bu bölge ile dış ticarete toplamda fazla verilse bile, 2017 yılında dış açık verilmiş ve dış açık yine Ağrı ilinin bu bölge ülkelerine ve özelde İran'a verdiği 12 milyon dolarlık dış açığa bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

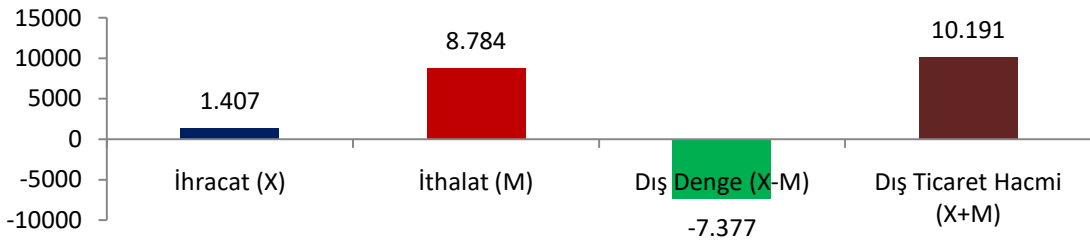
Ağrı ilinin 2011-2017 dönemi tümünde Tablo 6.3.2'deki bölge ülkeleri ile ayrı ayrı toplam dış ticaretine bakıldığında, Grafik 6.3.9'da görüldüğü gibi, ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin İran ile en yüksek düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. Bir önceki grafik 6.3.8 ile grafik 6.3.9 birlikte değerlendirildiğinde Ağrı ili için İran'ın önemi anlaşılmakta ve bu bölge ülkeleri ile dış ticareti İran üzerinden Ağrı ilinin domine ettiği açıkça görülmektedir. Ağrı ilinin 2011-2017 döneminde İran'a ihracatı toplam 393 milyon dolar, ithalatı 183 milyon dolar, dış ticaret fazlası 198 milyon dolar ve dış ticaret hacmi 576 milyon dolar olmuştur.

Grafik 6.3.9. Ağrı İli - İran Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

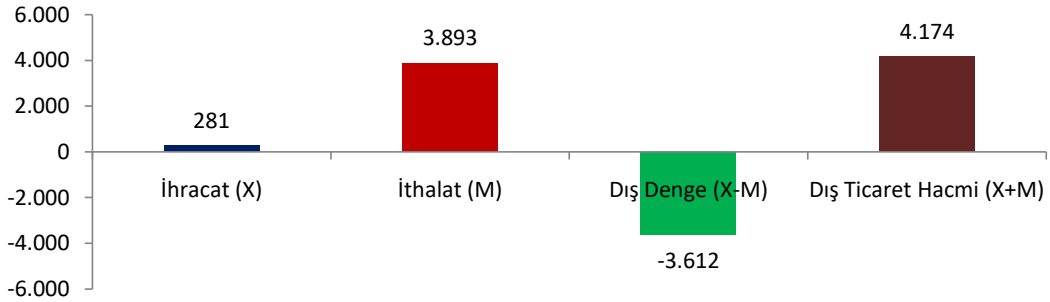

Ağrı ilinin bölge ülkeleri ile dış ticaretinde bu ülkeyi sırasıyla Grafik 6.3.10'da görüldüğü gibi Afganistan ve Grafik 6.3.11'de yer verildiği üzere Pakistan izlemektedir.

Grafik 6.3.10. Ağrı İli - Afganistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

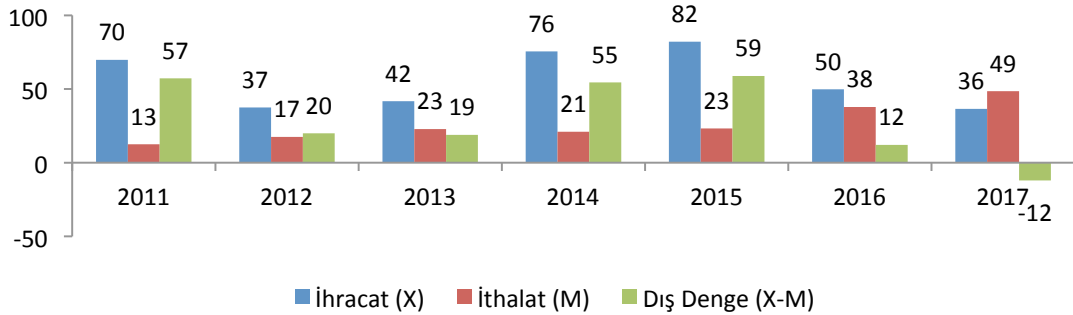

Ağrı ilinin bu dönemde toplamda Afganistan'a ihracatının 1,4 milyon dolar olmasına karşın ithalat miktarının 8,8 milyona ulaştığı, grafikte görüldüğü üzere, bu ülkeye karşı toplam dış ticaret açığının 7,4 milyona yaklaştığı ve bu dönem toplam dış ticaret hacminin 10,2 milyon doları bulunduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 6.3.11. Ağrı İli – Pakistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin Pakistan'a ihracatı ise bu dönemde dört yılda toplamda sadece 281 bin dolar düzeyindeyken ithalatı 3,9 milyon dolara ulaşmış, dolayısıyla toplam 3,6 milyon dolarlık dış açık vermiştir.

Ağrı ilinin Güney Hazar bölgesi ülkelerinden İran ile dış ticaretinin yıllar itibarıyla gelişimi de Grafik 6.3.12'de yer almaktadır.

Grafik 6.3.12. Ağrı İli İran Dış Ticareti Gelişimi (2011-2017, Milyon Dolar)

Grafikte görüldüğü üzere Ağrı'nın İran'a ihracatı bu dönemde dalgalı bir seyir izlemiş, 36 ile 82 milyon dolar arasında değişmiştir. 2015 sonrası Ağrı ilinin İran'a ihracatında azalış belirgindir. Buna karşılık Ağrı ilinin İran'dan ithalatı düzenli biçimde arttığı söylenebilir. Bu bağlamda Ağrı'nın bu ülkeden ithalatı 2011'de 13 milyon dolarken 2017'de 49 milyon dolara ulaşmıştır. İran ile Ağrı ilinin dış ticaret hacmi 2015'de 105 milyon dolara kadar yükselmiş, 2017'de 85 milyon dolar civarına inmiş, ancak daha önceki yıllarda 20 ile 60 milyon dolar arasında İran'a karşı dış ticaret fazlası veren Ağrı ili, 2017'de ihracat miktarı 36 milyon dolar olmasına karşın 49 milyon dolarlık ithalat nedeniyle 12 milyon dolar dış açık vermiştir.

Öte yandan Kafkasya Bölgesi ülkeleri ile dış ticarete Azerbaycan ve İğdır ili arasında güçlü dış ticaret ilişkisinin bir benzerinin Güney Hazar bölgesi ülkelerinden İran ile Ağrı arasında bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede Ağrı ilinin dış ticaretinde İran'ın ağırlığı Tablo 6.3.3'de görülmektedir.

Tablo 6.3.3: Ağrı İli - İran Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Yıl	İran'a İhracat (X)	İran'dan İthalat (M)	İkili Dış Denge X-M	Ağrı İli Toplam İhracatı	Ağrı İli Toplam İthalatı	İran'ın İhracatta Payı (%)	İran'ın İthalatta Payı (%)
2011	69.739	12.508	1.735	77.697	71.206	89,8	17,6
2012	37.470	17.485	2.202	42.142	76.221	88,9	22,9
2013	41.683	22.847	102	56.162	89.354	74,2	25,6
2014	75.531	21.017	44	82.609	65.574	91,4	32,1
2015	82.084	23.236	16	87.645	99.832	93,7	23,3
2016	49.823	37.789	598	52.134	144.691	95,6	26,1
2017	36.489	48.508	3.011	43.092	192.477	84,7	25,2

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Bu bağlamda tabloda görüldüğü gibi, Ağrı ilinin toplam ihracatı içinde İran'ın payı, bu dönemde %75 ile %95 arasında değişmektedir. Hatta dönem sonuna doğru (2017 yılı görelî payında azalma hariç) İran'ın payının giderek arttığı dikkati çekmektedir. Ayrıca bölgenin en önemli ithalatçı ili olan Ağrı'nın toplam ithalatında İran'ın payının bu dönemde giderek arttığı ve 2011'de %17,6 iken 2014'de %32,1 düzeyine ulaştığı ve 2017'de %25,2 oranında olduğu görülmektedir. Bu bağlamda İran, Güney Hazar bölgesinde hem TRA2 bölgesinin ve hem de Ağrı ilinin çok önemli bir partneri olarak gözükmektedir.

Ağrı ilinin İran'a DAİB verileri bağlamında 2011-2016 dönemindeki ihracatının dört dijite göre önemli fasılları Tablo 6.3.4'de görülmektedir.

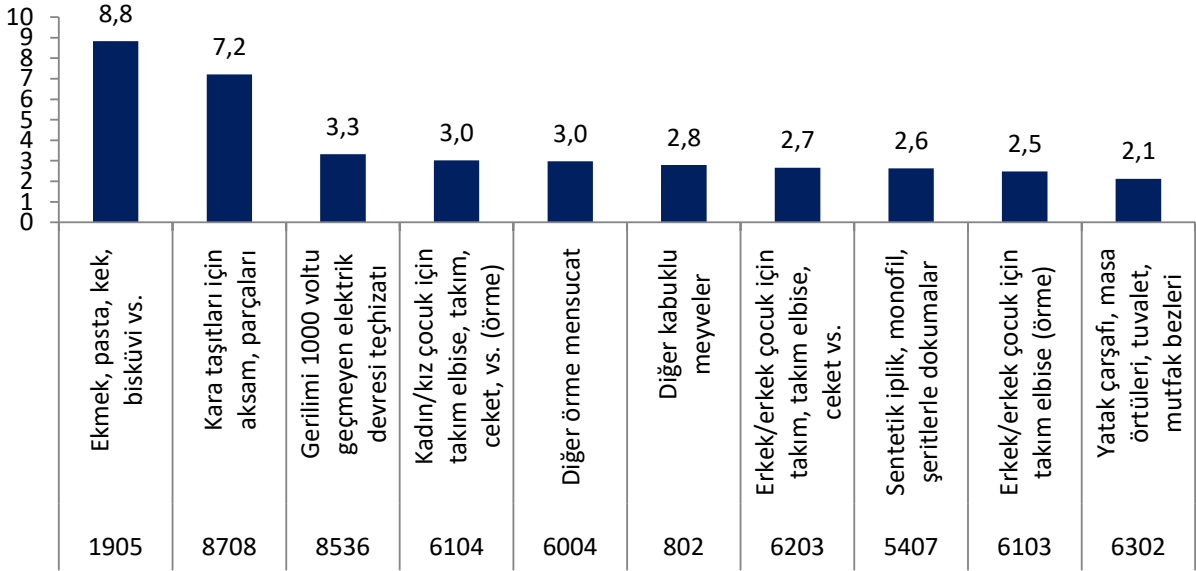
Tablo 6.3.4. Ağrı İlinin İran'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011			2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
8431	Ağır iş makine ve cihazlarının aksamı, parçaları	6.596.862	8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	4.503.993
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	6.443.324	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	2.256.874
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	5.979.208	8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	2.211.194
8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	3.968.181	8431	Ağır iş makine ve cihazlarının aksamı, parçaları	1.490.231
5407	Sentetik iplik, monofil, şerit doku	3.142.979	5407	Sentetik iplik, monofil, şerit doku	1.451.804
6304	Diğer mefruşat eşyası (94.04 pozisyonundakiler hariç)	2.630.044	5511	Suni-sentetik devamsız elyaftan iplikler (perakende)	1.426.681
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	2.503.583	8429	Dozerler, greyder, skreyper, ekskavatör, küreyici, yükleyici	1.258.372
5515	Diğer devamsız sentetik lif dokum	2.240.942	5208	Pamuk men	981.347
5511	Suni-sentetik devamsız elyaftan iplikler (perakende)	1.873.693	6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	965.117
8429	Dozerler, greyder, skreyper, ekskavatör, küreyici, yükleyici	1.516.221	8467	El ile kullanılan pnömatrik/motorlu aletler	804.211
2013			2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	6.705.062	0802	Diğer kabuklu meyveler	8.204.694
8431	Ağır iş makine ve cihazlarının aksamı, parçaları	2.176.837	8429	Dozerler, greyder, skreyper, ekskavatör, küreyici, yükleyici	7.383.418
8536	Elektrik devresi teçhizatı	1.763.353	8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	7.268.669
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	1.432.678	3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor	3.770.859
5407	Sentetik iplik, monofil, şeritlerle dokumalar	1.328.967	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	2.496.590
5511	Suni-sentetik devamsız elyaftan iplikler (perakende)	1.248.871	5407	Sentetik iplik, monofil, şeritlerle dokumalar	2.047.849
5208	Pamuk men (ağırlıkça %85 ve fazla pamuk m.kare 200gr)	1.204.034	8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	1.629.246
8701	Traktörler	1.064.305	6004	Diğer örme mensucat	1.578.033
5606	Gipe iplikler, monofiller, şeritler, tırtıl iplikler vb	1.019.205	4203	Deri ve köseleden giyim eşyası, aksesuarları	1.467.631
1106	Kuru baklağil; nişasta/inülin içeren kök ve yumru; meyvelerin unu	1.000.337	6104	Kadın/kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, pantolon vs. (örme)	1.431.269
2015			2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	13.971.837	1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı	4.504.830
0802	Diğer kabuklu meyveler	6.311.409	8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	3.674.400
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	6.158.358	8536	Elektrik devresi teçhizatı	1.692.045
6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	3.360.659	6104	Kadın/kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, pantolon vs. (örme)	1.539.811
6103	Erkek/erkek çocuk için takım elbise, takım, ceket, pantolon vs.	2.882.619	6004	Diğer örme mensucat	1.520.487
6104	Kadın/kız çocuk için takım elbise, takım, ceket, panolon vs. (örme)	2.386.925	0802	Diğer kabuklu meyveler	1.423.301
8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	2.254.879	6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	1.355.134
1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı	1.999.577	5407	Sentetik iplik, monofil, şeritlerle dokumalar	1.339.216
6105	Erkek/erkek çocuk için gömlek	1.522.968	6103	Erkek, çocuk için takım elbise	1.267.166
6004	Diğer örme mensucat	1.408.345	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri	1.082.030

Kaynak: DAİB

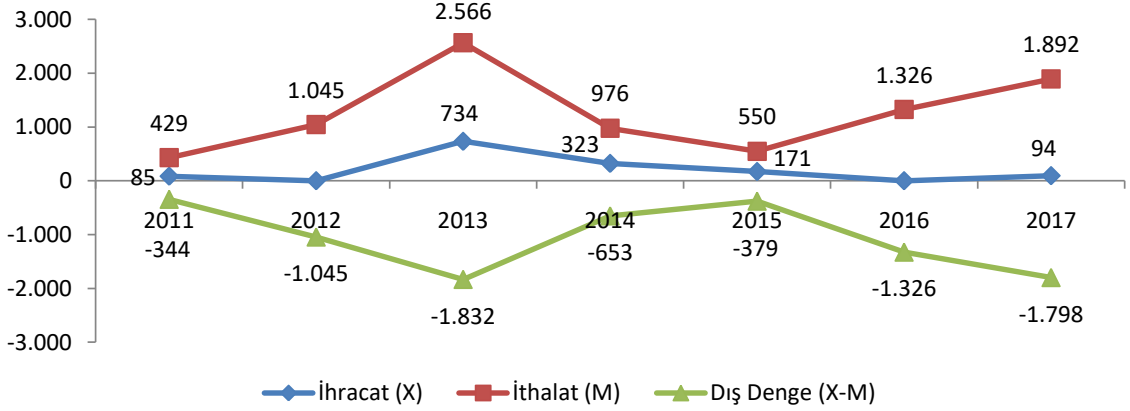
Ağrı ilinin Güney Hazar bölgesindeki en önemli dış ticaret partneri İran ile yaptığı ihracatın fasillara göre dağılımına bakıldığında, önemli ihracat rakamlarına ulaşıldığı hemen göze çarpmaktadır. Bu ihracat rakamlarının ortaya çıkmasında özellikle 8431 kodlu (ağır iş makine ve cihazlarının aksamı, parçaları) ve 8708 kodlu (kara taşıtları için aksam, parçaları) fasillara ait ürünlerin tabloda bazı yıllarda ilk sırada olmak üzere hemen hemen her yıl önemli ihraç ürünleri arasında yer almasının etkili olduğu söylenebilir. Bu ürünler ile Ağrı ili İran için bir nevi ağır iş makineleri ve kara taşıtlarının yedek parça tedarikçisi fonksiyonunu üstlenmiştir. Toplam ihracat değerlerinin yüksek olduğu 2011-2013 döneminde ağır iş makine ve kara taşıtları yedek parçaları fasillara göre sıralamada ilk sıralarda yer alırken ihracat değerinin azaldığı yıllarda bu ürünlerin 2014 ve 2015'de 3. sıraya gerilediği anlaşılmaktadır. 2014'de 0802 kodlu fasıl (diğer kabuklu meyveler (taze/kurutulmuş) ürünleri 8,2 milyon dolar ile ilk sırayı alırken 2015'de Fasıl 3917 plastik borular, hortumlar, conta, dirsek v.b. su tesisatı malzemeleri 14 milyon dolarla ilk sırayı almıştır. Ağrı ilinin İran'a 82 milyon dolarla en fazla ihracat yaptığı 2015'de ihracatta ikinci sıradaki fasıl diğer kabuklu meyveler (Fasıl 0802) ve üçüncü sıradaki motorlu kara taşıtları, aksam ve parçaları (Fasıl 8708) ihracat değerleri de 6 milyon doları aşmıştır. Ağrı ilinin İran'a ihracatı DAİB verilerine göre 2016'da yaklaşık 51 milyon dolar olmuş ve Grafik 6.3.13'de görüldüğü gibi 1905 kodlu fasıl (ekmek, pasta, kek, bisküvi vs.) ürünleri 4,5 milyon dolar ve %8,8 payla ilk sırayı almıştır.

Grafik 6.3.13. Ağrı İlinin İran'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Ağrı ilinin İran'a ihracatında bu fasılın ardından ikinci sırayı motorlu kara taşıtları, aksam ve parçaları 3,7 milyon dolar ve %72 payla, üçüncü sırayı elektrikli devre teçhizatları 1,7 milyon dolar ve %3,3 payla izlemiştir. Ağrı ilinin ihracatında bu üç fasıl yanı sıra sırasıyla kadın ve kız çocukları için, takım elbise, pantolon, ceket v.s faslı ile diğer örme mensucat ürünleri %3 payla, diğer kabuklu meyveler faslı %2,8 payla önemli diğer fasıllardır.

Ağrı ilinin bölge ülkelerinden Afganistan ihracatının 2011-2017 dönemindeki yıllar itibarıyla gelişimi de Grafik 6.3.14'de görülmektedir.

Grafik 6.3.14. Ağrı İlinin Afganistan İle Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin Afganistan'a ihracatı grafikten görüleceği gibi, 2011'de 85 bin dolarken 2013'de 733 bin dolara yükselerek önemli bir gelişme göstermişse de ihracat miktarı sonraki yıllarda azalarak 2017'de 94 bin dolara inmiştir. İhracata benzer iniş-çıkışlı durum ithalatta da kendini göstermekte, bu ülkeye Ağrı ilinin 2011'deki ithalatı 429 bin dolarken 2013'de 2,5 milyon doları geçmiş, ancak görece gerileyerek 2015'de 550 bin dolara inmiş ve 2017'de 1,9 milyon dolar olmuştur. Ağrı ilinin ithalat ve ihracatı bir arada değerlendirildiğinde ilin Afganistan ile dış ticaretinde dönem boyunca açık verdiği ve bu açığın 2017'de yaklaşık 1,8 milyon dolar olduğu görülmektedir.

Ağrı ilinin Afganistan'a ihracatının DAİB verileri bağlamında 2011-2016 döneminde önemli fasıllara göre dağılımı Tablo 6.3.5'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, Ağrı ilinin Afganistan'a ihracatı hem miktar olarak hem de fasıllar itibarıyla sıralamada yer alan ürünler yıllar itibarıyla değişim göstermektedir. Bu bağlamda 2013'de 8536 kodlu fasıl ürünleri (gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı) 235 bin dolarla ilk sırada iken 2014'de 192.218 dolarla 6. sırayı, 2015'de 62.088 dolar ile tekrar ilk sırayı almıştır.

Ağrı'nın bu ülkeye ihracatında gözlenen bir diğer nokta, 2011-2012'de bu ülkeye yalnızca birkaç fasıldan yapılan ihracat mevcutken 2013 ve sonrası yıllarda ihracata konu mallar ve fasıl sayısının artmasıdır. Diğer yandan ihracatı yapılan fasılların kapsadığı ürünler incelendiğinde özellikle 2013 ve 2014'de ihraç ürünlerinin büyük bir kısmının inşaat sektörü tarafından talep edilen ve binaların tesisat-döşeme ve yapı işlerinde kullanılan tamamlayıcı mallardan oluştuğu görülmektedir.

Tablo 6.3.5. Ağrı İlinin Afganistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

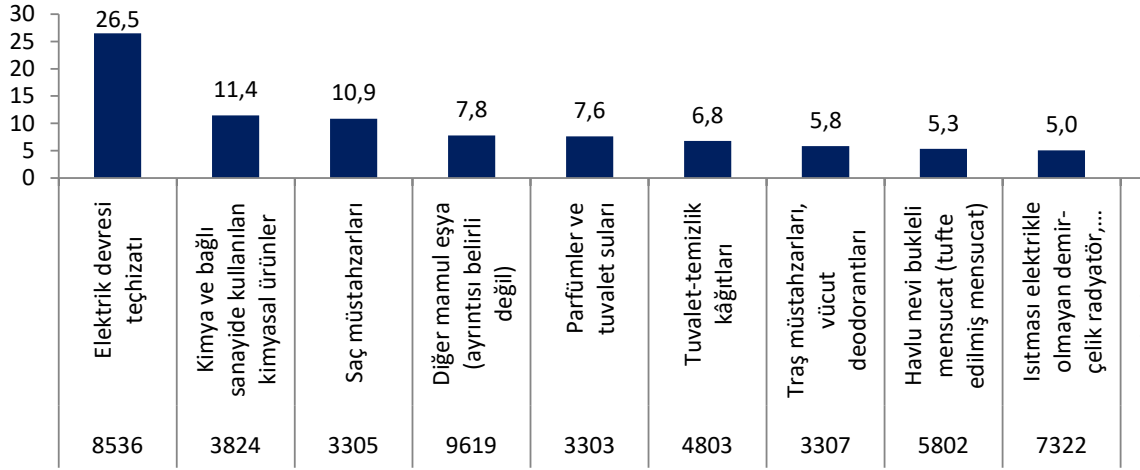
2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
4818	Tuvalet kâğıtları, kâğıt havlu, mendil, kumaş, masa örtüsü vb	84.637
2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	31.234
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	14.544
2202	Sular (tatlandırıcı, lezzetlendirilmiş)	10.813
8528	Televizyon alıcıları, video monitörleri ve projektörler	7,5
2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	235.512
3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	107.369
8438	Yiyecek/içecek sanayinde kullanılan makine ve cihazlar	92.485
8544	İzole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik kablo	75.389
8481	Muslukçu, borucu eşyası-basınç düşürücü, termostatik valf dahil	71.310
7322	Isıtması elektrikle olmayan demir-çelik radyatör, jeneratörler	60.003
8307	Adi metalden eğilip bükülebilen borular	34.270
8515	Elektrik, lazer, ultrasonik vb. çalışan lehim, kaynak cihazları	21.695
9405	Diğer aydınlatma cihazları, lambalar, ışıklı tabela, plaka vb.	14.992
3922	Plastikten küvet, duş, lavabo, bide, hela küveti ve donanımları	8.537
2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	92.555
9028	Gaz, sıvı ve elektrik sayaçları	69.078
7322	Isıtması elektrikle olmayan demir-çelik radyatör, jeneratörler	50.086
8535	Gerilimi 1000 voltu geçen elektrik devresi teçhizatı	42.574
4803	Tuvalet-temizlik kâğıtları	21.859
8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	19.218
9405	Diğer aydınlatma cihazları, lambalar, ışıklı tabela, plaka vb.	6.214
8403	Buhar kazanları dışında kalan merkezi ısıtma kazanları	4.550
3925	Plastikten inşaat malzemesi	578
4823	Diğer ölçüsüne göre kesilmiş kâğıt vb; kâğıt esaslı eşyalar	548
2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	62.088
3824	Kimya ve bağlı sanayide kullanılan kimyasal ürünler	26.800
3305	Saç müstahzarları	25.436
9619	Diğer mamul eşya (ayrıntısı belirli değil)	18.233
3303	Parfümler ve tuvalet suları	17.836
4803	Tuvalet-temizlik kâğıtları	15.931
3307	Tıraş müstahzarları, vücut deodorantları, tuvalet müstahzarları	13.700
5802	Havlu nevi bukleli mensucat (tuftedilmiş mensucat)	12.489
7322	Isıtması elektrikle olmayan demir-çelik radyatör, jeneratörler	11.812
3401	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler	7.900

Kaynak: DAİB

Bu açıdan ele alındığında Ağrı ilinin Afganistan'a ihracat potansiyelinin Afganistan'ın bi-na-inşaat sektörü ile yakından ilişkisi olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu çerçevede 2013 ve 2014'de Ağrı ilinin bu ülkeye ihracat değerlerinin yükselmesi şaşırtıcı değildir. Ancak 2015 yılında ihracat

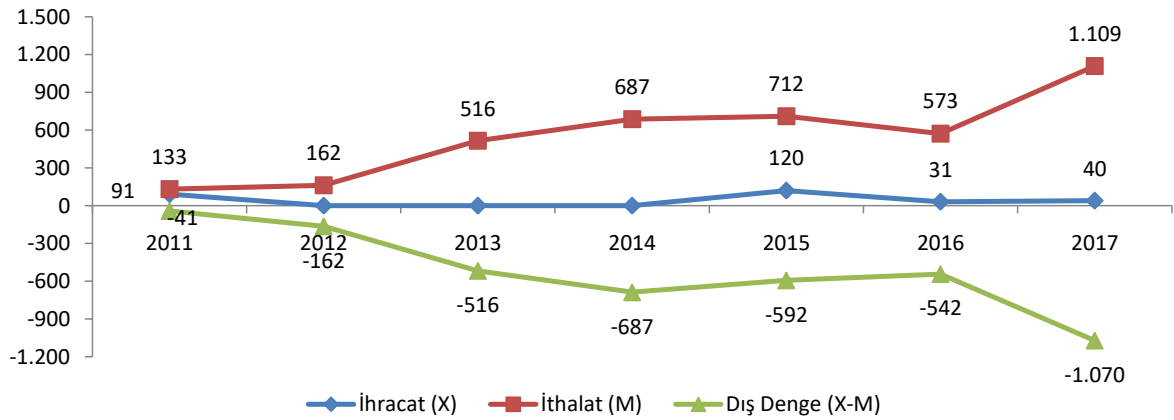
yapısının geliştirilemediği, yapı malzemeleri ihracatının yerini daha çok tüketim malları ihracatının aldığı ve bu ülkeye ihracat miktarının azaldığı gözlemlenmektedir. Bu noktada 2016'da Ağrı ilinin Afganistan'a ihracatı olmadığı için DAİB verilerine göre 2015 yılında Ağrı ilinin Afganistan'a yaptığı 234 bin dolarlık (TÜİK verilerine göre 171.449 dolar) ihracatındaki önemli fasıllar Grafik 6.3.15'de görölmektedir. Grafikte göröldüğü gibi, ilk sırada 62 bin dolar %26,5 payla elektrik devre teçhizatları, ikinci sırada yaklaşık 27 bin dolar ve %11,4 payla kimya ve bağlı sanayide kullanılan kimyasal ürünler, üçüncü sırada ise 25 bin dolar ve %10,9 payla saç müstahzarları yer almaktadır. Bu fasılları %10'un altındaki paylarla tüketim malları izlemektedir.

Grafik 6.3.15. Ağrı ilinin Afganistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2015, %)

Güney Hazar bölgesi ülkelerinden Pakistan ile Ağrı ilinin yıllar itibarıyla dış ticaret gelişmeleri de Grafik 6.3.16'da görölmektedir. Grafikte göröldüğü üzere bu ülkeye 2012-2014 döneminde Ağrı ilinden ihracat gerçekleşmezken diğer yıllarda ihracat miktarı çok düşük düzeyde kalmış, 2015'de en yüksek düzeyi 120 bin dolar ancak olmuştur.

Grafik 6.3.16. Ağrı ilinin Pakistan İle Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Buna karşılık grafikte göröldüğü gibi, Ağrı ilinin bu ülkeden ithalatının düzenli şekilde artarak 133 bin dolardan 1,1 milyon dolar seviyesine geldiği dikkati çekmektedir. Bu çerçevede ilin Pakistan'dan ithalatı, belirgin biçimde ihracatı aştığı için Ağrı ili Pakistan ile dış ticaretinde dönem

boyunca dış ticaret açığı vermektedir. Bu bağlamda Ağrı ilinin bu ülkeye dış açığı 2011’de sadece 41 bin dolarken 2017’de 1 milyon doları aşmıştır.

Ağrı ilinin Pakistan’a düşük miktarda da olsa bazı yıllarda yaptığı ihracatın DAİB verilerine göre fasılları da Tablo 6.3.6’da yer almaktadır.

Tablo 6.3.6. Ağrı İlinin Pakistan’a İhracat Fasılları (2011, 2015, 2016, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
5407	Sentetik iplik, monofil, şeritlerle dokumalar	46.848
2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
0504	Hayvan bağırsak, mesane ve midesi (taze/soğutulmuş/dondurulmuş vs.)	119.564
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
0504	Hayvan bağırsak, mesane ve midesi (taze/soğutulmuş/dondurulmuş vs.)	31.024

Kaynak: DAİB

Ağrı ilinin Pakistan’a ihracatının fasıllara göre dağılımına bakıldığında, 2 fasıldan 3 farklı yılda ihracat yapıldığı; 2011’de 46 bin dolar düzeyinde Fasıl 5407 (sentetik iplik, monofil, şeritli dokumalar) kapsamında ürünler ihraç edildiği, 2015’de yaklaşık 120 bin dolar tutarında Fasıl 0504 (hayvan bağırsak, mesane ve mide, sakatat) kapsamındaki ürünlerin ihraç edildiği ve 2016’da aynı fasıldan 31 bin dolarlık ihracat gerçekleştiği görülmektedir.

Ağrı ilinin Güney Hazar Bölgesi ülkelerinden Afganistan ile kurduğu dış ticaret ilişkisi ile karşılaştırıldığında Pakistan ile dış ticaretinin çok geride olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Ağrı ilinin birbirine komşu iki ülke ile dış ticaretindeki farklılaşma üzerinde ayrıca durulması gerektiği söylenebilir.

ii) İğdır İlinin Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

İğdır ilinin Güney Hazar Bölgesi ülkeleriyle 2011-2017 döneminde gerçekleştirdiği dış ticaret ilişkilerinin yer aldığı Tablo 6.3.7’de görüldüğü gibi, İğdır ilinin bölge ülkelerinden İran ve Afganistan dış ticaret hacminin önemli miktarlarda olduğu, buna karşılık Pakistan ile 2011 ve 2017 yılı hariç dış ticaretinin olmadığı dikkati çekmektedir.

İğdır ilinin bölge ülkelerine toplamda bu dönemde yaptığı ihracat miktarı, Tablo 6.3.7’nin son satırında görüldüğü üzere, yaklaşık 41 milyon dolar olurken, bu bölgeden toplamda 58,5 milyon dolara yakın ithalat yapılmış, bölgeyle dış ticarete toplamda 17,5 milyon dolara yakın dış ticaret açığı oluşmuştur. Grafik 6.3.17’de görüldüğü üzere bölge ülkelerinden toplamda 17,5 milyon dolar tutarında dış ticaret açığı verilmesine karşın İran ve Pakistan ile dış ticaretinde fazla veren İğdır ili Afganistan ile dış ticaretinde açık vermiştir.

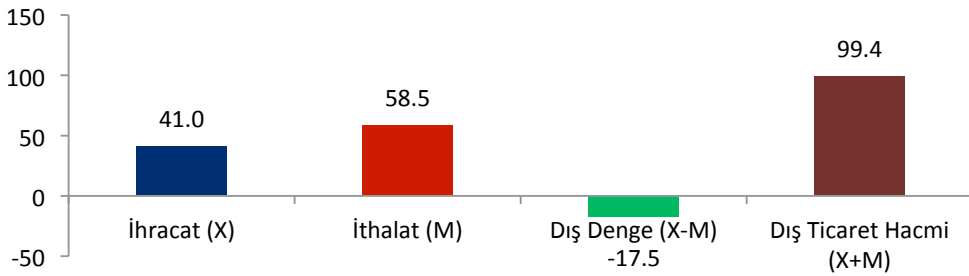
Tablo 6.3.7. Iğdır - Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
İran	2011	952.386	1.793.132	-840.746	2.745.518
	2012	2.756.719	3.271.373	-514.654	6.028.092
	2013	3.351.720	2.945.990	405.730	6.297.710
	2014	2.409.626	5.289.276	-2.879.650	7.698.902
	2015	5.881.244	5.505.160	376.084	11.386.404
	2016	12.210.030	3.541.317	8.668.713	15.751.347
	2017	10.167.602	9.058.006	1.109.596	19.225.608
	Toplam	37.729.327	31.404.254	6.325.073	69.133.581
Pakistan	2011	18.434	1.451	16.983	19.885
	2017	295.209	-	295.209	295.209
	Toplam	313.643	1.451	312.192	315.094
Afganistan	2011	110.039	1.392.414	-1.282.375	1.502.453
	2012	50.319	2.383.506	-2.333.187	2.433.825
	2013	2.729.426	4.332.244	-1.602.818	7.061.670
	2014	7.686	8.278.985	-8.271.299	8.286.671
	2015	1.258	5.615.253	-5.613.995	5.616.511
	2016	913	4.116.010	-4.115.097	4.116.923
	2017	35.363	926.195	-890.832	961.558
	Toplam	2.935.004	27.044.607	-24.109.603	29.979.611
Bölge Toplamı		40.977.974	58.450.312	-17.472.338	99.428.286

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

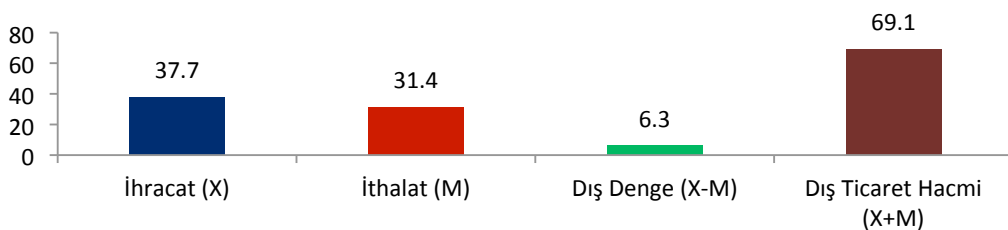
Grafikte görüldüğü üzere Güney Hazar bölgesi ülkeleri ile Iğdır bu dönemde toplamda 99,4 milyon dolar tutarında dış ticaret hacmi gerçekleştirmiştir.

Grafik 6.3.17. Iğdır İli-Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

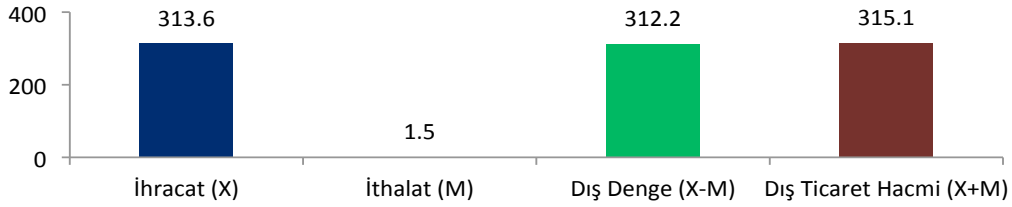

Iğdır ilinin bölge ülkelerinden İran'a ihracatı bu dönemde toplamda 37,7 milyon dolar, ithalatı 31,4 milyon dolar olmuş, bu ülkeye karşı Grafik 6.3.18'de görüldüğü gibi, toplamda 6,3 milyon dolarlık dış fazla elde etmiş ve bu dönem toplam dış ticaret hacmi 69 milyon doları bulmuştur. Bu bağlamda, Iğdır ili bu bölgede en fazla dış ticareti İran ile yapmaktadır.

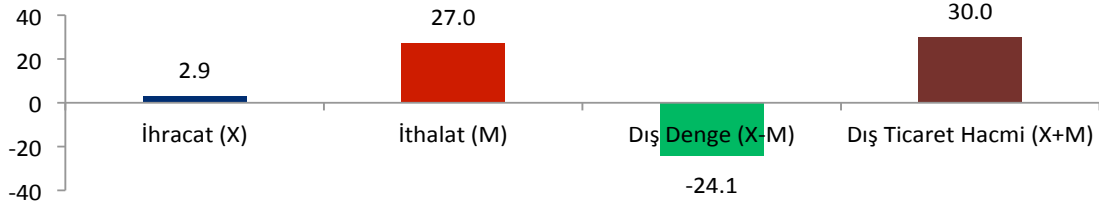
Grafik 6.3.18. Iğdır İli - İran Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

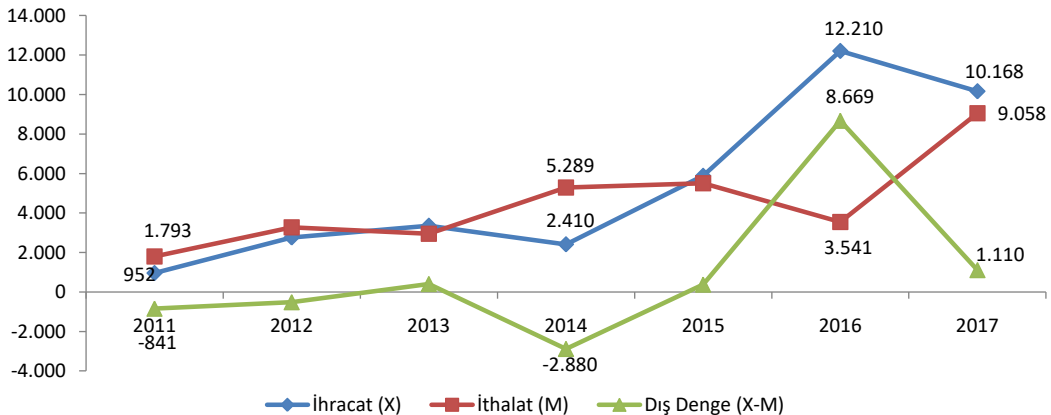
Iğdır ili bu dönemde Pakistan'a sadece iki yılda toplamda 313 bin dolarlık ihracat yaparken ithalatı önemsenmeyecek miktarda (1451 dolar) olmuş, Grafik 6.3.19'da görüldüğü gibi bu ülkeye karşı iki yılda toplam 312 bin dolarlık dış ticaret fazlası elde etmiştir.

Grafik 6.3.19. Iğdır İli - Pakistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Iğdır ili bu dönemde Afganistan ile toplamda 2,9 milyon doları aşan tutarda ihracat yaparken bu ülkeden toplamda 27 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiş ve Grafik 6.3.20'de görüldüğü gibi, toplamda 24,1 milyon dolarlık dış ticaret açığı vermiştir. Bu bağlamda Iğdır ili bu bölgede diğer ülkelere dış fazla vermesine karşın Afganistan'a dış açık vermiştir. Iğdır ile Afganistan arası bu dönemdeki toplam dış ticaret hacmi de 30 milyon dolara yaklaşmıştır.

Grafik 6.3.20. Iğdır İli - Afganistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

Iğdır ili toplam düzeyde 2011-2017 döneminde İran'a karşı dış ticaret fazlası verse de yıllar itibarıyla Iğdır'ın bu ülke ile dış ticaretinin gelişimine bakıldığında 2011, 2012 ve 2014'de bu ülke ile dış ticaretinde açık verdiği görülmektedir. Bu çerçevede Grafik 6.3.21'de görüldüğü gibi, Iğdır ilinin İran'a ihracatı 2011'de 952 bin dolarken 2013'de 3,3 milyon doları aştığı, ancak 2014'de 2,4 milyon dolara indiği dikkati çekmektedir. Daha sonraki yıllarda Iğdır'ın İran'a ihracatı artmış, 2016'da 12,2 milyon dolara yükselerek 3 yılda yaklaşık 6 katına çıkmış, 2017'de yaklaşık 10,2 milyon dolar olmuştur. Iğdır'ın İran'dan yaptığı ithalat 2011'den 2017'ye kadar (2013 ve 2016 hariç) düzenli biçimde artarak 2017'de 9 milyon doları aşmıştır. Iğdır ilinin İran ile dış ticaretinde 2011, 2012 ve 2014'de dış ticaret açığı verdiği, 2015 yılından itibaren dış ticaret fazlası verdiği ve 2016'da dış ticaret fazlasının 8,7 milyon dolara yaklaştığı, ancak 2017'de 1,1 milyon dolara gerilediği görülmektedir.

Grafik 6.3.21. Iğdır İli İran Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Iğdır ilinin 2011-2016 döneminde İran'a yaptığı ihracatta DAİB verileri bağlamında önemli fasıllar Tablo 6.3.8'de görülmektedir.

Tablo 6.3.8. Iğdır İlinin İran'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

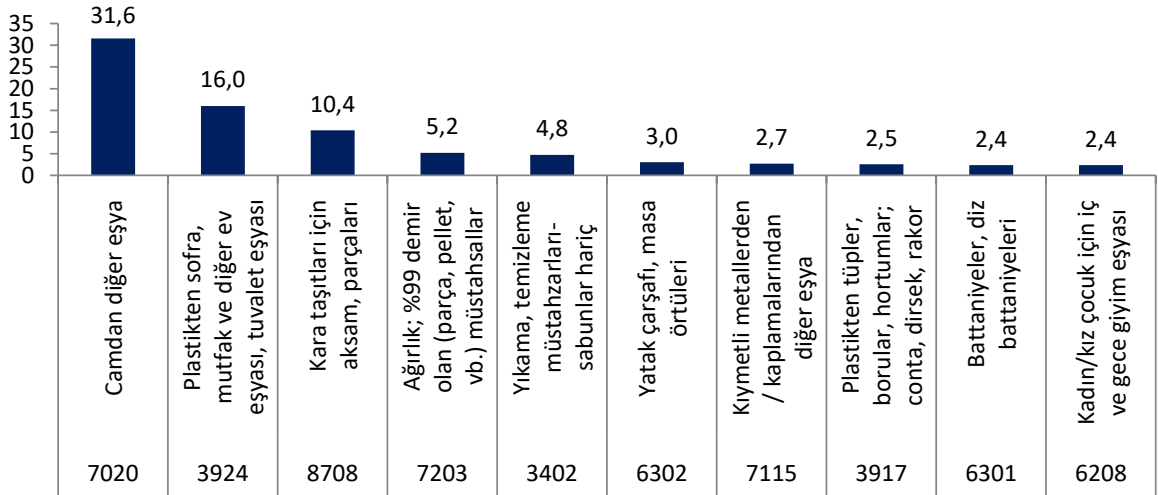
2011			2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
4411	Lif levha, orta yoğunlukta	181.477	2836	Karbonat; peroksikarbonat	983.834
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parça	130.122	2804	Hidrojen, asal gaz ve diğer ametal	614.570
4413	Yoğunluğu artırılmış ağaç	103.988	8708	Kara taşları için aksam, parça	178.276
2836	Karbonat; peroksikarbonat	100.457	7214	Demir/çelik çubuklar	143.316
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	88.592	9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	134.447
0813	0813	60.303	6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	128.898
2008	meyve ve yenilen bitki konserve	52.500	9403	Diğer mobilyalar , aksam, parça	69.419
6205	Erkek/erkek çocuk için gömlek	32.097	2523	Çimento	55.280
5407	Sentetik iplik, monofil, şerit doku	31.742	2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	44.542
6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	31.070	2847	Hidrojen peroksit	44.107
2013			2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	1.289.459	3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	452.749
2804	Hidrojen, asal gazlar ve ametaller	867.177	2804	Hidrojen, asal gazlar ve ametaller	238.551
3403	Yağlama müstahzarları, pas önle	323.016	2847	Hidrojen peroksit	222.610
3824	Kimya ve bağlı sanayide kullanılan kimyasal ürünler	322.214	9619	9619	195.412
2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	115.875	3305	Saç müstahzarları	172.653
2523	Çimento	74.400	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri	93.317
6115	Çorap; külotlu, kısa; uzun konçlu, soketler (örme)	65.243	3306	Ağız/diş sağlığını korumaya mahsus müstahzarlar	93.132
4011	Kauçuktan yeni dış lastikler	64.347	4418	Bina, inşaat için marangozluk, doğrama mamulleri	85.818
7308	Demir/çelikten inşaat ve aksamı	48.206	6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni vb	72.708
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam.	20.437	2523	Çimento	70.419
2015			2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
3917	Plastikten tüpler, borular,	1.096.725	7020	Camdan diğer eşya	3.276.315
3922	Plastikten küvet, duş, lavabo, bide, hela küveti ve donanımları	1.084.833	3924	Plastikten sofa, mutfak ve diğer ev eşyası, tuvalet eşyası	1.661.398
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	695.729	8708	Kara taşları için aksam, parçaları	1.074.179
9619	9619	448.674	7203	Ağırlık; %99, 94 ü demir olan (parça, pellet, vb.) müstahsallar	538.113
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	395.550	3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	492.643
2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	334.817	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri	313.611
3305	Saç müstahzarları	324.313	7115	Kıymetli metallere / kaplamalarından diğer eşya	282.240
2847	Hidrojen peroksit	308.131	3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor	263.004
8474	Toprak, taş, metal cevheri vb. ayıklama, eleme vb. için makine	248.028	6301	Battaniyeler, diz battaniyeleri	245.615
3306	Ağız/diş sağlığını korumaya mahsus müstahzarlar	135.101	6208	Kadın/kız çocuk için iç ve gece giyim eşyası	245.385

Kaynak: DAİB

İğdir ilinden İran'a yapılan ihracatın fasillara göre dağılımını gösteren tabloya bakıldığında, İğdir ilinin İran'a yaptığı ihracatta ilk on fasıla ait sıralamanın hemen hemen her yıl değiştiği ve ihracattan elde edilen döviz kazancının yıldan yıla arttığı dikkati çekmektedir. 2011 yılında 4411 kodlu fasıl ürünleri (lif levha, orta yoğunlukta) 181 bin dolarla ilk sırada yer alırken 2012'de kimya sanayi ürünleri 2836 kodlu ürünler (karbonat; peroksikarbonat; ticari amonyum karbonat) 983 bin dolarla ilk sıraya yerleşmiştir. 2013'de 2710 kodlu fasıl (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) ürünlerinin yaklaşık 1,3 milyon dolarlık ihracatla öne çıktığı, bu ürünleri 2804 kodlu fasıl ürünlerinin (hidrojen, asal gazlar ve diğer ametaller) takip ettiği anlaşılmaktadır.

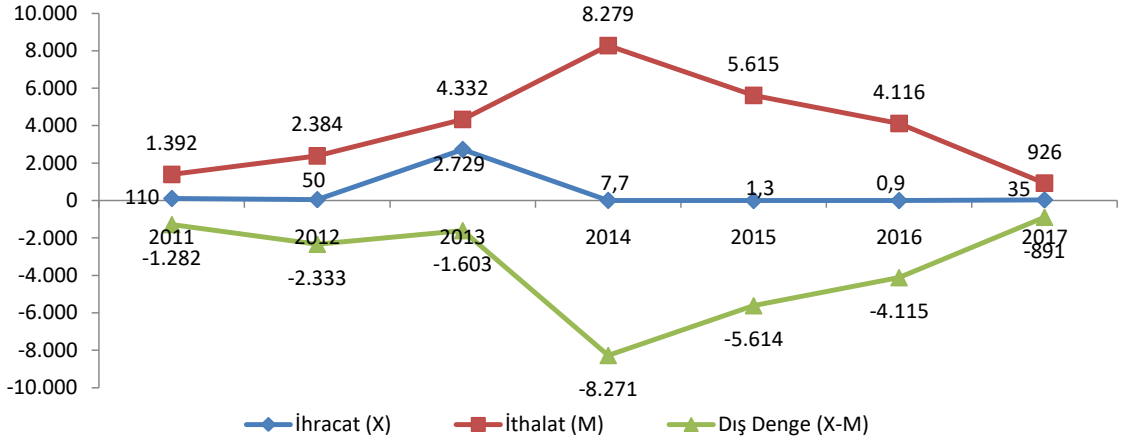
İğdir'in İran'a ihracatında 2016'da rekor sayılabilecek bir seviyeye ulaşılmıştır. DAİB verilerine göre İğdir ili İran'a bu yılda dört dijitte 150 adet fasıldan 10,4 milyon dolar civarında ihracat gerçekleşmiştir. Bu yılda, sırasıyla 7020 kodlu fasıl ürünlerinden (camdan diğer eşya) 3,2 milyon dolar, 3924 kodlu fasıldan (plastikten sofralar, mutfak ve diğer ev eşyası, tuvalet eşyası) 1,6 milyon dolar ve 8708 kodlu fasıldan (kara taşıtları için aksam, parçaları) 1 milyon doları aşan ihracat değerleri gerçekleşmiştir. Bu fasıllardan ihraç edilen ürünlerin bu ülkeye bu yıl yapılan toplam ihracattaki payları ise Grafik 6.3.22'de görüldüğü gibi, sırasıyla %31,6; %16 ve %10,4 olmuştur.

Grafik 6.3.22. İğdir İlinin İran'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

İğdir ilinin dış ticarete bu bölgedeki en önemli ihracat partnerinin (coğrafi konumun da etkisi ile) İran olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Bu ilin İran ile dış ticaret hacminin daha da artırılması, ihracat kanalından daha fazla döviz elde edilmesi hem TRA2 Bölgesi, hem de Türkiye ekonomisi için önemli katkılar sağlayabilecektir.

İğdir ilinin 2011-2017 döneminde yıllar itibarıyla bölge ülkelerinden Afganistan'a ihracatının gelişimi de Grafik 6.3.23'de görülmektedir. Grafikte görüldüğü gibi, İğdir ilinin Afganistan'a ihracatının (2013 yılı hariç) bu ilin Afganistan'dan yaptığı ithalat değerlerinin oldukça gerisinde kaldığı vurgulanması gereken bir noktadır. İhracatın en yüksek değer aldığı 2013'de 2,7 milyon dolarlık ihracata karşılık bu ülkeden 4,3 milyon dolarlık ithalat yapılmıştır. Yine 2014'de bu ülkeye İğdir'dan sadece 8 bin dolarlık ihracat yapılmışken aynı yıl ithalat miktarı 8,3 milyon dolarla bu dönemdeki en yüksek düzeyine çıkmış, dış açık miktarı ithalatın neredeyse aynısı olmuştur.

Grafik 6.3.23. Iğdır İli Afganistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Diğer yıllarda ihracat rakamlarının ithalat rakamlarının çok daha gerisinde olduğu görülmektedir. Örneğin 2017'de 926 bin dolarlık ithalata karşılık yalnızca 35 bin dolarlık ihracat yapılabilmektedir. Bu ilin Afganistan ile dış ticaret iliŐkisinde ithalatın ihracattan oldukça üstünde olması nedeniyle dönem boyunca dış ticaret açığı verildiği anlaşılmaktadır.

Iğdır ilinin Afganistan'a bu dönemde ihracatında DAİB verilerine göre dört dijite göre önemli fasıllardan ihracat miktarları Tablo 6.3.9'da görülmektedir. Bu bağlamda Iğdır ilinden Afganistan'a yapılan ihracatın fasıllara göre dağılımında 2011 ve 2012'de 8708 kodlu fasıl ürünleri (kara taşıtları için aksam, parçaları) sırasıyla 113.239 dolar ve 52.898 dolarla ilk sırada yer almıştır. 2013 yılında bu ülkeye yapılan ihracatın önemli miktarda yükselerek yaklaşık 2,7 milyon dolar düzeyini aştığı ve artışta özellikle 2710 kodlu fasıl ürünler (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) ihracatının önemli yer teşkil ettiği tablo verilerinden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Iğdır'ın Afganistan'a ihracatında 2013'de toplam ihracatının (2,7 milyon dolar) yaklaşık %94 lük kısmı 2,5 milyon dolarla petrol ve türevleri, akaryakıtlardan oluşmuş, ikinci sırayı ise %4,5 pay ve yaklaşık 123 bin dolarla Fasıl 3811 ateşlemeyi önleyici müstahzarlar almıştır. Iğdır ili Afganistan'a bu yılda 10 bin doların altındaki değerlerde; tuvalet temizlik kâğıtları (Fasıl 4803), yatak çarşafı, masa örtüleri, mutfak bezleri (Fasıl 6302), masa, mutfak, tuvalet v.b. için cam eşya (Fasıl 7013) gibi ürünlerden ihracat gerçekleştirmiştir. Iğdır ilinin Afganistan'a ihracatı 2013 yılından sonra hem ihracata konu mal çeşitliliği hem de ihracatın toplam değerı bakımından giderek azalma sürecine girmiş, bu bağlamda 2014'de 4 fasıldan toplamda 7 bin dolarlık ihracat yapılmış, 2016 yılında iki fasıldan DAİB verilerine göre yaklaşık 4 bin dolarlık ihracat gerçekleşmiştir.

Tablo 6.3.9. Iğdır'ın Afganistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	113.239
5703	Tufte edilmiş halılar, tufte edilmiş (yer kaplamaları)	2.549
2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	52.898
2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	2.577.993
3811	Ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, peptizan katkıları vb	122.684
4803	Tuvalet-temizlik kâğıtları	7.766
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	6.977
7013	Masa, mutfak, tuvalet, ev tezyinatı vb için cam eşya	4.493
4503	Tabii mantardan eşya	3.293
6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	2.620
6115	Çorap; külotlu, kısa; uzun konçlu, soketler (örme)	1.904
4818	Tuvalet kâğıtları, kâğıt havlu, mendil, kumaş, masa örtüsü vb	1.602
2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
6103	Erkek/erkek çocuk için takım elbise, takım, ceket, pantolon vs. (örme)	5.331
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	1.460
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	669
9404	Somiyalar, şilte, yatak, yorgan, yastık, puf, diz, ayak örtüleri vb	311
2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
6806	Genleştirilmiş kil, genleştirilmiş perlitten blok ürünler	1.257
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
0808	Elma, armut ve ayva (taze)	2.949
3506	Diğer müstahzar tutkallar, yapıştırıcılar	912

Kaynak: DAİB

Iğdır ilinin bu dönemde Pakistan'a yapılan ihracata bakıldığında, DAİB verilerine göre 2011'de 8708 kodlu fasıl ürünlerini kapsayan motorlu kara taşıtları için yaklaşık 20 bin dolar değerinde yedek parça ihracatı yapıldığı Tablo 6.3.10'da görülmektedir.

Tablo 6.3.10. Iğdır'ın Pakistan'a Fasıllara Göre İhracatı (2011, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	19.611

Kaynak: DAİB

Iğdır ilinden Pakistan'a TÜİK verilerine göre 2017'de 295 bin dolar tutarında ihracat yapıldığı görülmekle beraber, DAİB verileri bağlamında TRA2 bölgesi illeri ihracat fasılları 2011-2016 dönemini kapsadığı için bu ihracatın hangi fasıl veya fasıldan olduğunun bilgisi elde edilememiştir.

iii) Ardahan İlinin Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

TRA2 bölgesi illeri içinde Ardahan ilinin Güney Hazar bölgesi ülkelerinden sadece İran'a 2015 yılında ihracatı gerçekteŐmiştir. TÜİK verilerine göre Tablo 6.3.11'de görüldüğü üzere Ardahan ili 2015'de İran'a 28 bin dolarlık ihracat yapmıştır. Ardahan ilinin İran ve bölgedeki diğer iki ülke ile bu dönemde başka bir dış ticaret ilişkisi olmamıştır. Bu bağlamda Ardahan ilinin Güney Hazar Bölgesi ülkeleri ile dış ticaretinin yok denecek kadar az olduğu, TRA2 Bölgesi diğer illeri Ağrı ve İğdır ile karşılaştırıldığında Ardahan'ın bu bölge ile ticarete bu illerin çok gerisinde olduğu söylenebilir.

Tablo 6.3.11: Ardahan-Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti (2015, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	X-M	X+M
İran	2015	28.086	-	28.086	28.086

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*

Ardahan ilinin DAİB verilerine göre 2015'de İran'a ihracatını yaptığı fasıl Tablo 6.3.12'de yer almaktadır.

Tablo 6.3.12. Ardahan'ın İran'a Fasıllara Göre İhracatı (2015, Dolar)

2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
3401	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler	28.086

Kaynak: DAİB

Tabloda görüldüğü üzere, Ardahan ili Güney Hazar bölgesi ülkelerinden İran'a 2015 yılında 3401 kodlu fasıldan (sabunlar, yüzey aktif organik maddeler) 28 bin dolar düzeyinde ihracat gerçekteŐmiştir.

iv) Kars İlinin Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

TRA2 bölgesi illerinden Kars ili de (Ardahan ili gibi) Güney Hazar bölgesi ülkeleri içinde bu dönemde TÜİK verilerine göre sadece İran ile dış ticaret yapmıştır. Bu çerçevede Tablo 6.3.13'de görüldüğü gibi İran'dan 2013'de Kars ili 13.526 dolarlık ithalat yapmış, 2014'de ise bu ülkeye 7.500 dolarlık ihracat gerçekteŐmiştir.

Tablo 6.3.13. Kars-Güney Hazar Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti (2013 ve 2014, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	X-M	X+M
İran	2013	-	13.526	-13.526	13.526
	2014	7.500	-	7.500	7.500

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*

Kars'ın İran'a 2014'deki çok cüzi miktardaki ihracatının hangi fasıldan gerçekteŐtiđi, elimizde bulunan DAİB verilerinde bu konuda bir veri yer almadığı için görülememiŐtir.

6.4. TRA2 BÖLGESİ - ORTA ASYA BÖLGESİ ÜLKELERİ DIŞ TİCARET ANALİZİ

TRA2 Bölgesinin Orta Asya Bölgesi ülkeleri ile dış ticaretinin gelişimi, önce bölgesel düzeyde verilmekte, ardından il düzeyinde ele alınmaktadır.

6.4.1. Bölgesel Düzeyde TRA2 Bölgesi-Orta Asya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti

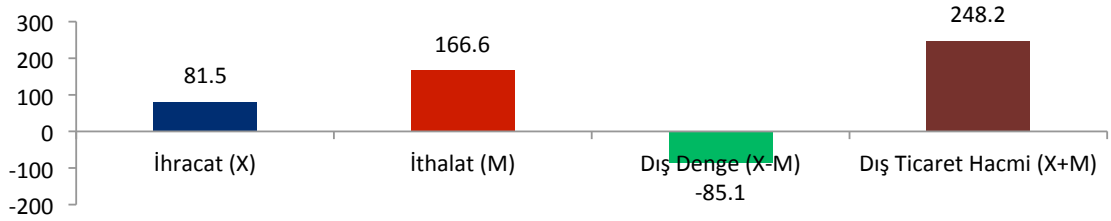
TRA2 Bölgesinin 2011-2017 dönemi Orta Asya Bölgesi ülkeleri ile TÜİK verilerine göre dış ticaretinin gelişimi Tablo 6.4.1'de yer almaktadır.

Tablo 6.4.1. TRA2 Bölgesi - Orta Asya Bölgesi Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Türkmenistan	2011	2.646.063	1.946.478	699.585	4.592.541
	2012	3.436.680	2.008.227	1.428.453	5.444.907
	2013	15.173.333	1.557.356	13.615.977	16.730.689
	2014	9.984.356	1.397.676	8.586.680	11.382.032
	2015	6.919.009	259.759	6.659.250	7.178.768
	2016	5.207.677	376.558	4.831.119	5.584.235
	2017	8.547.631	15.984	8.531.647	8.563.615
	Toplam	51.914.749	7.562.038	44.352.711	59.476.787
Kazakistan	2011	4.259.687	295.602	3.964.085	4.555.289
	2012	78.977	273.413	-194.436	352.390
	2013	5.028.222	335.243	4.692.979	5.363.465
	2014	1.118.941	178.558	940.383	1.297.499
	2015	823.155	55.081	768.074	878.236
	2016	259.085	773.793	-514.708	1.032.878
	2017	797.222	579.718	217.504	1.376.940
	Toplam	12.365.289	2.491.408	9.873.881	14.856.697
Özbekistan	2011	-	5.140.932	-5.140.932	5.140.932
	2012	-	17.089.905	-17.089.905	17.089.905
	2013	2.936.558	8.521.692	-5.585.134	11.458.250
	2014	-	6.827.869	-6.827.869	6.827.869
	2015	-	22.544.964	-22.544.964	22.544.964
	2016	86.061	35.467.827	-35.381.766	35.553.888
	2017	196.977	45.246.971	-45.049.994	45.443.948
	Toplam	3.219.596	140.840.160	-137.620.564	144.059.756
Tacikistan	2011	191.481	807.791	-616.310	999.272
	2012	-	103.579	-103.579	103.579
	2013	113.246	47.930	65.316	161.176
	2014	374.619	111.627	262.992	486.246
	2015	-	8.487	-8.487	8.487
	2016	132.739	22.978	109.761	155.717
	2017	1.154.432	6.843.747	-5.689.315	7.998.179
	Toplam	1.966.517	7.946.139	-5.979.622	9.912.656
Kırgızistan	2011	1.795.668	674.809	1.120.859	2.470.477
	2012	212.817	1.147.079	-934.262	1.359.896
	2013	3.561.424	764.004	2.797.420	4.325.428
	2014	2.308.304	313.641	1.994.663	2.621.945
	2015	2.112.229	444.224	1.668.005	2.556.453
	2016	1.546.125	1.285.673	260.452	2.831.798
	2017	519.103	3.167.613	-2.648.510	3.686.716
	Toplam	12.055.670	7.797.043	4.258.627	19.852.713
Bölge Toplamı		81.521.821	166.636.788	-85.114.967	248.158.609

TRA2 bölgesinin Orta Asya bölgesi ülkeleri ile 2011-2017 dönemindeki dış ticaretlerinin gelişimine bakıldığında, Tablo 6.4.1'in son satırında görüldüğü üzere TRA2 Bölgesinin bu bölgedeki beş ülkeye bu dönemde toplam ihracatı 81,5 milyon dolar olmuş, bu ülkelerden toplamda 166,6 milyon dolarlık ithalat yapılmıştır. Bölge ülkelerinden özellikle Özbekistan'a verilen büyük miktardaki dış açıklar nedeniyle, Grafik 6.4.1'de görüldüğü üzere, TRA2 bölgesi bu bölge ülkelere karşı toplamda 85,1 milyon dolarlık dış ticaret açığı vermiş ve bu beş ülke ile bu dönemde toplam dış ticaret hacmi 248 milyon doları aşmıştır.

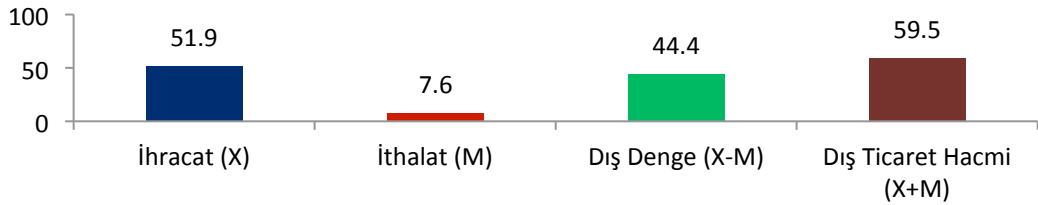
Grafik 6.4.1. TRA2 Bölgesi-Orta Asya Bölgesi Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

TRA2 Bölgesinin Orta Asya bölgesi ülkeleriyle dış ticaretini gösteren tabloya bakıldığında 2011-2017 döneminde Türkmenistan ile dış ticarete dönem boyunca dış ticaret fazlası elde edilmiş, Özbekistan'a dönem boyunca dış ticaret açığı verilmiştir. Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan ile dış ticarete bazı yıllar dış fazla bazı yıllarda dış açık verilmiştir.

TRA2 bölgesi Türkmenistan'a dönemin tümünde toplam 51,9 milyon dolarlık ihracat yapmış, toplamda 7,6 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Grafik 6.4.2'de görüldüğü üzere, bu ülkeye karşı TRA2 bölgesi toplamda 44,4 milyon dolarlık dış ticaret fazlası elde etmiş ve toplamda 60 milyon dolara yakın dış ticaret hacmine ulaşmıştır.

Grafik 6.4.2. TRA2 Bölgesi -Türkmenistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

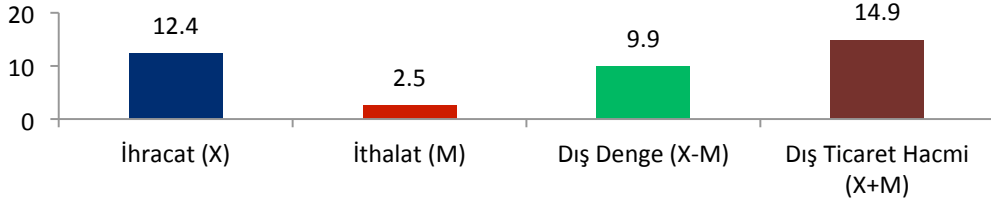

TRA2 bölgesi Türkmenistan dış ticaretinin yıllar itibarıyla gelişimine bakıldığında, 2011-2017 döneminde bu ülkeden bölgenin ithalatın düzenli biçimde azalarak 2 milyon dolar düzeyinden 16 bin dolara indiği, bu ülkeye ihracatın 2011'de 2,6 milyon dolarken 2013'de 15,1 milyon dolara ulaştığı, daha sonra azalarak 2016'da 5,2 milyon dolara indiği ve 2017'de 8,5 milyon dolar olduğu görülmektedir. Bölgenin bu ülke ile dış ticaret fazlası 2013'de 13,6 milyon dolarla en yüksek düzeye ulaşmış, 2017'de 8,5 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir. Bu ülkeye dış ticaret hacmi 2013'de 16,7 milyon dolarla en yüksek düzeye ulaşmıştır.

TRA2 bölgesinin Kazakistan ile dış ticaretinde 2011-2017 dönemi başında 4,2 milyon dolar düzeyindeki ihracatın azalan seyir izleyerek dönem sonunda 797 bin dolar seviyesine indiği gözlenmektedir. TRA2 bölgesinin Kazakistan'dan ithalatının dalgalı bir seyirle 2017'de 580 bin dolar olduğu ve 2017'de bu ülkeye karşı dış ticaret fazlasının 217 bin dolar olduğu görülmektedir. Kaza-

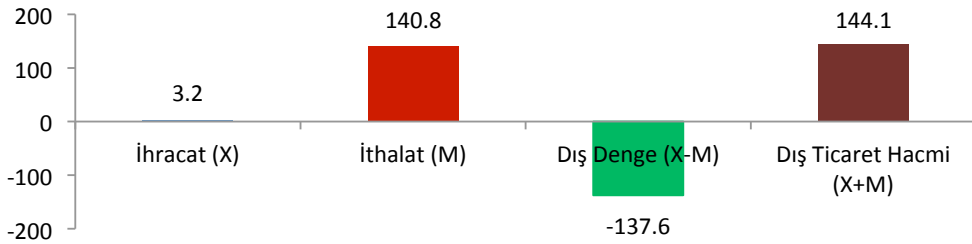
kistan'a TRA2 bölgesi, Grafik 6.4.3'de görüldüğü gibi yedi yılda toplam 12,4 milyon dolarlık ihracat yapmış, toplam 2,5 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. 2012 ve 2015'de bu ülkeye dış açık verilmesine rağmen toplamda 9,9 milyon dolar dış fazla sağlanmış ve toplam dış ticaret hacmi 14,9 milyona ulaşmıştır.

Grafik 6.4.3. TRA2 Bölgesi -Kazakistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

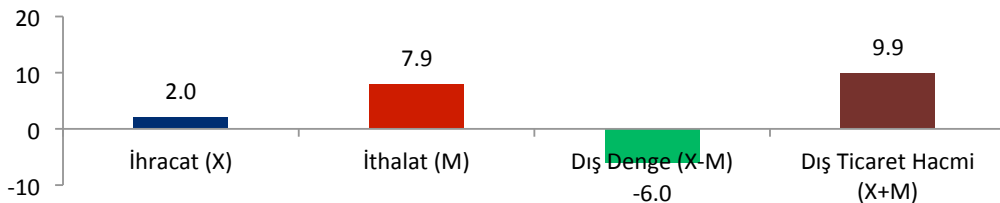
Özbekistan ile TRA2 bölgesi dış ticaretine bakıldığında 2011, 2012, 2014 ve 2015 yıllarında bu ülkeye ihracat yapılmadığı ancak bu ülkeden her yıl ithalat yapıldığı ve ithalat miktarının giderek arttığı dikkati çekmektedir. TRA2 bölgesinin bu ülkeden ithalatı 2011'de 5 milyon dolarken 2017'de 45,2 milyon düzeyine çıkmıştır. Özbekistan'a TRA2 bölgesinden ihracat 2013'de 3 milyon dolara yakın değer olsa da diğer iki yılda 100-200 bin dolar arasında kaldığı için bu ülkeden ithalat miktarı arttıkça, ikili dış ticaret açığı da ithalat miktarına yakın düzeylere ulaşmıştır. Bu çerçevede bu ülke ile TRA2 bölgesi dış ticareti, giderek artan dış açıkların 2017'de 45 milyon dolara ulaştığı bir manzara sergilemektedir. Bu ülkeye TRA2 bölgesi ihracatı toplam 3,2 milyon dolar olmuş, ithalat yedi yılda 141 milyon dolara ulaşmış, sonuçta Grafik 6.4.4'de görüldüğü gibi toplam dış açık 137,6 milyon doları bulmuştur.

Grafik 6.4.4. TRA2 Bölgesi - Özbekistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

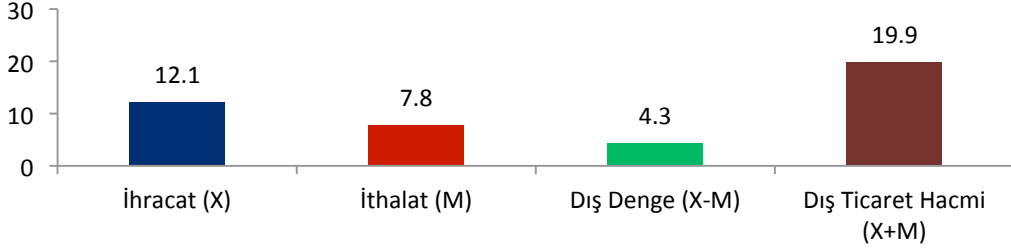
Tacikistan, TRA2 Bölgesinin bu bölgede en az ticaret yaptığı ülkedir. Bununla birlikte 2017 yılında bu ülke ile hem ihracat hem de ithalat değerlerinde önemli artış gerçekleşmiş, bu ülkeye 1,1 milyon dolarlık ihracat yapılırken 6,8 milyon dolarlık ithalat yapılmıştır. Tacikistan TRA2 bölgesinin bu ülkeler grubunda Özbekistan ile birlikte dış açık verdiğimiz ikinci ülke durumundadır. TRA2 bölgesi 2011-2017 döneminde Tacikistan'a toplam yedi yılda yaklaşık 2 milyon dolarlık ihracat yapmış, buna karşılık ithalat miktarı 8 milyon doları bulmuş ve Grafik 6.4.5'te görüldüğü üzere, TRA2 bölgesinin bu ülkeye karşı dış açık miktarı toplamda 6 milyon dolara ulaşmıştır.

Grafik 6.4.5. TRA2 Bölgesi - Tacikistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

TRA2 Bölgesinin Kırgızistan ile dış ticaretinde bakıldığında ihracatın 2013 yılına kadar artan seyir izlediği, ancak bu yıldan itibaren azalarak 519 bin dolara indiği, ithalatın giderek artarak 2017'de 3,1 milyon dolar olduğu anlaşılmaktadır. TRA2 bölgesi bu ülkeyle dış ticaretinde 2012 ve 2017'de dış açık verirken, diğer yıllarda dış fazla vermiştir.

Grafik 6.4.6. TRA2 Bölgesi - Kırgızistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

TRA2 bölgesinin bu ülkeye 2011-2017 döneminde toplamda ihracatı 12 milyon doları aşarken ithalat miktarı toplamda 7,8 milyon dolar olmuş, bu ülkeye karşı toplamda Grafik 6.4.6'da görüldüğü gibi 4,3 milyon dolara yakın dış fazla elde edilmiştir.

6.4.2. İl Düzeyinde TRA2 Bölgesi - Orta Asya Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti

TRA2 bölgesinin iller düzeyinde Orta Asya bölgesi ülkeleri ile dış ticaret gelişmeleri bağlamında önce Ağrı ilinin daha sonra sırasıyla Iğdır, Ardahan ve Kars ilinin bu bölge ülkeleriyle dış ticareti ve mevcut ihracat fasılları ele alınacaktır.

i) Ağrı İlinin Orta Asya Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

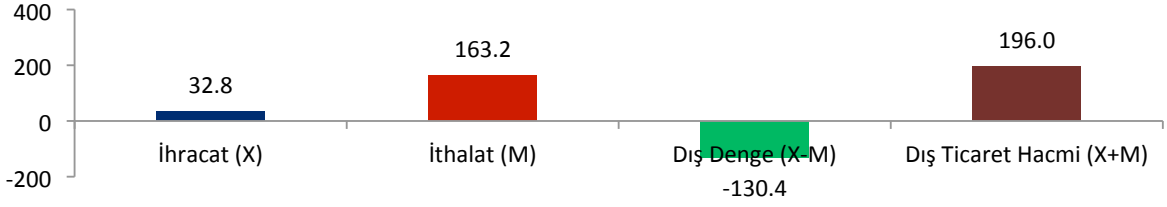
Ağrı ilinin Orta Asya bölgesi ülkeleri ile dış ticaretinin 2011-2017 dönemindeki gelişimi Tablo 6.4.2'de yer almaktadır. Ağrı ilinin 2011-2017 döneminde Orta Asya Ülkeleri ile dış ticaretini gösteren tabloya göre, dış ticaret hacminin en yüksek olduğu ülkelerin sırasıyla Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan olduğu söylenebilir. Bu üç ülkenin ardından Kırgızistan ve Tacikistan (TRA2 bölgesinde olduğu gibi) Ağrı ilinin de dış ticaret hacminde son iki sırayı oluşturmaktadır.

Tablo 6.4.2. Ağrı-Orta Asya Ülkeleri Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Milyon Dolar)

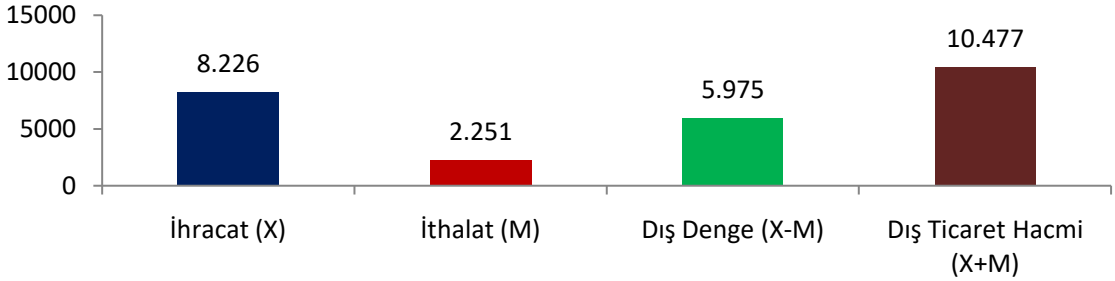
Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Türkmenistan	2011	614.201	1.946.478	-1.332.277	2.560.679
	2012	1.769.740	2.000.177	-230.437	3.769.917
	2013	9.905.709	1.557.356	8.348.353	11.463.065
	2014	5.420.052	1.397.676	4.022.376	6.817.728
	2015	2.367.870	259.759	2.108.111	2.627.629
	2016	1.129.196	364.808	764.388	1.494.004
	2017	1.287.672	15.984	1.271.688	1.303.656
	Toplam	22.494.440	7.542.238	14.952.202	30.036.678
Kazakistan	2011	4.259.687	165.360	4.094.327	4.425.047
	2012	78.977	237.335	-158.358	316.312
	2013	1.199.327	264.681	934.646	1.464.008
	2014	1.080.207	178.558	901.649	1.258.765
	2015	823.155	51.581	771.574	874.736
	2016	95.717	773.793	-678.076	869.510
	2017	688.638	579.718	108.920	1.268.356
	Toplam	8.225.708	2.251.026	5.974.682	10.476.734
Özbekistan	2011	-	4.939.401	-4.939.401	4.939.401
	2012	-	17.057.805	-17.057.805	17.057.805
	2013	1.469.480	8.442.283	-6.972.803	9.911.763
	2014	-	6.649.445	-6.649.445	6.649.445
	2015	-	22.453.750	-22.453.750	22.453.750
	2016	86.061	34.974.886	-34.888.825	35.060.947
	2017	5.599	44.947.751	-44.942.152	44.953.350
	Toplam	1.561.140	139.465.321	-137.904.181	141.026.461
Tacikistan	2011	23.156	44.790	-21.634	67.946
	2012	-	4.200	-4.200	4.200
	2013	-	47.930	-47.930	47.930
	2014	-	111.627	-111.627	111.627
	2015	-	8.487	-8.487	8.487
	2016	-	20.778	-20.778	20.778
	2017	-	6.826.612	-6.826.612	6.826.612
	Toplam	23.156	7.064.424	-7.041.268	7.087.580
Kırgızistan	2011	121.074	591.209	-470.135	712.283
	2012	73.098	925.268	-852.170	998.366
	2013	266.876	599.571	-332.695	866.447
	2014	25.396	155.159	-129.763	180.555
	2015	-	411.904	-411.904	411.904
	2016	-	1.242.720	-1.242.720	1.242.720
	2017	30.903	2.967.649	-2.936.746	2.998.552
	Toplam	517.347	6.893.480	-6.376.133	7.410.827
Bölge Toplamı		32.821.791	163.216.489	-130.394.698	196.038.280

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

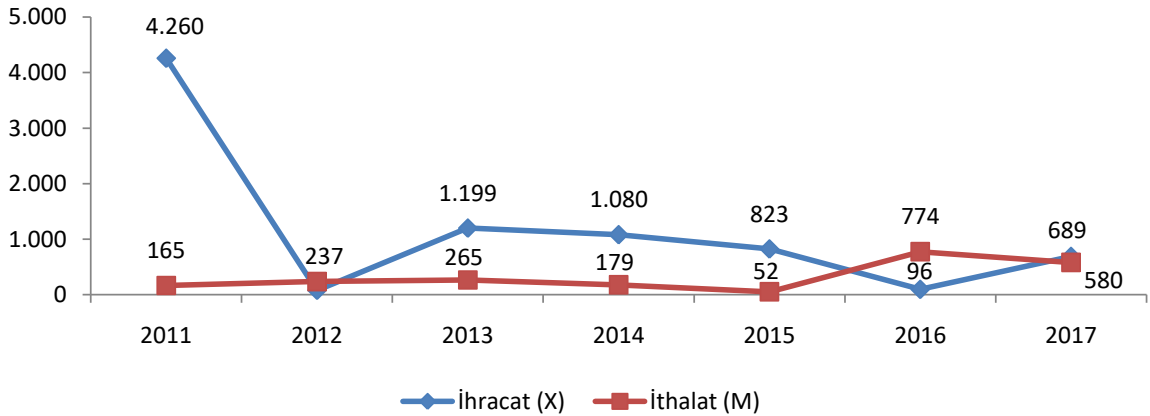
Ağrı ilinin bu bölgedeki ülkelerle ayrı ayrı dış ticaretinden önce, bölgedeki beş ülkeye 2011-2017 dönemindeki toplam dış ticaretinin gelişimine bakıldığında, tablonun son satırında görüldüğü gibi Ağrı ili bu bölge ülkelerine dönemin tümünde 32,8 milyon dolarlık ihracat yaparken bu ülkelerden 163,2 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Grafik 6.4.7'de görüldüğü gibi Ağrı ilinin bu ülkelerle yedi yılda toplam dış ticaret hacmi 196 milyon dolara ulaşırken 130,4 milyon dolarlık dış ticaret açığı vermiştir.

Grafik 6.4.7. Ağrı – Orta Asya Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

Orta Asya Bölgesi ülkelerinden Kazakistan ile Ağrı ilinin dış ticaretinin 2011-2017 dönemi tümünde gelişimine bakıldığında Grafik 6.4.8'de görüldüğü gibi, Ağrı ili bu ülkeye bu dönemde toplamda 8,2 milyon dolarlık ihracat yaparken 2,2 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiş ve bu ülkeye dönemin tümünde 6 milyon dolara yakın dış fazla vermiştir.

Grafik 6.4.8. Ağrı İli – Kazakistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Öte yandan Ağrı ilinin Kazakistan ile dış ticaretinin yıllar itibarıyla gelişimine bakıldığında, 2011 yılının ihracat açısından çok önemli olduğu söylenebilir. Şöyle ki, Grafik 6.4.9'da görüldüğü gibi, bu yılda Ağrı ilinden Kazakistan'a 4,3 milyon dolara yakın ihracat yapılmış, ithalat miktarı 165 bin dolarda kaldığı için 4,1 milyon dolar dış fazla elde edilmiştir. Ağrı ili bu ülke ile dış ticaretinde 2012 ve 2016 yıllarında dış açık vermiş, 2011 yılı sonrası 2012-2017 döneminde bu ülkeye ihracat 80 bin dolar ile 1,2 milyon dolar arasında değişirken, ithalat miktarı da 52 bin dolar ile 774 bin dolar arasında seyretmiştir.

Grafik 6.4.9. Ağrı İlinin Kazakistan'a İhracat ve İthalatı (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin Kazakistan'a DAİB verilerine göre dört dijit esaslı 2011-2016 döneminde ihracatında önemli fasıllar Tablo 6.4.3'de görülmektedir. Ağrı ilinin Kazakistan'a ihracatında 2011'de 6204 kodlu fasıl ürünleri (kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.) yaklaşık 1,1 milyon

dolarla ilk sırada yer alırken 6203 kodlu fasıl ürünleri (erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.) 643 bin dolar değeri ile ikinci sırada yer almıştır. 2011 yılı itibarıyla bu ülkeye ihraç edilen diğer ürünlere bakıldığında bunların ev tekstili ve hazır giyim ürünleri olduğu görülmektedir.

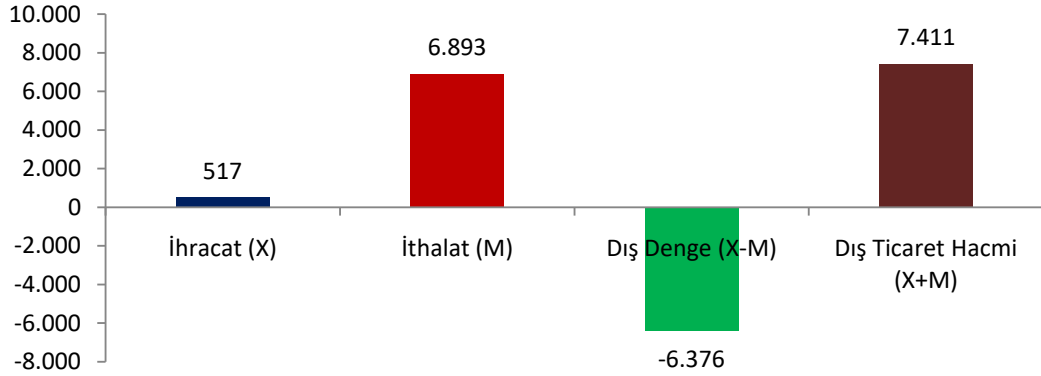
Tablo 6.4.3. Ağrı İlinin Kazakistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	1.074.426
6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	643.896
6206	Kadın/kız çocuk için gömlek, bluz, vs.	585.856
6205	Erkek/erkek çocuk için gömlek	564.524
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	451.570
6207	Erkek/erkek çocuk için iç ve gece giyim eşyası	259.086
6304	Diğer mefruşat eşyası (94.04 pozisyonundakiler hariç)	226.822
6201	Erkek/erkek çocuk için dış giyim	164.517
6113	Emdirilmiş, sıvanmış mensucattan örülmüş giyim eşyası (örme)	56.884
6210	Plastik, kauçuk sıvanmış, emdirilmiş elyaftan hazır giyim eşyası	46.192
2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer
3303	Parfümler ve tuvalet suları	40.650
2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
3303	Parfümler ve tuvalet suları	708.524
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	198.814
4803	Tuvalet-temizlik kağıtları	679
2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
3303	Parfümler ve tuvalet suları	216.035
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	95.717

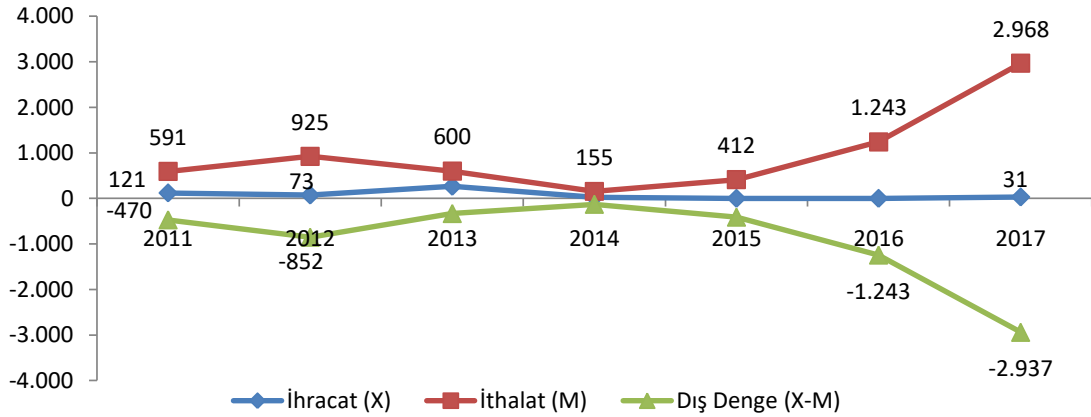
Kaynak: DAİB

Ağrı ilinin Kazakistan'a ihracatı 2011 yılı sonrasında azalırken fasıl sayısı da azalmış, 2012, 2015 ve 2016'da tek fasıldan ihracat gerçekleşmiştir. Ağrı ilinin Kazakistan'a 2012'de tek fasıldan ihracatı 40 bin dolar değerinde 3303 kodlu parfümler ve tuvalet suları olmuştur. 2013'de aynı fasıl ihracatı 708 bin dolara ulaşsa da 2015'de 216 bin dolara gerilemiştir. 2013'de bu ülkeye ayrıca yaklaşık 200 bin dolar değerinde 2710 faslı petrol ve türevleri ihracatı gerçekleşmiştir. Ağrı ilinin Kazakistan'a 2016'da ihracatı (Fasıl 3917) plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb. ürünleri bağlamında tek fasıldan yaklaşık 96 bin dolar civarında gerçekleşmiştir.

Ağrı ili, 2011-2017 döneminde Kırgızistan ile dış ticaretinde Grafik 6.4.10'da görüldüğü gibi dönemin tümünde bu ülkeye toplamda 517 bin dolarlık ihracat yapmış, bu ülkeden özellikle son iki yılda artan ithalat çerçevesinde toplamda 6,9 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Bu dönemde (TRA2 bölgesi bu ülkeye karşı dış fazla vermesine karşın) Ağrı ili Kırgızistan'a toplamda 6,4 milyon dolara yakın dış ticaret açığı vermiş, bu ülke ile toplam dış ticaret hacmi de 7,4 milyon dolar olmuştur.

Grafik 6.4.10. Ağrı İli – Kırgızistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin Kırgızistan ile dış ticaretine yıllar itibarıyla bakıldığında, Grafik 6.4.11'de görüldüğü gibi, bu ülkeye 2015 ve 2016'da ihracat yapılmamış, bu ülkeye ihracat 25 bin dolar ile 266 bin dolar (2013) arasında değişirken son iki yılda ithalat miktarı hızla artarak 2017'de 3 milyon dolara yaklaşmıştır. Bu çerçevede son iki yılda bu ülkeye 1,2 milyon ve 2,9 milyon dolar civarında dış açık verilmiştir.

Grafik 6.4.11. Ağrı İli Kırgızistan Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin 2015 ve 2016'da bu ülkeye ihracatı olmadığı için DAİB verilerine göre Kırgızistan'a 2011-2014 döneminde Ağrı ili ihracatında önemli fasıllar Tablo 6.4.4'de görülmektedir. Tabloya göre, Ağrı ilinden Kırgızistan'a yapılan ihracatta öne çıkan fasıllara bakıldığında, 2011'de 6210 kodlu fasıl ürünleri (plastik, kauçuk sıvanmış, emdirilmıŐ elyaftan hazır giyim eşyası) ihracatının 59 bin dolarla ilk sırada olduğu, bu faslı 6204 kodlu fasıl (kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.) ürünlerinin 38 bin dolar ve 6206 kodlu (kadın, kız çocuk için gömlek, bluz vs.) fasıl ürünlerinin 14 bin dolarlık ihracatla izlediği görülmektedir. Ağrı ili bu ülkeye 2012'de üç fasıldan ihracat yapmış, 8515 kodlu fasıl ürünleri (elektrik, lazer v.b çalışan lehim, kaynak cihazları) 34 bin dolarla ilk sırayı alırken 8544 numaralı fasıl ürünleri (izole edilmiş tel kablo, fiber optik kablo v.b.) 27 bin dolarlık ihracatla ikinci sırayı ve 8301 kodlu fasıl ürünleri (adi metallerden kilitler, sürgüler, kilidi olan fermuarlar) ihracatı 11 bin dolar civarındaki ihracatla üçüncü sırada yer almıştır.

Ağrı ilinin Kırgızistan'a 2013'de ihracat yaptığı fasıl sayısının arttığı (toplam 9 fasıl) göze çarpmaktadır. Bu yılda 7324 kodlu fasıl ürünleri (demir/çelikten sağlığı koruyucu eşya, tuvalet eşyası ve aksamı) 110 bin dolarla ilk sıraya almış, 57 bin dolarla 8544 kodlu fasıl ürünleri (izole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik kablo) ikinci sırada ve 3105 kodlu fasıl (azot, fosfor ve potasyum gibi iki/üçü karışımları) ürünleri yaklaşık 40 bin dolarla üçüncü sırada yer almıştır.

Tablo 6.4.4. Ağrı İlinin Kırgızistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2014, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
6210	Plastik, kauçuk sıvanmış, emdirilmiş elyaftan hazır giyim eşyası	59.314
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	38.534
6206	Kadın/kız çocuk için gömlek, bluz, vs.	13.891
6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	9.327
2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8515	Elektrik, lazer, ultrasonik vb. çalışan lehim, kaynak cihazları	34.393
8544	İzole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik kablo	26.945
8301	Adi metallerden kilitler, sürgüler, kilidi olan fermuarlar vb.	11.757
2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
7324	Demir/çelikten sağlığı koruyucu eşya, tuvalet eşyası ve aksamı	110.701
8544	İzole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik kablo	57.578
3105	Azot, fosfor ve potasyum gibi; iki/üçünün karışımları	39.984
8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	30.739
3925	Plastikten inşaat malzemesi	29.086
9405	Diğer aydınlatma cihazları, lambalar, ışıklı tabela, plaka vb.	8.217
3922	Plastikten küvet, duş, lavabo, bide, hela küveti ve donanımları	6.249
8301	Adi metallerden kilitler, sürgüler, kilidi olan fermuarlar vb.	4.311
4911	Basılı diğer yayınlar, resimler, fotoğraflar	1,04
2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2008	Başka yerinde belirtilmeyen meyve ve yenilen diğer bitki parçaları konserveleri	6.561
2007	Reçel, jöle, marmelat, meyve püresi ve pastaları	6.368
2530	Tarifenin başka yerinde yer almayan mineral maddeler	6.219
1206	Ayçiçeği tohumu	4.082
2101	Kahve, çay ve Paraguay çayı hülhasası, esans, konsantreleri ve müstahzarları	2.236

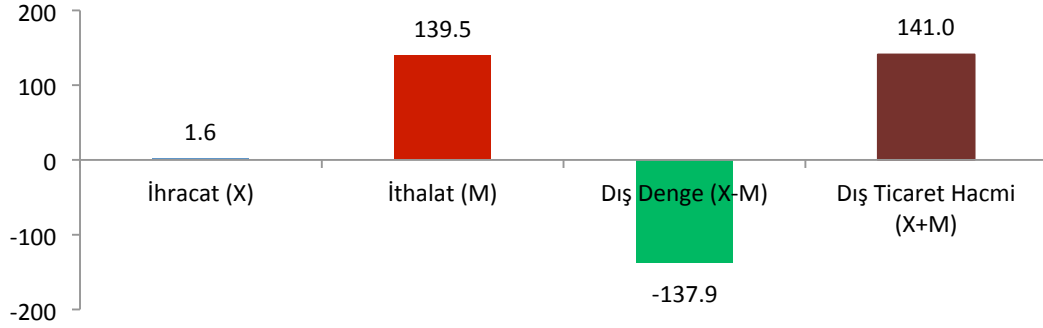
Kaynak: DAİB

Ağrı ili Kırgızistan'a 2014'de 5 fasıldan ihracat gerçekleştirmiş, bu yılda ihracat (Fasıl 2530 mineral maddeler hariç) yalnızca gıda ürünlerinden oluşmuş ve toplam ihracat değeri önceki yıllara göre çok gerilemiştir. 2014'de bu ülkeye Ağrı ilinin ihracatında 6 bin dolar civarında değerlerle bazı meyve ve bitki parçalarından konserveler (Fasıl 2008) ile reçel, jöle, meyve püresi v.b. (Fasıl 2007) yer almıştır.

Ağrı ilinin Özbekistan'a 2011-2017 döneminde sadece üç yılda toplamda 1,6 milyon dolara yakın ihracatı söz konusu olmuş, bu ülkeden 2012 ve son üç yılda yüksek miktarlarda olmak üzere dönemin tümünde 139,4 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Grafik 6.4.12'de görüldüğü üzere, ihracat ve ithalat arasındaki büyük fark nedeniyle bu ülke ile dış ticarete Ağrı ili toplamda

137,9 milyon dolarlık dış açık vermiştir. Ağrı ilinin Özbekistan ile dış ticaret hacmi yedi yılda 141 milyon dolar olmuştur. Ağrı ilinin yıllar itibarıyla dış ticaretine bakıldığında 2013'de Özbekistan'a 1,5 milyon dolara yakın ihracat yaptığı, 2016 ve 2017'de ihracat miktarlarının 86 bin dolar ve 5 bin dolar gibi çok dıŐük miktarda olduğu, diğer yıllarda ihracat yapılmadığı görölmektedir.

Grafik 6.4.12. Ağrı İli – Özbekistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

Buna karşın bu ölkeden ithalat miktarının 2011, 2013 ve 2014 yıllarında 5-8 milyon dolar arasında iken 2012'de 17 milyon dolar olması ve son üç yılda hızla artarak 45 milyon dolara kadar ulaşması, Grafik 6.4.12'de göröldüğu üzere bu ölkle ile dış ticaret açığının çok yüksek olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Ağrı ilinin İnan ile ithalatının da son üç yılda Özbekistan'dan ithalat değerlerine yakın olduğu hatırlandığında bu ölkenin Ağrı ilinin toplam ithalatında son üç yılda payının %25 civarında gerçekleştiği söylenebilir. Daha önceki bölümlerden hatırlanacağı üzere bu ölkeden ithalatın önemli bir kısmını, yenilen kabuklu meyveler (ceviz), pamuk, pamuk ipliği ve ham post, deri kösele oluşturmaktadır.

Ağrı ilinin DAİB verilerine göre bu dönem içinde 2013 ve 2016 yılında Özbekistan'a yaptığı ihracatında önemli fasıllar Tablo 6.4.5'de yer almaktadır.

Tablo 6.4.5. Ağrı İlinin Özbekistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2013 ve 2016, Dolar)

2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	827.617
3811	Ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, peptizan katkılar vb	287.736
4818	Tuvalet kağıtları, kağıt havlu, mendil, kumaş, masa örtüsü vb	86.889
8438	Yiyecek/içecek sanayinde kullanılan makine ve cihazlar	35.930
7219	Paslanmaz elikten yassı hadde mamölü (600mm den geniş)	629
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
3907	Poliasetaller, diğer polieterler, epoksit-alkid reçineler vb (ilk şekilde)	82.296
3404	Suni mumlar ve müstahzar mumlar	2.588
3815	Reaksiyon baŐlatıcılar, hızlandırıcılar, katalitik müstahzarlar	704
2909	Eterler, eter-alkoller, eter fenoller, fenoller, peroksitler vb. türevleri	472

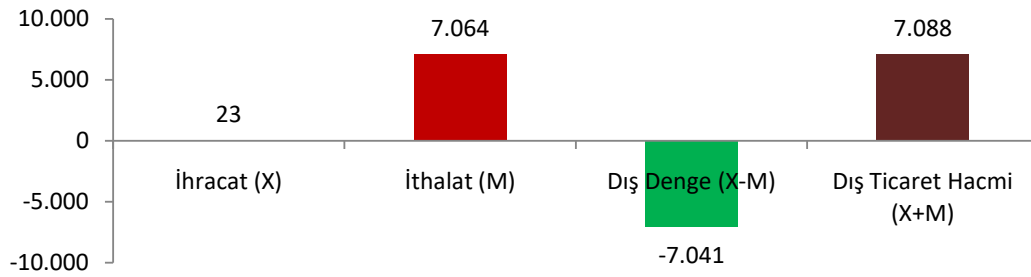
Kaynak: DAİB

Ağrı ilinden Özbekistan'a yapılan ihracatta öne çıkan fasıllara bakıldığında, 2013'de 2710 kodlu fasıl ürünlerinin (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) 827 bin dolarla ilk sırada yer aldığı, bu faslı 287 bin dolarla 3811 kodlu faslın (ateşlemeyi önleyici müstahzarlar, vb) izlediği görölmektedir. Ağrı ilinin Özbekistan'a ihracatında 2016'da 3907 kodlu fasıldan (po-

liasetaller, diğer polieteler, epoksit-alkid reçineler vb (ilk şekilde) 82 bin dolar tutarında ve 3404 kodlu fasıldan (suni mumlar ve müstahzar mumlar) 2588 dolarlık ihracat yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ağrı ilinin bölgede en az ticaret yapılan Tacikistan ile dış ticareti bağlamında 2011-2017 dönemine bakıldığında, bu ülkeye sadece 2011 yılında olmak üzere 23.156 dolar tutarında ihracat yapıldığı, buna karşın bu ülkeden yedi yılda toplam 7,1 milyon dolarlık ithalat gerçekleştiği Grafik 6.4.13'de görülmektedir. Bu ülkeyle toplam dış ticaret açığı ve dış ticaret hacminin 7,1 milyon dolar civarında oluştuğu dikkati çekmektedir. Bununla birlikte bu ülkeden Ağrı ilinin ithalatının bu dönemde yıllar itibarıyla düzenli seyretmediği, 2017'de bu ülkeden yapılan 6,8 milyon dolarlık ithalatın bu sonuca yol açtığı belirtilmelidir.

Grafik 6.4.13. Ağrı İli – Tacikistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

TÜİK ve DAİB verilerine göre, Ağrı ilinin Tacikistan'a sadece 2011'de yaptığı 23.156 dolarlık ihracat tutarı, Tablo 6.4.6'da görüldüğü üzere iki fasıldan gerçekleşmiştir.

Tablo 6.4.6 Ağrı İlinin Tacikistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011, Dolar)

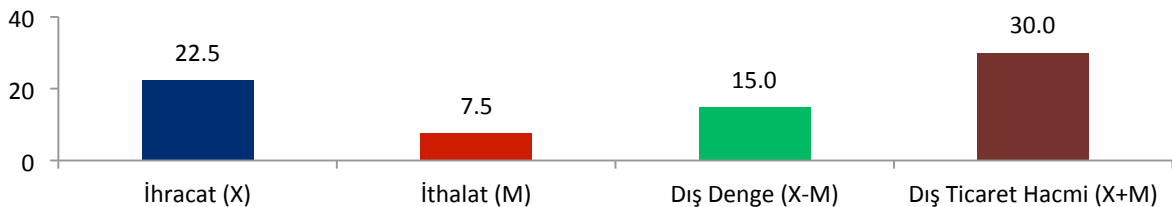
2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
3202	Debagatte kullanılan sentetik organik, anorganik maddeler müstahzarlar	16.893
8453	Post, deri, kösele hazırlanması, işlenmesi, imali makineleri	6.261

Kaynak: DAİB

Tabloda görüldüğü üzere, Ağrı ili Tacikistan'a 2011'de ihracatı dericilik (debagat, derinin ta-baklanması işlemi) ile ilgilidir. Bu çerçevede bu ülkeye 2011'de 3202 kodlu fasıl ürünlerinden (debagatta kullanılan, sentetik, organik, inorganik maddeler ve müstahzarları) yaklaşık 17 bin dolar değerinde ve 8453 kodlu (post, deri, kösele hazırlanması, işlenmesi, imali makineleri) fasıl ürünlerden 6261 dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir.

Ağrı ilinin bölge ülkelerinden Türkmenistan'a 2011-2017 döneminde toplam ihracatı Grafik 6.4.14'de görüldüğü üzere, yedi yılda yaklaşık 22,5 milyon dolar olmuş, buna karşın bu ülkeden toplamda 7,5 milyon dolarlık ithalat yapılmıştır.

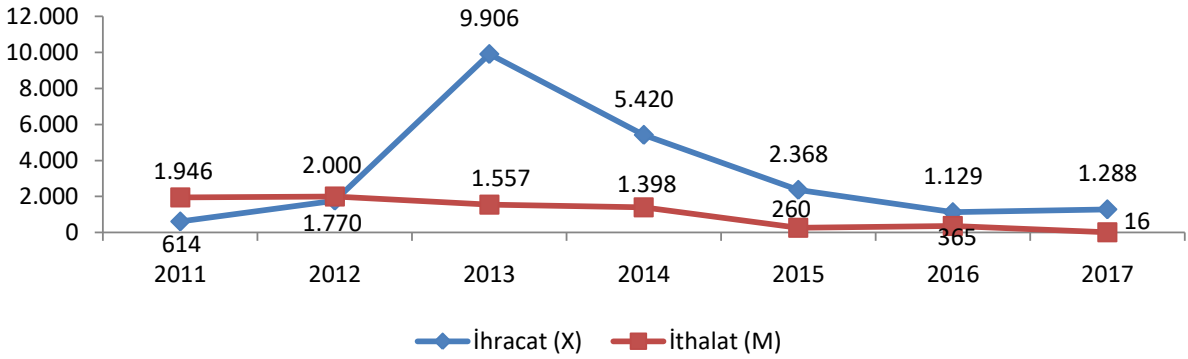
Grafik 6.4.14. Ağrı İli – Türkmenistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

Ağrı ilinin Türkmenistan ile bu dönemin tümünde toplam dış ticaret hacmi 30 milyon doları aşmış, bu ülkeye toplamda 15 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası sağlanmışır.

Öte yandan bu ülkeyle Ağrı ilinin yıllar itibarıyla dış ticaretine bakıldığında Ağrı ilinin 2011 ve 2012'de sırasıyla bu ülkeye 1,3 milyon dolar ve 230 bin dolarlık açık verdiği, ancak izleyen yıllarda bu ülkeye ihracatının ithalatının üzerinde olması nedeniyle dış fazla verdiği görölmektedir. Bu çerçevede Ağrı ilinin bu ülkeye ihracatı 2013'de 10 milyon dolara yakın ve 2014'de 5,4 milyon dolar olmuş, son iki yılda 1,2 milyon dolar civarına gerilemiştir. Grafik 6.4.15'de göröldüğü gibi, Ağrı ilinin bu ülkeden ithalatı 2011-2014 döneminde 1,4 ile 2 milyon dolar arasında iken son üç yılda hızla gerilemiş, 2017'de 16 bin dolara inmiştir.

Grafik 6.4.15. Ağrı İlinin Türkmenistan'a İhracat ve İthalatı (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin DAİB verileri bağlamında 2011-2016 döneminde Türkmenistan ihracatı içinde önemli fasıllar Tablo 6.4.7'de görölmektedir. Tablo bağlamında Ağrı ilinin bu ülkeye ihracatında öne çıkan fasıllara bakıldığında, 2011'de 6211 kodlu fasıl ürünlerinin (kadın/kız çocuk için spor, kayak ve yüzme kıyafetleri vb giyim eşyası) 463 bin dolarla ilk sırada yer aldığı görölmektedir bu ürünleri 335 bin dolar ile 5407 kodlu (sentetik iplik, monofil, Şeritlerle dokumalar) ürünler izlemiştir. 2012'de 6110 kodlu (kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya-örme) ürünler 984 bin dolarla ilk sırada yer alırken ikinci sırayı 973 bin dolarla 5407 kodlu ürünler (sentetik iplik, monofil, Şeritlerle dokumalar) yer almıştır. 2013'de ilk sırada 2710 kodlu fasıl ürünleri (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) 2,1 milyon dolarla ilk sırayı alırken bu ürünleri 1,7 milyon dolarla 3403 kodlu ürünler (yağlama müstahzarları, pas önleyiciler) izlemiştir.

Ağrı ilinin 2014'de bu ülkeye ihracatında 5407 kodlu ürünler (sentetik iplik, monofil, Şeritlerle dokumalar) 1,1 milyon dolarlık ihracat değeri ile ilk sırada yer alırken 6110 kodlu tekstil ürünleri (kazak, süveter, hırka v.b.) 679 bin dolar tutarla ikinci sırada, 8536 kodlu fasıl (elektrik devresi teçhizatı) 539 bin dolarla üçüncü sırayı almıştır. Ağrı ilinin Türkmenistan'a ihracatında 2015 ve 2016 yıllarında ilk üç sırayı ev tekstili ve giyim ürünlerinin aldığı görölmektedir. Bu çerçevede 6110 kodlu tekstil ürünleri (kazak, süveter, hırka v.b.) 2015'de ilk sırayı 445 bin dolarla, 2016'da 448 bin dolarla almış, 5407 kodlu sentetik iplik, monofil Şeritlerle dokumalar 2015'de yaklaşık 400 bin dolarla, 2016'da ise yaklaşık 300 bin dolarla ikinci sıradaki fasıl ürünleri olmuştur.

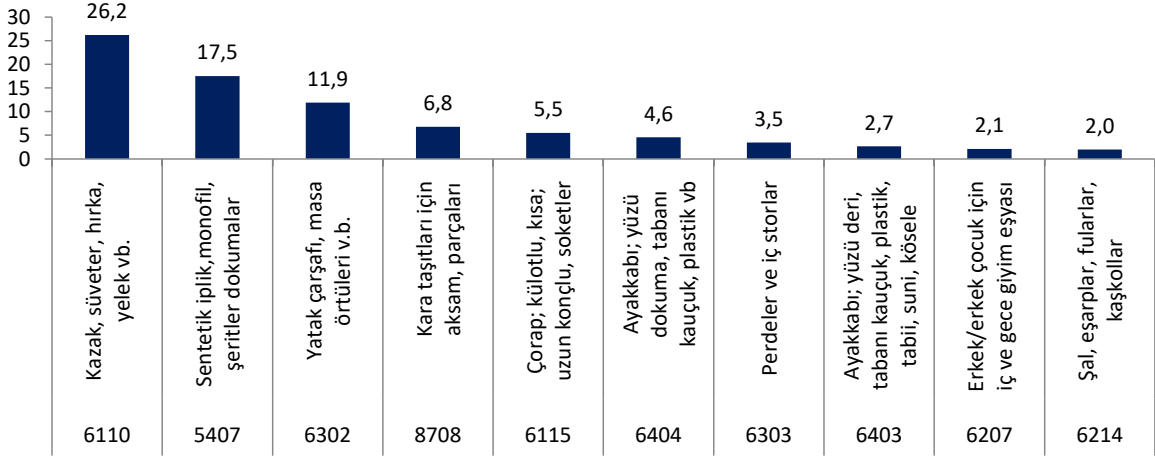
Tablo 6.4.7. Ağrı İlinin Türkmenistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011			2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
6211	Kadın/kız çocuk için spor, kayak ve yüzme kıyafetleri, giyim eşyası	463.535	6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)	984.650
5407	Sentetik iplik, monofil, şeritlerle dokumalar	335.341	5407	Sentetik iplik, monofil, şeritlerle dokumalar	973.179
6115	Çorap; külotlu, kısa; uzun konçlu	274.495	3209	Sentetik polimer esaslı boya venik	512.419
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	160.463	6404	Ayakkabı; yüzü dokuma, tabanı kauçuk, plastik vb	419.469
6404	Ayakkabı; yüzü dokuma, tabanı kauçuk, plastik vb	150.984	6115	Çorap; külotlu, kısa; uzun konçlu, soketler (örme)	399.794
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri,	131.452	8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	347.296
5703	Tufte edilmiş halılar, tufte edilmiş (yer kaplamaları)	99.472	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	266.738
6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası	98.148	6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası	87.989
6304	Diğer mefruşat eşyası (94.04 pozisyonundakiler hariç)	90.659	9404	Somyalar, şilte, yatak, yorgan, yastık, puf, diz, ayak örtüleri vb	72.367
6401	Ayakkabı; dış tabanı, yüzü kauçuk ve plastik, su geçirmez	86.825	5511	Suni-sentetik devamsız elyaftan iplikler (perakende)	67.151
2013			2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	2.173.812	5407	Sentetik iplik, monofil, şerit doku	1.125.616
3403	Yağlama müstahzarı, pas önleyici	1.709.350	6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb.	679.431
5407	Sentetik iplik, monofil, şerit doku	1.066.247	8536	Elektrik devresi teçhizatı	539.480
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb.	849.864	8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	405.743
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	640.637	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri,	269.696
3811	Ateşlemeyi önleyici müstahzarlar	445.917	6115	Çorap; külotlu, kısa; uzun konçlu	249.212
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri	395.151	8418	Buzdolapları, dondurucular	197.445
2202	Sular (tatlandırıcı, lezzetlendirilmiş)	355.549	9023	Eğitim, sergiler için gösteri amaçlı alet, cihaz ve modeller	195.922
2101	Kahve, çay ve hülasesı, esans	249.445	7308	Demir/çelikten inşaat ve aksamı	186.507
6115	Çorap; külotlu, kısa; uzun konçlu	165.741	5511	Suni-sentetik devamsız elyaf iplik	172.322
2015			2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb.	444.950	6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb.	448.183
5407	Sentetik iplik, monofil, şerit dokum	399.239	5407	Sentetik iplik, monofil, şerit doku	299.351
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri	380.778	6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri	203.071
6115	Çorap; külotlu, kısa; uzun konçlu,	256.693	8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	115.926
6404	Ayakkabı; yüzü dokuma, tabanı kauçuk, plastik vb	218.047	6115	Çorap; külotlu, kısa; uzun konçlu, soketler (örme)	94.354
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	215.971	6404	Ayakkabı; yüzü dokuma, tabanı kauçuk, plastik vb	78.321
5511	Suni-sentetik devamsız elyaf iplik	63.863	6303	Perdeler ve iç storlar	59.525
8536	Gerilimi 1000 voltu geçmeyen elektrik devresi teçhizatı	51.403	6403	Ayakkabı; yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni, kösele	45.803
3210	Diğer boya ve vernikler (emaye/laklar/pigment)	19.062	6207	Erkek/erkek çocuk için iç ve gece giyim eşyası	36.008
3305	Saç müstahzarları	16.421	6214	Şal, eşarplar, fularlar, kaşkollar	33.978

Kaynak: DAİB

Ağrı ilinin Türkmenistan'a ihracatında 6302 kodlu fasıl (yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri) ihracatı da 2015'de 380 bin dolarla, 2016'da ise 203 bin dolarla üçüncü sırada bulunmaktadır. Ağrı ilinin bu ülkeye 2016 yılı itibarıyla DAİB verilerine göre 115 ayrı fasıldan yaptığı 1,7 milyon dolar tutarındaki ihracatındaki önemli fasılların payları Grafik 6.4.16'da görülmektedir. Bu bağlamda bir önceki yılda ilk üç sırada bulunan fasılların payları 2016'da sırasıyla %26,2 oranı, %17,5 ve %11,9 olmuştur.

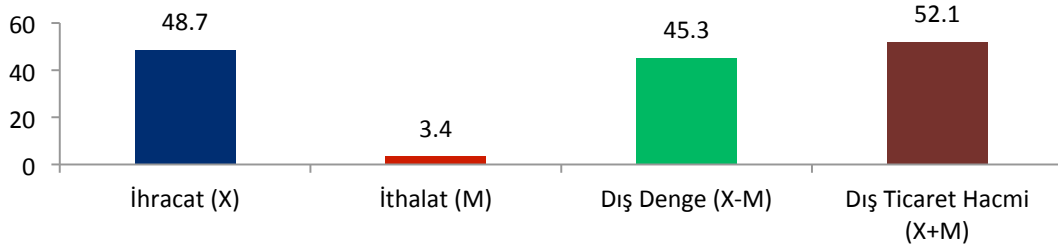
Grafik 6.4.16. Ağrı İlinin Türkmenistan'a İhracatı: Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Ağrı ilinin bu ülkeye ihracatında 2016'da ilk üç fasıl ardından kara taşıtları aksam ve parçaları %6,8 payla dördüncü, çorap çeşitleri %5,5 payla beşinci ve ayakkabılar %4,6 payla altıncı sırada bulunmaktadır.

ii) Iğdır İlinin Orta Asya Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

Iğdır ilinin 2011-2017 döneminde Orta Asya bölgesi ülkeleriyle dış ticaretinin gelişimi de Tablo 6.4.8'de görülmektedir. Iğdır'ın 2011-2017 döneminde Orta Asya Ülkeleri ile dış ticaretinin gelişimini gösteren tabloda görüldüğü üzere, Iğdır ilinin bölge ülkelerinin tümüyle dış ticaret yaptığı anlaşılmaktadır. Iğdır ilinin bu bölge ülkeleri ile 2011-2017 dönemindeki toplam dış ticaret gelişmelerine bakıldığında, tablonun son satırında görüldüğü üzere bu ülkelere dönemin tümünde toplamda 48,7 milyon dolar civarında ihracat gerçekleştirmiş, buna karşılık toplamda sadece 3,4 milyon dolarlık ithalat yapmıştır. Bu bağlamda bu ülkelerle dış ticarete Iğdır ili, Grafik 6.4.17'de görüldüğü üzere, toplamda 45,3 milyon dolar dış ticaret fazlası elde etmiş ve bölge ülkeleriyle dış ticaret hacmi de toplamda 52 milyon doları aşmıştır.

Grafik 6.4.17. Iğdır İli – Orta Asya Bölgesi Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

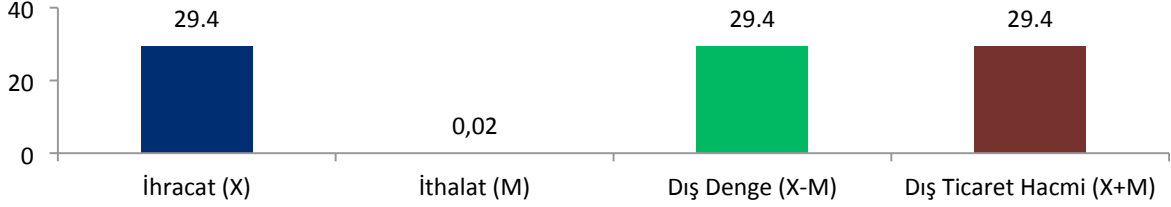
Iğdır ilinin bölge ülkeleriyle 2011-2017 dönemi toplam dış ticaretine bakıldığında, Iğdır ilinin en fazla dış ticaret hacminin Türkmenistan ile olduğu, bu ülkeyi sırayla Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın izlediği görülmektedir.

Tablo 6.4.8. Iğdır İli - Orta Asya Ülkeleri Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Türkmenistan	2011	2.031.862	-	2.031.862	2.031.862
	2012	1.666.940	8.050	1.658.890	1.674.990
	2013	5.267.624	-	5.267.624	5.267.624
	2014	4.564.304	-	4.564.304	4.564.304
	2015	4.551.139	-	4.551.139	4.551.139
	2016	4.078.481	11.750	4.066.731	4.090.231
	2017	7.259.959	-	7.259.959	7.259.959
	Toplam	29.420.309	19.800	29.400.509	29.440.109
Kazakistan	2011	-	130.242	-130.242	130.242
	2012	-	36.078	-36.078	36.078
	2013	3.828.895	70.562	3.758.333	3.899.457
	2014	38.734	-	38.734	38.734
	2015	-	3.500	-3.500	3.500
	2016	163.368	-	163.368	163.368
	2017	108.584	-	108.584	108.584
	Toplam	4.139.581	240.382	3.899.199	4.379.963
Özbekistan	2011	-	201.531	-201.531	201.531
	2012	-	32.100	-32.100	32.100
	2013	1.467.078	79.409	1.387.669	1.546.487
	2014	-	178.424	-178.424	178.424
	2015	-	91.214	-91.214	91.214
	2016	-	492.941	-492.941	492.941
	2017	191.378	299.220	-107.842	490.598
	Toplam	1.658.456	1.374.839	283.617	3.033.295
Tacikistan	2011	168.325	763.001	-594.676	931.326
	2012	-	99.379	-99.379	99.379
	2013	113.246	-	113.246	113.246
	2014	374.619	-	374.619	374.619
	2016	132.739	2.200	130.539	134.939
	2017	1.154.432	17.135	1.137.297	1.171.567
	Toplam	1.943.361	881.715	1.061.646	2.825.076
	Kırgızistan	2011	1.674.594	83.600	1.590.994
2012		139.719	221.811	-82.092	361.530
2013		3.294.548	164.433	3.130.115	3.458.981
2014		2.282.908	158.482	2.124.426	2.441.390
2015		2.112.229	32.320	2.079.909	2.144.549
2016		1.546.125	42.953	1.503.172	1.589.078
2017		488.200	199.964	288.236	688.164
Toplam		11.538.323	903.563	10.634.760	12.441.886
Bölge Toplamı		48.700.030	3.420.299	45.279.731	52.120.329.

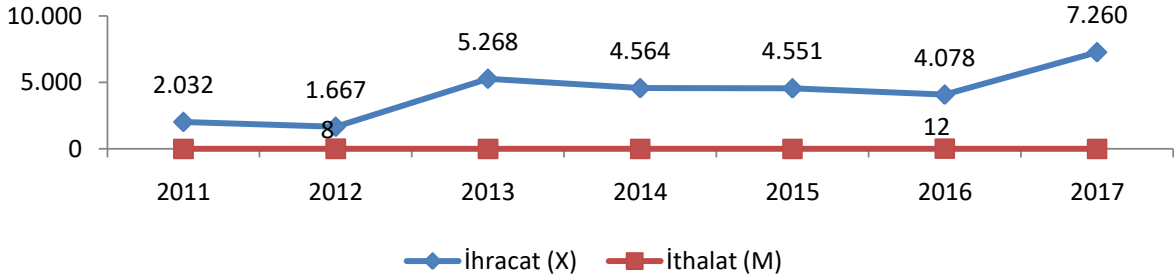
İğdir ilinin bölge ülkeleri içinde dış ticaret hacminin en yüksek olduğu Türkmenistan'a 2011-2017 döneminin tümünde toplam ihracatı 29,4 milyon dolar olmuş, bu ülkeden ithalatı sadece 2012 ve 2012'de toplamda 20 bin dolar gibi ihmal edilecek düzeyde kalmıştır. Grafik 6.4.18'de görüldüğü üzere bu ülkeye ihracat miktarı kadar dış fazla elde edilmiştir.

Grafik 6.4.18. İğdir İli – Türkmenistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

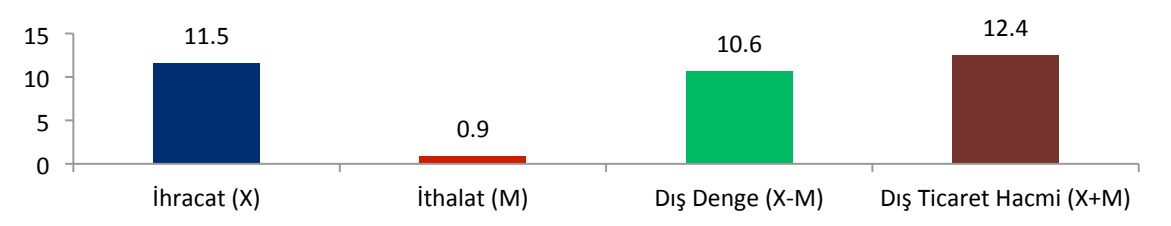
Öte yandan yıl bazında İğdir ilinin Türkmenistan'a ihracatı Grafik 6.4.19'da görüldüğü gibi, 2011'de 2 milyon dolar düzeyindeyken 2012'de 1,6 milyon dolara gerilese de 2013-2016 döneminde 4-5 milyon dolar düzeyinde seyretmiş ve 2017'de 7,2 milyon doları geçmiştir. Bu ülkeden ithalat sadece iki yılda, 2012'de 8.050 dolar ve 2016'da 11.750 dolar gibi ihmal edilecek düzeylerde gerçekleşmiştir.

Grafik 6.4.19. İğdir İlinin Türkmenistan İle İhracat ve İthalatı (2011-2017, Bin Dolar)

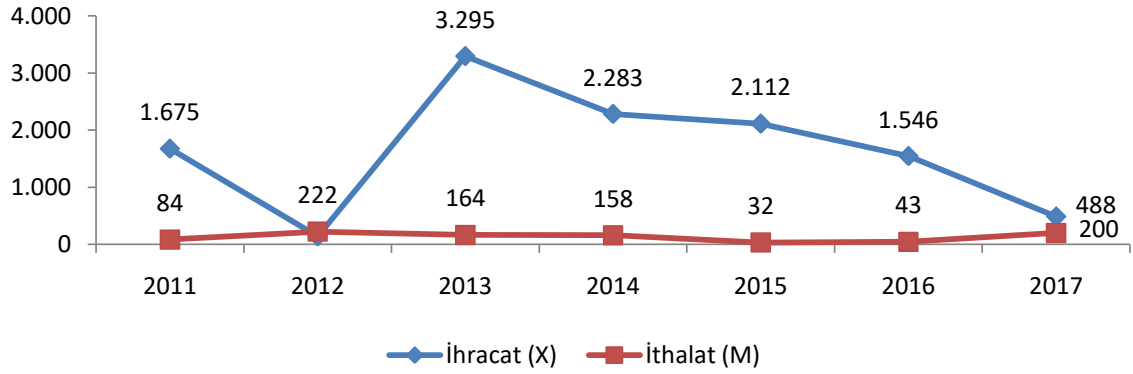

İğdir ilinin Kırgızistan ile bu dönem dış ticaret gelişmelerine bakıldığında, İğdir ilinin bu ülkeye yedi yılda toplam 11,5 milyon dolarlık ihracat yaparken bu ülkeden 904 bin dolar civarında ithalat yaptığı görülmektedir. Grafik 6.4.20'de görüldüğü üzere bu dönemde (2012'de gerçekleşen 82 bin dolarlık dış ticaret açığına karşın) toplamda 10,6 milyon dolarlık dış ticaret fazlası vermiştir. İğdir ile Kırgızistan arası dış ticaret hacmi de dönemin tümünde toplamda 12,4 milyon dolar olmuştur.

Grafik 6.4.20. İğdir İli – Kırgızistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

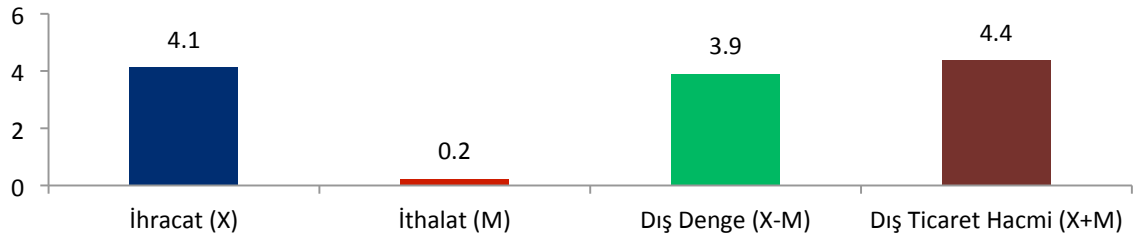

İğdir ilinin Kırgızistan ile dış ticaretinin yıllar itibarıyla gelişimine bakıldığında, Grafik 6.4.21'de görüldüğü üzere, İğdir'in bu ülkeye 2013'den sonra ihracatının azaldığı dikkati çekmektedir. Bu çerçevede 2013'de 3,3 milyon dolara yaklaşın bu ülkeye ihracat değerlerinin 2017'de 488 bin dolara indiği görülmektedir.

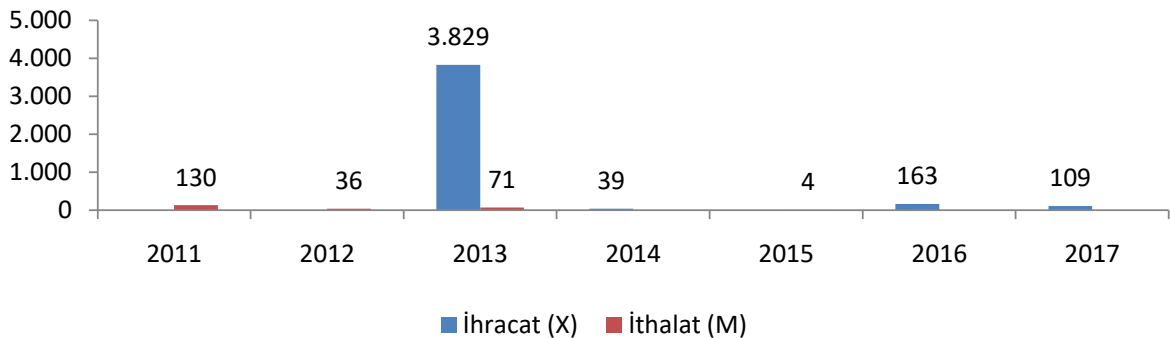
Grafik 6.4.21. İğdir İlinin Kırgızistan İle İhracat ve İthalatı (2011-2017, Bin Dolar)

Öte yandan İğdir ilinin bu ülkeden ithalatının bu dönemde 32 bin dolar ile 221 bin dolar arasında değiştiği görülmektedir.

İğdir ilinin Kazakistan ile dış ticaret ilişkilerine bakıldığında dönemin tümünde bu ülkeye toplamda ihracat miktarı Grafik 6.4.22'de görüldüğü üzere 4,1 milyon doları geçerken bu ülkeden toplam 240 bin dolarlık ithalat yapılmıştır. Sadece ithalat yapılan yıllarda az miktarda dış açık verilmiş, ancak dönemin tümünde bu ülkeye toplam 3,9 milyon dolar dış ticaret fazlası veren İğdir'in bu ülkeyle toplam dış ticaret hacmi 4,4 milyona ulaşmıştır.

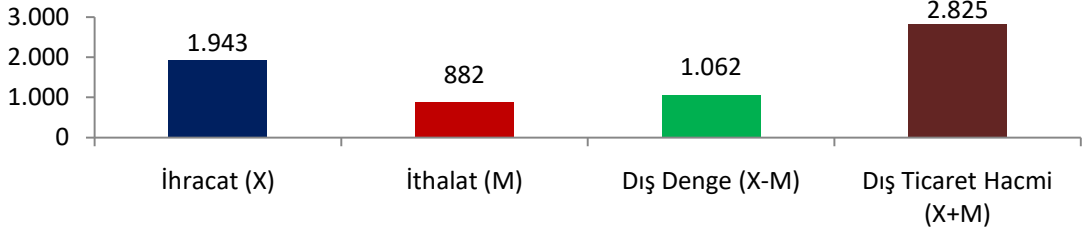
Grafik 6.4.22. İğdir İli – Kazakistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

İğdir'in Kazakistan yıllar itibarıyla ihracat ve ithalatının gelişimi de Grafik 6.4.23'de yer almaktadır. Görüldüğü üzere bu ülkeye dönem içinde 2013, 2014, 2016 ve 2017 yıllarında ihracat ve 2011, 2012, 2013 ve 2015 yıllarında ithalat yapılmıştır. Bu ülkeye İğdir'in ihracatı en yüksek düzeyine 2013'de 3,8 milyon dolarla ulaşırken bu ülkeden ithalatta en yüksek miktar 2011'de 130 bin dolar olmuştur. Diğer yıllardaki ihracat ve ithalat miktarları çok düşük düzeylerde gerçekleşmiştir.

Grafik 6.4.23. İğdir İlinin Kazakistan İle İhracat ve İthalatı (2011-2017, Bin Dolar)

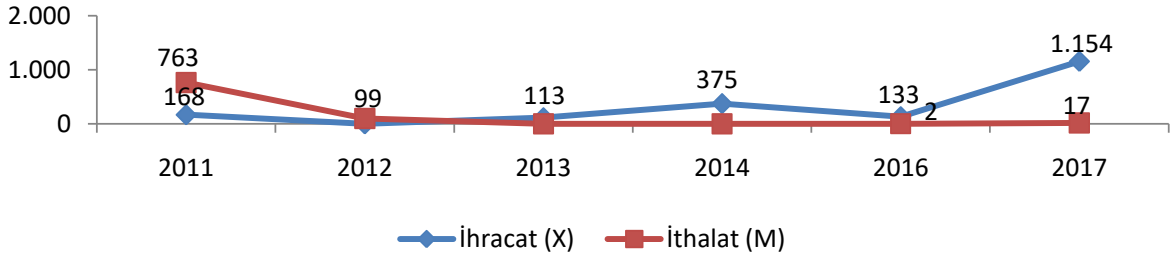
İğdir ilinin Tacikistan ile dıŐ ticaretine bakıldığında, bu dönemin toplamında bu ÷lkeye toplamda 1,9 milyon doları aŐan miktarda ihracat yapılmıŐ, bu ÷lkeden yedi yılda toplam 882 bin dolarlık ithalat gerçekteŐmiŐtir. Grafik 6.4.24'de gör÷ldüğü gibi bu dönemde bu ÷lkeye karŐı 2011 ve 2012 yıllarında dıŐ ačık verilmesine rağmen toplamda 1,1 milyon dolara yakın dıŐ ticaret fazlası elde etmiŐ ve toplam dıŐ ticaret hacmi de 2,8 milyon doları aŐmıŐtır.

Grafik 6.4.24. İğdir İli – Tacikistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

İğdir ilinin Tacikistan'a bu dönemde ihracat ve ithalatının gelişiminin yer aldığı Grafik 6.4.25'de gör÷ldüğü üzere bu ÷lkeye 2012 yılı hariç ihracat yapılmış, ihracat miktarı 2011'de 168 milyon dolarken dönem sonunda 2017'de 1,1 milyon doları aşmıştır.

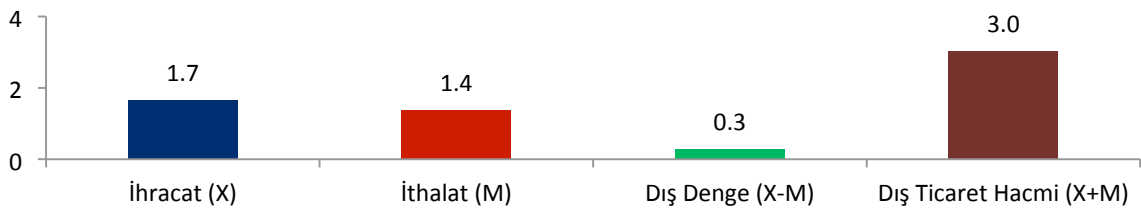
Grafik 6.4.25. İğdir İlinin Tacikistan İle İhracat ve İthalatı (2011-2017, Bin Dolar)

İğdir ilinin Tacikistan ile ithalatı da 2011'de 763 bin dolarken giderek azalmış, 2013 ve 2014'de bu ÷lkeden ithalat yapılmamış, 2016'da 2.200 dolar ve 2017'de ise 17.135 dolar gibi çok düşük miktarlarda ithalat gerçekteŐmiŐtir.

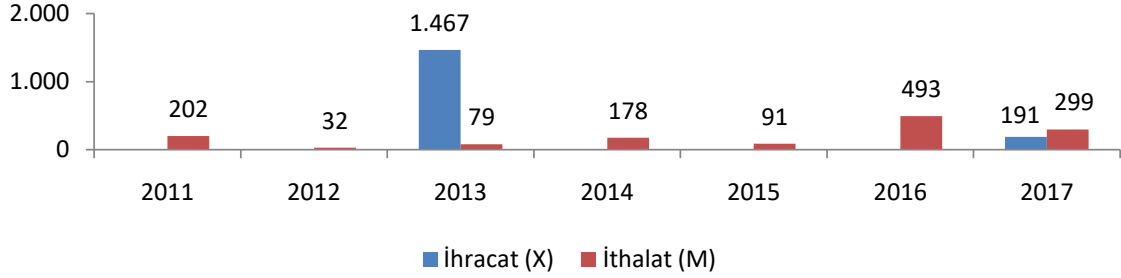
İğdir ilinin bu bölgedeki ÷lkeler içinde sadece 2 yıl ihraç yaptığı ve yedi yıl boyunca deėiŐik miktarlarda ithalat yaptığı ÷lke Özbekistan'dır. Bu ÷lkeye bu dönemde toplamda 1,7 milyon dolara yakın ihracat yapılırken bu ÷lkeden yedi yılda toplam 1,4 milyon dolara yakın ithalat gerçekteŐmiŐtir. Bu ÷lke ile dıŐ ticarete sadece 2013'de dıŐ ticaret fazlası verilmesine, diğer altı yılda dıŐ ačık verilmesine karŐın, dıŐ ačık miktarları daha az olduğu için bu ÷lkeye karŐı, Grafik 6.4.26'da gör÷ldüğü üzere 284 bin dolarlık dıŐ ticaret fazlası verilmiŐ, bu ÷lkeyle dönemin tümünde toplam dıŐ ticaret hacmi 3 milyon doları aŐmıŐtır.

Grafik 6.4.26. İğdir İli – Özbekistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

İğdir ilinin Özbekistan ile ihracat ve ithalatının yer aldığı Grafik 6.4.27’de görüldüğü gibi, bu ülkeye 2013’de 1,5 milyon dolara yakın ve 2017’de 191 bin dolarlık ihracata karşın bu ülkeden 32 bin ile 493 bin dolar arasında değişen tutarlarda ithalat gerçekleştirilmiştir.

Grafik 6.4.27. İğdir İlinin Özbekistan İle İhracat ve İthalatı (2011-2017, Bin Dolar)

Bu noktada İğdir ilinin Orta Asya ülkelerine ihracatlarında DAİB verilerine göre önemli fasılların neler olduğuna bakabiliriz. Bu çerçevede, İğdir ilinin Kazakistan’a yaptığı ihracat fasıllarına baktığımızda, Tablo 6.4.9’da görüldüğü üzere, 2012’de 8516 kodlu fasıl ürünler (elektrikli su ısıtıcıları, elektro-termik cihazlar (şofbenler) ihracatı 608 bin dolarla ilk sırada yer almış, bu ürünleri 249 bin dolarla 7321 kodlu fasıl ürünleri (demir-çelik soba, ocak, ızgara, ocak, mangal vb. ev eşyası) izlemiştir. Kazakistan’a ihracatın 2,9 milyon dolarla en yüksek düzeyde gerçekleştiği 2013’de 2710 kodlu fasıl ürünleri (petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar) ilk sırada, 3403 kodlu fasıl ürünleri (yağlama müstahzarları, pas önleyiciler) 708 bin dolar ile ikinci sırada yer almıştır.

Tablo 6.4.9. İğdir İlinin Kazakistan’a İhracatında Önemli Fasıllar (2012-2016, Dolar)

2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	608.845
7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara, ocak, mangal vb. ev eşyası	249.268
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	67.031
7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksesuarı	6.125
2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	2981.847
3403	Yağlama müstahzarları, pas önleyiciler	708.884
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	62.206
8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	25.000
7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara, ocak, mangal vb. ev eşyası	23.055
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	12.141
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	7.884
6208	Kadın/kız çocuk için iç ve gece giyim eşyası	5.771
4417	4417	1.632
9404	Somyalar, şilte, yatak, yorgan, yastık, puf, diz, ayak örtüleri vb	1.123
2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
9619	Diğer mamul eşya (başka yerde sınıflanmamış)	38.733
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	80.969
3303	Parfümler ve tuvalet suları	35.566
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	26.269

Kaynak: DAİB

İğdir'ın Kazakistan'a ihracatı 2013'den itibaren hem ihracat değeri hem de ürün çeşitliliği bakımından azalmıştır. DAİB verilerine göre 2016'da sadece 3 fasıldan ihracat yapılmış ve bunların toplam değeri 82 bin dolar olmuştur. 2016'da İğdir ilinin bu ülkeye ihracat yaptığı fasıllar arasında 3917 kodlu fasıl ürünleri (plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb) yaklaşık 81 bin dolarla ilk sırada yer almıştır.

İğdir ilinin Kırgızistan'a bu dönemin tümünde daha fazla miktarda ve çok daha fazla fasıldan ihracatı gerçekleşmiştir. DAİB verilerine göre İğdir'ın Kırgızistan'a yaptığı ihracatın fasıllarına bakıldığında, Tablo 6.4.10'da görüldüğü üzere, 8516 kod numaralı fasıl ürünlerinin (elektrikli su ısıtıcısı, şofbenler) 2013 yılı hariç diğer yıllarda bu ülkeye ihracatta ilk sırada olduğu görülmektedir. Bu fasıl ürünleri 2011'de 2,3 milyon dolar, 2012'de 2,7 milyon dolar olarak gerçekleşmiş, ancak 2012'den sürekli olarak azalarak 2014'te 1,4 milyon dolara, 2015'te 1,2 milyon dolara ve 2016'da 1,1 milyon dolara inmiştir.

Tablo 6.4.10. İğdir İlinin Kırgızistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

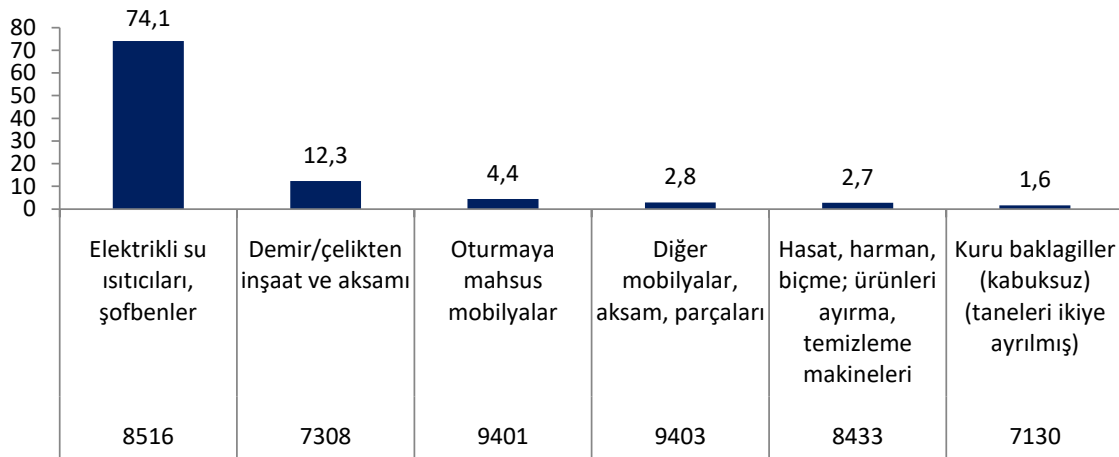
2011			2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler	2.381.818	8516	Elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler	2.717.518
1704	Kakao içermeyen şeker mamulleri (beyaz çikolata dahil)	115.623	8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	317.880
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	94.832	7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara, ocak, mangal vb. ev eşyası	62.575
7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara, ocak, mangal vb. ev eşyası	81.722	9405	Diğer aydınlatma cihazları, lambalar, ışıklı tabela, plaka vb.	32.571
3401	Sabunlar, yüzey aktif organik mad	78.089	0713	Kuru baklagiller (kabuksuz)	26.250
0713	Kuru baklagiller (kabuksuz)	69.971	8422	Yıkama, temizleme, kurutma, doldurma vb. işler için makine,	20.096
1806	Çikolata ve kakao içeren diğer gıda müstahzarları	44.891	3923	Eşya taşıma ambalajı için plastik mamulleri, tıpa, kapak, kapsül	13.995
2106	Tarifenin başka yerinde yer almayan gıda müstahzarları	25.386	7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksesuarı	12.842
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	9.306	8479	Kendine özgü fonksiyonlu makine ve cihazlar	4.173
7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksesuarı	9.286	8437	Tohumları temizleme, ayırma, öğütme, işleme makineleri	1.403
2013			2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
2710	Petrol yağları ve bitümenli yağlar	1.642.471	8516	Elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler	1.478.818
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler	1.016.091	7323	Demir/çelikten ev eşya ve aksesuarı	243.163
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	405.460	8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	205.057
9403	Diğer mobilyalar, aksesuar, parça	88.332	7308	Demir/çelikten inşaat ve aksesuarı	116.636
0713	Kuru baklagiller (kabuksuz)	77.777	0713	Kuru baklagiller (kabuksuz)	50.688
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksesuar-parçaları	43.799	3916	Plastikten monofil, çubuk, profiller-enine kesiti > 1mm.	47.827
7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksesuarı	32.051	9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksesuar-parçaları	44.724
8422	Yıkama, temizleme, kurutma, doldurma vb. işler için makine	12.556	7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara, ocak, mangal vb. ev eşyası	36.443
8514	Sanayi-laboratuvarlarda kullanılan elektrik ocak ve fırınları vb.	3.627	9403	Diğer mobilyalar vb. aksesuar, parçaları	19.300
3926	Plastikten diğer eşya	3.225	5705	Diğer halı ve yer kaplamaları	14.706
2015			2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler	1.240.776	8516	Elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler	1.192.587
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar	242.140	7308	Demir/çelikten inşaat ve aksesuarı	197.941
9403	Diğer mobilyalar vb. aksesuarları	186.649	9401	Oturmaya mahsus mobilyalar	70.893
7308	Demir/çelikten inşaat ve aksesuarı	107.271	9403	Diğer mobilyalar, aksesuar, parça	45.513
8417	Sanayi ve laboratuvar için fırınlar; elektriksiz	78.572	8433	Hasat, harman, biçme; ürünleri ayırma, temizleme makineleri	43.691
9404	Somiyalar, silte, yatak, yorgan, yastık, puf, diz, ayak örtüleri vb	47.209	0713	Kuru baklagiller (kabuksuz) (taneleri ikiye ayrılmış)	25.361
4411	Lif levha, orta yoğunlukta	39.331	7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara	11.610
7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara	32.315	4411	Lif levha, orta yoğunlukta	8.679
7326	Demir/çelikten diğer eşya	22.549	2001	Sebze, meyve, sert kabuklu meyve	3.993
7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksesuarı	21.762	1904	Hububat esaslı kabartılmış gıda mamulleri	3.009

Kaynak: DAİB

Bu dönemde İğdir ilinden Kırgızistan'a ihraç edilen diğer fasıl ürünleri incelendiğinde ihracata konu ürünlerin demir-çelik ürünlerinden mobilyalara laboratuvar malzemelerinden baklagillere, petrol ürünü yağlara, ev eşyaları, ocak ızgaraya kadar geniş bir yelpazede olduğu görülmektedir. Bu çerçevede 2011-2014 döneminde hava vakumlu, hava/gaz kompresörü, vantilatör ve aspiratörlerin (Fasıl 8414) ve demir çelikten soba, ocak ızgara, ocak mangal vb. (Fasıl 7321) ürünlerin ihracatta ilk üç fasılda yer aldığı dikkati çekmektedir. Benzer biçimde 2015 ve 2016'da oturmaya mahsus mobilyalar (Fasıl 9401) ve demir çelikten inşaat ürünleri, parçaları ve aksamlarının (Fasıl 7308) iki veya üçüncü sıradaki fasıllar olduğu görülmektedir.

İğdir ilinin DAİB verilerine göre Kırgızistan'a ihracatı 2016'da 21 farklı fasıldan 1,6 milyon dolar olmuştur. İğdir ilinin 2016'da bu ülkeye ihracatındaki önemli fasılların paylarına bakıldığında, Grafik 6.4.28'de görüldüğü gibi ilk sırada %74,1 payla elektrikli su ısıtıcıları, şofbenlerin yer aldığı, ikinci sırada %12,3 payla demir çelikten inşaat ürünleri, aksam ve parçalarının ve üçüncü sırada %4,4 payla oturmaya mahsus mobilyalar bulunmaktadır.

Grafik 6.4.28. İğdir ilinin Kırgızistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

İğdir ilinin bu ülkeye ihracatında bu üç faslı takip eden üç fasılın payları grafikte görüldüğü üzere %2,8 ile %1,6 arasında değişmekte, il on faslı oluşturan diğer fasılların payları ise %1'in altında yer almaktadır. Görüldüğü üzere İğdir ilinin bu ülkeye ihracatında ilk üç fasılın toplam payı %90'ı aşmaktadır.

İğdir'in DAİB verilerine göre Özbekistan'a ihracatı 2013'de tek fasıldan gerçekleşmiş, TÜİK verilerine göre 2017'de 191 bin dolarlık ihracatın hangi fasıl(lar)dan oluştuğu bilgisine elimizdeki fasıl verilerine göre ulaşılamamıştır. İğdir'in Özbekistan'a 2013'deki tek fasıl ihracatı, Tablo 6.4.11'de görüldüğü gibi, 2710 kodlu fasıl ürünleri (petrol yağları ve bitümenli mineral yağları) olmuş ve bu fasıldan yaklaşık 1,5 milyon dolarlık ihracat gerçekleşmiştir.

Tablo 6.4.11. İğdir ilinin Özbekistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2013, Dolar)

2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	1.467.077

Kaynak: DAİB

İğdır ilinin DAİB verilerine göre bu dönemde Tacikistan'a ihracatında önemli fasıllar da Tablo 6.4.12'de görülmektedir. TÜİK verilerine göre 2012'de bu ülkeye İğdır ilinin ihracatı yokken tabloda bu ülkeye 2012'de beş fasıldan ihracat yapıldığı ve yine TÜİK verilerinin aksine 2015'de bu ülkeye ihracat yapılmadığı dikkati çekmektedir. Tabloda görüldüğü üzere, İğdır'dan Tacikistan'a ihracatın 2011'de yalnızca iki fasıldan oluşurken 2016'ya gelindiğinde arttığı görülmektedir.

Tablo 6.4.12. İğdır İlinin Tacikistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	325.593
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	28.010
2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	572.556
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	15.848
7323	Demir/çelikten ev işlerinde kullanılan eşya ve aksamı	9.554
7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara, ocak, mangal vb. ev eşyası	3.885
7020	Camdan diğer eşya	783
2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	72.601
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	16.758
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	12.655
7326	Demir/çelikten diğer eşya	11.240
2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	298.753
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	24.203
8451	Dokuma maddelerini yıkama, kurutma, ütüleme makine ve cihazları	19.635
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	15.801
7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara, ocak, mangal vb. ev eşyası	10.443
8422	Yıkama, temizleme, kurutma, doldurma vb. işler için makine, cihaz	2.954
4819	Kâğıt/karton vb. esaslı kutu, kılıf, torba vb. eşya	2.858
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	51.129
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	26.206
3923	Eşya taşıma ambalajı için plastik mamulleri, tıpa, kapak, kapsül	18.573
6404	Ayakkabı; yüzü dokuma maddelerinden, tabanı kauçuk, plastik vb	9.316
6402	Ayakkabı; dış tabanı, yüzü kauçuk ve plastik diğer	8.805
8413	Sıvılar için pompalar, sıvı elevatörleri	5.350
7216	Demir/alaşimsız çelikten profil	3.913
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	3.275
3926	Plastikten diğer eşya	3.249
2008	Başka yerinde belirtilmeyen meyve ve yenilen diğer bitki parçaları konserveleri	1.091

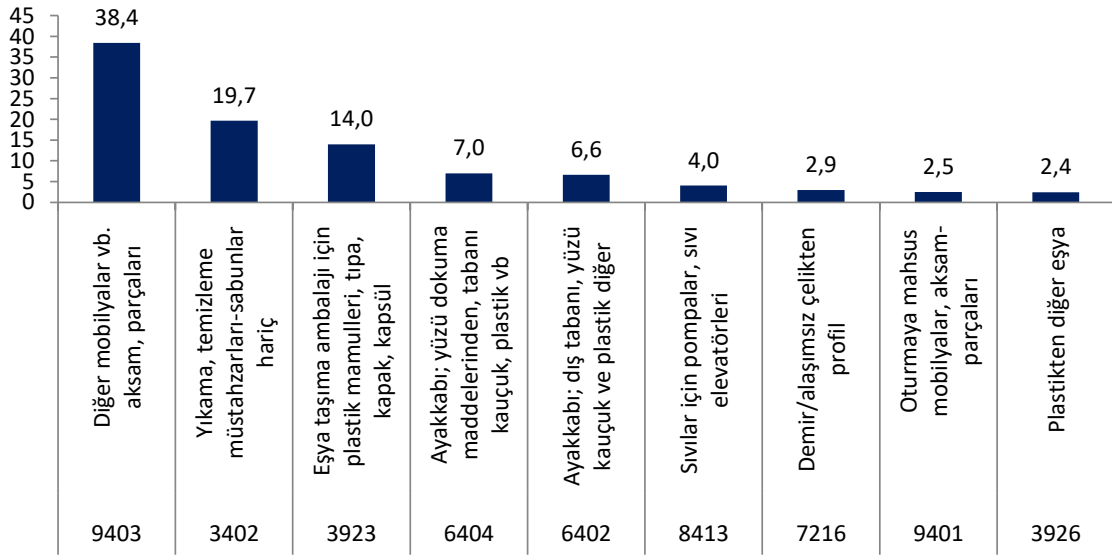
Kaynak: DAİB

Tabloda görüldüğü gibi, bu dönemin ilk 4 yılında 8516 kodlu fasıl ürünleri (elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler) ihracatının ilk sırada yer aldığı, 8414 kodlu fasıl ürünlerinin (hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör) ikinci sırada yer aldığı dikkati çekmektedir. Bu

bağlamda 8516 kodlu fasıl ürünleri ihracatının 2011’de 325 bin dolarken 2012’de 572 bin dolara ulaştığı, ancak 2013’de 72 bin dolara gerilediği 2014’de yeniden yükselerek 298 bin dolara çıkmıştır. Bu ülkeye İğdir ilinin ihracatında demir çelikten ev eşyaları (Fasıl 7323) ile diğer mobilya aksam ve parçaları (Fasıl 9403), 2011-2013 döneminde üçüncü ve dördüncü sıradaki fasılları oluşturmuştur.

İğdir ilinin Tacikistan’a ihracatında 2014’de diğer mobilya aksam ve parçaları (Fasıl 9403) ikinci sırada (24 bin dolarla) iken 2016’da 51 bin dolarla ilk sırayı almıştır. 2016’da bu faslı 26 bin dolarla Fasıl 3402 (yıkama temizleme müstahzarları –sabun hariç) ve 18 bin dolarla Fasıl 3923 (eşya taşıma ambalajı v.b.) izlemiştir. DAİB verilerine göre İğdir ili 2016’da Tacikistan’a 17 farklı fasıldan 133 bin dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir. DAİB verilerine göre, Grafik 6.4.29’da görüldüğü gibi, bu ülkeye 2016’da ihracatta ilk sıradaki fasılın payı %38,4; ikinci ve üçüncü sıradaki fasılların payı da %19,7 ve %14 olmuştur.

Grafik 6.4.29. İğdir ilinin Tacikistan’a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

DAİB verilerine göre İğdir ilinin Türkmenistan’a 2011-2016 döneminde ihracatında önemli fasıllar da Tablo 6.4.13’de yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, İğdir ilinden Türkmenistan’a yapılan ihracatta, 2011’de 2520 kodlu fasıl ürünleri (alçı taşı, anhidrit ve alçılar) 789 bin dolarla ilk sıradayken 2836 kodlu fasıl ürünleri (karbonat; peroksikarbonat; ticari amonyum karbonat) 230 bin dolarla ikinci sırayı almıştır. 2520 kodlu fasıl ürünleri 2012 yılında 568 bin dolarla ihracatta ilk sıradayken 2013’te 392 bin dolarla ikinci sıraya inmiştir.

İğdir ilinin Türkmenistan’a ihracatında 2014’den itibaren 3402 kodlu fasıl ürünleri (yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç) her yıl ilk sırada yer almıştır. Bu fasıl ürünlerinden İğdir ilinin Türkmenistan’a ihracatı 2014’te 1 milyon dolara, 2015’te 1,1 milyon dolara ve 2016’da 1,6 milyon dolara kadar yükselmiştir. 2014-2016 döneminde diğer mamul eşyalar içinde yer alan (sınıflanmamış diğer) ürünler (Fasıl 9619) ikinci sırayı almıştır. Bu ülkeye ihracatta üçüncü sırayı 2014’de Fasıl 2520 (alçı taşı, alçı v.b.), 2015’de Fasıl 2202 sular (tatlandırıcılı, lezzetlendirilmiş) ve 2016’da Fasıl 3305 (saç müstahzarları) almıştır.

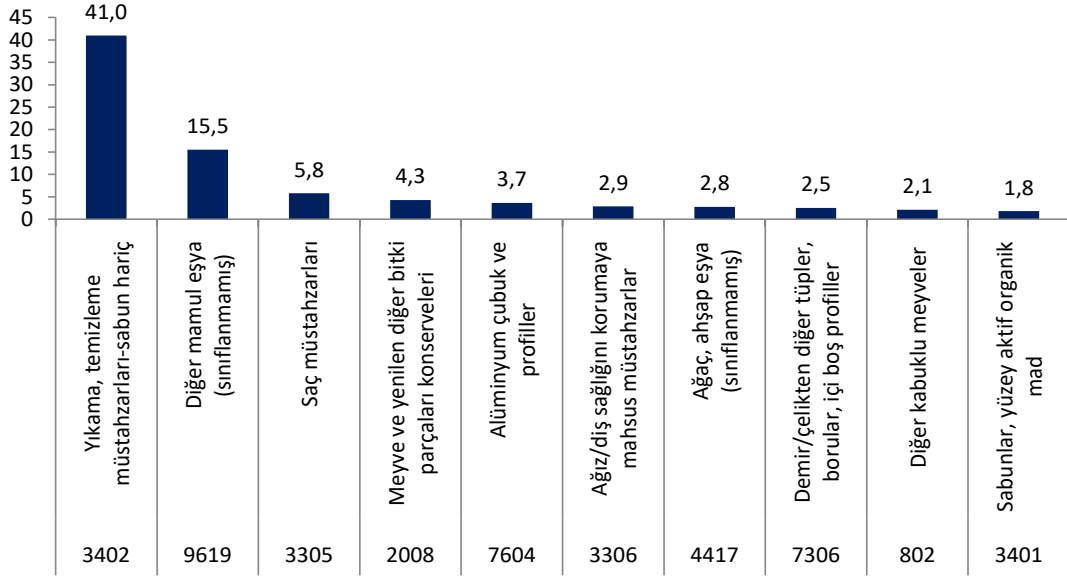

Tablo 6.4.13. İğdir'ın Türkmenistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011			2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	789.559	2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	568.327
2836	Karbonat; peroksikarbonat; amonyum karbonat	230.855	9405	Diğer aydınlatma cihazları, lambalar, ışıklı tabela, plaka vb.	365.053
3214	Macunlar, renkli çimentolar ve boyacılıkta kullanılan sıvama	138.402	8544	İzole tel, kablo; izole elektrik iletkenleri; fiber optik kablo	126.039
7308	Demir/çelikten inşaat ve aksamı	120.854	8537	Elektrik kontrol, dağıtım tabloları	89.006
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	113.921	8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	82.884
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	70.205	3921	Plastikten diğer levhalar, yaprak, pelikül, varak ve lamalar	71.687
9405	Diğer aydınlatma cihazları, lambalar, ışıklı tabela, plaka vb.	61.872	8502	Elektrojen grupları, rotatif elektrik konvertisörleri	61.000
6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	36.767	8504	Elektrik transformatörleri, statik konvertisörler, endüktörler	57.600
6208	Kadın/kız çocuk için iç ve gece giyim eşyası	33.799	3401	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler	46.187
6206	Kadın/kız çocuk için gömlek, bluz,	31.271	8438	Yiyecek/içecek sanayinde kullanılan makine ve cihazlar	39.935
2013			2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	1.856.456	3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	1.030.564
2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	392.367	9619	Diğer mamul eşya (sınıflanmamış)	531.807
3405	Ayakkabı, mobilya, döşeme vb temizleyen boya, cila, pasta vb	308.810	2520	Alçı taşı, anhidrit ve alçılar	448.150
9619	Diğer mamul eşya (sınıflanmamış)	304.716	8544	İzole tel, kablo fiber optik kablo	349.623
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	296.098	9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	324.211
9403	Diğer mobilyalar vb. aksamı	254.421	3305	Saç müstahzarları	281.638
3306	Ağız/diş sağlığını korumaya mahsus müstahzarlar	182.563	3306	Ağız/diş sağlığını korumaya mahsus müstahzarlar	241.833
3305	Saç müstahzarları	150.527	9401	Oturmaya mahsus mobilyalar,	221.501
7216	Demir/alaşimsız çelikten profil	148.054	7308	Demir/çelikten inşaat ve aksamı	115.668
8426	Gemi vinçleri, maçunalar, halatlı vinçler, döner köprüler	132.000	9616	Koku veren spreyleyler, muhafaza başları, pudra ponponu, tampon	75.228
2015			2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	1.181.789	3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	1.674.599
9619	Diğer mamul eşya (sınıflanmamış)	656.025	9619	Diğer mamul eşya (sınıflanmamış)	634.468
2202	Sular (tatlandırıcı, lezzetlendir)	450.658	3305	Saç müstahzarları	236.756
3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	342.008	2008	Meyve ve yenilen diğer bitki parçaları konserveleri	174.399
3305	Saç müstahzarları	262.410	7604	Alüminyum çubuk ve profiller	149.135
3924	Plastikten sofralar, mutfak ve diğer ev eşyası, tuvalet eşyası	125.999	3306	Ağız/diş sağlığını korumaya mahsus müstahzarlar	118.544
7308	Demir/çelikten inşaat ve aksamı	113.067	4417	Ağaç, ahşap eşya (sınıflanmamış)	112.904
3306	Ağız/diş sağlığını korumaya mahsus müstahzarlar	109.241	7306	Demir/çelikten diğer tüpler, borular, içi boş profiller	102.344
8704	Eşya taşıma için motorlu taşıtlar	104.776	0802	Diğer kabuklu meyveler	87.424
3925	Plastikten inşaat malzemesi	88.508	3401	Sabunlar, yüzey aktif organik mad	73.830

Kaynak: DAİB

DAİB verilerine göre Türkmenistan'a İğdir ilinden 2016'da ihracatı 56 farklı fasıldan gerçekleşmiş ve bu ülkeye 2016'da 4.085.719 dolarlık ihracat yapılmıştır. Bu yıldaki ihracata ilişkin önemli fasılların paylarının yer aldığı Grafik 6.4.30'da görüldüğü gibi, 17,7 milyon dolarla ilk sıradaki yıkama, temizleme müstahzarları faslının payı %41 olmuştur.

Grafik 6.4.30. Iğdır İlinin Türkmenistan'a İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Grafikte görüldüğü üzere, 2016'da 635 bin dolara yakın ihracatla ikinci sırada bulunan diğer mamul eşyalar faslının payı %15,5 ve 237 bin dolarlık ihracatla üçüncü sırada bulunan saç müstahzarları faslının payı da %5,8 olmuştur. Iğdır ilinin bu ülkeye ihracatında diğer önemli fasılların payı %43 ile 1,8 arasında değişmektedir.

iii) Kars İlinin Orta Asya Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

DAİB verilerine göre Kars ili, Kazakistan'a 2011'de tek fasıldan 675 bin dolar tutarında ihracat gerçekleşmiştir. Kars ilinin 2011'de ihracatı, Tablo 6.4.14'de görüldüğü üzere, 8704 kodlu fasıldan 675 bin dolar (eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar) olmuştur.

Tablo 6.4.14. Kars İlinin Kazakistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8704	Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar	675.000

Kaynak: DAİB

iv) Ardahan İlinin Orta Asya Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

TÜİK verilerine ve DAİB verilerine göre incelediğimiz dönemde Ardahan ilinin Orta Asya Bölgesi ülkeleriyle ihracat ve ithalat ilişkisi bulunmamaktadır.

6.5. TRA2 BÖLGESİ - ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ DIŞ TİCARET ANALİZİ

TRA2 Bölgesinin Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi ülkeleri ile dış ticaretinin gelişimi, önce bölgesel düzeyde, ardından il düzeyinde değerlendirilecektir.

6.5.1. Bölgesel Düzeyde TRA2 Bölgesi-Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Dış Ticareti

TRA2 Bölgesinin 2011-2017 dönemi Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi ülkeleri ile TÜİK verilerine göre dış ticaretinin gelişimi Tablo 6.5.1'de yer almaktadır.

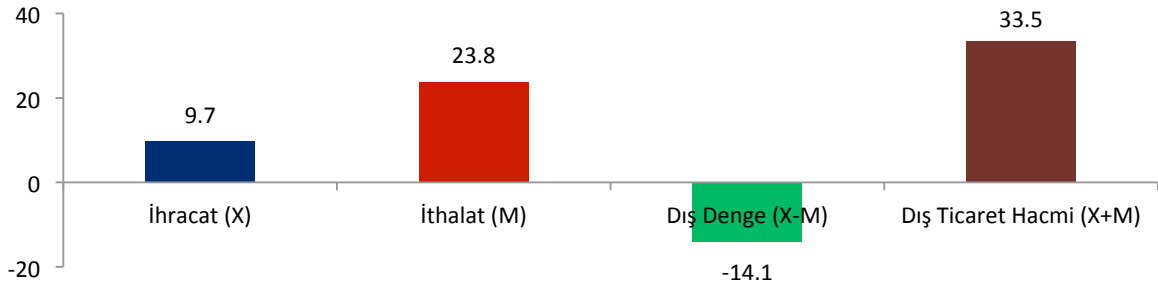
Tablo 6.5.1. TRA2 Bölgesi - Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkeleri Dış Ticareti (Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Almanya	2011	74.470	935.507	-861.037	1.009.977
	2012	-	721.991	-721.991	721.991
	2013	442.390	429.416	12.974	871.806
	2014	589.485	1.435.006	-845.521	2.024.491
	2015	278.077	401.765	-123.688	679.842
	2016	280.839	763.305	-482.466	1.044.144
	2017	419.968	2.542.970	-2.123.002	2.962.938
	Toplam	2.085.229	7.229.960	-5.144.731	9.315.189
Avusturya	2011	-	3.839.278	-3.839.278	3.839.278
	2012	-	1.354.835	-1.354.835	1.354.835
	2013	-	3.866.555	-3.866.555	3.866.555
	2014	-	400.364	-400.364	400.364
	2015	-	714.559	-714.559	714.559
	2016	-	1.186.898	-1.186.898	1.186.898
	2017	-	2.729.375	-2.729.375	2.729.375
	Toplam	-	14.091.864	-14.091.864	14.091.864
Bulgaristan	2011	11.755	121.934	-110.179	133.689
	2012	26.396	1.888	24.508	28.284
	2014	7.200	3.800	3.400	11.000
	2015	398.220	-	398.220	398.220
	2016	1.052.439	29.775	1.022.664	1.082.214
	2017	2.097.635	-	2.097.635	2.097.635
	Toplam	3.593.645	157.397	3.436.248	3.751.042
	Romanya	2011	-	6.449	-6.449
2013		-	10.120	-10.120	10.120
2014		433.031	3.561	429.470	436.592
2015		811.236	-	811.236	811.236
Toplam		1.244.267	20.130	1.224.137	1.264.397
Sırbistan		2013	-	12.080	-12.080
	2014	-	50.058	-50.058	50.058
	2015	-	12.860	-12.860	12.860
	Toplam	-	74.998	-74.998	74.998
Çek Cumhuriyeti	2013	-	427.755	-427.755	427.755
	2015	-	1.910	-1.910	1.910
	2016	-	118.080	-118.080	118.080
	Toplam	-	547.745	-547.745	547.745
Macaristan	2011	-	630.838	-630.838	630.838
	2013	46.830	51.593	-4.763	98.423
	2014	42.885	290.912	-248.027	333.797
	2015	-	103.700	-103.700	103.700
	2016	-	209.821	-209.821	209.821
	2017	2.676.007	86.039	2.589.968	2.762.046
	Toplam	2.765.722	1.372.903	1.392.819	4.138.625
Polonya	2011	-	102.579	-102.579	102.579
	2012	-	1.707	-1.707	1.707
	2013	-	875	-875	875
	2014	-	12.128	-12.128	12.128
	2016	-	37.121	-37.121	37.121
	2017	-	186.764	-186.764	186.764
	Toplam	-	341.174	-341.174	341.174
	Bölge Toplamı		9.688.863	23.836.171	-14.147.308

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Tabloya bakıldığında TRA2 bölgesinin bu dönemde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yedi yılda toplam 9,7 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirdiği, buna karşılık bu ülkelerden toplamda 23,8 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirdiği görülmektedir. TRA2 bölgesinin bu bölge ülkeleri ile gerçekleştirdiği dış ticaret işlemlerinde, Grafik 6.5.1'de görüldüğü gibi, son yedi yılda 14,1 milyon dolar dış ticaret açığı verdiği ve dönemin tümünde toplam dış ticaret hacminin 33,5 milyon dolara ulaştığı görülmektedir.

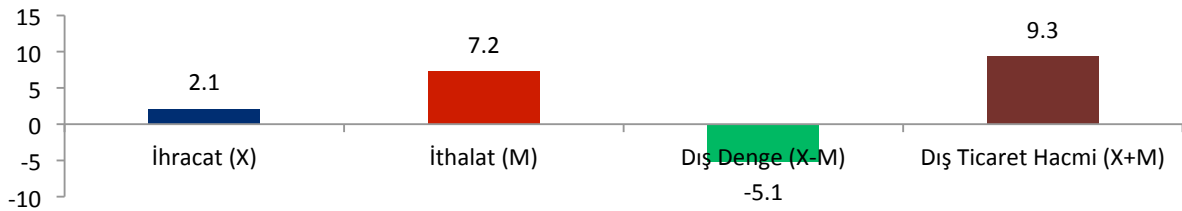
Grafik 6.5.1. TRA2 Bölgesi - Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

TRA2 bölgesinin bu bölge ülkeleriyle ihracat ve ithalatı, daha önce ele aldığımız diğer bölge ülkeleri (Kafkasya, Güney Hazar ve Orta Asya) ile yapılan ihracat ve ithalat verileri ile karşılaştırıldığında oldukça düşük miktardadır. 2011-2017 döneminde Almanya, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'a ihracat yapıldığı buna karşılık bölge ülkelerinin tümüyle TRA2 bölgesinin ithalat ilişkisi olduğu, en fazla ithalatın hiç ihracat yapılmamış Avusturya'dan gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Avusturya yanı sıra bölge ülkeleri içinde incelediğimiz dönemde Sırbistan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya'ya da ihracat yapılamadığı görülmektedir. Bölge ülkeleri ile TRA2 bölgesinin yedi yıllık dönemde toplamda en yüksek dış ticaret hacminin Avusturya ile olduğu, bu ülkeyi sırasıyla Almanya, Macaristan ve Bulgaristan'ın izlediği görülmektedir. TRA2 bölgesinin bölge ülkeleriyle 2011-2017 döneminin tümünde Bulgaristan, Macaristan ve Romanya dışında diğer ülkelerle dış ticaretlerinde açık verdikleri dikkati çekmektedir.

Bu noktada bölgedeki her bir ülke ile TRA2 bölgesinin dönemin tümündeki dış ticaret ilişkilerine baktığımızda Almanya'ya TRA2 bölgesinin bu dönemde yedi yılda toplam 2,1 milyon dolara yakın ihracata karşın 7,2 milyon dolarlık ithalat yaptığı görülmektedir.

Grafik: 6.5.2. TRA2 Bölgesi - Almanya Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

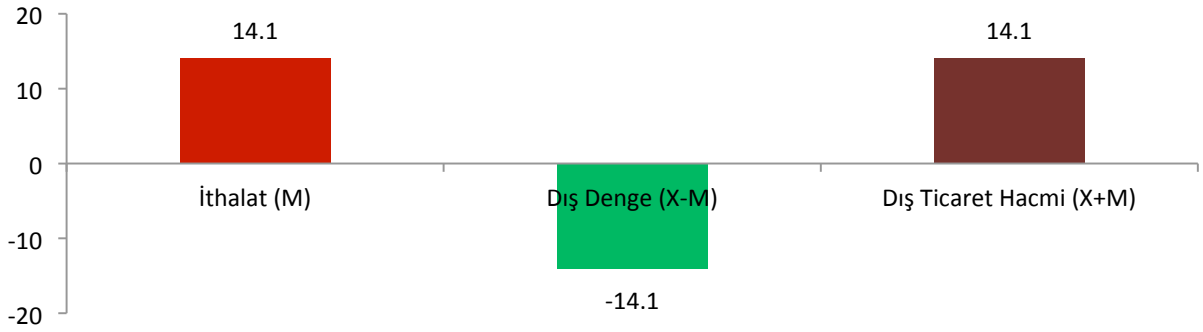

TRA2 bölgesinin bu ülkeye dönemin tümünde, Grafik 6.5.2'de görüldüğü gibi 5,1 milyon dolarlık dış ticaret açığı vermiş ve toplam dış ticaret hacmi 9,3 milyon dolara aşmıştır. TRA2 bölgesinin bu ülkeyle yıllar itibarıyla dış ticaretinin gelişimine bakıldığında bu ülkeye 2012 yılı ha-

riç ihracat yapıldığı ve ihracat miktarının 2014'de en yüksek düzeyine 590 bin dolarla ulaştığı ve 2017'de yaklaşık 420 bin dolar olduğu görülmektedir. TRA2 bölgesinin bu ülkeden ithalatının dalgalı bir seyirle 2017'de 2,5 milyon doları aştığı dikkati çekmektedir. Bölgenin Almanya'ya karşı sadece 2013'de 13 bin dolar dış ticaret fazlası vermesine karşın diğer yıllarda dış ticaret açığı verdiği görülmektedir.

TRA2 bölgesinin bu bölgedeki ülkeler arasında 2011-2017 döneminde en yüksek dış ticaret hacmine sahip olduğu ve bu dönemde hiç ihracat yapamadığı ülke Avusturya'dır. Bu ülkeden dönemin tümünde Grafik 6.5.3'de görüldüğü gibi, toplamda 14,1 milyon dolarlık ithalat yapılmış, dolayısıyla aynı miktarda ikili dış ticaret açığı oluşmuştur.

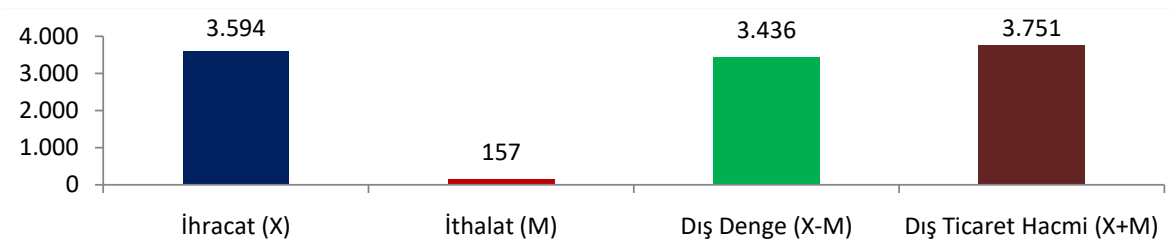
Grafik 6.5.3. TRA2 Bölgesi – Avusturya Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

TRA2 bölgesinin Avusturya'dan bu dönemde ithalatının yıllar itibarıyla gelişimine bakıldığında, dalgalı bir seyir izlediği, 2011'de 3,8 milyon dolarında iken 2014'de 400 bin dolar düzeyine gerilediği, daha sonra yeniden artarak 2017'de 2,7 milyon doları aştığı görülmektedir. Bu ülkeden ileride iller analizi kısmında görüleceği üzere bölgenin canlı hayvan ithalatının son dönemde arttığı gözlemlenmektedir.

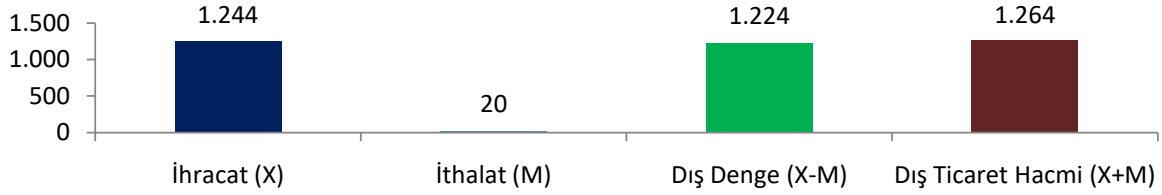
TRA2 bölgesinin bu bölgedeki ülkelerden tablodaki sıraya göre Bulgaristan ile 2011-2017 dönemindeki dış ticaretine bakıldığında, bu ülkeye 6 yıl ihracat yapıldığı ve toplamda ihracat miktarının 3,6 milyon dolara yaklaştığı, buna karşın 4 yıl ithalat yapıldığı ve ithalat miktarının sadece 157 bin dolar olduğu görülmektedir. İhracat miktarının özellikle son iki yılda artarak 2017'de 2,1 milyon dolara ulaştığı dikkati çekmektedir. Bu çerçevede Grafik 6.5.4'de görüldüğü üzere, bu ülkeye TRA2 bölgesi, bu dönemin toplamında 3,4 milyon doları aşan miktarda dış ticaret fazlası vermiş, toplam dış ticaret hacmi de 3,7 milyon doları aşmıştır.

Grafik 6.5.4. TRA2 Bölgesi – Bulgaristan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

TRA2 bölgesinin bu dönemde Romanya ile dış ticaretine bakılırsa, bu ülkeye 2014 ve 2015’de toplamda 1,2 milyon doları aşan miktarda ihracat yapıldığı, bu ülkeden 2011, 2013 ve 2014’de toplamda 20 bin dolar gibi çok cüzi miktarda ithalat yapıldığı görülmektedir. Grafik 6.5.5’de görüldüğü gibi, bu ülkeye karşı dönemin tümünde toplamda 1,2 milyon dolarlık dış fazla verilmiş ve toplam dış ticaret hacmi de 1,3 milyon dolara yaklaşmıştır.

Grafik 6.5.5. TRA2 Bölgesi – Romanya Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

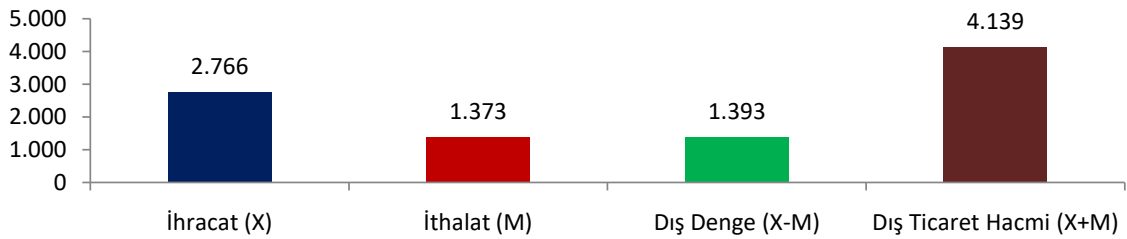

TRA2 bölgesinin bu dönemde Sırbistan ile dış ticaretine bakılırsa, bu ülkeden sadece üç yılda (2013, 2014 ve 2015) toplamda 75 bin dolarlık ithalat yapılmış, bu ülkeye ihracat yapılamadığı için aynı miktarda dış ticaret açığı ve dış ticaret hacmi oluşmuştur.

TRA2 bölgesinin benzer biçimde bu dönemde Çek Cumhuriyeti ile sadece üç yılda (2013, 2015 ve 2016) ithalat ilişkisi söz konusu olmuş, bu ülkeden üç yılda ithalat miktarı 548 bin dolara yaklaşmış, aynı miktarda bu ülkeye karşı TRA2 bölgesi dış açık vermiştir.

TRA2 bölgesinin bu dönemde Macaristan’a üç yıl (2013, 2014 ve 2017) ihracatı söz konusu olmuş, özellikle 2017’deki 2,7 milyon dolarlık ihracatın etkisiyle bu ülkeye toplamda bu dönemde 2,8 milyon dolarlık ihracat yapılmıştır. Buna karşın bu dönemde Macaristan’dan TRA2 bölgesi 6 yılda toplamda 1,4 milyon dolara yakın ithalat gerçekleştirmiştir. Bu ülkeden bölgenin ithalatının dönem sonuna doğru azaldığı da dikkati çekmektedir. Bu çerçevede Grafik 6.5.6’de görüldüğü üzere, 2017’deki yüksek miktardaki ihracatın etkisiyle daha önceki yıllarda dış açık verilen bu ülkeye karşı dönemin tümünde toplamda 1,4 milyon dolara yakın TRA2 bölgesi dış ticaret fazlası elde etmiş ve toplam dış ticaret hacmi de dönemin tümünde 4,1 milyon dolar düzeyini aşmıştır.

Grafik 6.5.6. TRA2 Bölgesi – Macaristan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

TRA2 bölgesinin bu dönemde Polonya ile sadece ithalat ilişkisi söz konusu olmuş, 2011-2017 döneminde ithalat yapılan alt yılda toplamda 341 bin dolarlık ithalat gerçekleşmiş, bu ülkeye karşı TRA2 bölgesi toplamda aynı miktarda dış ticaret açığı vermiştir.

6.5.2. İl Düzeyinde TRA2 Bölgesi - Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Dış Ticareti

TRA2 bölgesinin iller düzeyinde Orta ve Doğu Avrupa bölgesi ülkeleri ile dış ticaret gelişmeleri bağlamında önce Ağrı ilinin daha sonra sırasıyla Iğdır, Kars ve Ardahan ilinin bu bölge ülkeleriyle dış ticareti ve mevcut ihracat fasılları ele alınacaktır.

i) Ağrı İlinin Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

Ağrı ilinin 2011-2017 döneminde Orta ve Doğu Avrupa bölgesi ülkelerinden Almanya, Bulgaristan ve Romanya ile ihracat anlamında, Avusturya ile daha yoğun olmak üzere diğer bölge ülkelerinin tamamıyla ithalat ilişkisi içerisinde olduğu görülmektedir.

Tablo 6.5.2. Ağrı İli Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

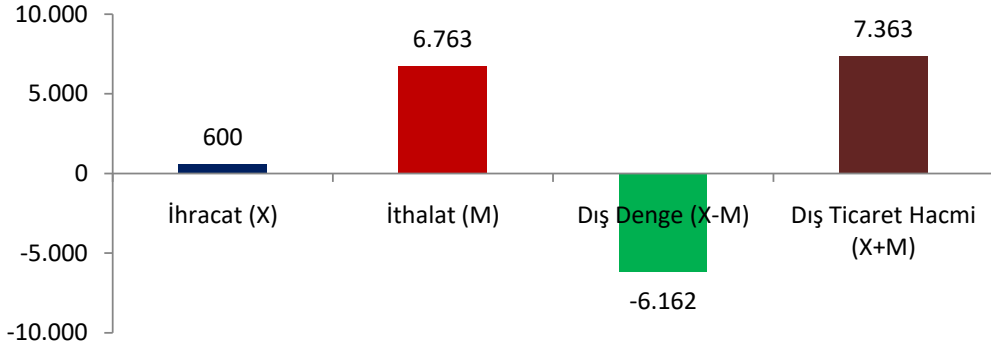
Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Almanya	2011	-	298.152	-298.152	298.152
	2012	-	10.794	-10.794	10.794
	2013	-	4.110	-4.110	4.110
	2014	-	358	-358	358
	2015	1.734	24.742	-23.008	26.476
	2016	24.535	202.986	-178.451	227.521
	2017	-	2.950	-2.950	2.950
	Toplam	26.269	544.092	-517.823	570.361
Avusturya	2011	-	1.183.944	-1.183.944	1.183.944
	2012	-	457.960	-457.960	457.960
	2013	-	1.611.575	-1.611.575	1.611.575
	2014	-	400.364	-400.364	400.364
	2015	-	411.399	-411.399	411.399
	2016	-	406.834	-406.834	406.834
	2017	-	232.404	-232.404	232.404
	Toplam	-	4.704.480	-4.704.480	4.704.480
Bulgaristan	2011	-	121.934	-121.934	121.934
	2012	-	1.888	-1.888	1.888
	2014	7.200	3.800	3.400	11.000
	2015	398.220	-	398.220	398.220
	2016	-	29.775	-29.775	29.775
	Toplam	405.420	157.397	248.023	562.817
Romanya	2013	-	10.120	-10.120	10.120
	2015	168.654	-	168.654	168.654
	Toplam	168.654	10.120	158.534	178.774
Sırbistan	2013	-	12.080	-12.080	12.080
	2014	-	50.058	-50.058	50.058
	2015	-	12.860	-12.860	12.860
	Toplam	-	74.998	-74.998	74.998
Çek Cumhuriyeti	2013	-	321.901	-321.901	321.901
	2015	-	1.910	-1.910	1.910
	Toplam	-	323.811	-323.811	323.811
Macaristan	2011	-	401.940	-401.940	401.940
	2014	-	234.237	-234.237	234.237
	2015	-	103.700	-103.700	103.700
	Toplam	-	739.877	-739.877	739.877
Polonya	2013	-	875	-875	875
	2016	-	20.396	-20.396	20.396
	2017	-	186.764	-186.764	186.764
	Toplam	-	208.035	-208.035	208.035
Bölge Toplamı		600.343	6.762.810	-6.162.467	7.363.153

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Ağrı ilinin Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile dış ticaretine 2011-2017 dönemi açısından bakıldığında, bu bölgedeki ülkeler içinde Almanya ve Avusturya ile dönemin tümünde dış ticaret ilişkisi kurduğu, bu iki ülke ile beraber Macaristan'a Ağrı ilinin önemli ölçüde dış açık verdiği, diğer ülkelerden Bulgaristan ile 6 yıl dış ticaret yapıldığı, bu ülkeye ve Romanya'ya karşı dış fazla verdiği görülmektedir. Diğer ülkelerle bu dönemde iki veya üç yılda sadece ithalat yapıldığı ve dış açık verildiği, genel olarak bölge ülkeleriyle dış ticarete açık veren Ağrı ilinin, en fazla ithalatı hiç ihracat gerçekleştirmediği Avusturya'dan yaptığı ve en yüksek dış ticaret açığını bu ülkeye verdiği dikkat çekmektedir.

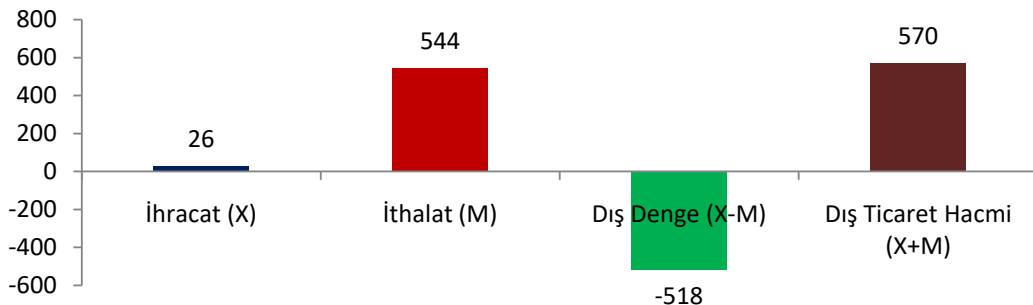
TRA2 bölgesinde ithalatçı özelliği ile öne çıkan Ağrı ilinin bu bölge ülkelerinde 2011-2017 döneminin tümündeki dış ticaret gelişmeleri Grafik 6.5.7'de görülmektedir. Grafikte görüldüğü üzere, bu dönemde Ağrı ili bu bölge ülkelerine sadece 600 bin dolarlık ihracat yaparken bu bölge ülkelerinden 6,8 milyon dolara yakın ithalat yapmıştır. TRA2 bölgesinin bu bölge ülkelerinden bu dönemde yaptığı toplam ithalatın (23,8 milyon dolar) yaklaşık %28'ni gerçekleştiren Ağrı ili bu dönemde bölge ülkelerine karşı toplamda 6,2 milyon dolar tutarında dış açık vermiş ve tablonun son satırında görüldüğü üzere, toplam dış ticaret hacmi de 7,4 milyon dolara yaklaşmıştır.

Grafik 6.5.7. Ağrı İli – Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin 2011-2017 döneminde bölge ülkelerinden Almanya ile dış ticaret ilişkisine bakıldığında, bu ülkeye sadece iki yılda (2015 ve 2016) toplamda 26 bin dolarlık ihracat yapmış, buna karşın yedi yılda 544 bin dolarlık ithalat yapmıştır. Bu ülkeden ithalat miktarları yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlemektedir. Bu bağlamda Ağrı ili bu ülkeden 2011'de 300 bin dolara yakın ve 2016'da 203 bin dolarlık ithalat yapmışken diğer yıllarda ithalat miktarı çok düşük rakamlardadır. Bu ülkeye toplamda yedi yılda Grafik 6.5.8'de görüldüğü gibi, 518 bin dolara yakın dış ticaret açığı verilmiş, toplam dış ticaret hacmi 570 bin dolar olmuştur.

Grafik 6.5.8. Ağrı İli – Almanya Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

DAİB verilerine göre Ağrı ilinin 2011-2017 döneminde Almanya'ya ihracatındaki önemli fasıllar, Tablo 6.5.3'de görülmektedir. TÜİK verilerinden farklı olarak (2015 ve 2016'da toplamda 26 bin dolarlık ihracat yerine) DAİB verilerinde Ağrı ilinin Almanya'ya sadece 2015'de gerçekleştirdiği 1.734 dolarlık ihracat faslının hangisi olduğu yer almaktadır. Bu bağlamda Ağrı ili bu ülkeye 2015'de 1733 dolar değerinde Fasil 9401 (oturmaya mahsus mobilyalar, aksam ve parçaları) ihraç etmiştir.

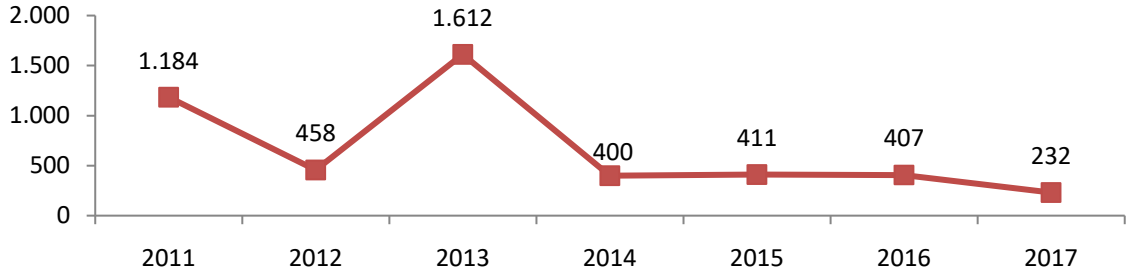
Tablo 6.5.3 Ağrı İlinin Almanya'ya İhracatında Önemli Fasıllar (2015, Dolar)

2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	1.734

Kaynak: DAİB

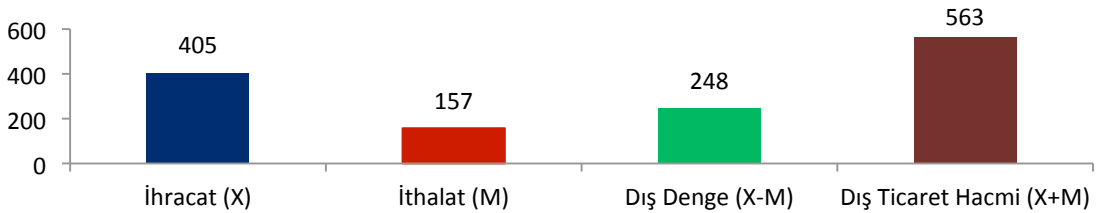
Ağrı ilinin bu dönemde ihracat yapamadığı, ancak en fazla ithalat gerçekleştirdiği Avusturya'dan ithalatının yıllar itibarıyla gelişimi de Grafik 6.5.9'da görülmektedir. Grafikte görüldüğü üzere bu ülkeden Ağrı ilinin ithalatı 2011'de 1,2 milyon dolara yakınken, 2012'de 458 bin dolara gerilemiş, 2013'de 1,6 milyon dolara çıktıktan sonra gerileyerek 2017'de 232 bin dolar olmuştur. Ağrı ili, bu ülkeden TRA2 bölgesinin bu dönemde yaptığı toplam 14,1 milyon dolarlık ithalatın 4,7 milyon dolarını veya %33,3'nü tek başına gerçekleştirmiştir.

Grafik 6.5.9. Ağrı İlinin Avusturya'dan İthalatının Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin bu dönemde iki yıl (2014 ve 2015) ihracat, dört yıl (2011, 2012, 2014 ve 2016) ise ithalat yaptığı Bulgaristan ile bu dönemdeki toplam düzeydeki dış ticaret gelişmeleri Grafik 6.5.10'da görülmektedir.

Grafik 6.5.10. Ağrı İli – Bulgaristan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ili Bulgaristan'a 2015'de 398 bin dolar olmak üzere toplamda iki yılda 405 bin dolarlık ihracat yapmış, bu ülkeden dört yılda 157 bin dolarlık ithalat yapmıştır. Ağrı ilinin bu ülkeden ithalatında 2011'de 122 bin dolarlık ithalat öne çıkmaktadır. Bu ülkeye karşı Ağrı ili toplamda 248 bin dolar dış fazla elde etmiş, toplam dış ticaret hacmi 563 bin dolar olmuştur.

DAİB verilerine göre Ağrı ilinin Bulgaristan'a ihracatında 2014-2016 dönemindeki önemli ihracat fasılları Tablo 6.5.4'de yer almaktadır. DAİB verilerine göre bu ülkeye TÜİK verilerinden farklı olarak 2015'de tek fasıldan çok daha yüksek miktarda ihracat yapılmıştır. 2015'de bu ülkeye Ağrı ili Fasil 8207 (ev aletlerinin, makineli aletlerin değişebilir parçaları) ürünlerinden 1,2 milyon doları aşan ihracat gerçekleştirmiştir. Ağrı ili DAİB verilerine göre 2016'da Bulgaristan'a (TÜİK verilerine göre Ağrı ilini 2016'da Bulgaristan'a ihracatı yoktur) toplam 17 farklı fasıldan (dört dijit) 218 bin dolarlık ihracat gerçekleşmiştir.

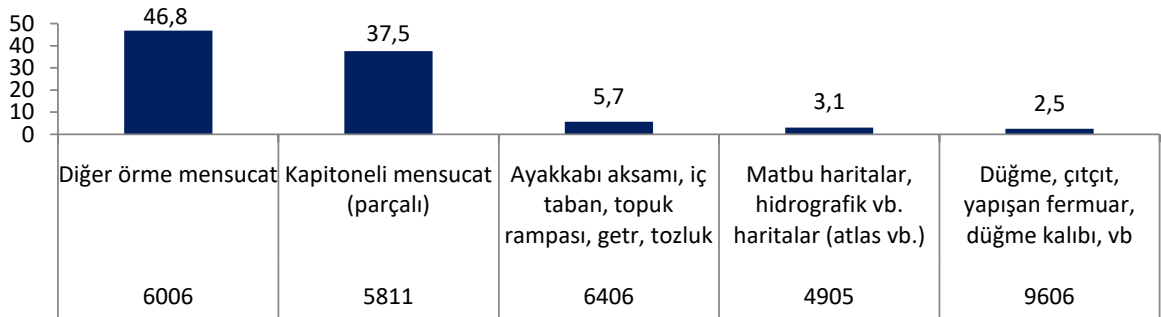
Tablo 6.5.4: Ağrı İlinin Bulgaristan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2014-2016, Dolar)

2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
6304	Diğer mefruşat eşyası(94.04 pozisyonundakiler hariç)	7.200
2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8207	Ev aletlerinin, makineli aletlerin değişebilir parçaları	1.256.403
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
6006	Diğer örme mensucat	102.061
5811	Kapitoneli mensucat (parçalı)	81.770
6406	Ayakkabı aksamı, iç taban, topuk rampası, getr, tozluk, dolak vb	12.532
4905	Matbu haritalar, hidrografik vb. haritalar (atlas vb.)	6.746
9606	Düğme, çitçit, yapışan fermuar, düğme kalıbı, vb aksamı, parçaları	5.396
4911	Basılı diğer yayınlar, resimler, fotoğraflar	2.024
5808	Parça halinde kordon, saçak, ponpon vb eşya	2.023
3923	Eşya taşıma ambalajı için plastik mamulleri, tıpa, kapak, kapsül	1.574
6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	843
3926	Plastikten diğer eşya	787

Kaynak: DAİB

Tabloda görüldüğü gibi 2016'da Ağrı ilinin Bulgaristan'a ihracatında önemli fasılların başında Fasil 6006 (diğer örme mensucat) ürünleri gelmektedir. Bu fasıldan ihracat miktarı 102 bin dolar olurken bu ülkeye ihracattaki payı, Grafik 6.5.11'de görüldüğü gibi %46,8 olmuştur. Ağrı ilinin bu ülkeye ihracatında yaklaşık 82 bin dolar ve %37,5 payla ikinci sırayı 5811 fasıl kodlu kapitoneli mensucat (parçalı) almıştır.

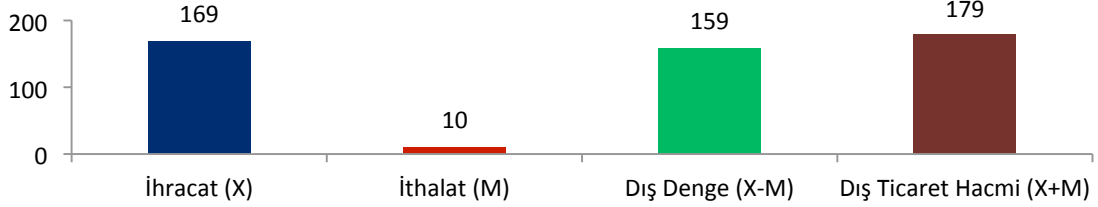
Grafik 6.5.11. Ağrı İlinin Bulgaristan İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

Ağrı ilinin Bulgaristan'a ihracatının yapısal niteliğine bakıldığında daha çok "tekstil ürünleri" üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Nitekim bu ülkeye ihracatta üçüncü sırayı da Fasil 6406 ayakkabı aksamı almaktadır.

Ağrı ilinin bu dönemde dış ticarete bulunduğu bir diğer bölge ülkesi Romanya ile dış ticaretine bakıldığında bu ülkeden 2013'de 10 bin dolar civarında ithalat yapıldığı, 2015'de ise bu ülkeye yaklaşık 169 bin dolarlık ihracat gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Grafik 6.5.12'de görüldüğü üzere, bu iki yılda Romanya ile toplam dış ticaret hacmi 179 bin dolar olurken bu ülkeye karşı 159 bin dolarlık dış fazla elde edilmiştir.

Grafik 6.5.12. Ağrı İli – Romanya Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

DAİB verilerine göre Ağrı ilinin Romanya'ya 2011-2016 döneminde, Tablo 6.5.5'te görüldüğü gibi, sadece 2015'de beş fasıl üzerinden 169 bin dolarlık ihracatı (TÜİK verileriyle uyumlu) olmuştur. Ağrı ilinin bu ülkeye ihracatında ilk sırayı 72.818 dolar ve %43,2 payla 8516 fasıl kodlu (elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler) almıştır. Ağrı ilinin bu ürün grubu ihracatının Orta Asya ve Güney Hazar bölgesi ülkelerine de olduğu bu noktada hatırlanabilir. Bu ülkeye yapılan ihracatta ikinci sırayı 8311 kodlu Fasıl (adi metallerden tel, çubuk, ince boru, levha, elektrot vb. eşyalar 40.486 dolar ve %24 payla almaktadır.

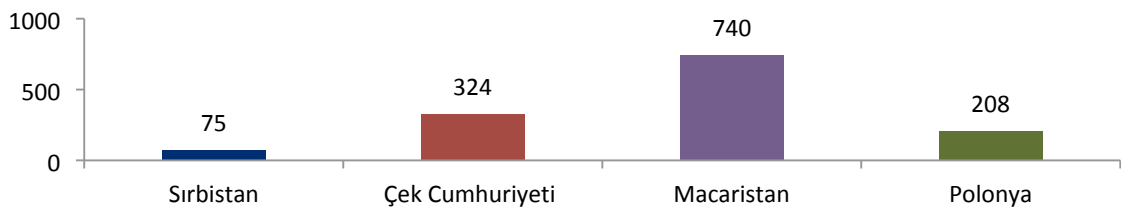
Tablo 6.5.5: Ağrı İlinin Romanya'ya İhracatında Önemli Fasıllar (2015, Dolar)

2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	72.818
8311	Adi metallerden tel, çubuk, ince boru, levha, elektrot vb. eşya	40.486
8307	Adi metalden eğilip bükülebilen borular	29.723
8202	El testereleri ve testere ağızı	18.947
4012	Kullanılmış yenilenmiş dış lastikler, dolgu lastik, sırt, flaps	6.680

Kaynak: DAİB

Ağrı ilinin Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri içinde incelediğimiz TÜİK verilerine göre ihracat yapmadığı ancak ithalatta bulunduğu, diğer ülkeler arasında yer alan Sırbistan'dan bu dönemde üç yılda (2013, 2014, 2015) toplamda 75 bin dolarlık, Çek Cumhuriyetinden 2013 ve 2015'de toplamda 321 bin dolarlık ve Macaristan'dan 2011, 2014 ve 2015'de toplamda yaklaşık 740 bin dolarlık ithalat yaptığı Grafik 6.5.13'de görülmektedir.

Grafik 6.5.13. Bazı Doğu Avrupa Ülkelerinden Ağrı İlinin Toplam İthalatı (2011-2017, Bin Dolar)

Grafikte görüldüğü gibi, Ağrı ilinin bölge ülkelerinden Polonya'dan üç yılda toplamda 208 bin dolarlık ithalat gerçekleştirdiği dikkati çekmektedir. Ağrı ilinin bu ülkelere ihracat yapamazken özellikle Macaristan'dan ithalatının görece yüksek olduğu söylenebilir. Bu çerçevede TÜİK verilerine göre bu dönemde bu dört ülkeden Ağrı ilinin toplam ithalatı 1,3 milyon doları aşmış durumdadır.

Öte yandan TÜİK verilerine göre Ağrı ilinin bölge ülkelerinde Sırbistan'a ihracatı bulunmasına karşın DAİB verilerine göre, Tablo 6.5.6'da görüldüğü üzere, Ağrı ilinin bu ülkeye 2012'de tek fasılda ve 2016'da iki fasılda ihracatı bulunmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, Ağrı ili Sırbistan'a 2012'de 4.969 dolarlık Fasıllar 6301 ile belirtilen battaniyeler, diz battaniyeleri ihracatı gerçekleştirmiş, 2016'da aynı fasıldan 4.069 dolarlık ihracat yanı sıra Fasıllar 6302 ürünlerinden (yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri) 451 dolar gibi cüzi miktarda ihracat söz konusu olmuştur.

Tablo 6.5.6 Ağrı İlinin Sırbistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2012 ve 2016, Dolar)

2012		
Kod	Fasıllar Adı	Değer
6301	Battaniyeler, diz battaniyeleri	4.969
2016		
Kod	Fasıllar Adı	Değer
6301	Battaniyeler, diz battaniyeleri	4.069
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet, mutfak bezleri	451

Kaynak: DAİB

Bu noktada bu bölge ülkeleri içinde yer alabilecek, ancak bizim bölge ülkelerine dahil etmediğimiz Makedonya'ya DAİB verilerine göre Ağrı ilinin 2015'de önemli miktarda ihracatının bulunduğu belirtilmesi gereklidir. Ağrı ili Makedonya'ya tamamı 2015'de olmak üzere 34 fasılda (4 dijit) toplamda 1 milyon 41 bin dolarlık ihracat gerçekleştirmiş, bu ülkeye Ağrı ilinin ihracatında diğer mobilyalar, aksam ve parçaları (Fasıllar 9403) ihracatı 313 bin dolarla ilk sırayı, plastik inşaat malzemeleri (Fasıllar 3925) ihracatı 105 bin dolarla ikinci sırayı ve adi metallere, donanım, tertibat v.b. eşya (Fasıllar 8302) ihracatı 97 bin dolarla üçüncü sırayı almıştır. Yine DAİB verilerine göre, bu bölge ülkeleri içinde düşünülebilecek Moldova'ya Ağrı ili 2011-2014 döneminde ihracat gerçekleştirmiş, 2011'de 7 fasıl üzerinden 47 bin dolar tutarında, 2012'de 8 fasılda 66 bin dolarlık, 2013'de 9 fasıl üzerinden 63 bin dolarlık ve 2014'de 9 fasıl üzerinden 57 bin dolarlık ihracat yapmıştır. Ağrı ilinin Moldova'ya 2014'de ihracatında sentetik iplik, monofil ve şeritlerle dokumalar (Fasıllar 5407) ihracatı 23 bin dolarla ilk sırayı, yatak çarşafı, masa örtüleri, mutfak bezleri (Fasıllar 6302) yaklaşık 15 bin dolarla ikinci sırayı almıştır. Ayrıca Ağrı ilinin DAİB verilerine göre 2013'de Estonya'ya 10.675 dolarlık battaniyeler, diz battaniyeleri (Fasıllar 6301) ihracatı bulunmaktadır.

Ağrı ilinin Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi ülkeleriyle dış ticareti, özelde ihracatı genel olarak değerlendirildiğinde dikkati çeken ilk noktanın oldukça zayıf ama yeni canlanmaya başlayan ticaret yapısı görünümü arz ettiği, genelde tekstil ve elektrik malzemeleri ağırlıklı ihracat yapısının olduğu belirtilebilir. Mevcut ihracat potansiyelinin geliştirilmesi noktasında diğer Orta ve Doğu Avrupa bölgesi ülkeleriyle de dış ticaret bağlantılarının kurulması, dış ticaret ilişkisi bulunan bölge ülkeleriyle mevcut ticaret ilişkisinin daha da geliştirilmesi yönünde ciddi adımların atılması gerektiği görülmektedir.

ii) İğdır İlinin Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

İğdır ilinin 2011-2017 döneminde Orta ve Doğu Avrupa bölgesi ülkeleriyle dış ticaretinde Ağrı iliyle benzer dış ticaret yapısına sahip olduğu; Almanya, Bulgaristan ve Romanya ve Macaristan ile daha çok ihracat anlamında, Avusturya ile daha yoğun olmak üzere Almanya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan ile ithalat ilişkisinin öne çıktığı Tablo 6.5.7'de görölmektedir. Burada incelediğimiz Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi ülkeleri içinde bulunan Sırbistan ve Polonya ile İğdır'ın TÜİK verileri bağlamında bu dönemde herhangi bir dış ticareti bulunmadığı için tabloda yer almamaktadır.

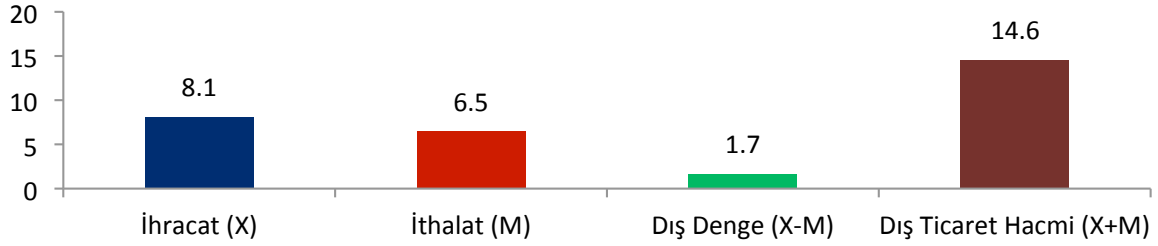
Tablo 6.5.3. İğdır İli Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Almanya	2011	654	407.936	-407.282	408.590
	2013	33.026	24.410	8.616	57.436
	2014	218.314	53.054	165.260	271.368
	2015	276.343	18.360	257.983	294.703
	2016	175.254	4.482	170.772	179.736
	2017	419.968	1.315.654	-895.686	1.735.622
	Toplam	1.123.559	1.823.896	-700.337	2.947.455
Avusturya	2011	-	1.002.328	-1.002.328	1.002.328
	2012	-	642.205	-642.205	642.205
	2013	-	1.361.911	-1.361.911	1.361.911
	2016	-	198.866	-198.866	198.866
	2017	-	986.426	-986.426	986.426
	Toplam	-	4.191.736	-4.191.736	4.191.736
Bulgaristan	2016	1.052.439	-	1.052.439	1.052.439
	2017	2.097.635	-	2.097.635	2.097.635
	Toplam	3.150.074	-	3.150.074	3.150.074
Romanya	2011	-	6.449	-6.449	6.449
	2014	433.031	-	433.031	433.031
	2015	642.582	-	642.582	642.582
	Toplam	1.075.613	6.449	1.069.164	1.082.062
Çek Cumhuriyeti	2016	-	118.080	-118.080	118.080
	Toplam	-	118.080	-118.080	118.080
Macaristan	2011	-	228.898	-228.898	228.898
	2013	46.830	-	46.830	46.830
	2014	42.885	-	42.885	42.885
	2017	2.676.007	86.039	2.589.968	2.762.046
	Toplam	2.765.722	314.937	2.450.785	3.080.659
Bölge toplamı		8.114.968	6.455.098	1.659.870	14.570.066

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*.

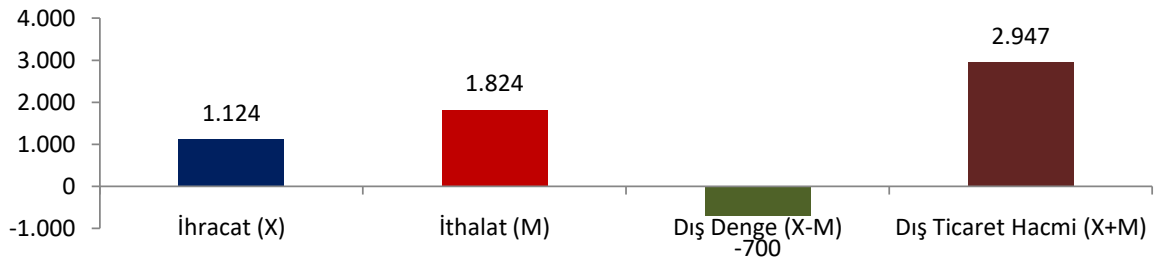
Tabloda göröldüğü üzere Bulgaristan, Macaristan ve Romanya ile dış ticaretinde açık vermeyen İğdır ili, Avusturya, Almanya ve Çek Cumhuriyeti ile dış ticaret açığı vermektedir. Bu genel bakışın ardından İğdır'ın bölge ülkeleri ile toplam dış ticaret gelişmelerine bakılmak istenirse, tablonun en alt satırında göröldüğü üzere, İğdır ili bu ülkelere bu dönemde toplamda 8,1 milyon dolarlık ihracat yapmış, bu ülkelere toplam 6,5 milyon dolara yakın ithalat gerçekleştirmiştir. Grafik 6.5.14'de göröldüğü gibi bu dönemde bu ülkelere karşı toplamda 1,7 milyon dolar dış ticaret fazlası sağlamış, bu ülkelere toplam dış ticaret hacmi 14,6 milyon dolara yaklaşmıştıır.

Grafik 6.5.14. Iğdır İli – Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

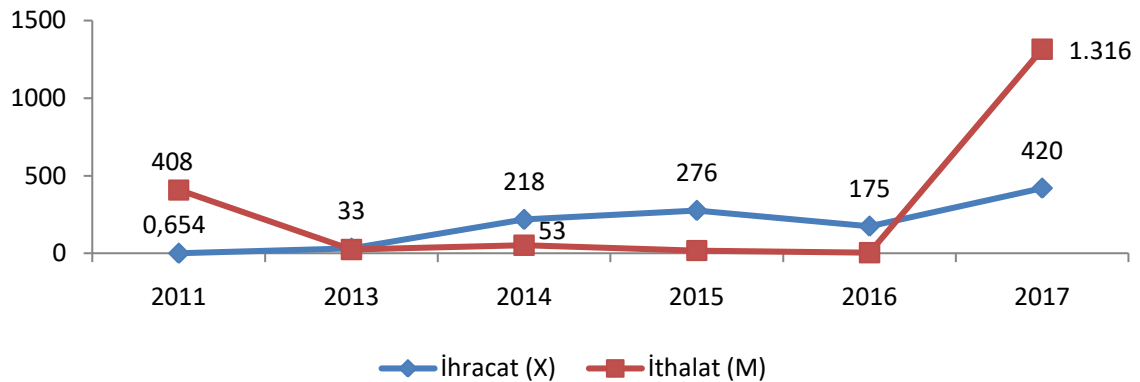
Iğdır ilinin Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri içinde Almanya ile bu dönemde toplamda altı yıldaki dış ticaret gelişmelerine bakılırsa, bu ülkeye toplamda 1,1 milyon doları aşan miktarda ihracat yapan Iğdır ili bu ülkeden bu dönemde 1,8 milyon doları aşan tutarda ithalat yapmıştır. Grafik 6.5.15'de görüldüğü gibi, özellikle 2017'de hızla yükselen ithalatın etkisiyle Iğdır ili daha önceki yıllarda (2011 ve 2017 hariç) bu ülkeye karşı dış fazla verirken toplam düzeyde 700 bin dolarlık dış açık vermiş, toplam dış ticaret hacmi kümülatif olarak 2,9 milyon doları aşmış durumdadır.

Grafik 6.5.15. Iğdır İli – Almanya Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Iğdır ilinin Almanya ile ihracat ve ithalatının yıllar itibarıyla gelişiminin görüldüğü Grafik 6.5.16'da görüldüğü gibi, bu ülkeye Iğdır'ın ihracatı 2011'de sadece 654 dolarken 2013'de 33 bin dolara ve hızla yükselerek 2017'de 420 bin dolara ulaşmıştır.

Grafik 6.5.16. Iğdır İlinin Almanya İle İhracat ve İthalatı (2011-2017, Bin Dolar)

Iğdır ilinin bu ülkeden ithalat miktarı da 2011'de 407 bin dolar düzeyindeyken 2013-2016 döneminde 4-53 bin dolar aralığına gerilemiş ve bu dönemde 2011 hariç bu ülkeye karşı dış fazla

verilmiştir. Bununla birlikte 2017'de ihracattaki sıçramanın bir benzeri ithalatta da olmuş ve ithalat miktarı 2017'de 1,3 milyon doları aşınca bu yıldaki dış açık miktarı 895 bin dolara kadar yükselmiştir.

DAİB verilerine göre İğdır ilinin 2013-2016 döneminde Almanya'ya ihracatında önemli fasıllar Tablo 6.5.4'de yer almaktadır.

Tablo 6.5.4. İğdır İlinin Almanya'ya İhracatında Önemli Fasıllar (2013-2016, Dolar)

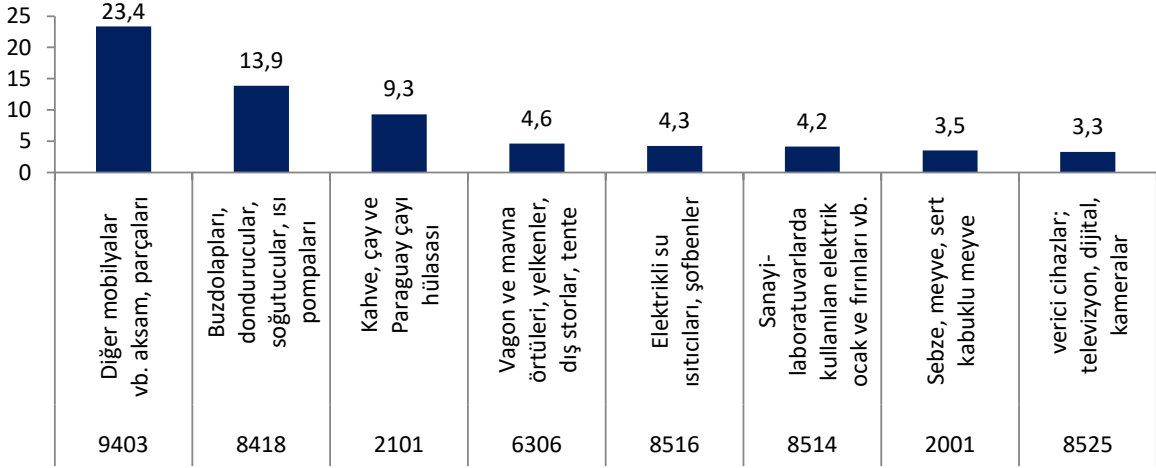
2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2103	Sos ve müstahzar; çeşni/lezzet verici karışımlar; hardal unu, irmiği ve hazır hardal	25.170
2001	Sebze, meyve, sert kabuklu meyve ve yenilen diğer bitki parçaları	7.856
2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
7308	Demir/çelikten inşaat ve aksamı	62.803
2005	Diğer sebzeler (sirke/asetik asitten başka usulde hazır. konserve) (dondurulmamış)	57.844
8418	Buzdolapları, dondurucular, soğutucular, ısı pompaları	38.062
7610	Aluminyum inşaat ve aksamı	21.047
6907	Karo, küpler vb. eşya-cilasız/sırsız seramikten	12.707
6908	Sırlı seramikten döşeme, kaldırım taşları, şömine, duvar karosu	10.777
8302	Adi metallere donanım, tertibat vb. eşya	10.454
3506	Diğer müstahzar tutkallar, yapıştırıcılar	2.253
7020	Camdan diğer eşya	1.484
3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	356
2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2103	Sos ve müstahzar; çeşni/lezzet verici karışımlar; hardal unu, irmiği ve hazır hardal	85.104
2007	Reçel, jöle, marmelat, meyve püresi ve pastları	66.791
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	28.774
8422	Yıkama, temizleme, kurutma, doldurma vb. işler için makine, cihaz	14.648
8438	Yiyecek/içecek sanayinde kullanılan makine ve cihazlar	12.560
8428	Kaldırma, istifleme, yükleme, boşaltma makine ve cihazları	7.324
2002	Domates (sirke/asetik asitten başka usullerle hazırlanmış)	5.993
4418	Bina, inşaat için marangozluk, doğrama mamulleri	5.294
8424	Sıvı, tozları püskürtmeye, dağıtmaya mahsus mekanik cihazlar	4.759
6908	Sırlı seramikten döşeme, kaldırım taşları, şömine, duvar karosu	4.620
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	29.077
8418	Buzdolapları, dondurucular, soğutucular, ısı pompaları	17.276
2101	Kahve, çay ve Paraguay çayı hülasesi, esans, konsantreleri ve müstahzarları	11.576
6306	Vagon ve mavna örtüleri, yelkenler, dış storlar, tente, çadır vb	5.734
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (şofbenler)	5.301
8514	Sanayi-laboratuvarlarda kullanılan elektrik ocak ve fırınları vb.	5.174
2001	Sebze, meyve, sert kabuklu meyve ve yenilen diğer bitki parçaları	4.367
8525	Radyo/televizyon yayını için verici cihazlar; televizyon, dijital, kameralar	4.116
1512	Ayçiçeği, aspir, pamuk tohumu yağları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	3.284
4819	Kağıt/karton vb. esaslı kutu, kılıf, torba vb. eşya	2.732

Kaynak: DAİB

İğdir ilinin Almanya'ya ihracatındaki önemli fasılların yer aldığı tablo incelendiğinde; 2013'den başlamak üzere 2016'ya kadar çeşitli ürün gruplarında bölge için oldukça önemli değerlerde ihracatın gerçekleştirilmiştir. İhracata konu fasılların başında 2013 ve 2015 yılları için 2103 numaralı fasıl (sos ve müstahzar; çeşni/lezzet verici karışımlar; hardal unu, irmiği ve hazır hardal), 2014 yılı için 7308 numaralı fasıl (demir/çelikten inşaat ve aksamı) ve 2016 yılı için 9403 numaralı fasıl (diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları) gelmektedir. Yıldan yıla ihracata konu fasıllarda önemli değişikliklerin olduğu dikkat çekmektedir. Diğer taraftan genel anlamda Almanya'ya yapılan ihracatın gıda ürünü, sanayi ürünü ve inşaat malzemeleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

İğdir'dan Almanya'ya gerçekleştirilen ihracatta 2014'de ilk on fasılın toplam değeri yaklaşık 217.789 bin dolar iken 2015'de 235.868 bin dolara çıkmış, 2016'da 88.640 dolarla çok sert bir düşüş yaşamıştır. Ayrıca TÜİK verilerine (175 bin dolar) göre daha az miktarda olsa da DAİB verilerine göre 2016'da İğdir ili 61 farklı fasıldan (dört dijit) Almanya'ya 124.506 dolarlık ihracat yapmıştır. Grafik 6.5.17'de görüldüğü üzere, İğdir ilinin Almanya'ya ihracatında 2016'da 29 bin dolar ve %23,4 payla ilk sırayı Fasıl 9403 (diğer mobilyalar, aksam ve parçaları) almış, ikinci sırayı Fasıl 8418 (buzdolapları, dondurucular v.s.) 17 bin dolar ve %13,9 payla ve üçüncü sırayı Fasıl 2101 (kahve, çay v.b.) 11 bin dolar ve %9,3 payla almıştır. İğdir ilinin bu ülkeye ihracatında tabloda yer alan ürünlerin payları %5'in altındadır.

Grafik 6.5.17. İğdir'in Almanya'ya İhracatında Önemli Fasılların Payları (2016, %)

İğdir ilinin bu noktada sadece ithalat yaptığı ülkeler olan Avusturya ve Çek Cumhuriyeti ile ithalatının gelişimine bakılırsa bu ülkelerden Çekya ile bu dönemde sadece 2016'da ithalat yapılmış ve bu ülkeden 118 bin dolarlık ithalat gerçekleşmiştir. Buna karşılık Avusturya'dan yapılan ithalat bu dönemde toplamda 4,2 milyon dolara ulaşmıştır. Yıllar itibarıyla İğdir ilinin bu ülkeden ithalatına bakıldığında 2016'da 198 bin dolarla en düşük düzeydeyken 2013'de 1,3 milyon doları aşmış ve 2017'de 986 bin dolar olmuştur.

İğdir ilinin dış ticaretinde tablodaki sıraya göre bu bölgedeki bir diğer ülke Bulgaristan ile dış ticaretine bakılırsa bu ülkeye sadece son iki yılda ihracat gerçekleşmiş, bununla birlikte ihracat miktarları oldukça yüksek olmuş, 2016'da 1,1 milyon dolara ve 2017'de 2,1 milyon dolara yaklaşmıştır. Bu ülkeyle toplamda 3,1 milyon dolarlık dış ticaret hacmi gerçekleşmiş ve elde edilen dış fazla da aynı miktarda olmuştur. Bu ülkeye TÜİK verilerine göre 2017'de 2,1 milyona yaklaşan ihracatın hangi fasıllardan yapıldığı bilgisi bulunmamaktadır.

DAİB verilerine göre İğdır ilinin Bulgaristan'a ihracatı Tablo 6.5.5'de görüldüğü gibi, iki fasıldan gerçekleşmiştir. Bu fasıllar sırasıyla 5811 fasıl kod numaralı kapitoneli mensucat parçalı ve 8480 fasıl kod numaralı metal dökümü için kasalar, plakalar, kalıp modeller olmuştur. Bu iki fasıldan yapılan ihracat sırasıyla yaklaşık 782 bin dolar ve 271 bin dolar düzeyine yaklaşmıştır.

Tablo 6.5.5. İğdır İlinin Bulgaristan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2016, Dolar)

2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
5811	Kapitoneli mensucat (parçalı)	781.750
8480	Metal dökümü için kasalar, plakalar, kalıp modeller	270.689

Kaynak: DAİB

İğdır ilinin bölge ülkelerinden Çek Cumhuriyeti ile bu dönemde sadece 2016'da 118 bin dolarlık ithalat ilişkisi bulunmaktadır. Bu ülkeye ihracat olmadığı için ayrıntılı bir değerlendirme yapılmamıştır. Buna karşılık İğdır ilinin Romanya'ya 2014 ve 2015'de toplamda 1,1 milyon dolara yaklaşan ihracatı, buna karşılık 2011'de sadece 6.449 dolarlık ithalatı söz konusudur. Romanya'ya karşı İğdır ili bu dönemde toplamda 1,1 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası ve toplam dış ticaret hacmi oluşmuştur.

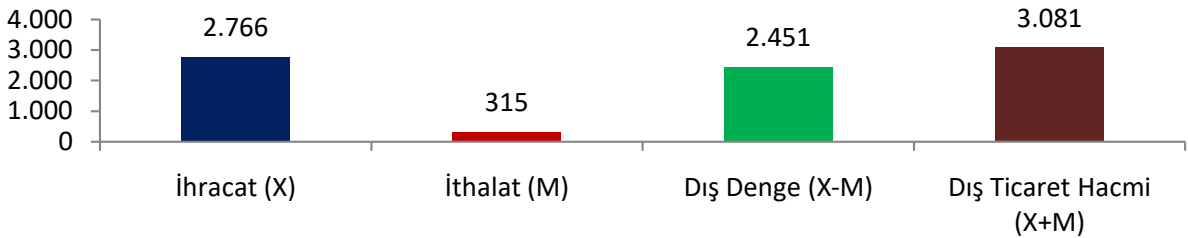
DAİB verilerine göre 2014 ve 2015'de İğdır'dan Romanya'ya ihracatta öne çıkan fasıllar Tablo 6.5.6'da yer almaktadır. Tablo incelendiğinde bu iki yılda İğdır ilinin bu ülkeye ihracatına konu fasılların büyük oranda aynı olduğu dikkat çekmektedir. Her iki yılda bu ülkeye ihracatta birinci sıradaki fasıl 6203 kodlu "erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs." olmuş bu faslı 2014'de 6110 fasıl koduyla "kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)", 2015'de 6109 fasıl koduyla "tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)" izlemiştir. Genellikle kadın ve erkek giyim malzemeleri üzerine yoğunlaşmış ihracatta 2014'de yaklaşık 433.028 dolarlık 2015'de yaklaşık 641.300 dolarlık ihracat geliri elde edilmiştir. Diğer taraftan 2016'da Romanya ile dış ticaret ilişkisinin koptuğu dikkati çekmektedir. Tabloda 2014'de ilk ve ikinci sıradaki fasıl ihracat miktarları yaklaşık 107 bin dolarla bu yılda bu ülkeye ihracatın ayrı ayrı %25'ni oluşturmuş, üçüncü sırada yer alan 6204 nolu fasıl (kadın, kız çocukları için takım elbise, ceket vs. ihracatı 95 bin dolar ve % 22 pay almıştır. Öte yandan İğdır ilinin 2015 yılında Romanya'ya ihracatında ilk sırada bulunan fasıldan ihracat miktarı 258 bin dolarla bu ülkeye yapılan toplam ihracatın %40,2'sini oluşturmuş, ikinci sıradaki fasıl ihracat miktarı 116 bin dolarla %18,1 pay, üçüncü sıradaki 6206 nolu fasıl (kadın, kız çocuk için gömlek, buluz vs.) ihracatı yaklaşık 68 bin dolar ve %10,5 pay almıştır.

Tablo 6.5.6. Iğdır İlinin Romanya'ya İhracatında Önemli Fasıllar (2014-2015, Dolar)

2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	107.658
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)	106.413
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	95.042
6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	78.892
6205	Erkek/erkek çocuk için gömlek	33.080
6206	Kadın/kız çocuk için gömlek, bluz, vs.	5.411
6115	çorap; külotlu, kısa; uzun konçlu, soketler (örme)	4.598
6201	Erkek/erkek çocuk için dış giyim	1.933
2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
6203	Erkek/erkek çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	258.056
6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	116.044
6206	Kadın/kız çocuk için gömlek, bluz, vs.	67.710
6106	Kadın/kız çocuk için bluz, gömlek, gömlek; bluz (örme)	59.930
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	29.256
6208	Kadın/kız çocuk için iç ve gece giyim eşyası	29.027
6211	Kadın/kız çocuk için spor, kayak ve yüzme kıyafetleri vb giyim eşyası	25.928
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşya (örme)	24.961
6205	Erkek/erkek çocuk için gömlek	19.995
6112	Spor kıyafetleri, kayak, yüzme kıyafetleri (örme)	10.394

Kaynak: DAİB

Bu bölge ülkelerinden bu dönemde Iğdır ilinin dış ticaretinin bulunduğu Macaristan ile 2011-2017 dönemi dış ticaret ilişkisine bakıldığında bu ülkeye 2013, 2014 ve 2017'de toplam 2,8 milyon dolara yakın ihracat yapılmış, özellikle 2017'de gerçekleşen 2,6 milyon doları aşan ihracat bu gelişmede etkili olmuştur. Buna karşın Iğdır ili Macaristan'dan bu dönemde 2011 ve 2017'de iki yılda toplamda 315 bin dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. Grafik 6.5.18'de görüldüğü gibi bu ülkeye Iğdır ili toplamda 2,4 milyon doları aşan miktarda dış fazla vermiş, toplam dış ticaret hacmi de 3,1 milyon dolara yaklaşmıştır.

Grafik 6.5.18. Iğdır İli – Macaristan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Bu ülkeye Iğdır ilinin 2017'deki 2,6 milyon doları aşan ihracatı TÜİK verilerinde yer almasına karşın DAİB verilerinde yer almadığı için DAİB verilerine göre Iğdır ilinin 2013 ve 2014'de Macaristan'a yaptığı ihracatta önemli fasıllar Tablo 6.5.7'de yer almaktadır. Tablo incelendiğinde iki yılda, tek fasıl üzerinden ihracat gerçekleştirilebildiği görülmektedir. Bu bağlamda 2013 ve 2014'de 2009 kodlu fasıldan (meyve ve sebze suları (fermente edilmemiş, alkol katılmamış) elde edilen iki yıldaki toplam ihracat geliri yaklaşık 90 bin dolardır. Bununla birlikte bu ülkeye yapılan ihracatın

2015 ve 2016'da kesintiye uğradığı dikkat çekmektedir. İğdır ilinin tarımsal potansiyeli ve özellikle "kayısı ve elma" üretim potansiyeli düşünüldüğünde bu manzaranın sadece Macaristan ile değil diğer bölge ülkeleriyle dış ticaret ilişkileri açısından oldukça düşündürücü olduğunu söylemek gerekir.

Tablo 6.5.7 İğdır İlinin Macaristan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2013 ve 2014, Dolar)

2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2009	Meyve ve sebze suları (fermente edilmemiş, alkol katılmamış)	46.830
2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2009	Meyve ve sebze suları (fermente edilmemiş, alkol katılmamış)	42.884

Kaynak: DAİB

Öte yandan İğdır ilinin bu bölgede yer alan, ancak bizim bu bölge ülkeleri içinde incelemediğimiz, bazı ülkelere de ihracatı bulunmaktadır. Bu bağlamda, örneğin İğdır ilinin Belçika'ya 2014'de tek fasılda (Fasıl 9415, diğer aydınlatma cihazları, lambalar vb.) 8.313 dolar tutarında, Belarus'a 2016'de beş fasılda toplamda 55 bin dolar civarında, Estonya'ya 2016'da tek fasılda (Fasıl 6403, ayakkabı, yüzü deri, tabanı kauçuk, plastik, tabii, suni, kösele v.b.) 178 bin dolar tutarında, Hollanda'ya 2011 ve 2012 yıllarında tek fasılda (Fasıl 1401, özellikle örgü için kullanılan türdeki bitkisel maddeler) toplamda 145 bin dolar tutarında ihracatı söz konusu olmuştur. Hatta İğdır ili, Vatikan'a 2012'de tek fasıldan (Fasıl 7210, demir/çelik yassı mamul,) 2.540 dolar gibi cüzi miktarda ihracat gerçekleştirmiştir.

iii) Kars İlinin Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

Kars ilinin 2011-2017 döneminde Orta ve Doğu Avrupa bölgesi ülkelerinden Sırbistan dışındaki diğer ülkelerle dış ticaret ilişkisi olduğu, bölge ülkelerine Almanya ve Bulgaristan hariç hiç ihracat gerçekleştirilemediği ve genel olarak ithalatçı bir il görünümü sergilediği Tablo 6.5.8'de görülmektedir. Bölge ülkeleri içinde dönemin tümünde, yani yedi yılda sadece Almanya ile dış ticaret yapıldığı, dönemdeki altı yılda Avusturya'dan sadece ithalat yapıldığı, Romanya ile sadece 2014'de ve Çek Cumhuriyeti ile sadece 2013'de ithalat yapıldığı, Macaristan'dan üç yılda, Polonya'dan dört yılda sadece ithalat yapıldığı dikkati çekmektedir.

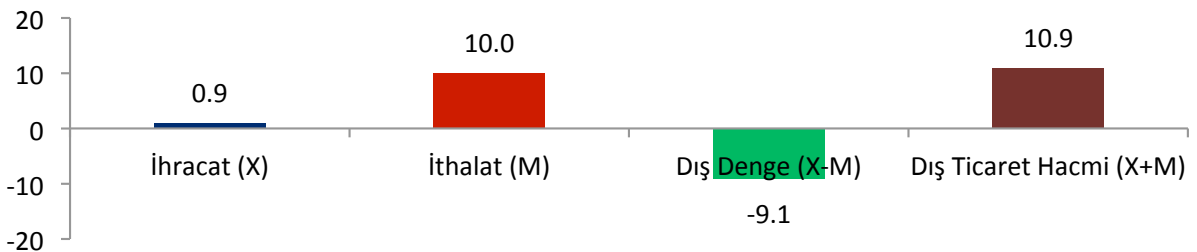
Tablo 6.5.8'in son satırında görüldüğü Kars ilinin ithalatçı özelliğini gösteren biçimde bu dönemde dış ticaret yapılan yedi ülkeye toplamda sadece 900 bin dolara ancak ulaşan ihracat yapılabilirken bu ülkelere toplamda 10 milyon dolarlık ithalat gerçekleşmiştir.

Tablo 6.5.8. Kars - Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

Ülkeler	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Almanya	2011	-	227.241	-227.241	227.241
	2012	-	711.197	-711.197	711.197
	2013	409.364	400.896	8.468	810.260
	2014	371.171	1.379.629	-1.008.458	1.750.800
	2015	-	358.663	-358.663	358.663
	2016	81.050	397.847	-316.797	478.897
	2017	-	1.137.429	-1.137.429	1.137.429
	Toplam	861.585	4.612.902	-3.751.317	5.474.487
Avusturya	2011	-	1.407.085	-1.407.085	1.407.085
	2012	-	254.670	-254.670	254.670
	2013	-	772.619	-772.619	772.619
	2015	-	303.160	-303.160	303.160
	2016	-	581.198	-581.198	581.198
	2017	-	1.510.545	-1.510.545	1.510.545
	Toplam	-	4.829.277	-4.829.277	4.829.277
Bulgaristan	2011	11.755	-	11.755	11.755
	2012	26.396	-	26.396	26.396
	Toplam	38.151	0	38.151	38.151
Romanya	2014	-	3.561	-3.561	3.561
	Toplam	-	3.561	-3.561	3.561
Çek Cumhuriyeti	2013	-	105.854	-105.854	105.854
	Toplam	-	105.854	-105.854	105.854
Macaristan	2013	-	51.593	-51.593	51.593
	2014	-	56.675	-56.675	56.675
	2016	-	209.821	-209.821	209.821
	Toplam	-	318.089	-318.089	318.089
Polonya	2011	-	102.579	-102.579	102.579
	2012	-	1.707	-1.707	1.707
	2014	-	12.128	-12.128	12.128
	2016	-	16.725	-16.725	16.725
	Toplam	-	133.139	-133.139	133.139
Bölge Toplamı		899.736	10.002.822	-9.103.086	10.902.558

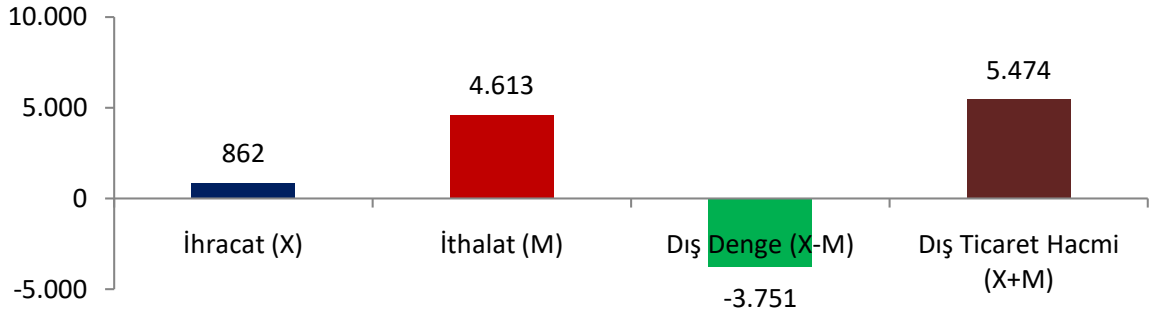
Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Tablonun son satırı ve Grafik 6.5.19'da görüldüğü üzere bu ülkelerle toplam dış ticaret hacmi bu dönemde 10,9 milyon dolara ulaşmasına karşın bu ülkelere karşı toplamda 9,1 milyon dolarlık dış ticaret açığı verilmiştir.

Grafik 6.5.19. Kars İli – Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

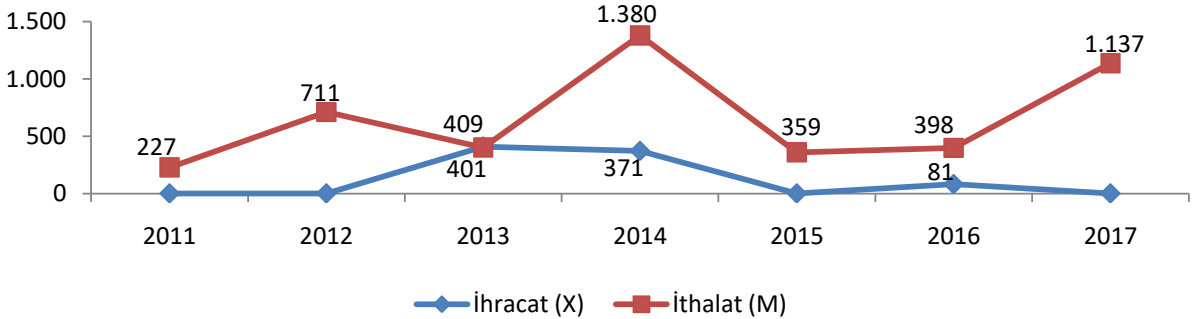
Diğer yandan Kars ilinin bölge ülkeleri içerisinde en yoğun ticari ilişkinin Almanya ve Avusturya ile olduğu görülmektedir. Bu tablo öyle veya böyle Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle zayıfta olsa bir diş ticaret temasının olduğuna ve gereken adımların atılması durumunda bu ilişkinin geliştirilmeye müsait bir yapı arz ettiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda bölge ülkelerinden Almanya ile Kars ilinin toplam düzeyde diş ticaretine bakıldığı zaman bu dönemdeki bu bölge ülkelerine ihracatının neredeyse tamamına yakınının 3 yılda 862 bin dolarla Almanya'ya yapıldığı, bu ülkeden ise yedi yılda toplamda 4,6 milyon dolarlık ithalat yapıldığı görülmektedir. Bölge ülkeleriyle Kars'ın toplam ithalatı içinde ikinci en yüksek payın (Avusturya ilk sırada) bu ülkeden (%46 pay) gerçekteştiği anlaşılmaktadır. Kars ilinin Almanya ve Avusturya'dan son dönemde canlı hayvan ithalatının artışının bunda etkili olduğu bilinmektedir. Kars ilinin Almanya ile dönemin tümünde diş ticaret hacminin Grafik 6.5.20'de görüldüğu gibi 5,5 milyon dolara yakın değerle bölge ülkeleri içinde en yüksek düzeyde olduğu, ancak bu ülkeye karşı Kars ilinin toplamda 3,7 milyon doları aşan diş ticaret açığı verdiği de dikkati çekmektedir.

Grafik 6.5.20. Kars İli – Almanya Toplam Diş Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Kars ilinin bu noktada Almanya ili yıllar itibarıyla diş ticaretine bakıldığında Grafik 6.5.21'de görüldüğu gibi, dört yıl bu ülkeye ihracat yapılamadığı, en yüksek ihracat düzeyinin 2013'de 409 bin dolar olduğu, ancak daha sonra gerilediği ve 2016'da 81 bin dolara indiği, buna karşın ithalatın 227 bin dolar ile 1 milyon 380 bin dolar (2014) arasında değiştiği ve 2017'de bu ülkeye ihracat yapılmazken bu ülkeden 1,1 milyon doları aşan tutarda ithalat yapıldığı dikkati çekmektedir.

Grafik 6.5.21. Kars İli - Almanya İhracat ve İthalatı (2011-2017, Bin Dolar)

DAİB verilerine göre Kars ilinin bu dönemde Almanya'ya üç yılda gerçekteŐtirdiđi ihracatındaki önemli fasıllar Tablo 6.5.9'da yer almaktadır. Tabloda görüldüğu üzere, bu yıllarda tek fasıldan (Fasıl 0505) bu ülkeye ihracat gerçekteŐmiştir. Kars ili bu yıllarda kuş tüyleri, faslı bağlamında Almanya'ya kaz tüyü ihracatı yapmıştır. Bu fasıldan tabloda görüldüğu gibi 2013'de 407 bin dolar,

2014'de 229 bin dolar ve 2016'da 81 bin dolar tutarında ihracat yapılmış, 2015'de bu fasıldan ihracat gerçekleşmemiştir. İhracat miktarının giderek azalması da ayrıca dikkati çekmektedir. Bu fasıl aynı zamanda Kars ilinin kaz yetiştiriciliği potansiyelinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Kars'ın bölge pazarına girme ve ürün çeşitliliğini sağlama konusunda ciddi sıkıntılar yaşadığı söylenebilir.

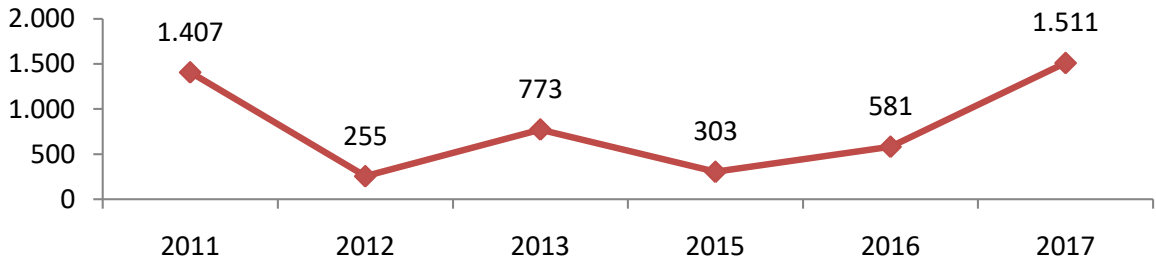
Tablo 6.5.9. Kars İlinin Almanya'ya İhracatında Önemli Fasıllar (2013-2016, Dolar)

2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
0505	Kuşların tüylü, ince tüylü deri ve diğer kısımları, tüyler ve tüy parçaları, ince tüyler, tüy ve tüy parçalarının toz ve döküntüleri	407.393
2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
0505	Kuşların tüylü, ince tüylü deri ve diğer kısımları, tüyler ve tüy parçaları, ince tüyler, tüy ve tüy parçalarının toz ve döküntüleri	229.300
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
0505	Kuşların tüylü, ince tüylü deri ve diğer kısımları, tüyler ve tüy parçaları, ince tüyler, tüy ve tüy parçalarının toz ve döküntüleri	81.050

Kaynak: DAİB

Kars ilinin bu dönemde Avusturya ile dış ticareti sadece ithalat yönlüdür. Bu dönemde bu ülkeden Grafik 6.5.22'de görüldüğü gibi 255 bin dolarla 1,5 milyon dolar arasında ithalatı bulunmaktadır. Kars ilinin bu bölge ülkeleri içinde toplamda en fazla ithalat yaptığı (4,8 milyon dolar) ve en fazla dış ticaret açığı verdiği ülke olarak Avusturya göze çarpmaktadır.

Grafik 6.5.22. Kars İli - Avusturya İhracat ve İthalatı (2011-2017, Bin Dolar)

Kars ilinin bu dönemde Bulgaristan ile dış ticareti de sadece ihracat yönlüdür. Bununla birlikte bu ülkeye 2011 ve 2012'de sırasıyla 11.755 dolar ve 26.396 dolarlık ihracat yapılmış, TÜİK verilerine göre bu ülke ile dış ticaret hacmi 38.151 dolar gibi çok düşük miktarda gerçekleşmiştir. DAİB verileri içinde Kars ilinin Bulgaristan'a bu yıllardaki ihracatı yer almadığı için bu ihracatın hangi fasıllardan yapıldığı belirlenememiştir.

Kars ilinin Romanya'dan sadece 2014'de 3.561 dolar tutarında, Çek Cumhuriyetinden sadece 2013'de yaklaşık 105 bin dolarlık ithalatı bulunurken bu ülkelere bu dönemde ihracatı olmamıştır. Benzer biçimde Kars ili Macaristan'dan 2013, 2014 ve 2016'da toplamda 318 bin dolar ve Polonya'dan 2011, 2012, 2014 ve 2016 yıllarında toplamda 133 bin dolar tutarında ithalat yaptığı, bu ülkelere ihracat gerçekleştirmediği ilgili tabloda gö-

rülmektedir. Öte yandan bölge ülkeleri içinde yer vermediğimiz Fransa'ya Kars ilinin 2012 yılında Fasıl 0702 (kurutulmuş sebzeler) bağlamında 225 bin dolar tutarında ihracatı olmuştur.

iv) Ardahan İlinin Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi Ülkeleri İle Dış Ticareti

Ardahan ilinin 2011-2017 döneminde TÜİK verilerine göre Orta ve Doğu Avrupa bölgesindeki ülkeler ile dış ticaretinin gelişimi Tablo 6.5.10'da görülmektedir.

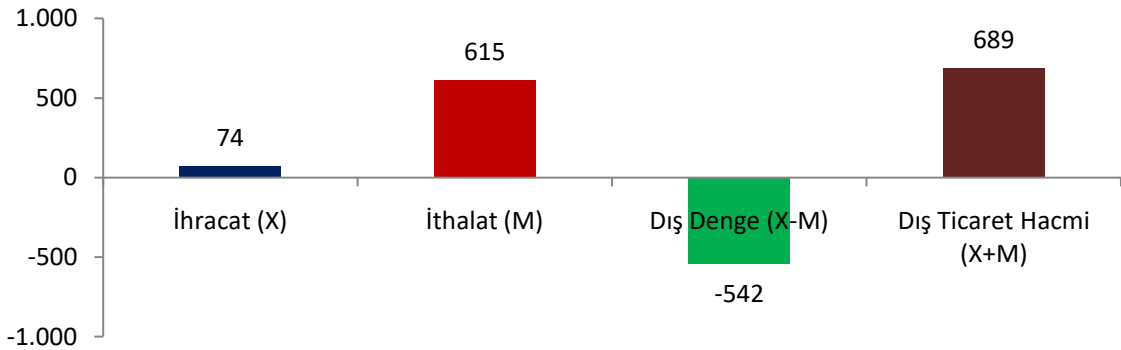
Tablo 6.5.10. Ardahan İli Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Almanya	2011	73.816	2.178	71.638	75.994
	2014	-	1.965	-1.965	1.965
	2016	-	157.990	-157.990	157.990
	2017	-	86.937	-86.937	86.937
	Toplam	73.816	249.070	-175.254	322.886
Avusturya	2011	-	245.921	-245.921	245.921
	2013	-	120.450	-120.450	120.450
	Toplam	-	366.371	-366.371	366.371
Bölge Toplamı		73.816	615.441	-541.625	689.257

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları.

Tabloda açık biçimde Ardahan ilinin 2011-2017 döneminde Orta ve Doğu Avrupa bölgesi ülkeleriyle yok denecek ölçüde bir dış ticaret ilişkisi içerisinde olduğu görülmektedir. Bu dönemde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden sadece Almanya'ya 73.816 dolar tutarında ihracat yapan Ardahan ili, bölgede yer verdiğimiz 8 ülkeden sadece Almanya ve Avusturya arasında dış ticaret ilişkisi kurabilmiştir. Diğer ülkelerle bir dış ticaret ilişkisinin olmadığı, bu bağlamda bölge ülkeleri ile çok düşük dış ticaret performansı sergilediği söylenebilir. Bununla birlikte Almanya ile dört yıl ve Avusturya ile 2 yıl ithalatı bulunan Ardahan ilinin bu dönemde bu iki ülke ile toplam ihracat miktarı yaklaşık 74 bin dolar olurken bu iki ülkeden bu dönemde toplam ithalat 615 bin doları geçmiştir. Bu iki ülke ile toplam dış ticaret hacmi Grafik 6.5.23'de görüldüğü gibi toplamda 689 bin dolar olurken bu iki ülkeye karşı toplamda 542 bin dolar tutarında dış ticaret açığı vermiştir.

Grafik 6.5.23. Ardahan İli – Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

Tabloya bakıldığında Ardahan ilinin dört yılda Almanya'dan toplamda 249 bin dolarlık ithalat yaptığı ve 74 bin dolar tutarındaki ihracatı nedeniyle bu ülkeye karşı toplamda 175 bin dolarlık

dış açık verdiği görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında 2011 ve 2014'de bu ülkeden cüzi miktarda ithalat yapan Ardahan ilinin son iki yılda bu ülkeden ithalatının artması etkili olmuştur. Ardahan ilinin TRA2 bölgesi diğer illeri gibi Avusturya ile dış ticareti sadece ithalat yönlüdür ve bu ülkeden iki yılda toplam ithalat miktarı 366 bin dolarla Almanya'dan yaptığı toplam ithalat tutarından daha yüksektir. TRA2 bölgesi illeri içerisinde dış ticaret potansiyeli en düşük olan il konumundaki Ardahan ilinin, sınır kapılarının bulunduğu komşusu Gürcistan'la bile beklentilerin gerisinde dış ticaret ilişkisi olması, özellikle bu bölgede dış ticaret açısından çok ciddi eksikliklerin olduğuna ve bu konuyla ilgili ciddi çalışmaların yapılması gerekliliğine işaret etmektedir.

DAİB verilerine göre, Ardahan ilinin bu dönemde Almanya'ya sadece 2011 yılında gerçekleştirdiği ihracatta yer alan ilk on fasıl Tablo 6.5.11'de görülmektedir.

Tablo 6.5.11. Ardahan İlinin Almanya'ya İhracatında Önemli Fasıllar (2011, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
4418	Bina, inşaat için marangozluk, doğrama mamulleri	23.216
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	18.601
2515	Mermer ve traverten, ekosin su mermeri, kireçli taşlar	7.483
4410	Yonga pano vb. levhalar	6.014
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	4.868
7308	Demir/çelikten inşaat ve aksamı	4.432
6908	Sırlı seramikten döşeme, kaldırım taşları, şömine, duvar karosu	2.597
6910	Seramik musluk taşları, lavobolar, küvetler, bideler vb	2.243
3922	Plastikten küvet, duş, lavabo, bide, hela küveti ve donanımları	1.902
3926	Plastikten diğer eşya	865

Kaynak: DAİB

DAİB verilerine göre Ardahan ili Almanya'ya dört dijite göre 16 fasıldan toplamda 74 bin dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir. Ardahan'ın 2011'de 16 fasılda ihracat gerçekleştirdiği Almanya'ya sonraki yıllarda ihracat yapamaması düşündürücüdür. Ardahan'ın bu ülkeye 2011'de ihracatının genelde "inşaat malzemeleri" ağırlıklı yapıda olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ihracatta ilk sırayı 4418 fasıl koduyla bina, inşaat için marangozluk, doğrama mamulleri almıştır. Bu fasıldan gerçekleştirilen ihracat 23.216 dolar (ihracat içindeki payı %31,4) olmuştur. Ardahan'ın bu ülkeye ihracatında ikinci sırada 18.601 dolar ve %25,2 payla 9403 kodlu diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları, gelirken üçüncü sırada 7.483 dolar ve %10,1 payla 2515 fasıl kodlu mermer ve traverten, su mermeri, kireçli taşlar bulunmaktadır.

Ardahan'ın bu bölge ülkeleri içinde yer almayan İsveç'e 2015 ve 2016'da ihracatının olduğunu belirtmek gereklidir. Bu çerçevede DAİB verilerine göre Ardahan'ın 2015'de İsveç'e üç fasıldan toplam ihracatı 17.355 dolar olmuştur. Ardahan ilinin İsveç'e 2016'da ihracatı 11 fasıldan toplamda 76 bin dolar civarında gerçekleşmiş, ihracatta ilk sırayı 4821 fasıl kodlu kâğıt/kartondan her cins etiketler 25.011 dolarla, ikinci sırayı Fasıl 4819 kâğıt/karton esaslı kutu, kılıf, torba v.b. 21.388 dolarla ve üçüncü sırayı Fasıl 8422 yıkama, temizleme, kurutma v.b. işler için makine cihazlar ihracatı 8.761 dolarla almıştır.

6.6. TRA2 BÖLGESİ - ORTADOĞU ÜLKELERİ DIŞ TİCARET ANALİZİ

TRA2 Bölgesinin Ortadoğu ülkeleri ile dış ticaretinin gelişimi de, öncelikle bölgesel düzeyde, ardından il düzeyinde değerlendirilecektir.

6.6.1. Bölgesel Düzeyde TRA2 Bölgesi-Ortadoğu Ülkeleri Dış Ticareti

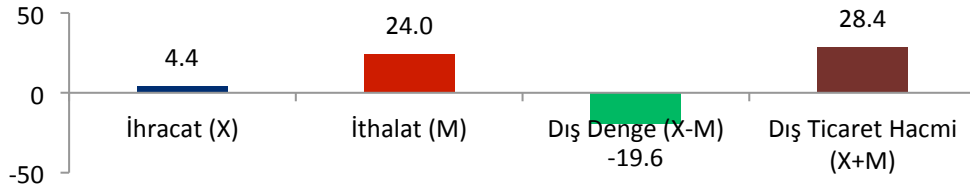
TRA2 Bölgesinin 2011-2017 dönemi Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi ülkeleri ile TÜİK verilerine göre dış ticaretinin gelişimi Tablo 6.6.1'de yer almaktadır.

Tablo 6.6.1. TRA2 Bölgesi-Ortadoğu Ülkeleri Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Irak	2011	1.380.872	660.082	720.790	2.040.954
	2012	301.395	1.260.078	-958.683	1.561.473
	2013	790.917	1.304.910	-513.993	2.095.827
	2014	164.423	1.625.991	-1.461.568	1.790.414
	2015	367.967	1.929.513	-1.561.546	2.297.480
	2016	61.229	4.796.941	-4.735.712	4.858.170
	2017	561.228	11.439.574	-10.878.346	12.000.802
	Toplam	3.628.031	23.017.089	-19.389.058	26.645.120
Suriye	2011	31.284	102.220	-70.936	133.504
	2012	403.727	-	403.727	403.727
	2015	27.900	-	27.900	27.900
	2016	87.574	12.800	74.774	100.374
	2017	126.346	52.689	73.657	179.035
	Toplam	676.831	167.709	509.122	844.540
Ürdün	2014	31.992	75.936	-43.944	107.928
	2017	-	19.000	-19.000	19.000
	Toplam	31.992	94.936	-62.944	126.928
Suudi Arabistan	2013	1.584	308.000	-306.416	309.584
	2014	-	370.720	-370.720	370.720
	2015	-	47.434	-47.434	47.434
	2016	36.376	-	36.376	36.376
	Toplam	37.960	726.154	-688.194	764.114
Bölge Toplamı		4.374.814	24.005.888	-19.631.074	28.380.702

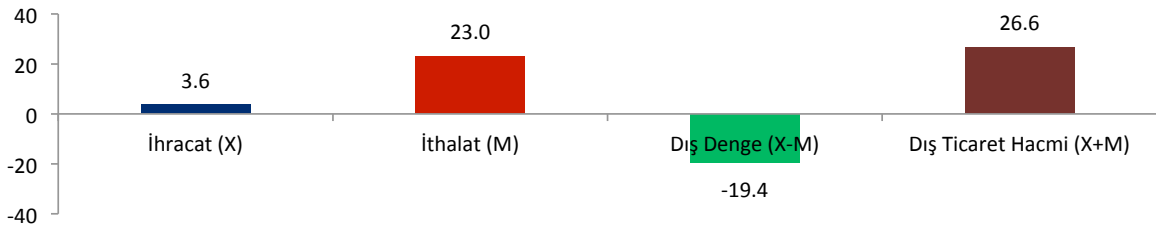
Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*

TRA2 bölgesinin Ortadoğu ülkeleri arasında değerlendirdiğimiz dört ülke ile dış ticaretlerine genel olarak baktığımızda, Suriye'ye karşı dış ticaret fazlası veren bölgenin diğer üç ülkeye karşı dış açık verdiği ve yedi yıllık dönemin tümünde Irak ile dış ticaret yapılırken diğer ülkelerle bazı yıllarda dış ticaret yapılmadığı dikkati çekmektedir. TRA2 bölgesinin Ortadoğu ülkeleri ile dönemin tümündeki dış ticaret gelişmeleri değerlendirme amacıyla tablonun en son satırına, bölge toplamına bakılırsa, bu dönemde bu ülkelere TRA2 bölgesinin toplam 4,4 milyon dolarlık ihracat yapmasına karşın bu ülkelerden toplamda 24 milyon dolarlık ithalat yapıldığı görülmektedir. Bölge ülkeleriyle TRA2 bölgesinin dönemin tümünde ihracatının ithalatının belirgin biçimde gerisinde kalması nedeniyle Grafik 6.6.1'de görüldüğü gibi bu bölge ülkelerine toplamda 19,6 milyon dolarlık açık verdiği ve toplam dış ticaret hacminin ise 28,4 milyon doları bulduğu görülmektedir. Bu veriler TRA2 bölgesinin bu bölge ülkeleri ile dış ticaretinde ithalatçı konumda olduklarını açıkça teyit etmektedir.

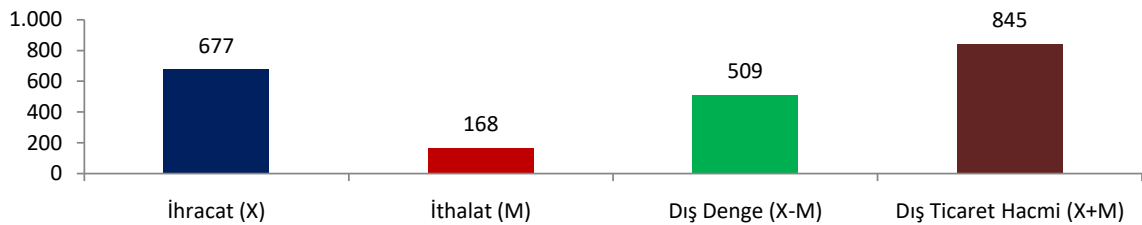
Grafik 6.6.1. TRA2 Bölgesi - Ortadoğu Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

TRA2 Bölgesi ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki dış ticaretin gelişimini gösteren tabloya göre, bölgenin Irak ile dış ticaret ilişkilerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bölgenin Irak ile dış ticaret hacmi 2011'de 1,5 milyon dolarken 2017'de 12 milyon dolara çıkmıştır. Dönem boyunca Irak'a yapılan ihracat artış kaydederken ithalat ihracattan daha fazla artmış ve bölge Irak ile ticaretinde (2011 hariç) dış ticaret açığı vermiştir.

TRA2 bölgesinin yedi yıllık dönem toplamında Irak'a ihracatı 3,6 milyon doları bulmuş, buna karşın dönem toplam ithalatı 23 milyon dolara ulaşmıştır. Grafik 6.6.2'de görüldüğü gibi, bu ülkeye TRA2 bölgesi dönemin tümünde 19,4 milyon dolarlık dış ticaret açığı vermiş, toplam dış ticaret hacmi ise 26,6 milyon dolara ulaşmıştır.

Grafik 6.6.2. TRA2 Bölgesi - Irak Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

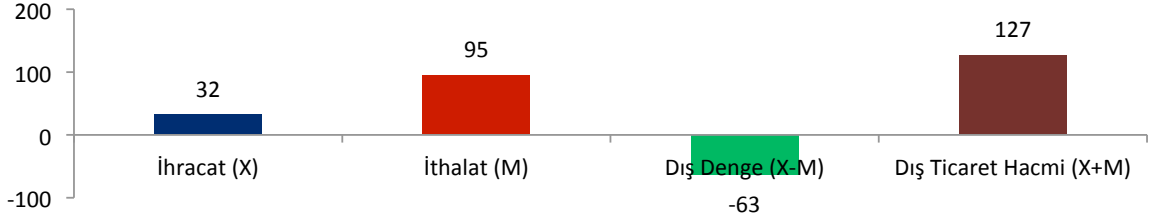
TR2 bölgesinin bu bölgedeki ülkeler içinde dış ticaret fazlasına sahip olduğu Suriye ile dış ticaretine toplam düzeyde bakılırsa, bu ülkeye TRA2 bölgesinin özellikle 2012'deki 403 bin dolarlık ihracatının katkısıyla toplamda yaklaşık 677 bin dolarlık ihracat yaptığı, bu ülkeden toplam üç yılda yaklaşık 168 bin dolarlık ithalat gerçekleştirdiği görülmektedir.

Grafik 6.6.3. TRA2 Bölgesi - Suriye Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Grafikte görüldüğü gibi TRA2 bölgesinin Suriye ili dış ticarete toplamda 509 bin dolarlık fazla elde ettiği dikkati çekmektedir. Bununla birlikte TRA2 bölgesinin toplam ihracatının neredeyse %83'nü ve toplam ithalatının %96'sını gerçekleştirdiği Irak'a verilen 19,4 milyon dolarlık açığın yanında bu 500 bin dolarlık fazla önemini yitirmektedir.

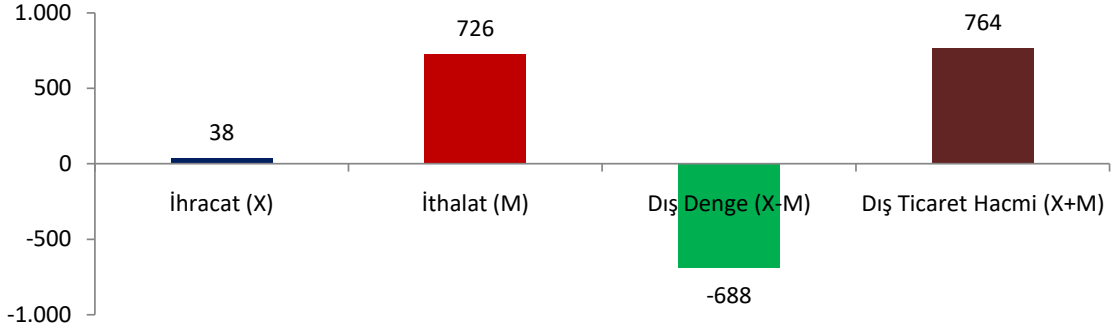
TRA2 bölgesinin bölge ülkelerinden Ürdün ile dış ticareti oldukça sınırlıdır. Bu ülkeye sadece 2014'de yaklaşık 32 bin dolarlık ihracat yapılmış, 2014 ve 2017'de iki yılda toplamda 95 bin dolarlık ithalat söz konusu olmuştur. Grafik 6.6.4'de görüldüğü gibi bölge düzeyinde önemsiz düzeyde dış ticaret ilişkisi bulunan bu ülkeye karşı 63 bin dolarlık dış açık verilirken toplam dış ticaret hacmi de sadece 127 bin dolar olmuştur.

Grafik 6.6.4. TRA2 Bölgesi - Ürdün Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

TRA2 bölgesinin S. Arabistan ile dış ticaretine bakılacak olursa, bu ülkeye 2013 ve 2016'da toplamda 38 bin dolar gibi cüzi miktarda ihracat yapılırken bu ülkeden 2013-2015 döneminde üç yılda toplamda 726 bin dolarlık ithalat yapılmıştır.

Grafik 6.6.5. TRA2 Bölgesi - S. Arabistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Bölge ülkeleri içinde en fazla ithalat yapılan ikinci ülke olan S. Arabistan'a karşı TRA2 bölgesi, bu dönemde Grafik 6.6.5'de görüldüğü üzere toplamda 688 bin dolarlık dış ticaret açığı vermiş ve toplam ikili dış ticaret hacmi de 764 bin dolar düzeyini bulmuştur.

6.6.2. İl Düzeyinde TRA2 Bölgesi - Ortadoğu Ülkeleri Dış Ticareti

TRA2 bölgesinin iller düzeyinde Ortadoğu ülkeleri ile dış ticareti bağlamında önce Ağrı ilinin daha sonra sırasıyla Iğdır, Ardahan ve Kars ilinin bu bölge ülkeleriyle dış ticareti ve mevcut ihracat fasıllarının analizi biçiminde olacaktır. TRA2 Bölgesinin dış ticaretinin illere göre dağılımını gösteren tablolar incelendiğinde bölgenin Irak'a yaptığı ihracatın ağırlıklı olarak Iğdır ve Ağrı illerinden gerçekleştiği buna karşılık Irak'tan yapılan ithalatın neredeyse tamamını tek başına Iğdır ilinin yaptığı dikkati çekmektedir.

i) Ağrı İlinin Ortadoğu Ülkeleri İle Dış Ticareti

Ağrı ilinin Ortadoğu ülkeleri ile 2011-2017 dönemindeki dış ticaret gelişmeleri Tablo 6.6.2'de görülmektedir. Tabloda görüldüğü üzere Ağrı ili Ortadoğu ülkeleri içinde en fazla dış ticareti Irak ile yapmakta, bu ülkeyi dış ticaret hacmi olarak Suriye, S. Arabistan ve Ürdün izlemektedir. Ağrı

ilinin bu dönemdeki bu ülkelerle toplam düzeydeki dış ticaret ilişkilerine bakıldığında, tablonun son satırında görüldüğü gibi 1,9 milyon doları Irak'a olmak üzere bölge ülkelerine toplamda 2 milyon dolarlık ihracat yapmıştır. Buna karşılık bu dönemde bu ülkelere toplamda sadece 152 bin dolarlık ithalatı söz konusu olmuştur.

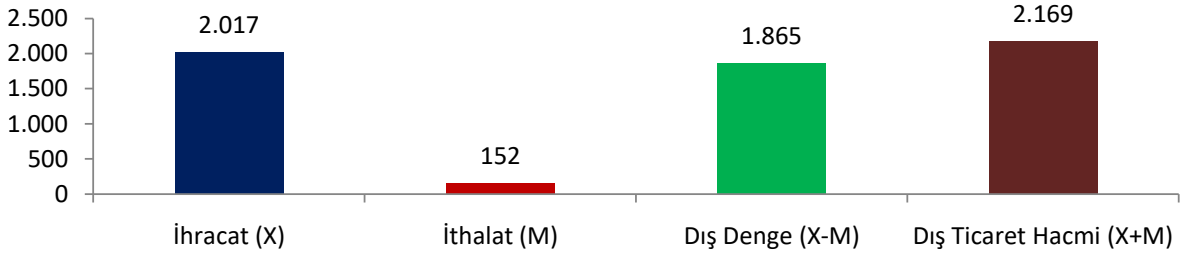
Tablo 6.6.2. Ağrı İli - Ortadoğu Ülkeleri Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Irak	2011	601.751	-	601.751	601.751
	2012	177.060	-	177.060	177.060
	2013	631.849	-	631.849	631.849
	2014	82.893	-	82.893	82.893
	2015	209.154	35.856	173.298	245.010
	2016	53.813	-	53.813	53.813
	2017	145.317	-	145.317	145.317
	Toplam	1.901.837	35.856	1.865.981	1.937.693
Suriye	2016	-	12.800	-12.800	12.800
	2017	78.703	52.689	26.014	131.392
	Toplam	78.703	65.489	13.214	144.192
Ürdün	2017	-	19.000	-19.000	19.000
	Toplam	0	19.000	-19.000	19.000
Suudi Arabistan	2014	-	2.580	-2.580	2.580
	2015	-	29.194	-29.194	29.194
	2016	36.376	-	36.376	36.376
	Toplam	36.376	31.774	4.602	68.150
Bölge Toplamı		2.016.916	152.119	1.864.797	2.169.035

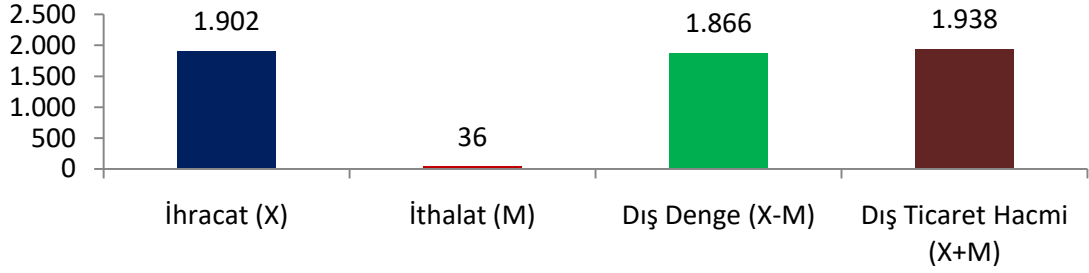
Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Sonuçta Ağrı ili bölge ülkelerine karşı Grafik 6.6.6'de görüldüğü üzere toplamda 1,9 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası elde etmiş, bölge ülkeleri ile toplam dış ticaret hacmi de 2,2 milyon dolara yaklaşmıştır.

Grafik 6.6.6. Ağrı İli - Ortadoğu Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Ağrı ilinin Ortadoğu ülkeleri içinde ağırlıklı olarak Irak'a ihracatta bulunduğu, bu ülkeye bu dönemde toplamda 1,9 milyon dolarlık ihracat yaparken sadece 2015'de 36 bin dolara yakın ithalat gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu dönem boyunca Ağrı ili bu ülkeye karşı dış ticaret fazlası elde etmiş, Grafik 6.6.7'de görüldüğü gibi dış ticaret fazlası 1 milyon 866 bin dolar ve toplam dış ticaret hacmi de 1 milyon 937 bin dolara ulaşmıştır. Ağrı ilinin Irak'a ihracatı yıllar itibarıyla incelendiğinde, 2011'de 602 bin dolara yakın olan ihracat 2012'de 177 bin dolara gerilese de 2013'de yükselerek 632 bin dolar seviyesine çıkmıştır. 2013 yılından itibaren Ağrı ilinin bu ülkeye ihracatı iniş-çıkışlı bir seyir izleyerek dönem sonunda 2017'de 145 bin dolar civarında gerçekleşmiştir.

Grafik 6.6.7. Ağrı İli – Irak Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

DAİB verilerine göre Ağrı ilinin Irak'a 2011-2016 döneminde ihracatında önemli fasıllar Tablo 6.6.3'de görölmektedir.

Tablo 6.6.3. Ağrı İlinin Irak'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2016, Dolar)

2011			2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
0802	Diğer kabuklu meyveler	170.500	8479	Fonksiyonlu makine ve cihazlar	153.299
5515	Diğer devamsız sentetik lif doku	68.528	0813	0813	78.438
6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası	47.172	1212	Keçiboynuzu, Şeker pancarı vb.	56.182
6110	Kazak, süveter, hırka, yelek vb.	41.395	9405	Diğer aydınlatma cihazları, lambalar	26.455
6204	Kadın/kız çocuk için takım elbise	40.388	2006	Sebze, meyve, meyve kabukları	15.970
5407	Sentetik iplik, monofil, Şerit dokuma	37.591	6217	Giyim eşyası hazır teferruatı, parça	5.040
6103	Erkek/erkek çocuk için takım elbise	32.664	8483	Transmisyon milleri, krank milleri	3.700
6203	Erkek/erkek çocuk için takım elbise.	31.869	6104	Kadın/kız çocuk için takım elbise	2.900
6207	Erkek/erkek çocuk için iç-gece giyim	22.305	6103	Erkek/erkek çocuk için takım elbise	2.271
6101	Erkek/erkek çocuk için diş giyim	20.678	6209	Bebek giyim eşyası ve aksesuarı	636
2013			2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
3405	Ayakkabı, mobilya, döşeme vb temizleyen boya, cila, pasta vb	481.381	3824	Kimya ve bağlı sanayide kullanılan kimyasal ürünler	682.341
8474	Toprak, taş, metal cevheri vb. ayıklama, eleme makineleri	182.567	2833	Sülfatlar; Őaplar; peroksülfatlar persülfatlar	37.067
6302	Yatak çarşafı, masa örtüleri, tuvalet,	69.104	2812	Ametallerin halojenli bileŐikleri	33.117
0813	0813	41.373	0813	0813	11.069
8539	Elektrik ampulleri; ark lambaları	22.379	8403	Merkezi ısıtma kazanları	9.685
8413	Sıvılar için pompalar, sıvı elevatör	17.174	9114	Diğer saat aksam-parçaları	1.245
8456	Maddenin işlenmesine mahsus makine	13.743	6307	Diğer hazır eşya	896
6216	Eldiven	10.730	9018	Tıp, cerrahi, diŐçi, veteriner aletleri	474
4017	SertleŐtirilmiş kauçuk vb. eşya	9.372			
8462	Metalleri dövme, işleme, kesme, Őataflama presleri, makineleri	8.606			
2015			2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer	Kod	Fasıl Adı	Değer
3824	Kimya sanayide kul. kimyasal ürün	631.435	4411	Lif levha, orta yoğunlukta	51.624
2810	Bor oksitleri; borik asitler	88.894	3824	Kimya sanayide kul. kimyasal ürünler	19.152
0809	Kayısı, kiraz, Şeftali, erik (taze)	47.035	8442	Matbaa levha, makine, cihaz, malzeme	6.007
2840	Boratlar; peroksiboratlar (perboratlar)	40.993	4412	Kontrplaklar, kaplama panolar,	2.189
8474	Toprak, taş, metal cevheri vb. ayıklama, eleme vb. için makineler	32.796	3215	Matbaa, yazı, çizim ve diğer mürekkepler	1.408
8426	Gemi vinçleri, maçunalar, halatlı vinç	21.334	4911	Basılı diğer yayın, resim, fotoğraflar	15
8708	Kara taşıtları için aksam, parçaları	15.554			
8403	Merkezi ısıtma kazanları	13.209			
8511	Motorlar için elektrikli ateŐleme cihazı	6.225			
7318	Demir/çelikten civata, somun, tavan halkası, vida, perçin, pim vb.	4.392			

Kaynak: DAİB

Tablo 6.6.3'e bakıldığında, Ağrı ilinin 2011-2016 döneminin ilk yıllarında Irak'a ağırlıklı olarak giysi-tekstil-gıda ürünleri ihraç ettiği, 2013'den itibaren başta kimya sanayi ürünleri olmak üzere bu ülkeye elektrikli alet-cihaz ve eşyalar da ihraç edildiği görülmektedir. 2011'de Irak'a ihracatta Fasıllık 0802 ürünleri (diğer kabuklu meyveler (taze/kurutulmuş) ilk sıradadır. Bu fasıl ürünlerinden 2011'de 170 bin dolarlık ihracat yapılmış, ikinci sırayı 68 bin dolarlık ihracatla 5515 kodlu fasıl ürünleri (diğer devamsız sentetik lif dokumalar) almıştır. 2013'de 3405 kodlu fasıl ürünlerinden (ayakkabı, mobilya, döşeme vb temizleyen boya, cila, pasta vb) 481 bin dolar değerinde, 2014'de 3824 kodlu fasıl ürünlerinden (kimya ve bağlı sanayide kullanılan kimyasal ürün) 682 bin dolarlık ihracat yapıldığı anlaşılmaktadır. Ağrı ilinin Irak'a 2015'de ihracatında ilk sırayı Fasıllık 3824 (kimya ve bağlı sanayide kullanılan kimyasal ürünler) 631 bin dolarlık ihracatla almış, bu fasılın ardından ikinci sırada yaklaşık 89 bin dolarlık ihracatla Fasıllık 2810 (bor oksitleri, borik asitler) ve üçüncü sırayı 47 bin dolarla taze meyveler (kayısı, kiraz, şeftali, erik) almıştır.

DAİB verilerine göre Ağrı ilinin 2016'da Irak'a ihracatında önemli daralma meydana geldiği ve bu ülkeye ihracatın hem değer hem de ihraç malları çeşitliliği olarak önemli oranda azaldığı söylenebilir. Bu bağlamda tablonun son yılına bakıldığında toplam ihracat değerinin 80 bin doları geçmediği ve ihraç fasıl sayısının altıya düştüğü görülmektedir. Bu bağlamda DAİB verilerine göre, Ağrı ilinin Irak'a 2016'da ihracatında ilk sırayı Fasıllık 4411 (ağaçtan veya odunsu maddelerden lif levha, orta yoğunlukta) 51.624 dolarla, ikinci sırayı Fasıllık 3824 (kimya ve bağlı sanayide kullanılan kimyasal ürünler 19.152 dolarla ve üçüncü sırayı Fasıllık 8442 (matbaa, makine, cihaz ve parçaları) 6.007 dolarla almıştır.

Ağrı ilinin, Irak dışında kalan diğer Ortadoğu ülkeleri ile daha az dış ticaret ilişkisi kurduğu anlaşılmaktadır. Irak ile dış ticaret faaliyetini ayrı tutarsak Ağrı ilinin bölgedeki diğer ülkelerle dış ticaretinin toplam değerinin oldukça düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda bu dönemde, Suriye'ye yalnızca 2017'de 78.703 dolar değerinde ihracat yapılmış, bu ülkeden 2016'da 12.800 dolar ve 2017'de 52.689 dolar gibi çok düşük miktarlarda ithalat gerçekleşmiştir. Sonuçta bu ülkenin iç savaş halinde olduğu ortamda Ağrı ilinin bu ülke ile toplam dış ticaret hacmi sadece 130 bin dolar civarında olmuştur. Benzer şekilde Ağrı ili S. Arabistan'a yalnızca 2016'da 36.376 dolar değerinde ihracat yapmış, bu ülkeden 2014'de 2.580 dolar ve 2015'de 29.194 dolar gibi çok cüzi miktarda ithalat yapmıştır. Ağrı ilinin S. Arabistan ile bu yıllardaki toplam dış ticaret hacmi 68 bin dolar civarında gerçekleşmiştir. Ağrı ili Ürdün'den sadece 2017'de 19 bin dolar değerinde ithalat yapmış, bu ülkeye bu dönemde ihracatı olmamıştır.

Ağrı ilinin Ortadoğu ülkeleri içinde Irak dışında 2011-2016 döneminde DAİB verilerine göre ihracat yaptığı diğer ülke S. Arabistan'a yalnızca 2016 yılı ihracatında iki fasıl yer almıştır. Tablo 6.6.4'de görüldüğü üzere Ağrı ili 2016'da bu ülkeye 6204 kodlu fasıl ürünlerinden (kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.) 35.385 dolar değerinde ve 6402 kodlu fasıl ürünlerinden (ayakkabı; dış tabanı, yüzü kauçuk ve plastik diğer) 1.038 dolar değerinde ihracat yaptığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6.6.4. Ağrı ilinin Suudi Arabistan'a ihracatında Önemli Fasıllar (2016, Dolar)

2016		
Kod	Fasıllık Adı	Değer
6204	Kadın/kız çocuk için takım, takım elbise, ceket vs.	35.385
6402	Ayakkabı; dış tabanı, yüzü kauçuk ve plastik diğer	1.038

Kaynak: DAİB

Ağrı ilinin son olarak bu coğrafyada yer alan ancak bizim incelemeye almadığımız bazı ülkelere de DAİB verilerine göre bu dönemde ihracatı bulunduğunu belirtmeliyiz. Bu bağlamda Ağrı ilinin bu bölgedeki BAE'ne 2011, 2014 ve 2015'de toplamda dört fasılda 209 bin dolarlık ihracatı söz konusu olmuş, özellikle 2011'de 202 bin dolarlık ağır iş makine ve cihazları ihracatı bu ülkeye ihracatta önemli fasıl ola-

rak öne çıkmıştır. Yine Ağrı ili Dubai'ye 2016'da 2872 dolarlık tek fasıldan ihracat gerçekleştirmiştir. Ağrı ili Kuveyt'e tek fasılda (0802, diğer kabuklu meyveler) 2011'de 30 bin ve 2012'de 67 bin dolarlık ihracat yapmıştır.

Öte yandan Ağrı ilinin bu coğrafyada olmayan Afrika ülkelerinden Libya'ya DAİB verilerine göre, 2011'de Fasıll 6301 (battaniyeler, diz battaniyeleri) ihracatı 217 bin dolar ve 2012'de Fasıll 6302 (yatak çarşafı, masa örtüleri v.b.) ihracatı 45 bin dolar olmak üzere iki fasılda toplamda 262 bin doları bulmuştur. Ağrı ilinin Mısır'a 2016'da Fasıll 8479 (kendine özgü fonksiyonlu makine ve cihazlar) ihracatı 69 bin dolar civarındadır. Ayrıca Ağrı ilinin Tunus'a Fasıll 6301 (battaniyeler, diz battaniyeleri) ihracatı 2011 ve 2012'de yaklaşık 213 bin dolar, Fasıll 6302 (yatak çarşafı, masa örtüleri v.b.) ihracatı yine bu iki yılda toplamda 25 bin dolar civarında gerçekleşmiş ve iki yılda toplam ihracat değeri 237 bin dolara ulaşmıştır.

ii) İğdir İlinin Ortadoğu Ülkeleri İle Dış Ticareti

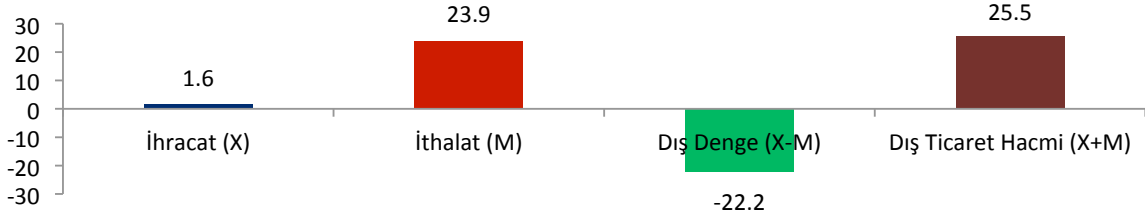
İğdir ilinin Ortadoğu ülkeleri ile 2011-2017 dönemindeki dış ticaretinin gelişimi de Tablo 6.6.5'de görülmektedir. İğdir ilinin Ortadoğu ülkeleri ile dış ticaret değerlerine bakıldığında, İğdir'in bölge ülkelerinden özellikle Irak ile dış ticaretinin ithalat yönünde yoğunlaştığı, buna karşılık bölgedeki diğer ülkelerle İğdir ilinin dış ticaretinin oldukça sınırlı olduğu dikkati çekmektedir. Öte yandan genelde TRA2 bölgesi illeri içinde ithalatçı özelliği ile tanıdığımız Ağrı ilinin bu bölge ülkeleri ile dış ticarete belirgin biçimde ihracatçı pozisyonunda olması, buna karşı toplam dış ticaretinde ihracatçı ve TRA2 bölgesinin ihracat lokomotifi olan İğdir'in Ortadoğu ülkeleri ile ithalatçı bir pozisyonda bulunması da oldukça ilginç bir durumu göstermektedir.

Tablo 6.6.5. İğdir İli - Ortadoğu Ülkeleri Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Dolar)

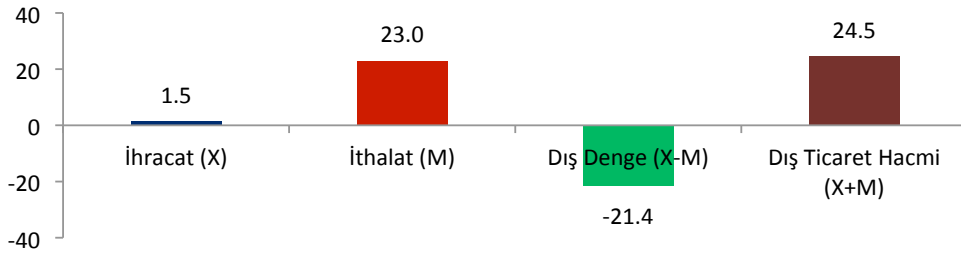
Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Irak	2011	779.121	660.082	119.039	1.439.203
	2012	124.335	1.260.078	-1.135.743	1.384.413
	2013	131.917	1.304.910	-1.172.993	1.436.827
	2014	81.530	1.625.991	-1.544.461	1.707.521
	2015	155.358	1.893.657	-1.738.299	2.049.015
	2016	7.416	4.796.941	-4.789.525	4.804.357
	2017	256.056	11.439.574	-11.183.518	11.695.630
	Toplam	1.535.733	22.981.233	-21.445.500	24.516.966
Suriye	2011	-	102.220	-102.220	102.220
	2016	82.810	-	82.810	82.810
	Toplam	82.810	102.220	-19.410	185.030
Ürdün	2014	-	75.936	-75.936	75.936
	Toplam	0	75.936	-75.936	75.936
Suudi Arabistan	2013	1.584	308.000	-306.416	309.584
	2014	-	368.140	-368.140	368.140
	2015	-	18.240	-18.240	18.240
	Toplam	1.584	694.380	-692.796	695.964
Bölge Toplamı		1.620.127	23.853.769	-22.233.642	25.473.896

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

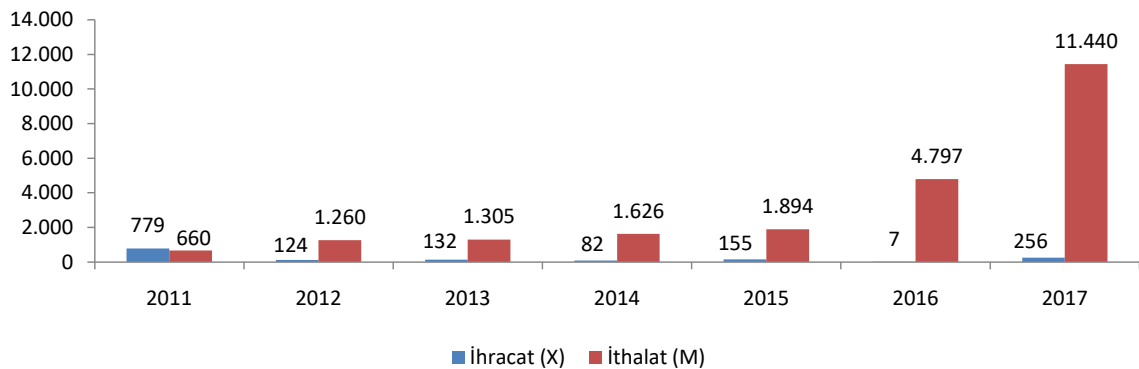
İğdir ilinin bu bölgedeki dört ülke ile bu dönemdeki toplam düzeydeki dış ticaret ilişkilerine bakılmak istenirse, Tablo 6.6.5'in son satırında görüldüğü gibi, bu ülkelere İğdir ilinin ihracatı yedi yıllık dönemde toplamda 1,6 milyon doları ancak aşabilirken toplam ithalat miktarı 23,9 milyona yaklaşmıştır. Bu çerçevede Grafik 6.6.8'de görüldüğü üzere İğdir ili, bu bölge ülkelerine karşı toplamda 22,2 milyon dolarlık dış açık vermiş ve toplam düzeyde dış ticaret hacmi 25,5 milyon dolara ulaşmıştır.

Grafik 6.6.8. Iğdır – Ortadoğu Ülkeleri Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

Iğdır ilinin bölgedeki ülkelerden Irak ile dış ticaretinin çok yoğun olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu bağlamda bu ülkeye Iğdır ilinin ihracatı toplam yedi yılda 1,5 milyon doları aşan miktarla bölgeye yönelik Iğdır ili toplam ihracatının (1,6 milyon dolar) yaklaşık %95'ni oluşturmaktadır, benzer biçimde bu ülkeden toplam ithalatı yaklaşık 23 milyon dolarla bölgeden toplam düzeydeki ithalatının %96,3'ne denk gelmektedir. Dolayısıyla Iğdır ilinin Ortadoğu ülkeleri ile dış ticareti denildiğinde aslında Irak ile yedi yıldaki dış ticaret gelmektedir. Bu bağlamda Iğdır ilinin ihracatçı kimliğine karşı, Irak'a ihracatının görece az olması ve ithalatı arasındaki büyük fark, Grafik 6.6.9'da görüldüğü gibi bu ülkeye karşı Iğdır ilinin bu dönemde toplamda 21,4 milyon dolarlık dış ticaret açığı vermesine yol açmış, toplam dış ticaret hacmi 24,5 milyon dolar olmasına karşı ikili dış ticarete Irak lehine büyük bir fark oluşmuştur.

Grafik 6.6.9. Iğdır İli – Irak Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Milyon Dolar)

2011-2017 döneminde, Iğdır ile Irak arasındaki dış ticaret hacminin dönem boyunca düzenli olarak arttığı tablodan anlaşılmaktadır. 2011 yılında 1,4 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2017 yılına gelindiğinde 11,7 milyon dolara yükselmiştir. Öte yandan Iğdır ile Irak arasındaki dış ticarete yıllar itibarıyla bakıldığında, Grafik 6.6.10'da görüldüğü gibi, Iğdır'ın bu ülkeye ihracatının 2011'de 779 bin dolarken hızla azalarak 2016'da 7.416 dolar gibi çok düşük değere indiği, 2017'de görece yükselerek 256 bin dolar olduğu, ancak bu ülkeden ithalatın 2011'de 660 bin dolarken düzenli biçimde artarak 2017'de 11,4 milyon doları aştığı görülmektedir. Bu bağlamda, Iğdır ilinin Irak ile dış ticaretinde 2011 yılı hariç açık verdiği, dış açığın dönem sonuna doğru giderek artarak 2017'de 11,2 milyon dolara ulaştığı, yedi yıldaki toplam ithalatın yarısının 2017'de yapıldığı ve yine toplam dış ticaret açığının yarısının da 2017'de olduğu dikkat çekmektedir.

Grafik 6.6.10. Iğdır'ın Irak ile İhracat ve İthalatının Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

DAİB verilerine göre İğdır'ın Irak'a 2011-2016 döneminde gerçekleştirdiği ihracatta önemli fasıllar Tablo 6.6.6'da yer almaktadır. İğdır'dan Irak'a yapılan ihracatta öne çıkan fasıllara bakıldığında, 2011'de ihracatı yapılan tek fasıl 1101 kodlu ürünler (buğday unu / mahlut unu) 788 bin dolar değerindedir. Bu fasıldan 2012'de 72 bin dolarlık ihracat yapılırken bu ürünleri 67 bin dolarla 8516 kodlu fasıl ürünleri (elektrikli su ısıtıcıları, Şofbenler) izlemiştir. 2013'de 9403 kodlu fasıl ürünleri (diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları) 56 bin dolarla ilk sırada yer alırken 2014'de 4101 kodlu ürünler (sığır-at cinsi hayvanların derileri-ham) ilk sıraya yerleşmiştir. 2015 yılında 9403 kodlu fasıl ürünlerinden Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları) 155 bin dolar değerinde ihracat yapılmıştır. TÜİK verilerine göre 2016'daki 7.456 dolar ve 2017'deki 256 bin dolar tutarındaki ihracata ilişkin fasılların hangileri olduğu elimizdeki DAİB verilerinde bu yıllara ait ihracat verileri bulunmadığı için belirtilememiŐtir.

Tablo 6.6.6. İğdır İlinin Irak'a İhracatında Önemli Fasıllar (2011-2015, Dolar)

2011		
Kod	Fasıl Adı	Değer
1101	Buğday unu/mahlut unu	788.425
2012		
Kod	Fasıl Adı	Değer
1101	Buğday unu/mahlut unu	72.725
8516	Elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar (Şofbenler)	67.202
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	40.701
4418	Bina, inşaat için marangozluk, doğrama mamulleri	40.150
2013		
Kod	Fasıl Adı	Değer
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	56.096
6806	6806	21.215
8453	Post, deri, kösele hazırlanması, işlenmesi, imali makineleri	19.200
2832	Sülfidler; tiyosülfatlar	11.011
3202	Debagatte kullanılan sentetik organik, anorganik maddeler müstahzarlar	6.917
3403	Yağlama müstahzarları, pas önleyiciler	4.120
3809	Mensucat, kağıt, deri vb için boya, finisaj müstahzarları	3.841
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	2.764
2522	Kireç	1.749
3402	Yıkama, temizleme müstahzarları-sabunlar hariç	1.711
2014		
Kod	Fasıl Adı	Değer
4101	Sığır ve at cinsi hayvanların derileri-ham	31.374
2836	Karbonat; peroksikarbonat; amonyum karbomat içeren ticari amonyum karbonat	16.871
8453	Post, deri, kösele hazırlanması, işlenmesi, imali makineleri	8.038
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	7.880
2830	Sülfürler; polisülfürler	6.461
3202	Debagatte kullanılan sentetik organik, anorganik maddeler müstahzarlar	3.609
8414	Hava-vakum pompası, hava/gaz kompresörü, vantilatör, aspiratör	2.066
3102	Azotlu mineral/kimyasal gübreler	1.776
3808	HaŐarat öldürücü, dezenfekte edici, zararlıları yok edici	1.736
3809	Mensucat, kağıt, deri vb için boya, finisaj müstahzarları	933
2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	155.357

Kaynak: DAİB

DAİB verilerine göre fasıllara göre Iğdır'ın Irak'a ihracatındaki fasılların 2013 ve 2014'de toplam ihracat miktarı düşük olsa da farklı çeşitlerde bu ülkeye mal satıldığını göstermekte, bu ülkeye ihracat yanı sıra ihraç ürünü çeşidinin 2014 sonrası gerilediği görülmektedir. Bu bağlamda Iğdır'ın bu ülkeye ihracat noktasında Azerbaycan, İran, Gürcistan ve Türkmenistan'a olduğu kadar ihracat potansiyelini kullanmadığı, buna karşılık bu ülkeden ithalatın (genellikle petrol ve türevleri) çok fazla yükseldiğini göstermektedir.

Iğdır'ın Suriye ve Ürdün ile dış ticareti yalnızca birkaç yılda yapılan ihracat ve ithalat ile sınırlı olduğu gibi dış ticaret değeri olarak da oldukça düşük miktardadır. Iğdır ilinin Ürdün ile dış ticareti bu ülkeden yalnızca 2014'da yaklaşık 76 bin dolarlık ithalattan ibarettir. Öte yandan Iğdır ili Suriye'ye 2016'da 82 bin dolarlık ihracat yaparken 2011'de 102 bin dolarlık ithalat gerçekleştirmiştir. DAİB verilerine göre, Iğdır ilinin Suriye'ye ihracatı, Tablo 6.6.7'de görüldüğü üzere, 2016 yılında tek fasıldan (demir veya çelikten eşya, Fasil 7326) 82.810 dolar olmuştur.

Tablo 6.6.7. Iğdır İlinin Suriye'ye İhracatında Önemli Fasıllar (2016, Dolar)

2016		
Kod	Fasil Adı	Değer
7326	Demir/çelikten diğer eşya	82.810

Kaynak: DAİB

Iğdır ilinin Suudi Arabistan ile dış ticaretinde 2013'de tek fasıldan çok cüzi miktarda ihracat yaptığı, buna karşın bu ülkeden 2013, 2014 ve 2015'de toplamda 694 bin dolarlık ithalat gerçekleştirdiği görülmektedir. DAİB verilerine göre Iğdır ilinin Suudi Arabistan'a 2013'de gerçekleştirdiği ihracat, Tablo 6.6.8'de görüldüğü gibi, tek fasıldan oluşmaktadır. Bu bağlamda Iğdır ili bu ülkeye 2013'de Fasil 2530 ürünlerinden (tarifenin başka yerinde yer almayan mineral maddeler) 1.584 dolar gibi çok düşük değerinde ihracat yapmıştır.

Tablo 6.6.8. Iğdır İlinin Suudi Arabistan'a İhracatında Önemli Fasıllar (2013, Dolar)

2013		
Kod	Fasil Adı	Değer
2530	Tarifenin başka yerinde yer almayan mineral maddeler	1.584

Kaynak: DAİB

Iğdır ilinin DAİB verilerine göre Ortadoğu ülkeleri içinde yer alan, ancak bizim analizimizde yer almayan Lübnan'a ve bazı Afrika ülkelerine bazı yıllarda, farklı miktarlarda ve farklı sayıda fasılda ihracatı bulunmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Iğdır ilinin Lübnan'a ihracatına bakıldığında bu ülkeye 2016'da 2.783 dolar gibi düşük miktarda hayvan sakadati, bağırsak vb (Fasil 0504) ihracatı olmuştur. Iğdır ili, DAİB verilerine Cezayir'e tek fasılda (diğer mobilya v.b., aksam ve parçaları; Fasil 9403) 2014'de 194 bin dolar, 2015'de 286 bin dolar ve 2016'da 24 bin dolar olmak üzere toplam üç yılda 500 bin doları aşan ihracat yapmıştır. Iğdır ilinin Afrika ülkeleri içinde fasıl çeşitliliği anlamında 12 farklı fasılda 2012-2015 döneminde ihracat gerçekleştirdiği ülke Libya olmuştur. Iğdır ili Libya'ya 2012'de 5 fasılda toplamda 364 bin dolarlık ihracat yapmış, bu yıldaki ihracatında oturmaya mahsus mobilyalar (Fasil 9401) yaklaşık 80 bin dolarla ilk sırayı almıştır. Iğdır ilinin 2013'de Libya'ya ihracatı bu kez fasılda toplamda 175 bin dolar olurken ihracatta ilk sırayı 65 bin dolarla diğer mefruşat eşyaları (Fasil 6304) almıştır. Iğdır'ın Libya'ya ihracatı 2014'de 5 fasılda 26 bin dolar olurken

ilk sırada 18 bin dolarla yine Fası 6034 bulunmaktadır. İğdir'ın bu ülkeye 2015'de ihracatı 2 fasıla düşmekle beraber toplamda 138 bin dolar civarında gerçekleşmiş, ihracatın neredeyse tamamı (137 bin dolar) diğer mobilyalar v.b. aksam ve parçalarından (Fası 9403) oluşmuştur.

İğdir ilinin Afrika ülkelerinden Mısır'a 2015'de tek bir ürün üzerinden Fası 4101 (ham deri) ihracatı 20 bin dolar olmuş, Tanzanya'ya 2013'de tek fasıldan (toplu halde yolcu taşımaya mahsus motorlu taşıtlar, Fası 8702) ihracatı yaklaşık 18 bin dolar olmuştur. İğdir ilinin Afrika'da sadece 2012 yılında 14 fasıl üzerinden olmakla birlikte 20 bin dolar gibi cüzi miktarda ihracat yaptığı bir başka ülke Moritanya'dır. İğdir'ın bu ülkeye 2012'deki cüzi miktardaki ihracatında ilk sırayı 10 bin dolarla diğer mobilyalar, aksam ve parçaları almıştır.

iii) Ardahan İlinin Ortadoğu Ülkeleri İle Dış Ticareti

Ardahan ilinin Ortadoğu ülkeleri ile 2011-2017 dönemindeki dış ticaret gelişmeleri de Tablo 6.6.9'da görülmektedir. Ardahan ilinin bu dönemde S. Arabistan ve Ürdün ile dış ticaret bulunmadığı için tabloda yer almamaktadır. Ardahan ilinin Irak'a yalnızca 2015'de 3.455 dolar gibi cüzi miktarda ihracatı bulunmaktadır. Ardahan ilinin Suriye'ye 2012'de yaklaşık 404 bin dolar ve 2015'de yaklaşık 28 bin dolar tutarında ihracat yaptığı, ancak bu ülkelerden ithalat yapılmadığı anlaşılmaktadır.

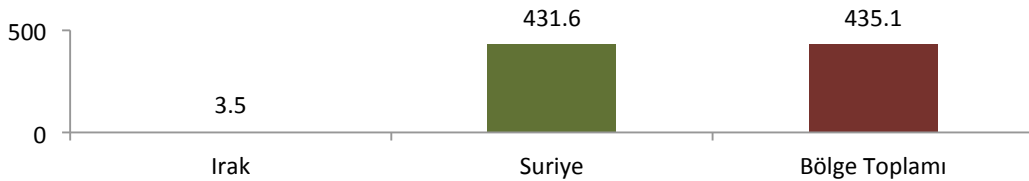
Tablo 6.6.9. Ardahan - Ortadoğu Ülkeleri Dış Ticaretinin Gelişimi (2012-2015, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Irak	2015	3.455	-	3.455	3.455
	Toplam	3.455	-	3.455	3.455
Suriye	2012	403.727	-	403.727	403.727
	2015	27.900	-	27.900	27.900
	Toplam	431.627	-	431.627	431.627
Bölge Toplamı		435.082	-	435.082	435.082

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Ardahan ilinin Ortadoğu ülkeleri içinde sadece bu iki ülkeye toplamda 435 bin dolar civarında ihracat yaptığı Grafik 6.6.11'de görülmektedir.

Grafik 6.6.11. Ardahan İlinin Irak ve Suriye ve Bölge İle Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Ardahan ili diğer iki ülke ile Irak ve Suriye'den bu dönemde ithalat yapmadığı için toplam dış ticaret hacmi ve dış ticaret fazlası aynı miktarlarda gerçekleşmiştir.

DAİB verilerine göre, Tablo 6.6.10'da görüldüğü gibi, Ardahan ilinin Irak'a 2015 yılında yaptığı 3.463 dolarlık ihracat tek bir fasıldan demir veya çelikten eşya (Fası 7326) ürünleri biçiminde olmuştur.

Tablo 6.6.10. Ardahan'ın Irak'a İhracatında Önemli Fasıllar (2015, Dolar)

2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
7326	Demir/çelikten diğer eşya	3.463

Kaynak: DAİB

Ardahan'ın TÜİK verilerine göre Suriye'ye 2012'de ve 2015'de toplamda 432 bin dolara yakın ihracatına karşı elimizdeki DAİB verilerinde, Tablo 6.6.11'de görüldüğü gibi 2015'de bu ülkeye tek fasıldan (Fasıl 9619; hijyenik havlular ve tamponlar, bebek bezleri v.b) gerçekleştirdiği 27.900 dolarlık ihracatı yer almaktadır.

Tablo 6.6.11. Ardahan'ın Suriye'ye İhracatında Önemli Fasıllar (2015, Dolar)

2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
9619	Hijyenik havlular ve tamponlar, bebek bezleri v.b.	27.900

Kaynak: DAİB

Bu çerçevede TÜİK verilerinde 2012'de Ardahan ilinin bu ülkeye 2012'de yaptığı ihracatının hangi fasıllarda gerçekleştiği bilgisine ulaşılamamıştır.

Öte yandan DAİB verilerine göre Ardahan'ın Afrika ülkelerinden Libya ile bu dönemde sadece 2015'de tek fasılda (sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, Fasıl 3401) 46.282 dolar tutarında ihracatı bulunduğu da belirtilmelidir.

iv) Kars İlinin Ortadoğu Ülkeleri İle Dış Ticareti

Kars ilinin Ortadoğu ülkeleri ile dış ticaretinin TÜİK verilerine göre 2011-2017 dönemindeki gelişmeleri de Tablo 6.6.12'de yer almaktadır. Tabloda görüldüğü üzere, çalışmamızda Ortadoğu ülkeleri kapsamında incelenen dört ülke içinde Kars ilinin S. Arabistan dışındaki diğer üç ülke ile dış ticareti bulunmaktadır. Bu bağlamda Ardahan iliyle kıyaslandığında Kars ilinin bu bölgedeki ülkelerden daha fazlasıyla dış ticaret yaptığı düşünülse de üç ülke ile bu dönemdeki toplam dış ticaret hacminin Ardahan'ın gerisinde kaldığı dikkati çekmektedir. Bu bağlamda TRA2 bölgesi içinde Ardahan'ın görece Kars iline göre ihracatçı özelliğinin daha fazla olmasıyla bu durum açıklanabilmektedir.

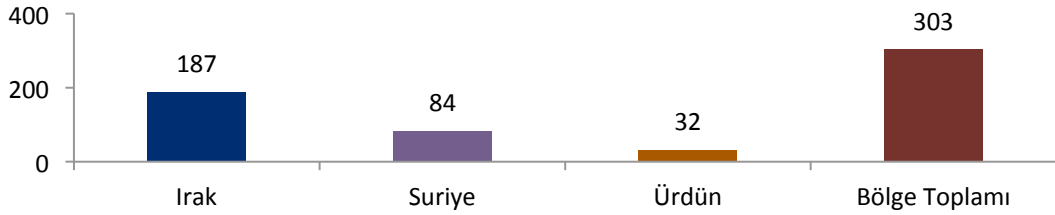
Kars ilinin bu dönemde, Ortadoğu ülkeleri ile dış ticaretinin süreklilik göstermediği yalnızca bazı yıllarda yapılan ihracattan oluştuğu, dönem boyunca bölge ülkelerinden ithalat yapmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Kars ilinin 2013 ve 2017'de Irak'a, 2011, 2016 ve 2017 yıllarında Suriye'ye ve 2014'de Ürdün'e ihracatı söz konusu olmuştur.

Tablo 6.6.12: Kars İli - Ortadoğu Ülkeleri Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Irak	2013	27.151		27.151	27.151
	2017	159.855	-	159.855	159.855
	Toplam	187.006	-	187.006	187.006
Suriye	2011	31.284	-	31.284	31.284
	2016	4.764	-	4.764	4.764
	2017	47.643	-	47.643	47.643
	Toplam	83.691	-	83.691	83.691
Ürdün	2014	31.992	-	31.992	31.992
	Toplam	31.992	-	31.992	31.992
Bölge Toplamı		302.689	-	302.689	302.689

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Kars ilinin bu üç ülke ile bazı yıllardaki ihracatının toplam düzeylerine bakıldığında Tablo 6.6.12'de yer alan toplam sütunlarında görüldüğü gibi, Irak'a 187 bin dolar, Suriye'ye yaklaşık 84 bin dolar ve Ürdün'e yaklaşık 32 bin dolar olmak üzere bölge toplamında 303 bin dolara yakın ihracat gerçekleştirdiği dikkati çekmektedir. Bu çerçevede bu ülkelere yapılan toplam ihracat düzeylerinin görüldüğü Grafik 6.6.12'den hareketle Kars ilinin bu ülkelerle ihracatında Irak'ın ilk sırada olduğu, Suriye ve Ürdün'ün bu ülkeyi izlediği anlaşılmaktadır.

Grafik 6.6.12. Kars İlinin Bazı Ortadoğu Ülkeleri İle Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Kars ilinin bu bölgedeki ülkelere sadece ihracatı olduğu için hem ülke düzeyinde hem de bölge düzeyinde aynı miktarda dış ticaret hacmi ve dış fazla oluşmuştur. Kars ilinin bu ülkelere yıllar itibarıyla ihracatına bakılırsa, Tabloda görüldüğü üzere, Irak'a 2013'de 27 bin dolar ve 2017'de yaklaşık 160 bin dolar tutarında ihracat yapmıştır. Kars ilinin Suriye'ye 2011'de 31 bin dolar, 2016'da 4.764 dolar ve 2017'de yaklaşık 47 bin dolar tutarında ve Ürdün'e sadece 2014'e yaklaşık 32 bin dolar tutarında ihracat yaptığı görülmektedir. Kars ilinin bu ülkelere sadece üç yılda ihracat yapsa bile TÜİK verilerine göre 2017'de ihracatının Irak ve Suriye'ye önceki yıllara görece biraz arttığı da dikkat çekmektedir.

Kars ilinin TÜİK verilerine göre tablo ve grafikte görüldüğü üzere Irak'a ihracatı bulunmakla birlikte DAİB verileri içinde tüm ülkelere olduğu gibi bu ülkeye de 2017'deki veriler bulunmadığı gibi 2013'deki ihracat verilerinin fasıllarına yer verilmediği için bu ihracatın hangi fasıldan yapıldığı görülememiŐtir. Bu bağlamda bu çalışmanın başladığı dönemde DAİB verilerinden sadece 2011-2016 yılları fasıllara ve ülkelere göre ihracat verisi derlendiği için 2017 yılı verileri yer almasa da diğer bazı ülkelere TRA2 bölgesi illeri ihracatlarının bazı yıllardaki verilerinin yer almaması teknik hatalara veya kayıt eksikliklerine bağlanabilir. Bu çerçevede Kars ilinin TÜİK verilerine göre Suriye'ye 2011, 2016 ve 2017 yılında gerçekleştiği ihracatının fasılları, DAİB verileri bağlamında Tablo 6.6.13'de yer almakta ve tabloda sadece 2016 yılı ihracatına ilişkin fasıllar görülmektedir.

Tablo 6.6.13. Kars ilinin Suriye'ye İhracatında Önemli Fasıllar (2016, Dolar)

2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
2306	Bitkisel katı veya sıvı yağ özütlemesinden arta kalan küspe ve diğer katı atıklar	24.289
2303	Nişastacılık, şeker pancarı, şeker ve içki sanayinin artık ve posaları	4.763

Kaynak: DAİB

DAİB verilerine göre Kars ili Suriye'ye 2016'da TÜİK verilerinden (4.764 dolar) daha yüksek miktarda iki fasılda toplam 29 bin dolara yakın tutarda ihracat gerçekleştirmiştir. Kars ilinin bu ülkeye 2016'daki ihracatı tabloda görüldüğü gibi küspe ve şekerpancarı atıkları bağlamında ortaya çıkmış, bu bağlamda Fasıl 2306 kapsamında 24.289 dolar ve Fasıl 2303 kapsamında 4.763 dolarlık (TÜİK verisi) ihracat yapılmıştır.

6.7. TRA2 BÖLGESİ İLE ÇİN VE HİNDİSTAN'IN DIŞ TİCARET ANALİZİ

TRA2 Bölgesinin Çin ve Hindistan ile dış ticaretinin gelişimi, yine öncelikle bölgesel düzeyde, ardından il düzeyinde ele alınmaktadır.

6.7.1. Bölgesel Düzeyde TRA2 Bölgesi ile Çin ve Hindistan'ın Dış Ticareti

TRA2 Bölgesinin 2011-2017 döneminde Çin ve Hindistan ile dış ticaretinin gelişimi Tablo 6.7.1'de yer almaktadır. TRA2 Bölgesi ile Çin ve Hindistan arasındaki dış ticaretin gelişimini gösteren tabloya göre, bölge illerinin Çin ve Hindistan'dan yoğun olarak ithalat yaptığı buna karşılık ihracatın pek gelişmediği görülmektedir.

Bu çerçevede TRA2 bölgesi Çin'e 2011 ve 2012'de, Hindistan'a ise son iki yılda 2016 ve 2017'de ihracat yaparken yedi yıl boyunca ithalat yapılmış ve ithalat miktarları 2012 ve 2014'deki görece azalmalar dışında giderek artmıştır. Bu bağlamda tablonun son satırında görüldüğü gibi, dönemin tümünde TRA2 bölgesi bu iki ülkeye toplamda 1,6 milyon dolar civarında ihracat yapabilirken özellikle Çin'den yapılan büyük çaplı ithalatın etkisiyle toplam ithalat miktarı yedi yılda 333 milyon dolara yaklaşmıştır. Sonuçta 2011-2017 döneminde TRA2 bölgesi bu iki ülkeye her yıl büyük miktarda dış ticaret açığı vermiş ve toplam dış ticaret açığı yedi yılda toplamda 331,3 milyon dolara yaklaşmıştır. Ayrıca bu yedi yılda bu iki ülke ile toplam dış ticaret hacmi de 334,5 milyon doları geçmiştir.

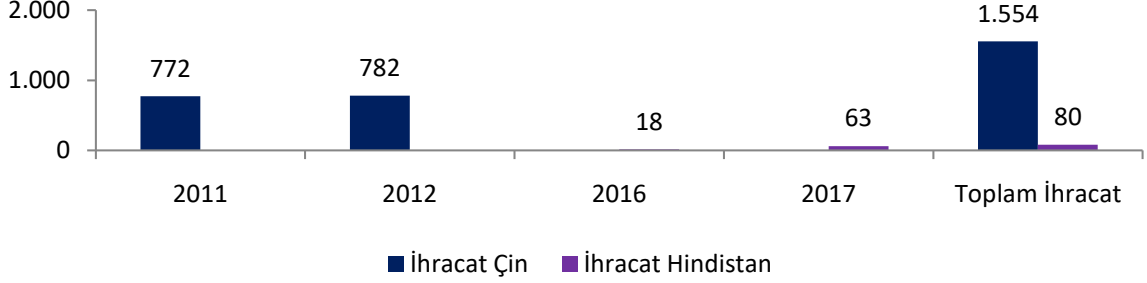
Tablo 6.7.1. TRA2 Bölgesinin Çin ve Hindistan İle Dış Ticareti (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Çin	2011	771.611	42.645.114	-41.873.503	43.416.725
	2012	782.110	30.992.342	-30.210.232	31.774.452
	2013	-	41.755.508	-41.755.508	41.755.508
	2014	-	25.387.068	-25.387.068	25.387.068
	2015	-	41.202.277	-41.202.277	41.202.277
	2016	-	46.525.957	-46.525.957	46.525.957
	2017	-	64.123.074	-64.123.074	64.123.074
	Toplam	1.553.721	292.631.340	-291.077.619	294.185.061
Hindistan	2011	-	2.615.036	-2.615.036	2.615.036
	2012	-	2.117.539	-2.117.539	2.117.539
	2013	-	4.797.869	-4.797.869	4.797.869
	2014	-	4.406.124	-4.406.124	4.406.124
	2015	-	6.828.519	-6.828.519	6.828.519
	2016	17.512	8.655.409	-8.637.897	8.672.921
	2017	62.505	10.871.801	-10.809.296	10.934.306
	Toplam	80.017	40.292.297	-40.212.280	40.372.314
Genel Toplam		1.633.738	332.923.637	-331.289.899	334.557.375

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

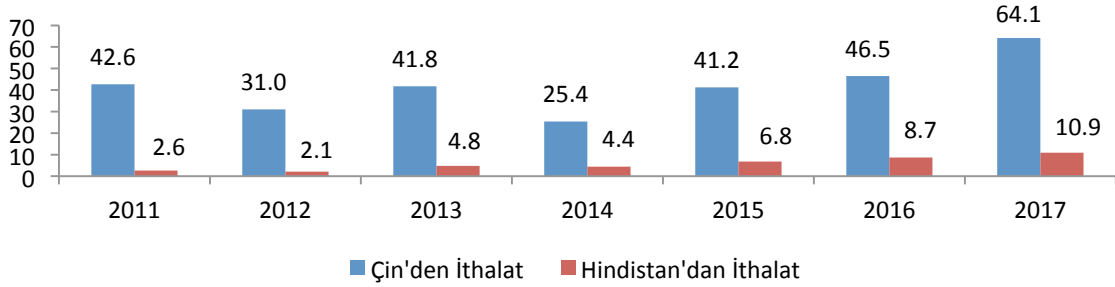
TRA2 bölgesinin Çin ve Hindistan'a ihracatına bakılırsa, Grafik 6.7.1'de görüldüğü gibi, Çin'e 2011'de yaklaşık 772 bin dolar ve 2012'de 782 bin dolar olmak üzere toplam 1,5 milyon dolarlık ihracat yapıldığı, Hindistan'a 2016'da 18 bin ve 2017'de 63 bin dolara yakın, toplamda 80 bin dolar gibi çok düşük miktarda ihracat gerçekleştirildiği dikkati çekmektedir.

Grafik 6.7.1. TRA2 Bölgesinin Çin ve Hindistan'a İhracatı (2011-2017, Bin Dolar)

TRA2 bölgesinin Çin ve Hindistan'dan ithalatı çok yüksek düzeydedir. TRA2 bölgesi Grafik 6.7.2'de görüldüğü üzere, Çin'den 2011'de 42,6 milyon dolarlık ithalat yaparken 2012 ve 2014 hariç ithalat miktarı düzenli şekilde artarak 2017'de 64 milyon doları aşmıştır. TRA2 bölgesinin bu dış ticaret yapısı sonucu, tabloda görüldüğü üzere, Çin'den yedi yılda bölgenin toplam ithalatı 292,6 milyon dolara ulaşırken, bu dönemde bu ülkeye karşı verilen toplam dış açık miktarı da 291,1 milyon dolar gibi muazzam bir rakama ulaşmıştır.

Grafik 6.7.2. TRA2 Bölgesinin Çin ve Hindistan'dan İthalatının Gelişimi (2011-2017, Milyon Dolar)

Çin ile TRA2 bölgesi dış ticaretinde çok yüksek ithalat miktarları ve dış ticaret açığı sorunu, sadece bölgeye has değildir. Çin ile Türkiye arasındaki dış ticarete de benzer durum söz konusudur. Çin, dünyanın en büyük ihracatçı ülkesi olarak birçok ülkenin ithalatında ilk sıradadır ve bazı ülkeler (Almanya, G. Kore v.b.) dışında tüm dünya ülkelerinin Çin'e karşı çok büyük dış ticaret açıkları bulunmaktadır.

Öte yandan TRA2 bölgesinin Hindistan'dan ithalatı da bu dönemde yaklaşık dört katına çıkmıştır. Bu bağlamda Grafik 6.7.2'de görüldüğü gibi, 2011'de bu ülkeden TRA2 bölgesi ithalatı 2,6 milyon dolarken 2012 ve 2014'deki görece azalma dışında sürekli artışla 2017'de 10,9 milyon dolara ulaşmıştır. TRA2 bölgesi Hindistan'dan bu dönemin toplamında yedi yılda 40,3 milyon dolarlık ithalat yaparken bu ülkeye karşı yedi yılda toplamda 40,2 milyon dolarlık açık vermiştir.

6.7.2. İl Düzeyinde Çin ve Hindistan İle Dış Ticaretin Gelişimi

TRA2 Bölgesinin 2011-2017 döneminde Çin ve Hindistan ile dış ticareti iller düzeyinde incelenirken önceki başlıklarda olduğu gibi önce Ağrı ilinin bu iki ülkeyle dış ticaretinin gelişimi ele alınacak, ardından sırayla Iğdır, Ardahan ve Kars ilinin bu iki ülkeyle dış ticaretinin bu dönemdeki gelişimi, varsa ihracatlarındaki fasıllara bakılacaktır.

i) Ağrı İlinin Çin ve Hindistan İle Dış Ticareti

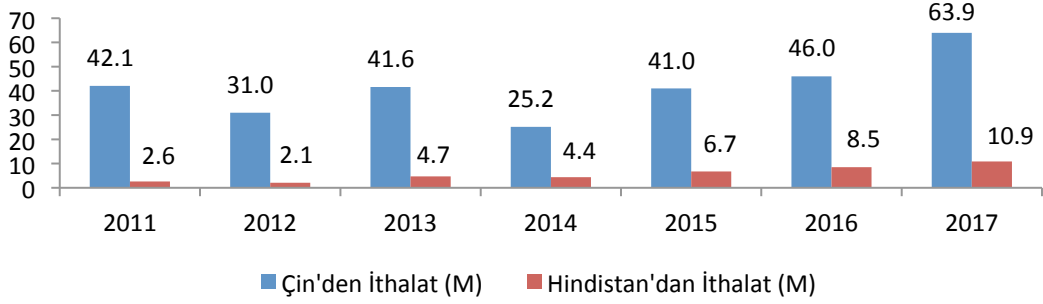
Ağrı ilinin Çin ve Hindistan ile 2011-2017 dönemi dış ticaretinin gelişimini gösteren Tablo 6.7.2'de görüldüğü gibi, Ağrı ilinin bu dönemde bu iki ülkeye ihracat yapmadığı, ancak bu iki ülkeden çok yüksek miktarda ithalat yaptığı dikkati çekmektedir. Ağrı ilinin Çin'den yaptığı ithalata bakıldığında 2011-2017 döneminde ithalatın (2012 ve 2014 yılı hariç) sürekli artarak yaklaşık 42,1 milyon dolardan 2017'de 63,9 milyon dolara kadar yükseldiği anlaşılmaktadır. Benzer biçimde Ağrı ilinin Hindistan'dan yaptığı ithalatın da yine 2012 ve 2014 yılı hariç düzenli biçimde arttığı, 2011'de 2,6 milyon dolar düzeyinde iken 2017'de 10,9 milyon dolara yaklaştığı görülmektedir.

Tablo 6.7.2. Ağrı İlinin Çin ve Hindistan İle Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Çin	2011	-	42.081.444	-42.081.444	42.081.444
	2012	-	30.967.117	-30.967.117	30.967.117
	2013	-	41.632.952	-41.632.952	41.632.952
	2014	-	25.181.440	-25.181.440	25.181.440
	2015	-	41.020.710	-41.020.710	41.020.710
	2016	-	45.999.768	-45.999.768	45.999.768
	2017	-	63.922.103	-63.922.103	63.922.103
	Toplam	-	290.805.534	-290.805.534	290.805.534
Hindistan	2011	-	2.601.409	-2.601.409	2.601.409
	2012	-	2.117.539	-2.117.539	2.117.539
	2013	-	4.732.810	-4.732.810	4.732.810
	2014	-	4.359.048	-4.359.048	4.359.048
	2015	-	6.738.619	-6.738.619	6.738.619
	2016	-	8.517.583	-8.517.583	8.517.583
	2017	-	10.871.801	-10.871.801	10.871.801
	Toplam	-	39.938.809	-39.938.809	39.938.809
Genel Toplam		-	330.744.343	-330.744.343	330.744.343

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Esasen TRA2 Bölgesinin Çin ve Hindistan'dan yaptığı ithalatın neredeyse tamamını tek başına Ağrı ilinin gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu çerçevede Ağrı ilinin Çin ve Hindistan'dan ithalatının yıllar itibarıyla gelişimini gösteren Grafik 6.7.3'ün TRA2 bölgesinin bu iki ülke ile ithalatını gösteren yukarıdaki Grafik 6.7.2 ile neredeyse birebir benzediği görülmektedir. Hatta TRA2 bölgesinin Hindistan'dan 2017'deki ithalatının tamamı Ağrı ili tarafından yapıldığı gibi, TRA2 bölgesinin Çin'den 2017'deki toplam ithalatının (64,1 milyon dolar) 63,9 milyon dolarlık kısmını da tek başına Ağrı ili gerçekleştirmiştir.

Grafik 6.7.3. Ağrı İlinin Çin ve Hindistan'dan İthalatının Gelişimi (2011-2017, Milyon Dolar)

TRAZ bölgesi toplam değerlerine benzer biçimde, Ağrı ilinin bu iki ülke ile ithalatı yedi yılda toplamda 330,7 milyon dolara ulaşmıştır. Sonuçta Ağrı ilinin yedi yıldaki toplam ithalat miktarı kadar, bu iki ülke ile dış ticaret hacmi ve dış ticaret açığı oluşmuştur.

Ağrı ilinin bu iki ülkeye ihracatı olmadığı için DAİB verilerinde de Ağrı ilinin bu ülkelere ihracatı ve fasılları bulunmamaktadır. Öte yandan Ağrı ilinin daha önceki ithalat fasılları ve ithalat yaptığı ülkeler kısmında (Bölüm 3, Tablo 3.9) görüldüğü üzere, bölgenin ithalatının tek başına %80 kadarını gerçekleştiren Ağrı'nın bu iki ülkeden genellikle kazan ve makineler, oyuncaklar, plastik ve mamulleri, kahve ve baharat yanı sıra çeşitli mamul eşyalar ithalatı yaptığı sonucuna ulaşılabilmektedir. Ağrı ilinin bu fasıllardan ithalatın özellikle son dönemde Ağrı ili ithalatının üçte birini yaptığı Çin'den gerçekleştirildiği de belirtilebilir.

Bölgenin diğer illeri Kars, Ardahan ve Iğdır'ın Çin ve Hindistan'dan yaptığı ithalat değerlerine baktığımızda Ağrı ilinin oldukça gerisinde kaldıkları göze çarpmaktadır.

ii) Iğdır İlinin Çin ve Hindistan İle Dış Ticareti

Iğdır ilinin 2011-2017 döneminde Çin ve Hindistan ile dış ticaretini gösteren Tablo 6.7.3'de görüldüğü gibi, Iğdır ilinin Çin'e ihracat yapamadığı, ancak bu ülkeden dönem boyunca ithalat yaptığı görülmektedir. Çin ile yapılan dış ticarete bu ülkeye karşı her yıl dış ticaret açığı olduğu tablodan anlaşılmaktadır.

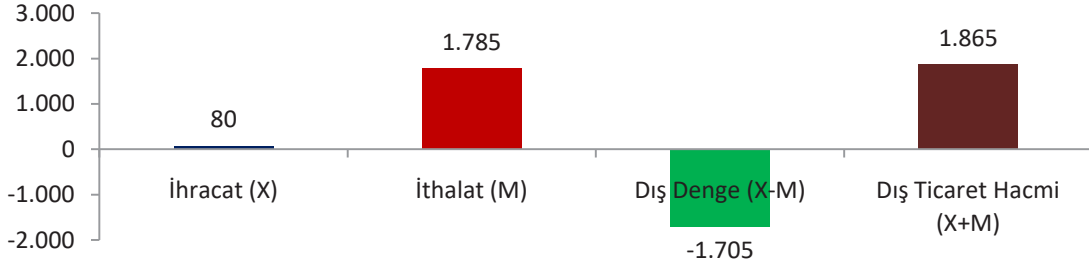
Tablo 6.7.3. Iğdır İlinin Çin ve Hindistan İle Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Çin	2011	-	562.476	-562.476	562.476
	2012	-	19.710	-19.710	19.710
	2013	-	22.953	-22.953	22.953
	2014	-	178.711	-178.711	178.711
	2015	-	74.407	-74.407	74.407
	2016	-	524.272	-524.272	524.272
	2017	-	161.863	-161.863	161.863
	Toplam	-	1.544.392	-1.544.392	1.544.392
Hindistan	2014	-	16.320	-16.320	16.320
	2015	-	89.900	-89.900	89.900
	2016	17.512	134.526	-117.014	152.038
	2017	62.505	-	62.505	62.505
	Toplam	80.017	240.746	-160.729	320.763
Genel Toplam		80.017	1.785.138	-1.705.121	1.865.155

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

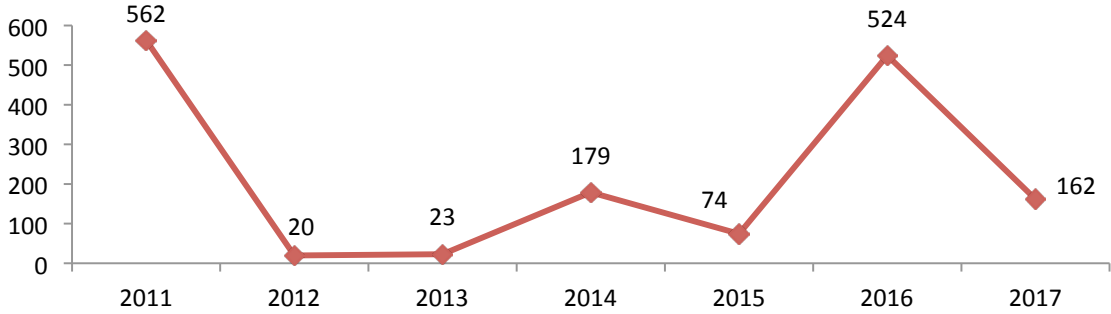
İğdır ilinin bu iki ülke ile toplam dış ticaretine bakılmak istenirse, tablonun en alt satırında görüldüğü üzere Hindistan'a yapılan ihracat bağlamında bu ülkelere toplamda 80 bin dolarlık ihracata karşılık bu iki ülkeden toplamda 1,8 milyon dolara yakın ithalat yapılmıştır. Sonuçta, bu iki ülkeye, Grafik 6.7.4'de görüldüğü üzere, Çin'den kaynaklanan yüksek ithalat nedeniyle İğdır ili toplamda bu dönemde 1,7 milyon dolarlık dış açık vermiş ve bu iki ülke ile toplam dış ticaret hacmi de 1,9 milyon dolara yaklaşmıştır.

Grafik 6.7.4. İğdır İli Çin ve Hindistan Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

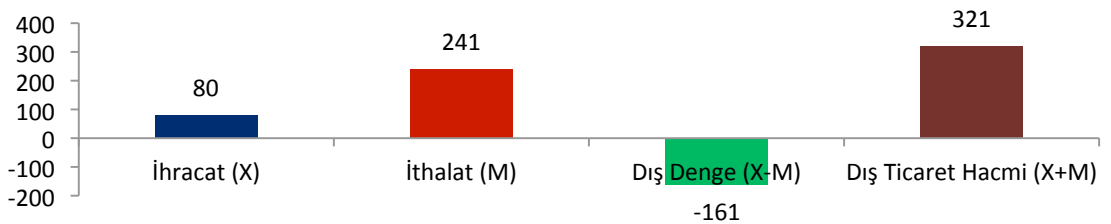
İğdır ilinin bu noktada Çin'den ithalatının yıllar itibarıyla gelişimine bakıldığında, dalgalı bir seyir gözlenmektedir. Grafik 6.7.5'de görüldüğü gibi, İğdır ili bu ülkeden 2011'de 562 bin dolarlık ithalat yaparken ithalat miktarının 2012'de 20 bin ve 2013'te 23 bin dolara kadar indiği, dalgalı bir seyirle 2016'da 524 bin dolara çıksa da 2017'de yeniden 162 bin dolara indiği dikkat çekmektedir.

Grafik 6.7.5. İğdır İlinin Çin'den İthalatının Gelişimi (2011-2017, Bin Dolar)

İğdır ilinin Hindistan ile dış ticaretine toplam düzeyde bakıldığında bu ülke ile dış ticaret yapılan dört yılda toplamda 80 bin dolarlık ihracata karşılık Hindistan'dan toplamda 241 bin dolara yakın ithalat gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede Grafik 6.7.6'da görüldüğü gibi, İğdır ili bu ülke ile toplam düzeyde dış ticaretinde yaklaşık 161 bin dolarlık dış açık vermiş, dört yıldaki toplam dış ticaret hacmi ise 321 bin dolara ulaşmıştır.

Grafik 6.7.6. İğdır İlinin Hindistan İle Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

İğdır ilinin Hindistan ile dış ticaretine yıllar itibarıyla bakıldığında dönemin ilk üç yılında bu ülke ile bir dış ticaretin olmadığı, İğdır ilinin 2014 ve 2015’de bu ülkeye ihracatı bulunmazken bu ülkeden sırasıyla 16.320 dolar ve 89.900 dolarlık ithalat yaptığı dikkat çekmektedir. İğdır ilinin bu ülkeye 2016’da 17.512 dolarlık ihracata karşılık 134 bin dolarlık ithalat yaptığı ve 117 bin dolar dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. İğdır ilinin bu ülkeye 2017’de sadece 62.505 dolar değerinde ihracat yaptığı ve aynı miktarda dış fazla sağladığı da tablodan anlaşılmaktadır.

DAİB verilerine göre İğdır ilinin TÜİK verilerinden farklı olarak Hindistan’a 2015’de ve 2016’da tek fasılda ihracatı bulunmaktadır. Bu bağlamda TÜİK verilerinde 2017’de yapılan 62 bin dolar civarındaki ihracatın fasıllarına DAİB verilerimizde 2017 yılı olmadığı için yer verilememiştir. DAİB verilerine göre İğdır ili Hindistan’a Tablo 6.7.4’de görüldüğü üzere, 2015 ve 2016’da tek fasıl üzerinden toplamda 145 bin dolara yakın ihracat yapmıştır.

Tablo 6.7.4. İğdır İlinin Hindistan’a İhracatında Önemli Fasıllar (2015-2016, Dolar)

2015		
Kod	Fasıl Adı	Değer
0808	Elma, armut ve ayva (taze)	102.065
2016		
Kod	Fasıl Adı	Değer
0808	Elma, armut ve ayva (taze)	42.983

Kaynak: DAİB

Tabloda görüldüğü gibi, İğdır ili Hindistan’a Fasıl 0808 (elma, armut, ayva –taze) bağlamında 2015’de 102.065 dolarlık ve 2016’da 42.983 dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir.

Öte yandan İğdır ili, ayrıca, bu bölge ülkelerinden Tayvan’a 2012’de Fasıl 2520 (alçı taşı, anhidrit ve alçılar) kapsamında çok cüzi miktarda (1.380 dolar) ihracat yapmıştır.

iii) Ardahan İlinin Çin ve Hindistan İle Dış Ticareti

Ardahan ilinin Çin ve Hindistan ile dış ticaret ilişkisine bakıldığında TÜİK verilerine göre bu dönemde Ardahan ilinin Çin ile son üç yılda çok cüzi miktarda sadece ithalat ilişkisi bulunduğu, buna karşın bu dönemde Hindistan ile dış ticaret ilişkisinin olmadığı, bu yüzden Tablo 6.7.5’de Hindistan’ın yer almadığı görülmektedir.

Tablo 6.7.5. Ardahan - Çin Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017, Dolar)

Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Çin	2015	-	4.351	-4.351	4.351
	2016	-	466	-466	466
	2017	-	1.380	-1.380	1.380
	Toplam		6.197	-6.197	6.197

Kaynak: TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları*

Tabloda görüldüğü üzere, Ardahan ilinin Çin ile bu dönem dış ticaret ilişkilerine bakıldığında, Ardahan ilinin Çin ile dış ticaret ilişkilerinin gelişmemiş olduğu ileri sürülebilir. Ardahan ilinin Çin’e bu dönemde ihracatı bulunmazken bu ülkeden 2015’de 4.351 dolar, 2016’da sadece

466 dolar ve 2017’de 1.380 dolar olmak üzere toplamda 6.197 dolar kadar düşük miktarda, ihmal edilebilir seviyede ithalat yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, Ardahan ili bu ülkeye ihracat yapmadığı için aynı miktarda Çin’e karşı dış ticaret açığı vermiş, toplam dış ticaret hacmi de aynı miktarda gerçekleşmiştir.

Ardahan ilinin bu iki ülkeye bu dönemde ihracatı olmadığı için doğal olarak bu ülkelere ilişkin ihracat fasılları analizi yapılması mümkün olmamıştır.

iv) Kars İlinin Çin ve Hindistan Ülkeleri İle Dış Ticareti

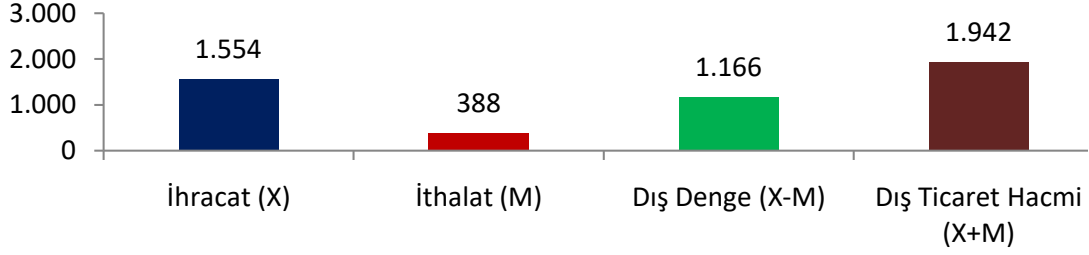
Bu noktada, son olarak Çin ve Hindistan ile TRA2 bölgesi illerinden Kars ilinin dış ticaret ilişkilerine bakabiliriz. Kars ilinin 2011-2017 döneminde Çin ve Hindistan ile dış ticaretini gösteren Tablo 6.7.6’da görüldüğü gibi, Kars ili dönemin tümünde Çin’den ithalat yapmasına karşın sadece 2011 ve 2012’de bu ülkeye ihracat yapmıştır. Kars ilinin Hindistan’a ihracatının olmadığı, buna karşın dört yılda bu ülkeden ithalat yaptığı anlaşılmaktadır.

Tablo 6.7.6. Kars İlinin Çin ve Hindistan’a Dış Ticaretinin Gelişimi (2011-2017)

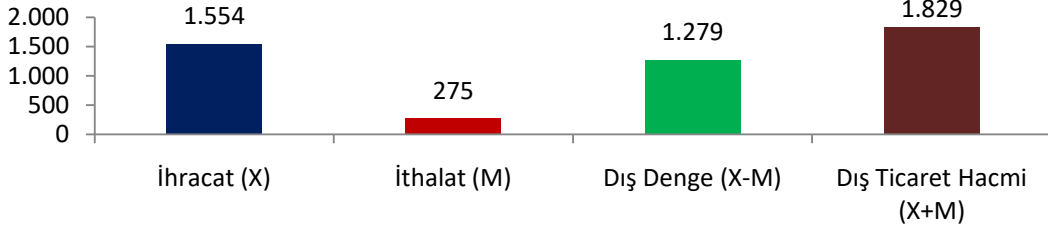
Ülke	Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Denge (X-M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)
Çin	2011	771.611	1.194	770.417	772.805
	2012	782.110	5.515	776.595	787.625
	2013	-	99.603	-99.603	99.603
	2014	-	26.917	-26.917	26.917
	2015	-	102.809	-102.809	102.809
	2016	-	1.451	-1.451	1.451
	2017	-	37.728	-37.728	37.728
	Toplam	1.553.721	275.217	1.278.504	1.828.938
Hindistan	2011	-	13.627	-13.627	13.627
	2013	-	65.059	-65.059	65.059
	2014	-	30.756	-30.756	30.756
	2016	-	3.300	-3.300	3.300
	Toplam	-	112.742	-112.742	112.742
Genel Toplam		1.553.721	387.959	1.165.762	1.941.680

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

Kars ilinin bu dönemde toplam düzeyde bu iki ülke ile dış ticaretine genel olarak bakıldığında, tablonun son satırında görüldüğü gibi bu iki ülkeye toplamda 1,5 milyon doları aşan ihracat yaptığı, buna karşın yaklaşık 388 bin dolarlık ithalat yaptığı dikkati çekmektedir. Grafik 6.7.7’de görüldüğü gibi, iki ülkeye toplam düzeyde 1,1 milyon doları aşan miktarda dış fazla verdiği görülmektedir. TRA2 bölgesi ve diğer illerin aksine Kars ilinin iki ülkeye toplamda ve Çin’e karşı dış fazla vermesinde 2011 ve 2012’de Çin’e yapılan toplam ihracatın 1,5 milyon doları aşmasının olumlu etkisi olmuştur. Bununla birlikte bu iki yıl sonrası Kars ilinin bu iki ülkeden sadece ithalat yaptığı dikkate alınmalıdır.

Grafik 6.7.7. Kars İlinin Çin ve Hindistan İle Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Kars ilinin Çin ile dış ticaretini gösteren tabloya yıllar itibarıyla bakıldığında, Kars'ın 2011 ve 2012'de Çin'e sırasıyla 771 bin ve 782 bin dolarlık ihracat yaptığı, buna karşın iki yılda sadece 6 bin dolara yakın ithalat yaptığı için bu iki yılda Çin'e karşı 1,5 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası elde ettiği görülmektedir. Bununla birlikte 2013-2017 döneminde beş yıl boyunca ihracat yapamadığı, bu iki yıldaki ihracat performansının sürdürülemediği, aksine 2013 yılı sonrasında değişik miktarlarda ithalat yaparak bu yıllarda dış ticaret açığı verdiği anlaşılmaktadır. Sonuçta dalgalı bir seyirle Çin'den yapılan ithalatın en yüksek düzeyinin 2015'de 102 bin dolar olması ve diğer yıllardaki düşük miktardaki ithalat nedeniyle Çin'e karşı yedi yılda toplam ithalat 275 bin dolar olmuştur. Bu çerçevede Kars ili Çin'e karşı Grafik 6.7.8'de görüldüğü gibi 1,3 milyon dolara yakın dış ticaret fazlası vermiş, Kars ile Çin arasında bu dönemde toplam dış ticaret hacmi 1,8 milyon dolar civarında gerçekleşmiştir.

Grafik 6.7.8. Kars İlinin Çin İle Toplam Dış Ticareti (2011-2017, Bin Dolar)

Kars ilinin TÜİK verilerine göre 2011 ve 2012'de yaptığı ihracat verileri bizim elimizde mevcut DAİB verileri içinde Kars ilinden Çin'e yapılan ihracat yer almadığı için bu ihracatın hangi fasılardan gerçekleştiği bilgisine ulaşamamıştır.

Öte yandan bu dönemde Kars ilinin Hindistan ile dış ticaretinde, yukarıda belirtildiği gibi ihracat söz konusu olmamış, tabloda görülen dört yılda sadece bu ülkeden ithalat yapılmıştır. Kars ilinin Hindistan'dan ithalat rakamları 3.300 dolar ile 65.059 dolar arasında oldukça düşük miktarda gerçekleşmiştir. Kars ilinin Hindistan'dan dört yılda yaptığı toplam ithalat miktarı 112.742 dolar olmuş, bu çerçevede bu ülkeye karşı toplamda aynı miktarda dış ticaret hacmi oluştuğu gibi aynı miktarda da dış ticaret açığı vermiştir.

Özetle Kars ilinin bu iki ülke ile dış ticaretinde önemli ağırlığın Çin de olduğu, bu ülkeye dönem başında gerçekleşen ihracat nedeniyle dış ticaret fazlası oluşsa da bu durumun sürmediği, Çin'den ithalatın devam etmesi nedeniyle gelecek yıllarda bu ülkeye karşı toplamda dış açıkla karşılaşmanın mümkün olabileceği söylenebilir. Kars ilinin Hindistan ile seyrek denebilecek biçimde düşük miktarda dış ticaret yaptığı ve bu dış ticaretin ithalat yönünde olduğu için Kars ili aleyhine dış açıklara neden olduğu belirtilebilir.

BÖLÜM – VII

GENEL TESPİTLER SONUÇ VE ÖNERİLER

TRA2 bölgesi, ülkemizin serhat illerini içine alan Kafkasya, Hazar ve Orta Asya ülkelerine açılan bir kapısıdır. Araştırmanın giriş kısmında belirtildiği üzere TRA2 bölgesini oluşturan Kars, Ağrı, Iğdır ve Ardahan illeri, sosyoekonomik sorunlarla boğuşan ülkemizin az gelişmiş bölgeleri arasındadır. TRA2 bölgesinin sosyoekonomik açıdan az gelişmişlikten kurtulmasının çözümü, TRA2 bölgesinin kalkınma sürecinin hızlanmasından geçmektedir. Bu çözümün gerçekleşmesi için bütüncül biçimde bölge kalkınma dinamiklerinin harekete geçirilmesi gereklidir. Bu çerçevede bölge illerindeki kalkınma fırsatlarının, bölge illerindeki güçlü ekonomik faaliyet alanlarının desteklenmesine devam edilmesi ve bölge illerindeki uygun yatırım alanlarının belirlenerek teşviklerinin sağlanması önemlidir.

TRA2 bölgesi illerinin görece üstün olduğu, başka bir deyişle ekonomik anlamda potansiyelinin yüksek olduğu alanlar, SERKA tarafından hazırlanan bölge kalkınma planında, “hayvancılık, tarıma dayalı sanayi ve turizm” olarak belirtilmektedir. TRA2 bölgesindeki potansiyel kalkınma alanları veya sektörlerinin desteklenmesi noktasında gerek TRA2 bölgesinin en geniş kapsamlı 6. Bölge teşviklerinden yararlanması, gerekse SERKA, TKDK, KOSGEB v.b. kurumların bölgedeki illere sağladıkları teşviklerin bölgenin kalkınmasına katkısının fazlasıyla önemli olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bununla birlikte bu teşviklerden çeşitli nedenlerle hiç yararlanılmaması veya görece az yararlanılması sorunu, tüm az gelişmiş bölgeler gibi, TRA2 bölgesi illeri için de geçerlidir.

TRA2 bölgesinin kalkınması, kalkınma dinamikleri ve potansiyelinin harekete geçirilmesi için sağlanan kamu teşviklerinin ötesinde bölgede girişimciliğin belirli bir düzeye erişmesi, istikrarlı yatırım ortamının sağlanması ve yatırımcılara cazip gelecek teşvik unsurlarının uygulanması gereklidir. Ayrıca, SERKA tarafından belirtilen alanlarda / sektörlerde yatırımların teşviki ve bu sektörlerdeki üretimin iç pazarın ötesine taşması ve dış pazarları hedeflemesi, bölgenin kalkınması açısından önemli bir alternatif olacaktır. Nitekim bu noktada, yukarıda belirtildiği üzere, Kafkasya, Hazar Bölgesi ve Orta Asya bölgelerine açılan serhat kapısı olarak, bölgenin dış ticaret potansiyelinin değerlendirilmesi de bölgenin kalkınması açısından önemli bir çözüm olarak düşünülebilir. İşte bu ihtiyaca binaen TRA2 bölgesinin mevcut dış ticaret durumunun, sektörler göre, fasıllara göre ve dış ticaret ortakları bazında incelenmesi, bir başka deyişle bölge dış ticaretinin resminin çekilmesi ve dış ticaret potansiyelinin ortaya konulması düşüncesi, bu araştırmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu araştırmanın tespit/sonuç ve önerileri noktasına gelince, TRA2 bölgesinin dış ekonomik çevresi ile dış ticaret analizini veya bir başka deyişle bölgenin ve bölge illerinin dış ticarete bulunduğu yakın ve uzak coğrafya ile ihracat ve ithalat ilişkisini ele aldığımız bu çalışmada yer alan bölümlere göre tespitlerimizi sıralayabiliriz. Bu bağlamda ilk bölümde kısaca incelediğimiz Türkiye'nin genel ekonomik durumu ve dış ticareti bağlamında tespit edilen noktalar şunlardır;

1-Türkiye ekonomisi küresel kriz sırasında büyümenin yavaşladığı ve işsizlik oranlarının yükseldiği bir süreç yaşasa da, küresel kriz sonrası hızlı ekonomik toparlanma sürecinde büyüme oranları yeniden yükselmiştir. Türkiye ekonomisinde işsizlik ve enflasyon oranları son iki yılda çift haneye çıkmıştır. Mali disiplin sayesinde faiz harcamalarının bütçe harcamaları içindeki payı ve dış borçların GSYİH'ya oranı düşmektedir.

2-Türkiye'nin dış ticaretine bakıldığında, yüksek oranlı büyüme yıllarında ithalat ihracattan

daha yüksek oranda artmış, kriz yılları ve petrol fiyatlarının gerilediği yıllarda ithalat ve dış ticaret açığı azalmıştır. Petrol fiyatlarının hızla yükseldiği yıllarda ve yüksek oranlı büyüme yaşanan 2011'de dış ticaret ve CİB açıkları tarihi yüksek noktalara çıkmış ve CİB/GSYİH oranı oldukça yükselmiştir.

3-Türkiye'nin ihracında sanayi ürünleri payı yüksektir (%94). İthalatta hammadde ve ara mallar payı, petrol fiyatlarına bağlı olarak %65-%75 arasında değişmektedir. Türkiye'nin ihracatında fasıllar bağlamında sırasıyla motorlu taşıtlar, kazanlar ve makineler, kıymetli metaller (altın), elektrikli makineler ve tekstil ürünleri ihracatının önemli fasıllar olduğu, ancak ihracatta ileri teknoloji ürün payının %3-4 gibi düşük düzeyde olduğu dikkati çekmektedir. İthalatta ham petrol ve akaryakıt ithalatı yanı sıra kazanlar ve makineler, elektrikli makineler, kıymetli metaller ve motorlu kara taşıtlarının ilk sıraları oluşturduğu ve ithalatta ileri teknoloji ürünler payının (ihracatın aksine) yüksek (%15) olduğu görülmektedir.

4-Türkiye'nin dış ticaret partnerlerine bakıldığında ihracatta geleneksel pazarın AB ülkeleri olduğu, ihracatta ilk sırayı Almanya'nın, ikinci sırayı İngiltere ve üçüncü sırayı BAE; Irak, İtalya veya İran'ın aldığı görülmektedir. Türkiye'nin ithalatında son dönemde Asya ülkelerinin Çin ve Rusya'nın payının arttığı, petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde Rusya'nın ağırlığı varken günümüzde Çin'in ilk sıraya çıktığı, Almanya'nın ülkemizin ithalatında üçüncü sırayı aldığı, bu üç ülke yanında İran, ABD, G. Kore, Hindistan ve Japonya'ya karşı petrol, ara malları ve elektronik eşyalar ithalatından kaynaklanan yüksek miktarda dış ticaret açıkları verildiği görülmektedir.

Araştırmanın ikinci bölümünde incelediğimiz TRA2 bölgesi sosyoekonomik durumu bağlamında tespit edilen noktalar arasında şunlar belirtilebilir;

1-TRA2 bölgesinin sosyoekonomik olumsuz koşullar nedeniyle göç verdiği, özellikle Kars ve Ağrı ilinin daha fazla göç verdiği, İğdir ilinin iç ve dış ticaret bağlamında göç hızının yavaşladığı, bazı yıllarda net göç aldığı için toplam nüfus miktarının 2010-2017 döneminde 10 bin kişiye yakın artarak 184 bin civarından 194 bine yükseldiği görülmektedir.

2-TRA2 bölgesinin ekonomisi tarıma dayalıdır ve toplam GSYİH'sı çok düşüktür. TRA2 bölgesi GSYİH düzeyi Türkiye GSYİH'nın %1'ni bile bulmamaktadır. Ayrıca kişi başına gelir düzeyi Türkiye ortalamasının ancak %41'ne ulaşabilmektedir.

3-TRA2 bölgesinde Türkiye'nin aksine GSYİH içinde tarımın payının yüksek olduğu, sanayi payının Türkiye ortalamasının yarısına bile ulaşamadığı, hizmetlerin payının Türkiye ortalamasına yakın olduğu görülmektedir. Bu dönemde Ağrı ili sanayinde toparlanma olmakla birlikte, bölgede GSYİH içinde sanayi payı en yüksek il Kars'dır. TRA2 Bölgesinde gıda ürünleri ve içecek sanayi, imalat sanayi içinde yüksek oranlara sahiptir. Ancak, bölgedeki imalat sanayi tesislerinin istihdam kapasiteleri çok düşüktür ve bazı tesisler çeşitli nedenlerle faaliyet göstermemektedir.

4-TRA2 bölgesinde istihdam içinde tarımın payı, Türkiye ortalamasının üç katına yaklaşıırken istihdamda sanayi payı Türkiye'nin yarısı kadardır. Bölgede işsizlik oranı Türkiye ortalamasının gerisindedir. Bu durum bölgede kayıt dışı istihdam ve tarımda ücretsiz aile işçiliği ile açıklanabilir. Bölgede enflasyon oranı Türkiye ortalamasına yakın seyretmektedir.

5-TRA2 bölgesi, en son açıklanan SEGE (2011) çalışması sonuçlarına göre 26 düzey 2 bölgesi arasında 25. sıradadır. Bölge illerinin SEGE sıralaması, Kars 68, Iğdır 69, Ardahan 71 ve Ağrı 79. biçimindedir. TRA2 bölgesi bu bağlamda en az gelişmiş illeri kapsayan 6. Bölge içinde yer almakta ve bu bölge teşviklerinden yararlanabilmektedir.

Araştırmanın üçüncü bölümündeki TRA2 bölgesi ve illerinin mevcut dış ticaretinin gelişimi, bölge ve il bazında TRA2 bölgesi dış ticaretinin sektörlere-fasillara göre dağılımı ve bölge illerinin dış ticaret ortakları ülkeler bağlamında şu tespitlerden söz edilebilir;

1-TRA2 bölgesi son iki yıla kadar dış ticaret fazlası verirken son iki yılda dış açık vermeye başlamıştır. Bölge ihracatı, 2015'de 221 milyon dolara ulaşmış, ancak 2017'de 150 milyon dolara gerilemiştir. Bölgenin ithalatı hızla yükselerek 2017'de 224 milyon dolara çıkmış, dış açık miktarı 75 milyon doları bulmuştur. Bölgenin ihracat ve ithalat rakamları çok düşüktür. Bölgenin toplam ihracatı ve ithalatının Türkiye ihracatı ve ithalatı içindeki payı %0,10 gibi potansiyelinin çok gerisindedir. TRA2 Bölgesi üç ülke ile sınırı olmasına karşın dış ticaret potansiyelinden neredeyse hiç yararlanamamaktadır.

2-Bölge ihracatında lokomotif Iğdır ilidir. Bölge ihracatının (%70-%80) kısmını Iğdır yapmaktadır. Ağrı'nın ihracatta payı %29, Ardahan'ın %1,4 ve Kars'ın (%0,03) düzeyindedir. Bölge ithalatı Ağrı üzerinden (2017'de %86) yürümektedir. Bölge ithalatında Iğdır'ın payı %12, Kars'ın %1,9'dur. Ardahan'ın bölge ithalatı içindeki payı yok denecek kadar azdır. Ardahan'ın bu dönemde ihracatı 3 milyon doları geçmezken, Kars'ın ihracatı (2011-2012 yılları hariç) çok daha düşük düzeydedir.

3-TRA2 bölgesi ihracatının sektörlere göre dağılımında, Türkiye'ye benzer biçimde sanayi ürünlerinin ağırlıklı olduğu (%96,4) görülmektedir. Bölgenin ihracatında tarım ikinci sırada (%2,6), madencilik ürünleri üçüncü sıradadır. Bölgede tarıma dayalı ekonomik yapıya rağmen ihracatın sanayi ağırlıklı olması bölge açısından önemlidir.

4- TRA2 bölgesi ithalatının sektörel dağılımı, Türkiye'den oldukça farklıdır. Bölge ithalatında Türkiye'den farklı olarak tarım ürünlerinin payı çok yüksektir. Tarım ürünlerinin bölge ithalatında payı son iki yılda hızla yükselmiş, dönem başında %35 iken %55'e ulaşarak ilk sırayı almış, buna karşılık sanayi ürünlerinin payı dönem başında %65 iken 2017'de %43 oranına ve bölge ithalatında ikinci sıraya inmiştir. Madencilik ürünlerinin bölge ithalatında payı çok düşük düzeydedir.

5-İller düzeyinde dış ticaretin sektörlere göre dağılımında dönemin tümünde ihracatta ve 2010-2015 döneminde ithalatta imalat sanayi ön plandadır. Ancak son iki senede ithalatta tarımın payı artmıştır. Bununla birlikte iller arasında dış ticaretin sektörlere göre payı farklılık göstermektedir. Iğdır'ın ihracat ve ithalatında sektörel paylar Türkiye ortalamasına yakın, ancak tarım ürünleri ithalat payı (%30) daha yüksektir. Ağrı ili ihracatında sektörel paylar Türkiye ile uyumlu, ithalatında tarım ürünleri payı Türkiye'nin aksine çok yüksek (%60) ve ithalatta sanayi payı Türkiye'nin aksine (%40) daha düşüktür. Ağrı ilinin tarım ürünleri ithalat payının çok yüksek olması, bölge ithalatında tarımın payının yükselmesine yol açmaktadır. Ardahan ili ihracatında sanayinin payı %73 ile ilk sırada, madencilik ürünleri ihracatı payı Türkiye ortalamasının çok üstündedir (%25). Bu durum Gürcistan'a (tuz, alçı, alçı taşı v.b) ihracatından kaynaklanmaktadır. Kars ili ihracatında son iki yılda sanayi ürünleri payı ikinci sıraya gerilerken toptan ve perakende ticaret ilk sıradadır. Kars ilinin

ithalatında tarım ürünlerinin payı çok yüksek (%65) sanayi ürünlerinin payı %35 civarında bulunmaktadır.

6-TRA2 bölgesi dış ticaretine fasıllar itibarıyla bakıldığında ihracatta son üç yılda ilk dört fasılın (sırasıyla hububat-un, örme giyim eşyası, kazanlar ve makineler, plastik ve mamulleri) aynı olduğu, ilk sırada hububat-un gelse de bölge ihracatında sanayi ürünlerinin ağırlıklı olduğu söylenebilir. Bölge ithalatında, son üç yılda ithalatta ilk sırayı ortalama %40 civarında payla 8 fasıl (yenilen meyveler, sert kabuklu meyveler) almakta, ikinci sırayı 2015 ve 2016'da oyuncaklar, 2017'de kazanlar makineler almakta, üçüncü sırada 2015 ve 2016'da ham post, deri kösele ürünleri, 2017'de kahve çay ve baharat ürünleri bulunmaktadır. Ayrıca oransal pay olarak bölge ihracatının dengeli olduğu, ithalatta yoğunlaşma olduğu söylenebilir.

7-İl düzeyinde ihracatta fasıllar itibarıyla ilk üç sırayı, İğdır ilinde; hububat-un, örme giyim eşyası ve demir-çelikten eşyalar, Ağrı ilinde; kazanlar makineler, hububat-un ve elektrikli makineler, Kars ilinde; gıda sanayi kalıntıları, kaba yem, tuz, alçı, alçı taşı ve çeşitli mamul eşyalar, Ardahan ilinde; tuz, alçı, alçı taşı (%93), plastik mamulleri ve kâğıt, karton ürünleri almaktadır.

8-İl düzeyinde ithalatta fasıllar itibarıyla ilk üç sırayı, İğdır ilinde; ham post deri kösele (ortalama %50), yenilen meyveler ve mineral yakıtlar petrol-türevleri, Ağrı ilinde; yenilen meyveler (ortalama %50 ve 97 milyon dolar), kazanlar makineler ve kahve, çay, baharat, Kars ilinde; canlı hayvanlar (%62 pay), motorlu kara taşıtları ve suda yüzen taşıtlar ve Ardahan ilinde; canlı hayvanlar, gıda kalıntıları ve kaba yem almaktadır.

9-TRA2 bölgesinin ihracatında önemli ülkelere bakıldığında, komşu ülkeler Azerbaycan, İran ve Gürcistan'ın ilk sıraları aldığı, özellikle Azerbaycan (%40-%50) ve İran'ın (%35-%40) bölge ihracatının vazgeçilmez önemli iki pazarı olduğu, bu ülkeler yanı sıra Türkmenistan, Kırgızistan ve Macaristan'ın daha düşük paylarda bölge ihracatı açısından önemli pazar potansiyeli olan ülkeler olduğu görülmektedir.

10-TRA2 bölgesi ithalatında önemli ülkelere bakıldığında; Çin (ortalama %30), İran (ortalama %25) ve Özbekistan (ortalama %20) ilk üç sırada bulunmaktadır. Bu ülkeler yanı sıra son dönemde Irak (mineral yakıtlar), Hindistan (baharat), Afganistan, Tacikistan, ABD ve Vietnam (elektronik cihazlar) bölge ithalatında yer almaktadır. Bu ülkelerden özellikle İran'dan yenilen meyveler ithal edildiği, Çin'den oyuncaklar, kazanlar makineler ve kahve, çay, baharat ithal edildiği, Özbekistan'dan ise ham post deriler ithal edildiği tabloların çarpaz analizinden çıkarılabilmektedir.

11- Bölgenin ihracat lokomotifi İğdır'ın ihracatında ilk sıradaki ülkenin Azerbaycan olduğu ve ilin ihracatında ortalama %70-80 arasında değişen payla vazgeçilmez bir pazar olduğu, bu ülkeye ihracatının Nahcivan sınırından gerçekleştiği görülmektedir. İğdır ilinin ihracatında ikinci sıradaki İran'ın payının ortalama %10 olduğu dikkati çekmektedir. İğdır ili ihracatında 2015, 2016'da Gürcistan'ın ve 2017'de Türkmenistan'ın %5 ile %7 arasında payla üçüncü sırada olduğu dikkati çekmektedir. Bu bağlamda bölge ihracatında olduğu gibi Azerbaycan ve İran'ın ilin önemli dış ticaret partneri olduğu dikkati çekmektedir. Bu ülkeler yanı sıra İğdır'ın ihracat pazarları arasında Bulgaristan ve Almanya'nın bulunduğu, 2017'de daha önceki iki yılda ihracat yapılmayan Macaristan ve Tacikistan'a ihracat yapıldığı ve ayrıca Rusya'nın 2017'de ilin onuncu sıradaki ihracat pazarı

olduğu görülmektedir. Ayrıca 2015 ve 2016'da Romanya, Irak, Cezayir, Libya, Estonya ve Ukrayna'ya ihracatı bulunan Iğdır ilinin bu ülkelere ihracatını istikrarlı biçimde devam ettirmesinin il ekonomisine, dış ticaretine ve bölge dış ticaretine büyük katkılar yapacağı söylenebilir.

12-Iğdır ilinin ithalatında önemli ülkelere bakıldığında, Irak, İran ve Azerbaycan'ın ilk beş ülke arasında bulunduğu görülmektedir. 2015'de Iğdır ili ithalatında üçüncü sıradaki Irak'ın 2017'de %43 payla ilk sıraya geldiği, bu durumun bu ülkeden büyük ölçüde mineral yakıtlar ithalatından kaynaklandığı, ikinci sırayı İran'ın ortalama %30 payla aldığı, bu ülkeden yenilen meyveler (hurma, karpuz v.b.) ve mineral yakıt ithalatı yapıldığı söylenebilir. 2015 ve 2016'da Iğdır ilinin ithalatında ikinci sırada bulunan Afganistan'ın 2017'de altıncı sıraya indiği, bu ülkeden ham post, deri kösele ürünleri ithal edildiği, Almanya'nın ilin ithalatında 2017'de üçüncü sırayı alırken Azerbaycan'ın dördüncü sırayı aldığı tespit edilmiştir. Iğdır'ın ihracatta olduğu gibi, İran ve Azerbaycan ile dış ticaret ilişkisinin güçlü olduğu, ancak Gürcistan'dan ithalatının görece zayıf olduğu söylenebilir. Iğdır'ın ithalatında bölge ithalatında önemli yeri bulunan Çin ve Hindistan yanı sıra son dönemde Almanya ve Avusturya ve Özbekistan'ın ilk on ülke içinde olduğu değerlendirilmektedir.

13-Bölgenin ithalatının %80'den fazlasını gerçekleştiren Ağrı ili ihracatında sırasıyla İran, Azerbaycan, Türkmenistan, Gürcistan ve Kazakistan'ın ilk beş sırayı oluşturduğu görülmektedir. Ağrı ilinin ithalatında olduğu gibi ihracatında da İran'ın özel bir ağırlığı bulunmaktadır. Ağrı ilinin Doğubayazıt sınır kapısından komşusu İran'a ihracatı 2015'de 82 milyon dolar, 2016'da 50 milyon dolar ve 2017'de 36,5 milyon dolar olmuştur. Bu rakamlar Ağrı ili ihracatında İran'ın payının %85 ile %95 arasında değiştiği anlamına gelmektedir. Son üç yılda Ağrı ili ihracatında diğer dört ülke yer alsın bile onlara ihracat miktarı ve payları düşüktür. Ayrıca 2015-2017 döneminde Ağrı ili toplam ihracatının 87 milyon dolardan yarıya inmesi nedeniyle 2015-2017 döneminde ihracat yaptığı miktarları koruduğu Türkmenistan yanı sıra ihracatını miktar olarak artırdığı Azerbaycan, Gürcistan ve Kazakistan'a ihracatını daha fazla artırması önemlidir. Ağrı ilinin 2015 ve 2016'da ihracatında ilk on ülke arasında bulunan Makedonya, Bulgaristan, Irak, Afganistan, Romanya, Pakistan ve Özbekistan gibi ülkelere ihracatını sürdürmesi ve artırması, hem il düzeyindeki ihracat-ithalat dengesizliğini giderecek, hem de Ağrı ilinin üretimi ve ihracatı yanı sıra bölge dış ticareti açısından pozitif yönde gelişme sağlayacaktır.

14-Ağrı ili ithalatında önemli ülkelere bakıldığında bölge ithalatında olduğu gibi ilk üç sırayı sırasıyla Çin, İran ve Özbekistan almaktadır. Bu durum bölge ithalatını Ağrı ilinin sürüklemesi ve bölge ithalatında gittikçe Çin'in ağırlığının artmasıyla açıklanabilir. Ağrı ilinin ithalatında Çin'in payı 2015'de %41 iken 2017'de %33'e inse de ithalat tutarı 41 milyon dolardan 64 milyon dolara çıkmıştır. Ağrı ilinin Çin'den oyuncaklar, elektrikli makineler v.b. ithal ettiği söylenebilir. Ağrı ili ithalatında İran'ın payı ortalama %25 civarında bulunmaktadır ve 2017'de 48,5 milyon dolara ulaşmıştır. Ağrı ili İran'dan daha çok yenilen meyveler (hurma, karpuz v.b.) ve mineral yakıtlar ithal etmektedir. Ağrı ili ithalatında üçüncü sırada bulunan Özbekistan'ın payı ortalama %23 düzeyindedir ve bu ülkeden ithalat miktarı 2017'de 45 milyon dolara çıkmıştır. Ağrı ilinin Özbekistan'dan ham post deri, kösele ürünleri ithalatının önemli olduğu görülmektedir. Bu ülkeler yanında Ağrı ili ithalatında son dönemde Hindistan'ın (kahve, çay, baharat ve elektronik ürünler) Tacikistan'ın, Vietnam, ABD, Kırgızistan ve Afganistan'ın bulunduğu belirtilmelidir.

15- TRA2 bölgesinde Ardahan ilinin son yıllarda oldukça azalan ihracatında önemli ülkelere

bakıldığında Gürcistan, Azerbaycan ve İsveç bulunmaktadır. Hatta 2017’de sadece bu üç ülkeye ihracat yapan Ardahan ilinin ihracatında sınır komşusu Gürcistan’ın özel bir yeri bulunmaktadır. Bu ülkeye Ardahan, madencilik ürünleri bağlamında tuz, alçı, alçı taşı ihracatı gerçekleştirmektedir. Bu ülkeye Ardahan toplam ihracatının %90’nı gerçekleştirmektedir. Diğer ülkelerin payı oldukça düşüktür. Ardahan ilinin 90 bin dolar gibi az miktardaki ithalatında son iki yılda Almanya ve Gürcistan’ın ağırlığı bulunmaktadır.

16- TRA2 bölgesinde Kars ilinin 2015’de ihracatı bulunmazken 2016 ve 2017’de ihracatında Irak, Gürcistan, Almanya, Azerbaycan ve Suriye yer almaktadır. Kars ili, Almanya’ya kaz tüyü, Gürcistan’a çimento ve tuz, Azerbaycan’a kaba yem, elektrikli jeneratörler ve prefabrik yapılar ihracatı gerçekleştirmiştir. Kars ili ithalatında son iki yılda ilk sırayı Avusturya almaktadır. Bu ülkeyi 2017’de Almanya ve İngiltere izlemektedir. Kars ilinin Avusturya ve Almanya’dan canlı hayvan ithalatı önemli düzeydedir. Ayrıca Almanya’dan motorlu taşıtlar ithalatı da bulunmaktadır.

Araştırmanın dördüncü bölümündeki bölgenin fırsat ve potansiyelleri analizine ilişkin değerlendirmelerimizde tespit edilen noktalar arasında;

1-TRA2 bölgesinin ülkemizde kamu teşvikleri bağlamında en geri kalmış bölgelere tanınan 6. Bölge teşviklerine has (diğer teşvik unsurları yanı sıra gelir vergisi stopajı desteği, OSB’lerde yatırıma ilişkin desteklerin daha yüksek olması, yatırıma katkı payının daha yüksek olması, faiz desteğinin belirli alanlarda TL cinsi kredilerde 7 puana kadar çıkması v.b) teşvik unsurlarından yararlanabilmesi ve cazibe merkezleri programı içinde TRA2 bölgesi illerinden Kars’ın yer alması bölge için bir sınaî üretim artışı, dış ticaret potansiyelini harekete geçirebilecek katma değerli ürünlerin bölgede üretiminin teşvik edilmesi önemlidir.

2-Türkiye’nin enerji arz güvenliğinde önemli olan petrol ve doğalgaz boru hatları (BTC, BTE ve TANAP) geçiş güzergâhında TRA2 bölgesi illerinden Ardahan ve Kars ilinin bulunması, bölge açısından fırsatlar sunmaktadır. Bu enerji nakil hatları, bu illeri ülkemizin enerji tedarikinde önemli hale getirmenin çok ötesinde, buralarda boru hatları ile bağlantılı inşaatlar için kurulan şirketler ve çalışanlar üzerinden alınan vergi gelirleri, taşıma gelirleri ile de bölge ve illeri kazanç sağlamaktadır. Ayrıca tüm Türkiye’de 15-20 bin kişiye yeni iş ve istihdam imkânı, Türkiye’deki boru üretimi ve boru inşaatı sektörünün üretimine katkı yapmaktadır.

3-TRA2 Bölgesinin dış ticaretine yük taşıma ile, turizmine yolcu taşıma ile katkı verebilecek önemli bir fırsat Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattıdır. Ayrıca bölgenin iç ve dış ticaretinde önemli yer tutacak önemli bir başka fırsat Kars Lojistik Merkezidir (KLM). BTK projesi tamamlanmıştır, 1-2 yıl içinde KLM’nin de faaliyeti geçmesi durumunda bölge için yeni iktisadi kazanç alanları ve faaliyetleri oluşacaktır.

4-BTK demiryolu hattı, ülkemize katkısının ötesinde Kars ili, TRA2 bölgesi ve Doğu Anadolu bölgesine de katkı yapabilecek potansiyele sahiptir. 2018 yılı kış aylarında görülen Doğu Ekspresi ile “Kars’a Gidin” kampanyasında Kars iline gelen ziyaretçi sayısının müthiş şekilde artması, bu potansiyeli doğrulamaktadır. Londra-Pekin demiryolu hattının bir parçası olarak BTK hattı ve KLM sayesinde, Kars ili Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’ya açılan dış ticaret ve lojistik köprüsü olacaktır. Bölgede dış ticaret ve dış ticaretle bağlantılı ticari hizmetlerin artması, TRA2 bölgesinde

önemli bir alternatif geçim alanı sağlayacaktır.

Araştırmanın beşinci bölümündeki TRA2 bölgesi ve illeri için hedef pazar olabilecek altı grupta incelenen ülkelerin genel ekonomik durumları, genel dış ticaret ilişkileri ve Türkiye ile dış ticaret ilişkileri bağlamında tespit edilen noktalar da şunlardır;

1-TRA2 bölgesi illerinin hali hazırda ihracatının önemli bir kısmını gerçekleştirdiği ve gelecekte bu bölgeye BTK hattı ve diğer fırsat ve potansiyelleri sayesinde daha fazla ihracat yapabileceği potansiyeli giderek artan hedef pazarların başında Kafkasya bölgesi ülkeleri gelmektedir. Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Ermenistan ve Rusya bu bölgedeki ülkelerdir. Bu ülkeler içinde enerji ihracatı yapan Rusya ve Azerbaycan'ın dış ticaret fazlası verirken diğer ülkelerin dış açık verdikleri görülmektedir. Türkiye'nin bu ülkeler içinde Rusya ve Azerbaycan ile dış ticaretinin fazla, diğer ülkelerle görece az olduğu söylenebilir.

2- Azerbaycan'ın ithalatı genelde sanayi ürünlerinden oluşmakta, ithalatında Rusya ve Türkiye genellikle ilk iki sırayı paylaşmaktadır. Türkiye, Azerbaycan'a karşı dış ticaret fazlası vermekte, bu ülkeye kazanlar-makineler, elektrikli makine ve cihazlar, plastik mamulleri, demir veya çelik eşya ve mobilyalar ihraç etmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan pazarında rakibi, bu ülkenin ithalatında üçüncü sırada bulunan Çin olarak belirtilebilir.

3-Kafkasya ülkelerinden Gürcistan'ın ithalatında mineral yakıtlar yanı sıra sanayi ürünleri (kazanlar, makineler, motorlu kara taşıtları ve elektrikli makine ve cihazlar) önemli yer tutmaktadır. Bu ülkenin ihracatında Rusya ilk, Türkiye ikinci sırada iken ithalatında Türkiye açık ara ilk sırada, Rusya ikinci sıradadır. Türkiye bu ülke ile dış ticaretinde fazla vermektedir. Türkiye bu ülkeye, plastik mamulleri, kazan-makine, demir veya çelikten eşya ve elektrikli makine-cihazlar ihraç etmektedir. Gürcistan pazarında rakiplerimiz Çin, Almanya ve Ukrayna olarak gözükmektedir. Özellikle bazı tekstil ürünleri, ayakkabı ve mobilya ihracatında Çin'in ülkemize ve TRA2 bölgesine rakip olduğu söylenebilir.

4-Kafkasya bölgesi ülkelerinden Ukrayna'nın ihracatının daha çok ham maddelerden oluştuğu, buna karşılık ithalatının, Gürcistan gibi mineral yakıtlar ve sanayi ürünleri olduğu görülmektedir. Ukrayna'nın ihracatında Türkiye ikinci sırada, buna karşılık ithalatında yedinci sıradadır ve bu ülkeye karşı Türkiye dış açık vermektedir. Türkiye'nin bu pazarda rakipleri Çin yanı sıra Almanya, Polonya, Belarus ve Macaristan'dır. Ukrayna'nın ithalatında rakip ülkelere ithal ettiği kazanlar-makineler; elektrikli makine-cihazlar ile plastik mamulleri ithalatında ülkemiz ve TRA2 bölgesinin potansiyelinin olduğu söylenebilir.

5-Ermenistan'ın ihracat ve ithalat kalıbı Gürcistan ve Ukrayna'ya benzemektedir. Bu ülke ile Türkiye arasında resmi dış ticaret bulunmamasıyla birlikte INTRACEN verilerine göre Türkiye bu ülkenin ithalatında üçüncü sıradadır. Bu ülkeye dolaylı biçimde Gürcistan üzerinden Türkiye menşeli ürünler (tekstil ürünleri) ihraç edildiği anlaşılmaktadır.

6-Bölge ülkeleri içinde Rusya fosil yakıtlar, hammaddeler ve hububat yanı sıra sanayi ürünleri ihraç etmektedir. Buna karşılık ithalatının önemli kısmı sanayi ürünleridir. Rusya'nın ihracatında Türkiye 5. sıradaki önemli bir pazardır. Ancak Rusya'nın ithalatında Türkiye, görece önemi az bir ülkedir. Rusya'nın ithalatında Çin, Almanya ve ABD önemli ülkelerdir. Bu pazarda bu üç ülke yanı

sıra diğer rakiplerimiz arasında İtalya, Japonya ve G. Kore gibi ülkeler bulunduğu için bu ülkeye yenilebilir meyve ve sebzeler gibi tarımsal ürünlerin ötesinde kazanlar-makineler, elektrikli makine-cihazlar, otomotiv ve tekstil ürünleri ihraç etmek gerekmektedir. Bu noktada, rakip ülkeleri düşündüğümüzde TRA2 bölgesinin bu ülkeye ihracat potansiyelinin görece düşük olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Türkiye'nin bu ülkeye ihraç ettiği fasıllar içinde yer alan örme ve örülmemiş giyim eşyası, ayakkabılar, plastik mamulleri, demir veya çelikten eşyalar ihracat potansiyeli bulunmaktadır.

7-TRA2 bölgesinin ihracat potansiyelini değerlendirebileceği ikinci grup ülkeler, Güney Hazar bölgesi ülkeleri bağlamında İran, Afganistan ve Pakistan olarak belirtilebilir. Bu ülkeler içinde İran önemli enerji rezervleri ve ihracatı ile dış ticaret fazlası verirken diğer iki ülke dış açık vermektedir. Bu ülkeler içinde Türkiye'nin İran ile dış ticaret hacmi, özelde ithalat yönünde İran ile oldukça fazla, buna karşın diğer iki ülke ile görece azdır.

8-Bölge ülkelerinde İran'ın ihracatı genellikle petrol ve doğalgazdan oluşmakta, bazı madenler (demir) ve tarım ürünleri ihracatı yanı sıra petrokimya ürünleri ihracatına karşın sanayi ürünleri ithal etmektedir. Türkiye bu ülkenin ihracatında altıncı sırada, ithalatında dördüncü sıradadır. Türkiye bu ülkeye karşı önemli ölçüde dış açık vermektedir. Türkiye bu ülkeye sanayi ürünleri ihraç ederken bu ülkeden petrol-doğalgaz yanı sıra, plastik mamulleri, demir-çelik ve yenilen meyveler ithalatı yapmaktadır. TRA2 bölgesinin ithalatında özellikle bu ülkeden yapılan yenilen meyveler ithalatı göze çarpmaktadır. Bu ülkeye ihracatta rakipler Çin, BAE, Güney Kore, Almanya ve Hindistan'dır.

9-Pakistan'ın ihracatı tekstil ürünleri ve hububat, buna karşılık ithalatı petrol yanı sıra sanayi ürünleridir. Pakistan'ın ihracatında ABD, Çin ilk iki sırayı alırken ithalatında Çin ve BAE öne çıkmaktadır. Bu ülke çok büyük miktarda dış ticaret açığı vermektedir. Türkiye bu ülkenin ihracat ve ithalatında ilk on sırada değildir. Türkiye Pakistan ile dış ticaretinde son iki yıldır fazla vermeye başlamıştır. Bu ülkeye Türkiye sanayi ürünleri ihraç ederken daha çok pamuk ipliği, daha az miktarda örülmemiş ve örme giyim eşyası ithal etmektedir. Bu ülkeye ihracatta rakiplerimiz bölge ülkeleri özellikle Çin ve Hindistan'dır.

10-Bölgedeki diğer ülke Afganistan'ın dış ticaret hacmi oldukça düşüktür. Afganistan tarımsal ürünler ve halı ihraç etmekte, petrol ve tarıma dayalı sanayi ürünleri ithal etmektedir. Bu ülkenin dış ticaretinde Pakistan, Hindistan ve İran'ın ağırlığı fazladır. Türkiye bu ülkenin ihracatında dördüncü, ithalatında 13. sıradadır. Türkiye bu ülkeye karşı dış ticaretinde fazla vermektedir. Türkiye bu ülkeye sanayi ürünleri ve halı ihraç ederken bu ülkeden genelde ham post, deri kösele ürünleri ve tarımsal hammaddeler ithal etmektedir.

11-TRA2 bölgesi açısından bir diğer hedef ülkeler grubu, Orta Asya ülkeleridir. Bu gruptaki ülkelerden Kazakistan ve Türkmenistan petrol-doğalgaz ihracatları bağlamında dış fazla veren ülkelerdir. Buna karşın Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ekonomik olarak daha geri ve dış ticaret açıkları bulunan ülkelerdir.

12-Kazakistan petrol-doğalgaz (%60) yanı sıra demir, bakır gibi madenler ve hububat ihraç etmekte, sanayi ürünleri ithal etmektedir. İhracatında İtalya, Çin ve Rusya ilk sıraları almaktadır.

Rusya, Çin ve Almanya ithalatında önemli ülkelerdir. Türkiye bu ülkenin ihracatında ilk on ülke içinde bulunmazken ithalatında 7.sıradadır. Türkiye bu ülkeye dış açık vermektedir. Türkiye bu ülkeden bakır, çinko, alüminyum eşyalar, petrol ve hububat ithal ederken sanayi ürünleri, mobilyalar ve tekstil ürünleri ihraç etmektedir. İhracatımızda rakip ülkeler Çin ve Almanya olarak belirtilebilir.

13-Orta Asya bölgesinin yoksul ülkelerinden Kırgızistan'ın ihracatının yarısı altın ihracatından oluşmakta, ayrıca metal cevherleri ve sebze ihraç etmekte, buna karşın mineral yakıtlar ve sanayi ürünleri ithal etmektedir. Kırgızistan'ın ihracatında İsviçre büyük ağırlığa sahiptir. Türkiye bu ülkenin ihracatında beşinci sıradadır. Kırgızistan'ın ithalatında Çin, Rusya ve Kazakistan öne çıkmakta, Türkiye 4.sırayı almaktadır. Türkiye bu ülkeye karşı dış fazla vermekte, tekstil ürünleri, ve diğer sanayi ürünleri ihraç etmekte, buna karşın büyük oranda altın (%68) ithalatı yanı sıra sebzeler, pamuk ve meyveler ithal edilmektedir. Bu ülkeye sanayi ürünleri ihracatımızda rakip ülkeler Çin ve ABD olarak belirtilebilir.

14-Özbekistan'ın ihracatında da altının ağırlığı (%38,5) olmakla birlikte, doğalgaz, pamuk ve bakır da ihraç etmektedir. Dünyanın önemli pamuk ihracatçılarından biridir. İthalatı sanayi ürünleri ağırlıklıdır. İhracatında İsviçre, Çin ve Rusya'nın ardından Türkiye dördüncü sıradadır. Özbekistan'ın ithalatında Çin ve Rusya'nın ağırlığı barizdir. Türkiye beşinci sıradadır. Türkiye bu ülkeye karşı dış açık vermekte, pamuk ve ham post ithal etmektedir.

15-Bölge ülkelerinin en yoksulu Tacikistan metal cevherleri, alüminyum ve pamuk ihraç etmekte, petrol-doğalgaz yanı sıra sanayi ürünleri ve hububat ithal etmekte, ihracatında ilk sırada Türkiye bulunmaktadır. Kazakistan ve İsviçre diğer önemli pazarlarıdır. İthalatında Rusya, Çin, Kazakistan'ın ardından Türkiye dördüncü sıradadır. Türkiye bu ülke ile dış ticaretinde dış açık vermektedir. Bu ülkeye sanayi ürünleri ihraç etmekte, büyük miktarda alüminyum, alüminyum eşya (%60), pamuk, meyve ve ham post-deri ithal etmektedir.

16-Türkmenistan'ın ihracatında doğalgazın payı çok yüksektir (%85), ayrıca pamuk ihracatı söz konusudur. Sanayi ürünleri ithal etmektedir. Türkiye bu ülkenin ihracatında Çin'den (%70) sonra ikinci sıradadır (%5,4 pay). Bu ülkenin ithalatında Türkiye açık ara (%25) ilk sırada, Rusya (%11,5) ve İran (%10) diğer ülkelerdir. Türkiye bu ülkeye karşı dış fazla vermektedir. Türkiye bu ülkeye sanayi ürünleri ve mobilya, motorlu kara taşıtları ihraç etmekte, bu ülkeden pamuk, gübre ve plastik maddeleri ithal etmektedir. Türkiye'nin bu ülkeye sanayi ürünleri ihracatında rakipleri Almanya, Japonya, G. Kore ve Çin'dir.

17.Türkiye ve TRA2 bölgesi illerinin dış ticaretinin bulunduğu Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Sırbistan ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeleri dâhil ettiğimiz Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri içinde Sırbistan hariç diğerleri AB üyesidir. Almanya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti dış ticaretinde fazla verirken diğer ülkeler açık vermektedir. TÜİK verilerine göre, Türkiye'nin dış açık vermediği bölge ülkeleri Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'dır. Diğerlerine dış açık verilmektedir.

18- AB'nin ihracat lokomotifi Almanya başta otomotiv olmak üzere sanayi ürünleri ihraç etmekte, sanayi ürünleri ve mineral yakıtlar ithal etmektedir. İhracatında ABD, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Çin ilk beş sırayı, ithalatında Çin, Hollanda, Fransa, ABD ve İtalya ilk beş sırayı almaktadır. Türkiye bu ülkeye karşı dış açık vermekte, bu ülkeye sanayi ürünleri ihraç ettiği gibi, otomotiv başta

olmak üzere sanayi ürünleri ithal etmektedir.

19- Avusturya benzer biçimde sanayi ürünleri ihraç ve ithal eden, ayrıca ithalatında mineral yakıtlar bulunan bir diğer ülkedir. En önemli dış ticaret partneri Almanya'dır. Diğer dış ticaret ortakları arasında komşusu ülkeler ve ABD bulunmaktadır. Türkiye bu ülkeye karşı dış ticaret açığı vermektedir. Bu ülkeden Türkiye canlı hayvan ithal etmektedir. Bu bağlamda TRA2 bölgesi, son dönemde Almanya ile birlikte Avusturya ve Macaristan'dan besilik canlı hayvan ithalatı yapmaktadır.

20-Türkiye'ye karşı dış açık veren Bulgaristan, bazı sanayi ürünleri yanı sıra mineral yakıtlar ve hububat ihraç etmekte, yine mineral yakıtlar ve sanayi ürünleri ithal etmektedir. Bu ülkenin ihracat ve ithalatında en önemli partneri Almanya'dır. İhracatında Türkiye dördüncü, ithalatında beşinci sıradadır. Türkiye'nin bu ülkeden ithalatında akaryakıt ithalatı ilk sırada bulunurken, ihracatımızda tekstil ürünleri, plastik mamulleri, otomotiv ilk sıralarda yer almaktadır. Bulgaristan pazarındaki rakiplerimiz Almanya, Rusya, İtalya ve Romanya'dır.

21-Romanya, miktarları daha yüksek olmakla birlikte dış ticaret kalıbı açısından Bulgaristan'a benzemektedir. Daha çok sanayi ürünleri ihraç ve ithal etmektedir. İhracat ve ithalatta en önemli dış ticaret ortağı Almanya'dır. Türkiye, bu ülkenin ihracatında 7.sırayı ve ithalatında 8.sırayı almaktadır. Bulgaristan'a benzer biçimde Türkiye bu ülkeye sanayi ürünleri ihraç etmektedir. Bu iki ülke pazarında rakiplerimiz arasında Almanya başta olmak üzere AB ülkeleri ve Çin bulunmaktadır.

22-Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği Sırbistan, sanayi ürünleri ihraç ve ithal etmekte, ayrıca ihracatında meyveler, ithalatında ise mineral yakıtlar yer alan bölgedeki en düşük gelirli ülkedir. İhracatında ve ithalatında İtalya ve Almanya önemli ülkelerdir. Türkiye bu ülkenin ithalatında 7. sırada bulunmaktadır. Türkiye bu ülkeye motorlu kara taşıtları, kazanlar makineler ve örme giyim eşyası ihraç ederken bu ülkeden hububat ilk sırada olmak üzere kauçuk eşya, bakır ve bakırdan eşya ithal etmektedir.

23-Başta otomotiv olmak üzere sanayi ürünleri ihraç eden Çek Cumhuriyeti'nin ithalatında sanayi ürünleri ve mineral yakıtlar yer almaktadır. İhracat ve ithalatında ilk sırada Almanya bulunmaktadır. İhracatında Slovakya ve Polonya, ithalatında Çin, Polonya ve Slovakya diğer önemli ülkelerdir. Türkiye bu ülkenin dış ticaretinde ilk on ülke arasında bulunmamaktadır ve bu ülkeye karşı dış açık verilmektedir. Türkiye'nin bu ülke ile dış ticaret kalıbı benzerdir. İhracat ve ithalatta otomotiv ürünleri ilk sıradadır, ancak bu fasıldan ithalat miktarı çok yüksektir. Ayrıca bu ülkeden canlı hayvan ithalatı, dördüncü sıradaki fasıldır.

24-Bölge ülkelerinden Macaristan da, benzer dış ticaret kalıbına sahiptir. İhracat ve ithalatı sanayi ürünleri ağırlıklıdır. Bölgedeki diğer ülkelerin birçoğunda olduğu gibi ihracat ve ithalatında Almanya ilk sıradadır. İhracat ve ithalatında komşusu AB ülkeleri ile Çin ilk beş arasında yer almaktadır. Türkiye bu ülkeye karşı dış açık vermektedir. Türkiye ile bu ülke arasındaki ihracat ve ithalatta ilk sırada motorlu kara taşıtları bulunmakta, canlı hayvanlar ithalatı bu ülkeden ithalatımızda beşinci sıradaki fasıl durumundadır.

25-Polonya'nın dış ticaret kalıbı da diğer ülkelere benzerdir ve bölgede incelediğimiz ülkeler içinde Almanya'dan sonra en yüksek dış ticaret hacmi olan ülkedir. En önemli dış ticaret partneri Almanya'dır. İhracat ve ithalatında AB ülkeleri ile Çin ilk beş arasındadır. Türkiye, bu ülkeye karşı dış

açık vermekte, bu ülkenin ihracat ve ithalatında ilk on ülke arasında bulunmamaktadır. Türkiye'nin bu ülke ile ihracat ve ithalatı benzer sanayi ürünleri üzerinde gerçekleşmektedir.

26-Türkiye ve TRA2 bölgesi illerinin Irak dışında görece az dış ticaretinin bulunduğu Ortadoğu ülkeleri Irak, S.Arabistan, Suriye ve Ürdün'e bakıldığında, bu ülkeler içinde ekonomik açıdan iyi durumda olan ülke S. Arabistan'dır. Genel dış ticaretlerinde Irak ve S.Arabistan petrol ihracatı nedeniyle dış fazla verirken Suriye ve Ürdün dış açık vermektedir. Türkiye, TÜİK verilerine göre bu bölgedeki ülkelere karşı dış ticaret fazlası vermektedir.

27-Irak'ın ihracatında petrol %95 pay almakta, ayrıca kıymetli metaller ve meyveler ihraç etmekte, sanayi ürünleri ve motorlu kara taşıtları ithal etmektedir. Irak'ın ihracatında %20 civarındaki paylarıyla Çin ve Hindistan ilk iki sırayı alırken Irak'ın ithalatında Türkiye ve Çin %19 paylarıyla ilk iki sırayı almaktadır. Türkiye bu ülkeye önemli miktarda dış ticaret fazlası vermekte, bu ülkeye TÜİK verilerine göre kıymetli metalar, altın yanı sıra sanayi ve gıda ürünleri ihraç ederken bu ülkeden yine önemli ölçüde kıymetli metaller, inci altın v.b. yanı sıra ham petrol ithal etmektedir.

28-İç savaş yaşayan Suriye'nin ihracatında yenilebilir meyveler ve kahve çay baharat ilk iki sırayı oluştururken ithalatında sanayi ürünleri ve otomotiv ürünleri ağırlıklıdır. İhracatı çok düşük miktardadır. INTRACEN verilerine göre Lübnan bu ülkenin ihracatında ilk sırada Türkiye beşinci sıradadır. Suriye'nin ithalatında Türkiye %28 payla ilk sırada, Çin %19 payla ikinci sıradadır. Bu ülkeye karşı Türkiye dış fazla vermekte, bu ülkeye un ve bazı sanayi ürünleri ihraç etmekte, pamuk, pamuk ipliği, kahve, çay gibi tarım ürünleri ithal etmektedir.

29-Ürdün'ün ihracatında tekstil ürünleri, eczacılık ürünleri ve gübreler önemli fasıllar iken ithalatında mineral yakıtlar, otomotiv ürünleri, sanayi ürünleri ve hububat ilk beş sıradaki fasıllardır. Ürdün'ün ihracatında ABD, S.Arabistan ve Irak önemli ülkelerdir. İthalatında ise Çin, S.Arabistan ve ABD ilk üç sırayı almakta, Türkiye 7. sırada bulunmaktadır. Türkiye bu ülkeye karşı dış fazla vermektedir. Türkiye bu ülkeye bazı sanayi ürünleri, tekstil v.b. ihraç ederken, ithalatında gübreler büyük bir paya sahiptir.

30-S.Arabistan önemli petrol üreticisi ve ihracatçısıdır ve ülkenin ihracatında ilk sırayı mineral yakıtlar (%80 pay) almaktadır. Bu ülkenin ithalatı otomotiv ve sanayi ürünleri ağırlıklıdır. Bu ülkenin ihracatında ilk sırada tanımlanmamış ülke bulunmakta, BAE, Çin ve Hindistan ihracatta diğer önemli ülkelerdir. Bu ülkenin ithalatında Çin, ABD, Almanya ve Japonya ilk sıraları oluşturmaktadır. Türkiye, bu ülkeye dış fazla vermektedir. Türkiye bu ülkeye halılar, bazı sanayi ürünleri ve mobilya ihraç ederken bu ülkeden gizlenmiş ham petrol ithalatı bir kenara bırakılırsa plastik mamulleri, organik kimyasal ürünler ithal etmektedir.

31-Türkiye ve TRA2 bölgesi illerinin ihracatta bulunduğu son grupta Çin ve Hindistan yer almaktadır. Çin dünyanın ilk sıradaki ihracatçısı ülkesi olarak dış ticaret fazlası vermekte, sanayi ürünleri ihracat ve ithalatında büyük yer tutmaktadır. Ayrıca Çin büyük miktarda ham petrol ve doğalgaz ithal etmektedir. Çin'in ihracatında ABD, Hong Kong, Japonya, G. Kore ve Almanya ilk beş ülkedir. Çin'in ithalatında ilk beş ülke G.Kore, Japonya, Tayvan, ABD ve Almanya'dır. Türkiye, Çin'e karşı çok yüksek düzeyde (20 milyar dolar) dış açık vermekte, bu ülkeden elektronik ürünler başta olmak üzere sanayi ürünleri ve aramaları ithal etmekte, bu ülkeye karşı bazı sanayi ürünleri ve bazı minareller (bor

v.b.) ihraç etmektedir.

32-Hindistan, genel dış ticaretinde açık veren bir ülke konumundadır. İhracatında altın yanı sıra akaryakıtlar, motorlu kara taşıtları, kazanlar-makineler gibi sanayi ürünleri önemli fasılları oluşturmakta, ithalatında ham petrol, altın yanı sıra elektrikli makineler v.b. sanayi ürünleri ilk sıraları almaktadır. Bu ülkenin ihracatında sırasıyla ABD, BAE, Hong Kong ve Çin önemli ülkelerdir. İthalatında ise Çin, ABD, BAE, S.Arabistan ve İsviçre ilk sıraları oluşturmaktadır. Türkiye bu ülkeye karşı dış açık (5 milyar dolar) vermektedir. Türkiye bu ülkeye kazanlar, makineler, tuz-alçı, alçı taşı ile demir ve çelik ihraç etmekte, bu ülkeden akaryakıt, motorlu kara taşıtları yanı sıra sanayi ürünleri ithal etmektedir.

Araştırmanın son bölümünde TRA2 bölgesi illeri için hedef pazar olabilecek ülke grupları ile mevcut dış ticareti, dış ticarete bu ülkelerle bölgesel ve il düzeyinde ne durumda bulunduğu, TRA2 bölgesi illerinin bu ülkelerle dış ticaretinin gelişimi ve bu ülkelere ihracatta hangi fasılların/ürünlerin önem taşıdığı noktasında aşağıdaki sonuçlara/tespitlere ulaşılmış ve bu tespitler çerçevesinde çeşitli öneriler getirilmiştir;

1- Öncelikle TRA2 bölgesi ihracat ve ithalatında altı grupta toplanan ülkelerin payı noktasında ilk tespitimiz, TRA2 bölgesi ihracatında Kafkasya bölgesinin ithalatta ise Çin ve Hindistan'ın büyük ağırlığı olduğudur.

2-TRA2 bölgesinin, altı grupta incelenen ülkelere toplam ihracatının bölge toplam ihracatındaki paylarına bakıldığında, 2017 yılı itibarıyla Grafik 7.1'de görüldüğü gibi, TRA2 bölgesi ihracatında en önemli pazar ülkeler grubu %56,5 payla Kafkasya bölgesi ülkeleridir.

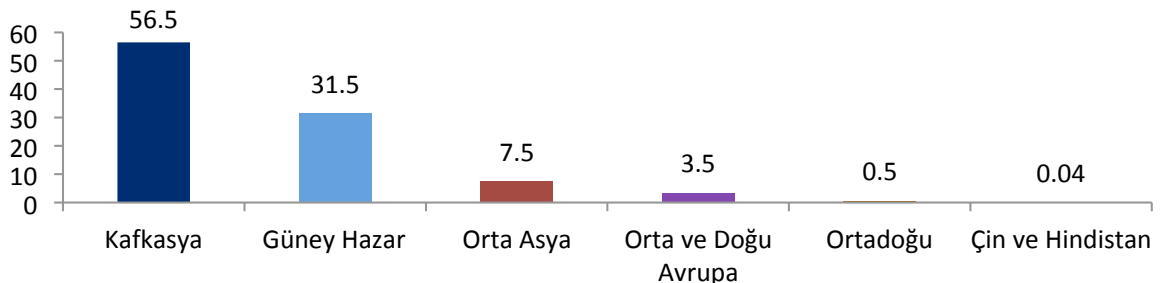
Tablo 7.1. TRA2 Bölgesinin Ülke Gruplarına İhracatı (2017, Dolar ve %)

Ülke Grubu	İhracat		İthalat	
	Miktar	%	Miktar	%
Kafkasya Bölgesi	84.411.834	56,5	3.461.811	1,5
Güney Hazar Bölgesi	47.120.741	31,5	61.493.711	27,5
Orta Asya Bölgesi	11.215.365	7,5	55.854.033	25,0
Orta ve Doğu Avrupa Bölgesi	5.193.610	3,5	5.545.148	2,5
Ortadoğu Ülkeleri	687.574	0,5	11.511.263	5,1
Çin ve Hindistan	62.505	0,04	74.994.875	33,5
TRA2 Toplam Dış Ticareti	149.378.344	100	223.774.395	100

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Dinamik Sorgulama Sonuçları

TRA2 bölgesi ihracatında Güney Hazar bölgesinin payının %31,5 ile ikinci sırayı ve Orta Asya bölgesinin payının %7,5 ile üçüncü sırayı aldığı tespit edilmiştir.

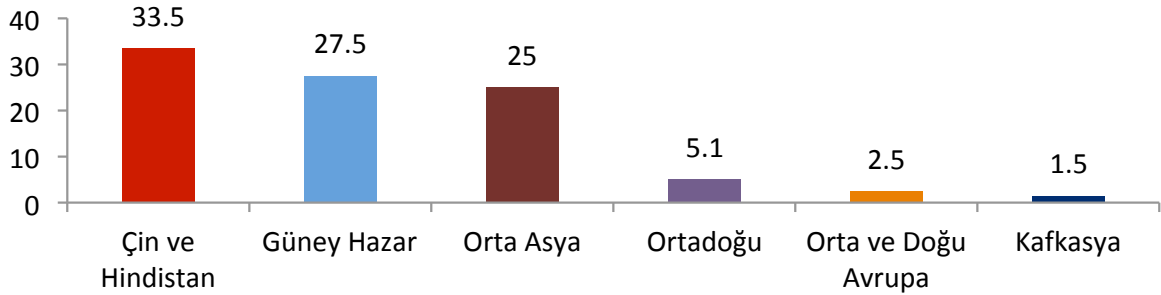
Grafik 7.1. TRA2 Bölgesi İhracatında Ülke Gruplarının Payı (2017, %)

TRA2 bölgesi ihracatında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin öneminin %3,5 payla görece az olduğu, Ortadoğu ülkeleri ile Çin ve Hindistan'a ise bu yıl itibarıyla çok az ihracat yapılabildiği belirlenmiştir.

3- TRA2 bölgesinin altı grupta toplanan ülkelere ithalatının bölge toplam ithalatı içindeki payları bağlamında, 2017'de Grafik 7.2'de görüldüğü üzere en yüksek pay Çin ve Hindistan'a aittir. İkinci sırada Güney Hazar bölgesi ülkeleri (%27,5), üçüncü sırada Orta Asya bölgesi ülkeleri (%25) bulunmaktadır. Ortadoğu ülkelerinin payı %5,1 iken Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin payı %2,5 civarındadır.

Grafik 7.2. TRA2 Bölgesi İthalatında Ülke Gruplarının Payı (2017, %)

Bölge ihracatında en yüksek paya sahip Kafkasya ülkelerinden ithalatın payı %1,5 gibi düşük orandadır. TRA2 bölgesi ihracatında önemsenmeyecek kadar küçük payı olan Çin ve Hindistan'dan bu kadar ithalat yapılması TRA2 bölgesi ile bu iki ülke arası dış ticaret dengesizliğinin çok yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda bu bölgeye ihracatın artırılması ile bu dengesizliği azaltacak bir ihracat stratejisine ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

4- TRA2 Bölgesinden Kafkasya Bölgesine yapılan ihracat (2011-2017) döneminde kümülatif olarak toplamda 700 milyon doları bulmuş, bu ülkelere ithalat miktarı sadece 10,3 milyon dolar olmuştur. Bu bölgeye yönelik toplam ihracatın %94'ü Azerbaycan'a yapılmıştır. Bu bağlamda TRA2 bölgesinin ihracatı açısından en önemli bölgenin Kafkasya bölgesi olduğu ve Azerbaycan'ın büyük önem taşıdığı söylenebilir. Dolayısıyla bu ülkeye ihracat potansiyelinin kullanılmasına devam edilmesi çok önemlidir.

5-TRA2 bölgesinin Kafkasya bölgesi ülkeleri içinde kümülatif olarak en fazla ithalatı Ukrayna'dan yaptığı, ancak bu ülkeye ihracat miktarı düşük olduğu için bu ülkeye ihracatı artıracak, potansiyeli harekete geçirecek dış ticaret stratejisinin belirlenmesi gereklidir.

6-TRA2 bölgesinde Ağrı ili Kafkasya bölgesi ülkeleri içinde en fazla ihracatını Azerbaycan'a, ithalatını ise Ukrayna'ya yapmaktadır. Ağrı ilinin Azerbaycan'a demir çelik eşya, traktör yanı sıra son dönemde gıda ürünleri ihraç ettiği ve bu ülkeye ihracatı azaldığı için, bölgenin ihracatında önemli potansiyeli olan bu ülkeye ihracatını güçlendirmesi gerektiği belirtilebilir. Ağrı ilinin Kafkasya bölgesindeki Gürcistan'a ihracatının son yıllarda artış trendi içinde olduğu, bu ülkenin potansiyelinin düşünülerek bu ülkeye yaptığı tekstil ürünleri ihracatının çeşitlendirmesinde fayda bulunmaktadır. Ağrı ilinin bölge ülkelerinden Ukrayna ve Rusya'ya ihracatı çok düşük miktarda, giyim eşyaları, ağırlıklıdır. Bu ülkeye ihracatı çeşitlendirecek ve artıracak çabalara girilmelidir.

7-Bölge ihracatının lokomotifi Iğdır ilinin TRA2 bölgesinin en fazla ihracat yaptığı Kafkasya bölgesine ve özelde Azerbaycan'a ihracatının 2015 sonrası azaldığı tespit edilmiştir. Bölge dış ticaretinde ortaya çıkan ithalat artışını dengelemek için bu ülkeye yapılan ihracatın yeniden artırılması ve ürün

çeşitliliğinin 2015'deki düzeyine kavuşturulması, hatta artırılması önemlidir. İğdir ili toplam ihracatında Azerbaycan'ın payının %90'lardan %70'lere inmesi bir olumsuzluk olarak düşünülmemelidir. İğdir ilinin yıllık toplam ihracat miktarını yeniden 150 milyon dolar üzerine çıkarması ve ihracat pazarlarını çeşitlendirmesi gereklidir. Azerbaycan pazarında ortaya çıkabilecek problemlere (petrol fiyatları dalgalanması ve manatın devalüe edilmesi v.b.) karşı farklı ülkelere ihracat yapılması, Azerbaycan dışındaki ülkelere yapılan ihracatın da artırılması ve çeşitlendirilmesi faydalı olacaktır.

8-İğdir ilinin Gürcistan'a ihracatının da 2015 sonrası görece azalma sürecinde olduğu belirlenmiştir. Benzer biçimde bu ülkeye İğdir ilinin ihracatının yeniden artış sürecine girmesi ve daha önce ihracatı yapılan, potansiyeli bulunan ürünlerin ihracatının teşvik edilmesi gereklidir. İğdir ilinin Rusya ve Ukrayna'ya ihracatı 2011-2017 döneminde düşük miktarlardadır. Bununla birlikte DAİB verilerine göre 2016'da ihracat miktarı görece artarken ihracatta fasıl sayısı (dört dijite göre) 25'e kadar yükselmiştir. Ancak bu yeterli değildir. İğdir ilinin ihracatçı karakteri ile Ukrayna'ya ihracat potansiyelinin değerlendirilmesi ve bu ülkeye ihracat artırılması önemlidir. Ayrıca, gelir düzeyi görece yüksek Rusya'ya ihracatın hem artırılması hem de kaliteli ürünlerle çeşitlendirilmesi önemlidir.

9-Ardahan ilinin 2011-2017 döneminde Kafkasya bölgesindeki ülkelere sadece ikisine ihracatı vardır ve bu dönemde Azerbaycan'a ihracatının 2011'de çok yüksek iken günümüzde yok denecek kadar düşük düzeye indiği tespit edilmiştir. Buna karşılık Ardahan ilinin Gürcistan'a ihracatı belirgin biçimde artarak yıllık 2 milyon dolar bulmuştur. Ardahan ilinin ihracat kapasitesi sınırlı olsa da ihracatında Azerbaycan'ın yerine Gürcistan'ı ikame etmesi ilin ekonomik gelişimi açısından rasyonel değildir. Dolayısıyla sınır kapısı bulunan Gürcistan'a ihracatın artarak devam etmesi, her iki ülkeye ihracatın sadece çimento ağırlıklı değil, farklı sanayi ürünleri ihracatı ile desteklenmesi çok önemlidir. Ayrıca 2011'de olduğu gibi Azerbaycan'a ihracatın eski yüksek düzeyinin üzerine çıkarılması, ancak sadece çimento ihracı değil, başka sanayi (gıda, tekstil, elektrikli makineler v.b.) ürünlerinin de Azerbaycan'a ihraç edilmesi ve ürün çeşitliliğinin artırılması elzemdir.

10-Kars ilinin Azerbaycan'a ihracatının 2012 sonrası gerilediği tespitine de yer vermek gereklidir. BTK hattı ile birlikte bu ülkeye ihracatın yeniden artırılması ve bu potansiyeli/fırsatı kullanarak bu ülkeye ihracatın yeniden canlandırılması, sadece hayvanlar için kaba yem değil gıda ürünleri, giyim ürünleri ve ilin ihracat potansiyeli bulunan sanayi ürünleri ihracatı ile güçlendirilmesi bağlamında ürün çeşitlendirilmesinde büyük fayda bulunmaktadır. Benzer biçimde ve daha az yılda Gürcistan, Rusya ve Ukrayna'ya ihracat yapan Kars ilinin bu ülkelere Gürcistan'a tuz ihracatının ötesinde bu ülkede talep edilecek rekabetçi biçimde üretilebilen ve ihracat potansiyeli bulunan ürünleri üretmesi ve ihraç etmesi gereklidir. Kars ilinin Ukrayna ve Rusya'ya gıda ürünleri, kaz tüyü, tarıma dayalı sanayi ürünleri ve sanayi ürünleri (kazanlar-makineler, elektrikli makine ve cihazlar, plastik ve mamulleri v.b.) ihraç edebilme potansiyeli bulunmaktadır. Bu potansiyelin ortaya çıkması amacıyla il organize sanayi bölgesinde bu tür ürünleri üretenlerin 6. Bölge teşvikleri, KOSGEB teşvikleri ile desteklenmesi önerilmektedir. Bu ürünlerin üretimi ve Kafkasya, Güney Hazar ve Orta Asya bölgesi ülkeleri gibi yakın coğrafyaya ihracatı sağlandığında Kars Lojistik Merkezinden de azami ölçüde yararlanmasını sağlayacak bir sinerji doğabilecektir.

11-TRA2 bölgesinin 2017 yılı ihracatında %31,5 payla ikinci ve aynı zamanda bölge ithalatında %27,5 payla ikinci sırada bulunan Güney Hazar bölgesine ihracatın artırılması, özellikle bu bölgeden ithalatı Çin'den sonra çok yüksek düzeyde olan Ağrı ilinin bu bölgeye ihracatını artırarak ithalatını dengelemesi gerektiği, TRA2 bölgesi ile Güney Hazar bölgesi dış ticareti konusunda ilk ve en önemli tespitimizdir.

12- İkinci tespitimiz, TRA2 bölgesinin Güney Hazar bölgesi ülkelerine 2011-2017 dönemindeki toplam ihracatının kümülatif olarak 435 milyon dolar, buna karşılık aynı dönemde bu bölgeden toplam ithalatın kümülatif olarak 254 milyon dolara ulaştığı gerçeğidir. Bu bağlamda kümülatif olarak bu ülke grubuna ihracat, ithalattan fazla olduğu için dış ticaret fazlası verilse de ithalatın çok yüksek olması karşısında, Güney Hazar bölgesinden ithalat kısa vadede hızla düşmeyeceği için (ithal edilen ürünler daha ziyade yenilen meyveler, pamuk, pamuk ipliği, ham post-deri v.b.) çözüm olarak bölge ülkelerine ihracatın artırılması, özellikle İran'a ihracatın artırılması ve ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesi önerilmektedir.

13-TRA2 bölgesinin Güney Hazar bölgesine 2011-2017 dönemindeki kümülatif ihracatının %99'unu Ağrı ilinin yaptığı, yine benzer biçimde bu ülkeden yedi yılda yapılan kümülatif toplam ithalatın %93'nün Ağrı ili tarafından gerçekleştirildiği de tespit ettiğimiz üçüncü noktadır. Bu bağlamda Ağrı ilinin bu bölge ülkeleri ile ihracat ve ithalatı özellikle İran dış ticareti ile domine ettiği görülmektedir. TRA2 bölgesi kümülatif olarak bu bölge ülkelerine karşı 216 milyon dolar dış ticaret fazlası elde ettiği de belirtilmelidir. Buna karşın TRA bölgesi diğer illerinin Güney hazar bölgesi ülkelerine ihracatta çok zayıf kaldığı belirtilebilir. Bu çerçevede, TRA2 bölgesi illeri içinde Azerbaycan'a büyük ölçüde ihracat yapma kapasitesi bulunan, ancak 2017'de görece düşük miktarda bu ülkeye karşı dış ticaret fazlası elde eden Iğdır ilinin ve diğer illerin bu bölge ülkelerine, özeldir İran'a ihracatının teşvik edilmesi önerilebilir.

14-Ağrı ilinin Güney Hazar bölgesindeki ülkelerden İran'a ihracat ve ithalatına 2011-2017 dönemi için bakıldığında son iki yılda bu ülkeye ihracatının azalırken ithalatının hızla arttığı, hatta ilk defa 2017'de ithalat miktarı ihracattan fazla olduğu için 12 milyon dolarlık dış açık verdiği diğer bir önemli tespit noktasıdır. İran'a karşı Ağrı ili kümülatif olarak 209 milyon dolara yakın dış fazla verse de, 2016'da 12 milyon dolarlık dış fazlaya karşın bir sonraki yıl aynı miktarda dış açık vermesi önemli bir sorun olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, bu ülke ile Ağrı ilinin ihracatında önceki yıllarda olduğu gibi dış fazla elde etmesini sağlayabilecek ürünlerin ihracatının artırılmasında fayda bulunmaktadır.

15-Ağrı ilinin ihracatında İran'ın payı %95 ile %85 arasında değişmektedir. Iğdır ile Azerbaycan örneğinde olduğu gibi, Ağrı ilinin ihracatında bir ülkeye bu oranda bağlanması (ihracat miktarları yüksek olsa da) problemleri dönemlerde sıkıntı doğurabilir. Örneğin petrol fiyatlarının arttığı dönemde İran'dan Ağrı'nın petrol ithalatının artması ithalatın çok yüksek tutarlara çıkmasına yol açabilir veya petrol fiyatları düşen dönemlerde bu ülkenin Ağrı'nın ihraç ürünlerine talebinin azalması da Ağrı ilinin bu ülkeye ihracat miktarını düşürebilir. Bu çerçevede, çözüm bu ülkeye ihracat miktarının mümkün olduğunca artırılması, fiyat esnekliği düşük, gelir esnekliği yüksek mallar ihraç etmesi ve bu esnada ihracat yaptığı diğer ülkelere ihracatını artırması, ihracat pazarlarını ve ürünlerini çeşitlendirmesi olarak belirtilebilir. Öte yandan Ağrı ilinin ithalatında İran'ın payı da %25 düzeyindedir. Bu bağlamda Ağrı ilinin Çin yanı sıra bu ülkeden ithalatın payının da mümkün olduğunca azaltılması il düzeyinde ve bölge düzeyinde bu ülkelerle dış ticaret dengesinin olumlu yönde değişmesine katkıda bulunacaktır.

15-Ağrı ilinin bu bölge ülkelerinde İran'a ihracatının yapısında 2011'den 2016'ya değişim olduğu da söylenebilir. Bu ülkeye ihracatın yüksek olduğu yıllarda ağır iş makineleri ile motorlu kara taşıtları aksam ve parçaları önemli yer tutarken dönem sonuna doğru motorlu kara taşıtları aksamı ihracatta ikinci sıraya inerken iş makineleri parçaları ihracatının bu ülkeye ihracatta ilk on sıraya girmediği görülmektedir. Bu tespitten hareketle bu tür mallar ihracatının bu ülkeye yeniden artırılması gerektiği açıktır. Bu ülkeye Ağrı ilinin halen geniş bir yelpazede (gıda ürünleri, motorlu kara taşıtları aksamı, elektrik devreleri, giyim ürünleri, kabuklu meyveler, iplik dokuma ürünleri v.b) ihracatının olmasına karşın daha

katma değeri yüksek ürünler ihraç etmesi durumunda bu ülkeyle dış ticaretindeki potansiyelini geliştirmesi Ağrı ili ve bölge için önemli bir kazanım olacaktır.

16-Ağrı ilinin ihracatında son dönemde Afganistan'a ihracat miktarı görece düşük rakamlarda olsa da ürün çeşitlendirmesi bağlamında son yıllarda gelişme gösterdiği, bu ülkeye bina inşaat malzemeleri, temizlik malzemeleri ve saç müstahzarları ihraç ettiği görülmektedir. Bu ülkeye ihracatın fasıllarında artış olsa bile ihracat miktarının düşük olması nedeniyle, bu ürünler yanı sıra Afganistan'da talep edilen başka ürünlerin araştırılarak bu ülkeye ihracatı sağlanırsa, görece düşük miktarda da olsa bu ülke ile Ağrı ili arasındaki dış ticaret dengesizliği de azalacaktır.

17-Ağrı ilinin Pakistan'dan ithalatı yılda 1 milyon doları geçmese de ihracat miktarı çok daha düşüktür. Bu ülkeye son dönemde sakadat ürünleri ihraç edildiği görülmektedir. Bu ülkeye ihracatın artırılması ve ürün çeşitlenmesinin sağlanması gerekmektedir.

18-Iğdır ilinin Güney Hazar bölgesi ülkeleri içinde coğrafi yakınlığı bağlamında ihracatında ilk sırada İran bulunmaktadır. Bu ülkeye Iğdır ilinin ihracatı ve ithalatı son dönemde belirgin biçimde artsa da dalgalı bir seyir izlediği için bazı yıllarda dış ticaret açığı verilirken bazı yıllarda dış fazla verilmektedir. Bu ülkeye Iğdır ilinin ihracatının artması, ilin dış ticaret pazarlarında güçlenme yanı sıra dış ticaret fazlalarının sürekli hale gelmesine yol açabilecektir. Bu çerçevede Iğdır ilinin bu ülkeye, 2016 yılında olduğu gibi, çok çeşitli fasıllarda (dört dijit, 150 fasıl) ihracat yapması ve bunu sürekli hale getirmesi gerekmektedir. Bu çerçevede bu ülkeye camdan eşya, plastikten mutfak gereçleri, tuvalet eşyası, kara taşıtları aksam ve parçaları, demir-çelik, temizlik malzemeleri, ev tekstili, inşaat malzemeleri v.b. ihraç eden Iğdır'ın bu ülkeye ihracatını bu çeşitlilikte sürdürmesi gerekmektedir. Iğdır ilinin İran'a ihracatının daha da artırılması, ihracat kanalından daha fazla döviz elde edilmesi hem TRA2 Bölgesi, hem de Türkiye ekonomisi için önemli katkılar sağlayabilecektir.

19-TRA2 bölgesi illeri Güney Hazar bölgesi ülkeleri içindeki Pakistan ve Afganistan'a karşı dış ticaret açığı vermektedir. Bu iki ülkeden ithalatın fazlalığı ve dış ticaret açıkları özellikle Iğdır ilinin Afganistan'a düşük miktardaki ihracatına karşılık 2014, 2015 ve 2016'da yüksek miktardaki ithalatından ve dış açığından kaynaklanmaktadır. Bu noktada uzun vadeli çözüm, Iğdır ilinin Azerbaycan ve İran'a olduğu gibi özellikle Afganistan'a ihracatını artırması ve ihracatını çeşitlendirerek il düzeyinde ikili dış ticaret pozisyonlarını dengelemesi, hatta daha fazla ihracat yapmasıdır. Kısa vadeli çözüm ise Iğdır ilinin bu iki ülkeden özellikle Afganistan'dan ithal ettiği malların ikamesinin ülke içinden temin edilmesi olabilir. Iğdır'ın bu bağlamda Afganistan'a ihracatında son iki yılda az sayıda fasılda ihracatının olması ve değerlerinin 10 bin doların altında kalmasına karşın 2013'deki gibi daha geniş kapsamda fasıllarda ihracat yapması durumunda bu ülkeye karşı dış açıkları azalabilir.

20-Iğdır ilinin Pakistan'a sadece düşük tutarda olmak üzere 2011'de motorlu kara taşıtları aksam ve parçaları, Ardahan ilinin İran'a sadece 2015'de çok düşük değerde sabunlar ve yüzey aktif maddeler ve Kars ilinin İran'a sadece 2014'de çok az miktarda ihracatının bulunduğu dikkate alındığında Ardahan ve Kars ilinin bu bölgedeki önemli ihracat pazarı olan İran'a potansiyelleri ölçüsünde ihracat yapamadıkları da belirtilmelidir.

21-Bu noktada Kafkasya ve Güney Hazar bölgesi ülkeleri bağlamında Iğdır ilinin Azerbaycan'a ihracatının, Ağrı ilinin İran'a ihracatının ve Ardahan'ın Gürcistan'a ihracatının yüksek olması çerçevesinde TRA2 bölgesi illerinin en önemli ihracat partneri bu ülkelere ihracat yaptığı ürünler ve ihracat potan-

siyeli yüksek olan ürünleri belirtebiliriz. Bu çerçevede SERKA (2015)'nin daha önceki çalışmasında belirttiği üzere bu üç ülkeye ihracat potansiyeli olan ürünler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Bu tabloda belirtilen ürünlerin birçoğunda halen bu ülkelere ihracat yapıldığı, daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak gösterilmişti. Bu bağlamda BTK hattı tam faaliyete geçtiğinde, KLM'nin bir iki yıl içinde tamamlanması durumunda, Iğdır ve Ağrı ilinin dış ticaret potansiyelini tam kullanabilmeleri mümkün olduğunda, bölgede üretilmeyen ürünlerin dahi başka bölgeler ve ülkelere temin edilerek transit ticareti veya re-export edilmesi imkân dâhiline girebilecektir. Önemli olan mevcut ihracatı bulunan ürünlerin ihracatının artırılarak sürdürülmesi, tabloda belirtilen ve belirtilmeyen katma değeri yüksek ürünlerin bölgede üretilebilmesi ve ihraç edilebilmesidir. Ayrıca, Kars ilinin bu ihracat kervanına artan değerlerle katılması, özellikle yakın coğrafyada bulunan Azerbaycan, İran, Gürcistan ve Türkmenistan'a ihracatını artırması bölge için önemli kazanımlar sağlayabilecektir.

Tablo 7.2. TRA2 Bölgesinin Azerbaycan, İran ve Gürcistan'a İhracat Potansiyeli Olan Önemli Ürünler

Dış Ticaret Potansiyeli

GÜRCİSTAN'a İhracat Potansiyeli Olan Ürünler

- İlaç
- Sabunlar
- Yüze aktif organik maddeler
- Plastik ambalaj malzemeleri
- Hijyenik kağıtlar
- Demir veya alaşımsız çelikten yassı hadde mamulleri
- İnşaat demirleri
- Demir/alaşımsız çelikten profil
- Demir veya çelikten inşaat aksamı
- İzole edilmiş kablo ve teller
- Otobüsler
- Otomobiller
- Kamyonlar
- Kara taşıtlarının aksam ve parçaları
- Oturmaya mahsus mobilyalar
- Diğer mobilyalar
- Kanatlı etleri
- Buğday
- Un
- Margarin
- Şekerli ürünler
- Çikolata ve kakaolu ürünler

AZERBAYCAN'a İhracat Potansiyeli Olan Ürünler

- Tuvalet kağıtları, kağıt havlu, mendil, kumaş, masa örtüsü vb
- Yontulmaya, inşaata elverişli işlenmiş taşlar (kayagan hariç)
- Sırlı seramikten döşeme, kaldırım taşları, şömine, duvar karosu
- Kıymetli metaller ve kaplamalarından mücevherci eşyası
- Demir/çelik çubuklar (sıcak haddeli, dövülmüş, burulmuş, çekilmiş)
- Demir/çelikten diğer tüpler, borular, içi bos profiller
- Demir/çelikten inşaat ve aksamı
- Toprak, taş, metal cevheri vb. ayıklama, eleme vb. için makineler
- Toplu halde yolcu taşımaya mahsus motorlu taşıtlar
- Binek otomobiller
- Eşya taşımaya mahsus motorlu taşıtlar
- Özel amaçlı motorlu taşıtlar
- Kuş ve kümes hayvanlarının kabuklu yumurtaları
- Turuncuğiller (taze/kurutulmuş)
- Kakao içermeyen şeker mamulleri
- Çikolata ve kakao içeren diğer gıda müst.
- Makarnalar
- Ekmek, pasta, kek ve bisküviler
- Mayalar
- Biralar

İRAN'a İhracat Potansiyeli Olan Ürünler

- Tedavide korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar, dozlandırılmış
- Güzellik makyaj ve cilt bakımı için müstahzarlar
- Kauçuktan yeni dış lastikler
- Kağıt, karton, selüloz vatka ve selüloz liften tabakalar
- Sentetik devamsız liften iplik, dikiz hariç
- Kadife, peluş ve halkalı, tırtıl mensucat
- İşlemeler, parça, şerit, motif halinde
- Masa, mutfak, tuvalet, ev tezyinatı vb. için cam eşya
- Demir alaşımsız çelikten yarı mamuller
- Demir çelik yassı mamul, kaplı, sıvanmış (600 mm'den geniş)
- Demir alaşımsız çelikten profil
- İçten yanmalı motorların aksam ve parçaları
- Sivılar için pompalar, sıvı elevatörleri
- Hava vakum pompası, hava gaz kompresörü,
- Buzdolapları ve dondurucular
- Yıkama, temizleme, kurutma, doldurma vb. işler için makine, cihaz
- Dozerler, greyder, skreyper, ekskavatör, küreyici, yükleyici vb.
- İş ve inşaat makinelerinin aksam ve parçaları
- Tohumları temizleme, ayırma, öğütme, işleme makine ve cihazları
- Çamaşır yıkama makineleri
- Ağaç, mantar, kemük, sert kauçuk, plastik vb. işleme makineleri
- Toprak, taş, metal cevheri vb. ayıklama, eleme vb. için makineler
- Muslukçu, borucu eşyası
- Transmisyon milleri, kranklar, yatak kovanları, dişliler, çarklar
- Elektrik jeneratörleri ve rotatif konvertörler
- Elektrik transformatörleri, statik konvertörler
- Elektrik akümülatörleri
- Motorlu kara taşıtlarının aksam ve parçaları
- Tıpta, cerrahide, dişçilikte ve veterinerlikte kullanılan alet ve cihazlar
- Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları
- Kuru baklagiller
- Diğer kabuklu meyveler
- Mısır
- Ekim amacıyla kullanılan tohum, meyve
- Margarin
- Kakao içermeyen şeker mamulleri

22-TRA2 bölgesinin 2017 yılı itibarıyla toplam ihracatında %7,5 payla ve toplam ithalatında %25 payla üçüncü sırada olan Orta Asya ülkeleri ile dış ticaretinde bu ülke grubuna karşı büyük miktarda dış ticaret açıkları verildiği ilk tespitimiz olacaktır. Orta Asya ülkelerine TRA2 bölgesinin 2011-2017 döneminde kümülatif toplam ihracatı 81 milyon dolar olurken kümülatif toplam ithalatı 166 milyon dolar olmuş, bu ülke grubuna karşı TRA2 bölgesi kümülatif dış ticaret açığı 85 milyon dolar gibi yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Orta Asya ülkelerine karşı genel olarak dış fazla veren Türkiye'nin aksine TRA2 bölgesinin dış açık vermesi dikkat çekicidir. Orta Asya ülkeleri içinde özellikle Özbekistan'a karşı verilen dış ticaret açıklarının Türkmenistan gibi diğer ülkelere karşı verilen dış fazla ile mukayese edildiğinde çok yüksek olması bir başka tespitimizdir. TRA2 bölgesi 2011-2017 döneminde Özbekistan'a kümülatif 137 milyon dolar, Tacikistan'a 6 milyon dolar dış ticaret açığı verirken Türkmenistan'a yüksek miktarda, Kazakistan ve Kırgızistan'a karşı görece düşük miktarda dış ticaret fazlası vermekte, ancak toplamda dış ticaret açıkları giderek artmaktadır.

23-Özbekistan'dan 2011-2017 döneminde gerçekleştirilen kümülatif ithalat miktarının neredeyse tamamının Ağrı ili tarafından yapıldığı, dış ticaret açığının bu ilden kaynaklandığı verilere bakıldığında tespit edilmektedir. Bu noktada Özbekistan'dan ithalatın azaltılması bir çözüm yolu olarak düşünülse de, bu ülkeden TRA2 bölgesi ve Ağrı iline daha çok tekstil sanayi için girer ve hammadde ithal edildiği dikkate alındığında bu tercihin kolay olmayacağı belirtilebilir. Bu nedenle bu ülkeye ihracatın artırılması, bunun için Özbekistan'ın ithal talebi yüksek ürünlerini belirlemek, bu pazardaki rakipleri dikkate alarak ihracatı artırıcı stratejiyle ihracatı teşvik etmek veya sübvansiyonlar sağlamak çözüm olabilecektir.

24-Ağrı ili Kazakistan'a dış ticaretinde fazla vermekle birlikte 2011 sonrası bu ülkeye ihracatı ve ihracata konu fasılları azalmıştır. Bu ülkeye 2016'da sadece tek fasıldan (inşaat tesisat malzemeleri) ihracat yapmıştır. Ağrı ilinin Kırgızistan'a ve Tacikistan ihracatı ihmal edilecek düzeyde düşüken ithalat miktarı ve dış ticaret açıkları artmaktadır. Bu iki ülkeye sadece bir iki fasılda (inşaat malzemeleri, debagat boyası v.b.) ihracatı bulunan Ağrı ilinin Özbekistan gibi bu ülkelerle dış ticaret açıklarını azaltıcı, ihracatını artırıcı ve çeşitli katma değeri yüksek ürünler ihracatına dönüştürmesi gereklidir. Ağrı ili Türkmenistan'a dış ticaret fazlası vermektedir. Ağrı ili Türkmenistan'a daha ziyade tekstil ürünleri ve motorlu kara taşıtı parça ve aksesuarları ihraç etmektedir.

25-İğdir ili Orta Asya ülkelerine karşı bazı yıllarda çok düşük miktarda dış açık verse de bu ülkelerin tamamına dış ticaret fazlası vermektedir. Bu ülkeler içinde en yüksek dış ticaret fazlasını Türkmenistan karşısında sağlamaktadır. İğdir ili bu ülkenin ardından en fazla dış ticaret fazlası verdiği Kırgızistan'a elektrikli su ısıtıcısı, şofbenler, inşaat malzemeleri, tekstil ürünleri, mobilyalar ihraç etmektedir. Kazakistan bu iki ülkenin ardından dış ticaret fazlası noktasında üçüncü sıradadır ve İğdir ili bu ülkeye genellikle inşaat malzemeleri ihraç etmektedir. Sırasıyla Tacikistan ve Özbekistan'a daha düşük miktarda dış ticaret fazlası veren İğdir ili bu ülkelerden Özbekistan'a bir yılda önemli miktarda akaryakıt ihracatı bulunurken Tacikistan'a tekstil ürünleri, mobilyalar, temizlik ürünleri gibi çok daha fazla fasılda ihracatı bulunmaktadır. İğdir ili en fazla ihracat yaptığı Türkmenistan'a çok sayıda fasılda (temizlik malzemeleri, diğer mamul eşyalar, saç müstahzarları, konserve v.b.) ihracat yapmaktadır.

26-Kars ilinin Orta Asya ülkelerinden Kazakistan'a sadece 2011'de tek fasılda ihracatı (eşya taşımaya mahsus motorlu araç) bulunurken Ardahan ilinin bu bölgedeki ülkelere 2011-2017 dö-

neminde ihracatı olmamıştır. BTK hattı sonrası Kars ve Ardahan ilinin bu ülkelerle ihracat fırsatını değerlendirmesinde fayda bulunduğu söylenebilir.

27-TRA2 bölgesinin 2017'de toplam ihracatında %3,5 oranında, ithalatında ise %2,5 oranında paya sahip Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile dış ticaretinde TRA2 bölgesi 2011-2017 dönemi itibarıyla kümülatif olarak toplamda dış açık (14 milyon dolar) vermesine karşın bu sekiz ülke içinde Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'a karşı dış fazla vermektedir. Öte yandan bu dönemde dış açık verilen Avusturya, Sırbistan, Çek Cumhuriyeti ve Polonya'ya bu dönemde TÜİK verilerine göre ihracat gerçekleşmemiş, özellikle Avusturya (14,1 milyon dolar) ve Almanya'ya (5,2 milyon dolar) karşı büyük miktarda dış açık oluşmuştur. Özellikle hiç ihracat yapılamayan Avusturya'ya karşı bölge illerinin ihracat yapmalarını sağlayacak bir strateji ve bu ülkeye ihracat potansiyeli olan ürünlerin belirlenerek teşvik edilmesi gereklidir.

28-TRA2 bölgesi ithalatını sürükleyen Ağrı ili bu bölge ülkelerine verilen toplam dış ticaret açığının yaklaşık yarısını gerçekleştirmekte, sadece 2011-2017 döneminde az miktarda Bulgaristan ve Romanya'ya karşı dış fazla vermekte, Macaristan dâhil diğer ülkelere dış açık vermektedir. TRA2 bölgesi genelinde olduğu gibi, Ağrı ilinin dış ticaret açığı Avusturya ile yapılan ithalattan (4,7 milyon dolar) kaynaklanmaktadır. Ağrı ili Almanya, Bulgaristan ve Romanya'ya ihracat yapabilirken diğer ülkelere bu dönemde ihracatı bulunmamaktadır. Bölgede en az ihracat yaptığı ülke Almanya'ya çok cüzi miktarda tek fasılda (mobilya parçaları) ihraç etmiş, en fazla ihracatı yaptığı Bulgaristan'a ise 10'dan fazla fasılda daha çok tekstil ürünleri ihracatı gerçekleştirmiştir. Romanya'ya ihracatı beş fasılda gerçekleştiren Ağrı ili bu ülkeye elektrikli su ısıtıcıları, şofbenler yanı sıra metal ürünleri, borular, levhalar v.b. ihraç etmiştir. Ağrı ilinin TÜİK verilerine göre ihracatı gözükmeyen Sırbistan'a DAİB verilerine göre cüzi miktarda iki yılda battaniye ihraç ettiği görülmektedir.

29-Iğdır ilinin 2011-2017 döneminde bu bölgedeki Sırbistan ve Polonya dışındaki altı ülke ile dış ticaretinin bulunduğu, Avusturya'ya dönemin toplamında 4 milyon doları aşkın dış ticaret açığı vermesine karşın sırayla toplamda Bulgaristan, Macaristan ve Romanya'ya daha yüksek dış fazla verdiği için bu ülke grupları ile genel toplamda dış fazla vermektedir. Iğdır ili bölge ülkeleri içinde 6 yıl ihracat yaptığı Almanya'ya karşı dış açık verirken sadece iki yıl ihracat yaptığı Bulgaristan'a karşı dış ticaret fazlası elde etmiştir. Iğdır ili Almanya'ya farklı yıllarda farklı fasıllarda ihracat yapsa da daha çok ihraç ettiği ürünler, gıda ürünleri, bazı sanayi ürünleri ve inşaat malzemeleridir. Iğdır ili iki farklı yılda Bulgaristan'a tekstil ürünleri (kapitone mensucat), Macaristan'a meyve suyu ihraç etmiştir. Iğdır ili ihracat miktarları daha az olsa da, çok daha fazla fasılda Romanya'ya tekstil ürünleri ihraç etmiştir. TRA2 bölgesinin ihracat lokomotifleri Iğdır'ın ihracat yapamadıkları bölge ülkelerine ihracat yapması ve Avusturya ile dış ticaret dengesizliğini çözmesi gerekmektedir.

30-Kars ili bu bölge ülkeleri içinde TÜİK verilerine göre Sırbistan hariç dış ticaret yapsa da sadece Bulgaristan'a karşı 38 bin dolar gibi cüzi miktarda dış fazla vermekte, diğer ülkelere özellikle Avusturya'ya karşı dış açık vermektedir. TRA2 bölgesi illerinin tamamının Avusturya ile büyük dış ticaret açıkları bu ülkeden canlı hayvan ithalatı ile alakalıdır. Kars ili Almanya'ya dönem içinde üç yılda kaz tüyü içeren ürünler ihraç etmiştir. Kars ilinin bölgeye ihracatını artırması, Almanya ve Avusturya ile dış ticaret dengesizliklerini azaltacak ihracat potansiyeli bulunan bu ülkelerde talep gören ürünlerin tespit edilerek ihracatının yapılması il ve bölge dış ticareti açısından olumlu olacaktır. Bu iki ülkeye sanayi ürünlerinden ziyade kaz, kaşar gibi bazı gıda ürünleri ihracatı potan-

siyeli bulunduğu söylenebilir.

31-Ardahan ilinin bu bölge ülkelerinden bu dönemde sadece Almanya ve Avusturya ile dış ticaret ilişkisi vardır. Almanya'ya sadece bir yılda ihracat yaparken Avusturya'dan sadece ithalat gerçekleştirmiştir. Almanya'ya 2011'de inşaat malzemeleri ihraç etmiştir.

32-TRA2 bölgesi Ortadoğu ülkeleri ile dış ticaretinde 2011-2017 döneminde toplamda 20 milyon dolara yakın dış açık vermekte, bu dış açığın neredeyse tamamı Irak ile dış ticarete verilen dış açıktan kaynaklanmaktadır. TRA2 bölgesinin 2017'deki toplam ihracatı içinde payı %0,5 gibi çok düşük düzeyde bulunan Ortadoğu ülkelerinin bölge toplam ithalatında payı %5 civarındadır. Bu gruptaki ülkeler içinde TRA2 bölgesi sadece Suriye'ye karşı dönemin toplamında dış ticaret fazlası verirken diğer üç ülkeye dış açık verilmiştir.

33-Ağrı ili Ortadoğu ülkeleri ile dış ticaretinde Ürdün dışındaki diğer ülkelere dış fazla vermekte, İğdır ilinin aksine Irak ile dış ticaretinde fazla vermektedir. Ağrı ilinin Irak'a 2013'de en yüksek düzeyde çok fazla fasılda giysi ve gıda sanayi ürünleri ağırlıklı ihracat yaparken 2016'da ihracat miktarının çok azaldığı ve fasıl sayısının altıya indiği, bu kez ihraç ürünlerinin ağaç ürünleri, kimyasal ürünler ve matbaacılık ürünleri olduğu belirtilebilir. Ağrı ilinin Irak dışındaki diğer üç ülkeyle dış ticareti oldukça düşüktür. S. Arabistan'a giyim eşyaları ihraç ettiği, burada incelemeye dâhil etmediğimiz BAE, Kuveyt, Libya gibi ülkelere de ihracatının olduğu tespit edilmiştir.

34-İğdır ilinin Ortadoğu ülkeleri ile dış ticaretinde tüm ülkelere dış açık verdiği, özellikle Irak'a yedi yılda verdiği toplam 21 milyon dolarlık açığın bu gruptaki ülkelere verdiği 22 milyon dolarlık açığın önemli bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. İğdır ilinin S. Arabistan ve Suriye'ye sadece bir yılda ihracat yapabildiği, buna karşın dönemin tümünde Irak'a ihracat gerçekleştirdiği görülmektedir. İğdır ilinin 2013 ve 2014'de Irak'a çeşitli fasıllarda ihracat yaparken DAİB verilerine göre 2015'de sadece tek fasılda (diğer mobilyalar, aksam ve parçaları) ihraç ettiği belirlenmiştir. İğdır ilinin ihracat potansiyelini bu bölge ülkelerine karşı yeterince kullanmadığı da belirtilebilir.

35-Ardahan ilinin bu bölgeden ithalat yapmadığı, Irak ve Suriye'ye sadece iki yılda ihracat yaparak dış ticaret fazlası elde ettiği, bu iki ülkeye demir çelikten eşya ve havlu v.b. ürünler ihraç ettiği belirlenmiştir. Kars ilinin bu bölgede S. Arabistan ile dış ticaretinin olmadığı, diğer üç ülkeye sadece ihracat yaparak dış ticaret fazlası sağladığı, bu ülkelere Suriye'ye 2016'da küspe ve şekerpancarı atıkları ihraç ettiği tespit edilmiştir.

36-TRA2 bölgesi illeri Çin'e iki yılda 2011 ve 2012'de toplamda 1,5 milyon dolarlık ihracat yaparken bu dönemin toplamında yedi yılda 292 milyon dolarlık ithalat yapmış ve neredeyse ithalat miktarı kadar dış açık vermiştir. Hindistan ile de benzer durum tespit edilmiştir. Şöyle ki, bu ülkeye de ihmal edilecek düzeyde 2016 ve 2017'de ihracat yapılırken bu ülkeden yedi yılda 40 milyon doları aşan dış ticaret açığına yol açan ithalat yapılmıştır. Bu bağlamda bu iki ülkeyle yapılan ithalatın çok yüksek olması 2017 yılı itibarıyla TRA2 bölgesi ithalatında bu iki ülkenin %33,5 payla ilk sırayı almasına yol açmıştır.

37-Ağrı ili bu iki ülkeye bu dönemde hiç ihracat yapamazken bölgenin bu ülkelere ithalatının neredeyse tamamını gerçekleştirmiş ve özellikle Çin'e karşı verilen kümülatif 290 milyon dolar gibi muazzam dış ticaret açığının neredeyse tamamının müsebbibi olmuştur.

38-İğdır ilinin Çin'den sadece ithalat yaparak bu ülkeye karşı dış ticaret açığı verdiği Hindistan'a karşı dönemin son iki yılında taze meyve ihracatı ihracat yaparak Çin'e oranla bu ülkeye daha az açık verdiği tespit edilmektedir.

39- Ardahan ilinin Çin ile sadece üç yıl ithalat yaptığı, Kars ilinin Hindistan'dan sadece ithalat gerçekleştirdiği görülmektedir. Kars ilinin Çin'e iki yıl ihracatı olmasına karşın bu ülkeye karşı dış açık verdiği belirlenmiş, ancak iki yıldaki ihraç fasılları DAİB verileri içinde yer almadığı için hangi ürünler olduğu belirlenememiştir.

40-Tüm dünyada, Türkiye ve TRA2 bölgesinin ithalatında giderek ağırlığı artan Çin ile TRA2 bölgesinin dış ticaretinde ihracatı artırma noktasında bölgede Ağrı ve İğdır daha fazla potansiyel ve ihracat tecrübesine sahiptir. Ancak bu ülkeye ihracat yapmak noktasında ülkemizin ve diğer ülkelerin yaşadığı sıkıntılar düşünüldüğünde bunun kolay olmadığı ilk akla gelen noktadır. Bununla birlikte bu iki ülkeye İğdır ve Ağrı yanı sıra Kars ilinin de ihracat yapması için potansiyel ürünlerde büyük bir çaba gereklidir ve bölgeye tanınan teşvik unsurları ve diğer fırsatlar bu ülkelere ihracatı gerçekleştirme ve artırmada etkili olabilir.

Buraya kadar, bir önceki bölümde ele aldığımız, 6 farklı hedef grupta toplanan pazar ülkeleri ile TRA2 bölgesi bütünü ve iller düzeyinde dış ticaret analizine göre ilave önerilerimizi de şu şekilde özetleyebiliriz;

-TRA2 bölgesi son iki yılda daha fazla ithalat yapmakta, ihracatı görece azaldığı için dış açık vermektedir. İthalatı kıstak zor olduğu için bölge ve il düzeyinde ihracatı artırmak noktasında ihracatçıların sorunlarının tespit edilmesi ve ihracatın hızla artırılması gereklidir.

-Bölge ihracatında potansiyeli bulunan geçmiş yıllarda ihraç edilirken ihracatı durmuş veya gerilemiş ürünlerde pazardan veya maliyetten kaynaklanan sorunlar varsa bunların ihracatının önündeki engeller, kaynağına göre karşı ülke riski ve bürokrasi ise devletimizin ilgili birimleri, pazarla ilgili ise DEİK, ticaret odaları ve ihracatçı birlikleri, maliyet, fiyat, finansman noktasında ise kredi, teşvik, sübvansiyonlar v.b. ile hızla çözümlenmelidir.

-BTK ve KLM düşünülerek daha önce ihracatı gerçekleşmeyen ihracat potansiyeli yüksek ürünlerin bölgede üretimi ve ihracatının teşviki, gerekirse başka ülkelere gelen ürünün transit ticaret kapsamında değerlendirilmesi ve re-export edilmesi de düşünülmelidir.

-Sadece iç pazara üretim yapan dış ticaret konusunda yeterli bilgi sahibi olmayan girişimcilerin bilgilendirilmeleri, ihracat için cesaretlendirilmesi ve bölgeye gelecek 6. bölge teşviklerinde dış ticarete yönelik yatırımlarda ekstra teşvikler de sağlanmalıdır.

-Bölge illerinin ithalat yaptıkları bazı ürünlerin içeride ikame edilmesine dönük özelde ara malı, makine teçhizat v.b. ürünler üretiminin ülkemizin girdi tedarik stratejisi ile bölgede üretiminin sağlanması önemlidir. Bu yapıldığında bölge düzeyinde yerli üretim artacak, hem bölge, hem de ülke ekonomisinin ithalatı azalacak, döviz tasarrufu sağlanacaktır. Bununla birlikte bu ürünlerin uzun vadede üretiminde maliyet/fiyat-kalite uygunluğu içinde yerli üretiminin teşvik edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı (2017), *Bakü-Tiflis-Kars Demiryolunda İlk Tren Kars'a Ulaőtı*, 30 Ekim 2017. (<https://aa.com.tr/tr/gun-nun-basliklari/baku-tiflis-kars-demiryolunda-ilk-tren-karsa-ulasti/955359>) (Erişim: 20.02.2018)
- Bağırzade, E. R. (2011), "Bağımsızlığının 20. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomisi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:15, ss. 277-312.
- Bissenova, Alima (2008), "President İlham Aliyev Attends Groundbreaking Ceremony of Turkish Stretch of BTK Railway", *The Central Asia and Caucasus Institute Analyst*, 20 August 2008, News Digest.
- BOTAŞ (2017), Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) Projesi, (<http://www.botas.gov.tr/index/tur/projeler/yurtdisi/yurtdisi.asp>) Erişim: 07.02.2018).
- BTSB (2016), *81 İl Sanayi Durum Raporu*, Bilim, Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı, Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- BTSB (2015), *81 İl Sanayi Durum Raporu*, Bilim, Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı, Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- BTSB (2014), *81 İl Sanayi Durum Raporu*, Bilim, Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı, Sanayi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- BÜMKO (2018), *Bütçe Rehberi, 2017: Yatırımlar*, (<http://www.bumko.gov.tr/TR,8124/yatirimlar.html>) Erişim: 20.03.2018).
- DAİB (Doğı Anadolu İhracatçı Birliğı, 2017), *TRA2 Bölgesi İllerinin 2011-2016 Döneminde İhracatının Ülkeler ve Fasıllar İtibarıyla Üçlü Kırılımlı Dağılım Verileri*, (DAİB Yıl_aralığı_il-ülke-Fasıl_bazlı_fobusd_raporu). Erzurum
- DEİK (2012), *Gürcistan Ülke Bülteni*.
- DEİK (2012), *Kırgızistan Ülke Bülteni*.
- DEİK (2012), *Özbekistan Ülke Bülteni*.
- DEİK (2012), *Rusya Federasyonu Ülke Bülteni*.
- DEİK (2012), *Tacikistan Ülke Bülteni*.
- DEİK (2012), *Ukrayna Ülke Bülteni*.
- Dikkaya, Mehmet ve Adem Üzümcü (2017), *Uluslararası Ticaret ve Finans*, 2. Baskı, Savaş Yayınevi, Mart 2017, Ankara.
- Dikkaya, M. (2009), *Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Dünya Bankası (2017), Ülke Profilleri, <http://datatopics.worldbank.org/statisticalcapacity/CountryProfile.aspx> Erişim: 10.01.2018)
- Ekonomi Bakanlığı (2012), *Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar, 2012/3305*, Resmi Gazete, 19 Haziran 2012.
- Ekonomi Bakanlığı (2017), *Yatırım Teşvik Sistemi, Uygulamaları, Destek Unsurları*, <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-254013> . Erişim: 20.03.2018.
- ETKB (2017), *Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri*, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatları-ve-Projeleri> Erişim: 10.03.2018.
- Gül, Erhan ve Bora Çevik (2014), *2010 ve 2012 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Habertürk (2017), *TANAP'ın İlk Etabı Tamamlanmak Üzere*, 30 Ekim 2017.
- Hazine Müsteşarlığı (2018), *Ekonomi Sunumu*, 19 Mart 2018.
- IMF (2017), *World Economic Outlook, October 2017, Seeking Sustainable Growth: Short-Term Recovery and Long-Term Challenges*, <http://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2017/09/19/world-economic-outlook-october-2017> (Erişim: 29.11.2017)

- INTRACEN (International Trade Center, 2017), *Regions, Countries and Territories, Country Briefs*, (<http://www.intracen.org/> Erişim: 29.11.2017).
- INTRACEN (2017), *Countries General Trade Performance*, (<http://www.intracen.org/> Erişim: 29.11.2017).
- INTRACEN (2017), *Countries Sector Trade Performance, Sectoral Diversification in Products*, (<http://www.intracen.org/> Erişim: 29.11.2017).
- INTRACEN (2017), *Countries Sector Trade Performance, Sectoral Diversification in Destinations*, (<http://www.intracen.org/> Erişim: 29.11.2017).
- Kalkınma Bakanlığı (2013), *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2013), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Sıralaması Araştırması (SEGE: 2011)*, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2014), *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023*, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2017), *Orta Vadeli Program: 2018-2020*, Ekim 2017, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı (2017), *Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Araştırmaları*.
- Karabulut, Kerem (2005), *Doğuda Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret*, Atlas Yayın, İstanbul.
- Kavrelişvili, Roin (2011), "Günümüz Gürcü Basınında Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu İnşaatı", *Karadeniz-Blacksea-Chor-noye More*, Yıl: 3, Sayı: 2, 12/2011, pp. 191-196.
- Kolobov, O. A., Kornilov, A. A. ve Özbay, F. (2006). *Çağdaş Türk-Rus İlişkileri, Sorunlar ve İşbirliği Alanları 1995-2005*, Tasam Yayınları, İstanbul.
- Lussac, Samuel (2008), "The Baku-Tbilisi-Kars Railroad and its Geopolitical Implications for the South Caucasus", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 2 (4) – Autumn 2008, pp. 212-224.
- Oğan, S. (2001), "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Sayı: 7(1), ss. 56-85.
- Özyakışır, Deniz, 2012, İç Göç Hareketleri ve Geriye (Tersine) Göçün Belirleyicileri: TRA2 Bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul'a Gerçekleşen Göç Üzerine Bir Saha Araştırması, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Purtaş, F. (2005). *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Barış Kitap Basım Yayın Dağıtım, Ankara.
- Rayhaber (2017), Kars Lojistik Merkezinin Yüzde 25'i Tamamlandı, 30.08.2017.
- Resmi Gazete (2006), *Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun*, Resmi Gazete, Kanun No: 5449, Tarih: 25.01.2016.
- Resmi Gazete (2017), *Cazibe Merkezleri Programının Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Karar*, 11 Ocak 2017, Resmi Gazete No: 29945, Ankara.
- Sabah Gazetesi (2017), *Aliyev: TANAP'ın %72'si Tamamlandı*, 31 Mayıs 2017, (<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2017/05/31/aliyev-tanap-in-yuzde-72si-tamamlandi> Erişim: 12.02.2018).
- Sandıklı, A., İsmayılov, E.ve Gafarlı, O. (2014), *Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye*, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Bilgesam Yayınları, Rapor No: 60, Ankara.
- SERKA (2010), *TRA2 Bölge Planı, 2010-2013*, Ankara.
- SERKA (2012), *Kars'ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*, (Hazırlayanlar: H. Tutar v.d), Kars, Aralık 2012.
- SERKA (2013a), *Ağrı'nın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*, (Hazırlayan: H. Tutar v.d), SERKA, Ağrı Yatırım Destek Ofisi, Ağrı.

- SERKA (2013b), *İğdır'ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*, (Hazırlayan: H. Tutar v.d), SERKA, İğdir Yatırım Destek Ofisi, İğdir.
- SERKA SERKA (2013c), *Ardahan'ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*, (Hazırlayan: H. Tutar v.d), SERKA, Ardahan Yatırım Destek Ofisi, Ardahan.
- SERKA (2015), *Kars Lojistik Doğu'nun Merkezi Broşürü*, Kars: Ocak 2015.
- SERKA (2017), *Cazibe Merkezleri Programı Bilgilendirme Sunumu*, 4 Ocak 2017, Kars.
- Somuncuoğlu, T. (2011), *Kazakistan Ülke Raporu*, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi (İGEME), Ankara.
- Tahan, Y. Metin (2011), "Bakü-Tiflis-Kars (BTK) İpek Demiryolu Projesi", *Ulaştırma Bakanlığı, DLHI Genel Müdürlüğü Sunumu*, Kars: 30 Ekim 2011, ss. 1-16.
- TANAP (2017a), *Hükümetler Arası Anlaşma*, 26 Haziran 2012, <http://www.tanap.com/kurumsal/anlasmalarimiz/> (Erişim: 10.02.2018)
- TANAP (2017b), *TANAP Projesi*, <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> Erişim 11.02.2018).
- TANAP-SEİP (2017), *TANAP Sosyal ve Çevresel Yatırım Programları, SEİP*, <http://www.tanap.com/tanap-projesi/yatirim-programlari/> (Erişim: 10.02.2018)
- TCMB (2017), *Ödemeler Dengesi İstatistikleri*.
- TCDD (2017), *Lojistik Merkezler*, (<http://www.tcdd.gov.tr/content/33> .Erişim: 12.02.2018)
- Toy, Süleyman ve Ozan Gündüz (2016), "Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı Türkiye Tecrübesi: Başarılar ve Başarısızlıklar", *İğdir Üniversitesi, İİBF Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 1, Ocak 2016, ss. 121-136.
- TPAO (2017), *Projeler: Boru Hattı Projeleri, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı (BTC) Projesi*, (<http://www.tpa.gov.tr/tp5/?tp=m&id=30> Erişim:9.02.2018)
- Turan, G. (2006), "Türkiye-Türkmenistan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri: "Ekonomik Fırsat Penceresi" Olarak Değerlendirilebilir mi?", *Stratejik Öngörü Dergisi*, Sayı 9, ss. 45-50.
- Tutar, Hüseyin ve diğerleri (2012), *TRA2 Bölgesinde Sınır Ticareti ve Sınır Kapıları*, SERKA Yayını, Kars.
- Tutar, H. vd. (2011), *TRA2 Bölgesinde Serhat Lojistik Vadisi İmkânı*, SERKA Yayınları, Kars.
- TÜİK (2017), *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), Nüfus- Göç İstatistikleri*.
- TÜİK (2017), *Bölgesel İstatistikler Sorgulama Sonuçları*.
- TÜİK (2017), *Bölgesel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla Hesapları Dinamik Sorgulama Sonuçları*.
- TÜİK (2017), *İşgücü İstatistikleri*.
- TÜİK (2017), *İşgücü İstatistikleri, Bölgesel Sonuçları*.
- TÜİK (2018), "İşgücü İstatistikleri, Aralık 2017", *Haber Bülteni*, Sayı: 27692, Ankara.
- TÜİK (2017), *Dış Ticaret İstatistikleri Dinamik Sorgulama Sonuçları*.
- TÜİK (2018), "Dış Ticaret İstatistikleri, Aralık 2017", *Haber Bülteni*, Sayı: 27783, Ankara.
- TÜİK (2017), *Yıllık GSYİH İstatistikleri*.
- TÜİK (2016), "İl Bazında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla:2004-2014", *Haber Bülteni*, Sayı: 24920, Ankara, 16 Aralık 2016.
- Üzümcü, Adem (2018), "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye Dış Ticaretinin Gelişimi" *Türkiye Ekonomisi: Sektörel Yaklaşım*, (Editörler: M. Dikkaya, A. Üzümcü ve D. Özyakışır), Savaş Yayınları, Ankara, ss. 227-257.
- Üzümcü, Adem (2017a), "Türkiye-Azerbaycan Dış Ticaretinde Enerjinin Rolü ve TANAP", *Bağımsızlıktan Günümüze Türk Cumhuriyetleri Ekonomi Politijî, Sektörel ve Bölgesel Analiz*, (Editör: M. Dikkaya), Savaş Yayınevi, Ankara, ss. 647-677.

- Üzümçü, Adem (2017b), "İran ve Türkmenistan'ın Türkiye İle Dış Ticaret ve Enerji İlişkileri", *Bağımsızlıktan Günümüze Türk Cumhuriyetleri Ekonomi Politikası, Sektörel ve Bölgesel Analiz*, (Editör: M. Dikkaya), Savaş Yayınevi, Ankara, ss. 679-709.
- Üzümçü, Adem ve Cenk Kızılgedik (2017), "TRA2 Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Durumu ve TRA2 Bölgesinde KOSGEB Tarafından Sağlanan KOBİ Teşviklerinin Gelişimi", *17. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi*, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi ve Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi, 12-14 Ekim 2017, Burdur.
- Üzümçü, Adem, Murat Akça ve Samet Topal (2017), "Türkiye-Rusya Dış Ticaret İlişkileri Çerçevesinde TRA1 ve TRA2 Düzey 2 Bölgelerinin Rusya Federasyonu ile Dış Ticaretinin AK Parti Dönemindeki Gelişimi", *VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu: Türk-Rus İlişkileri, Bildiriler e-Kitabı*, (Editör: A. Karaağaçlı ve B. Karagöz Yerdelen), Giresun Üniversitesi İİBF ve Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM), 19-21 Ekim 2017, Giresun, ss. 7-27.
- Üzümçü Adem ve Samet Topal (2017a), "TRA2 Bölgesi Dış Ticaret Özellikleri ve TRA2 Bölgesinden Türk Cumhuriyetlerine İhracat Yapan Firmaların Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Analiz", *Atatürk Üniversitesi, İİBF Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 3, ss. 489-512.
- Üzümçü, Adem ve Samet Topal (2017b), "Türkiye İle Azerbaycan ve Gürcistan'ın Dış Ticaret İlişkileri ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattının Önemi", *UMTEB-I, International Congress on Vocational and Technical Sciences-I, Congress Book of Full Texts*, İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Derneği (İKSAD) ve Batumi Shota Rustaveli State University, 8-10 April 2017, Batumi-Georgia, pp. 25-49.
- Üzümçü Adem, Erkan Tokucu ve Gülseren Ergiçay (2015), "Kars Lojistik Merkezinin (KLM) TRA2 Bölgesinin Kalkınması ve Kars Ekonomisi Açısından Önemi: Bir İktisadi Analiz", *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 10, ss. 191-222.
- Üzümçü, Adem, Samet Topal ve Murat Akça (2015), "TRA1 ve TRA2 Bölgesinin Dış Ticaret Özellikleri ve Kars Lojistik Merkezinin Önemi", *1. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi*, (1th. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress), *Bildiriler Kitabı*, (Editörler: Adem Karakaş v.d), Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1-3 Ekim 2015, Kars, ss. 619-652.
- Üzümçü, Adem ve Samet Topal (2015), "ABD-İran Yakınlaşması ve Kırım Gerginliği Ortamında Türkiye'nin Enerji Tedarikinde Azerbaycan, İran ve Irak'ın Artan Önemi: Dış Ticaret ve Enerji İlişkileri Açısından Yeni Fırsatlar (mı?)", *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Recai Çınar'a Armağan, Cilt: 6, Sayı: 9, ss. 95-127.
- Üzümçü, Adem ve Sıdıka Akdeniz (2014), "Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi", *Avrasya Etüdüleri, İpek Yolu Özel Sayısı*, TİKA, Yıl: 20, Sayı: 45, (2014/1), ss. 171-199.
- Üzümçü, Adem ve Deniz Özyakışır (2013), "TRA2 Bölgesinde Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Düzeyi ve Göç İlişkisi (1996-2012)", *2. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, (2th. International Regional Development Conference), *Konferans Bildirileri*, (Ed: Cemalettin Çopuroğlu v.d), Fırat Kalkınma Ajansı ve Fırat Üniversitesi, 16-17 Mayıs 2013, Elazığ, ss. 157-181.
- Üzümçü, Adem ve Selim Başar (2011), "Türkiye'nin Cari İşlemler Bilançosu Açığı Üzerinde Enerji İthalatı ve İktisadi Büyümenin Etkisi: 2003-2010 Dönemi Üzerine Bir Analiz?", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 48, Sayı: 558, ss. 5-22.
- Worldbank (2017), *Country Profiles*, (http://datatopics.worldbank.org/statisticalcapacity/Country_Profile.aspx Erişim: 10.01.2018)
- Yeni Şafak Gazetesi (2017), *TANAP'tan 6 İlde Bin Kişiyeye Gıda Yardımı*, 29 Aralık 2017, (<https://www.yenisafak.com/ekonomi/tanaptan-6-ilde-bin-kisiye-gida-yardimi-2940580> Erişim: 11.02.2018)

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI

Ortakapı Mah. Atatürk Cad. No: 117 KARS - TÜRKİYE

Tel: +90 474 212 52 00 **Fax:** +90 474 212 52 04

e-mail: info@serka.gov.tr **web:** www.serka.gov.tr